

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
УЖГОРОДСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ**

ISSN: 2663-6840 (Print)

**НАУКОВИЙ ВІСНИК
УЖГОРОДСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ**

Серія

ФІЛОЛОГІЯ

Випуск 2 (52)

**На пошану
ВАСИЛЯ ДОБОША,
доктора філологічних наук, професора
(до 100-річчя з дня народження)**

Ужгород – 2024

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

Головний редактор

Мотокі Номачі, PhD, професор університету Хоккайдо, Саппоро, Японія.

Голова редакційної ради

Наталія Венжинович, доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри української мови УжНУ.

Відповідальний редактор

Юрій Бідзіля, доктор наук із соціальних комунікацій, декан філологічного факультету УжНУ.

Члени редакційної колегії

Зоя Адамія, доктор філологічних наук, професор, директор Грузинсько-українського інституту мови та культури університету імені Гурама Таварткіладзе, Тбілісі, Республіка Грузія.

Алла Архангельська, доктор філологічних наук, професор кафедри славистики Університету в Оломоуці, Оломоуць, Чеська Республіка.

Валентина Барчан, доктор філологічних наук, професор кафедри української літератури УжНУ, Ужгород, Україна.

Наталія Бедзір, доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри слов'янської філології та світової літератури УжНУ, Ужгород, Україна.

Аніко Бергсасі, доктор філософії з галузі «Гуманітарні науки» (спеціальність: філологія), доцент, завідувач кафедри філології Закарпатського угорського інституту ім. Ференца Ракоці II, Берегово, Україна.

Міхал Вашичек, PhD, провідний науковий співробітник Слов'янського інституту Академії наук Чеської Республіки, Прага, Чеська Республіка.

Василь Івашиків, доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри української фольклористики імені академіка Філярета Колесси, ЛНУ імені І. Франка, Львів, Україна.

Вікторія Лебович, PhD, Університет ім. Лоранда Етвеша, Будапешт, Угорська Республіка.

Олена Левченко, доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри прикладної лінгвістики Національного університету «Львівська політехніка», Львів, Україна.

Валерій Мокієнко, доктор філологічних наук, професор Інституту славистики Грайфсвальдського університету, Грайфсвальд, Німеччина.

Леся Мушкетик, член-кореспондент НАН України, доктор філологічних наук, професор, провідний науковий співробітник Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології НАН України, Київ, Україна.

Сергій Потапенко, доктор філологічних наук, професор кафедри англійської філології і філософії мови Національного лінгвістичного університету, Київ, Україна.

Мацей Рак, доктор філологічних наук габілітований, професор Інституту славистики Ягеллонського університету, Краків, Польська Республіка.

Дорота Крістіна Рембішевська, доктор філологічних наук, професор, Польська академія наук, Варшава, Республіка Польща
Іван Сабодош, доктор філологічних наук, професор кафедри української мови ДВНЗ «Ужгородський національний університет», Ужгород, Україна.

Галина Шумицька, доктор філологічних наук, професор кафедри соціології та соціальної роботи УжНУ, Ужгород, Україна.

Кароліна Скварська, PhD, зав. відділу Слов'янського інституту Академії наук Чеської Республіки, Прага, Чеська Республіка.

Дмитро Цолін, доктор філологічних наук, професор кафедри англійської філології, Національний університет «Острозька академія», Україна; Університет Мартіна Лютера, доцент, Лейпциг, Німеччина.

Сергій Шаров, кандидат педагогічних наук, завідувач кафедри комп'ютерних наук Таврійського державного агротехнологічного університету імені Дмитра Моторного, Мелітополь, Україна.

Желька Фінк-Арсовскі, доктор філологічних наук, професор Університету в Загребі, Загреб, Республіка Хорватія.

Мірослав Янков'як, PhD, науковий співробітник Слов'янського інституту Академії наук Чеської Республіки, Прага, Чеська Республіка.

Вероніка Баньої, кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови УжНУ, Ужгород, Україна.

Олеся Харьківська, кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови, заступник декана філологічного факультету УжНУ, Ужгород, Україна.

Ольга Пискач, кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови УжНУ, Ужгород, Україна.

Оксана Кузьма, кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри української літератури УжНУ, Ужгород, Україна.

Оксана Тиховська, доктор філологічних наук, професор кафедри української літератури УжНУ, Ужгород, Україна.

Олеся Барчан, кандидат філологічних наук, доцент кафедри журналістики УжНУ, Ужгород, Україна.

Наталія Петрица, кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри словацької філології УжНУ, Ужгород, Україна.

Євген Соломін, кандидат наук із соціальних комунікацій, доцент, завідувач кафедри журналістики УжНУ, Ужгород, Україна.

Редактор-перекладач

Оксана Миголінець, кандидат філологічних наук, доцент кафедри англійської філології УжНУ, Україна.

Свідоцтво про державну реєстрацію: серія КВ № 7972 від 9 жовтня 2003 р.

«Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія» є фаховим виданням категорії «Б» із філологічних наук (спеціальність 035 – Філологія) на підставі Наказу МОН України № 886 від 2 липня 2020 року. Додаток 4. Журнал включено до Міжнародної наукометричної бази IndexCopernicus International (Республіка Польща).

Усі електронні версії статей збірника оприлюднюються на офіційній сторінці видання: <http://visnyk-philology.uzhnu.edu.ua>

Адреса редакції:

ДВНЗ «Ужгородський національний університет», філологічний факультет, вул. Університетська, 14, м. Ужгород, 88017

Тел.: +380506645839, +380672841830; e-mail: visnykfilfak.uzhnu@gmail.com

ISSN: 2663-6840

Дата реєстрації: 14.11.2018

Рекомендовано до друку вченою радою ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
Протокол № 12 від 21.11.2024.

**MINISTRY OF EDUCATION AND SCIENCE OF UKRAINE
UZHHOROD NATIONAL UNIVERSITY**

ISSN: 2663-6840 (Print)

**SCIENTIFIC BULLETIN
OF UZHHOROD UNIVERSITY**

Series
PHILOLOGY

Issue 2 (52)

**In honour of
VASYL DOBOSH
Doctor of Philology, Professor
(to the 100th birthday anniversary)**

Uzhhorod – 2024

EDITORIAL BOARD

Chief Editor

Motoki Nomachi, PhD, Professor, University of Hokkaido, Sapporo, Japan.

Chairman of the Editorial Board

Natalia Venzhynovych, Doctor of Philology, Professor, Head of the Ukrainian Language Department of Uzhhorod National University, Uzhhorod, Ukraine.

Deputy Chief Editor

Yuriy Bidzilya, Doctor of Social Communications, Dean of the Philological Faculty of Uzhhorod National University, Uzhhorod, Ukraine.

Board

Zoya Adamiya, Doctor of Philology, Professor, Head of the Georgian-Ukrainian Institute of Language and Culture, Guram Tavartkiladze University, Tbilisi, Republic of Georgia.

Alla Arkhanhelska, Doctor of Philology, Professor of Slavic Studies, University of Olomouc, Olomouc, Czech Republic.

Valentyna Barchan, Doctor of Philology, Professor of the Ukrainian Literature Department, Uzhhorod National University, Ukraine.

Natalia Bedzır, Doctor of Philology, Professor, Head of the Department of Slavic Philology and World Literature, Uzhhorod National University, Uzhhorod, Ukraine.

Aniko Beregsasi, Doctor of Philosophy in the Humanities (specialty: Philology), Associate Professor, Head of the Department of Philology of the Transcarpathian Hungarian Institute. Ferenc Rakoczi II, Beregovo, Ukraine.

Michal Vashychek, PhD, Leading Researcher at the Institute of Slavonic Studies of the Czech Academy of Sciences, Prague, Czech Republic.

Vasyl Ivashkiv, Doctor of Philology, Professor, Head of the Academician Filaret Kolessa Ukrainian Folklore Department, Franko Lviv National University, Lviv, Ukraine.

Victoria Lebovich, PhD, Lorand Etvesh University, Budapest, Republic of Hungary.

Olena Levchenko, Doctor of Philology, Professor, Head of the Department of Applied Linguistics, Lviv Polytechnic National University, Lviv, Ukraine.

Valeriy Mokienko, Doctor of Philology, Professor at the Institute of Slavic Studies, University of Greifswald, Greifswald, Germany.

Lesya Mushketyk, Corresponding Member of the National Academy of Sciences of Ukraine, Doctor of Philology, Professor, Leading Researcher of the Institute of Art History, Folklore and Ethnology of the National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine.

Serhiy Potapenko, Doctor of Philology, Professor of the Department of English Philology and Philosophy of Language, National Linguistic University, Kyiv, Ukraine.

Maciej Rak, Doctor of Philology, habilitated, professor at the Institute of Slavic Studies, Jagiellonian University, Krakow, Republic of Poland.

Dorota Kristina Rembiszewska, Doctor of Philology, Professor, Polish Academy of Sciences, Warsaw, Republic of Poland.

Ivan Sabadosh, Doctor of Philology, Professor of the Ukrainian Language Department, Uzhhorod National University, Ukraine.

Halyna Shumytska, Doctor of Philology, Professor of the Department of Sociology and Social Work, Uzhhorod National University, Ukraine.

Karolina Skvarska, PhD, Head of the Department at the Institute of Slavonic Studies of the Czech Academy of Sciences, Prague, Czech Republic.

Dmytro Tsolin, Doctor of Philology, Professor of the Department of English Philology, Ostroh Academy National University, Ukraine; Martin Luther University, Associate Professor, Leipzig, Germany.

Serhiy Sharov, Candidate of Pedagogy, Head of the Department of Computer Sciences, Dmytro Motornyi Tavriya State Agrotechnological University, Melitopol, Ukraine.

Zelka Fink-Arsovski, Doctor of Philology, Professor at the University of Zagreb, Zagreb, Republic of Croatia.

Miroslav Yankovyak, PhD, Researcher at the Institute of Slavonic Studies of the Czech Academy of Sciences, Prague, Czech Republic.

Veronika Banyoi, Candidate of Philology, Associate Professor of the Ukrainian Language Department, Uzhhorod National University, Ukraine.

Olesya Kharkivska, Candidate of Philology, Associate Professor of the Ukrainian Language Department, Deputy Dean of the Philological Faculty of Uzhhorod National University, Ukraine.

Olha Pyskach, Candidate of Philology, Associate Professor of the Ukrainian Language Department, Uzhhorod National University, Ukraine.

Oksana Kuzma, Candidate of Philology, Associate Professor, Head of the Ukrainian Literature Department, Uzhhorod National University, Ukraine.

Oksana Tykhovska, Doctor of Philology, Professor of the Department of Ukrainian Literature, Uzhhorod National University, Ukraine.

Olesya Barchan, Candidate of Philology, Associate Professor of the Department of Journalism, Uzhhorod National University, Ukraine.

Natalia Petritsa, Candidate of Philology, Associate Professor, Head of the Department of Slovak Philology, Uzhhorod National University, Uzhhorod, Ukraine.

Eugene Solomin, Candidate of Social Communications, Associate Professor, Head of the Department of Journalism, Uzhhorod National University, Ukraine.

Editor-translator

Oksana Myholynets, Candidate of Philology, Associate Professor of the Department of English Philology, Uzhhorod National University, Uzhhorod, Ukraine.

Sertificate of the State Registration: series CB № 7972 as of 9.10.2003.

«Scientific Bulletin of Uzhhorod University. Series: Philology» is a professional publication of category «B» in Philology (specialty 035 – Philology) on the basis of the Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine № 886, July 2, 2020. Annex 4. The journal is included in the International scientific and metric base IndexCopernicus International (Republic of Poland).

All electronic versions of the articles in the collection are available on the official website edition: <http://visnyk-philology.uzhnu.edu.ua>

Editorial Board Address:

SHEE «Uzhhorod National University», Philological Faculty, 14 Universytetska str., Uzhhorod, 88017
Tel.: +380506645839, +380672841830; e-mail: visnykfilfak.uzhnu@gmail.com

ISSN: 2663-6840

Date of Registration: 14.11.2018

Recommended by the Scientific Council of the
State Higher Educational Establishment «Uzhhorod National University»
Minutes № 12, 21.11.2024

**Василь Добош
(1924—2001)**

ПРОФЕСОР ВАСИЛЬ ІВАНОВИЧ ДОБОШ – ВІДОМИЙ УКРАЇНСЬКИЙ МОВОЗНАВЕЦЬ (1924–2001)

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 2(52)

УДК 811.161.2-027.552 Добош

DOI: 10.24144/2663-6840/2024.2(52).6-17

Вовченко Г. Професор Василь Іванович Добош – відомий український мовознавець (1924–2001); кількість бібліографічних джерел – 46; мова українська.

Анотація. В основі цієї публікації лежать матеріали виступу професора кафедри української мови УжНУ В.І. Статєєвої на наукових читаннях, присвячених 90-ій річниці з дня народження Василя Івановича Добоша у 2014 році. Ми доповнили їх фактами, що з'явилися пізніше, після 2014-го року, а також деякими іншими джерелами, які раніше не були використані. Метою статті є окреслення постаті відомого українського мовознавця, званого в Україні діалектолога Василя Івановича Добоша в інформаційних виданнях України, з'ясування історії прізвища вченого та основних моментів біографії, характеристика тематики наукових пошуків відомого вченого, оцінка його праць у прижиттєвих та пожиттєвих виданнях. Вважаємо доцільним видати ці неопубліковані матеріали до 100-річчя з дня народження В.І. Добоша. Ця публікація буде корисною не тільки для історії українського мовознавства, а й для всіх, хто цікавиться українською мовою як мовою нації. Василь Іванович Добош лишив нестертий слід у дослідженні синтаксису відмінків українських південнокарпатських говорів, описав безприймникові та прийменникові конструкції однієї з найбільш архаїчних периферійних груп українських говорів, що перебувають у безпосередньому контакті з румунською, угорською, словацькою та частково з польською мовами. Учений мав праці з діалектної лексикології та фразеології, з діалектного словотвору, з міжмовних контактів, з лінгвогеографії говорів, писав про синхронний та діахронний аспекти вивчення діалектного синтаксису. Його цікавила історія українського мовознавства та історія української літературної мови, ономастика, проблеми школи та педагогіки, краєзнавства, культури української мови. Професор В.І.Добош як людина, науковець і педагог належав до плеяди найкращих науковців-філологів не тільки Закарпаття, а й усієї України.

Ключові слова: Добош Василь Іванович, українські південнокарпатські говори, український діалектний синтаксис, синтаксис відмінків української мови, безприймникові та прийменникові конструкції української мови, угорсько-український словник.

Формулювання проблеми. У пошуках сучасних і надсучасних підходів до освіти слід пам'ятати про тих, завдяки яким існує й існуватиме, скільки стоятиме світ, школа, – про Вчителів. Недарма Іван Франко стверджував, що школа учителем стоїть. Про таку людину – наставника і вченого, професора кафедри української мови Василя Івановича Добоша, якому 29 жовтня 2024 року виповнилося 100 літ з дня народження, хочемо скласти його **портрет**. Цей портрет відомого мовознавця, педагога, людини, громадянина, сформований його власним життям і науковими пошуками, які відображені в енциклопедіях та різних інформаційних джерелах. Звичайно, наш портрет неповний і незавершений, проте він складений з любов'ю і вдячністю.

Використані методи. Дослідження проведене на основі біографічного, описового та культурно-історичного методів.

Виклад основного матеріалу. Народився Василь Іванович Добош 29 жовтня 1924 року у селянській родині у селі Салдобош (тепер це село Стеблівка) Хустського округу в Підкарпатській Русі, що

на той час входила до складу Чехословаччини. Станом на початок 30-х років ХХ століття і за переписом населення 1930 р. у селі мешкало 1898 жителів, національний склад яких був такий: русинів – 1749, євреїв – 97, угорців – 28, чехів і словаків – 8, німців – 1, іноземців – 15. За свідченням Ярослава Достала (його путівник-довідник «Podkarpatska Rus» уперше вийшов у 1936 році в Празі чеською мовою), тут проживали 883 греко-католики та 875 православних вірян. З державних установ у селі діяв нотаріат, була русинська школа (6 класів), а також церковні установи – греко-католицька дерев'яна церква (Різдва Пресвятої Богородиці, XVI ст., 1794), – ця готична церква була унікальною пам'яткою церковної архітектури Закарпаття, що, на жаль, згоріла в 1994 році; була в селі православна кам'яна церква (Вознесіння, 1926 р.) [Достал 2014, с.285].

Для простеження історії роду Добошів цінною інформацією стають відомості про історію самого родового прізвища. Вартісні знання черпаємо передусім з ґрунтовних праць професора П.П. Чучки, який подав найдавніші фіксації прізвища **Добош** в

історичних джерелах та розглянув походження цієї назви. У словнику П.П. Чучки «Прізвища закарпатських українців: Історико-етимологічний словник», де зафіксовані всі прізвища, які функціонували на території Закарпатської області в перші повоєнні роки і тепер функціонують як прізвища корінних українців (понад 11500), прізвище **Добош** на Закарпатті фіксується з 1572 року, а в угорській антропонімії Dobos згадується з 1347 року. Ця назва, як указує П.П. Чучка, від угор. апел. *dobos* — ‘військовий барабанщик’, відомого, крім української мови, також польській мові, у тому ж значенні. На думку чеських ономастів, прізвище *Doboš* виводиться також з давньослов'янських двоосновних імен на зразок *Dobčslav*, *Dobčstoj*, *Dobročaj*... [Чучка 2005, с.199-200].

У монографії проф. П.П. Чучки «Антропонімія Закарпаття» (Ужгород: Ужгор. нац. ун-т, 2008. 671 с.) знаходимо інформацію про прізвище **Добош**. Учений включає його в групу закарпатських прізвищ, які проаналізовані в підрозділі «Апелятивна лексика у прізвищах», що входить до розділу «Лексико-семантична класифікація твірних основ». Прізвище **Добош** кваліфікується як відапелятивне, і при класифікації прізвищ за семантикою їх твірних основ віднесено до групи «Особові апелятиви» (категорія *nomina personalia*) – та до розряду «Назви людей за їх діяльністю чи професією». Зокрема, про прізвище: «Добош (пор. угор. *dobos* — ‘барабанщик’)» [Чучка 2008, с. 415].

Прізвище **Добош** П.П. Чучка етимологізує і в розділі своєї монографії «Етимологія прізвищ» у підрозділі «Іншомовні прізвища». Він відносить цю назву до «спірних прізвищевих назв» [Чучка 2008, с. 459]. Дослідник пише: «Угорського походження може бути й значна частина тих прізвищ, які відносимо до спірних прізвищевих назв, тобто такі, кожне з яких може мати по два і більше задовільних етимологічних пояснень. Наприклад: Балóга, Бáрна, Бійка, Богл'а, Бóрта, Бóршош, Бóчкой, Бáндур, Гáзі, Гарастèй, Гарапкó, Гарпáш, Дóбош, Дóраж, Изáй...» [Чучка 2008, с. 459].

Як прізвище назва **Добош** зафіксована в староукраїнських джерелах у середині XVII століття (1649 рік), а як загальна назва слово вживалося з 1650 року, – такі відомості подає «Словник української мови XVI – першої половини XVII ст.» [Словник.. 2001, с. 46–47]. У другому томі «Етимологічного словника української мови» про загальну назву зазначено: [дóбош] ‘барабанщик; литаврист’ Ж, [дóбуш] ‘т.с.’ Ж, ст. *добошь* ‘військовий барабанщик’ (XVIII ст.)... – запозичено з угорської мови, можливо, через посередництво польської; уг. *dobos* ‘барабанщик’ є похідним від *dob* ‘барабан, бубон’, що загальноприйнятої етимології не має... [ЕСУМ, II, 1985, с. 98].

Відомості про лексему **Добош** знаходимо і в українських словниках XIX–XXI століття. Так, назва **Добош** зафіксована у двох томах у 1884–1886 роках у «Малорусько-німецькому словарі» Є. Желехівського та С.Недільського [Желехівський 1884, с. 188]. В «Історичному словнику української мови»

Є.Тимченка 1930 року зазначається, що слово **добошь** ‘військовий бубниста, довбиш’ фіксується з XVIII ст., а **довбишь** з тим самим значенням – ще з XVII ст., тут наведені цікаві ілюстрації з історичних джерел [Історичний словник..1930, с. 731].

Подамо **короткі біографічні відомості** про вченого. Батько В.І. Добоша рано помер, у ранньому дитинстві хлопця. Василь закінчив народну початкову школу в селі, поступив у Хустську гімназію, але не встиг закінчити (мав іти в передостанній клас), бо в листопаді 1944 року (у 20 років) пішов добровольцем у лави Червоної Армії. Пройшов фронтовими дорогами через Європу – Східну Словаччину, Південну Польщу, Моравську Остраву, Опаву, Судети. Війну закінчив під Прагою 1945 року, нагороджений бойовими нагородами, зокрема орденом Слави III ступеня. Демобілізувався у лютому 1947 року, закінчив вечірню школу трудової молоді і того ж 1947 року вступив до Ужгородського державного університету, де навчався у 1947–1952 роках на філологічному факультеті.

Упродовж 1950–1952 рр. – викладач української мови і літератури в Перечинській вечірній середній школі робітничої молоді. Після закінчення університету в 1952 році вступив в аспірантуру. У 1952–1955 рр. – аспірант відділу діалектології Інституту мовознавства АН УРСР (науковий керівник – Ф.Т. Жилко). У 1956 році захистив кандидатську дисертацію на тему «Південнокарпатські говірки долини річки Тур’ї (Фонетика. Морфологія)».

На кафедрі української мови – з 1955 року, працював викладачем, з 1956 року – старший викладач. З 1958 року – на посаді доцента кафедри української мови. У 1960 році був заступником декана філологічного факультету. Упродовж 1960–1962 років – завідувач відділу шкіл і вузів Закарпатського обкому КП України, мав при цьому погодинне навантаження на кафедрі. У 1962 році став доцентом, а з 1974 року перебував на посаді професора української мови. Докторську дисертацію на тему «Синтаксис південнокарпатських говорів української мови (синтаксичні функції відмінків)» захистив у 1978 році. Офіційними опонентами були відомі українські мовознавці – С.П. Бевзенко, М.А. Жовтобрюх, П.С. Дудик.

Це перша в українському мовознавстві ґрунтовна робота з діалектного синтаксису, написана на величезній джерельній базі – 80 тисяч синтаксичних конструкцій, зібраних у 270 населених пунктах Закарпатської області і Східної Словаччини (Пряшівщини). Це закарпатські південнокарпатські і гуцульські говірки. Матеріал добирався також із друкованих джерел живого мовлення – Є. Сабова, В. Гнатюка, І. Верхратського, І. Панькевича, а також із закарпатських пам’яток.

З 1981 року В.І. Добош отримав звання професора кафедри української мови (затверджене ВАК). З 1984 по 1987 рік – декан філологічного факультету УжДУ. Був ученим секретарем першого, другого і третього складів спецради у справах захисту докторських і кандидатських дисертацій з українського мовознавства при УжДУ (1976-1985). З 1985

по 1987 рр. – голова цієї спецради третього скликання. Під його керівництвом захищені 4 кандидатські дисертації: Г.І. Вовченко (1985), О.Д. Брошняк (Пискач) (1996), А.М. Галас (1997), С.М. Рошко (2001).

Помер В.І. Добош 1 березня 2001 року на 77-му році життя.

Його учні – студенти, філологи різних поколінь – вдячні Вчителю і за його змістовні й глибокі лекції з синтаксису української мови, і за щирі поради, спрямовані на інтенсивне навчання, активну наукову роботу, на виховання загальнолюдських принципів моралі. Таким був життєвий шлях відомого вченого.

Вагомий внесок в українське мовознавство закарпатського вченого, професора кафедри української мови Ужгородського університету Василя Івановича Добоша належно оцінено в енциклопедичних джерелах.

Так, у першому виданні галузевої енциклопедії «Українська мова» [Русанівський В.М., Тараненко О.О. (співголови), Зяблюк М.П. (заст. голови). Київ: Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М.П.Бажана 2000], В.І. Добошу присвячено окрему статтю, автором якої є М.Г. Железняк [Железняк 2000, с.146]; у другому виданні цієї енциклопедії 2004 року, виправленому й доповненому, на с.158, також без фото і літератури, вже зазначено дату смерті вченого – 1.03.2001 року, а в третьому виданні енциклопедії (Київ, 2007), зі змінами і доповненнями, на с.164 подається той самий текст і додано літературу: Сабадош І.В. Учений і педагог (до 80-річчя від дня народження В.І. Добоша) *Наук. вісник Ужгор. ун-ту. Серія філологія*, 2004. Вип. 10. С.177–179 [Железняк 2007, с. 164].

У регіональній «Енциклопедії Закарпаття: визначні особи ХХ століття» (Ужгород: вид-во «Гражда», 2007) докладну статтю про Василя Івановича Добоша написав М.І. Сьюско. Тут опубліковано портрет та окреслено життєвий і науковий шлях ученого [Сьюско 2007, с.116–117].

У всеукраїнській «Енциклопедії сучасної України», видання якої розпочалося в 2001 році, у 8-ому томі, що з'явився друком 2008 року, опубліковано статтю М.Г. Железняка про В.І. Добоша, вміщено портрет ученого. Порівняно з енциклопедією «Українська мова» тут є певні зміни. Зокрема, а) вказано, що доктор філол. наук з 1979 р.(а не 1978 р.); б) зазначено: «Учасник 2-ої світової війни. Бойові нагороди»; в) уточнено, що працював в Ужгородському університеті з 1953 р.; г) в енциклопедичному нарисі назви праць не подано, а зазначено тільки проблематику праць; г) вказано основні праці: «Пр.: Синтаксис українських південнокарпатських говорів. 1971; Синтаксис українських південнокарпатських говорів (Приймєннікові конструкції).1972; Енклітики в південно-західних говорах української мови. 1982 (усі – Ужгород) [Железняк 2008, с. 98].

Проблематика наукових праць професора В.І. Добоша пов'язана насамперед з українською діалектологією. Вчений підготував 62 праці, серед яких його кандидатська та докторська дисертації,

три монографії, 6 навчально-методичних посібників. Учений брав участь в укладанні угорсько-українського словника, написав 48 статей, присвячених українській діалектології. Це характеристика говірки с. Стеблівки (1949), фонетика південнокарпатських говірок долини р. Тур'ї, морфологія південнокарпатських говірок долини р. Тур'ї, енклітики в південно-західних говорах. Однак переважають публікації з **діалектного синтаксису**, зокрема праці про синтаксис відмінків, приймєннікові конструкції в українських південнокарпатських говорах.

Але є публікації й на інші теми української діалектології: з **діалектної лексикології** – про назви старих свят в українських південнокарпатських говорах; з **діалектної фразеології** – про фразеологізацію синтаксичних конструкцій в південнокарпатських говорах; з **діалектного словотвору** – про словотвір іменників говірок долини ріки Тур'ї Закарпатської області; з **міжмовних контактів (інтерференцію)** – про угорські запозичення в українських говорах Закарпаття, українсько-словацькі синтаксичні паралелі; з **лінгвогеографії** – про лінгвогеографічний метод дослідження сполучників (на матеріалі південнокарпатських українських говорів); **про синхронний та діахронний аспекти** вивчення діалектного синтаксису.

В.І. Добош мав праці з **історії українського мовознавства**, зокрема він писав про стан вивчення синтаксису українських говорів, про М.А. Грицака як подвижника українського народознавчого слова, а також у співавторстві з колегами долучився до праці про досягнення українського та слов'янського мовознавства на Закарпатті за роки радянської влади. Є в його доробку публікації з **історії української літературної мови**, зокрема вчений писав про Т.Г. Шевченка з нагоди ювілейних дат. Звертався дослідник і до **ономастики**. Важливими й донині є праці про правописну нормалізацію назв населених пунктів Закарпаття – про назви типу Березово, Вишково, Дубове, Буштино, Велятино, Порошково, Королево, Голубине, Кошельово, Жденійово, Лисичово (зараз узаконено: Матвійово, Чинадійово).

Долучився В.І. Добош і до **проблем школи та педагогіки**, порушував **проблеми краєзнавства, культури української мови**, зокрема як автор брав участь у рубриці «Відповідаємо на запитання» у газеті «Закарпатська правда» в 1966 році. Рубрику вів громадський редактор – доцент Ужгородського держуніверситету П.П. Чучка. Оскільки належав до славної когорти фронтівиків – учасників Другої світової війни, то у своїх публікаціях ділився своїми спогадами про воєнне лихоліття. Як бачимо, Василь Іванович Добош у своїх публікаціях виявляв широке коло наукових інтересів, вів активне громадське життя на ниві освіти, науки й культури.

У **ювілейних публікаціях** про проф. В.І. Добоша розкриваються найкращі риси педагога-мовознавця, його наукові здобутки знаходять належну оцінку. Назвемо ці праці:

1. Дзендзелівський Й.О. Наставник молоді [До п'ятдесятиріччя В.І.Добоша] *Радянський студент*.1974. 26 жовтня. С. 2.

2. Ференц Н. Працею зігрите серце: [до 60-річчя Василя Добоша]. *Радянська освіта*. 1984. 18 груд. № 101. С.2.

3. Ференц Н. Рясна осінь ювіляра: [до 60-річчя Василя Добоша]. *Закарпатська правда*. 1984. 11 листоп. № 259. С.4.

4. Сабадош І. Його найдорожчий скарб. Професорові В.І.Добошу – 70. *Новини Закарпаття*. 1994. 29 жовтня. №164–165. С.14.

5. Ференц Н. Працею зігрите серце: [про знаного в Україні мовознавця, колишнього професора кафедри української мови УжНУ Василя Івановича Добоша (1924 – 2001)]. *Радянська освіта*. 1999. 18 груд. (Люди наших вузів).

6. Сабадош І. Учений і педагог (До 80-річчя від дня народження професора В.І.Добоша). *Наук. вісник Ужгородського ун-ту. Серія: Філологія*. 2004. Вип.10. С.177–179.

7. Сабадош І. Закоханий у слово. *Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства* (Збірник наук. праць). Вип. 8. Збірник пам'яті професора Василя Добоша. 2005. С.5–8.

8. Сабадош І. Слово про Вчителя. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія Філологія*. Вип.2 (42). На пошану професора ВАСИЛЯ ДОБОША (до 95-річчя від дня народження). 2019. 257 с. С.6–7.

9. Вовченко Г. Збирач скарбів народної мови (до 90-річчя від дня народження професора В.І.Добоша). *Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства* (Збірник наукових праць). Вип.19. Присвячується 90-річчю від дня народження професора В.І.Добоша. 2014. С.8–11.

10. Ференц Н. Сіяв розумне, добре, вічне. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія Філологія*. Вип.2 (42). На пошану професора ВАСИЛЯ ДОБОША (до 95-річчя від дня народження). 2019. С.11–12.

11. Пискач О. Василь Іванович Добош: 100 років від дня народження українського мовознавця (1924 – 2001). *Календар краєзнавчих пам'ятних дат Закарпаття на 2024 рік. Рекомендаційний бібліографічний посібник*. Ужгород: РІК- У. 2023. С. 278–283.

У 2004 році, вже після смерті вченого, кафедра української мови УжНУ організувала Всеукраїнську наукову конференцію, присвячену 80-річчю з дня народження професора В.І. Добоша. Добошівські наукові читання відбулися 28–29 жовтня 2004 року в Ужгороді. Працювали три секції: 1.Історія мови і мовознавства. Діалектологія. 2. Лексикологія. Фразеологія. Ономастика. Дериватологія. Морфологія. 3. Синтаксис. Методика. Соціологічні аспекти мови.

За підсумками роботи наукових читань був опублікований ювілейний збірник – «Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства» (Збірник наукових праць). Вип. 8. Збірник пам'яті професора Василя Добоша (Ужгород, 2005. 480 с.). Збірник вийшов із посвятою: «Присвячується світлій пам'яті знаного в Україні мовознавця, який невтомно працював здебільшого в галузі діалектного

синтаксису, колишнього професора кафедри української мови Ужгородського національного університету Василя Івановича Добоша (1924 – 2001)». Усього в збірнику у трьох розділах опубліковано 51 статтю – відповідно до секцій на Всеукраїнських читаннях – та фотододатки – 34 фото (чорно-білі) про життя і діяльність В.І. Добоша. Постаті вченого у збірнику присвячено дві статті – уже згадувана стаття професора Івана Сабадоша «Закоханий у слово» та доцента Галини Вовченко «Наукова спадщина професора В.І.Добоша: Матеріали до бібліографічного покажчика» (с. 9–16), в якій зібрані праці Василя Івановича Добоша з 1949 по 1999 рр., – усього 58 публікацій [пізніше стало відомо ще про 4 публікації – це віднайдені статті в газетах, тому загальна кількість публікацій 62. – Г.В.].

У жовтні 2014 року кафедра української мови УжНУ провела загальноуніверситетські наукові читання, присвячені 90-річчю з дня народження професора. У Добошівських наукових читаннях узяли участь професор І.В. Сабадош, завідувач кафедри української мови («Слово про вченого, педагога, людину (До 90-річчя від дня народження В.І. Добоша)»), проф. П.М. Лизанець, завідувач кафедри угорської філології («Василь Іванович Добош як дослідник синтаксису українських говорів Закарпаття»), професор кафедри української мови В.І. Статєєва («Професор В.І. Добош в енциклопедично-інформаційних джерелах»). Виступила також декан філологічного факультету Г.В. Шумицька зі щемливим відеоспогадом, підготовленим Медіацентром УжНУ, – «Нагород у Василя Івановича багато – бойових, трудових і ювілейних...», а також гості й студенти українського відділення філологічного факультету.

У тому ж 2014 році в УжНУ опубліковано науковий збірник «Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства» (вип. 19), присвячений 90-річчю з дня народження професора В.І. Добоша. У збірнику надруковано статтю Галини Вовченко «Збирач скарбів народної мови», у якій авторка – колишня аспірантка вченого, його вдячна учениця – подала основні відомості про життя і наукову спадщину вченого, окреслила проблематику його праць з українського мовознавства, передусім українського діалектного синтаксису, наголосила на їх новизні та значенні для української науки, а також поділилася деякими власними спогадами про свого вчителя [Вовченко 2014, с. 8–11].

У 2022 році професор кафедри української мови Н.Ф. Венжинович підготувала матеріали до лекцій з історії українського мовознавства для магістрантів напряму 8.035 – Філологія, ОП «Українська мова та література», де серед імен відомих українських мовознавців ХХ століття окреслює основні дати життя і характеризує наукову спадщину професора В.І. Добоша [Історія...2022, с. 88 – 97].

У 2024 році опубліковано «Календар краєзнавчих пам'ятних дат Закарпаття на 2024 рік. Рекомендаційний бібліографічний посібник» (Ужгород: РІК-У. 2023), у якому Ольга Пискач, доцент кафедри

української мови УжНУ, ділиться своїми спогадами про Василя Івановича Добоша, наукового керівника й наставника, до 100-річчя з дня його народження [Пискач 2023, с. 278–283].

Наукова спадщина професора В.І. Добоша представлена також у **бібліографічних матеріалах**. Подаємо їх у хронологічному порядку із зазначенням кількості зафіксованих праць науковця.

1. Гольденберг Л.І., Королевич Н.Ф. *Українська мова*. Бібліографічний покажчик (1918 – 1961 рр.). Київ, 1961. 200 с.

Добош В.І. – 9 позицій [Гольденберг 1961].

2. Слов'янська філологія на Україні (1958–1962 рр.): Бібліографія. Київ: вид-во АН УРСР, 1963. 615 с.

Добош В.І. – 3 праці [Слов'янська філологія...1963].

3. Слов'янська філологія на Україні (1963–1967 рр.) Бібліографія. Ч.1. Мовознавство. Фольклористика. Київ: Наукова думка, 1968. 294 с.

Добош В.І. 8 праць [Слов'янська філологія...1968].

4. Слов'янська філологія на Україні (1968–1976 рр.). Бібліографічний покажчик. Ч. 1. Мовознавство. Фольклористика. Київ, 1978.

Добош В.І. – 7 праць [Слов'янська філологія...1978].

5. Слов'янська філологія на Україні (1977–1981 рр.). Бібліографічний покажчик. Ч.1. Мовознавство. Фольклористика. Київ, 1983. 208 с.

Добош В.І. – 3 праці [Слов'янська філологія...1981].

Як бачимо, в бібліографічних покажчиках, які виходили в Україні впродовж 50-80-их років ХХ ст., засвідчено 30 праць.

Наукові праці В.І. Добоша фіксують й інші джерела, а саме:

6. Дзендзелівський Й.О. Розвиток українського мовознавства в Ужгородському державному університеті за 20 років. Див. там само:

Список друкованих праць членів кафедри української мови УжДУ за 20 років. Тези доп. до ювілейної конференції, присвяченої 20-річчю Ужгород. держ. ун-ту. Сер. мовознав. (26–27 жовтня 1965 р.). МО і СТО УРСР, Ужгород. держ. ун-т; [Редкол. Й.О. Дзендзелівський (відп. ред.) та ін.]. Ужгород, 1965. С.19-20.

Добош В.І. – 20 праць за період 1949–1965 рр. (від №135–153) [Дзендзелівський 1965].

7. Бібліографія про дослідження українських говорів Східної Словаччини. Уклала Олена Пажур. Пряшів, 1972. 60 с.

Добош В.І. – 6 праць [Бібліографія...1972].

8. Можаява И.Е. Библиографический указатель работ по украинским говорам карпатского ареала, опубликованных в СССР с 1946 по 1969 гг. *Карпатская диалектология и ономастика*. АН СССР, Ин-т славяноведения и балканистики; Отв. ред. Г.П.Клепикова. Москва: Наука, 1972. С.478–576.

Добош В.І. – 12 праць [Можаява 1972].

9. Філологічні науки на Україні: Покаж-

чик літератури за 1978 р. Укладачі: Л.В.Беляєва, Ю.Л.Гунченко, Н.М.Деркач, А.І. Невольниченко. Київ, 1980.

Добош В.І. – 2 праці [Філологічні науки...1980].

10. Філологічні науки на Україні: Покажчик літератури за 1982 рік. Київ, 1983.

Добош В.І. – 1 праця [Філологічні науки...1983].

11. Філологічні науки на Україні: Покажчик літератури за 1983 рік. Київ, 1984.

Добош В.І. – 2 праці [Філологічні науки...1984].

Як бачимо, у джерелах за період 1978–1987 рр. узгадані 5 праць Василя Івановича Добоша, тоді як у бібліографічному покажчику Г. Вовченко за цей період знаходимо 13 праць вченого.

Науковий доробок ученого подають ще такі джерела:

12. Москаленко А.А., Терлецька В.М. Бібліографічний покажчик з української діалектології. Одеса, 1966. 66 с.

Добош В.І. – 8 праць (с. 20) [Москаленко 1966].

13. Закарпатський діалект: Бібліографічний покажчик / Уклад. І.В.Сабадош, О.Ф. Миголинець, О.Д. Пискач / Відп. ред. І.В. Сабадош. Ужгород, 2009. 136 с.

Добош В.І. – 42 праці (с. 43–47) [Закарпатський діалект...2009].

14. Власенко В.В. Сучасна українська літературна мова: Бібліографічний покажчик: Навчальний посібник для студентів вищих навч. закладів. Житомир, 2004. 508 с.

Добош В.І. – 1 стаття (с.140) [Власенко 2004].

15. Вовченко Г. Наукова спадщина професора В.І.Добоша: матеріали до бібліографічного покажчика. *Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства* (Збірник наукових праць). Вип.8. Збірник пам'яті професора Василя Добоша. Ужгород, 2005. С.9–16.

16. Вовченко Г. Хронологічний покажчик праць професора В.І.Добоша: матеріали до бібліографії. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія Філологія*. Вип.2 (42). На пошану професора ВАСИЛЯ ДОБОША (до 95-річчя від дня народження). Ужгород, 2019. 257 с. С.7–11. [У перевиданому списку праць професора В.І.Добоша містяться ще 4 публікації, це віднайдені статті в газетах – Г.В.].

Добош В.І. – 62 публікації за 1949–1999 роки [Вовченко 2019].

Оцінка наукового доробку відомого вченого оприлюднена ще за його життя. Так, у 1963 році **П.М. Лизанець** у рецензії на «Угорсько-український словник» (Magyar-ukrán szótár), укладений науковими працівниками УжДУ, за редакцією О.М. Рота, Ю.М. Сака, П.П. Чучки (Ужгород: Закарпатське обл. вид-во; Будапешт: Вид-во Угорської Академії наук, 1961), опублікованій у журналі «Українська мова і література в школі» (1963, №5), високо оцінив зазначений словник: «Виконаний на

належному методологічному і науковому рівні, на рівні вимог сучасної угорської і української лексикографії, гарно оформлений, є визначним явищем у науковому і культурному житті угорського і українського народів» [Лизанець 1963, с. 91].

До цієї оцінки приєднався і професор **Л.С. Паламарчук** з Академії наук у Києві. У своїй монографії «Українська радянська лексикографія (Питання історії, теорії та практики)» (Київ: Наукова думка, 1978) він подав позитивну характеристику вищезначеного «Угорсько-українського словника», який уклали 8 науковців з Ужгорода, у т.ч. і В.І. Добош (співавтори А.А. Владимир, К.Й. Галас, Б.М. Мейсарош, О.М. Рот, Ю.М. Сак, П.П. Чучка, С.С. Штефуровський).

Л.С. Паламарчук, зокрема, зазначає:

а) словник видано «на задоволення потреб спілкування українського й угорського народів, між якими існують давні культурно-економічні зв'язки...» [Паламарчук 1978, с. 99];

б) словник має 28 тисяч слів і розрахований на масового користувача, відповідно до цього дібраний і реєстр: «він охоплює в основному загальноживану лексику сучасної угорської літературної мови. Із термінологічної лексики реєстром охоплені тільки найбільш загальновідомі слова. Так само обмежено внесено в реєстр професійну, специфічно-побутову, історичну та інші шари угорської лексики» (так пишуть упорядники словника в «Передмові» [Паламарчук 1978, с. 100];

в) Л.С. Паламарчук не погодився з рецензентом словника П.М. Лизанцем щодо його критичного зауваження стосовно неповноти словника, бо характер словника, який має невеликий реєстр, не дозволяв представити якнайповніше ні угорську, ні українську лексику.

Л.С. Паламарчук наголосив: «Обмеженість реєстрової частини словника неминуче передбачає відповідну обмеженість, сконденсованість матеріалу в його перекладній, тобто українській частині, яка спричиняється, з одного боку, до залучення тільки найближчих у семантичному й стилістичному плані відповідників до реєстрових угорських слів, а з другого, до наведення українських відповідників лише при основних, найуживаніших значеннях угорських полісемантичних слів. На це, очевидно, повинен був зважати й рецензент словника, відзначаючи недостатню вичерпність українських відповідників до деяких слів угорського реєстру» [Паламарчук 1978, с. 100].

Л.С. Паламарчук підсумував: «Звичайно, ліпше було б мати в словнику «всі загальноживані українські відповідники» [цитує П.М. Лизанця з рецензії] і вичерпне розв'язання усіх поцифрованих значень полісемантичних слів, краще було б без «небажаних пропусків фразем» і т.д., але ж для забезпечення цього «ліпшого-кращого» потрібен інший, не масового призначення, тип словника, значно більший проти розгляданого обсягом, а, значить, набагато складніший щодо виконання. Створення подібного словника може стати об'єктом спільної праці, об'єднаних зусиль українських ра-

дянських та угорських лексикографів. Тим більше, що добра основа – розглядалий Угорсько-український словник – для подібної праці вже підготовлена» [Паламарчук 1978, с.100–101].

Отже, Л.С. Паламарчук приєднався до рецензента словника П.М. Лизанця і високо оцінив словник: «А поки що і цей словник, «виконаний на належному методологічному і науковому рівні, на рівні вимог сучасної угорської і української лексикографії, гарно оформлений, є визначним явищем у науковому і культурному житті угорського і українського народів» [Лизанець П.М. [Рец. на кн.:] Угорсько-український словник. Будапешт-Ужгород, 1961. *Українська мова і література в школі*. 1963. №5. С. 91] [Паламарчук 1978, с.101].

Дослідження В.І. Добоша знайшли високу оцінку і в інших публікаціях. Так, у підсумковій праці «**Мовознавство на Україні за п'ятдесят років**» (Київ: Наукова думка, 1967) знаходимо позитивну оцінку праць В.І. Добоша:

а) **Н.Й. Марчук** у розділі «Дослідження діалектів української мови за радянської доби» пише: «Зроблені перші кроки і в дослідженні синтаксису південно-західних, переважно карпатських говорів. Це статті В.І. Добоша та І.Д. Пагірі, в яких наведені окремі спостереження та аналізуються особливості синтаксичної структури закарпатських говорів» [Мовознавство 1967, с. 204–205];

б) у розділі «Вивчення неіндоевропейських мов» **О.Б. Ткаченко** високо оцінив «Угорсько-український словник» (1961р.): «... Значною є робота, здійснена вченими-мовознавцями Закарпаття, частково в співробітництві з мовознавцями Угорщини, в галузі угорської лексикографії. Наслідком цієї плідної роботи було, зокрема, видання «Угорсько-українського словника» (обсягом 28 000 слів). Словник укладено з урахуванням сучасного лексикографічного досвіду на досить високому науковому рівні» [Мовознавство 1967, с. 355].

В академічній колективній монографії 1980 року «**Розвиток мовознавства в УРСР. 1967–1977**» (Київ: Наукова думка, 1980), де проаналізовано досягнення українського мовознавства за 10 років – з 1966 по 1977 роки, академік **В.М. Русанівський** наголосив: «Зроблено заявку на дослідження діалектного синтаксису української мови (статті В.І. Добоша та І.Г. Матвіяса)» [Розвиток мовознавства...1980, с. 71].

І.Г. Матвіяс у цій же праці в розділі «Дослідження з української діалектології» зазначив, що в галузі діалектного синтаксису працювало ряд учених – С.П. Бевзенко (Одеський університет), К.Ф. Герман, П.М. Недільський, С.В. Маковічук (Чернівецький університет), П.С. Дудик (Вінницький педінститут). Однак, на думку І.Г. Матвіяса, найцінніший внесок зробив у цю галузь В.І. Добош. І.Г. Матвіяс наголосив: «Питанням діалектного синтаксису найбільше уваги приділяв В.І. Добош (Ужгородський університет). Крім ряду статей, він опублікував двома випусками монографію «Синтаксис українських південнокарпатських говорів» (1971, 1972), у якій вичерпно і з належною глиби-

ною розглянув безприйменникові і прийменникові конструкції, що становлять специфіку діалектного мовлення на Закарпатті» [Розвиток мовознавства...1980, с. 120–121].

Найґрунтовнішу рецензію на монографію В.І.Добоша з діалектного синтаксису «Синтаксис українських південнокарпатських говорів», яка вийшла у двох частинах в Ужгороді в 1971–1972 роках, написав учений з Чернівців **К.Ф. Герман**. Ця рецензія була опублікована в журналі «Мовознавство» (1974. №4. С.83–85). Рецензент передусім наголосив на актуальності видання. К.Герман відзначив, що «вихід у світ праці В.І. Добоша заслуговує на особливу увагу» [Герман 1974, с. 83], бо здебільшого вивчають лексику, фонетику, словотвір і морфологію говорів. «Що ж до синтаксису, то він і зараз залишається в українській діалектології тим розділом, який найменш задовольняє наукові потреби» [там само].

З погляду рецензента, «значно підвищує інтерес мовознавців до книги В.І. Добоша» те, що обстежена територія надзвичайно цікава тим, що тут проаналізований не тільки південнокарпатські говори, а й частина гуцульських, бойківських і лемківських говорів, ці території зазнавали поневолення з боку угорських та австрійських властей, що відбулося і на говорах цієї території. Тут збереглося багато архаїчних рис синтаксису, тут активно виявлялися риси міжмовної та міждіалектної взаємодії — явища мовної інтерференції протягом багатьох століть [там само].

К.Ф. Герман наголосив на високій якості джерельної бази, як і усїєї загалом праці: «Треба віддати належне авторові праці: він не захоплюється ніякими апріорними схемами або припущеннями, а групує свої спостереження тільки на надійному і багатому мовному матеріалі, достовірність, переконливість і висока якість якого не викликає ніяких сумнівів» [там само].

У рецензії схвально оцінено широту джерельної бази: «Ілюстративний матеріал (обстежено понад 275 населених пунктів) досить глибоко і широко відображає сучасний стан південнокарпатських говорів української мови» [там само]. Для діахронічного зіставлення автор користується матеріалами з праць І. Верхратського, І. Панькевича та ін., а також пам'ятками XVI–XVIII ст., використано вміло і фольклор (опубл.).

К.Ф. Герман наголошував на новизні праці: «На багатому фактичному матеріалі уточнюються окремі положення І. Верхратського, І. Панькевича та ін. Автор значною мірою удосконалив класифікацію синтаксичних функцій відмінків, зробив її чіткішою» [Герман 1974, с. 84].

У рецензії К.Ф. Германа до монографії В.І. Добоша висловлено тільки деякі зауваження: а) стосовно транскрипції — слід було подавати ілюстрації не транскрипцією 1949 р., сучаснішою — з «Сучасної української літературної мови. Вступ. Фонетика» (за ред. І.К. Білодіда, 1969 р.);

б) частоту вживання конструкцій доцільно подавати у цифрах;

в) доцільно було детально показати поширення діалектних явищ у територіальному аспекті [Герман 1974, с. 84–85].

У підсумку К.Ф. Герман наголосив на тому, що дослідження В.І. Добоша є цінним внеском не тільки в українське мовознавство, а й у слов'янську лінгвістику: «Однак ці зауваження ніскільки не применшують враження від справді цікавої і дуже корисної праці з синтаксису українських говорів, що є одночасно цінним надбанням усїєї слов'янської діалектології» [Герман 1974, с. 85].

Оцінку наукових надбань професора В.І. Добоша знаходимо у працях його сподвижників у науці й роботі. Так, **Й.О. Дзендзелівський**, що керував кафедрою української мови Ужгородського університету майже впродовж чверть століття, у статті «Наставник молоді», написаній до 50-річчя з дня народження В.І. Добоша та опублікованій в університетській багатотиражці «*Радянський студент*» (1974. 26 жовтня. С. 2), дає йому високу оцінку передусім як викладачеві: «В.І. Добош є одним з провідних працівників кафедри української мови... Він читає ряд теоретичних курсів, спецкурсів та спецсеминарів. Його лекції відзначаються багатством матеріалу, глибиною теоретичного і наукового його осмислення, простотою і дохідливістю викладу. Будучи вимогливим до студентів, наставник не менш вимогливий до себе — він постійно працює над відновленням і підвищенням рівня своїх лекцій, шукає нових, більш досконалих і ефективних форм ведення навчального процесу» [Дзендзелівський 1974, с. 2].

Такої ж високої думки Й.О. Дзендзелівський про В.І. Добоша — науковця: «Як науковець В.І. Добош відомий, причому далеко за межами нашої республіки, передусім своїми працями в ділянці діалектного синтаксису. У своїй монографії «Синтаксис українських південнокарпатських говорів», що вийшла в двох частинах (Ужгород, 1971–1972), В.І. Добош запроваджує значною мірою оригінальну теорію та методику дослідження синтаксичної системи народних говорів. Ця монографія дістала високу позитивну оцінку на сторінках академічного лінгвістичного журналу «Мовознавство» [Дзендзелівський 1974, с. 2].

Й.О. Дзендзелівський наголосив: «В.І. Добош бере активну участь у науковому житті університету, республіки і взагалі країни, часто виступаючи з доповідями на університетських, міжвузівських, республіканських та всесоюзних нарадах, конференціях, симпозіумах» [Дзендзелівський 1974, с. 2].

Професор І.В. Сабодош у ювілейній статті «*Його найдорожчий скарб. Професорові В.І. Добошу — 70*» (Новини Закарпаття. 1994. 29 жовтня, с. 14) пише про наукові праці вченого: «Загальне визнання й відомість у науковому світі принесло Василеві Івановичу його дослідження синтаксису південнокарпатських говорів української мови, тобто українських говорів Закарпатської області та Східної Словаччини... Дослідження В.І. Добоша — це в українському мовознавстві перша велика і

грунтовна праця з діалектного синтаксису української мови. До цього часу в нашому мовознавстві поки що не створено подібних праць, присвячених іншим діалектним регіонам України [Сабадош 1994, с. 14].

І ще: «Як ученого В.І. Добоша чи не найбільше характеризує зразкова сумлінність, яка проявляється і в доборі доброякісного фактичного матеріалу, і в об'єктивному аналізі мовних фактів, явищ, і в солідній аргументації висунутих ним наукових положень, висновків, рекомендацій, і у високій культурі оформлення наукових результатів тощо» [Сабадош 1994, с. 14].

Висновки. Як бачимо, персоналія доктора філологічних наук, наукові здобутки закарпатського вченого, колишнього професора кафедри української мови Ужгородського університету В.І. Добоша високо оцінені в Україні, його ім'я має достойне представлення в багатьох інформаційних джерелах – як всеукраїнських, так і регіональних – закарпатських. Передусім важливо наголосити, що ця персоналія ввійшла в найавторитетніші всеукраїнські довідники – енциклопедії (як загальні, так і галузеві). Важливо, що про В.І. Добоша інформує найавторитетніше видання – «Енциклопедія сучасної України». Про праці В.І. Добоша належним чином інформують також численні бібліографічні видання, найбільше – бібліографія, укладена доцентом Г. Вовченко.

Праці В.І. Добоша схвально оцінили автори-

тетні академічні видання, такі як «Мовознавство на Україні за 50 років», «Розвиток мовознавства в УРСР (1967–1977)», а також журнал «Мовознавство» (рецензія К.Ф. Германа). Професори Й.О. Дзензелівський, І.В. Сабадош високо оцінили його монографію з діалектного синтаксису, а рецензент П.М. Лизанець, як і київський учений Л.С. Паламарчук в академічній монографічній праці «Українська радянська лексикографія» (Київ, 1978) дали високу оцінку «Угорсько-українському словнику», серед укладачів якого був і В.І. Добош. Завдяки цим авторитетним публікаціям, присвяченим професору Василю Івановичу Добошу, пам'ять про нього збережеться не на десятиліття, а на століття, – і не тільки на Закарпатті, а й далеко за його межами, бо, як сказав французький філософ Франсуа Вольтер, «пам'ятники науки існують вічно». Визначному педагогу ХІХ ст. Костянтину Ушинському належать слова: «Тільки особистість може творити особистість, тільки характером можна утворити характер». То завдяки тому, що професор В.І. Добош був неординарною особистістю і мав характер, він виховав своїх учнів, насамперед аспірантів, також особистостями, які мають характер. Учні не забувають свого наставника, звертаються до спогадів про нього в студентських аудиторіях, працюючи над своїми науковими темами, вдячно згадують на всеукраїнських читаннях, присвячених ювілеям Учителя, взяли участь у Всеукраїнській науковій конференції до сторіччя з дня народження В.І. Добоша.

Література

1. Бібліографія про дослідження українських говорів Східної Словаччини. Уклала Олена Пажур. Пряшів, 1972. 60 с.
2. Власенко В.В. Сучасна українська літературна мова: Бібліографічний покажчик: Навчальний посібник для студентів вищих навч. закладів. Житомир, 2004. 508 с.
3. Вовченко Г. Наукова спадщина професора В.І.Добоша: Матеріали до бібліографічного покажчика. *Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства* (Збірник наук. праць). Вип. 8. Збірник пам'яті професора Василя Добоша. 2005. С.9–16.
4. Вовченко Г. Збирач скарбів народної мови (до 90-річчя від дня народження професора В.І.Добоша). *Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства* (Збірник наукових праць). Вип.19. Присвячується 90-річчю від дня народження професора В.І.Добоша. 2014. С.8–11.
5. Вовченко Г. Хронологічний покажчик праць професора В.І. Добоша: матеріали до бібліографії. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія Філологія*. Вип.2 (42). На пошану професора ВАСИЛІЯ ДОБОША (до 95-річчя від дня народження). 2019. 257 с. С.7–11.
6. Герман К. [Рец. на:] В.І.Добош. Синтаксис українських південнокарпатських говорів. *Мовознавство*. 1974. №4. С.83–85.
7. Гольденберг Л.І., Королевич Н.Ф. *Українська мова*. Бібліографічний покажчик (1918 – 1961 рр). Київ, 1961. 200 с.
8. Дзензелівський Й.О. Наставник молоді [До п'ятдесятиріччя В.І.Добоша]. *Радянський студент*. 1974. 26 жовтня. С. 2.
9. Дзензелівський Й.О. Розвиток українського мовознавства в Ужгородському державному університеті за 20 років. *Список друкованих праць членів кафедри української мови УжДУ за 20 років*. Тези доп. до ювілейної конференції, присвяченої 20-річчю Ужгород. держ. ун-ту. Сер. мовознав. (26-27 жовтня 1965 р.). МО і СТО УРСР, Ужгород. держ. ун-т; [Редкол. Й.О.Дзензелівський (відп. ред.) та ін.]. Ужгород, 1965. С.19–20.
10. Добош Василь Іванович. *Видатні особистості з українського мовознавства*: хрестоматія / за заг. ред. Марини Навальної; укл.: Тетяна Левченко, Тетяна Чубань. Переяслав-Хмельницький: «Видавництво КСВ», 2016. С.46–48.
11. Достал Я. Підкарпатська Русь (Закарпаття періоду Чехословацької Республіки: 1919 – 1938 рр.) Путівець-довідник. Переклад, упорядкування та доповнення Юрія Фатули. Ужгород: Всеукраїнське державне видавництво «Карпати», 2014. С. 285.

12. Етимологічний словник української мови: У 7 т. / Ред. кол.: Мельничук О.С. (гол. редактор), Коломієць В.Т., Ткаченко О.Б. Київ: Наукова думка, 1985. Т. 2.
13. Железняк М.Г. Добош Василь Іванович. *Українська мова. Енциклопедія* / Русанівський В.М., Тараненко О.О. (співголови), Зяблюк М.П. (заст. голови). Київ: Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М.П.Бажана, Київ, 2000. С.146.
14. Железняк М.Г. Добош Василь Іванович. *Енциклопедія сучасної України* Т.І-20/Дзюба І.М., Жуковський А.І.(співголова), Железняк М.Г. (відп.секретар). Т. 8.: Дл - Дя. Додаток А-Г. Київ, 2008. С. 98: фот.
15. Історія українського мовознавства: матеріали до лекцій для магістрантів напряму 8.035 – Філологія, ОП «Українська мова та література». Укладач Н.Ф. Венжинович. Ужгород: ПП Данило, 2022. 115 с. С.88–97.
16. Закарпатський діалект: Бібліографічний покажчик /Уклад. І.В. Сабадош, О.Ф. Мигoliniнець, О.Д. Пискач / Відп. ред. І.В. Сабадош. Ужгород, 2009. 136 с.
17. Історичний словник українського язика. Т.1. А-Ж/ Уложили проф. Є. Тимченко, Є. Волошин, К. Лазаревська, Г. Петренко/ Зредагував проф. Є. Тимченко. Харків-Київ: ДВУ, 1930/ Фотопередрук з передмовою О. Горбача. Мюнхен, 1985.
18. Лизанець П.М. [Рец. на:] *Magyar-ukrán szótár* (Угорсько-український словник). Будапешт – Ужгород, 1961. [Співавтори: А.А. Владимир, В.І. Добош, К.Й. Галас, Б.М. Мейсарош, О.М. Рот, Ю.М. Сак, П.П. Чучка, С.С. Штефуровський]. 909 с. *Укр. мова і літ. в школі*. 1963. №5.
19. Малоруско-німецький словар. Уложив Євгеній Желеховский, ц.к. професор гімназії в Станіславі. Т.1. (А-О). Львів, 1884. С.188; Фотопередрук з післясловом Олекси Горбача. Мюнхен, 1982. Teil I (А – К). С.188.
20. Мовознавство на Україні за п'ятдесят років. Київ: Наукова думка, 1967. 455 с.
21. Можаява И.Е. Библиографический указатель работ по украинским говорам карпатского ареала, опубликованных в СССР с 1946 по 1969 гг. *Карпатская диалектология и ономастика*. АН СССР, Ин-т славяноведения и балканистики; Отв. ред. Г.П.Клепикова. Москва: Наука, 1972. С. 478–576.
22. Москаленко А.А., Терлецька В.М. Бібліографічний покажчик з української діалектології. Одеса, 1966. 66 с.
23. Паламарчук Л.С. Українська радянська лексикографія (Питання історії, теорії та практики). Київ: Наукова думка, 1978.
24. Пискач О. Василь Іванович Добош: 100 років від дня народження українського мовознавця (1924 – 2001). *Календар краєзнавчих пам'ятних дат Закарпаття на 2024 рік. Рекомендаційний бібліографічний посібник*. Ужгород: РІК- У. 2023. С. 278–283.
25. Розвиток мовознавства в УРСР. 1967–1977. Київ: Наукова думка, 1980. 247 с.
26. Сабадош І. Його найдорожчий скарб. Професорові В.І.Добошу – 70. *Новини Закарпаття*. 1994. 29 жовтня. №164–165. С.14.
27. Сабадош І. Учений і педагог (До 80-річчя від дня народження професора В.І.Добоша). *Наук. вісник Ужгородського ун-ту. Серія: Філологія*. Ужгород. Вип.10. 2004. С. 177–179.
28. Сабадош І. Закоханий у слово. *Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства* (Збірник наук. праць). Вип. 8. Збірник пам'яті професора Василя Добоша. Ужгород, 2005. С. 5–8.
29. Сабадош І. Слово про Вчителя. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія Філологія*. Вип.2 (42). На пошану професора ВАСИЛЯ ДОБОША (до 95-річчя від дня народження). Ужгород, 2019. 257 с. С. 6–7.
30. Словник української мови XVI – першої половини XVII ст.: У 28-ми вип. НАН України Інститут українознавства ім. І.Крип'якевича; відп. ред. Д.Гринчишин. Львів, 2001. Вип.8. Д. С.46–47.
31. Слов'янська філологія на Україні (1958–1962 рр.): Бібліографія. Київ: вид-во АН УРСР, 1963. 615 с.
32. Слов'янська філологія на Україні (1963–1967 рр.) Бібліографія. Ч.1. Мовознавство. Фольклористика. Київ: Наукова думка, 1968. 294 с.
33. Слов'янська філологія на Україні (1968–1976 рр.). Бібліографічний покажчик. Ч.1. Мовознавство. Фольклористика. Київ, 1978.
34. Слов'янська філологія на Україні (1977–1981 рр.) .). Бібліографічний покажчик. Ч.1. Мовознавство. Фольклористика. Київ, 1983. 208 с.
35. *Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства* (Збірник наукових праць). Вип. 8. Збірник пам'яті професора Василя Добоша. 2005. 480 с.
36. Сюсько М.І. Добош Василь Іванович. *Енциклопедія Закарпаття: визначні особи ХХ століття*. Ужгород: Гражда, 2007. С.116–117.
37. Ференц Н. Рясна осінь ювіляра: [до 60-річчя Василя Добоша]. *Закарпатська правда*. 1984. 11 листоп. № 259. С.4.
38. Ференц Н. Працею зігрите серце: [до 60-річчя Василя Добоша]. *Радянська освіта*. 1984. 18 груд. № 101. С.2.
39. Ференц Н. Працею зігрите серце: [про знаного в Україні мовознавця, колишнього професора кафедри української мови УжНУ Василя Івановича Добоша (1924 – 2001)]. *Радянська освіта*. 1999. 18 груд. (Люди наших вузів).

40. Ференц Н. Сієв розумне, добре, вічне. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія Філологія*. Вип. 2 (42). На пошану професора ВАСИЛЯ ДОБОША (до 95-річчя від дня народження). 2019. 257 с. С.11–12.
41. У царині художнього слова. Бібліографічний покажчик праць Надії Ференц. Уклад.: О.М. Чижмар, О.В. Бряник, О.В. Хаван.; передм. О.М. Чижмар; відп. за вип. М.М. Медведь; М-во освіти і науки України; ДВНЗ «Ужгор. нац. ун-т». Філол. ф-т, каф. укр. літ., Наук. б-ка. Ужгород: вид-во Олександри Гаркуші. 2021. 172 с.
42. Філологічні науки на Україні: Покажчик літератури за 1978 р. Укладачі: Л.В. Беляєва, Ю.Л. Гунченко, Н.М. Деркач, А.І. Невольниченко. Київ, 1980.
43. Філологічні науки на Україні: Покажчик літератури за 1982 рік. Київ, 1983.
44. Філологічні науки на Україні: Покажчик літератури за 1983 рік. Київ, 1984.
45. Чучка П.П. Прізвиська закарпатських українців: Історико-етимологічний словник. Львів: Світ, 2005. С.199–200.
46. Чучка П. Антропонімія Закарпаття. Ужгород: Ужгор. нац. ун-т, 2008. 671с.

References

1. Bibliografia pro doslidzhennia ukrainskykh hovoriv Skhidnoi Slovachchyny [Bibliography on the Study of Ukrainian Dialects of Eastern Slovakia]. (1972). Uklala Olena Pazhur. Priashiv. 60 s. [in Ukrainian].
2. Vlasenko V.V. (2004) Suchasna ukrainska literaturna mova: Bibliografichnyi pokazhchyk [Modern Ukrainian Literary Language: Bibliographic Index]: Navchalnyi posibnyk dlia studentiv vyshchykh navch. zakladiv. Zhytomyr. 508 s. [in Ukrainian].
3. Vovchenko H. (2005) Naukova spadshchyna profesora V.I. Dobosha [The Scientific Legacy of Professor V.I. Dobosh]: Materialy do bibliografichnoho pokazhchyka. *Suchasni problemy movoznavstva ta literaturoznavstva* (Zbirnyk nauk. prats). Vyp. 8. Zbirnyk pamiati profesora Vasyliia Dobosha. S. 9–16 [in Ukrainian].
4. Vovchenko H. (2014) Zbyrach skarbiv narodnoi movy (do 90-richchia vid dnia narodzhennia profesora V.I. Dobosha) [Collector of the Treasures of the National Language (to the 90th Anniversary of the Birthday of Professor V.I. Dobosh)]. *Suchasni problemy movoznavstva ta literaturoznavstva* (Zbirnyk naukovykh prats). Vyp.19. Prysviachuietsia 90-richchiiu vid dnia narodzhennia profesora V.I.Dobosha. S. 8–11 [in Ukrainian].
5. Vovchenko H. (2019) Khronolohichni pokazhchyk prats profesora V.I. Dobosha [Chronological Index of the Works of Professor V.I. Dobosh]: materialy do bibliografii. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu. Seriya Filolohiia*. Vyp. 2 (42). Na poshanu profesora VASYLIA DOBOSHA (do 95-richchia vid dnia narodzhennia). S.7–11 [in Ukrainian].
6. Herman K. (1974) [Rets. na:] V.I. Dobosh. Syntaksys ukrainskykh pivdenokarpatskykh hovoriv [V.I. Dobosh. Syntax of Ukrainian South Carpathian Dialects]. *Movoznavstvo*. № 4. S.83–85 [in Ukrainian].
7. Holdenberh L.I., Korolevych N.F. (1961) Ukrainska mova [Ukrainian language]. Bibliografichnyi pokazhchyk (1918–1961 rr). Kyiv. 200 s. [in Ukrainian].
8. Dzendzelivskiy Yo.O. (1974) Nastavnyk molodi [Mentor of Youth] [Do piatdesiatyrichchia V.I. Dobosha]. *Radianskyi student*. 26 zhovtnia. S. 2 [in Ukrainian].
9. Dzendzelivskiy Yo.O. (1965) Rozvytok ukrainskoho movoznavstva v Uzhhorodskomu derzhavnomu universyteti za 20 rokiv [Development of Ukrainian Movement in Uzhhorod State University for 20 Years]. Spysok drukovanykh prats chleniv kafedry ukrainskoi movy UzhDU za 20 rokiv. Tezy dop. do yuvileinoi konferentsii, prysviachenoj 20-richchiiu Uzhhorod. derzh. un-tu. Ser. movoznav. (26-27 zhovtnia 1965 r.). MO i STO URSR, Uzhhorod. derzh. un-t; [Redkol. Yo.O. Dzendzelivskiy (vidp. red.) ta in.]. Uzhhorod. S.19–20 [in Ukrainian].
10. Dobosh Vasyl Ivanovych (2016) Vydatni osobystosti z ukrainskoho movoznavstva [Prominent Personalities from Ukrainian Linguistics]: khrestomatiia / za zah. red. Maryny Navalnoi; ukl. Tetiana Levchenko, Tetiana Chuban. Pereiaslav-Khmelnyskyi: «Vydavnytstvo KSV». S.46–48.
11. Dostal Ya. Pidkarpatska Rus [Subcarpathian Rus] (Zakarpattia periodu Chekhoslovatskoi Respubliky: 1919 – 1938 rr.) Putivets-dovidnyk. Pereklad, uporiadkuvannia ta dopovnennia Yuriiia Fatuly. Uzhhorod: Vseukrainske derzhavne vydavnytstvo «Karpaty», 2014. S. 285 [in Ukrainian].
12. Etymolohichni slovnyk ukrainskoi movy [Etymological Dictionary of the Ukrainian Language]: U 7 t. / Red. kol.: Melnychuk O.S.(hol. redaktor), Kolomiets V.T., Tkachenko O.B. Kyiv: Naukova dumka, 1985. T.2 [in Ukrainian].
13. Zhelezniak M.H. (2000) Dobosh Vasyl Ivanovych [Vasyl Ivanovych Dobosh]. *Ukrainska mova. Entsyklopediia / Rusanivskiy V.M., Taranenko O.O. (spivholovy), Ziabliuk M.P. (zast. holovy)*. Kyiv: Vyd-vo «Ukrainska entsyklopediia» im. M.P. Bazhana, Kyiv. S.146 [in Ukrainian].
14. Zhelezniak M.H. (2008) Dobosh Vasyl Ivanovych [Vasyl Ivanovych Dobosh]. *Entsyklopediia suchasnoi Ukrainy T.I-20/Dziuba I.M., Zhukovskiy A.I. (spivholova)*, Zhelezniak M.H. (vidp.sekretar).T.8.: DI - Dia. Dodatok A-H. Kyiv. S. 98: fot. [in Ukrainian].
15. Istorii ukrainskoho movoznavstva [History of Ukrainian Linguistics] (2022): materialy do lektsii dlia magistrantiv napriamu 8.035 – Filolohiia, OP «Ukrainska mova ta literatura». Ukladach N.F.Venzhynovych. Uzhhorod: PP Danylo. 115 s. S.88–97 [in Ukrainian].
16. Zakarpatskyi dialekt [Transcarpathian Dialect]: Bibliografichnyi pokazhchyk (2009)/Uklad. I.V.Sabadosh,

O.F.Myholynets, O.D.Pyskach / Vidp. red. I.V.Sabadosh. Uzhhorod. 136 s. [in Ukrainian].

17. Istorychnyi slovnyk ukrainskoho yazyka [Historical Dictionary of the Ukrainian Language] (1985). T.1. A-Zh / Ulozhyly prof. Ye.Tymchenko, Ye.Voloshyn, K.Lazarevska, H.Petrenko/Zredahuvav prof. Ye.Tymchenko. Kharkiv-Kyiv: DVU, 1930/ Fotoperedruk z peredmovoiu O.Horbacha. Miunkhen [in Ukrainian].

18. Lyzanets P.M. (1963) [Rets.na:] Magyar-ukrán szótár (Uhorsko-ukrainskyi slovnyk) [Magyar-ukrán szótár (Hungarian-Ukrainian dictionary)]. Budapesht – Uzhhorod, 1961. [Spivavtory: A.A.Vladymyr, V.I. Dobosh, K.Yo. Halas, B.M. Meisarosh, O.M. Rot, Yu.M. Sak, P.P.Chuchka, S.S. Shtefurovskyi]. 909 s. *Ukr. mova i lit. v shkoli*. №5 [in Ukrainian].

19. Malorusko-nimetskyi slovar [Little Russian-German Dictionary]. Ulozhyv Yevhenyi Zhelekhovskiy, ts.k. profesor himnazii v Stanislavi. T.1. (A-O). Lviv, 1884. S.188; Fotoperedruk z pisliaslovom Oleksy Horbacha. Miunkhen, 1982. Teil 1 (A – K). S.188 [in Ukrainian].

20. Movoznavstvo na Ukraini za piatdesiat rokiv [Linguistics in Ukraine in Fifty Years] (1967). Kyiv: Naukova dumka. 455 s. [in Ukrainian].

21. Mozhaeva I.E. (1972) Bibliograficheskiy ukazatel rabot po ukrainskim hovoram karpatskoho areala, opublikovannykh v SSSR s 1946 po 1969 gg. [Bibliographic Catalog of Works on the Ukrainian Dialects of the Carpathian Area, Published in the Ukrainian SSR from 1946 to 1969.] Karpatskaia dyalektolohiya i onomastyka. AN SSSR, Yn-t slavianovedeniya y balkanistyky; Otv. red. H.P.Klepykova. Moskva: Nauka. S. 478–576 [in Ukrainian].

22. Moskalenko A.A., Terletska V.M. (1966) Bibliografichni pokazhchyk z ukrainskoi dialektolohii [Bibliographic Index on Ukrainian Dialectology]. Odesa. 66 s. [in Ukrainian].

23. Palamarchuk L.S. (1978) Ukrainska radianska leksykohrafiia [Ukrainian Soviet lexicography] (Pytannia istorii, teorii ta praktyky). Kyiv:Naukova dumka [in Ukrainian].

24. Pyskach O. (2023) Vasyl Ivanovych Dobosh: 100 rokiv vid dnia narodzhennia ukrainskoho movoznavtsia [Vasyl Ivanovych Dobosh: 100 Years Since the Birth of the Ukrainian Linguist] (1924 – 2001). Kalendar kraieznavchych pamiatnykh dat Zakarpattia na 2024 rik. Rekomendatsiinyi bibliografichniy posibnyk. Uzhhorod: RIK- U. S. 278–283 [in Ukrainian].

25. Rozvytok movoznavstva v URSR [Development of Linguistics in the Ukrainian SSR] 1967 – 1977. Kyiv: Naukova dumka, 1980. 247 s. [in Ukrainian].

26. Sabadosh I. (1994) Yoho naidorozhchyy skarb. Profesorovi V.I. Doboshu – 70. [His Most Precious Treasure. Professor V.I. Dobosh – 70]. *Novyny Zakarpattia*. 29 zhovtnia. №164–165. S.14 [in Ukrainian].

27. Sabadosh I. (2004) Uchenyi i pedahoh (Do 80-richchia vid dnia narodzhennia profesora V.I.Dobosha) [Scientist and Teacher (To the 80th Anniversary of the Birthday of Professor V.I. Dobosh)]. *Nauk.visnyk Uzhhorodskoho un-tu. Serii: Filolohiia*. Vyp.10. 2004. S.177–179 [in Ukrainian].

28. Sabadosh I. (2005) Zakokhanyi u slovo [In Love with the Word]. *Suchasni problemy movoznavstva ta literaturoznavstva* (Zbirnyk nauk. prats). Vyp. 8. Zbirnyk pamiaty profesora Vasyliya Dobosha. S.5–8 [in Ukrainian].

29. Sabadosh I. (2019) Slovo pro Vchytelia [A Word about the Teacher]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu. Serii Filolohiia*. Vyp. 2 (42). Na poshanu profesora VASYLIA DOBOSHA (do 95-richchia vid dnia narodzhennia). S.6–7 [in Ukrainian].

30. Slovnyk ukrainskoi movy XVI – pershoi polovyny XVII st. [Dictionary of the Ukrainian Language of the 16th first Half of the 17th Centuries] (2001): U 28-my vyp. NAN Ukrainy Instytut ukrainoznavstva im. I. Krypiakevycha; vidp. red. D.Hrynchyshyn. Lviv. Vyp.8. D. S.46–47 [in Ukrainian].

31. Slovianska filolohiia na Ukraini [Slavic Philology in Ukraine] (1958–1962 rr.): Bibliografii (1963). Kyiv: vyd-vo AN URSR. 615 s. [in Ukrainian].

32. Slovianska filolohiia na Ukraini [Slavic Philology in Ukraine] (1963–1967 rr.) Bibliografii.Ch.1. Movoznavstvo. Folklorystyka (1968) Kyiv: Naukova dumka. 294 s. [in Ukrainian].

33. Slovianska filolohiia na Ukraini [Slavic Philology in Ukraine] (1968–1976 rr.). Bibliografichniy pokazhchyk.Ch.1. Movoznavstvo. Folklorystyka (1978). Kyiv, 1978. [in Ukrainian].

34. Slovianska filolohiia na Ukraini [Slavic Philology in Ukraine] (1977–1981 rr.). Bibliografichniy pokazhchyk.Ch.1. Movoznavstvo. Folklorystyka (1983) Kyiv. 208 s. [in Ukrainian].

35. *Suchasni problemy movoznavstva ta literaturoznavstva* [Modern Problems of Linguistics and Literary Studies] (2005) (Zbirnyk naukovykh prats). Vyp. 8. Zbirnyk pamiaty profesora Vasyliya Dobosha. 480 s. [in Ukrainian].

36. Siusko M.I. (2007) Dobosh Vasyl Ivanovych [Dobosh Vasyl Ivanovych]. Entsyklopediia Zakarpattia: vyznachni osoby XX stolittia. Uzhhorod: vyd-vo «Grazhda». S.116–117 [in Ukrainian].

37. Ferents N. (1984) Riasna osin yuviliara: [do 60-richchia Vasyliya Dobosha] [A Bountiful Autumn Anniversary: [to Vasyl Dobosh's 60th Birthday]]. *Zakarpatska pravda*. 11 lystop. № 259. S.4 [in Ukrainian].

38. Ferents N. (1984) Pratseiu zihrite sertse: [do 60-richchia Vasyliya Dobosha] [A Heart Warmed by Work: [to Vasyl Dobosh's 60th Birthday]]. *Radianska osvita*. 18 hrud. № 101. S.2 [in Ukrainian].

39. Ferents N. (1999) Pratseiu zihrite sertse: [pro znanoho v Ukraini movoznavtsia, kolyshnoho profesora kafedry ukrainskoi movy UzhNU Vasyliya Ivanovycha Dobosha [A Heart Warmed by Work: [about Vasyl Ivanovych Dobosh, a Sleepy Linguist in Ukraine, Former Professor of the Department of Ukrainian Language at UzhNU] (1924 – 2001)]. *Radianska osvita*. 18 hrud. (Liudy nashykh vuziv) [in Ukrainian].

40. Ferents N. (2019) Siiav rozumne, dobre, vichne). [He Sowed the Intelligent, the Good, the Eternal]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu. Seriia Filolohiia*. Vyp.2 (na poshanu profesora VASYLIA DOBOSHА (do 95-richchia vid dnia narodzhennia). S.11–12 [in Ukrainian].
41. U tsaryni khudozhnoho slova [In the Realm of the Artistic Word]. Bibliohrafichni pokazhchyk prats Nadii Ferents (2021). Uklad.: O.M. Chyzhmar, O.V. Brianyk, O.V. Khavan.; peredm. O.M. Chyzhmar; vidp. za vyp. M.M. Medved; M-vo osvity i nauky Ukrainy; DVNZ «Uzhhor. nats. un-t». Filol. f-t, kaf. ukr. lit., Nauk. b-ka. Uzhhorod: vyd-vo Oleksandry Harkushi. 172 s. [in Ukrainian].
42. Filolohichni nauky na Ukraini [Philological Sciences in Ukraine]: Pokazhchyk literatury za 1978 r. (1980). Ukladachi: L.V.Bieliaieva, Yu.L.Hunchenko, N.M.Derkach, A.I.Nevolnychenko. Kyiv [in Ukrainian].
43. Filolohichni nauky na Ukraini [Philological Sciences in Ukraine]: Pokazhchyk literatury za 1982 rik (1983). Kyiv [in Ukrainian].
44. Filolohichni nauky na Ukraini [Philological Sciences in Ukraine]: Pokazhchyk literatury za 1983 rik (1984). Kyiv [in Ukrainian].
45. Chuchka P.P. (2005) Prizvyshcha zakarpatskykh ukraintsiv [Nicknames of Transcarpathian Ukrainians]: Istoryko-etymolohichni slovnyk. Lviv: vyd-vo «Svit». S.199–200 [in Ukrainian].
46. Chuchka P. (2008) Antroponimiia Zakarpattia [Anthroponymy of Transcarpathia]. Uzhhorod: Uzhhor. nats. un-t. 671 s. [in Ukrainian].

PROFESSOR VASYL IVANOVYCH DOBOSH IS A FAMOUS UKRAINIAN LINGUIST (1924–2001)

Abstract. This publication is based on the materials of the speech of Professor of the Ukrainian Language Department of UzhNU V.I. Stateieva at the scientific readings dedicated to the 90th anniversary of Vasyl Dobosh's birth in 2014. We have supplemented them with facts that appeared later, after 2014, as well as some other sources that have not been used before. The purpose of the article is to outline the figure of the famous Ukrainian linguist, dialectologist Vasyl Ivanovych Dobosh in the Ukrainian media, to find out the history of the scientist's surname and the main points of his biography, to characterize the topics of the famous scientist's research, and to evaluate his works in lifetime and lifetime publications. We consider it appropriate to publish these unpublished materials on the occasion of the upcoming 100th anniversary of V.I. Dobosh's birth. This publication will be useful not only for the history of Ukrainian linguistics, but also for anyone interested in the Ukrainian language as the language of the nation. Vasyl Dobosh left an indelible mark in the study of case syntax in Ukrainian South Carpathian dialects, describing the prepositional and prepositional constructions of one of the most archaic peripheral groups of Ukrainian dialects in direct contact with Romanian, Hungarian, Slovak, and partly Polish. The scientist had works on dialect lexicology and phraseology, on dialect word formation, on interlingual contacts, on linguistic geography of dialects, and wrote about synchronic and diachronic aspects of the study of dialect syntax. He was interested in the history of Ukrainian linguistics and the history of the Ukrainian literary language, onomastics, problems of school and pedagogy, local history, and the culture of the Ukrainian language. Professor Dobosh as a person, scientist, and teacher belonged to the galaxy of the best philologists not only in Transcarpathia but also in Ukraine.

Keywords: Vasyl Dobosh, Ukrainian South-Carpathian dialects, Ukrainian dialect syntax, syntax of Ukrainian cases, prepositional and prepositional constructions of the Ukrainian language, Hungarian-Ukrainian dictionary.

© Вовченко Г., 2024 р.

Галина Вовченко – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови ДВНЗ «Ужгородський національний університет», м. Ужгород, Україна; galavovchenko@ukr.net; <https://orcid.org/0000-0002-2873-2858>

Halyna Vovchenko – Candidate of Philology, Associate Professor of the Ukrainian Language Department, Uzhhorod National University, Uzhhorod, Ukraine; galavovchenko@ukr.net; <https://orcid.org/0000-0002-2873-2858>

СИМВОЛІЧНЕ ЗНАЧЕННЯ ЛІТЕРАТУРНО-ХУДОЖНЬОГО АНТРОПОНІМА *ІВАН КАРПОВИЧ ПІДПРИГОРА* В РОМАНАХ ВЛАДИСЛАВА ІВЧЕНКА.

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 2 (52)

УДК 811.161.2'373.2 423

DOI: 10.24144/2663-6840/2024.2(52).18–25

Вегеш А. Символічне значення літературно-художнього антропоніма *Іван Карпович Підпригора* в романах Владислава Івченка; кількість бібліографічних джерел – 14 + 9; мова українська.

Анотація. Стаття присвячена дослідженню літературно-художнього антропоніма *Іван Карпович Підпригора*, який функціонує в ретророманах Владислава Івченка.

Метою нашого дослідження є аналіз інформаційного заряду (символічного значення) найменувань головного героя, а також апелятивів, які доповнюють літературно-художні антропоніми. Наше завдання – довести, що літературно-художні антропоніми творять образи, а заголовок і текст – взаємопороджувальні величини.

Доведено, що символізм літературно-художніх антропонімів, зумовлений суспільно-історичними змінами та новими естетичними та етичними орієнтирами, значно збагачує художнє мовлення. З'ясовано, що в літературно-художньому антропонімі *Іван Карпович Підпригора* – генетичний код українців, наша історія й сучасність, тому власна назва в художніх творах В. Івченка стає вагомим засобом відтворення національної традиції, формує свідомість персонажа. Літературно-художній антропонім *Іван Карпович Підпригора* стає символом мудрого, доброго, трохи хитрого та кумедного українця.

Доведено, що прізвище Підпригора – антропонім фольклорного походження, який має стосунок до казкових велетнів, на що теж повною мірою вказує внутрішня форма прізвиська. Імена богатирів з народного епосу незмінно вживаються як уособлення сили народу, тому знаменитий сищик із українським прізвищем став стовпом (можна міркувати – горою) самодержавства. Прізвище вирізняється підвищеним експресивно-стилістичним забарвленням та семантичним наповненням. Звернено увагу на можливість творення прізвиська в козацькому середовищі. Відомо, що в козаків існував звичай давати найменування, в основі якого був закладений жарт або гумор. І літературно-художній антропонім, і образ тісно переплітаються, доповнюють одне одного.

Наголошено на великому змістовому навантаженні та художній інформації словосполучення *найкращий сищик*, яке автор виносить у заголовки всіх романів про Івана Карповича.

Наше дослідження дозволило дійти висновку про те, що найменування персонажа стало іменем-символом образу українця, який у круговерті подій зумів зберегти свою ідентичність.

Ключові слова: Владислав Івченко, апелятив, заголовок, *Іван Карпович Підпригора*, літературно-художній антропонім, *найкращий сищик*, образ, символічне значення.

Формулювання проблеми. Оніми є важливими елементами мовної картини світу. Художня антропоніміка викликає значний інтерес для мовознавців, бо допомагає проникнути у внутрішню форму найменування, стає особливим прийомом, який сприяє розкриттю образу, характеру персонажа. Сучасні письменники виважено ставляться до вибору найменувань своїм героям, адже саме літературно-художні антропоніми є яскравою ознакою індивідуального онімного стилю авторів. Письменники прагнуть захищати національні інтереси в художній літературі і долучатися до світового культурно-історичного процесу. Відомо, що в наших іменах – генетичний код українця, наша історія й сучасність, тому власні назви в художніх творах стають вагомим засобом відтворення національної традиції, вони формують свідомість українців.

Літературні оніми взаємодіють з іншими мовними одиницями, набувають нових конотацій, символів, виокремлюють індивідуальні риси персонажів, указують на авторські вподобання. Символізм літературно-художніх антропонімів, зумовлений суспільно-історичними змінами та новими естетичними та етичними орієнтирами, значно збагачує художнє мовлення. На думку Г. Лукаш, «онім роз-

глядають як мовну одиницю, що набула еталонного, символічного, образно-метафоричного значення в певній культурі й фіксується в міфах, легендах, переказах, обрядах, релігійному дискурсі цієї культури» [Лукаш 2023, с. 186]. В. Кононенко зазначав: «Оцінно-значеннєві показники слова-символу формуються внаслідок розширення образної бази слова в процесі його перетворення на образ-ідею на ґрунті національно-культурної традиції» [Кононенко 2008, с. 171].

Дослідження літературно-художньої антропонімії романів сучасних авторів дозволяє виявити індивідуально-стильові особливості власних назв персонажів, на творення яких впливають найрізноманітніші фактори. Цікавими в цьому плані дослідження є ретроромани В. Івченка, які ще не потрапили в поле зору ономастів, тому порушена тема є актуальною.

Аналіз досліджень. У художньому мовленні символи мають вагоме значення, вони наповнені глибиною змісту та емоційністю, «на мовленнєвому рівні супроводжуються широким набором конотацій, емотивних супроводів, аксіологічних уявлень» [Кононенко 2008, с. 174]. Значення символів досліджували С. Єрмоленко, В. Жайворонок, В. Ко-

ноненко, О. Потапенко, М. Торчинський та ін. Символічне значення антропонімів у художньому тексті було предметом зацікавлень Л. Белея, Ю. Карпенка, О. Карпенко, Г. Бачинської, Н. Бербер, О. Горбач, О. Горенко, І. Льченко, Н. Колесник, Т. Крупеньової, О. Лавер, Г. Лукаш, М. Мельник, Г. Шотової-Ніколенко та ін.

Ми маємо також низку праць із літературної ономастики на прозові твори сучасних українських письменників, зокрема і статті, присвячені дослідженню символічного значення назв персонажів із романів В. Шкляра, М. Дочинця, А. Кокотюхи, Ю. Винничука, В. Лиса, М. Бутченка, Ю. Даценка, В. Добрянського та ін.

На романи В. Івченка є низка досліджень із літературознавства (Р. Семків, Я. Цимбал, С. Філоненко та ін.). Мовознавчих статей, тим більше з літературної ономастики, на твори В. Івченка немає.

Наша мета – розкрити інформаційний заряд (символічне значення) найменувань головного героя, а також апелятивів, які доповнюють літературно-художні антропоніми. Наше завдання – довести, що літературно-художні антропоніми творять образи, а заголовок і текст – взаємопороджувальні величини.

Методи та методика. Ми використали описовий метод і основні його прийоми: спостереження, інтерпретація та узагальнення, що дозволяє виявити, систематизувати й проаналізувати власні назви; контекстуально-інтерпретаційний метод застосовано для визначення конотативного навантаження літературно-художніх антропонімів; дистрибутивний аналіз допомагає виявити приховану оцінну інформацію в семантичній структурі онімів; метод етимологічного аналізу сприяє з'ясуванню доантропонімної семантики власних назв.

Виклад основного матеріалу. Іван Карпович Підпригора – головний герой серії ретророманів Владислава Івченка. Моє перше знайомство з персонажем, як і з письменником, відбулося під час прочитання роману «Третій фронт», де професіонал Владюша для боротьби з потворами росії вибирає гідних персонажів, одним із яких буде Іван Карпович («А стосовно Підпригори Івана Карповича. Чому ви обрали саме цього персонажа? В Україні є книжки, які продавалися значно більшими накладками, ніж пригоди Підпригори. Чому ви не обрали когось із персонажів Кокотюхи чи Шкляра, а спиталися на персонажі письменника другого, якщо не третього ешелону? Хіба це не помилка, хіба не відкритий саботаж? Поясніть, чому саме Підпригора!» [Івченко 2016, с. 278]). Насамперед увагу привернуло найменування героя, а також його пригоди, це спонукало знайти романи В. Івченка і прочитати їх. Автор скромно зарахував себе до маловідомих, але читачу видніше. Серія романів захоплює, заплутані сюжети та досвід і хитрість героя тримають у напрузі, без сумніву, романи В. Івченка заслуговують на особливу увагу.

Словосполучення *найкращий сищик* стало важливим у характеристиці героя, тому автор вносить його в назви романів: «*Найкращий сищик*

імперії на службі приватного капіталу», «*Найкращий сищик імперії на великій війні*», «*Найкращий сищик та падіння імперії*», «*Найкращий сищик та помста імперії*», «*Одісея найкращого сищика республіки*», «*Найкращий сищик та битва з імперією*». Сищик – «таємний агент розшукової поліції» [ВТССУМ 2005, с. 1322]. Іван Карпович занадто любить свою справу («*Оце шукати, думати, ловити – мені наче пісня. Людина ж мусить таку собі справу знайти, щоб душа співала*» [Івченко 2021, с. 55]). Він розумів, що не може жити без розслідувань. Сам себе називає нишпоркою, уміє шукати і брати слід («*А я наче хорт – відчув, відчув слід! Ото нехай і кажуть, що філеру головне ноги, а я скажу, що філеру головне – чуйка*» [Івченко 2021, с. 256]; «...відчував збудження від тасмниці і небезпеки. Як мисливський собака, я почувався щасливим, коли брав слід» [Івченко 2022 а, с. 31]). У розслідуваннях його немає рівних, його називають чарівником, німецький уряд пропонує стати почесним гостем кайзера, його знають, читають і люблять («*Ваню! Тепер ти – найвідоміший сищик імперії, то відповідай цьому високому званню*» [Івченко 2022 а, с. 104]; «*Але ж... але ж ви зірка, Іване Карповичу, найкращий сищик імперії, герой книжок та журналів*» [Івченко 2022а, с. 320]). Шалений успіх у вирішенні багатьох справ породив численні легенди про особливості характеру та дій персонажа («*Ваш авторитет був високий, але після знайдення доньки інженера Бойда вас узагалі вважали чимось на кшталт надлюдина... Ходять чутки, що ви чи то продали душу дияволу, чи маєте підтримку янголів*» [Івченко 2022d, с. 62]; «*Дезертири перелякано відступили, зашепотіли дурниці, що я душу дияволу продав і тому мене куля не бере, і той, хто проти мене піде, неодмінно програє*» [Івченко 2017, с. 186]). Тут відчитується якийсь зв'язок із козаками-характерниками, які в різних бувальцях бували, але виплутувалися. Лікар Півторипавло каже, що людина померла б від таких поранень, але Підпригора – не звичайна людина, а надзвичайна, тому сталося диво. Усі хочуть зробити Підпригору своїм символом, прапором, який об'єднає людей і поведе до перемоги («*У вас величезний авторитет та популярність. ...А ви – народний герой! Вас більшовики розстрілювали, і ви вижили! Недарма ж! Люди охоче вірять у дивовижність вашого порятунку, сприйматимуть за нового Христа!*» [Івченко 2022b, с. 382]). Ворожий капітан Фірсов визнає талант та розумові здібності Підпригори («*Що ж, ви дуже хитра людина, найкращий сищик імперії, самородок, переможець усіх відомих злодіїв... Але ж я знаю, що коли хочеться думати про триумф над вами, треба розмірковувати про те, де ми програли. Бо ви майстер оманливих ходів! ...Ви ж найкращий сищик імперії, надлюдина з кам'яним серцем... Я побачив, що ви сильний гравець, що вас не так легко перемогти, як думає моє дурне керівництво*» [Івченко 2022а, с. 477–486]). Більшовик Олексій радіє, що посадив найкращого сищика імперії в залізну клітку («*А ви молодець, Іване Карповичу! Я вважав вас простим дурником, вміння якого*

годяться лише для провінційних обивателів, а ви ж, виявляється, справді небезпечні, наче кобра. Одрозумієте ікла і пускаєте у кров свою словесну отруту!» [Івченко 2022с, с. 332]. Він не може змиритися з тим, що цей малорос досить відомий і ще й гордий. Йому хочеться поставити сищика на коліна («Я вирішив провчити тебе, бо ти занадто нахабний. Ти чомусь думаєш, що і досі найкращий сищик імперії, але ж насправді ти миша, яка попала в мишоловку! Ще живий, але вже мрець. І я зіб'ю з тебе пуху, Іване Карповичу! Я зроблю так, що ти стоятимеш переді мною на колінах і проситимеш про порятунок» [Івченко 2022с, с. 334]). Його називають чесним і справедливим, він захищає жінок («...зараз ви – найкращий сищик імперії, зірка книжок і журналів» [Івченко 2022 d, с. 408]). Але зірка залишається зіркою завжди, хоч змінюються царі та падають імперії («Я – найкращий сищик, хоч імперії, а хоч республіки, я – зірка пригодницької літератури» [Івченко 2017, с. 12]). Йому пропонують стати отаманом усієї України, але Іван Карпович відмовляється, бо занадто любить волю.

Про використання назви *сищик* Підпригора та лікар Півторипавло ведуть бесіду: «Ви – найкращий сищик. – Нишпорка. – Хто? – Нишпорка. Мені в готелі передали листа від читачів, у якому стверджується, що в українській мові немає слова «сищик», натомість є слово «нишпорка», то маю терміново перейменуватися. ...Найкраща нишпорка? Ну, не знаю, звучить якось дивно. ...Мені здається, чи в цьому слові є щось зневажливе? – У нашому селі так називали тих, хто всюди пхав свого носа. – Тобто є якийсь елемент засудження? – Помітний, наче дьоготь на воротах» [Івченко 2022 b, с. 155]. І головний герой, і сам В. Івченко, не бажають вживати слово нишпорка. Слово сищик фіксують наші словники, його використовують у своїх романах сучасні письменники, наприклад А. Кокотюха («Життя на карту. Київська сищиця», «Зламани іграшки. Київська сищиця», «Зцілення невинністю. Київська сищиця»), де апелюють сищиця також виносить в заголовок. Словосполучення *найкращий сищик* має велике змістове навантаження, художню інформацію, тому автор фіксує його в назвах усіх романів про Івана Карповича. Мав рацію Ю. Карпенко, коли писав, що «на чолі твору, як командир, стає той його елемент, що виявляється найістотнішим» [Карпенко 2008, с. 36]. Тому текст і заголовок – взаємопов'язані величини. Слід звернути увагу також на часте використання в заголовках слова імперія, яке містить вказівку на відповідний часовий відрізок.

У першому романі «Стовп самодержавства, або Тринадцять справ Івана Карповича Підпригори» автори В. Івченко та Ю. Камаєв переносять читача на початок ХХ століття і знайомлять із майбутнім найкращим сищиком імперії. Авторі називають його стовпом самодержавства, бо працює він філером Київського охоронного відділення. Саме тут починається легендарна кар'єра персонажа. Сам Івченко вважає, що його герой іронічний, з гарним почуттям гумору. Молодість та відсутність досвіду дозволяли іншим персонажам називати його

за іменем, використовуючи розмовні варіанти: Івасик, Івась (називатиме Альчеста), Ваня, Вань, Ванюша, Ванюшечка, Ванечко, Ванько («Дубина ти, Ванько, але часом діло кажеш, хай так і буде» [Івченко 2020, с. 54]). Відомо, що назва *ванька* – сленгове утворення, що має дві дефініції: «1. Дурник. 2. Простенька, недалека, але щира, відкрита людина» [ССУС 2006, с. 72]. Про себе Іван Карпович каже: «Я ж людина дика! Не можна мене у світ пускати!» [Івченко 2022 с, с. 68]. Він дивується, коли командувач Кавказької армії влаштовує прийом на його честь, на честь рядового, але найкращого сищика імперії. Простота проявляється в усьому, а також в умінні глузувати над собою («Та у фрази я наче корова на льоду почувуюся!» [Івченко 2022с, с. 187]). Часто Підпригора буде чути у свій бік: «Пишол вон, дурак», «іди звідси, ванько», хохол дурний, селюк. Герой знає своє місце в суспільстві, але має почуття гідності та поваги («Як тебе звати?.. – Іван. Як і положено. Ванька. – Ти, Ваню, дурня не валяй» [Івченко 2020, с. 72]; «Ванько, яка в тебе справа може бути до пана Бенціона? Я спочатку здивувався звідки вони дізналися, як мене звуть. Документів при мені не було. Невже заклали хтось? Але хто? Потім тільки второпав, що для них усі православні – «ваньки» [Івченко 2020, с. 256]). С. Філоненко зазначає: «Впливові люди здебільшого трактують Івана Карповича як 'Ваньку', випомінаючи йому недостойне походження. Статусний конфлікт – наскрізний у творі, а питання соціального ліфта – гарний привід для критики устрою Російської імперії. Чи може обдарована людина, професіонал у своїй справі вирватися за рамки касти? Чи зможе заслужити повагу особистими чеснотами, а не титулом, родовитістю чи багатством? Наскільки суспільство готове терпіти такого 'вискочку'?» [Філоненко]. У романі «Битва за Одесу» граф Бобров незадоволений тим, як приймають Івана Карповича, йому не подобається його впевненість, визнання («При дворі невдоволені, що якийсь мужик із Малоросії так світиться» [Івченко 2018, с. 58]; «Який же нахаба! Із мужиків, а тримається, наче рівний! ...Він думає, що спіймав бога за бороду, але я нагадаю, де його місце» [Івченко 2018, с. 59]). Градоначальник Іван Сосновський, який спочатку теж скептично ставився до пошуків Підпригори, змушений визнати: «Маніяка знайшов цей сищик, Підпригора! Я думав, що він блазень, клоун із цирку, але виявилось, що клоуни – ви! Вся одеська поліція – клоуни, які не можуть забезпечити порядок» [Івченко 2018, с. 218]. Поліцмейстер Головін, щоб зменшити хоч якось успіхи в розкритті справи, принизливо говорить про Івана Карповича, вказуючи на його походження («Але ж він із хохлів – більше того, вдома спілкується саме по-хохляцьки, зневажаючи російську мову. ...Підпригора – мужик, звичайний свинопас, а он куди здерся!» [Івченко 2018, с. 249–250]). Його поважають товариші і недруги, називають міцним горішком. Поручик Добрянський швидко розпізнав Івана Карповича: «Знаєш, Ванько, красиво ти вмієш дурня ліпити, можна сказати – артистично. Але зі мною так не пройде,

бо я тобі не Мельников. Не дурень ти, Ванько, а зовсім навіть навпаки, хитра шельма і першокласний агент» [Івченко 2020, с. 142]. Підполковник також розуміє, що Іван Карпович веде мудру гру («Я знаю, що ти не дурень, яким хочеш здаватися. ... Ваню, хоч прикидатимешся дурнем, хоч ні, все одно це тебе не врятує» [Івченко 2022 а, с. 102]). Графиня Афродіта дивується з його авторитету («А от як ти, простий селянський хлопець, досяг того, що татарські контрабандисти з тобою на «ви» і виконують будь-які прохання?» [Івченко 2022 с, с. 105]). Зневажлива апелююча назва ванька хіба що вказує на походження героя – виходець із народних мас, а насправді він і розумний, і рішучий, і поміркований. «Як селянин, Іван Карпович наділений здоровим глуздом, витримкою, хитрістю, завбачливістю, вмінням прозирати людину наскрізь, вітальною силою і живучістю, навіть фаргом. Це все складає основу його сищицького таланту» [Філоненко].

Доантропонімне значення імені Іван («божа милість, божа благодать» [Трійняк 2005, с. 14]; дарунок богів) розкривається в тексті. Бог його милував, тому йому фортує («За вашу удачу, Іване Карповичу. Ви були і залишаєтеся улюбленцем долі!» [Івченко 2022d, с. 485]). Іван не хоче бути розмінною монетою на службі, тому подає у відставку, купляє хутір на Полтавщині і веде приватні розслідування, як англійський сищик Шерлок Холмс. Кримінальні елементи Одеси називатимуть його селянським Шерлоком Холмсом. У різних ситуаціях під час розслідувань персонаж буде змушений використовувати псевдоніми. Іваном Розшукаєвим його назве замовник Посульський. Розшукаєв – той, що розшукує, тобто пряма вказівка на рід заняття – сищик. Ізабеллі назветься Мокієм, доведимо, що ім'я «по бідності дане», бо батьки не задобрили панотця. Князівні Поліні назветься Варфоломієм Мурзіним, бо на таке ім'я документи мав у Криму.

Підпригора ніколи не бачив своєї матері, а батька ніхто й не знав. От сусід граф Маєвський запитує: «Слухайте, а якщо батько ваш невідомий, то чого ви Карпович? – Дід мій дуже коропів смажених любив. То наказав записати мене Карповичем, мовляв, що батько мій Карп, і аби дід його знайшов, то з'їв би. – А Підпригора звідки? – Підпригора – дідове прізвище, яке мені дядько мій дали. – Ох, Іване Карповичу, та про ваше походження можна роман цілий написати!» [Івченко 2021, с. 387]. Якщо вже Карпович асоціюється з рибою, то асоціація вдала, бо на своїй роботі він почувався, як риба у воді. А якщо брати до уваги первісне значення імені Карпо («плід» [Трійняк 2005, с. 167]), то Іван Карпович – екзотичний плід, особливий, що виділяється на тлі інших. Дуже швидко він стане поважною людиною, зіркою журналів, найкращим сищиком імперії, ним захоплюються. Єлизавета Павлівна пропонує зайнятися торгівлею риби під маркою «Коропи від Івана Карповича» або «Найкраща риба від найкращого сищика імперії» і вірить, що це буде золоте дно («Ім'я ваше добре відоме і викликає лише позитивні відчуття, то думаю, що продажі будуть добрі» [Івченко 2021, с. 584]). Навіть вороги

цінують його талант («Я недооцінював тебе, Іване Карповичу! Думає, якийсь блазень, дурник, потрібний царату, щоб притлумити класові протиріччя і зробити вигляд, наче в мужика є перспективи в імперії Романових. А ти виявився хитрим» [Івченко 2021, с. 664]). Йому, улюбленцю мільйонів, пропонують навіть очолити партію робітників та селян. Небезпечний капітан Форсов влаштував полювання (риболовлю) на Івана Карповича («...а ось цей дивився з захопленням рибалки, який побачив у сітках велику рибу» [Івченко 2022а, с. 363]; «І я схопив вас, Іване Карповичу, схопив міцно, надійно, стиснув пальці на ваших зябрах!» [Івченко 2022а, 489]). Капітан Фанфуріков розповідає про натяжки Форсова на те, «що закинув сітку на дуже велику рибу, яка мала принести і славу, і нагороди, і кар'єрне зростання» [Івченко 2017, с. 44], і тією рибою був Іван Карпович. Видавці його романів пропонують змінити назву головного героя на іноземне ім'я («Примітливо, приземне якесь. А в імені героя мусить бути політ. Ну не підходить Іван Карпович до Альчести, зовсім не підходить! Як піоняна каша до фрикасе. – А що підходить? – зацікавився я. – Ну, якесь іноземне ім'я. Мікеланджело або Леонардо. Мікеланджело рятує прекрасну Альчесту під час карколомної подорожі Слобожанською Швейцарією! Звучить? ...Ви просто мусите здивувати читача. І Мікеланджело чи Леонардо здивує значно більше, аніж цей трохи рибний Іван Карпович!» [Івченко 2022d, с. 545–546]).

В. Івченко запозичив назву героїні Альчести з повісті «Подорож ученого доктора Леонардо і його майбутньої коханки прекрасної Альчести у Слобожанську Швейцарію» в М. Йогансена – творця українського авангарду. М. Йогансен веде літературну гру з читачем, де мають місце іронія та образи-примари. Прекрасна Альчеста буде також подорожувати зі студентом Орестом Перебийносом (таке ж приземне найменування, як Іван Карпович Підпригора). Альчеста – міфічна красуня, яка пожертвувала собою. Іван Карпович справді нагадує Геркулеса (велетня, гору), який відвоював Альцесту в Аїда. Як бачимо, уміння все переплутати, поєднати непоєднане – рука майстра-постмодерніста.

Прізвище героя має козацьке походження. Воно зразу вказує на національну приналежність, бо подібні прізвища, які пізніше перейшли до складу прізвищ, належать українцям. У російській імперії за таким прізвищем зразу визначали малороса, трохи пізніше – мазепинця. Цікаво, що навіть німці визнавали, що прізвище українського походження («Іване Карповичу? ...Той самий? Стривайте, я згадаю прізвище. Таке дивне, не російське...» [Івченко 2022d, с. 344]). Відомий ономаст Л. Белей писав: «У ролі «східняцьких» здебільшого виступають колишні козацькі прізвища з відчутною допрізвищевою емоційністю. Напр.: «Як ся називаєш? – Іван Підпригора. Учителька розсміялася сердечно: От козацьке прізвище! («До нової школи» М. Яцків)» [Белей, 1995, с. 23]. Прізвище утворене від спонукальної форми дієслова плюс іменник гора. Відомо, що в козаків існував звичай давати найменування, в основі якого був закладений жарт або гумор, це

було пов'язано з якоюсь подією в житті. «Звичаї у запорожців дивні, вчинки хитрі, а мова й вигадки гострі й більше на насмішку схожі. Цією рисою характеру запорозьких козаків частково пояснюються й ті дивовижні прізвиська, які вони давали новикам, що приходили на Січ: Гнида, Півторакожуха, Непийпиво, Неїжмак, Лупиніс, Задерихвіст, Держихвістпістолетом і т. п.» [Запорожці 1993, с. 172]. Прізвисько Підпригора на Січі могла отримати людина високого росту (високий, як гора).

Дуже цікаво, що знаменитий сищик із хохляцьким прізвиськом став стовпом (можна міркувати – горою) самодержавства («Саме ваше прізвисько вже може відлякувати ворогів. Ви ж як козир!» [Івченко 2022а, с. 432]). На Кавказі грузини хочуть ватажком мати Івана Карповича, тому пропонують дописати, що його дід був грузинським князем («Іване Карповичу, ви ж тут головніший за міністра! Просто зірка! Тільки про вас і говорять Новий витязь у тигровій шкпірі! ...Та який там грузинський князь! У мене всі предки – гречкосії, ну, може, козаків трошки, бо прізвисько козацьке, – запевнив я, а сам подумав, що розмови ті треба припинити, бо і так мені шиють мазепинство, а тут ще і грузинське або вірменське мазепинство шити почнуть» [Івченко 2022с, с. 204]).

Прізвисько Підпригора – літературно-художній антропонім фольклорного походження, який має стосунок до казкових велетнів: Вернигора, Вернидуб, Крутивус та ін. Імена богатирів із народного епосу незмінно вживаються як уособлення сили народу. У багатьох народів світу збереглися перекази про велетів – величезних могутніх людей, які «підпирали головами чорні хмари і переступали гори і долини». Могутні Котигорошко, Вернигора, Вернидуб є персонафікованими образами стихійних природних сил [100 образів 2002, с. 232]. Підпригора – той, хто підпирає гору, значить він наділений надзвичайною силою, може протидіяти певній стихії, відвернути її. Гори вросли в землю, а на плечах тримають небо. Тому вони здаються казковими велетнями, гордими та сильними. Найменування Вернигора, Перевернигора, Підпригора, Переступигора об'єднує апелюючи *гора*. М. Редьква, яка досліджувала найменування міфічних велетнів у народних казках, констатує: «Та не лише володіння горами є визначальною рисою велета – йому властива надзвичайна сила, на що теж повною мірою вказує внутрішня форма імені» [Редьква 2005, с. 156]. Прізвисько вирізняється підвищеним експресивно-стилістичним забарвленням та семантичною наповненістю. На сторінках романів В. Івченка не раз будемо знаходити асоціацію з казковим персонажем («Це ж Іван Карпович Підпригора, про якого я вам всім розповідала! Найкращий сищик імперії! Герой та магистр своєї справи, загадковою, навіть дивною людиною, бо відмовився від влади і грошей, але допомагає в пошуках зниклих. У романі «Одісея найкращого сищика республіки» Іван Карпович маскуватиметься під найменуванням Петро Шати-

рьов. І тут не обійшлося без гори. Відомо, що ім'я Петро – 'скеля', 'камінь' [Трійняк 2005, с. 292]. Він твердий у своїх переконаннях, його не можна було примусити («Ніхто ніколи не міг мене примусити» [Івченко 2022d, с. 466]). Його вороги навіть радіють, що до їх рук потрапила така людина, «що спіймали птаха такого польоту». Одеські бандити Красунчик та Крік горіли бажанням ліквідувати знаменитого сищика («Ми, чесно кажучи, не чекали такої дичини, але дуже задоволені. Це ж просто-таки історична місія – поставити крапку в пригодах славетного Івана Карповича Підпригора» [Івченко 2018, с. 316]). Сам персонаж, потрапляючи в шторм, думає про гори хвиль і людину-піщину («Вони нагадували про справжній розмір людини у цьому світі. Пілом були, пілом і залишаємося, хоч інколи думаємо, що справжні гори, що можемо все і ніщо нас не зупинить» [Івченко 2022d, с. 377]). Людина і сильна, і розумна, але має свої слабкості. Гора має сакральні якості. Це те, до чого людина повертає очі, що вабить її, тягне до неба, це світ і всесвіт. Тут переплелися гордість і вічність, родинне і загальнонародне. «У літературній традиції гора символізувала внутрішню висоту людського духу, непохитність» [Потапенко 1997].

У романі «Найкращий сищик та помста імперії» Іван Карпович потрапляє до загону козаків-розбійників, правильніше – негідників. Отаман Вернидуб дивується, як він один п'ятьох здолав, натякаючи на надприродну силу чи запродану душу. Йому пропонують залишитися в них («І прізвища наказав змінити, щоб жодних там Іваненків чи Петренків, а козацькі, справжні: Вернидуб, Затулівітер, Варивода. У вас же теж, Іване Карповичу, козацьке прізвище. То як, пристанете до нас? ...Ви ж нашої крові, Іване Карповичу. Козацької. Мовою нашою розмовляєте, прізвище у вас правильне. Залишайтесь: вам у нас сподобається» [Івченко 2017, с. 362–363]). Підпригора з розбійниками не по дорозі.

Не можемо відкидати ще одну версію походження найменування головного героя: асоціативні зв'язки з Карпенком-Карим. Ім'я та ім'я по батькові Карпенка-Карого – Іван Карпович. Як і персонаж Івченка, Тобілевич служив у поліції. «Іван Карпович був не просто чиновником, а поліцейським чиновником, тобто якраз сам відповідав за облік неблагонадійних...» [Семків 2023, с. 161]. Життя Карпенка-Карого, як і героя Івченка, пов'язане з хутором та письменницькою діяльністю. Цікаво, що навіть літературний напрям однаковий («Але Карпенко-Карий був, як і належить, принциповим та злим сатириком... він вловив сюжет і відповідні йому образи, котрі не втрачуть ваги навіть і сьогодні» [Семків 2023, с. 165]). В. Івченко зазначає, що «Найкращий сищик» – це легка проза, яка веселить і розраджує, а не лякає. ...А жанр у нас – гумористичний ретродетектив» [Івченко 2017, с. 464–465]). На сторінках романів іноді знаходимо натяки на зв'язок із п'єсами Івана Карпенка-Карого. Наприклад, барон фон Шпіл хоче заплатити за Альчесту **сто тисяч**, але Іван Карпович «не торгує нареченими». Бар-Канчалаба просить

Альчесту погодитися на весілля з Підпригорою («Ви бачили Івана Карповича на ділі, він не тільки врятував вас, чули, що ви дорожчі йому за **сто тисяч**» [Івченко 2022d, с. 562]).

Іван Карпович, подорожуючи в часі, зустріється з В. Івченком, який нібито в нього вкрав історії, таким чином, персонаж прийшов до автора. Автор розкаже як Юрій Камаєв запропонував історії про філера київської охранки, як формувався образ, як підбиралося ім'я («Ім'я та по батькові мого прадіда, а прізвище козацьке» [Івченко 2017, с. 463]; «Я – автор, а ви – мій персонаж. Найкращий персонаж. Чесно скажу, я намагався позбавитися від підпригоровалежності. Було кілька спроб запустити нових серійних героїв, але нічого не вийшло» [Івченко 2017, с. 464]; «Ви – найкращий сищик! Ви розумніший за мене, сильніший, рішучіший, ви стали зіркою літератури, мали великий успіх у жінок, перемагали найнебезпечніших злочинців. Ви – герой, справжній герой, це ж очевидно. А я лише не дуже успішний автор із другого, якщо не третього ешелону. І те, що я вигадував ваші пригоди, анітрохи не применює ваших досягнень» [Івченко 2017, с. 466]). Напрошується висновок, що створити найкращого персонажа зумів найкращий автор. Але В. Івченко дуже скромний. Не випадково Ярина Цимбал зазначає: «Читаючи пригоди дивака й оригінала Івана Карповича, читач не знудиться, не заскучає, не розчарується, а відпочине й отримає насолоду: від захопливих і веселих пригод, від хвацько закручених сюжетів,

від яскравої соковитої мови, від милих подробиць старосвітського побуту й переможної ходьби технічного прогресу. Найкращий сищик відповідає своїй характеристиці: він морально здоровий і життєлюбний, сміливо дивиться у вічі прийдешньому і не сумує за старими добрими часами, хоча згадує їх із приємністю. Він до кінця виправдовує сподівання читачів масової літератури – карає зло, творить добро...» [Цимбал].

Висновки. Літературно-художній антропонім *Іван Карпович Підпригора* наповнений інформаційним змістом. Доантропонімні значення імені, імені по батькові та прізвища спрацьовують у тексті. Автору вдалося наповнити найменування так, щоб вони розкривали, формували образ. Літературний онім *Іван Карпович Підпригора* стає символом мудрого, доброго, трохи хитрого та кумедного українця. І літературно-художній антропонім, і образ тісно переплітаються, доповнюють один одного. В. Івченку вдалося створити образ українця, який у круговерті подій зумів зберегти свою ідентичність, не зрікся мови, традицій, не розтратив духовного і національного стрижня. Доказом цього є також його найменування.

Наше дослідження дозволило дійти висновку про те, що найменування персонажа стало іменем-символом, символом нескореної душі українства. Перспективою наших досліджень вважаємо вивчення та розкриття літературно-художніх антропонімів другорядних персонажів із романів В. Івченка про найкращого сищика.

Література

1. Белей Л.О. Функціонально-стилістичні можливості української літературно-художньої антропонімії XIX–XX ст. Ужгород: Патент, 1995. 120 с.
2. ВТССУМ. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / Уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. Київ; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. 1728 с.
3. Запорожці: До історії козацької культури / Упорядк. тексту, передм. І. Кравченка. Упорядк. іл. матеріалу Ю. Іванченка. Київ: Мистецтво, 1993. 400 с.: іл.
4. Карпенко Ю.О. Назва твору як об'єкт ономастики (Переважно на матеріалі творчості Миколи Бажана). *Літературна ономастика*: зб. статей. Одеса: Астропринт, 2008. С. 29–37.
5. Кононенко В.І. Мова у контексті культури. Монографія. Київ – Івано-Франківськ, 2008. 390 с.
6. Лукаш Г.П. Нотатки з теорії ономастики. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. Філологічні науки*. Вип. 2 (100). Житомир: Видавництво ЖДУ ім. І. Франка, 2023. С. 184–194.
7. Потапенко О.І., Дмитренко М.К. Словник символів. URL: <https://studfiles.net/preview/5252915> (дата звернення: 12. 07. 2024).
8. Редьква М. Називання міфічних велетів-помічників героя в українській народній чарівній казці (на матеріалі записів XIX ст.). *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету. Серія: Мовознавство*. Тернопіль: ТНПУ, 2005. С. 151–165.
9. Семків Р. Пригоди української літератури (від романтизму до постмодернізму). Київ: Темпора, 2023. 688 с.
10. ССУС. Словник сучасного українського сленгу / Упорядник Т.М. Кондратюк. Харків: Фоліо, 2006. 350 с.
11. Трійняк І.І. Словник українських імен. Київ: Довіра, 2005. 509 с.
12. Філоненко С. Як найкращий сищик імперії пройшов крізь вогонь, воду і мідні труби. URL: <http://www.avtura.com.ua/review/1601> (дата звернення: 11.07.2024).
13. Цимбал Я. Madman Іван Карпович URL: <http://www.avtura.com.ua/review/1613> (дата звернення: 11. 07. 2024).
14. 100 найвідоміших образів української міфології. / Завадська В., Музиченко Я., Таланчук О., Шалак О. Київ: Орфей, 2002. 448 с.

Джерела

1. Івченко В. Битва за Одесу. Київ: Темпора, 2018. 452 с.
2. Івченко В. Найкращий сищик імперії на Великій війні. Київ: Темпора, 2022а. 492 с.
3. Івченко В. Найкращий сищик імперії на службі приватного капіталу. Київ: Темпора, 2021. 728 с.
4. Івченко В. Найкращий сищик та битва з імперією. Київ: Темпора, 2022б. 508 с.
5. Івченко В. Найкращий сищик та падіння імперії. Київ: Темпора, 2022с. 428 с.
6. Івченко В. Найкращий сищик та помста імперії. Київ: Темпора, 2017. 532 с.
7. Івченко В. Одісея найкращого сищика республіки. Київ: Темпора, 2022д. 564 с.
8. Івченко В. Третій фронт. Київ: Темпора, 2016. 456 с.
9. Івченко В., Камаєв Ю. Стоп самодержавства, або Тринадцять справ Івана Карповича Підпригори. Київ: Темпора, 2020. 332 с.

References

1. Belei L.O. (1995) Funktsionalno-Stylistychni mozhlyvosti ukrainskoi literaturno-khudozhnoi antroponomii XIX–XX st. [Functional and Stylistic Possibilities of Ukrainian Literary Anthroponomy of the 19th–20th Centuries]. Uzhhorod: Patent. 120 s. [in Ukrainian].
2. VTSSUM – Velykyi tlumachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy (z dod. i dopov.) (2005) [VTSSUM. A Large Explanatory Dictionary of the Modern Ukrainian Language (with Additions and Appendixes)] / Uklad. i holov. red. V.T. Busel. Kyiv; Irpin: VTF «Perun». 1728 s. [in Ukrainian].
3. Zaporozhtsi: Do istorii kozatskoi kultury (1993) [Zaporozhtsi: To the History of Cossack Culture] / Uporiadk. tekstu, peredm. I. Kravchenka. Uporiadk. il. Materialu Yu. Ivanchenka. Kyiv: Mystetstvo. 400 s.: il. [in Ukrainian].
4. Karpenko Yu.O. (2008) Nazva tvoriv yak ob'ekt onomastyky (Perevazhno na materialy tvorchoosti Mykoly Bazhana) [The Title of the Work as an Object of Onomastics (Mainly Based on the Work of Mykola Bazhan)]. *Literaturna onomastyka: zb. statei*. Odesa: Astroprint. S. 29–37 [in Ukrainian].
5. Kononenko V.I. (2008) Mova u konteksti kultury. Monohrafiia [Language in the Context of Culture. Monograph.]. Kyiv – Ivano-Frankivsk. 390 s. [in Ukrainian].
6. Lukash H.P. (2023) Notatky z teorii onomastyky [Notes on the Theory of Onomastics]. *Visnyk Zhytomirskoho derzhavnogo universytetu imeni Ivana Franka. Filolohichni nauky*. Vyp. 2 (100). Zhytomir: Vydavnytstvo ZhDU im. I. Franka. S. 184–194 [in Ukrainian].
7. Potapenko O.I., Dmytrenko M.K. Slovnyk symboliv [Dictionary of Symbols]. URL: <https://studfiles.net/preview/5252915> (data zvernennia: 12. 07. 2024) [in Ukrainian].
8. Redkva M. (2005) Nazyvannia mifichnykh veletiv-pomichnykiv heroia v ukrainskii narodnii charivnii kaztsi (na materialy zapysiv XIX st.) [Naming of the Mythical Giants-Helpers of the Hero in the Ukrainian Folk Fairy Tale (Based on the Records of the 19th Century)]. *Naukovi zapysky Ternopilskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu. Serii: Movoznavstvo*. Ternopil: TNPU. S. 151–165 [in Ukrainian].
9. Semkiv R. (2023) Pryhody ukrainskoi literatury (vid romantyzmu do postmodernizmu) [Adventures of Ukrainian Literature (from Romanticism to Postmodernism)]. Kyiv: Tempora. 688 s. [in Ukrainian].
10. Slovnyk suchasnoho ukrainskoho slenhu (2006) [Dictionary of Modern Ukrainian Slang] / Uporiadnyk T.M. Kondratiuk. Kharkiv: Folio. 350 s. [in Ukrainian].
11. Triiniak I.I. (2005) Slovnyk ukrainskykh imen [Dictionary of Ukrainian Names]. Kyiv: Dovira. 509 s. [in Ukrainian].
12. Filonenko S. Yak naikrashchyi syshchyyk imperii proishov kriz vohon, vodu i midni truby [How the Best Detective of the Empire Passed through Fire, Water and Copper Pipes]. URL: <http://www.avtura.com.ua/review/1601/> (data zvernennia: 11. 07. 2024) [in Ukrainian].
13. Tsybmal Ya. Madman Ivan Karpovych [Madman Ivan Karpovych]. URL: <http://www.avtura.com.ua/review/1613> (data zvernennia: 11. 07. 2024) [in Ukrainian].
14. 100 naividomishykh obraziv ukrainskoi mifolohii (2002) [100 Most Famous Images of Ukrainian Mythology] / Zavadska V., Muzychenko Ya., Talanchuk O., Shalak O. Kyiv: Orfei. 448 s. [in Ukrainian].

Sources

1. Ivchenko V. (2018) Bytva za Odesu [Battle for Odessa]. Kyiv: Tempora. 452 s. [in Ukrainian].
2. Ivchenko V. (2022a) Naikrashchyi syshchyyk imperii na Velykii viini [The Best Detective of the Empire during the Great War]. Kyiv: Tempora. 492 s. [in Ukrainian].
3. Ivchenko V. (2021) Naikrashchyi syshchyyk imperii na sluzhbi pryvatnoho kapitalu [The Best Detective of the Empire at the Service of Private Capital]. Kyiv: Tempora. 728 s. [in Ukrainian].
4. Ivchenko V. (2022b) Naikrashchyi syshchyyk ta bytva z imperiieiu [The Best Detective and the Battle with the Empire]. Kyiv: Tempora. 508 s. [in Ukrainian].
5. Ivchenko V. (2022c) Naikrashchyi syshchyyk ta padinnia imperii [The Best Detective and the Fall of the Empire]. Kyiv: Tempora. 428 s. [in Ukrainian].
6. Ivchenko V. (2017) Naikrashchyi syshchyyk ta pomsta imperii [The Best Detective and the Revenge of the Empire]. Kyiv: Tempora. 532 s. [in Ukrainian].

7. Ivchenko V. (2022d) *Odisseia naikrashchoho syshchyka respubliky* [Odyssey of the Best Detective of the Republic]. Kyiv: Tempora. 564 s. [in Ukrainian].
8. Ivchenko V. (2016) *Tretii front* [The Third Front]. Kyiv: Tempora. 456 s. [in Ukrainian].
9. Ivchenko V., Kamaiev Yu. (2020) *Stovp Samoderzhavstva, abo Trynadtsiat Sprav Ivana Karpovycha Pidipryhory* [The Pillar of Autocracy, or Thirteen Cases of Ivan Karpovych Pidipryhora]. Kyiv: Tempora. 332 s. [in Ukrainian].

THE SYMBOLIC MEANING OF THE PROPER NAME OF THE LITERARY HERO *IVAN KARPOVYCH PIDIPRYHORA* IN THE NOVELS BY VLADYSLAV IVCHENKO

Abstract. The article is devoted to the study of the proper name of the literary hero *Ivan Karpovych Pidipryhora*, which functions in the retro novels by Vladyslav Ivchenko.

The purpose of our research is to analyze the informational charge (symbolic meaning) of the main character's names, as well as appellatives that complement the proper names of the literary heroes. Our task is to prove that proper names of the literary heroes create images, and the title and text are mutually generative values.

It is proved that the symbolism of the proper names of the literary heroes, determined by socio-historical changes and new aesthetic and ethical guidelines, significantly enriches artistic expression. It was found that in the proper name of the literary hero *Ivan Karpovych Pidipryhora* there is the genetic code of Ukrainians, our history and modernity, therefore the proper name in the works of V. Ivchenko becomes a powerful means of reproducing the national tradition, it shapes the consciousness of the character. Proper name of the literary hero *Ivan Karpovych Pidipryhora* becomes a symbol of a wise, kind, somewhat cunning and funny Ukrainian.

It has been proven that the surname *Pidipryhora* is an anthroponym of folklore origin, which is related to fairy-tale giants, which is also fully indicated by the internal form of the nickname. The names of the heroes from the folk epic are invariably used as the personification of the power of the people, so the famous detective with a Ukrainian surname became a pillar (one might argue – a mountain) of the autocracy. The surname is distinguished by increased expressive and stylistic coloring and semantic content. Attention was drawn to the possibility of creating a nickname in the Cossack environment. It is known that the Cossacks used to give names based on a joke or humor. Both the proper name of the literary hero and the image are closely intertwined and complement each other.

Emphasis is placed on a large content load and artistic information of the phrase *the best detective*, which the author uses in the titles of all novels about *Ivan Karpovych*.

Our research allowed us to come to the conclusion that the name of the character became a name-symbol of the image of a Ukrainian who, in the whirlwind of events, managed to preserve his identity.

Keywords: Vladyslav Ivchenko, appellative, title, *Ivan Karpovych Pidipryhora*, proper name of the literary hero, the best detective, image, symbolic meaning.

© Вегеш А., 2024 р.

Анастасія Вегеш – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Ужгородського національного університету, Ужгород, Україна; anastasia.vehesh@uzhnu.edu.ua; <https://orcid.org/0000-0003-0430-2447>

Anastasia Vehesh – Candidate of Philology, Associate Professor of the Ukrainian Language Department, Uzhhorod National University, Uzhhorod, Ukraine; anastasia.vehesh@uzhnu.edu.ua; <https://orcid.org/0000-0003-0430-2447>

Наталія ВЕНЖИНОВИЧ
Світлана ТАФІЙЧУК

ВИКЛАДАННЯ ФРАЗЕОЛОГІЇ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ НА УРОКАХ У СЕРЕДНІЙ ШКОЛІ

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 2 (52)

УДК 811.161.2'373.7+37.016:373.5

DOI: 10.24144/2663-6840/2024.2(52),26–34

Венжинович Н., Тафійчук С. Викладання фразеології української мови на уроках у середній школі; кількість бібліографічних джерел – 18; мова українська.

Анотація. Стаття присвячена проблемам викладання фразеології української мови на уроках у середній школі. Методичні аспекти вивчення фразеології у школі досліджували О. Плющ, О. Ткачук, С. Дубовик та І. Кучер. У той же час специфіка вивчення фразеологізмів із ключовими словами-соматизмами у середній школі залишається на периферії наукових досліджень, що зумовлює необхідність вивчення цієї теми.

Об'єкт дослідження – фразеологізми української мови з ключовими словами-соматизмами.

Предметом дослідження є форми та методи роботи над фраземами з ключовими словами-соматизмами на уроках української мови у 6 класі.

Мета дослідження – вивчення специфіки викладання фразеології української мови на уроках у 6 класі (на матеріалі фразем із ключовими словами-соматизмами).

Виконання поставленої мети зумовило реалізацію таких завдань: 1) узагальнити поняття фразеологічної одиниці, їх класифікацію; 2) дослідити фраземи із ключовими словами-соматизмами у контексті джерел виникнення фразеології; 3) запропонувати форми та методи роботи над фраземами із ключовими словами-соматизмами на уроках української мови у 6 класі; 4) описати лінгвометодичні засади вивчення фразеології з ключовими словами-соматизмами в основній школі.

Методи дослідження. Ураховуючи специфіку теми дослідження та поставлені завдання, за основу обрано метод лінгвокультурологічного аналізу та описовий метод. Крім цього, метод систематизації та класифікації забезпечив чітке групування поглядів дослідників на аналізовану проблему.

У результаті проведеного дослідження автори доходять висновку про те, що доцільно використовувати таку систему вправ та завдань при вивченні фразем із соматичним компонентом на уроках української мови: тлумачення понять фразеології, класифікація фразеологізмів та їх властивості; вибіркова робота, яка містить пошук фразеологізмів у текстах або проведення вибіркового диктантів; пояснення змісту фразеологічних висловів, роботу зі словниками, що допомагає зрозуміти їх значення; добір фразеологізмів за аналогією та контрастом, зокрема синоніми й антоніми; складання словничків фразеологізмів за стрижневим словом, що допомагає усвідомити різноманітні варіанти вживання вислову; розподіл фразеологізмів за тематичними групами для систематизації знань та їх кращого запам'ятовування; закріплення вмінь використовувати фразеологізми в мовленні через введення їх у речення, тексти та визначення синтаксичної ролі.

Ключові слова: фразеологізм, компонент-соматизм, система вправ для середньої школи, методичні аспекти вивчення фразеології, форми та методи викладання.

Формулювання проблеми. За останні роки жодна галузь лінгвістичної науки не привертала до себе такої уваги українських мовознавців, як фразеологія. Обсяг проблематики та об'єкт її вивчення ще й досі не визначені. Це пояснюється передусім великою семантичною, структурною і функціональною різноманітністю фразем.

Фразеологічні одиниці є не лише мовними конструкціями, але й носіями цінної інформації про культурні традиції, звичаї, ідеали та історію народу. Фразеологія дозволяє нам поглиблено вивчати минуле життя суспільства, відтворюючи через мову різноманітні аспекти його культури, естетики та способу життя.

Актуальність досліджуваної теми. Фразеологічні одиниці з соматизмами відіграють важливу роль у мовній системі, виконують функцію номінації процесів та предметів навколишнього світу і займають вагомий позицію в загальномовному фразеологічному складі української мови. Унікальність людини в мовному аспекті виявляється не тільки в її інтелектуальних чи духовних якостях, а й у структурі та

функціях частин тіла, які пов'язані з цими якостями. Соматична фразеологія характеризується великою кількістю словосполучень, які мають образну спрямованість та численні аналогії, що робить їх відмінними від інших груп фразеологічних одиниць. Вони відображають специфіку сприйняття світу та виражають емоційно-оцінні, а також практичні аспекти взаємодії людини з навколишнім середовищем.

Аналіз досліджень. Розробка й обґрунтування теоретичних основ фразеології тісно пов'язані з іменами таких дослідників, як В. Білоноженко [2003], О. Арделян [Арделян 2017], Я. Баран [Баран 2008], Л. Власенко [Власенко 2019]. Особливості фразем із ключовими словами-соматизмами привертала увагу дослідників. Р. Васько досліджує семантичну модуляцію соматизмів سار / head / голова у фразеотрансформах арабської, англійської, української та російської мов [Васько 2016], В. Давиденко – лінгвістичний аспект фразеологічних одиниць із компонентами-соматизмами в англійській та українській мовах [Давиденко 2017], натомість Н. Коваленко – соматизми в діалектному просторі

та в складі фразеологізмів [Коваленко 2016], І. Кузнецова узагальнила особливості та аналіз англійських фразеологізмів-соматизмів при перекладі українською мовою [Кузнецова 2017].

Методичні аспекти вивчення фразеології у школі досліджували О. Плющ [Плющ 2014], О. Ткачук [Ткачук 2020], С. Дубовик та І. Кучер [Дубовик, Кучер 2020]. У той же час специфіка вивчення фразеологізмів із ключовими словами-соматизмами у середній школі залишається на периферії наукових досліджень, що зумовлює необхідність вивчення цієї теми.

Об'єкт дослідження – фразеологізми української мови з ключовими словами-соматизмами.

Предметом дослідження є форми та методи роботи над фраземами з ключовими словами-соматизмами на уроках української мови у 6 класі.

Мета дослідження – вивчення специфіки викладання теми *фразеологія української мови* на уроках у 6 класі (на матеріалі фразем із ключовими словами-соматизмами).

Виконання поставленої мети зумовило реалізацію таких завдань:

1) узагальнити поняття фразеологічної одиниці, їх класифікацію; 2) дослідити фраземи із ключовими словами-соматизмами в контексті джерел виникнення фразеології; 3) запропонувати форми та методи роботи над фраземами із ключовими словами-соматизмами на уроках української мови у 6 класі; 4) вказати лінгвометодичні засади навчання фразеології з ключовими словами-соматизмами в основній школі.

Методи дослідження. Ураховуючи специфіку теми дослідження та поставлені завдання, за основу обрано метод лінгвокультурологічного аналізу та описовий метод. Крім цього, метод систематизації та класифікації забезпечив чітко групування поглядів дослідників на аналізовану проблему.

Виклад основного матеріалу. Фразеологія є не лише складником мови, але й важливим аспектом культури та історії народу. Вона відображає найважливіші аспекти життя, звичаїв, цінностей і традицій спільноти. Фразеологічні одиниці стають своєрідними відбитками колективного досвіду та мудрості народу, які передаються від покоління до покоління.

Використання назв частин тіла у переносному значенні є дуже поширеним в мові. Це один з способів, яким люди точно і виразно можуть передати свої думки, почуття та ставлення до навколишнього світу. Фразеологізми, що містять у собі соматичні компоненти (тобто слова, пов'язані з частинами тіла), відіграють важливу роль у мовному вислові і стали об'єктом уваги для дослідників у сучасній лінгвістиці.

Назви частин тіла використовуються для передавання різних концепцій і ідей, таких як емоції, стан здоров'я, стосунки між людьми, сила та слабкість, а також різноманітні аспекти повсякденного життя. Наприклад, фразеологічний вислів *зійти з розуму* передає втрату контролю над своїми думками або емоціями.

Н. Корнева наголошує, що «у мовознавстві поняття «соматизм» починає активно застосовуватися з другої половини ХХ-го століття в дослідженнях, що відображають в своїй семантиці все те, що відноситься до сфери тілесності. Уперше у лінгвістиці термін «соматичний» був вжитий Ф. Вакком під час дослідження фразеологізмів естонської мови, до складу яких входили назви частин людського тіла і які були названі соматичними» [Корнева 2016, с. 104]. Дослідники доходять висновку, що фразеологізми-соматизми є одним із найдавніших пластів у фразеології будь-якої мови.

Фразеологізми з соматичними компонентами можуть містити слова, що означають різні частини тіла, зокрема зовнішні та внутрішні органи. Основні складники фізичної структури людини, зокрема *голова, рука, ніс* можуть бути використані в переносному значенні для вираження різних концепцій, почуттів або дій. У той же час фразеологізми можуть також містити слова, які позначають органи внутрішньої системи, такі як *кров, мозок, печінка* тощо.

Н. Корнева звертає увагу, що «частотність соматичного компонента у складі фразеологічних одиниць залежить від міри необхідності органів у трудовому процесі і від усвідомлення людиною необхідності органів для свого життя: чим вищою є необхідність (і міра її усвідомлення), тим вищою є можливість соматичного компоненту утворювати фразеологізми» [Корнева 2017, с. 105].

Соматичні фразеологізми, хоч мають невеликі культурні відмінності, відображають універсальні цінності та відтворюють національну специфіку, яка є характерною для багатьох народів. Частини тіла та їх назви у різних мовах не лише вживаються у буквальному сенсі, але також мають символічне значення. Наприклад, у багатьох культурах *голова* може символізувати розум, *серце* – почуття та емоції, а *руки* – працелюбність чи допомогу.

Відзначимо, що соматичні компоненти у фразеології поділяються на кілька категорій залежно від того, що вони позначають, а саме: соматизми – ці одиниці використовуються для назв частин тіла людини; остеонімізми охоплюють назви кісток людського тіла та їх з'єднань; спланхтонімізми – це назви внутрішніх органів людини; ангіонімізми – тут йдеться про назви кровоносної системи; сенсонімізми використовуються для назв органів чуття; ексика, що позначає хвороби та стани організму. Квазісоматизм – це використання термінів, які належать до психічних або емоційних аспектів, наприклад, «душа» [Миронова 2023, с. 196].

Отже, соматична лексика є одним з найдавніших та найбільш універсальних компонентів мови у всьому світі та містить слова, пов'язані з частинами тіла людини та їх функціями. У процесі еволюції мови ця лексика набуває різноманітних асоціацій та конотацій, що відображають різні аспекти культури, психології та сприйняття світу.

Дослідивши ФО з компонентом *голова* в англійській та українській мовах, В. Давиденко групує їх за такими типологічними ознаками:

– форма та вміст (наповненість) голови: *мати голову (на плечах); голова варить; розумна/світла голова; розкинути головою; тримати в голові; вітер у голові гуляє; дірява голова;*

– метафорично відсутність голови, її дефект означає відсутність здорового глузду, і навпаки: *дурна голова, без голови, в голові кебета догори дригом стала; одна голова добре, а дві краще* [Давиденко 2017, с. 4].

Більш розлогу класифікацію фразеологізмів із словом «голова» пропонує Р. Васько, вказуючи на такі найбільш продуктивні сфери:

1) сфера розумових здібностей людини (*мати голову (на плечах); голова варить; розумна / світла голова; мудра голова*);

2) сфера характеру людини та фізичного вигляду включає поодинокі трансформи в зіставлюваних мовах, де голова або асоціації з нею, відображені у значенні фразеологізмів на основі процесу семантичної модуляції, є об'єктом прямого впливу з боку самої людини. Наприклад: (*тримати голову, з голови до ніг*) [Васько 2016, с. 31];

3) сфера пам'яті людини. Тут варто говорити про напруження думок для розв'язання якихось завдань (*ламати голову*), неухважності, безвідповідальності (*дірява голова*);

4) сфера емоційно-психічних станів людини, між якими наявні перехресні зв'язки й відношення – як правило, в семантиці соматизмів, трансформованих у складі фразеологізмів, фіксуються не власне самі емоції, а їх вияв, а також об'єкт/суб'єкт, що викликає те чи інше почуття. Оскільки людина в тому чи іншому стані характеризується певною поведінкою, то опис емоцій у фразеологізмах передається через опис самої людини [Васько 2016, с. 31]. Скажімо, фразеологічна одиниця *опустити голову* описує зовнішній вигляд людини та її емоційно-психічний стан розпачу та журби, а також її поведінку в цьому стані.

Соматизми з компонентом *рука* є досить різноманітними в українській мові та використовуються з різними значеннями. І. Кузнецова наголошує, що «майже всі дії людини у всіх сферах її життя безпосередньо пов'язані з руками, що й визначило активне використання цього слова в різних ФО. У зв'язку з тим, що слово «рука» має багату символіку, воно вживається із різними значеннями» [Кузнецова 2016, с. 85].

Наприклад, *взяти себе в руки* використовується для позначення вирішення проблеми чи початку дії, а *руки геть* вживається для вираження прагнення позбутися чогось, захистити своє.

Фразеологізм *золоті руки* відображає майстерність людини, схожим є вислів *діло горить у руках*. Вислів *руки не доходять* свідчить про зайнятість людини іншими справами, про відкладання роботи на потім. У той же час фразеологізм *не покладаючи рук* вказує на працьовитість, наснагу до певної справи. Цікавим є фразеологізм *сидіти склавши руки*, яким називають ледарів, безтурботних людей тощо.

Фразеологізми з компонентом *око* в україн-

ській мові використовуються для позначення органу зору, який дозволяє людині бачити та оцінювати світ навколо [Коваленко 2016, с. 301]. Крім того, вони можуть використовуватися для вираження різних аспектів людських стосунків та комунікації. Наприклад, фразеологічні вирази зі словом «око» можуть вказувати на важливість сприйняття і розуміння ситуації, наприклад, *бачив на власні очі* або *куди оком не кинь*. Також відзначимо, що лексема *око* може використовуватися в мові як символічний жест або сигнал, який має конкретне значення: *робити великі очі* вказує на здивування або зацікавленість.

Н. Венжинович наводить такі приклади фразеологізмів із лексемою *око*: *всевидюче (всевидяче, видюче і т. ін.) око, кинути недобрим оком* – поглядом виражати осуд когось-небудь за певні вчинки, дії, поведінку і т.ін.; *вовчим оком*, зі сл. дивитися і т.ін. – жадібно, хтиво і т.ін.; *видерти (повидирати, видряпати, видрати) / видирати (видряпувати) очі* (лайл. баньки) [Венжинович 2011, с. 190].

Фразеологізми з компонентом *серце* в українській мові часто використовуються для вираження почуттів, емоцій та стану людини. Серце є символом любові, відчуттів, внутрішньої сутності та душі. Наприклад: *впиватися п'явою в серце, вражати (вціляти) в серце, давити каменем на серце, наставляти ніж на серце, серце наче рукою здавило, серце рветься на шматки* та багато інших.

Компонент *нога* у фраземах відображає різні аспекти руху, стабільності, швидкості та взаємодіє між людьми. Перше, що асоціюється з ногою, це рух та швидкість. Вислови, які використовуються для опису руху ногами, такі як *сунути нога за ногою* або *перебирати ногами*, підкреслюють дію і швидкість руху. Крім того, нога може символізувати ставлення до когось або до чогось. Наприклад, вислови *упасти комусь до ніг* або *топтати під ноги* вказують на залежність, підкорення або безпорадність. Також у фразеології часто порівнюють ногу з головою, відображаючи взаємозв'язок між розумом і фізичною активністю: «за дурної голови ноги терплять» або «через дурну голову нема ногам спокою».

Отже, фразеологізми, які містять назви частин тіла, в українській мові є значущим елементом мовного складу, який відображає важливі аспекти культури та сприйняття навколишнього світу. Вони використовуються для передавання різноманітних емоцій або вираження певних дій, взаємин людини з навколишнім світом.

Згідно з сучасною концепцією виховання високої культури спілкування, розвитку інтелекту та комунікативних здібностей учнів, мовна освіта має на меті формування висококультурного громадянина. Для досягнення цієї мети у програмі для учнів 6-го класу визначено низку завдань, що спрямовані на розвиток мовної компетенції та розуміння фразеологізмів, прислів'їв та приказок.

Педагог повинен використовувати різноманітні методи навчальної діяльності, зокрема пояснення значення фразеологізмів, укладання словника фразеологізмів, проведення лінгвістичних експе-

риментів, добирання фразеологізмів за тематикою, а також добирання фразеологічних синонімів й антонімів. Додатково важливими завданнями є зіставлення фразеологізмів з ілюстраціями, вивчення походження фразеологізмів, визначення їх синтаксичної ролі, а також робота зі словниками та іншими джерелами інформації [Модельна навчальна програма 2021].

Вказані завдання сприяють розвитку мовної компетенції учнів, формуванню навичок аналізу текстів, розумінню культурного контексту та розвитку комунікативних здібностей. Загалом використання різноманітних методів навчання сприяє більш ефективному засвоєнню матеріалу та збагаченню словникового запасу учнів.

О. Плющ наголошує, що для того щоб учні адекватно і правильно розуміли зміст фразеологізмів, «доцільно використовували його в мовленні, не були схильними до смислових перекохань, учителям необхідно систематично і вдумливо планувати роботу на уроках з урахуванням вікових, індивідуальних особливостей, рівня знань, змісту й характеру теми, кількості часу, засобів навчання» [Плющ 2021, с. 236].

У підручнику «Українська мова за 6 клас» О. Заболотного та В. Заболотного соматизми використовуються у низці вправ. Наприклад, на початку розділу «Фразеологія» учням пропонується пояснити лексичне значення фразеологізмів, серед яких від Києва до Чернігова рукою подати. У прикладі до пояснення значення терміна *фразеологізм* також використано соматизм: *Віталій кинувся тікати з усіх ніг* [Заболотний, Заболотний 2023, с. 47]. Після цього учні можуть зробити висновок про роль фразеологізмів у мовленні.

Учні повинні знати, що фразеологізми мають особливу значущість в художньому та усному мовленні. Вони не лише збагачують мовлення емоційними й образними висловами, але й передають певні культурні та історичні аспекти мовної спільноти. Розуміння та вміння використовувати фразеологізми є важливим елементом мовної компетенції, яка допомагає учням ефективніше та експресивніше виражати свої думки та почуття. Таким чином, використання соматизмів у вправах підручника сприяє розвитку мовленнєвої культури та комунікативних здібностей учнів.

У вправі 123 із названого підручника учням запропоновано із тексту виписати фразеологізми та з'ясувати їх значення. Серед поданого матеріалу значна увага приділена саме фраземам із ключовими словами-соматизмами, а саме: «*Я лише розвів руками*», «*...узавши руки в ноги, змушені були тікати*», «*Злива наступала нам на п'яти...*», «*...зуб на зуб не попадав*» [Заболотний, Заболотний 2023, с. 48–49]. Крім цього, поодинокі можна натрапити на вказану групу фразем і в інших завданнях.

Фразеологізми, що містять соматизми, мають значний потенціал у вивченні та розумінні мови. Насамперед варто звернути увагу на емоційне забарвлення, яке додають фразеологізми тексту, що робить мовлення більш виразним і живим. Напри-

клад, фразеологізм *я лише розвів руками* передає безсилля чи розчарування хлопця.

Багато фразеологізмів із соматизмами містять вікові та культурні конотації, які важливо розуміти для повноцінного використання мови. Наприклад, фразеологізм *зуб на зуб не попадав* означає 'дуже холодно'. Крім цього, фразеологізми мають метафоричний потенціал – цікавим у цьому контексті є вислів *узавши руки в ноги*, що говорить про потребу поквартитися, поспішити. Зрештою варто наголосити, що фразеологізми з соматизмами є складником мовної культури та традицій, тому їх вивчення допомагає учням краще розуміти ментальність українського народу.

Однак, на наш погляд, доцільно розширити спектр вправ та завдань, де будуть використовуватися фраземи з ключовими словами-соматизмами.

Відзначимо, що фразеологізми є важливим складником мовної компетенції, оскільки вони сприяють точнішому та ефективнішому способу вираження думок та почуттів. Використання фразеологічних висловів робить мовлення більш експресивним та барвистим. Незважаючи на те, що фразеологічні одиниці з соматизмами мають багатий семантичний потенціал та унікальні образні характеристики, вони недостатньо використовуються та вивчаються в методичному аспекті на уроках української мови.

Тому важливо розробляти та впроваджувати в навчальний процес ефективні методичні підходи до вивчення фразеологізмів. Низку вправ варто пов'язати із вивченням значення фразеологізмів. Наприклад, доцільні вправи на зразок:

*Поясніть значення фразеологізмів із частиною тіла **бік/боки**, складіть речення із кожним.*

1. *Зривати боки*; 2. *братися фертом в боки* (виявляти пиху); 3. *аж за боки хапатися*; 4. *обламати боки*; 5. *рвати боки*; 6. *брат за бока когось*; 7. *отдуватися своїми боками*; 8. *лежать на боку*.

Відзначаємо, що соматичні фразеологізми відображають важливі аспекти культури та традицій спільноти, що сприяє розумінню мови як частини культурного контексту.

Для порівняння доцільно розглянути таку вправу:

*Поясніть значення фразеологізмів із частиною тіла **брова/брови**, складіть речення із кожним.*

1) *Бровою не вести*; хоч би бровою моргнув; *брови полізли на лоба у когось*; *насутиль брови*.

Семантика фразеологізмів становить складне явище, яке об'єднує структуру фразеологічної одиниці та її семантичну двоплановість. Фразеологізми утворюються на основі різних переносів значень, переважно метафоричних та метонімічних. Метафоричний перенос виникає, коли слово або вислів вживається у новому контексті, що відображає асоціації або аналогії з іншим поняттям. Наприклад, у фразеологізмі *бровою не повів* метафорично вживається слово *брова* для позначення байдужості, відсутності у людини подиву тощо. Натомість метонімічний перенос виникає, коли слово або вислів вживається для позначення якогось предмета, яви-

ща або ідеї, пов'язаної з іншим поняттям.

Доцільними, на наш погляд, є вправи на поділ фразеологізмів за їх значенням. Розглянемо таку вправу:

Пояснить значення фразеологізмів, поділіть на вказані групи. Із кожним прикладом складіть речення:

1) символ глибокої старості (А);

2) символ мудрості (В);

3) характеристика людини (психіки, здібностей, зовнішнього вигляду) (Б).

Приклади:

А.) *Дожити до сивої бороди;*

Б) *Борода, як у владика, а сумління, як у злодія; Борода, як у цапа, а зуби, як у собаки; Сивина в бороду, біс в ребро; Борода виросла, а розуму не принесла;*

В) *Сива борода.*

Вправа допомагає учням розібратися в значенні та вживанні фразеологізмів, адже поділ на групи за семантичними ознаками дозволяє краще розуміти фразеологізми. Поділ фразеологізмів на групи за семантичними ознаками вимагає від учнів аналітичного мислення та здатності виділяти загальні та відмінні риси між ними. Отже, ця вправа не лише допомагає учням розібратися в семантиці фразеологізмів, але й сприяє розвитку їхніх мовних та аналітичних навичок, а також виховує культуру мовлення:

Визначте, які слова пропущені у фразеологізмах. Напишіть міні-есе на довільну тему, використавши будь-які два-три приклади із цієї вправи (5-7 речень).

Аж волосся... стало; як на ... волосся вирос-те; з перших вуст...; пускати повз...; ні вуха, ні...; мати ... на плечах; голова... набита; сісти на... комусь; волосинка не впаде з ...; шматок не йде в ...; клубок стоїть у ...; бити себе в ...; ... ліг на груді; мазати медом по...; ... не дура, класти зуби на ... .

(дубки, долоні, почути, вуха, рила, голову, со-ломою, шию, голови, горло, горлі, груді, камінь, гу-бах, губа, полицю).

Вправи з соматизмами у вивченні фразеології у школі відіграють важливу роль у формуванні розуміння та використання фразеологічних висловів. Ця вправа спрямована на розширення словникового запасу учнів, розвиток їхнього вміння щодо лексичного та семантичного аналізу, а також удосконалення навичок правильного вживання фразеологізмів у мовленні. Пропущені слова у фразеологізмах є переважно ключовими для розуміння їхнього семантичного значення та контекстуального вживання.

Під час написання есе учні повинні уважно обмірковувати значення та контекст вживання фразеологізмів, що допоможе їм краще розуміти та адекватно використовувати їх у мовленні. Також написання есе дозволяє учням вдосконалювати свої навички формування зв'язного тексту, розвивати логічне мислення та вміння будувати аргументацію.

Складання словничків фразеологізмів за

стрижневим словом передбачає систематичне групування фразеологічних висловів, які містять один конкретний соматизм. Метод дозволяє учням систематизувати й організувати фразеологічні одиниці за їхнім семантичним зв'язком і сприяє кращому їх розумінню. Цю вправу можна провести із використанням інтерактивних методів. Відомо, що сучасна освіта, прагнучи змін, не може не використовувати нетипові методи засвоєння нових знань та перевірки уже здобутих навичок в учнів класу. Тому інтерактивні методи навчання в наш час набувають великої популярності, їх дедалі активніше використовують сучасні педагоги при засвоєнні різних предметів.

Для вказаного завдання пропонуємо поєднати метод гри та метод складання словничків. Педагог має поділити клас на команди по 5–7 осіб у кожній. Один учень залишається для того, аби записати приклади на дошці. У ході підготовки до гри учитель готує закриті картки із назвами частин тіла людини (рука, нога, голова, очі, шия, серце, волосся, вухо). Кожна команда по черзі дістає одну із карток і називає фразеологізм із вказаним словом. Якщо команда не знає фраземи, то вибуває із гри. Виграє та команда, що назве найбільшу фразеологізмів. Після того, як команда вибуває з гри, учні мають переписати фразеологізми з дошки.

Доцільним завданням, вважаємо, є також правописний практикум. Пропонуємо вправу, де учні повинні попрактикувати правопис часток та прийменників.

Перепишіть фразеологізми, розкривши дужки:

Влізати (в) борг (по) вуха; (аж) вуха пухнуть; (і) (за) вуха (не) відтягнеш, дожити (до) сивого волосу; Борода, (як) (у) владика, (а) сумління, (як) (у) злодія; битися головою (об) стіну; шматок (не) лізе (в) горло; (не) давати дихнути (на) повні груді.

Тож використання правописного практикуму у ході вивчення фразеологізмів допомагає учням закріплювати знання з правопису та використання мовленнєвих конструкцій у відповідних ситуаціях. Такий практикум сприяє розвитку мовленнєвих та правописних навичок учнів і підвищує їхню мовну компетентність.

Отже, вивчення фразеологізмів із соматизмами сприяє розширенню мовної компетенції учнів, розвитку їхньої культурної освіченості та збагаченню мовлення різноманітними висловами і виразними засобами вираження.

О. Ткачук наголошує, що нині в багатьох школах недостатньо уваги приділяють фразеологізмам. Зокрема, на прикладі початкової школи науковиця відзначає, що «робота над фразеологізмами з учнями початкової школи носить в основному несистематичний, фрагментарний характер, в результаті чого поза увагою дітей залишається доволі значний об'єм мовних конструкцій, які забезпечують не тільки більш точне вираження думки у процесі комунікації, а й сприяють розвитку мовленнєвої компетентності молодших школярів» [Ткачук 2020, с. 145].

Вивчення фразеологізмів із соматизмами у

6 класі має вагому наукову та практичну обґрунтованість. Соматизми, тобто слова або вислови, пов'язані з частинами тіла людини, є невичерпним джерелом вторинної номінації у лексичній та фразеологічній системах багатьох мов світу. Вони відображають антропоцентричний підхід у сприйнятті світу, де людина є центром організації дійсності.

Зазначимо, що назви частин тіла людини є не лише складником соматичної лексики в усіх мовах, але й становлять основу для формування великого масиву фразеологізмів. Вивчення цих фразеологізмів у середній школі має на меті не лише розширення словникового запасу та підвищення мовної компетенції учнів, але й усвідомлення їхнього значення та культурного контексту.

Знання фразеологізмів із соматизмами допомагає дітям краще розуміти різноманітність та потенціал фразеології, а також розвиває їхні асоціативне та аналітичне мислення. Крім того, використання їх сприяє формуванню комунікативних навичок та розвитку культурної компетенції учнів, оскільки багато фразеологізмів із соматизмами походять із народної мудрості та традицій.

Л. Калужська пропонує використовувати практичний підхід щодо засвоєння учнями фразеологічних одиниць на уроках мови: «Учні знайомляться із багатством фразеології під час вивчення всього шкільного курсу мови, вчать відрізняти фразеологізми від вільних словосполучень і вживати їх у власному мовленні» [Калужська 2020, с. 62]. Тому дослідниця рекомендує фразеологічний матеріал широко використовувати на уроках, оскільки знання фразеології, уміння користуватися її засобами – невід'ємна ознака високої мовної культури кожної людини, а основи цієї культури потрібно закладати ще у ході навчання у ЗЗСО.

До методичних принципів відбору фразеологізмів Л. Калужська відносить такі: рівень легкості засвоєння учнями початкової/середньої школи фразеологізмів; доступність фразеологізмів для розуміння їх учнями відповідного класу; наявність фразеологізмів у вправах, текстах, рекомендованих для позакласного читання; виховне значення фразеологізмів [Калужська 2020, с. 63].

Погоджуючись із Л. Калужською [Калужська 2020], зазначимо, що методичні принципи відбору фразеологізмів, які вона пропонує, є дієвими та важливими для вивчення фразеології у школі. Наприклад, фразеологізм *мати голову на плечах* відображає ситуацію, коли людина проявляє розсудливість і обачність. Діти зможуть легко розуміти цей фразеологізм, оскільки вони вже мають досвід таких ситуацій.

Слушним є міркування і Н. Турбарової, що робота з фразеологізмами не повинна зводитися тільки до уроків української мови; вони стають актуальним інструментом на уроках читання, української літератури, зарубіжної літератури, позакласних форм роботи. Однак, дослідниця наголошує на несистематичності виконання цих завдань: «фразеологічна робота на уроках читання

проводиться в міру того, як зустрічаються ФО у текстах літературних творів, які пропонуються для вивчення, та підручниках, а її ефективність забезпечується завдяки міжпредметним зв'язкам між уроками мови, читання та розвитку мовлення» [Турбарова 2014, с. 188].

У цілому, на наш погляд, перед педагогами стоїть низка завдань у контексті вивчення фразем із ключовими словами-соматизмами у 6-му класі: усвідомлення фразеологізмів та їх упізнання у тексті, тому педагоги повинні допомогти учням розпізнавати фразеологізми у текстах різних жанрів; важливо, щоб учні розуміли не лише буквально значення фразеологізмів, а й їхню метафоричну або переносну семантику, що допоможе їм використовувати фразеологізми правильно та ефективно; педагоги повинні стимулювати учнів активно використовувати вивчені фразеологізми у власному мовленні, у написаних творах, есе тощо, у діалогах; окрім значення фразеологізмів, учні повинні вміти правильно писати їх та вимовляти; розуміти роль і значення соматизмів у фраземах та знати специфіку їх проникнення у цей пласт лексики.

С. Дубовик та І. Кучер відзначають, що вивчення фразеології буде результативним, якщо новітні досягнення педагогічної науки поєднати з традиційними засобами лінгводидактики [Дубовик, Кучер 2020, с. 76]. Тому нині доцільним є інтерактивне навчання, що має чималу кількість переваг, зокрема: дозволяє задіяти в навчальний процес пасивних учнів, допомагає вчитися розмовляти іноземною мовою у ситуаціях, в які до цього учні ще не потрапляли, дозволяє класу більше довідатися про кожного учня, його вподобання тощо. У навчальній діяльності сучасні педагоги використовують такі інтерактивні технології навчання як: ігри (ділові, рольові, дидактичні, творчі), комунікативно-ситуативне моделювання, метод мозкового штурму, діалоги, групові дискусії, метод «мікрофон», «коло ідей» та багато інших. Вказані методи доцільно використовувати у ході вивчення фразем із ключовими словами-соматизмами.

Висновки. Підсумуємо, що загалом доцільно використовувати таку систему вправ та завдань при вивченні фразем із соматичним компонентом на уроках української мови: тлумачення понять фразеології, класифікація фразеологізмів та їх властивості; вибіркова робота, яка містить пошук фразеологізмів у текстах або проведення вибіркового диктантів; пояснення змісту фразеологічних висловів, роботу зі словниками, що допомагає зрозуміти їх значення; добір фразеологізмів за аналогією та контрастом, зокрема синоніми й антоніми; складання словничків фразеологізмів за стрижневим словом, що допомагає усвідомити різноманітні варіанти вживання вислову; розподіл фразеологізмів за тематичними групами для систематизації знань та їх кращого запам'ятовування; закріплення вмінь використовувати фразеологізми в мовленні через введення їх у речення, тексти та визначення синтаксичної ролі.

Література

1. Арделян О.В. Семантична класифікація фразеологічних одиниць з ономастичним компонентом (на матеріалі слов'янських мов). *Одеський лінгвістичний вісник*. 2017. Вип. 9(2). С. 52–56.
2. Баран Я.А., Зимомря М.І., Білоус О.М., Зимомря І.М. Фразеологія: знакові величини: навчальний посібник для студентів факультетів іноземних мов. Вінниця: Нова Книга, 2008. 256 с.
3. Васько Р.В. Семантична модуляція соматизмів سر / head / голова у фразеотрансформах арабської, англійської, української та російської мов. *Вісник Київського національного лінгвістичного університету*. Серія : Філологія. 2016. Т. 19, № 1. С. 26–36.
4. Венжинович Н.Ф. Фразеологізми з компонентом *око/очі* в англійській, українській та російській мовах. *Нова філологія*. 2011. № 44. С. 189–192.
5. Власенко Л.В. Фразеологічні одиниці та їх класифікація. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія: Філологія. 2019. Вип. 39(3). С. 10–13.
6. Давиденко В. Лінгвістичний аспект фразеологічних одиниць з компонентами-соматизмами в англійській та українській мовах. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова*. Серія 8: Філологічні науки (мовознавство і літературознавство). 2017. Вип. 8. С. 3–7.
7. Дубовик С.Г., Кучер І.С. Організаційно-методичні основи засвоєння фразеології на уроках української мови в початковій школі. *Молодий вчений*. 2022. № 9. С. 74–77.
8. Заболотний О.В., Заболотний В.В. Українська мова: підручник для 6 класу. Київ: Генеза, 2023. 272 с.
9. Калужська Л. Методичні особливості навчання фразеологізмів на уроках англійської мови в початковій школі. *Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету*. 2020. Вип. 2(1). С. 58–64.
10. Коваленко Н. Соматизми у діалектному просторі та в складі фразеологізмів. *Проблеми гуманітарних наук*. Серія: Філологія. 2016. Вип. 38. С. 298–303.
11. Корнева Н.А., Коваленко О.В. Функціонування соматизмів у фразеологізмах німецької та української мов. *Молодий вчений*. 2017. № 4.1. С. 101–105.
12. Кузнецова І.В. Особливості та аналіз англійських фразеологізмів-соматизмів при перекладі на українську мову. *Нова філологія*. 2011. № 47. С. 82–86.
13. Миронова Л.А. Фразеологізми з компонентом-соматизмом «серце» на позначення емоційного стану людини в іспанській та українській мовах. *Закарпатські філологічні студії*. 2023. Вип. 27(2). С. 194–198.
14. Модельна навчальна програма «Українська мова. 5-6 класи» для закладів загальної середньої освіти. Заболотний О.В., Заболотний В.В., Лавринчук В.П., Пліванчук К.В., Попова Т.Д. URL: <https://imzo.gov.ua/model-ni-navchal-ni-prohramy/movno-literaturna-osvitnia-haluz/ukrainska-mova>.
15. Плющ О.П. Робота над збагаченням мовлення школярів фразеологізмами на уроках української мови та літератури. *Таврійський вісник освіти*. 2014. № 1(1). С. 235–238.
16. Словник фразеологізмів української мови. В.М. Білоноженко та ін. Київ, 2003. 1104 с.
17. Ткачук О. Фразеологізми як засіб розвитку мовлення третьокласників на уроках української мови гірської школи українських Карпат. *Гірська школа Українських Карпат*. 2020. № 23. С. 143–147.
18. Турбарова Н.К. Про деякі аспекти фразеологічної роботи на уроках читання у контексті реалізації компетентнісного підходу. *Наука і освіта*. 2014. № 3. С. 187–190.

References

1. Ardelyan O.V. (2017) Semantychna klasyfikatsiia frazeolohichnykh odynyts z onomastychnym komponentom (na materialy slovianskykh mov) [Semantic Classification of Phraseological Units with an Onomastic Component (Based on the Material of Slavic Languages)]. *Odeskyi lnhvistychnyi visnyk*. Vyp. 9(2). S. 52–56 [in Ukrainian].
2. Baran Ya.A., Zymomria M.I., Bilous O.M., Zymomria I.M. (2008) Frazeolohiia: znakovi velychyny [Phraseology: Signs of Magnitude]: navchalnyi posibnyk dlia studentiv fakultetiv inozemnykh mov. Vinnytsia: Nova Knyha. 256 s. [in Ukrainian].
3. Vasko R.V. (2016) Semantychna moduliatsiia somatyzmiv سر / head / holova u frazeotransformakh arabskoi, anhliiskoi, ukrainskoi ta rosiiskoi mov [Semantic Modulation of Somatisms سر / Head / Holova in Phraseological Transformations of Arabic, English, Ukrainian and Russian Languages]. *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho lnhvistychnoho universytetu*. Serii : Filolohiia. T. 19, № 1. S. 26–36 [in Ukrainian].
4. Venzhynovych N.F. (2011) Frazeolohizmy z komponentom *oko/ochi* v anhliiskii, ukrainskii ta rosiiskii movakh [Phraseologisms with the Component *Eye/Eyes* in English, Ukrainian and Russian Languages]. *Nova filolohiia*. № 44. S. 189–192 [in Ukrainian].
5. Vlasenko L.V. (2019) Frazeolohichni odynytsi ta yikh klasyfikatsiia [Phraseological Units and Their Classification]. *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu*. Serii: Filolohiia. Vyp. 39 (3). S. 10–13 [in Ukrainian].
6. Davydenko V. (2017) Lnhvistychnyi aspekt frazeolohichnykh odynyts z komponentamy-somatyzmamy v anhliiskii ta ukrainskii movakh [Linguistic Aspect of Phraseological Units with Somatism Components in English and Ukrainian Languages]. *Naukovyi chasopys NPU imeni M.P. Drahomanova*. Serii 8: Filolohichni nauky (movoznavstvo i literaturoznavstvo). Vyp. 8. S. 3–7 [in Ukrainian].

7. Dubovyk S.H., Kucher I.S. (2022) Orhanizatsiino-metodychni osnovy zasvoiennia frazeolohii na urokakh ukrainskoi movy v pochatkovii shkoli [Organizational and Methodological Foundations of Learning Phraseology in Ukrainian Language Lessons at the Primary School]. *Molodyi vchenyi*. № 9. S. 74–77 [in Ukrainian].
8. Zabolotnyi O.V., Zabolotnyi V.V. (2023) Ukrainska mova [Ukrainian Language]: pidruchnyk dlia 6 klasu. Kyiv: Heneza. 272 s. [in Ukrainian].
9. Kaluzhska L. (2020) Metodychni osoblyvosti navchannia frazeolohizmiv na urokakh anhliiskoi movy v pochatkovii shkoli [Methodological Features of Teaching Phraseological Units in English Lessons in Primary School]. *Zbirnyk naukovykh prats Umanskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu*. Vyp. 2(1). S. 58–64 [in Ukrainian].
10. Kovalenko N. (2016) Somatyzy u dialektomu prostori ta v skladi frazeolohizmiv [Somatisms in the Dialect Space and in the Composition of Phraseological Units]. *Problemy humanitarnykh nauk. Serii: Filolohiia*. Vyp. 38. S. 298–303 [in Ukrainian].
11. Kornieva N.A., Kovalenko O.V. (2017) Funktsionuvannia somatyzmiv u frazeolohizmakh nimetskoj ta ukrainskoi mov [Functioning of Somatisms in Phraseology of the German and Ukrainian Languages]. *Molodyi vchenyi*. № 4.1. S. 101–105 [in Ukrainian].
12. Kuznietsova I.V. (2011) Osoblyvosti ta analiz anhliiskykh frazeolohizmiv-somatyzmiv pry perekladi na ukrainsku movu [Special Features and Analysis of English Phrases and Somatisms when Translated into Ukrainian Language]. *Nova filolohiia*. № 47. S. 82–86 [in Ukrainian].
13. Myronova L.A. (2023) Frazeolohizmy z komponentom-somatyzmom «sertse» na poznachennia emotsiinoho stanu liudyny v ispanskii ta ukrainskii movakh [Phraseologisms with the Somatism Component “Heart” to Indicate the Emotional State of a Person in Spanish and Ukrainian Languages]. *Zakarpatski filolohichni studii*. Vyp. 27(2). S. 194–198 [in Ukrainian].
14. Modelna navchalna prohrama «Ukrainska mova. 5-6 klasy» dlia zakladiv zahalnoi serednoi osvity [Model Curriculum «Ukrainian Language. Grades 5-6» for General Secondary Education Institutions]. Zabolotnyi O.V., Zabolotnyi V.V., Lavrynychuk V.P., Plivanchuk K.V., Popova T.D. URL: <https://imzo.gov.ua/model-ni-navchal-ni-prohramy/movno-literaturna-osvitnia-haluz/ukrains-ka-mova/> [in Ukrainian].
15. Pliushch O.P. (2014) Robota nad zbahachenniam movlennia shkoliariv frazeolohizmamy na urokakh ukrainskoi movy ta literatury [Work on Enriching Schoolchildren’s Speech with Idioms in Ukrainian Language and Literature Lessons] *Tavriiskyi visnyk osvity*. № 1(1). S. 235–238 [in Ukrainian].
16. Slovnyk frazeolohizmiv ukrainskoi movy (2003) [Dictionary of Phraseological Units of the Ukrainian Language]. V.M. Bilozhenko ta in. Kyiv, 2003. 1104 s. [in Ukrainian].
17. Tkachuk O. (2020) Frazeolohizmy yak zasib rozvytku movlennia tretoklasnykiv na urokakh ukrainskoi movy hirskei shkoly ukrainskykh Karpat [Phraseologisms as a Means of Speech Development of Third-Graders in the Ukrainian Language Lessons of the Mountain School of the Ukrainian Carpathians]. *Hirska shkola Ukrainskykh Karpat*. № 23. S. 143–147 [in Ukrainian].
18. Turbarova N.K. (2014) Pro deiaki aspekty frazeolohichnoi roboty na urokakh chytannia u konteksti realizatsii kompetentnisnoho pidkhotu [About Some Aspects of Phraseological Work in Reading Lessons in the Context of the Implementation of the Competence Course]. *Nauka i osvita*. 2014. № 3. S. 187–190 [in Ukrainian].

TEACHING PHRASEOLOGY OF THE UKRAINIAN LANGUAGE IN SECONDARY SCHOOL CLASSES

Abstract. The article is devoted to the problems of teaching phraseology of the Ukrainian language in secondary school classes. Methodical aspects of studying phraseology at school were studied by O. Plushch, O. Tkachuk, S. Dubovyk and I. Kucher. At the same time, the specificity of the study of phraseological units with key words-somatisms in secondary school remains on the periphery of scientific research, which necessitates the study of this topic.

The object of the research is phraseological units of the Ukrainian language with key words-somatisms.

The subject of the study is the forms and methods of working on phrasemes with key words-somatisms in Ukrainian language lessons in the 6th grade.

The purpose of the research is to study the specifics of teaching the phraseology of the Ukrainian language in lessons in the 6th grade (based on the phrase material with key words – somatisms).

Fulfillment of the set goal determined the implementation of the following tasks: 1) generalize the concept of phraseological units, their classification; 2) to investigate phrasemes with key words-somatisms in the context of the sources of phraseology; 3) to propose forms and methods of working on phrasemes with key words-somatisms in Ukrainian language lessons in the 6th grade; 4) describe the linguomethodical principles of studying phraseology with key words-somatisms in primary school.

Research methods. Taking into account the specifics of the research topic and the tasks, the method of linguistic and cultural analysis and the descriptive method were chosen as the basis. In addition, the method of systematization and classification provided a clear grouping of researchers’ views on the analyzed problem.

As a result of the research, the authors come to the conclusion that it is advisable to use the following system of exercises and tasks when studying phrases with a somatic component in Ukrainian language classes: interpretation of the concepts of phraseology, classification of phraseological units and their properties; selective work, which includes searching for phraseological units in texts or carrying out selective dictations; explanation of the content of phraseological expressions, work with dictionaries, which helps to understand their meaning; selection of phraseological units by analogy and contrast, in particular synonyms and antonyms; compiling dictionaries of phraseological units based on the core word, which helps to understand various variants of the use of the expression; distribution of phraseological units by thematic groups for the

systematization of knowledge and its better memorization; consolidating the ability to use phraseological units in speech by introducing them into sentences, texts and determining their syntactic role.

Keywords: phraseology, component-somatism, system of exercises for secondary school, methodical aspects of studying phraseology, forms and methods of teaching.

© Венжинович Н, 2024 р.; © Тафійчук С., 2024 р.

Наталія Венжинович – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри української мови Ужгородського національного університету, Ужгород, Україна; natalie.venzhynovych@uzhnu.edu.ua; <https://orcid.org/0000-0002-0230-4118>

Natalia Venzhynovych – Doctor of Philology, Professor, Head of the Ukrainian Language Department, Uzhhorod National University, Uzhhorod, Ukraine; natalie.venzhynovych@uzhnu.edu.ua; <https://orcid.org/0000-0002-0230-4118>

Світлана Тафійчук – студентка філологічного факультету Ужгородського національного університету, Ужгород, Україна; tafichuk.svitlana@student.uzhnu.edu.ua; <https://orcid.org/0009-0003-2596-0577>

Svitlana Tafychuk – Student of the Philological Faculty of the Uzhhorod National University, Uzhhorod, Ukraine; tafichuk.svitlana@student.uzhnu.edu.ua; <https://orcid.org/0009-0003-2596-0577>

РУКОПИСНА КАРТОТЕКА ВАСИЛЯ НІМЧУКА ЯК ДЖЕРЕЛО ДЛЯ ДОСЛІДЖЕННЯ СЛОВОЗМІНИ ІМЕННИКІВ У ГОВІРКОВОМУ МОВЛЕННІ

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія

Випуск 2(52)

УДК 811. 161.2'282.2(477.87):811'373.7

DOI:10.24144/2663-6840/2024.2(52).35–50

Галас А. Рукописна картотека Василя Німчука як джерело для дослідження словозміни іменників у говірковому мовленні; кількість бібліографічних джерел – 17; мова українська.

Анотація. У статті описано особливості словозміни іменників у говірці с. Довге Закарпатської області за матеріалами рукописної картотеки професора Василя Німчука. На основі підготовленої до друку, систематизованої і проаналізованої частини матеріалів рукописної картотеки представлено словозмінні моделі іменників у рідній говірці вченого. Наведені в статті рукописні матеріали оприлюднюються вперше (за винятком поодиноких прикладів, які були опубліковані в статтях раніше).

Відомо, що В.В. Німчук працював над укладанням картотеки для майбутнього словника говірки рідного села. Матеріали, які містить картотека – це багаторічні записи унікального лексичного і фразеологічного діалектного матеріалу, який репрезентує самобутність говірки села Довге в контексті закарпатського говору й інших говорів української мови. У матеріалах картотеки зберігаються не тільки діалектні лексичні одиниці, частина яких архаїзувалася в говірці, значна кількість фразем і паремій, регіональний ономастичний матеріал, а й численні фіксації відмінкових парадигм іменників. Картотека засвідчує увагу вченого до всіх рівнів мовної системи говірки, зокрема до специфічних морфологічних явищ, що демонструють численні примітки, підкреслені архаїчні форми частин мови, історичні коментарі (стислі і докладніші) до форм іменників, приклади говіркових та міжмовних паралелей, а також парадигми відмінювання іменників у говірковому мовленні, у якому збережені наслідки словозміни іменників давніх іменних основ. Записи вченого фіксують збережені в говірковому мовленні архаїчні форми відмінювання іменників чоловічого, жіночого, середнього родів, іменників *pluralia tantum*.

Виокремлення типів словозміни іменника в говірці с. Довге здійснено в результаті аналізу текстів різного обсягу, що становлять, як правило, ілюстрації до діалектної лексики. Особливості словозміни іменників представлені в статті за принципом родової диференціації, у межах кожного роду проаналізовані парадигми відмінювання іменників в однині і множині.

Представлений матеріал дає можливість простежити рефлекси давніх відмінкових форм, з'ясувати динаміку іменникової словозміни в діалектному мовленні.

Ключові слова: діалектна словозміна, словозміна іменника, закарпатський говір, Василь Німчук, рукописна картотека.

Формулювання проблеми. Учені слушно зауважують, що вивчення іменникових форм займало одне з центральних місць на всіх етапах розвитку українського мовознавства, однак для дослідження бракувало діалектного матеріалу, і більшість дослідників у своїх працях спиралася на дані писемних пам'яток і літературної мови [Рябець 1997, с. 64]. Для дослідження явищ іменникової словозміни неocenними є діалекти, оскільки саме в них збережені різноманітні варіанти формування як наслідки територіальної диференціації мови. У діалектній словозміні, як і у фонетичній, лексичній і фраземічній, виявляється специфіка говірки. Для з'ясування особливостей діалектної словозміни важливо враховувати дані діалектних лексикографічних праць. Матеріали рукописної картотеки професора Василя Німчука засвідчують особливості іменникової словозміни в говірці села Довге Закарпатської області.

Актуальність нашого дослідження зумовлена необхідністю оприлюднити частину впорядкованих до друку матеріалів, продемонструвати особливості іменникової словозміни в говірці села Довге, виокремити типи відмінювання іменників, актуалізувати низку архаїчних рис у діалектній іменниковій словозміні.

Аналіз досліджень. Особливості словозміни іменників у різних українських говірках описані в дисертаційних роботах М.І. Зубрицької «Бойківська іменникова словозміна» (1992), Н.Б. Бекеш «Граматична аналогія в говорах української мови: Словозміна іменників» (1994), Л.В. Рябець «Словозміна іменника в говірках центральнопольсько-середньонадніпрянської суміжності» (1999), Л.Г. Гажук-Котик «Словозміна іменних частин мови в українських говірках Північної Буковини» (2009), Р.С. Зінчук «Словозміна іменників у західнопольських говірках» (2010). Іменникова словозміна була предметом досліджень К. Германа (буковинські говірки), В. Чабаненка (степові говірки), А. Колесникова, М. Делюсто (українські говірки межиріччя Дністра і Дунаю), Ю. Громика (поліські говірки), Н. Осташ (холмські говірки), Н. Хібеби (бойківські говірки) та ін.

Важлива роль у вивченні морфологічних особливостей однієї з груп найархаїчніших українських говорів належить І.А. Панькевичу. У відомій монументальній праці «Українські говори Підкарпатської Русі і сумежних областей», яка, за оцінкою Й.О. Дзендзелівського, увійшла в золотий фонд української і слов'янської діалектології [Дзендзелівський 1969, с. 177], І. Панькевич здійснив зо-

крема й ґрунтовне дослідження словозміни іменників українських говорів Закарпаття. Й. Дзензелівський підкреслив велике значення діалектологічних праць І. Панькевича ще й тому, що вони були і є гарними взірцями для багатьох молодих дослідників, сприяли й сприяють дальшому успішному розгортанню дослідження української народної розмовної мови [Дзензелівський 1969, с. 206].

З другої половини ХХ ст. особливості іменникової словозміни в закарпатських говорах досліджували С.П. Бевзенко, Й.О. Дзензелівський, П.П. Чучка, В.В. Німчук, П.М. Лизанець, І.Д. Пагіря, В.І. Добош, М.І. Сюсько.

Мета статті – представити опис словозміни іменників у говірці с. Довге Закарпатської області за матеріалами рукописної картотеки професора Василя Німчука.

Матеріалом дослідження стали фіксації зразків говіркового мовлення і діалектних фольклорних записів у рукописній картотеці Василя Німчука.

Методи та методика дослідження. У роботі застосовані описовий (із прийомами спостереження, інтерпретації, контекстуального аналізу), структурний і зіставний методи наукового дослідження.

Виклад основного матеріалу.

За визначенням В. Німчука, говірка с. Довге належить до верхньонадборжавського говору закарпатського (середньозакарпатського) діалекту [Німчук 2015, с. 19] і становить перехідний тип від східнозакарпатських до середньозакарпатських говірок. У ній переплітаються фонетичні, граматичні, лексичні риси середньозакарпатських і східнозакарпатських говорів. Деякі з рис говірки с. Довге В. Німчук прокоментував (у зіставленні з іншими говірками): рефлексія старого *o* в *ü* у новозакритих складах; послідовніший перехід *e* в *i* в новозакритих складах, зокрема у формах минулого часу типу *viv*, *viz*; тверді *ч* і *дж*; твердий *т* в закінченнях дієслів теперішнього часу III особи однини та множини [Німчук 1955, с. 170]. До відмітних фонетичних і морфологічних ознак говірки належать також *и* на початку слова: *Ив́ан*, *инак*, *игла́*, давня м'якість *р'* у кінці і в середині деяких слів перед приголосним: *бир'*, *вир'х'*, *рыба́р'*, *чир'*, *типир'*, *типир'кы*, відсутність протетичного приголосного: *улиц'а*, *бри́х*, *у́хо*, відсутність інтервокального *й*: *боа́ти*, *мо́а*, *до́брое*, твердість приголосного перед *i* в прикметниках і прикметникових словах у називному відмінку множини: *с'і́ди*, *мо́лоді́*, *зі́лині*, *бри́скані*, *рога́ти* (більше про фонетичні і граматичні особливості говірки див. [Німчук, 2004, с. 189–191]).

Рукописна картотека В. Німчука – це передусім багате зібрання лексичного і фразеологічного діалектного матеріалу, яке репрезентує самотність говірки села Довге в контексті закарпатського говору й інших говорів української мови. У матеріалах картотеки зберігаються не тільки діалектні лексичні одиниці, частина яких архаїзувалася в говірці, значна кількість фразем і паремій [Галас 2023; Галас 2024], регіонального ономастичного матеріалу, а й численні фіксації відмінкових пара-

дигм іменників. Картотека засвідчує увагу вченого до всіх рівнів мовної системи говірки, зокрема до специфічних морфологічних явищ. На це вказують примітки, підкреслені архаїчні форми частин мови, історичні коментарі (стислі і докладніші) до форм іменників та інших частин мови, приклади говіркових та міжмовних паралелей, а також парадигми відмінювання іменників у говірковому мовленні, які зберегли наслідки словозміни іменників давніх іменних основ. Наведемо приклади двох парадигм із опрацьованої частини картотеки:

Sing.	Plural
<i>посту́л</i>	<i>постольі́</i>
<i>постола́</i>	<i>пòстолу́у</i>
<i>постоло́ви</i>	<i>пòстолу́м/постоло́м</i>
<i>посту́л</i>	<i>постольі́</i>
<i>постоло́м</i>	<i>постольі́, постоло́ми</i>
<i>у пòстол'і́</i>	<i>у пòстол'і́х, у постоло́х</i>
<i>брытва</i>	<i>брытви, -ы</i>
<i>брытве, -ы</i>	<i>брытву́у</i>
<i>брытві́, брытви</i>	<i>брытвам</i>
<i>брытвòу́, брытву</i>	
<i>брытвòу́, брытвòу́л'òу́</i>	<i>брытвами</i>
<i>на бры́тві, на бры́тви</i>	<i>на брытва́х</i>

Оскільки записи здійснювалися вченим упродовж тривалого часу, спостережено певну непослідовність у використанні діакритичних знаків. Представляючи частину матеріалів рукописної картотеки В. Німчука, дотримуємося принципу збереження автентичності записів. У наведених зразках говіркового мовлення зосереджена значна кількість вузьколокальної, рідковживаної, архаїзованої діалектної лексики, зміст лексичного значення якої і ремарки подаємо так, як у записах В. Німчука. Типи іменникової словозміни подаємо за принципом родової диференціації. У досліджуваному матеріалі є окремі іменники, які в одних відмінках мають форми, утворені за типом чоловічого роду, в інших – за типом жіночого роду. Такі дані вчені кваліфікують як результат міжпарадигматичних процесів [Воронич 1994, с. 266].

Іменники чоловічого роду

Утворення сучасної системи відмінювання іменників чоловічого роду сталося в результаті глибоких змін, що полягали, в першу чергу, у змішуванні різних старовинних типів відмінювання, яке проявилось в поширенні відмінкових флексій одних основ на інші і у виробленні внаслідок цього єдиних, спільних всім основам іменників чоловічого роду відмінкових флексій [Бевзенко 1960, с. 29].

Однина

У називному відмінку іменники чоловічого роду, як і в літературній мові й в інших говорах, характеризуються формами, зумовленими змінами фонетичного характеру в процесі історичного розвитку, мають нульове закінчення (*братани́ч*, *випир'*, *вўз*, *вўл*, *вішчў́у́ник*, *горни́ц'*, *двори́ц'*, *дин'*, *живу́т*, *збу́р*, *зми́й*, *дикў́н*, *ка́мін'*, *кў́н'*, *кў́ш*, *кола́ч*, *коси́ц'*, *корч*, *коча́н*, *ко́рін'*, *ко́струб*, *ло́ко́т'*, *по́ух*, *посту́л*, *пут'*, *римі́н'*, *ты́ждин'* (*ты́жджсин'*), *черепо́к*, *чо́лово́к*), *-o* (*ò'і́до*, *н'а́н'ко*, *у́йко*, *Петро́*, *Мі́т'о*), *-a* (*голова́*, *дру́жба*, *слуга́*, *со́с'і́да*, *ста́роста*,

цімборá).

У родовому відмінку іменники зберігають закінчення *-а* з давніх *-ǫ, -jo* основ (*вóза, животá, кымакá, пёрста, вўц'á, чóлвiка, грiба*) та *-у* з давньої *-ǫ* основи (*р'áду, гóду, граду, мóсту, маку, бервiнку*), пор.: *май ниткó с'а бўлше ни наробиў за свóго животá / ги тотá бáба Афiйá //*

Ивáна с'а май сорóмит^(о) / ги Мигал'á //

бўла ў бáтечка Паничá гуглár'н'а // гуглár'н'а 'кегельбан'.

из'н'ого хўснá йак (ги) с цáпа молока // так' из н'ого крóў сьчáла // ги з випр'á // кобi ў н'i (бул'i) сiра вер / май бы дóбри // ўпаковали го з дворá // устáли с столá // читáти спершу до кўн'ц'á //

воропкi упiли (убдóубали) ус'у палениц'у посóн'ачника //

ни рубá[й]еме с'óго урiха / бо ўвўн загáту чiнит 'захисток від вiтру'.

вiнок из глóга / с тiур'н'а //

так дис'á далéко / ги ўд мóсту до фабрiкы // до хлiпаного мóсту //

ниé з н'óго ниiáкого р'адў с'á ц'óго пóрòс'áте //

ий йа ти ўже казáла / тай иици рас кáжу / ни с'мiйес'á с'а уженiти без мóго роскáзу //

ревáла коло н'а та жал'у м с'а набрáла / вон' потёрпла //

вон'му д реву' // 'до плачу'.

ниé му спочиўку / ниé му супочиўку ни́да // такi йеннáки / ги бы йих ўл'л'áў з вóску //

на курагвi пáнтликы шóўкóви та шири́нка челéна // и ўздóўж ниiи из бервiнку вiнок //

бо(й)iт'ц'а (с'а) (ц'ц'а) / йак чорд'м тимн'ану // того́ óлóйу ни дўже биўно //

посáжу двi гр'аткi часныкў //

касковáла / касковáла / до краiу //

нис iе дáз дiс'ат стўпн'ўў мóрóзу //

мокрó / айбо с'н'iгу ниé / зимл'á мóкра //

ий дóму / кáже / дóму / а тко мáйе т кóму / а хлóпиц' молодiн'кый / йак' зáйац'áс' дó лóму //

ни берi д'iўку з того́ фiл'у / там гиртикашнi // фiл', фiл' 'рiд'.

н'áнко быў ни того́ зáвóду (= файты, генетичного коду, роду).

с'áкóго мóру на кури́ нитко ни т'áмит^о //

ишóў* им из базару' //

уз'али́ бўли́ д'iтiну з лéмениу //

живóкўст помáгат уд гўс'ц'у' // гостiц' 'ревматизм'.

с'óго гóду ў вас' бўло чiтаво бул' //

Для окремих іменників чоловічого роду в закарпатських говорах характерні дублетні відмінкові форми: *рóка* і *рóку, гóда* і *гóду, рóзўма* і *рóзуму* [Панькевич 1938, с. 183; Бевзенко 1960, с. 37]. В аналізованому матеріалі виявлено такі дублетні форми: *там рóзўма ниé / там рóзўма й крiхты ниé // изьийшóў з рóзуму сперет Пiтруў //*

Крім характерних для іменників чоловічого роду однини закінчень *-а, -у, -і*, Панькевич звернув увагу ще на закінчення *-и* у власних іменах *Petro, Aleksander: Petry, Aleksandry* у марамороських го-

вірках [Панькевич 1938, с. 184]. За спостереженнями дослідників, це явище поширене і в інших закарпатських говірках, пор.: «У власних іменах це закінчення зустрічається і в селах на захід від р. Ріки аж до р. Боржави (в Іршавському районі сс.: Довге, Кушниця, Білки і ряд ін.» [Сюсько 1967, с. 140]. Матеріали картотеки підтверджують поширеність у говірці с. Довге форми родового відмінка чоловічого роду з *-и*: *уз'áў ум Петрi / скамiн'iў бы // у Мiшкы ў бóут'и мож бўло купiти дóрóмбу //*

Обстежений матеріал засвідчує збереження в говірці категорії іменників чоловічого роду, які формально належали до давньої *-ǫ*-основи. Ці іменники (*слугá, влады́ка, таздá, сус'и́да, воєвóда, старóста, онука та ін.*) первісно зберігали своє відмінювання за типом *-ǫ*-основи, однак тепер спостерігаються хитання, які виявляються в тому, що в окремих відмінках іменники приймають закінчення чоловічого роду [Панькевич 1938, с. 210].

У родовому відмінку однини іменники чоловічого роду, виявлені в рукописній картотеці (*цимборá, сòс'и́да, головá, слуга, дружба, лады́ка, пристáйя, старóста, лéвэнта, катунá, Йўра, Микўла*), мають закінчення *-и* (за типом давньої *-ǫ*-основи), пор.: *звёлли го з головi //*

Іменники чоловічого роду м'якої групи в родовому відмінку однини характеризуються збереженням давніх форм *-i*-основи та *-п*-основи. В обстеженому матеріалі зафіксоване давнє закінчення *-е*, яке як залишки давньої *-п*-основи поряд із закінченням *-и* спостерегли в говірках ряду сіл Іршавщини І. Верхратський, а згодом І. Панькевич: з *того́ пне, дне, кáмене, рéмене, тiўжне* [Панькевич 1938, с. 199]. Записи В. Німчука підтверджують поширеність цих форм у говірці с. Довге, пор.: *римiн' – ремéне, кáмин'зб. – кáмене, кáшил' – кáшле.*

уд ниин'ого дне / быў дома два 'дны // того́ чóлвiка так с'а треба боiти / ги ўгнé // коло ўгне сид'iли // отá бы з ознé ўз'алá // треба дўти на гран' / дóкы (зáкы) ни буде пóловене // ниé пóловене / погáно горiт // пóлвiн' 'полум'я'.

там быў коло пне //

ци йдетé с'óго тiўжне сукнó бити? // гинтóго тiўжне //

ниé кўжеле ў ниiи //

с'óгогўнн'а трўс'ка из йáкóго мiс'аце? // из мáйе //

ўкачаў иш'чурé гóрдўў //

голоднечный гуд быў у хаици / ни было ни лисниц', ни жéдлуде, ни букве / з'вiрота йшла т селу' // утступiс'а ми с путе // май лéхко изьийти с путé / ги ўйти на пут' //

уцўн'тес'а с путé / бо быдé корóва // тўлкóйе гон'т'а пил'а путé //

из манастырé Мукáчўс'кого //

Для родового відмінка характерні дублетні закінчення: *-е / -а*: (*огнé / огн'á*), пор.: *ни́е грийцаре (грийцар'а) //*

ни заходiло йўў папiр'á // два áрхы папiре (папiр'á) / йедén арх папiр'á 'мiра папери'.

сперед великóднн'а //

Закінчення *-e /-a* може визначатися семантикою слова, пор.: *скупый / шчо й кáмін'а* (камінь) *бы ни даў гóлòу провалити*. 2. 'каміне' (речовина). *трéба бы кáмене на мур // надуналисьме кáмене // сáмый жыл'зн'ак //*

ици ми привіз'ит вўс вòд'аного кáмене //
там пòуно ус'акого камін'а // зметáли ў вóрох *камін'а //*

У давальному відмінку іменники чоловічого роду зберігають закінчення давніх основ: *-ови, -еви* з давньої *й*-основи, *-у* з давніх *-ò, -jo* основ. Закінчення *-ови, -еви*, широко представлені в південно-західних говорах, мають здебільшого іменники – назви істот, пор.: [*жит'хóчеш сопокуй'мáти*] *пáнови* *вiрно ни служi, кòудошови не вiруй / жòн'и прáуды ни кажi //*

идi дай вòдiц'и д'идикови / йемко //
пòйавим с'а пўти косiти шòугорови //
прийшла служиц'а т прiнцови //
чiн'ат фудáмент Васил'òви на хýжу //
далiсьме Василéви тил'а на змáган'а //
буўчузлáш уйкови Кримiн'ови писáу Васил'а уйна дiктовáла // буўчузлáш 'прошання від рiдних i знайомих, якi читає священник від iменi покiйного на похоронi'.

имi с'а чiтаво уйкови за шiйу //
прийшов им ид Мiт'ови / а Мит'а ниийé ў хýжи //

дáвим быў за гòрдюў триц'ц'ат' срiбных иршаўс'кòму бòннареву //

зарас ти гóлову / ги шпáкови прiрву // зарас ти гóлòу ут'кручу / ги шн'áпови //

так ми д'iука утпòвiла / йак йакòму псòви //
кор'т'ук быкòви на йазыц'и //

имiў с'а конéви за хвóст // н'iс с'а та держáў с'а за грiўну конéви //

Зафіксовані форми давального відмінка із закінченнями *-ови, -еви* й у назвах неістот: *терпiлам тáкòй д гòдову* (= приблизно рік) //

так' дўже доиц пáдаў / кòй умер'ла Данил'учка / тaй онá нигдa дожджови не лa(й)алa //

рiхтуйус'а (лажус'а) д великòнн'ови //
◊ *но! ци стáвис'на шiйу погарòви / розбiўс'а!*

бiг' пес через овес / йак ни вадилу вўсови / най ни вадит псови (жарт. про ворожіння).

н'án'ко просiў / обы т цынтареву додали мiсто //

Закінчення *-ови* мають також іменники чоловічого роду давньої *-ã* основи: *стáростови вад' гудáкам / -кiм //* *ўправи го д Мiшови //*

В одному з коментарів стосовно закінчення *-у* в іменниках чоловічого роду в давальному відмінку В. Німчук відзначає: «У осіб ніколи не був *-у*, лише *-ови*». Однак у матеріалах картотеки виявлені форми з *-у*, пор.: *снiла бис'с'а вўц'ц'ў свòму / убис'му на сон бiла! //*

йа д'iука молодiн'ка / час' бы ми с'а ўддати / прийшли за мнòу сватáчики / с'iли сперед'м хáты //
а с'iли ўни сперед'м хáты / йали говорити / кажi / д'iуко / свòму вўц'ц'ў / шчо будé минiти // (записано в Довгiм 1954 або 1955 р.).

казáли / ош'к прòстòму чòлòвiку ни мож'м //

читáти Библиiу / бо óчи му ўпадут //

У знахідному відмінку закінчення іменників – назв істот збігаються із закінченням у родовому відмінку, іменників – назв неістот – із закінченням у називному відмінку, пор.: *фукáчка пукур'овати пчòлы ўбы ни кусáли чòлòвiка у пчолáрни //*

вер с'а ў вўц'ц'а сòби //

◊ *тко ни слўхат вўц'ц'а та й мáт'ip' / тот слўхат чòртюў бубен / ни прiйде на горáст' //*

у Керец'кых' грўм хлопчiшча убiў //

быў биз'дòбрый за тòумачá //

ни хот'iў бiти за бирòва / под'áковаў //
хòтiли го ўбрати на бирòва / áйно ўвўн под'áковаў 'чeмно відмовився'.

заўз'áус'а на д'итвákа / фурт урiват //

кид' исме від'iли гыдá / хл'iб исме ў н'òго метáли / обы с'а гыдi ни плòдили //

имiла бýла мýц'ка такòго шчурá / ги самá //

посадити было май'у йарка //

ўпсоваў / ги свiн'ц'кый валўў //

ни ходi ў хор вўкати //

кобi йакый грiйцар' заробiў!

ци ў йеннўў хýжи від'iла м / шчо чир' с'а iў //

дáвим быў за гòрдюў триц'ц'ат' срiбных иршаўс'кòму бòннареву //

сiли ўже бýли ў стiл (= сiли за стiл) //

прискырнуў перст дверiма (двир'òма) //

У знахідному відмінку форми іменників – назв неістот можуть збігатися з формою родового, пор. дублетні форми: *перст сперед'м'ц'а ни витко / перста перец'м сòбòу ни видко //* 'дуже темно'.

За типом відмінювання іменників давньої *-ã* основи іменники чоловічого роду в знахідному відмінку однини мають закінчення *-у*: *учора ми погреблi цiмòру //* *поклáли го на гóлòву //* *у попá быў дòўго за слугу //*

Им'я *Петро* у знахідному відмінку має форму, як в іменників давньої *-ã* основи: *ты ни нiкай на Петру / бо вто богáтый //*

В орудному відмінку іменники чоловічого роду з основою на твердий і м'який приголосний мають одне закінчення *-ом*. Така ознака, як «змішування твердої й м'якої груп цих іменників, що проявляється у вживанні флексії *-ом* замість *-ем* в іменниках м'якої та мішаної груп», спостерігається в південно-західних діалектах і в значній частині північних говорів [Бевзенко 1960, с. 44].

Наведені С. Бевзенком відмінкові форми з флексією *-ом за коньом, ножом, кинцём, перстiньом, путьом, з писарьом* в закарпатських говорах [Бевзенко 1960, с. 44] доповнюються численними фіксаціями в рукописних матеріалах В. Німчука, пор.: *обис'го й перстом ни кынуў, бо побанўйеш пак //*

брýсканi бул'и загрiвáli олòйом тaй часником //

гарцòвати кутачòм у шпòр'и //

Харчiло соўдашòм быў / продаваў соўдòву вòду //

сидiт'ò бáба за кошòм //

ножòм рошикрiлиў шчўпку ис сливы / обы вiтко зiр'н'а //

обiс'т' му ни ч'òж ни казáла / бо йазык' ти с //

кóрін'ом урву //

зáдути **кáмін'ом** 'кидати з розгону'.
 вітер ним зáдуї / тым **папір'ом** //

◇ тўл'ко / ги чóрноје за нўхт'ом //

йак вучар'а ни л'убіти / бо ў вўчар'а вўц'и / бо
 ў вўчар'а за **римін'ом** білі сорокўўц'и //

швакаў го **римін'ом** (**римін'ом**) //

◇ бідў чеши рід'кым **грїбін'ом** //

помáлы май / помáлы **с стўл'ц'ом** //

л'аичит гóрі **двўр'ц'ом** / ци м ужé дáшчо урўс //

бїгáў жéмко за **вўтиц'ом** //

слўхай / йак заводит / ги за **ўмерц'ом** //

зáговóрити ми трéба з **Васил'ом** //

най д'ідо джунджéрат из **Васил'ом** //

робїли тóббў / ги **кóн'ом** / усе йим бýло мáло!

Іменник **путь**, який належав до чоловічого роду -ї-основи, у закарпатських говірках має чоловічий рід: *иди собі **путь'ом**!* // *раз йа йду дóл'ў тым пїшаком / **путь'ом** //*

Іменники чоловічого роду давньої -а основи мають закінчення -ом: *робит тóббў жонá / ги слугóм //* *утказáў мáтери му сус'ідом //* *говорівим з головóм //*

– *мáмко / ни ривит тўлко за **Йўром** / ужé йнак ни бóде / прóшчўн бы /*

– *Васїл'у / самóйе с'а реvé //*

В іменниках чоловічого роду давньої -а основи спостерігаються хитання у формі орудного відмінка, пор. дублетні закінчення: *Бог т'а даў на сис' с'віт здорóвого / а ты с'а хочеш покласти кал'іком (кал'ікóў) / кóўдошом / марбóудом //*

Для іменників чоловічого роду однини в місцевому відмінку характерні різні закінчення. У досліджуваних матеріалах в іменниках із давньої -jo основи і злитої з нею -ї основи збережено закінчення -и, що є рефлексом старовинного -и, пор.: *рékлик / ги на дрўтарї //*

вер'с'а мак у горóцици сам //

так туй фáйно / ги ў райї //

там йе на мóчари сухóлзноје май идгóрі / ги ў бережка //

на кўнциї батўх' лўскат //

кыснути на дождї // *дóкы будéш кїснути на дождї //* *коржїти на дождї //*

Закінчення -и мають іменники з основою на -н незалежно від походження з давніх відмін [Панькевич 1938, с. 202]. Пор.: *кид' (ужé) йти ў пéкло / та на білўм конї / а ни на дїкўў свинї //* *кид'итї ў пéкло / та на парáд'нўм конї / а не на дїкўў свинї (варіант) //*

такїй закл'áтый / шчо на ўгнї бы ни пук // *такїй закл'áтый / шчо на ўгнї бы ни згóрїў //* *на тернóвўм огнї бы ни згóрїў //*

течé водá течé / на кáмени гучит // *тóўдї с тóббў / д'їўко / будў говорїти / йак у мóри на кáмени бóде бандá бїти //*

Закінчення місцевого відмінка -ї як органічний рефлекс давнього закінчення іменників -ò основи приймають іменники чоловічого роду, пор.: *упир'áзник на плáт'и //* *плат 'фартух'.*

чїл'ад'ужé была ў стол'и //

мóлдóдї сїд'їли на зїáз'у / там / де с'а лавїц'и /

ў кут'и / зїáзуйут //

ни бушóлўйте у двóрі //

с'їгнуло н'а у хрыпт'и / болїт //

т'áшко іс'ц'тиліц'а / корт'ўк йўў на йазьц'и //

Закінчення -у в іменниках із давньої -ї основи (за типом -ї основи) засвідчене в назвах неістот, пор.: *палениц'а авад'шáпка на пóсбн'ачнику //*

нікай / бо шчи т'а шарнé по пїску //

◇ *йогó жонá шчи с'а бáвит на печї ў попелў //*

так т'а кóпну / шчо на пїацў с'а обыздрьїл!

Закінчення -ови, -еви під впливом форм давнього відмінка мають форми місцевого відмінка від іменників – назв істот і неістот, пор.: *там бýло по Петрóви / умér //* *зараз бóде по тóбі / ни кївай тотó! //*

рváли с'а на цўкрови //

т'аск на сїрови //

на ўрїхови вилїкоїе стóўпл'а //

Зафіксовано також значну кількість форм місцевого відмінка з паралельними флексіями -еви / -и: *по тїжневи дежўрити //* *Жїўнїй Читвїр' 'четвер на Великóму Тїжни' //*

на стўлцеви сидїт // *та богдаї ис'коло церкве на стўлциї сид'їла //* *ай на стўлциї сид'їла та тáрўл держáла //*

-ови / -и: *нашчо хóдиш' по дожджéвви //* *коржїти на дождї //*

по Вилїгóдн'ови = по Великоднї!

-и / -у: *дин'при н'ни //* *дин'при дн'у хóдит ис*

кóрбóдў малá //

У кличному відмінку іменники чоловічого роду мають закінчення -у, -е, пор.: *ты с'л'їнаку / ни вїдиш / молокó пльнé!* У значенні 'сліпа людина' іменник *слїпак* спільного роду (прим. В. Н.).

загудї ми / гудáчику / у тонїн'ку стрўну / та йаг' бóду умїрати та дам ти кóрўну //

дез'быў хрécнику!

та бўт'те здорóви / свáту //

рáстїку / ты с'а постáрийеш / а йа с'а помолодїїу (кажуть роблячи кругоподібні рухи перед обличчям першим крокосом весною).

у йакїй р'ад ты Васїл'у мін'ї дарўеш кóсїц'и //

Васїл'ку / дóл'ка бы ти / серенчкá бы ти / принеси ми дрыв (дрывїц'и) //

ий пр'адў колопин'кы / тонкоїе пóвїсмо / с'їдáй / Ц'ил'у / коло мéне / йа ти учїн'у мїсто!

ий брáте! брáткү! ий брáте т'а! брáткү т'а! 'вираження великих глибоких емоцій, особливо – подиву, жалю-смутку' / *брáт'ўку / пилўй с'а!* *емоц., фамїл.*

ужé сте / Мїтре / домáк с'їдї //

Иváне! кнїшкү (ў рўкы) та учїти с'а / бо зáўтра бы с кóрбóдў итї //

Іменники давньої -jo основи в кличному відмінку мають закінчення -у, однак для іменника *хлопець* типова форма з -е: *ой Бўг бы ти хлóпче мїлїй за н'а заплатїў! //*

Цікавою є фіксація скороченої форми: *хло!* 'хлопче', 'хлопе'. *ты / хлóпе (Йване) понїкай дóбре! хлóпе Ан'ц'о!* (sic!).

Іменники давньої -ї основи зберегли зміни впливу -ò основи і мають закінчення -е: *гайчї сьїне*

гайчі 'спати' (дит.) у зак. нар. пісні.

*глуханé йеден / кўл'ко ти казати // глухан
'хлопець, чоловік, що погано чує, недочуває'.*

Іменник чоловічого роду з давньої -ā основи має закінчення -е, як у попередніх прикладах, пор.: *-ди йдеш Йўре?! - на н'евойу ў Захаріны //*

Для іменників чоловічого роду давньої -ā основи характерні форми кличного відмінка відповідно до давньої форми -ā основи (*сós'ідо, дружбо, цімбóро*), пор.: *гий пáne гáздо! ци даіетé веселіти на сис'С'атый вичўр! //*

Множина

Для іменників чоловічого роду у називному відмінку основним є закінчення -ы: *и йшбў бим у хашчу / айбо й волы ми никовані / айбо може бы с'а дайак перепўкло 'змінитися на краще (про холодну погоду)'*.

была там / мош^ж казати / два гóды //

быў дома два "дны //

ци чісті возоры? де то то йе / такі ги кришчал' //

горниц' йеден / а два гóришы //

Назви осіб чоловічого роду в називному відмінку множини зберегли давнє закінчення -ове іменників -й основи. Частина іменників інших типів під впливом іменників -й основи також набуває закінчення -ове. Перелік іменників на -ове подаємо у послідовності, у якій вони записані в картотеці: *хлопове, кумове, шбўторове, братове, старостове, уйкове, сósідове, цімборове, дружбове, панове, учител'ове, попове, сватове, дивир'ове, з'ат'ове, цар'ове, кирийтове (кирийтовы), копорове, линтар'ове, майстрове, гўн'т'айове*. Пор. у тексті: *кид'исме с'а договорили / уже сме собі не кумове / ай сватове //*

они даўно собі цімборове / цімборы //

Закінчення -и як продовження давнього закінчення -о основ збереглося лише в слові *вбўци*, пор.: *у тўм хамурі (хамур 'хашца, ліс') сут вбўци //*

Закінчення -е мають іменники на -анин:

зайтали го былы тал'ане ў пл'ін при С'вітбўў Вбўн'і //

так оты свін'і реўт / ги пóгане //

там с'а цыгане сважайут по цыган'ц'кы //
йак паскўнно кл'ане / шчо страшно слўхати / ги цыгане //

Давнє закінчення -е як паралельне до -и мають не тільки іменники на -анин, пор.: *токмїтис'а ги цыгани //*

кой зайшли мад'аре та ткóс' на бшкóл'і быў написаў грийдбў великими буквами «слава Украйін'і» та менé та брата клікали жсандаре на лóктóн'у // (спогад).

Закінчення -і властиве іменникам м'якої групи, пор.: *идé ўвўн дáле / а там два зайац'і //*
пошчїпаў н'а та сїн'ц'і ми по бокаx //

У картотеці є чимало фіксацій іменників у називному відмінку множини із закінченням -а (*нóгóт' / нóхóт', нўхта - множина, лóкóт' - лўктá, перст - перстá*). Як зауважував С.П. Бевзенко, ці слова не знайшли свого остаточного з'ясування, можливо, така форма спричинена впливом форм двоїни [Бевзенко 1960, с. 78]. Форми на -а можуть

уживатися паралельно із формами на -і, пор.: *най му лўктá ни будўт гóлі // ублупїли му с'а лўктá - лўкт'і //*

перстá (pl.) му пóдрáпані // два йўў персты зрослі //

нўхта ўросли вїлікі // ий / йакі ў т'а спóрі нўхт'і //

Для іменників у родовому відмінку характерним є закінчення -ўў, рефлекс давнього закінчення *ов'ї-основи, а також нульове закінчення, пор.: *на саўтыр'áх // было дїс'ат^{чч} читáльнікўў //*
отá кїфликўў ни голóнна была / дóбре жїла //
купила два рифы пангликўў // риф 'старовин-на міра довжини - 78 см'.

ни узїрат на 50 гóдўў //

по ногах йўў пўшла такóйе / ги мїрикўт / изгóры ут клўбўў до переткўў ги бы рукóў удн'áў //
ϕ кўлко гóлбў / тўлко рбзумўў //

такóйе йш^с было / ги мур'анкўў //

часнóк сóрок битїгўў удеán'ат //

ни журї с'а, ачий с'а на н'ўм с'віт ни зыйшбў, дóста йе хлóпц'ўў //

тїлївїзор говорїт^д / а óбрашчикўў (= зображення) нийé //

там луб^{кк} из двойїх чобўт //

Поряд із закінченням -ўў зафіксовано давнє закінчення -и, пор.: *кóн'á - кóни, сталос'а ўто сїх двох тўжши / -'ўў.*

Іменники чоловічого роду в давальному відмінку множини зберігають давнє закінчення форми: -ўм: *дайте уто рьбл'а галасўм имити //*
ни хотїла т Петрóви йграти та заплатїў гудáкўм цўкі тáнок //
цўкі тáнок 'гра музик, під яку мусила йти з танців дївчина, що засоромила парубка відмовою з ним танцювати'.

давалї кендерїц'у кол'адникўм на Водошчі / дáле продавали та давали на цїр'кóў //

пирїпїчкы даїут на вилїгдин' кóўдбшїўм коло цёркве //

гán'бы найду ус'ім лемац'ковым лигїн'ўм //

утказáли сватачўм / д'їўку ни дáли //

д'їти м ид^м собі пригортáла / ни пушчáла м ид^м хóт'йáкым цїмбóрўм //

пўшбў ид бькўм на зимўўку //

ни даў гóлубўм їсти нич / най с'а гл'áдаїут //
'турбуватися, шукати вихід із становища etc.'

ϕ ни дїво / ош кўн' издóх / ай дїво / тко даў

псўм знати (про новину, що поширюється).

Знахідний відмінок множини зберігає закінчення -ы для назв істот і неістот, а також давнє закінчення -і, як у називному відмінку, пор.: *прóт'їр'ай псы ўц'ц'і //*
Михал'ўк бїкы держáў //
игрáў изó мнóў два тáнкы //

зайшлó н'а йти на грїбы пóпблун'н'у // зайшлó н'а 'спало на думку'.

перéже мїртвóму давалї межї персты ў рўкы грбшї / обы с'а маў на тўм с'вітї чим уткупїти //

намáдзала собі на топáнкы ўперст бóксу //

файно собі ўшїла рукавы //

кид' буракы по вáрїн'у зал'л'ати студéнóў вóдбў май лéхко уц(с)тайé лупїна //

тот^о знаў ус'які **віцы** // віц, заст. 'анекдот'.

від'їў **мидвід'ї** //

найáла бýла / три **кўс'ц'ї** //

идў **межи хлóнци'ї** //

Закінчення -їў, як у родовому множини, в іменниках знахідного відмінка – назвах істот поки в картотеці не виявлено.

В орудному відмінку іменники в множині мають закінчення -ами, -ми, пор.: *сёрбаў из вучар'ами на сáлаши полóником* //

с цїган'ми //

дис' с'а Васи́л' биў из лигін'ми // *тече вода берега́ми* / *тече вода рін'ми* / *йака́ мала́ (д'їўка) нивили́ка хóдид^м за (из) лигін'ми* // *кочі́а з липі́ан'ц'кыми кўн'ми*.

Як рідкісне в орудному відмінку І. Панькевич визначив давнє закінчення -ома [Панькевич 1938, с. 193] Пор. у картотеці наведені форми на -ома для іменників всіх родів і множинних іменників: *ухóма, зубóма, рогóма, перстóма, луктóма, нўхтóма, устóма, нўздр'óма, брыво́ма, лабо́ма, руко́ма, грабл'óма, двир'óма, гусл'óма, вило́ма*.

беру́ пїат'ма перстóма / *а шéстóў дóлón'оў* // *ру́кы ми поскрі́пли* (= змерзли, з'з'аблі), *шчо ни гóден им перстóма покы́вати* //

мидвід^м прóйаў нўхтóма дўже глубóко //

скрыгынцати зубо́ма / *рїзати ў зубы, зубóма* 'скреготати'.

держати йазы́к за зубóма //

сїми д'н'омá //

с псомá с'а ц'їмборóўе // *шио́у у хáшчу "с псомá* //

шио́у из грибо́ма (= грибами)

йа́ла лиш^ж бі́лкóма нікати // *лиш^ж бі́лкáми* блі́мат //

Значна частина форм орудного відмінка зафіксована з давніми закінченнями -ы, -і, пор.: *пўшио́у из вышн'ány* // *кóй с'а бї́ли с кўшн'аны* (instr. pl.) // *кўшн'аниц', кўшн'аник, кўшн'анин* 'мешканець Кушницьі'.

обомá бо́кы хыжé начинáли //

двомá гóды Мán'а молóжа ўд Марї́ї //

сорóчка з дóўгыми (кўртыми) рука́вы (instr. pl.).

и нис'у н'óго бýла за чобóты //

чобóты з лóбы / *ами* //

пўшла ў селó с хлóнци'ї (instr. pl.) //

свин'á бýла с пóрóс'ц'ї там // *поросі́ць* 'порося', тільки в мн. *пóрóс'ц'ї*.

управи́ла го нимéтеньми пўт'ї //

пуд двомá ты́жен'ї //

Поряд із закінченням -ах, як і в літературній мові (пор.: *на 300 рубл'áх с'а дорожáт*), у місцево́му відмінку множини збережені архаїчні форми: закінчення -іх, -ох (на *кón'ох, хлóнци'ох, лигін'ох, на гóрдó'їх, óрїс'їх, по зубі́х* – В. Н.). Форми на -іх С. Бевзенко пояснює як органічний рефлекс давньої флексії -ѣхъ, навішши приклади у закарпатських говорах [Бевзенко 1960, с. 92; Панькевич 1938, с. 196]. У картотеці знаходимо такі фіксації: *жонá там у сус'ід'їх* //

дўста́ў у зу́бы / *по пы́ску* / *пó зубі́х* (loc. pl. –

В. Н.).

чóртом / *у зубі́х* бим го носі́ла / *ги мы́ц'ка* *пóт'а!*

дўста́ў по пир'с'ц'їх (loc. pl.) // *удáрилас'а по пир'с'ц'їх* // *гускі ми топанкы ў пир'с'ц'їх* 'передок'.

твердо́ўе / *йак луб^н / лóбы были й твирді сáры на чóбóт'їх* // *у брезентóвых чóбóт'їх такый* / *ги пеликán* // *сáры на чóбóт'їх рамлі́ні* // *сáра 'халява'*.

по пóпах, по манас'їх ході́ла //

бýу у пóстóл'їх / *розгн'авиў сли́ву* // *роздавиў* *грэзно нóгóў* // *острóкы прóрїзани на пóстóл'їх* //

усе на рукаві́х носі́ў //

Рефлекси старих форм на -ох зафіксовані в іменниках давньої -jo основи, пор.: *запράвилос'а по дождэ́жох* / *заотáвилос'а поле* //

кó с'а хóче на двох кóн'ох носі́ти та й на йеннї́м ни бóде //

Іменники жіночого роду

У називному відмінку іменники жіночого роду мають закінчення -а за типом давньої -ā, -jā основ (*гостї́на, моты́ка, кобы́ла, кри́жма, солóма, солонї́на, страпáчка, папу́ча, хáшча, (ў)вёрсниц'а, гусéл'ниц'а, пасу́л'а, знахў́р'а, пán'ї́я, тазды́н'а, ўдови́ц'а, іц'а, хрэсниц'а*), іменники давньої -ї основи мають форму з нульовим закінченням (*сўл', пїч, нўч, кад', мас'т', чїл'ад', йар'*), іменники давньої -ѣв основи зберегли старовинну форму називного відмінка, яка виникла під впливом знахідного (*óстрóў, подышóў, мóркóў, цїр'кóў, курагóў*), деякі іменники давньої -ї основи зберігають старовинну форму (*мыш, вош*), іменник давньої -г основи має дві форми називного відмінка (*мати і мат'їр'*), пор.: *бы́ла ў вас баві́л'а* / *йéкóму было д'їти бавити* //

йака́ ми áдде вóрджéл'а //

а чї́я ўто курагóў'а *понад^ч ц'елóм мáйе* / *та ўто тóго лигнїка* / *шчо жоны́ ни мáйе!*

залабац'кована подышóў //

дождэ́ж го ўбиў / *змок та прїйшио́ў мóкрый ги мыш* //

л'їзе / *ги вош* //

дис' с'а загубі́ла мас'ц' на бї́бы / *туды́ йїў* *пут'!* //

убрáлам с'а / *бо стўд'їн'у мін'ї* //

У родовому відмінку іменники жіночого роду давньої -ā основи мають закінчення -ы: *ни́е и с'л'їды* за ними //

д'їті́на с'а допáла іды //

мін'ї ни до гостї́ны / *з гán'бы* бым с'а *стрáтила* //

мн'антовала с'а бідá голо́вы ми //

дýн'ї сут на фарбу / *на лист* / *на пóдóбу* *пекўчы́кы* //

ниé ў н'óго там ниáкоі застўпы //

поскрі́пли ми нóгы уд^м студендо́ї вóўхоты //

гускы типї́р'сперед свáл'бы ни чї́н'ат //

велї́ка гўл'а мáргы // *гўл'а, арх.* 'великий гурт

худоби, череда'.

бýло ў н'а мáло старовї́нної вóўны / *а мáло йагн'áчки* //

Закінчення -і мають іменники з кінцевим

м'яким і стверділим шиплячим приголосним основ за типом давньої -jā основи, пор.: коли с'а дочекати **вичір'і** но / ўбы н'а Бог //

и накрок **зимл'і** ни йди! //

у Зан'н'ўм коло **штац'її** на чайц'і л'уді через ріку **пирибоз'ат** // Топонім у цьому реченні – давня назва с. Приборжавського.

ичи нийє **Ан'ц'і** дѡмѹ (ще не повернулася до дому).

кажут⁹ / ож **дѡ сѡрѡкѡвѡї саўтыр'і** душа хѡдит коло уб'шар'а та грїхѡ збїрат //

много **кіндрїц'і** ни зыйшло / мўсай бѡло доса́жовати //

с'удѡ через **вѡршок** (= гору) лѡгко пўти на другѡї бѡк / ги бы **с Кўшнїц'і** дѡ Сухѡ(ї)ї //

кѡл'бака йенна ўпала **с кѡпїц'і** //

ты ичи мѡло **пасул'і** й'зїў, обис'ми роска́зоваў // вѡду з **кьрнїц'і** ут'їгѡут кл'ўкѡў //

ўгліїтовѡти **с хьїжї** // ўметати го **с хьїжї** // шкода пса **с хьїжї** ўгнати! //

отѡ Туркѡн'а усѡ с'а тихо зат'агне **до хьїжї** / ги гьїд / та ўсе тра́фит на пѡлўденѡк // кѡжу ачїї чорта мѡїе // **закрѡс'а до хьїжї** //

ичѡс'там коло **хьїжї** хмѡлат // там бѡлы йа-кїс'сѡтїны **пил'а хьїжї** //

Давнє закінчення -и зберігають іменники жіночого роду -ї -основи: **отѡ уд бѡлестї** (= болю)

мўсит⁹ бѡти прїи́ча **смѡрти**^е //

такої чѡтыри кїла натопїлам бѡла **мѡсти** из ўточин ис свїн'ї //

Архаїчне закінчення -е збережено в родовому відмінку іменників давньої -ї -основи та -ѡв -основи: **таг бѡлы звѡкли д рѡпї / ичо чинїли с сѡле рѡпў** так солїли лошкѡми мїр'айучи // **вакарўў сѡле** // даў ми быў **сѡле** нѡвїру //

рапкѡч из **бѡле** // поламѡў вїтер дѡгде **бѡле** (род. відм. – прим. В. Н.). **был'** 'стебло кукурудзи'.

ўнести бы тот бѡллўж' (= потерту сѡлѡму) **из' постеле**^м //

прїїду / а там **ни пѡче** ни лѡвы (= нічого немає).

жѡнѡ ми **с пѡче** упала // 'народила дитину'.

пил'а пѡче стойала сўл' //

бѡло **чїл'аде** а **чїл'аде** //

много **чїл'аде** было на **упрѡгѡд'ї** // **йакѡс'** послїўха хѡдит / много **битїжнѡї чїл'аде** // послїўха 'інфекційна хвороба'.

пропѡў у с'вїтї й **гїре** з'н'ѡго нийє //

рїка нанѡсла **рїне** //

поскрїпли ми нѡгы **уд^м стўдене** //

гўр⁹кѡ хрїн' // нийє **хрїне** //

зачерїв им **каламуте** //

а убис' / хлѡпче / такѡї фѡїный / **ис самѡїї грѡне** / йа ти д'ѡку ни испѡўн'у / ото с'а ни стѡне //

та йа л'ўпка пѡц'ул'ўїу / на плїт'ї / на плїт'ї / тўл'ко у н'а мѡлѡдѡїї / **радѡсте** на с'вїт'ї //

їўў **чѡсте** доста / дѡти **чѡсте** (дѡти **чис'ц'**, урвѡти **чис'ц'**) / **никати чѡсте** (никати **чис'ц'**) //

нийє ми **пѡбыте** // (= буття-життя)

чўти бут'їл' / ото **ут сырѡсте** //

у йсе відрѡ **звѡсте** дѡста будѡ два пѡклїчки сїнеты //

отѡ учинїў з **бўїїносте** //

бѡвїстедўху // **пропѡў** / нийє з'н'ѡго **вїстедўху** // нийє з'н'ѡго **вїсте^м** // **без зѡбыте** //

сїїї м **йаре** йс'ї бѡкѡнчї **купїў** // йар' = весна.

Частина іменників жіночого роду має варіантні закінчення -е / -и: **пїч – пѡче, -и; пѡс'ц'їл' – пѡстели; чис'ц' – чѡсте, -и; час'ц' – чѡсте, -и** (записи В. Н.).

сїїї **йаре** ни бѡлѡ **пожарўў** у хѡшчи нигдѡ // **уд йарї до ѡсени** //

маїбўли **до ѡсене** будў дѡма // чѡкаї д'їўко до **ѡсене** // ў **ѡсенї** уз'му т'а //

нийє нийѡкѡїї на ўто **пѡмоче** // **до** ближащѡї **пѡмоче** (= до найближчѡї ѡселї) // **пѡмочи** ми ни бѡло / а дѡле **нараз** ми **головѡ** промїнўла //

Архаїчні форми з давніх -ї основ відомі передовсім в карпатських говорах [Панькевич 1938, с. 229]. Спираючись на записи І. Верхратського і на свої власні, пор. **кьрвѡ, ужвѡ, с пїдѡшве, бўкве, до цѡркве, коло брїтве, до Рѡкўсвѡ, любвѡ, редькве, мѡркве**, І. Панькевич окреслив локалізацію давнього закінчення -е родового відмінка в цих іменниках [Панькевич 1938, с. 230]. Про збереження старовинних форм на -е від деяких іменників колишньої -ѡв основи в закарпатських діалектах див. також: [Бевзенко 1960, с. 55; Сюсько 1965, с. 39].

У матеріалах картотеки простежено послідовність закінчення -е в родовому відмінку іменників із давньої -ѡв основи, з-поміж наведених форм найчастіше фіксується **цѡркве** (наз. – **цїр'кѡў**), пор.: **звѡлли с'а на с'вїчкѡ до цѡркве** // **купив им до цѡркве лѡдану ў кадїлицѡ** 'у (каділо) //

раз ид'їм до цѡркве / а дѡле до вас //

пѡбѡжнїй чѡлѡвїк / **до цѡркве** **регулѡрно** хѡдит⁹ //

коли **молодѡ** ухѡдит ис **хьїжї** **божїтїс'а до цѡркве** / пуд нѡгѡ сѡпл'ут **гран'** / обѡ на н'у ступѡла //

гѡїкали коло цѡрквѡ / ож обѡ л'ўде **пут' пуптраўл'ѡли** // **пуптраўл'ѡти** 'ремонтувати'; **гѡїкати** 'дуже голосно оголошувати'.

Кѡвѡл' **голосїў коло цѡркве** // л'ўде / тко ни **заплатїт пѡрцїїу** / **буде с'а йти по хьїжѡх та бўдѡ с'а брѡти ус'о** / **ичо с'а бўде від'їти** //

ѡстрѡў (род. **ѡстырвѡ**) 'жердина (великий кіл), навколо якої складають для зберігання сіно'; **пѡдышѡў**, род. **пѡдышвѡ** 'земляна долівка в хатї'.

Поряд із закінченням -е зафіксоване дублетне закінчення -и у формах родового відмінка іменників давньої -ѡв основи, пор.: **много кьрвѡ** // **туї с'а бес кьрвѡ** ни ўбїйде // **там бы бѡло кьрвѡ** до **кѡл'їна** // ни **дорїзатїс'а до живої кьрвѡ** //

з кьрвї му **сорѡчка** //

мѡїош ис кьрвї **пичўнкѡ** и **подрўбнїны** 'ковбаса лїверна'.

купїў **порѡсквї** //

У деяких формах збережена давня фонетична зміна – епентетичний л: **доста мѡркве** / **мѡркѡўле** // **наскѡро** **наскѡбїла мѡркве** //

Іменник **мати** (**мат'їр'**) в родовому відмінку має форму **матери**, пор.: **матери** **їим** **дѡма** **нийє** **та дўба** **стайўт** //

Форма родового відмінка іменника *бир* збережена в стійкому звороті, пор.: *трүтити тил'а з бєрве* // *трүтиши ми тил'а з бєрве* 'нічого ти мені не зробиш!' ◊ *нó / áдде ми на! / най ми трүтит тил'а з бєрве* 'хай сердиться, він нічого не може мені вдяти'. За словником М. Грицака, *бир* 'кладка', локалізація слова – сс. Вел. Раковець і Довге [Грицак 2017, с. 192]. Пор. у «Лінгвістичному атласі українських народних говорів Закарпатської області УРСР»: *бирь, берь*. Кладка (перекинута через річку спеціально обтесана деревина чи міцна дошка для переходу). Слово *бир'*, *бер'* звичайно виступає як іменник -ї основи род., дав., місц. од. *бїр'ви, бєр'ви, бир'ві, бирві*, оруд. од. *бїр'вóу, бєр'вóу*, хоч, правда, нерідко (часто навіть у тому самому селі і в мовній практиці того самого мовлянина) відмінюється і як звичайний іменник -ї основи: род., дав., місц. од. *бїр'і і т. ін.* [Дзендзелівський 1958, карта 94].

У давальному відмінку іменники жіночого роду мають закінчення *-и, -і*.

Старовинну форму на *-и* зберігають іменники давньої -їа основи, давньої -ї основи, -їв основи, іменник *мати*: *ни знáйу / шчóс'йє свині* // (= хвора) / *ни знáйу / шчо с'а стáло свині* //

ниспóньло кўрици вóле та здóхла //

Мїт'о пўшóу Марїи на живóкўс'ц' / живóкўст / ба ци прин'їс живóкўсту //

удáрити д зéмли //

давалам ачий триц'ц'ат'ом чїл'ади //

дўстаў бронт / ни гóден тирпїти бóлести //

приїшóу ит тўў шáрканти //

помáлы чил'ан'н'а достїгат / шчо ни дин'та ўсе бліже т'ó смéрти //

казáли / ои^ж кид' прийдут'ó грéко-католики т'ó цєркиви / буде балтóван'а / будут балтовати 'бити, рубати сокирами'.

она пўшла дóмў та нич мáтери ни казáла // утказáу мáтери му сусідом // утказáти 'переказати повідомлення кимось, через когось'.

Іменники давньої -ї основи мають закінчення *-і*: *ужé скóро тїмн'ї(ї)є / йдеме д з'їмі* (= наближається зима).

дáйте д'їтїн'ї цоркóтало / най с'а бáвит! //

йакáс' с'а бїдá стáла (= показїлас'а) годїн'ц'ї //

У знахідному відмінку іменники жіночого роду мають закінчення *-у* (як і в літературній мові): *утказáу му / ни да(ї)ўт'ó за н'ого д'їўку* //

ни сам д'їўку берú / ай намўсали н'а //

тóбї трéба с'акў каскáр'ку / ги йа //

звїў ми до хыш^ж вўрдú [ордá] 'велика група людей, безладна, галаслива (тут –хлопців)'.

на годїну с'а ўбїрат //

Ивáne! кнїшку (ў рúкы) та учїти с'а / бо заўтра бы с кóрвóу итї //

лишила ддўгáн'у та перебралас'а ў вїгáн //

Матеріали картотеки містять фіксації форми *гóлòу* як наслідок редукції *-у* в знахідному відмінку іменника *голова*, пор.: *скупїй / шчо й камїн'а бы ни даў гóлòу провалїти // такїй скупїй / шчо ни даў бы й камїн' гóлòу провалїти // идї до цєркве / поклад'ц' ц'óбї чáшу на гóлòу* //

Іменники жіночого роду -ї основи в знахідно-

му відмінку мають форму, яка органічно витворилася із старовинної, але занепад кінцевого *-ь*, що був флексією, зумовив морфологічну зміну (втрату флексії), див.: [Бевзенко 1960, с. 57]: *д'їтвák рєвáу / нўч^ж ми збáвиў // тўл'ку нўч сид'їў // ни спáвим ц'їлú бóжу нўч* //

и трїт'у час'ц' ни прин'їс //

порубáвим пóс'ц'їл' на дрывá //

Форми знахідного відмінка іменників *-їв* основи та інших основ на приголосний збігаються з формами називного, пор.: *кужїл'ка – на курагóу держáк* //

цїр'кóу нам прис'їли // прис'їсти 'силоміць забрати, заволодіти'.

корóву ис сир'с'ц'оў (= повністю) хóче дáти на цїр'кóу // учинїли нову цїр'кóу // бýло гонéние на Цїр'кóу //

далам на цїр'кóу грóші //

лупїти йáйц'а / бул'ї / йáблыка, мóркóу //

дай йóмў йеннў мóркóу / бо голóден //

ушорїли / ги Свїстакы мáт'їр' сóбї //

чўти якуз' гир' / ото та ги новинў //

В орудному відмінку іменники жіночого роду давніх *-á, -їá* основ мають закінчення *-óу* (широко представлене в південно-західних говорах), яке могло витворитися в результаті випадіння інтервокального *ј* і пов'язаної з ним втрати голосним у свого складотворчого характеру [Бевзенко 1960, с. 58]. Пор.: *держáу кантáр рукóу л'ївóу* //

служїўс'а нáшїў тáчкóу //

накыдаў лóшкóу токану // кыдати 'кидати щось густе, в'язке'.

вóду з кырнїц'ї ут'їгáут кл'ўкóу //

вер велїкыў сóрбчкóу //

дали рóскас / обы на мáмурї написано по чїс'кы / а н'ан'ко даў написати латїникóу по рúсин'ц'кы //

за себе голóвóу стоїит / ни хóче чўти //

дóл'ї лўтроў зыйдеш удалїну //

идé ни свóйїў сїлоў //

та ги бы му Бўх сїлоў давáў // дуже с'а ў н'ого ус'о плóдит //

йа сўл'оў ни знáйу / рóпóу сóл'у //

В іменниках давньої -їа основи поряд із закінченням *-оў* поширене закінчення *-иў*, «старше закінчення *-еў*, іноді із звуженням на *-ив*» [Панькевич 1938, с. 227]. Пор.: *як туды колó Ужгóрдóу с хвїл'óу* (= погода).

идї за кнедлиц'óу (= шчо у н'ўм кнедлі варят) //

овўн ни свóйїў душóу говорїт / бес сéбе //

удáриў копóнїў // кóпóн'а (емоц.) 'голова'.

а ўвўн спаў пуд вызором / пут хыжїцў //

пут хыжїцў ти стóйу / богдáй ут'ó т'а искытїла / йак с'а пуд ним бóйу //

мáхат'ó / ги пўп кад'їлнїцїў //

помїў ўлїцїў (емоц.) 'швидко пішов'.

Бог нїкóго ни прїйде пáлїцїў бїти / ай покáрат по заслўзі //

Иван с царїцїў жиў дóкў с'а ў них жиїлы ни пўрвáли //

пўп с'а с попадїў дорáдили // пóбїгли за

Афїїцїў // пушлїсме з Анциў //

шпангліў удáриў чóлвóка нáсмїр'т' // шпангл'а

‘вертикальна планка в огорожі, для огорожі’.

гдлбўниў удган’али вѡвка / вѡвци / з’вир’ѡту // так тѡбѡў / ги бўлиў удар’у / шчо роздрилинес’с’а / ги бўл’а //

обіс’ с’а ни поклáў **свиніў** // ◊ поклáсти с’а **свиніў** (свин’ѡў) ‘упитися алкогольним напоєм’.

шчо с тыў **свиніў** чиніти //

В іменниках жіночого роду давньої -ї основи в орудному відмінку збережене давнє закінчення -иў, часом поряд із дублетним закінченням -ѡў, аналогічним до закінчення орудного відмінка іменників давньої -їа основи. Пор.: *сѡлиў – сўл’ѡў, пѣциў – пічѡў, мѡлиў – мўл’ѡў* (записи В. Німчука).

загáрмати / загáрбати **долѡниў** //

свѡйиў **смѣртиў** умѣр // умерти свѡйиў **смѣртиў** //

туї **смѣртиў** пахне / бес кырвѣ с’а ни ўбўйде // дўже быў бит’іжнїй / тот уже **смѣртиў** дыхаў // ни свѡйѡў **смїр’т’ѡў** умѣр //

солїли *страву рѡпѡў авад’ дрѡбѡвѡў сѡлиў* (сўл’ѡў) //

їа сўл’ѡў ни знáйу / рѡпѡў сѡл’у //

най идѣ з **нѡчиў** / най идѣ з **нўчѡў** //

коли шчѡсь погане присниться, кажуть: най идѣ з **нўчѡў** //

упклáў горѡт кѡл’кавѡў **дрўт’ѡў** (дрѡтиў) // розколѡтойе мож **дрўт’ѡў** ис’ц’іліти уїѣнно / ис’ц’агнўти **дрўт’ѡў** //

стўд’ин’ѡў го ў’зáло // **стўд’ин’ѡў** н’а берѣ //

стѡйу гѡрї стурнáдзом **межи чїл’ад’ѡў** //

ус’ѡ пѡле зарѡсѡ **пáпѡрѡт’ѡў** //

колі увидиши зайац’а ут’ікати / трѣба **пйас’ц’ѡў** бїти ў кол’їно та стáне //

такойе говориў / шчо *пес’ бы з **мас’ц’ѡў** ни їз’їў // с’плѣў **мас’ц’ѡў** / тучнїй //*

У формах орудного відмінка в іменниках -ї основи з’являється епентетичний л, пор.: *хáркати крѡўлиў* // бл’увáти *крѡўл’ѡў* // заплыѡ вам *ѡко крѡўл’ѡў* //

Іменники жіночого роду в місцевому відмінку, як і в давальному, мають закінчення -и, -ї. У картотеці зафіксовано парадигму сполучень приименника *пѡ* з іменниками всіх давніх основ у формі місцевого відмінка, тут наводимо лише іменники жіночого роду: *пѡ вѡд’ї хѡдит, пѡ голові дўстáў, пѡ землі, с’а ва’лáў, пѡ пѣчи л’їзáло, пѡ хыжѡ розметано*.

Для більшості іменників давніх основ поширеним є закінчення -и: **на хыжѡ** ў них лáманї вѡзорѣ // порáйти у **хыжѡ** //

та ци поплáталисте нис’ дах **на хыжѡ** //

скарбўўник чѡлѡвїк / шчо ўсе у **хаици** рѡбит // мáў у **хаици** тўў ключ ‘частку власности’ // кѡўбїц’ї на гѡдїн’ц’ї / шчо ў **хыжѡ** / а ўты вилїкї шчо **на цѣрки** / **на дзвўнїци** оты с’а клїчут *фўндусы* //

у **Лїпиши** гѡвѡр’áт на у ‘укають, мають у < о в нововідкритому складї’.

шчо ў тўў *велїкўў шкатули* **стойїт?** //

воль *пáсли ў гўли* //

на с’ўў землі бўл’ї ни хот’áдм бїти (= рости, родити – не ростуть, не родять).

мўшка са гѡнна учинїти и ў **пасўли** / и ў зїр’н’ї //

ни мож^м **при бўри** держáти ўдѡпїрті двїр’ї / бо ланц гѡден зайти до хыжѡ // ланц ‘рїзновид блискавки’.

у Гайдўчкы вѡду ў **кырнїци** майдѡбре чир’áти / бо блїс’ко водá //

ни твѡрїт нич їа ї **на лáвици** перѣспл’у //

у їакўў **ўлицѡ** жийетѣ? // стрїтилис’а **на ўлицѡ** та ачий пўў гѡдины стр’áкѡн’їли //

пѡс’їў бы быў наўхтѣма у **темнїци** //

ты с’їно там **на копїци** упу’чуй //

пáворос’ (пáвѡрѡз’а зб.) на дбїни //

у **кѡпани** не рѡбїла //

тѣллис’а **на пѡстѣли** четвѣро / бо мїста ни бѡлѡ // д’їти с’а їздили **на пѡстѣли**

їѡгѡ жѡнá шчи с’а бáвїт **на пѣчї** ў попелў //

кѡй нѣбо ў **пѣчї** бїлоє / тѡдўды напáлѣна // далѣ трѣба пїч ўлагодити // вѣрѣчи мукы / та нїкати / ци ни згорїт //

у тїмнўў **осенї** ‘пїзня осїнь’.

ни ходї **по стўдени** з мѡкрыми руками / бо пѡс’їдаїут ти с’а //

на тихѡни дѡбре їмáти рѣбу // тихїн’ ‘тиха частина течїї гїрської рїчки’.

уїс’ц’ червáк у хрїн’ та вїдїт му с’а / *ош у хрени* мáйдѡбре //

◊ бїти **на смѣртї** //

попрїгум розмѣла у **мастї** //

їа ваз’ дз’їти (д’їти) гѡдовáла ў гѡр’у, **веселости** / а тѡко менѣ пѡгѡдўїє **при мѡйўў старости** //

(варіант) *їа ваз’ д’їти гѡдовáла ў бїд’ї таї радѡсти* / а тѡко менѣ пѡгѡдўїє **на мѡйўў старости** //

шчи мáло потѣрпї / такá будѣш ц’ул’ѡвана / їак у **цѣркѡ** // нич нийѣ / ги ў кáлвїн’ц’кўў **цѣркѡ** //

кўл’ко часу дѣржит Служба ў **цѣркѡ** //

їа т’áмлу / на *Ївáндїл’* до пѡлўнне были ў **цѣркѡ** / а пѡпѡлў’н’н’у рознесли старў нáшу хыжѡ / *отѡ* бѡло 1955 гѡду (сестра моя Марїя – В. Н.).

на курагвї пáнглики шїжѡквї та ширїнка чѣллѣна // и ўздѡўж нїїї из бѣрвїнку вїнѡк //

шїлá д’їўчинѡн’ка / малинѡн’кы рвати / наїшла вѡйачика / у кырѡ **лежати** //

В іменниках із давньої -ã основи в місцевому відмінку, як і в давальному, закінчення -ї (кінцеві приголосні основи *к, г, х* при цьому змінюються) Пор.: *фáт’ѡл на молодїц’у їáли давáти уже пѡ вѡїн’ї* //

зайшли ў киндирїц’у ў **цáрїн’ї** //

ѡвўн быў штрѡкáн’ѡш / **на штрїц’ї** рѡбїў //

отѡ с’а фáїно ў **с’пўван’ц’ї** парѡвáло (= рїмувалося).

при бїтц’ї дїл’кы нийѣ //

л’áц’ї ў **горѡдїн’ї** //

бўл’ї ў **лупїн’ї** //

через стрўнту ў **пáс’їц’ї** кўри хѡд’áт //

у **спўз’ї** с’а так фáїно бўл’ї ўпѣчут / шчо такї ги варїнї // спўза = попїл, часто перемїшаний з жаром.

У кличному відмінку іменники жіночого роду мають закінчення -ѡ, -ѣ. Пор.: *приїди / мамко / поникати* (або: *та поникаї*) *на мо(ї)є тãдўўство* //

Марїко нїбѡго / на бїдў с’а ни потвѡрї хѡт’ на лѣдáкѡго!

сус'ідо! Ан'ц'о / ци йдеме заўтра на грибы? //
чил'адко добра! чил'атко чесна / чил'атко
солотка //

кажі / д'іуко / свѣому вѣц'ц'у / шчо будѣ мініти //
ий куваї / зозулице / кѡй ис'ц'вѣту іла / з'вѣдай
мат'ір' / бездѡлнице / де серенчу д'іла //

Кличний відмінок іменників жіночого роду давніх -ї основи, -ѣ основи та інших основ, за спостереженнями І. Панькевича, майже не уживаний [Панькевич 1938, с. 227]. В. Німчук записав деякі форми кличного відмінка у розмовному мовленні і в фольклорних текстах, пор.: *но чил'аде / тко с'акѡйе від'іу //* *но чил'аде дѡбра (чесна)!*

ий л'убѡсте / л'убѡсте / тко тебе сотворіу //
богдאי тѡму пан Богочкѡ царство не утворіу //
ий мѡти / кѡже / мѡти / уже бы ро'ковати /
ни будѣш ми упуѣночи [попуѣночи] двіри ўдомыкати // (з народної пісенної творчості).

Множина

У називному відмінку іменники жіночого роду мають закінчення -ы (за типом давньої -ā основи): *жѡны, парны, талпы, сѡры, рѣкы, корѡвы, -і* (як у родовому відмінку однини -jā основи: *чирішин'і, бѣл'і, таздыні, вѣцї, -и* (з давніх -ї, -ѣ, -г основ): *долѡни, кѡсти, кѣрві*. Пор.: *там вербы росли //*

слѣхай / йакї ў н'ўм кас'кы //

там жѡны мали схузу (жарт, арх.) 'збори, сходини'.

стѡнкнут ти лѡбы // *стѣй та будѣт у т'а тѡѣсті //*

тѣл'ко сид'іли на йеннѣм мѣс'ц'і шчо бѣхы с'а ўчинїли //

прийшла ми (Петрови Бѡбин'ц'ови) бѣла повѣстка на Донбѡс та самим пѣшѡу у фезеѡ в Йенакїйево / ни хот'ївим косїти колгѡзови за дис'атѡйе // *такї ў н'а бѣли долѡни / ги талпы //* *свербл'ат го долѡни / бицѣ бы с'а //*

аж бы балты з неба пѡдали, а йа д вам приїду //

на тѣм плѡт'у бѣли бѡйты //

пудгартай издѡл'ў корч / там маут быти малїны //

бывѡло кид'упѡли пол'адвиц'ї / бѣли дѡшчку / та знимѡли пол'адвиц'ї / клѡли дѡшчку на подышвиѣ та бѣли ў н'у //

мѡлѡдї сїд'іли на зїѡз'у / там / де с'а лѡвиц'ї / ў кут'ї / зїѡзїуут //

кѡн'ї л'їтѡут / збїрац'ц'а на дошч //

твѡїї с'а вѣц'ї самї уллучили (= вийшли, видїлилися з отари).

там такї прѡкл'ати (Nom. pl., від прѡкл'ат' 'зла людина').

◇ *Иван такїй ўсхлїй / шчо лиш кѡжа тай кѡсти //*

каўчукѡві подышвиѣ на топѡнках //

кѣрві теклі //

У родовому відмінку множини для іменників жіночого роду характерні нульове закінчення (зѣр, *хыж, рук, шчѣпѡк, д'ївѡк, жѣн*) і закінчення -ў (бабуў, сеструў, хыжѣў) як вплив закінчення іменників чоловічого роду в родовому відмінку множини [Панькевич 1938, с. 219]. Пор.: *прийшло жѣн а*

жѣн //

быў коло вѣц' //

такѡйе / ги с поганїц' вар //

йе тых' бул' на йедѣн іденїк //

шчо / ты без рук / без нѣг / шчо ни гѡденїс' итї ?

дѡўно / кѡй прийшли с цѣркве до молодѡго / на парѡду стрї(з)л'али с пушѡк //

дошч л'л'е / ги з'ц'ївѡк //

ниѣ ў н'ѡго сеструў

Родовий відмінок множини позначений варіантністю словозмінних закінчень: *мнѡго парнѣў //* *шчо ты мін'ї постѣлиш / кид'ты парѣн ни мѡйеиш?* (нар. пісня).

ци йе с тых йѡфѣн (йѡфѡнѣў) йакїй дѡходѡк // *дѡходѡк 'прибуток'.*

Для іменників давньої -ї основи у позиції родового відмінка множини найбільш поширеним є закінчення -ий, у якому й часто відпадає [Панькевич 1938, с. 228], пор.: *наклѡлам бѣла таку куд'їлку из дис'ат'ѡх гѡрсти //*

У давальному відмінку іменники жіночого роду мають закінчення -ам, пор.: *дзирѣўникѡм кѣр'ат (обкурѡвати) вѣц'ам вѣмн'а //*

ни мож ниткѡм найтї р'ад, попуѣл'калїс'а //

Закінчення знахідного відмінка в іменниках жіночого роду множини такі самі, як у називному, пор.: *пукѣр'овати пчѡлы ўбы ни кусѡли чѡлѡвіка у пчѡлѡрні //*

на зїлїнѣў полонїн'ї пасѣ ѡлїн' дїкїй / тко ни л'ўбит чужї жѡны / тѡму грїх велїкїй //

звѣлли с'а на с'вїчкы до цѣркве //

йакїйїс' пїндїл' носїла / ни сорочкы нас'кї //

ий плѣсну у долѡни / ўбы с'а поколѡли / йа т'а / рѣпко / ни полїшу л'ўбїти никѡли [варіант:] хыбѡ нїповѡли //

крѡснї сѡбї плахты Ан'ц'а на постїл'ї купїла //

йа май л'ўбл'у шѣтї кѡзы / ги рѡгѡтї //

плийсѡк такѡйе ги гѡчок // на здѡбу гѡчка //

тым угл'ар'ї ут'їгаїут гѡлѡўн'ї с пѣчи //

у йакїй р'ад ты Васїл'у мін'ї дарѣш кѡсїц'ї?

завернї вѣц'ї // не по мїшан'у / а на мїшан'а нѡраз дѡїат вѣц'ї нѡмїру 'для мїри'.

В орудному відмінку іменники жіночого роду в множині мають закінчення -ами, -ѡма: *дам ти йакѡго чѡрта та лиш ногѡми стерѣїш //*

ий ци йа быў ни лїгн' / грїг' бѣло казѡти /

допуѣночи за д'їўкѡми / дѡпѡлѣд'не спати //

вѣрѣчи д гѡрї лѡбѡма (ногѡми) емоц. 'дуба врізати, здѡхнути, померти'.

Иван з вїлкома їс'ц' //

Для іменників у місцевому відмінку характерним є закінчення закінчення -ах, а також рефлексивних давніх форм на -ѡх, пор.:

перѣбїрат' / ги кѡўдош у пѡлиц'ах //

по ногѡх йѣў пѣшла такѡйе / ги мїрїкѣт //

кучкѣїут по хыжѡх //

на двѡх курагѡўл'ах або курагѡвѡх //

у дѡлѡн'ѡх держѡла пїт'а //

їсѣ подѡвїй хлїп' / ни ў тепїшѡх пѣченїй //

Форми кличного відмінка іменників жіночого

роду в множині збігаються із формами називного, пор.: *ану́ д'їу́кы / дрыва́ ўзбiрати та на́рас ў дрывар'н'у́ //*

Іменники середнього роду

Іменники середнього роду, які в давнину належали до різних основ, частково зберігають давні типи відмінювання. З усіх давніх основ лише -о основи і -t основи становлять два окремі класи відмінювання [Панькевич 1938, с. 235]. Іменники середнього роду в картотеці В. Німчука ілюструють збережені давні відмінкові форми.

Однина

У називному відмінку однини іменники середнього роду мають закінчення -о, -е, -а, пор.: *бiе ми с'а око //*

йенно́ брыво́ ў н'ого́ бiлое // брыво́ 'брова'.
исе́ кáча выдáў здóхне / ўже́ дры́гый дин' кiўкат (з'їу́кат) //

отó такóйе / ги чорт кúр'а / ут'икат гет кóй го чил'ан'н'а клiче //

в'їмн'а йўў йáло пúхнути //

У родовому відмінку іменники мають закінчення -а, -е, пор.: *мало шчи винá улл'ї // спúдити пóт'а з гн'їзда //*

ци йе ў ваз' дашчо́ молоко́ //

лише́ май дай корбí был'а //

нiйе ў кúриц'и во́ле //

Особливості словозміни зберегли іменники колишньої -t основи. Зауважимо, що в родовому відмінку іменники середнього роду мають закінчення -и, а старе закінчення -е, за висновками І. Панькевича, трапляється лише деінде [Панькевич 1938, с. 244]. В опрацьованій частині матеріалів виявлено форми родового відмінка однини лише із старовинним закінченням -е, пор.: *такiй шiковный / ги згiблого (здыхлого) тил'áте хвúст //*

нийе́ з н'ого́ нийáкого р'адú с'³ ц'³ого́ пóрдс'áте //

У давальному відмінку іменники зберігають давнє закінчення -у, поряд із ним часто трапляються форми з -ови (за зразком відмінювання іменників чоловічого роду -о основи), пор.: *приставис'ми так иц'м цiр'ц'у / йаг д гóрдiн'и хмiл' //*

пúшли т с'їну // мáмка тай н'áнко т'³ с'ц'їнови (иц'³ с'їну) //

ни дзвонiли та припустiли т³ селóви бúр'у // почáў бвúн л'їсти ид гн'їздóви та поклáў рúку на гн'їздó / а пóт'а ўт'икло //

Іменники давньої -t основи мають закінчення -и, пор.: *таг' му рúкы хóд'ат 'рухаються' / ги здыхлóму тил'áти хвúст //*

Закінчення іменників середнього роду в знахідному відмінку таке, як у називному, пор.: *соко-тити йак óко (óчи) в голові //*

ни тiнтóў ти пис'мо пiшу / ай зелéным пiр'ц'ом //

удобра́ли го бiли ў вóс'ко // такóйе набра́ла берéмено / ги дурный / кóй двiр'и н'ic //

даiте д'итiн'и цоркóтало, най с'а бáвiт! //

јхлипаў (ýсербáў) пóўно́йе бл'úдо лопатóк //

нал'ито йду у селó //

маiе д'iло / тай най брúдуiе //

збирáти бы с'їно / бо нéбо с'а йáло молодiти //

шчо ты з ниў мáеш за каскóван'а //

нис'н'а ў сéрце жáлкат (= поколькуе).

спúдити пóт'а з гн'їзда //

В орудному відмінку всі іменники середнього роду мають закінчення -ом, пор.: *ни тiнтóў ти пис'мо пiшу / ай зелéным пiр'ц'ом //*

вчiр'а бы му (йўў за мóр'ом) // 'побажання вiдьми, вiдьмаковi, лихiй людинi'.

потiчити пóле 'позабивати рúскiй зилини / з лiс'ц'ом / а наўтó / обi л'úде знали / шчо там пáсти / попáсовати ни мож'м / чóлóвик' хóче / обi с'а заотáўчило / обi бiла отáва' //

навидиши тúлко сiд'ити с тым ушiван'ом // ўспiлала вóду з лáвора гóр'н'áт'ом // спiлáти, спелáти 'черпати рiдину'.

корóва забiла / йак тил'áтом бiла //

кóрбóу дúстáў ис тил'áт'ом / свин'у́ с порос'áты //

У мiсцевому відмінку іменники середнього роду мають закінчення -i, -у, давнi закінчення -и, -ови, пор.: *тúл'ко сид'iли на йеннiм мiс'ц'и / шчо блыхi с'а ўчинiли //*

она ўто рознéсла по селу //

згóры на дирiўл'у лiс'ц'а пóжбóўклó //

сид'ити ги на тiр'н'у //

нiкай / туй с'а ў тир'н'у дiка свин'а ўпоросiла / корiто сóбi ўрiла //

вúсик – такоiе чорноiе доўганистойе пó в'їмн'у кóрбóи / ги овéс //

гинтам у рúшчу / ў тимийi с'а кúриц'а неслá // молiли с'а за дúшi ў чистилишчу //

жийе́ на старúм мéтлишчу // мéтлишче 'обi-йстя'.

пúпчик на йáблыкови //

россмертiлис'а у сeрцi 'повмирили, тримаючи образу взаемну'.

и дин'исме ў сeрцi ни бiли (= сердилися, ображалися одне на одне).

стúды йўў на лици // пiстрiты на лици //

у шлóўтú иншака травá росте / ги на пóли //

тогдý за т'а мiлтый забúду / йак у мори на кáмени бирвинку добúду //

хóдит по сóн'ц'ови // иди ў хóлод'м! // нiкай / ужé дры́гый дин' на сóнци плáт'а / бл'iдне (=линяе фарбування) //

ўз'ми дашчо́ iншойе / бо ў корiт'ати причiна кýсне //

Множина

У називному відмінку іменники середнього роду мають закінчення -а, -i, -и, пор.: *сáми дрúбнi йáблыка с'а ўпстали //*

йакi йсе бл'úда? ни ц'ин'анi?

чотýри синичáта ўлит'или з дуплá //

бол'ат н'а плiчi //

Родовий відмiнок означений нульовим закінченням, пор.: *там у кнiз'и Йўра Чóрный мало наших слўў / видáў и там проц'идiли //*

из двац'ц'ат'ох кúр'ат лиши ми с'а с'им упстáло / дрúгi мáчка сус'ц'ка пóила //

Іменник *око* в родовому множині зафіксований як і з нульовим закінченням, так і з закінченням *-и* за зразком іменників жіночого роду давньої *-ї* основи, пор.: *такóйе файно́е йасно́е плáт'а / вóн'за з вѣч мѣче //*

шчо? ты без очи та ни видиши / ож дошч такóй туй?

У давальному відмінку іменники середнього роду мають закінчення *-ам*, *-џм* (рефлекс давнього *-ом*), пор.: *ци далáс' тил'áтам (тил'áтџм) [істи] //* *видáџ мидвід'ишóџ ид тил'áтџм //*

пóрòс'áтџм істи варíт //

Закінчення *-џм* широко виступає лише в боржавських говірках [Сюсько 1965, с. 74].

Форми знахідного відмінка однакові із формами називного, пор.: *начинíли пужалá / обџи ни йшли дикуны //*

анџи пóдай ми бл'џд'а //

на́зиму пр'áчу йáблыка //

тко ти казáџ / пл'ун'му межи бчи // сóнце ми зас'л'ипило бчи //

пíр'цата треба купити ход'м' дві //

у *Рáкџџци за черенá* на ножі *ка́жут* липкы // черенó (звичайно у мн.: черенá).

ни гóйкайте / бо пít'ата џ'яјџ'ох поглушитѣ //

кобыла џжсеребіла дві жџирибл'ата //

зáшчо с'сòвџ биџ? а џна / шчо пóт'ата имат!

З-поміж кількох закінчень іменників середнього роду в орудному відмінку картотека містить фіксації закінчень *-има*, *-ома*, *-ы*, пор.: *ни кáже нич / лишѣ стíскал плечíма / видáџ с'а ган'бит //*

ухома м чуџ // стрíгла ухóма //

отá / шчо хóдит с'удџ з йáблыкы //

В. Німчук зафіксував значну кількість форм орудного відмінка із давнім закінченням *-ы*, яке, як відзначив І. Панькевич, орудний множини лиш рідко зберігає [Панькевич 1938, с. 247]. Поданий матеріал дає свідчення про збереження закінчення *-ы* в іменниках із давньої *-т* основи. Пор.: *идџ за убрус'аты (= за рушниками) //*

ходíти «пасти» з йагн'аты //

ходíџ из йагн'аты у корчџџлу попри хџжи //

пџл'ка с пџл'чаты шчíпл'ут травџ //

пóй сòбі за кáчаты // 'за каченятами'.

найшóџ мáтциџ'у з ливин'аты //

жџуритс'а она хрíс'н'аты //

кóрòву дџстáџ ис тил'áт'ом / свин'џ с порос'аты //

Місцевий відмінок іменників середнього роду репрезентований закінченнями *-ох*, *-іх*, пор.: *мин'і в бóчих мири(н')конит* 'мерехтить'. *удáривимс'а / шчо дзвíздџ џ бóчих //* *иж' жал'џ ми с'а слыз; 'џчинíли џ бóчих //*

пóлџда џ н'ого на бóчих //

бíда ни хóдит по дирíџл'џ / (дирíџл'ох) / ай по л'џд'ох //

ни гóйкайте / бо пít'ата џ'яјџ'ох поглушитѣ //

там / де квóчка сидíт (на) йáйџ'ох / ни мож дџже голосно говорити / габр'áкати / бо пít'ата пóглухнут //

болит'н'а џ плéчих //

такíџ му бóл'áк на плéчих / ги пíяс'џ' //

идѣ Йван та џсѣ йі нóсит на плéчих / ги брòџџáк 'торбинка (мішечок) для носіння хліба з собою'.

◊ *видáџ у мѣне голоvá на плéчих* 'я при своєму розумі'.

у двох мíс'џ'іх // у тр'ох мíс'џ'іх // пр'áче му у двох мíс'џ'іх на нóз'і // *потереблено у двох мíс'џ'іх //* місто 'місце'.

жџіџ бы сто гóдџџ пó пóт'ат'іх //

Множинні іменники

У називному відмінку спостережено закінчення *-и*, *-ы*, *-і*, *-е* (*кл'іти*, *плѣт'кы*, *брíхн'і*, *дрџжджџ*, *л'џде*, *сáне*), пор.: *гóйкало коло церквѣ / ож обџи л'џде пут' путпраџл'áли //*

ий дóле нишчаслíва / ◊ колóтиши ми с'вітом / кáжут л'џде / аж ми гораст³⁰ / такíџ бы йим д'ít'ом //

сáне плыт'áт коло йáрка // *плыт'іти* 'сунути-ся, рухатися боком (про сани, санки)'.

кой зайшли мад'áре та ткóс' на бшкóл'і быџ написáџ трийдóџ велíкыми буквáми «слава Україн'і» та менѣ та брáта клікали жандáре на лóктóн'џ //

Для родового відмінка характерні закінчення *-џџ*, *-и*, *-е*, нульове закінчення.

ка́жут' ож упџџночи сперед вóддшчџџ водá стайѣ винóм //

начинíли плѣт'кџџ / брíхн'џџ //

ишѣ чóго ты / пáленочко / признáйс'а признáйс'а / с'ім кіл џџкру / кіло дрџжджџџ / џпий та заткáйс'а!

Іменники чоловічого роду давньої *-ї* основи мають форму родового множини *-ий* з опущеним *й* (цих іменників небагато), пор.: *кой рóџта л'џдџ кол'áдовáли на цир'коџ / быџ йедѣн / шчо мíх носíџ / кликаџс'а кџн' / а д'ítвáк ходíџ из нíми из дзвџнком //*

л'џдџ а л'џдџ бџло // *чíл'áде а чíл'áде //* *тџлько много л'џдџ шчо рас //*

Під впливом іменників давньої *-ї* основи оформилися деякі іменники *-џо* основи з флексією *-ей* [Бевзенко 1960, с. 82]. В обстеженому матеріалі зафіксовано усічені й фонетично змінені варіанти закінчення іменника *грóші* в родовому множині: *таплóџка пóџна грóшии //* *таплóџка* 'великий гаманець, капшук'. *шчо хóчеш? по 50 тíс'áч грóшиє //*

там шчи д'ítџí будѣ дóста / йсе пѣршоџе / мíх с'а лишѣн' розíязáџ!

прíйшла рóџта д'ítџí // *урóдилос'а двóџе д'ítџí //* *склікаџ ачíџ ус'іх д'ítџí с селá на слíвы //*

отó му будѣ з дз'ítџí нá д'ítџи (= з роду в рід, від роду до роду).

лисіџ'а кáже / дай ми с'а кул'ко хóчу курí наісти //

Нульове закінчення презентують такі приклади: *гор'с'џ'* (род. відм. *гóрсте*) *колонíн' //* *ни ліишис'с'а дрџџ* 'облиш дрова, не чіпай дрова'.

У давальному відмінку множинні іменники мають закінчення, *-ом*, *-џм*:

ий дóле нишчаслíва / ◊ колóтиши ми с'вітом / кáжут л'џде / аж ми гораст³⁰ / такíџ бы йим д'ít'ом //

пõймаўс'а / ош купит^о **д'ім'ом** баўкы // пõймаши с'а 'обцятися'.

даў **л'уд'ом** їсти // Господи Боже помагай ус'ім **л'удом** / мін'і // май //

ни ходит **л'уд'ом** очи дерти (= силоміць, проти їхньої волі, бажання колядувати, щедрувати).

ты бис' сим **грõшом** раз два очи промьї (= скил'товаў) // промьї очи тым **грõшом** = пропив // староста на свал'бі каже: вінчуйеме **мõлдõ'атїм** н'їурõку дõ рõку два зõлбти хлõпц'і // пїшõбис' **ид вõрõтїм** //

У знахідному відмінку закінчення множинних іменників відповідають закінченням називного, пор.: *де будє тепло ў хыжи / кит'им лиш тинїр' дрывã ў шпõри путпãлила //*

дав вам Бўг дõбри **д'їти** (-ых д'їти) //

сорочкы **прõ д'їти** //

гудє ти ў **груд'ох** / ги ў **бãсы** (гус'л'ї) //

рїзати ў **гус'л'ї** 'дуже голосно грати на скрипци'.

поклãли їх **у вõдõнїскы** 'в кінци лави, де, звичайно, клали вїдра з водою'.

јудас'ц' му **грõши** / та дõўгы пїдут надўх // надўх = вмить.

нарубãла **сãне** дрõў та ўпõвãла ча! вогоў! // Ча! 'вигук, яким спонукають волів їти праворуч'. ган'биц'ц'а / ги кобыла / кой **сãне** звєрне 'не соромиться'.

Оформлення відмінкової позиції орудного відмінка множинних іменників відбувається за допомогою закінчень *-ами, -ома, -ми, -и, -ї*.

благословїў **вãз** Бўг дõбрými **д'їточкãми** //

раз ткõс' с'а зãйду сїми **нагãвиц'ами** //

Значна група іменників записана з давнім закінченням орудного відмінка двоїни *-ома*: *с'пївãй за гусл'õма / кид ни с'пївãш^ж за гусл'õма / а ты сидї дома // игрãй за гусл'õма* (= танцюй під скрипку).

сперед двир'õма // нїкаїут / а їх мãти пуд двир'õма // кид' прїїдеш^ж пїзно / будєш пуд двир'õма кол'ãдовãти //

їти за габл'õма (їти по свої, позичені комусь габлі).

вилõма пõ вод'ї писãно // загãрмаў вилõма мнõго с'їна //

тече водã невелїка / течє водã рїн'ми //

їшли сан'мї //

ци ты ў сõбї (= при собї) / шчо такõє говорїш / ни буд' д'їти (= не будь наївним).

лит'їла дõл'ї гарãдїчї (instr. pl.)

У множинних іменниках у місцевому відмінку зафіксовані закінчення *-ох, -їх, -ах*: *кõрсы на сãн'ох // наўпїрид'ї на сãн'ох сидїт кїргãш / шчо сан'мї кїргуйє // кїрговãти 'кормувати'.*

на ширїгл'ох рїн'носїли // ширїгл'ї 'рїзновид носилок'.

шãрган' на бїцїгл'ох. угор. sárhányó 'брудозахисне крило'.

ты с'а на мõтõрї привїс? н'ет! на бїцїгл'ох // ни везўс'а / бо дõфек на бїцїгл'ох, на гõлис'ї // дõфек 'прорив на камерї колеса'.

◇ сидїт^о / ги чорт **на грõшох** (= невідступно). *надрãгош їакыйїс' прїїшõў быў / у надрãгох, а л'удє тõўдбї ходїли лїж^ш у гãт'ох // там у нагãвиц'ох // у новых нагãвиц'ох //*

мукã там у кл'їт'ох // там їє ў кл'їт'ох мїх // кобылка на гус'л'ох 'скрипци' // на гус'л'ох тилїн'кат // наїпановãў струны на гїтãрї / гус'л'ох // Мãўрїц швãб быў / фãйно гуў на гус'л'ох //

на с'акых гус'л'ох онї (цигане) ни гудўт / ай дєржат у скрїни //

свãжãйуц'ц'а на д'їт'ох //

тїл'ко ў кїр'ох ушєлїў / ги пõпєлу!

нїкай / на кїр'ох с'а пот'їшиў (= зїгнав злїсть) // гудє ти ў груд'ох / ги ў бãсы (гус'л'ї).

у груд'ох ми гудє 'чути свистячї звуки при простудї великїй'.

гудї гудãку ('грай на скрипци, скрипãлю') / гулõ бы ти ў груд'ох! (жарт).

стãлам колõ кїт'ц'їў // имїла трус'кãм у їасл'ох розгортãти //

вїдрõ там їє ў с'їн'ох // там їє водã ў с'їн'ох на стїлци //

менє мãмка порõдила ў с'їн'ох на драбїн'ї // онã їх запєрла ў с'їн'ох //

рулєта на двир'ох // засувãло / шчо ў нас на двир'ох //

колõ ворїт чин'ат двир'ц'ãта / на двир'ц'ох (двир'ц'ãт'ох) кладут^о зãмок // зãшчãпок, зãшчãпиц' на двир'ц'ох //

рõскõлõўс'а валõк на грãбл'ох //

вїнкы на свãл'бї вїут // ужє былõ пõ вїнкãх / пõ вїн'ц'їх //

та ги ў кãтїн'їх //

мьїц'ка сїдї'ла на вõрõт'їх //

отõ былõ при старых мад'ãрїх «у часи Австро-Угорщини» (на відміну від часу гортїївської окупації 1939–1944 рр.).

отїц' му быў волосмãн при мад'ãрїх / волосмãн'ош // наїчãдаў с'а шчи при при старых мад'ãрїх //

їакый ты кївлнїый у новых нагãвичкãх //

Для іменників у кличному відмінку характерні закінчення, як у називному відмінку множини, пор.: *но, л'удє! // но, л'удє дõбрі // но / л'удє чїснї! //*

Висновки. Опрацьована частина рукописної картотеки Василя Нїмчука засвїдчує багатий достовірний матеріал для системного дослідження особливостей словозміни іменників у говірковому мовленні. Зафіксовані відмінкові форми іменників, що виявляють діалектну специфіку словозміни, зберігають архаїчні риси відмінювання іменників давніх основ в одній із старожитніх говірок закарпатського говору. Перспективу дослідження вбачаємо в системному аналізі словозміни іменників за матеріалами рукописної картотеки В. Нїмчука.

Література

1. Бєвзєнко С.П. Исторична морфологїя української мови (Нариси із словозміни та словотвору). Ужгород, 1960. 416 с.

2. Воронич Г., Матвіяс І. Вплив родової диференціації на формування типів словозміни іменників в українських говорах. *Проблеми сучасної ареалогії*. Київ: Наукова думка, 1994. С. 265–273.
3. Галас А. Архаїзована діалектна лексика в рукописній картотеці Василя Німчука. *Україністика в Угорщині та поза її межами III*. Матеріали міжнародної наукової конференції 12–13 жовтня 2023 року. Ужгород: РІК-У, 2024. С. 83–94.
4. Галас А. Порівняльні звороти в рукописній картотеці В.В. Німчука: структурно-семантичний аспект. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія*. Вип. 2 (50). Ужгород, 2023. С. 76–88.
5. Грицак М.А. Матеріали до Словника українських говірок Закарпатської області. Вип. 1: А–Б / За ред. П. Ю. Гриценка. Київ: КММ, 2017. 380 с.
6. Дзензелівський Й. Іван Панькевич як діалектолог. *Науковий збірник музею української культури в Свиднику*. Пряшів, 1969. С. 167–208.
7. Дзензелівський Й.О. Лінгвістичний атлас українських народних говорів Закарпатської області УРСР (Лексика). Ч. 1. Ужгород, 1958.
8. Історія української мови. Морфологія: монографія / С. П. Бевзенко, А. П. Грищенко, Т. В. Лукінова, В. В. Німчук, В. М. Русанівський, С.П. Самійленко. Київ: Наукова думка, 1978. 539 с.
9. Німчук В.В. Закарпатський говір. Українська мова: енциклопедія / НАН України, Ін-т мовознав. ім. О.О. Потебні, Ін-т укр. мови; редкол.: В.М. Русанівський [та ін.]. Вид. 2-ге, випр. і допов. Київ: Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2004. С. 189–191.
10. Німчук В. Причинки до закарпатського діалектогенезу. *Український глотогенез*. Матеріали Міжнародної наукової конференції (1). Житомир: Полісся, 2015. С. 19–37.
11. Німчук В.В. Спостереження над словотвором іменника в говірці села Довге, Іршавського району (Суфіксація). *Наукові записки Ужгородського державного університету*. Том XIV. Діалектологічний збірник. Видавництво Львівського університету ім. І. Франка, 1955. С. 169–192.
12. Панькевич І. Українські говори Підкарпатської Русі і сумежних областей. З приложенням 5 діалектологічних мап. Ч. I: Звучня і морфологія. Прага, 1938. 549 с.
13. Рябець Л. До питання опису словозміни іменника в говірці. *Український діалектологічний збірник: Книга 3*. Пам'яті Тетяни Назарової. Київ: Довіра, 1997. С. 64–74.
14. Сюсько М.І. Відмінювання іменників середнього роду з основою на приголосний у говорах Закарпаття. *XII республіканська діалектологічна нарада*. Тези доповідей. Київ, 1965. С. 72–74.
15. Сюсько М.І. Збереження архаїчних залишків та сліди аналогії в іменниках жіночого роду колишніх ьу-основ у закарпатських говорах. *Тези доповідей і повідомлення до II-ї наукової конференції аспірантів*. Ужгород, 1965. С. 35–41.
16. Сюсько М.І. Іменники називного відмінка множини на *-ове* в закарпатських говорах. *Праці XII республіканської наради*. Київ: Наукова думка, 1971. С. 194–204.
17. Сюсько М.І. Родовий відмінок однини іменників чоловічого роду в говорах Закарпатської області. *Матеріали XXI наукової конференції Ужгородського державного університету*: Серія філології. Київ: Видавництво Київського університету, 1967. С. 139–142.

References

1. Bevzenko S.P. (1960) Istorychna morfolohiia ukrainskoi movy (Narysy iz slovozmyny ta slovotvoru) [Historical Morphology of the Ukrainian Language (Essays on Word Change and Word Formation)]. Uzhhorod, 416 s. [in Ukrainian].
2. Voronych H., Matviias I. (1994) Vplyv rodovoi dyferentsiatsii na formuvannia typiv slovozmyny imennykiv v ukrainskykh hovorakh [The Influence of Gender Differentiation on the Formation of Declension Types of Mouns in Ukrainian Dialects]. *Problemy suchasnoi arealohii*. Kyiv: Naukova dumka. S. 265–273 [in Ukrainian].
3. Halas A. (2024) Arkhaizovana dialektna leksyka v rukopysnii kartotetsi Vasylia Nimchuka [Archaic Dialect Vocabulary in Vasyl Nimchuk's Handwritten File]. *Ukrainistyka v Uhorshchyni ta poza yii mezhamy III*. Materialy mizhnarodnoi naukovoї konferentsii 12–13 zhovtnia 2023 roku. Uzhhorod: RIK-U, S. 83–94 [in Ukrainian].
4. Halas A. (2023) Porivnialni zvoroty v rukopysnii kartotetsi V.V. Nimchuka: strukturno-semantychnyi aspekt [Comparative Appeals in the Handwritten File of V.V. Nimchuk: Structural and Semantic Aspects]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu. Serii: Filolohiia*. Vyp. 2 (50). Uzhhorod S. 76–88 [in Ukrainian].
5. Hrytsak M.A. (2017) Materialy do Slovnyka ukrainskykh hovirok Zakarpatskoi oblasti [Materials for the Dictionary of Ukrainian Languages of the Transcarpathian Region]. Vyp. 1: A–B / Za red. P. Yu. Hrytsenka. Kyiv: KMM. 380 s. [in Ukrainian].
6. Dzendzelivskiy Yo. (1969) Ivan Pankevych yak dialektoloh [Ivan Pankevych as a Dialectologist]. *Naukovyi zbirnyk muzeiu ukrainskoi kultury v Svydnyku*. Priashiv, S. 167–208 [in Ukrainian].
7. Dzendzelivskiy Yo. O. (1958) Linhvistychnyi atlas ukrainskykh narodnykh hovoriv Zakarpatskoi oblasti URSR (Leksyka) [Linguistic Atlas of Ukrainian Dialects of the Transcarpathian Region of the Ukrainian SSR (Vocabulary)]. Ch. 1. Uzhhorod [in Ukrainian].
8. Istorii ukrainskoi movy. Morfolohiia [History of the Ukrainian Language. Morphology]: monohrafiia (1978) / S.P. Bevzenko, A.P. Hryshchenko, T.V. Lukinova, V.V. Nimchuk, V.M. Rusanivskiy, S.P. Samiilenko. Kyiv: Naukova dumka. 539 s. [in Ukrainian].

9. Nimchuk V.V. (2004) Zakarpatskyi hovir [Transcarpathian Dialect]. *Ukrainska mova: entsyklopediia / NAN Ukrainy, In-t movoznav. im. O. O. Potebni, In-t ukr. movy; redkol.: V.M. Rusanivskyi [ta in.]. Vyd. 2-he, vypr. i dopov.* Kyiv: Vyd-vo «Ukrainska entsyklopediia» im. M.P. Bazhana. S. 189–191 [in Ukrainian].
10. Nimchuk V. (2015) Prychynky do zakarpatskoho dialektohenezu [Reasons for Transcarpathian Dialectogenesis]. *Ukrainskyi hlotohenez. Materialy Mizhnarodnoi naukovoï konferentsii (1).* Zhytomyr: Polissia, S. 19–37 [in Ukrainian].
11. Nimchuk V.V. (1955) Sposterezhennia nad slovotvorom imennyka v hovirtsi sela Dovhe, Irshavskoho raionu (Sufiksatsiia) [Observations on the Word Formation of the Noun in the Dialect of the Village of Dovge of the Irshava District (Suffixation)]. *Naukovi zapysky Uzhhorodskoho derzhavnoho universytetu.* Tom XIV. Dialektolohichniy zbirnyk. Vydavnytstvo Lvivskoho universytetu im. I. Franka. S. 169–192 [in Ukrainian].
12. Pankevych I. (1938) Ukrainski hovory Pidkarpatskoi Rusy i sumezhnykh oblastei [Ukrainian Dialects of Subcarpathian Rus and Neighboring Regions]. *Z prylozhenniam 5 dialektolohichnykh map.* Ch. I: Zvuchnia i morfolohiia. Praha. 549 s. [in Ukrainian].
13. Riabets L. (1997) Do pytannia opysu slovozmyny imennyka v hovirtsi [To the Question of Describing the Inflection of a Noun in Speech]. *Ukrainskyi dialektolohichniy zbirnyk: Knyha 3. Pamiati Tetiany Nazarovoi.* Kyiv: Dovira. S. 64–65 [in Ukrainian].
14. Siusko M.I. (1965) Vidminiuvannia imennykiv serednoho rodu z osnovoi na pryholosnyi u hovorakh Zakarpattia [Declension of Nouns of Middle Origin from Basic to Consonant in Transcarpathian Dialects]. XII respublikanska dialektolohichna narada. Tezy dopovidei. Kyiv. S. 72–74 [in Ukrainian].
15. Siusko M.I. (1965) Zberezhenntia arkhainykh zalyshkiv ta slidy analogii v imennykakh zhinochoho rodu kolyshnykh ъv-osnov u zakarpatskykh hovorakh [Preservation of Archaic Remains and Traces of Analogies in Feminine Nouns of Former ъ-stems in Transcarpathian Dialects]. *Tezy dopovidei i povidomlennia do II-yi naukovoï konferentsii aspirantiv.* Uzhhorod. S. 35–41 [in Ukrainian].
16. Siusko M.I. (1971) Imennyky nazyvnoho vidminka mnozhyny na *-ove* v zakarpatskykh hovorakh [Nominative Plural Nouns in *-ove* in Transcarpathian Dialects]. *Pratsi XII respublikanskoi narady.* Kyiv: Naukova dumka. S. 194–204 [in Ukrainian].
17. Siusko M.I. (1967) Rodovyi vidminok odnyy imennykiv cholovichoho rodu v hovorakh Zakarpatskoi oblasti [The Genitive Case of One Masculine Noun in the Dialects of the Transcarpathian Region]. *Materialy XII naukovoï konferentsii Uzhhorodskoho derzhavnoho universytetu.* Seria filolohii. Kyiv: Vydavnytstvo Kyivskoho universytetu. S. 139–142 [in Ukrainian].

VASYL NIMCHUK'S HANDWRITTEN INDEX CARD AS A SOURCE FOR THE STUDY OF WORD CHANGE OF NOUNS IN SPOKEN SPEECH

Abstract. The article describes the peculiarities of noun inflection in the dialect of Dovhe village of Transcarpathia based on the materials of the handwritten file of Professor Vasyl Nimchuk. On the basis of the prepared for publication, systematized and analyzed part of the materials of the manuscript file, the word change models of nouns in the native dialect of the scientist are presented. The manuscript materials presented in the article are published for the first time (with the exception of a few examples that have been published in articles earlier).

It is known that Vasyl Nimchuk worked on compiling a card index for the future dictionary of the dialect of his native village. The materials contained in the card index are long-term records of unique lexical and phraseological dialect material that represents the identity of the Dovhe village dialect in the context of the Transcarpathian dialect and other Ukrainian dialects. The materials of the card index contain not only dialect lexical items, some of which have been archaized in the dialect, a significant number of phrases and paraphrases, regional onomastic material, but also numerous records of case paradigms of nouns. The card index shows the scholar's attention to all levels of the dialect language system, in particular to specific morphological phenomena, as evidenced by numerous notes, underlined archaic forms of parts of speech, historical comments (brief and detailed) on noun forms, examples of dialectal and interlingual parallels, as well as noun declension paradigms in dialectal speech, which preserves the effects of noun inflection of ancient noun bases. The researcher's notes record the archaic forms of declension of masculine, feminine, neuter, and pluralia tantum nouns preserved in colloquial speech.

The types of noun inflection in the dialect of Dovhe village were identified as a result of the analysis of texts of various sizes, which are usually illustrations to the dialect vocabulary. The article presents the peculiarities of nouns' word change on the principle of genitive differentiation; within each genus, the paradigms of noun declension in the singular and plural are analyzed.

The presented material makes it possible to trace the reflexes of ancient case forms, to find out the dynamics of noun word change in dialectal speech.

Keywords: dialectal word change, noun word change, Transcarpathian dialect, Vasyl Nimchuk, handwritten file.

© Галас А., 2024

Алла Галас – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Ужгородського національного університету, Ужгород, Україна; alla.halas@uzhnu.edu.ua; <https://orcid.org/0000-0002-9867-4614>

Alla Halas – Candidate of Philology, Associate Professor of the Ukrainian Language Department of Uzhhorod National University, Uzhhorod, Ukraine; alla.halas@uzhnu.edu.ua; <https://orcid.org/0000-0002-9867-4614>

МОВНА КАРТИНА СВІТУ ГУЦУЛІВ
КРІЗЬ ПРИЗМУ ХУДОЖНЬОЇ МОВИ. КОГУТ

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 2 (52)

УДК 81'42'282.2(=1:23)(477.85/.87)

DOI: 10.24144/2663-6840/2024.2(52).51–55

Грещук В., Грещук В. Мовна картина світу гуцулів крізь призму художньої мови. *Когут*; кількість бібліографічних джерел – 10; мова українська.

Анотація. Важливим, актуальним завданням сучасного мовознавства є різнобічні дослідження мовних картин світу, зокрема регіонально-діалектних, адже вони дають змогу визначити, як, у який спосіб навколишня дійсність відображається у свідомості людини через мовні одиниці та категорії. З огляду на зазначене не викликає сумнівів актуальність вивчення сегмента гуцульської діалектної мовної картини світу в частині лексико-семантичних виявів діалектного слова *когут*. Метою статті є висвітлення сегмента гуцульської діалектної мовної картини світу крізь призму української художньої мови в межах семантичного простору діалектизму *когут* 'півень'. Досягнення сформульованої мети передбачало аналіз розгортання семантичного простору діалектизму *когут* в семантико-парадигматичному, словотвірному та синтагматичному напрямках. Оскільки йдеться про моделювання сегмента мовної картини світу крізь призму художньої мови, то розгортання семантичного простору слова доповнено ще одним вектором – художньо-образним, який ґрунтується на реалізації можливостей слова в образотворенні в художньому тексті. Встановлено, що лексико-семантичну структуру гуцульської лексеми *когут* у її художній версії формують чотири лексико-семантичні варіанти: 1) 'півень, самець курки', 2) 'перо глухаря, півня, яким оздоблюють крисаню, капелюх', 3) *перен*. 'жандарм', 4) *перен*. 'той, хто упаде коло жінок, залицяльник'. Словотвірне розгортання семантичного простору діалектизму *когут* репрезентовано похідними від нього дериватами *когуттик*, *когутки*, *когут-глухар* із різними лексичними значеннями. Синтагматичний вимір розгортання семантики діалектизму *когут* виявляється у складі багатьох як вільних, так і фразеологізованих словосполучень. Художньообразний вектор розгортання семантичного простору діалектизму *когут* пов'язаний із переносними, образними значеннями в тексті та у поширеному функціонуванні його в ролі об'єкта порівнянь. Отже, модельоване у художній мові складноструктуроване лінгвально-ментальне утворення *когут* посідає важливе місце в мовній картині світу гуцулів, про що свідчать широке лексико-семантичне розгалуження однойменного діалектизму, його словотвірна, фразеомоделювальна та образотворча активність.

Ключові слова: мовна картина світу, лінгвально-ментальне утворення, діалектизм *когут*, семантичний простір слова, лексико-семантична структура слова.

Формулювання проблеми. Мовна картина світу – явище багатовимірне, оскільки її компонентами є різнотипні мовні елементи та категорії. Про особливо важливі функції в її структурі лексики, номінативних одиниць зазначалось в багатьох лінгвокогнітологічних працях. Така властивість слова як мовної одиниці зумовлена його здатністю дискретно репрезентувати сегменти позамовної дійсності, природою його внутрішньої форми, розгортанням свого семантичного простору як засобу вияву «динаміки концептуалізації певної сфери дійсності в мові» [Скаб 2008, с. 51], завдяки чому можна відстежити й проаналізувати специфіку світовідчуття, світосприймання носія мови.

Нам уже доводилось обґрунтовувати необхідність розмежування загальнонаціональної і регіонально-діалектних мовних картин світу. Останні репрезентують світобачення певних етнографічних груп. «Субстрат регіонально-діалектної картини світу становить говір як мовно-територіальне утворення, що характеризується переважною частиною, спільною з літературним стандартом, та низкою різнорівневих мовних одиниць, властивих тільки цьому говору або йому та іншим, які межують із ним. Однак специфіка регіонально-мовної картини світу визначається діалектними мовними формами, оскільки вони називають реалії позамовної дій-

сності, для яких не знадобилось найменувань у загальнонаціональній мові поза діалектним ареалом» [Грещук, Грещук 2018б, с. 30]. За наявності в діалекті номена, співвідносного з літературнонормативним, але відмінного за звуковим оформленням, він теж повинен стати предметом лінгвокогнітологічного аналізу. Крім усього іншого, його результати дають змогу порівняти сегменти загальнонаціональної й регіонально-діалектної мовних картин світу, визначити спільне й відмінне в кожного з них.

Джерельною базою цього дослідження служували матеріали словника «Гуцульська діалектна лексика та фраземіка в українській художній мові» [Гуцульська 2019, 2020] (далі ГДЛФ).

Результативним у ділянці моделювання мовної картини світу став аналіз семантичного простору слів як засобу вияву концептуалізації дійсності в мові «Семантичний простір слова – це вся сукупність значень слова, які функціонують у мові й мовленні та реалізуються в усіх напрямках розгортання його – семантико-парадигматичному (розширення семантичної структури слова), словотвірному (витворенні похідних від аналізованого слова) та синтагматичному (сполучувальних властивостях аналізованого слова) [Скаб 2008, с. 467]. У випадку моделювання лінгвальної картини світу крізь призму художньої мови, в розгортання семантичного

простору необхідно включати ще один вектор – художньообразний, який ґрунтується на реалізації можливостей слова в образотворенні в художньому тексті.

Аналіз досліджень. Результативність і перспективність дослідження окремих сегментів гуцульської мовної картини світу крізь призму української художньої мови через вивчення розгортання семантичного простору лексем *гора*, *полонина*, *вуйко*, *трембіта*, *плай*, *ватра*, *ватаг* в парадигматичному, синтагматичному, словотвірному та художньообразному напрямках засвідчили статті Василя Грещука та Валентини Грещук [Грещук Василь, Грещук Валентина 2018а; Грещук Василь, Грещук Валентина 2018б; Грещук Василь 2019; Грещук Василь, Грещук Валентина 2019; Грещук Валентина 2017; Грещук Валентина 2015].

У цій статті ставимо за мету висвітлити сегмент гуцульської діалектної мовної картини світу крізь призму української художньої мови в межах семантичного простору діалектизму *когут* ‘півень’.

Методи та методика дослідження. Для дослідження сегмента гуцульської діалектної картини світу через оптику художньої мови в ділянці розгортання семантичного простору лексеми *когут* використані аналітико-описовий метод та прийоми лінгвального моделювання.

Виклад основного матеріалу. Для мовної картини світу гуцулів у її художній версії діалектизм *когут* є її важливим компонентом, що побічно підтверджує і частотність його використання різними авторами, починаючи від Ю. Федьковича.

Етимологія діалектизму *когут* не до кінця ясна. Найвірогідніше, що це слово в частині східних і західних слов'янських мов пошло внаслідок видозміни праслов'янського *kokotь ‘півень’; «рідковживаний суфікс -*ut-* замінив функціонально тожне з ним -*ot-*» [Етимологічний 1985, с.488]. Однак немає достатніх підстав і заперечити думку Й.О. Дзендзелівського щодо появи цього діалектного слова в українських говірках, висловлену ще до появи семитомного етимологічного словника української мови: «Українські говірки, де вживається *когут*, безпосередньо межують з південно-східними польськими діалектами, де відповідно виступає *kogut*. Тому цілком правомірно *когут* виводити з пол. *kogut*. Але польська форма порівняно пізня (вперше фіксується в 1534 р.). На думку К. Ніча, назва ця прийшла з “чеською модою” і з XVI ст. почала поширюватися в літературній польській мові, східній Малопольщі та сусідніх українських землях. У досліджуваних говорах поширення і закріплення форми *когут* могло підтримуватися і словацьким впливом» [Дзендзелівський 1969, с. 77].

Лексико-семантичну структуру гуцульської діалектної лексеми *когут* в українській художній мові формують чотири лексико-семантичні варіанти. Перший із них, головний, – ‘свійський птах із червоним гребенем на голові, пишним хвостом та шпорами на ногах; півень, самець курки’: Ходи, аж не здохнеш в нечистім десь краю, / Де дзвони не дзвонять, не піє *когут* <...> (Ю. Федькович. Ново-

бранчик), Тут уже на зорях запіяв *когут*, сфоскали й затупотіли ногами коні, рикнули воли, корови й телята, ніби будили слугу, аби вже гнав їх на пашу <...> (М. Павлик. Вихора), Всіх *когутів* вилапали ми з Параскою, бо до живого допекли вже – Мартині квіти геть випорпали (М. Остромира. Над бистрим Черемошем), Кури ни своїми голосами згодкодали, розлітаючіси у дири попод підсіне, де котра могла, лиш *когут* стоев на задвірю нагороїжений до бійки з половиком, видважно попокочуючі: – Коко-ко (П. Шекерик-Доників. Дідо Иванчік), Дворище спало: спали гайдуки на варті, спали жовніри під оборогом, спали конюхи, спали пси і *когути* (Р. Федорів. Жбан вина), *Когути* піють, – спокійно сказав побратим (Б. Загорулько. Чорногора), Зазоріє – мов задурманіє. / Зазоріє – *когути* спохоплятьсє (Т. Мельничук. Лада), А то сама знаєш, як було *когута* різати. Декотрому перетнеш горлянку – і по всьому, а інший з відрізаною головою вирветься тобі з рук та оббризкає кров'ю ціле подвір'я (Ірина Вільде. Сестри Річинські), Поклала йому в труну ще одну смертєвну свічку, сказали щоби передавав на тому світі Катеринці, а він, покійничок, водився з нею все життя, знаєш, як то по сусідству буває: то *когут* не ту курку потопче, то сусідська корова конюшину в городі пощипне... (М. Матіос. Нація).

Інше значення властиве діалектизму *когут*, що вживається тільки у формі множини, – ‘пера глухаря, півня, якими оздоблюють кресаню, капелюх’: У нас, знаєте, носять на кресанях дорогі угорські *когути*, та тому я його й питає (Ю. Федькович. Люба-згуба), Ти подивися, май, на такого легініка, як він іде до церкви, на його лудину. Аді, на крисані тих *когутів*, що десь з Гамерики (М. Козоріс. Чорногора говорить), Прибігли мадяри з такими *когутами* на голові і зачсли палити хату (П. Федюк. Михайло Іванів).

Два інші значення діалектизму *когут* пов'язані з переносним позначенням особи, зокрема жандарма, оскільки за Австро-Угорщини він носив на головних уборах оздобу з півнячих пер: – Але бо бігме! Він вартує церкву, а дома дес «*когут*» газдує! – додав керманіч, що простягнувся на камінню, поправив у головах кожущину і обернувся на другий бік (Марко Черемшина. Раз мати родила).

Прозорою є внутрішня форма ще одного переносного лексико-семантичного варіанта діалектного слова *когут* ‘той, хто упадає коло жінок; залицьник, зальотник’: – Таке сухоньке ек кужівка тай ще ребий до того, екби дітьки на лиці ему гелетку гороху відмолотили, але шо то за *когут*, то пари ему нігде нима (О. Манчук. Храм).

Словотвірне розгортання семантичного простору діалектизму *когут* засвідчено дериватами, словотвірно ним мотивованими. Це суфіксальний десубстантив *когутек* ‘австро-угорський жандарм’: А цес *когутек* дес переночував у него та й над зорями прийшов ід нам на контролю (Марко Черемшина. Раз мати родила).

Суфіксальний похідний демінутив *когутік* (*кугутік*) розвинув свою кількокомпонентну лексико-семантичну структуру, яку формують три

лексико-семантичні варіанти. Основним, вихідним пунктом семантичного формування вказаного деривата стало зменшено-пестливе значення до діалектизму *когут* 'півень': – Мамо, ми маємо ще нині роботу. – Яку? – здивувалася мати. – Варити з *когутика* юшку... (Б. Бойко. Остання надія). На ґрунті цього лексико-семантичного варіанта розвинулось переносне значення 'хлопець-забіяка': Той зелений *когутик* Дмемиджук має рацію, нинішня осінь вихопила з ватаги доброго побратима Василя Полейчука з Шешор, перед Станіславською ратушею був четвергований Андрусь Лаврів із Зеленої (Р. Федорів. Жбан вина), На приходському горбику засіли петлюрівські козаки та приспівували переїжджаючим полякам <...>: Янткі, Анткі, Андрухи, *когутики*-петушки (Р. Яримович. Останні могікани). Українська художня мова фіксує демінутив *когутик* у множинній формі на позначення курка вогнепальної зброї: Висмикнув з-за черепа пістоль. Звів *когутики* (Б. Загорулько. Чорногора); Звів у пістолети оба *когутики*, аби бути напровеске готовим, бо хто знає, хто то міг уночі увійти в хату, ек двері ни були обзамикані, тай з пістолем у руці ждав, хто то увійдет у хату – ци Довгий, ци, може, єкийс ворог? (П. Шекерик-Доників. Дідо Иванчік).

Ще одне похідне слово від *когут*, що вживається переважно у множині, позначає сержки: Анничка станула коло дьиді і запишилася. Голову схилила додолу, заціпила уста, личко мимохіть прикрасила міною засоромлення, правою рукою «*когутки*» на вусі обертала, а лівою сорочічку мнула (Марко Черемшина. Більмо), Медвеже сало перетопили та позливали в нові коновочки, щоб мали чим доволі світити а также, щоб мати острій огонь для топлення ріжних металів, з котрих опришки виливали обручки (перстені), *когутки* (кульчики до ух), ручки до ножиців та всілякі інші складні мосяжні вироби (І. Березовський. Худан).

Діалектизм *когут* став підґрунтям утворення юкстапозита *когут-глухар* 'великий птах із родини тетерових; глухий тетерев, глухар', освоєного мовою української художньої літератури: Пожижевською полониною бігають олені, внизу ходять ведмеді, навесні тут токують дикі *когути-глухари* (С. Пушик. Перо Золотого Птаха).

Синтагматичний вимір розгортання семантики діалектизму *когут* виявляється у складі як вільних, так і фразеологізованих словосполучень. Вільні словосполуки з компонентом *когут* у художній мові зазвичай фіксують екзестенційні стани його денотата, що є суб'єктом дії, зокрема *когут спить*, *стоїть* (*нагороїжений*), *накокоїжився*, *свариться*, *піє*, *спохоплюється*, *зачервонівся*, *кукурукає*, *тонче курку*. В інших вільних словосполученнях денотат діалектизму *когут* виступає об'єктом певної дії над ним: *когута вилапали*, *ріжуть*, *обпатрюють*, *відсікають йому голову*.

Розгортання семантичного простору діалектної лексеми *когут* визначається його фразеомовою утворювальною активністю. Українська художня мова фіксує велику кількість фразем із лексичним компонентом *когут* у значенні 'півень'. Частина з

них пов'язана з художнім висвітленням певної пори доби, зокрема, *піють треті когути* 'настає світанок': *Піяли* в селі *треті когути* (Р. Федорів. Жбан вина); *докив когут не запієт* 'до настання світанку': Тра підкладати цесу ватру, аж *докив когут не запієт*, бо то, ади, проти чередінниць, проти відьмий тотих (Г. Хоткевич. Камінна душа); *когути на північ піють* 'настає північ': *Когути вже на північ піяли*, як вернувсми д'хаті (Ф. Яримович. Юра Михасевий); *ек перші когути запіли* 'після настання півночі': А я задрімав аж тогди, *ек перші когути запіли* по опівночі, бо аж тогди міні поправді полекшело на души (П. Шекерик-Доників. Дідо Иванчік).

Інші семантично характеризують пожежу, підпал. Це *червоний* (*жовтий*) *когут* 'пожежа': Але не чула Анничка, як учив Довбуш ратаїв і пастухів науки війни, як велів ватажкам робити панам і дуккам гірке життя: най їхні маєтки співають *червоні когути*, най їхні дні проживають кулі, най їхні ночі світяться бартками опришківськими (Р. Федорів. Жбан вина); А над чиймось дахом затріпотів крилами *жовтий когут* вогню (М. Яновський. Надія на шаблю); *пустити червоного когута* 'підпалити': А тепер, легіні, *пустіть червоного когута* під стодоли і обороги, най усе згорить дощенту, най тут пани більше не гніздяться! – крикнув Довбуш (Р. Федорів. Жбан вина); *запіють червоні когути на дахах* 'пожежа охопить будинки, згорять будинки': Це ви собі, ватажку, пусто не гадайте, що замок впаде. Густо стирчать ворожі голови на мурах, не перебити нам їх, не перебитися крізь них. Не *запіють червоні когути на дахах*, день биком вискакує на небо. Тікаймо, бо з головами лишимося під цими проклятими мурами (Р. Єндик. Камінна душа).

Кажучи про фразеомовоутворювальну активність діалектизму *когут*, ми мали на увазі залучення його до утворення не лише власне фразем, а й паремій, таких стійких висловів, як прислів'я, приказки, прокляття, вітання тощо. Українська художня мова освоїла такі з них, як *на Гуцульщині когут на три держави піє* 'один народ під владою трьох держав': Із часів розквіту контрабанди збереглися прислів'я: *на Гуцульщині когут на три держави піє...* Бо ж була Гуцульщина розділена між буржуазними Польщею, Румунією, Чехословаччиною (С. Пушик. Перо Золотого Птаха); *там зле ся діє, де не когут, а курка піє* 'там нема добра, де жінка керує, а не чоловік': [Мольфар:] *Там зле ся діє, / Де не когут, а курка піє!* (В. Зубар. Вітрова донька); *щоб тя залісні когути носами дзьобали, щоб коти гребли лапами, пси гризли зубами!* лайл. 'уживається як прокляття і виражає побажання смерті': А згорів би ти, збісїлий пес! А *щоб тя залісні когути носами дзьобали, щоб коти гребли лапами, пси гризли зубами!* (С. Скляренко. Карпати).

Художньообразний вектор розгортання семантичного простору діалектизму *когут* пов'язаний із уже згадуваними переносними, образними значеннями в його лексико-семантичній структурі, а також у поширеному функціонуванні його в ролі об'єкта порівнянь: Ціле село си радувало, а я ходив гонорний межи людьми, *ек когут* з великим фос-

том (О. Манчук. Без свічки); – Дай сюда свічку! – крикнув Кольців батько, зачервонівся, як когут, і пустився від тої жінки відбирати з пазухи свічку (М. Павлик. Пропаший чоловік), Я тебе, проклятушого, обпарила б, *мов когута*, – жінка плюснула на офіцера злегка розбавлений окріп (А. Хлистова. Олекса Довбуш), Бо ек бис утік, то бих те під землев віднайшов і бих ти голову відсік, *ек когутови* <...> (І. Березовський. Худан), А я кукурікаю *когутом* / І вівцями пасуся білими (М. Влад. Три слова), Або звелять лотрові вилізти на дерево і *кугутом* піяти (Р. Федорів. Жбан вина).

Висновки. Отже, в українській художній мові гуцульська мовна картина світу в частині семантичного простору діалектного слова *когут* постає

складноструктурованим лінгвально-ментальним утворенням. Обширне лексико-семантичне його розгалуження, словотвірна та фразеомовотворювальна активність, залучення до творення художніх образів слова на позначення свійського птаха засвідчує значущість його денотата в життєдіяльності гуцулів.

Перспективу подальшого дослідження теми вбачаємо в послідовному залученні до розгортання семантичного простору інших діалектизмів, освоєних художньою мовою, та в порівняльному вивченні парадигматичного, синтагматичного, словотвірного та художньообразного вимірів семантики діалектизму до лексичного аналога в загальнонаціональному літературнонормативному континуумі.

Література

1. Гуцульська діалектна лексика та фраземіка в українській художній мові. Словник: у 2-х т. / Відповідальний редактор Василь Грещук. Івано-Франківськ: Місто НВ. Т. 1., 2019. 584 с.
2. Грещук Валентина. *Ватра й ватаг* у мовній картині світу гуцулів крізь призму художньої мови. *Граматичні студії*: зб. наук. праць / Донецький національний університет. Вінниця: ТОВ «НІЛАН – ЛТД», 2015. С. 157–160.
3. Грещук Валентина. Діалектизм *плай* у словнику «Гуцульська діалектна лексика та фраземіка в українській художній мові». *Граматичні студії*: зб. наук. праць / наук. ред. А.П. Загнітко. Вінниця: ДонНУ ім. Василя Стуса, 2017. Вип. 3. С. 119–122.
4. Грещук В., Грещук В. Мовна картина світу крізь призму художньої мови. Вуйко. *Прикарпатський вісник НТШ. Слово*. 3 (55), 2019. С. 55–62.
5. Грещук В., Грещук В. (2018a). Мовна картина світу гуцулів крізь призму художньої мови. Гора. *Українознавчі студії*. 2018. №19, С. 5–16.
6. Грещук В., Грещук В. Мовна картина світу гуцулів крізь призму художньої мови. Полонина. *Рідне слово в етнокультурному вимірі*: зб. наук. праць / Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка. Дрогобич: Посвіт, 2018. С. 28–38.
7. Грещук В., Грещук В. Гуцульська мовна картина світу крізь призму мови художньої літератури. Трембіта. *Вісник Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника*. Вип. 46. 2019. С. 9–15.
8. Дзендзелівський Й.О. Українсько-західнослов'янські лексичні паралелі. Київ: Наукова думка, 1969. 210 с.
9. Етимологічний словник української мови у 7 т. Київ: Наукова думка, 1985. Т. 2. 570 с.
10. Скаб М. Закономірності концептуалізації та мовної категоризації сакральної сфери. Чернівці: Рута, 2008. 560 с.

References

1. Hutsulska dialektna leksyka ta frazemika v ukrainskii khudozhnii movi). Slovnyk: u 2-kh t. [Hutsul Dialect Vocabulary and Phraseology in Ukrainian Artistic Language. Dictionary: in 2 volumes] / Vidpovidalnyi redaktor Vasyly Greshchuk. Ivano-Frankivsk: Misto NV. T. 1. 2019. 584 s. [in Ukrainian].
2. Greshchuk Valentyna (2015) *Vatra y vatah* u movnii kartyni svitu hutsuliv kriz pryзму khudozhnoi movy. [*Vatra and Vatah* in the Language World Model of Hutsuls through the Prism of Literary Language]. *Hramatychni studii*: zб. nauk. prats / Donetskyi natsionalnyi universytet. Vinnytsia: TOV «NILAN – LTD», S. 157–160 [in Ukrainian].
3. Greshchuk Valentyna (2017) Dialektyzm *plai* u slovnyku «Hutsulska dialektna leksyka ta frazemika v ukrainskii khudozhnii movi». [The Dialectal Term «play» in the Dictionary «Hutsul Dialectal Vocabulary and Phraseology in Ukrainian Literary Language»]. *Hramatychni studii*: zб. nauk. prats / nauk. red. A.P. Zahnitko. Vinnytsia: DonNU im. Vasyliia Stusa. Vyp. 3. S. 119–122 [in Ukrainian].
4. Greshchuk, V., Greshchuk, V. (2019) Movna kartyna svitu kriz pryзму khudozhnoi movy. *Vuiko* [Language World Model through the Prism of Literary Language. *Vuiko*]. *Prykarpatskyi visnyk NTSh. Slovo*. 3 (55). S. 55–62 [in Ukrainian].
5. Greshchuk V., Greshchuk V. (2018a). Movna kartyna svitu hutsuliv kriz pryзму khudozhnoi movy. *Hora* [Language World Model of Hutsuls through the Prism of Literary Language. *Gora*]. *Ukrainoznavchi studii*. №19, S. 5–16 [in Ukrainian].
6. Greshchuk, V., Greshchuk V. (2018b) Movna kartyna svitu hutsuliv kriz pryзму khudozhnoi movy. *Polonyna* [Linguistic Worldview of Hutsuls through the Prism of Literary Language. *Polonyna*]. *Ridne slovo v*

etnokulturnomu vymiri: zb. nauk. prats / Drohobytskyi derzhavnyi pedahohichnyi universytet imeni Ivana Franka. Drohobych: Posvit, S. 28–38 [in Ukrainian].

7. Greshchuk V., Greshchuk V. (2019) Hutsulska movna kartyna svitu kriz pryzmu movy khudozhnoi literatury. *Trembita* [Hutsul Language World Model through the Prism of Literary Language. *Trembita*]. *Visnyk Prykarpatskoho natsionalnoho universytetu imeni Vasylia Stefanyka*. Vyp. 46. S. 9–15 [in Ukrainian].

8. Dzendzelivskyi Yo.O. (1969) Ukrainsko-zakhidnoslovianski leksychni paraleli [Ukrainian-Western Slavic Lexical Parallels]. Kyiv: Naukova dumka. 210 s. [in Ukrainian].

9. Etymolohichni slovnyk ukrainskoi movy u 7 t. [Etymological Dictionary of the Ukrainian Language: in 7 volumes]. Kyiv: Naukova dumka, 1985. T. 2. 570 s. [in Ukrainian].

10. Skab M. (2008) Zakonomirnosti kontseptualizatsii ta movnoi katehoryzatsii sakralnoi sfery [Regularities of Conceptualization and Language Categorization of the Sacred Sphere]. Chernivtsi: Ruta. 560 s. [in Ukrainian].

THE LANGUAGE WORLD MODEL OF THE HUTSULS THROUGH THE PRISM OF ARTISTIC LANGUAGE. KOHUT

Abstract. An important and relevant task of contemporary linguistics is the multifaceted study of language world model, including regional-dialectal ones, as they allow us to determine how and in what way the surrounding reality is reflected in human consciousness through linguistic units and categories. Given this, the relevance of studying the segment of the Hutsul dialect language world model in terms of the lexical and semantic manifestations of the dialect word “kohut” is undeniable. The aim of the article is to highlight a segment of the Hutsul dialect language world model through the prism of the Ukrainian artistic language within the semantic space of the dialectism “kohut” (‘rooster’). Achieving the stated aim involved analyzing the development of the semantic space of the dialectism “kohut” in semantic-paradigmatic, word-forming, and syntagmatic directions. Since the study concerns modeling a segment of the language world model through the prism of artistic language, the expansion of the word’s semantic space is complemented by another vector – artistic-imagery, which is based on the realization of the word’s capabilities in image formation in the artistic text. It has been established that the lexical and semantic structure of the Hutsul lexeme “kohut” in its artistic version consists of four lexical and semantic variants: 1) ‘rooster, male chicken’, 2) ‘feather of a capercaillie, rooster used to decorate a hat’, 3) figuratively ‘policeman’, 4) figuratively ‘one who flirts with women, suitor’. The word-forming development of the semantic space of the dialectism “kohut” is represented by derivatives from it such as “kohutek”, “kohutik”, “kohutky”, “kohut-hlukhary” with different lexical meanings. The syntagmatic dimension of the development of the semantics of the dialectism “kohut” is found in many both free and phraseologized word combinations. The artistic-imagery vector of the development of the semantic space of the dialectism “kohut” is associated with figurative, metaphorical meanings in text and its widespread functioning as an object of comparisons. Thus, the complexly structured linguistic and mental formation “kohut” modeled in artistic language occupies an important place in the language world model of the Hutsuls, as evidenced by the extensive lexical and semantic branching of the eponymous dialectism, its word-forming, phrase-making, and image-creating activity.

Keywords: language world model, linguistic and mental formation, dialectism “kohut”, semantic space of the word, lexical and semantic structure of the word.

© Грещук В., Грещук В., 2024 р.

Василь Грещук – доктор філологічних наук, професор кафедри української мови Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, Івано-Франківськ, Україна; vasy.greshchuk@pnu.edu.ua; <https://orcid.org/0000-0002-7011-3911>

Vasyl Greshchuk – Doctor of Philology, Professor of the Department of Ukrainian Language at Vasyl Stefanyk Precarpathian National University, Ivano-Frankivsk, Ukraine; vasy.greshchuk@pnu.edu.ua; <https://orcid.org/0000-0002-7011-3911>

Валентина Грещук – кандидатка філологічних наук, доцентка кафедри української мови Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, Івано-Франківськ, Україна; valentyna.greshchuk@pnu.edu.ua; <https://orcid.org/0000-0001-5702-6824>

Valentyna Greshchuk – Candidate of Philology, Associate Professor of the Department of Ukrainian Language at Vasyl Stefanyk Precarpathian National University, Ivano-Frankivsk, Ukraine; valentyna.greshchuk@pnu.edu.ua; <https://orcid.org/0000-0001-5702-6824>

ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНІ ГРУПИ ДІАЛЕКТНОЇ ЛЕКСИКИ ЯК ЗАСІБ УТІЛЕННЯ ГАЛИЦЬКОГО КОЛОРИТУ В ХУДОЖНЬОМУ ДИСКУРСІ Ю.П.ВИННИЧУКА: НАЗВИ ОСІБ

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія : Філологія
Випуск 2 (52)
УДК 811.161.2'282.3'373.23(477.83/86)

DOI: 10.24144/2663-6840/2024.2(52).56–61

Дружинець М., Генова О. Лексико-семантичні групи діалектної лексики як засіб утілення галицького колориту в художньому дискурсі Ю.П.Винничука: назви осіб; кількість бібліографічних джерел – 13, мова українська.

Анотація. Праця присвячена аналізу наддністрянських різнорівневих діалектних одиниць у прозі Ю. П. Винничука, зокрема визначено специфіку їхньої репрезентації в художньому тексті та ґрунтовно проаналізовано лексико-семантичну групу діалектної лексики «Назви осіб».

Метою розвідки є з'ясування індивідуально-авторської специфіки представлення наддністрянських лінгвальних елементів у прозовій творчості Ю. П. Винничука, зокрема лексико-семантичної групи «Назви осіб». **Завдання:** сформувати корпус використаних письменником наддністрянських говіркових одиниць; виявити та схарактеризувати специфіку репрезентації діалектних елементів у прозових творах Ю. П. Винничука; окреслити основні тематичні групи діалектної лексики та з'ясувати семантику діалектизмів ЛСГ «Назви осіб» за допомогою діалектних словників.

Лексико-семантична група на позначення осіб є однією з найбільш розгалужених і номінативно різноманітних. Діалектна лексика у творах Ю. П. Винничука виконує важливі стилістичні та художньо-естетичні функції, зокрема відтворює місцевий колорит описуваних подій, створює мовну характеристику персонажів, які є носіями певного говору, а також індивідуалізує авторське мовлення.

Отже, ЛСГ на позначення назв осіб є вагомою частиною діалектної лексики в аналізованих художніх текстах, які виконують функції ідентифікації та репрезентації персонажів, зокрема характеризують їх за родинними стосунками, родом діяльності, зовнішніми або внутрішніми рисами тощо. Введення в художній текст різнорівневих лінгвальних елементів наддністрянського говору увиразнює мовленнєву характеристику персонажів твору, сприяє точному зображенню їхнього повсякденного життя та відтворенню особливостей галицького менталітету.

Проаналізовані діалектні елементи є багатограним явищем і виконують низку важливих стилістичних функцій у структурі художнього тексту: номінативну, експресивну, розпізнавальну, функцію етнографічної достовірності, функцію типізації мови персонажів, функцію забезпечення художньої переконливості. Крім цього, діалектизми відіграють важливу роль у розбудові художньої образності й тропіки, а також у збагаченні стилістичних джерел текстотворення та збагачення літературної мови.

Ключові слова: Ю.П. Винничук, наддністрянський говір, лексико-семантична група, назви осіб, діалекти.

Формулювання проблеми. Звернення до діалектних джерел національної мови й досі залишається виразною властивістю мовостилію деяких сучасних українських письменників, зокрема Ю. П. Винничука. Використання локально обмежених у вживанні лексичних одиниць зумовлено тематикою художніх творів і намаганням письменника відтворити автентичність мовлення носіїв говору [Грещук 2011, с. 98].

Аналіз досліджень. Одним із пріоритетних напрямків сучасної діалектології є детальне вивчення специфіки використання певного говору різними авторами, визначення його стилістичних функцій і закономірностей функціонування в українській постмодерній літературі. У цьому аспекті плідно працює низка науковців, зокрема слід відзначити наукові праці Ж.В. Колоїз (дослідження діалектизмів у прозі М.В. Матіос), Т.А. Мисливої (функціонування діалектних одиниць у жіночій прозі), Л.І. Пени (використання діалектизмів у сучасних ліричних творах), Х.М. Стецик (дослідження наддністрянських лінгвальних елементів у творах письменників «старої» та «нової» літературної традиції), А.Ю. Яворського (актуалізація поліських говорів у сучасних художніх творах). Частково до вивчення

діалектної лексики у творчому доробку Ю.П. Винничука зверталися Х.М. Стецик, Л.М. Підкуймуха й О.Г. Тулузакова.

Мета статті: з'ясування індивідуально-авторської специфіки представлення наддністрянських лінгвальних елементів у прозовій творчості Ю. П. Винничука, зокрема лексико-семантичної групи «Назви осіб». **Завдання:** сформувати корпус використаних письменником наддністрянських говіркових одиниць; виявити та схарактеризувати специфіку репрезентації діалектних елементів у прозових творах Ю.П. Винничука; окреслити основні тематичні групи діалектної лексики та з'ясувати семантику діалектизмів за допомогою діалектних словників. **Об'єктом дослідження** є мова прозових творів Ю.П. Винничука. **Предмет дослідження** – наддністрянські лексичні й стилістичні явища в художніх творах Ю.П. Винничука. **Джерельною базою** дослідження слугували романи Ю.П. Винничука «Танго смерті» (ТС), «Мальва Ланда» (МЛ) та збірка оповідань «Вікна застиглого часу» (ВЗЧ). Для з'ясування семантики діалектних слів використано такі **лексикографічні праці:** одинадцятитомний «Словник української мови» за редакцією І.К. Білодіда (далі

СУМ); «Надністрянський регіональний словник» Г.Ф. Шила (НРС); «Лексикон львівський: поважно і на жарт» Н.В. Хобзей, О.І. Сімович, Т.О. Ястремської, Г.М. Дидик-Меуш (ЛЛ); «Словник лемківської говірки» П.С. Пиртея (СЛГ); «Словник говірок центральної Бойківщини» М.Д. Матієва (СГЦБ); «Словник буковинських говірок» за редакцією Н.В. Гуйванюк (СБГ); «Словник українських говорів Одещини» за редакцією О.І. Бондаря (СУГО). **Методи дослідження.** У пропонованій праці інтегровано загальнонаукові дослідницькі методи, зокрема аналіз і синтез, індукція та дедукція, описовий, порівняльно-історичний.

Виклад основного матеріалу. Ю. Винничук у своїх прозових творах використовує значний пласт діалектної лексики надністрянського говору, яка репрезентує різні лексико-семантичні та тематичні групи. У процесі дослідження прозових творів автора пропонуємо 5 тематичних груп лексики (ТГЛ), які поділяються на лексико-семантичні групи (ЛСГ): «Людина та її життя»: назви осіб; частини тіла; «Природа та матеріальна культура»: предмети домашнього вжитку; одяг, аксесуари та прикраси; їжа та напої; будівлі та їхні частини; зброя та її частини; флора і фауна; «Абстрактні поняття»; «Ознаки та властивості»; «Дії та процеси».

Оскільки лексичний склад надністрянського говору за своїм складом, генезою, наявністю іншомовних запозичень і специфікою функціонування є неоднорідним, проаналізуємо лексико-семантичну групу «Назви осіб», використовуючи низку діалектних словників, оскільки її уналежнюємо до найбільш частотних.

Лексико-семантична група на позначення осіб є однією з найбільш розгалужених і номінативно різноманітних. У рамках цієї складної парадигми на підставі диференційних ознак виділяємо такі підгрупи: назви на позначення вікових особливостей (9 одиниць); номінації, які вказують на родинні або дружні стосунки (9 одиниць); найменування за професією або родом заняття (19 одиниць); назви оцінного характеру (24 одиниці).

Тематична підгрупа найменувань за віковими особливостями базується на періодах життя людини: дитинство, молодість, зрілість, старість. Виділені діалектні одиниці є найбільш уживаними в романі «Танго смерті», зокрема трапляються в мовленні персонажів.

Досліджувана мікропарадигма репрезентована такими номінаціями:

Бахур – ‘дитина’ [СУМ, т. 1, с. 114]; ‘пустун, бешкетник’ [СБГ, с. 27]: *Ади, мої бахурета ші зчепили!* [ВЗЧ, с. 190].

Дзядзьо – ‘дідуся’ [НРС, с. 108], [ЛЛ, с. 190]: *У кожній хаті є і бабці, і дзядзі, котрі на пенсії, то що я маю їх переписувати?* [ТС, с. 63].

Дітвак – ‘дитина’ [СУМ, т. 2, с. 309], [ЛЛ, с. 195], [СЛГ, с. 184]; ‘підліток’ [НРС, с. 110]: *Колидесь неподалік проклали асфальт, запах теплої смоли приваблював дітваків звідусюди, кожен брав до вуст грудочку смоли і жвакуляв, наче солодку жуїку* [ВЗЧ, с. 36].

Емерит – ‘пенсіонер’ [ТС, с. 374], [ЛЛ, с. 207]: *Наступного дня ми зачалися у куцах ясьмину була пополуднева година, сонце парило, і в парку, де з самого ранку повно няньок з візочками та емеритів, зараз панувало безлюддя* [ТС, с. 95].

Міглянц – ‘пацан’ [ТС, с. 376]; ‘підліток’ [ЛЛ, с. 360]: *Шо? Не пхай свого носа до чужого проса. Ти – міглянц!* [ТС, с. 31].

Хлоп – ‘мужчина’ [СУМ, т. 11, с. 83], [ЛЛ, с. 597], [НРС, с. 266], [СЛГ, с. 417], [СГЦБ, с. 496], [СБГ, с. 612]: *А Кнофлик – то порядний хлоп, але не знається на кобитах* [ТС, с. 118].

Цьоця-дрипця – ‘жартівлива назва старших пань’ [ТС, с. 379]; ‘старша жінка, яка надто про себе дбає’ [ЛЛ, с. 644]: *Обидві цьоці-дрипці знову з’явилися перед нами, а їхні добрі усміхнені обличчя аж світилися невимовною радістю, доброта просто таки лилася їм з очей, якими вони ледь не ковтали пана комісара, готові задля святого діла на все* [ТС, с. 215].

В аналізованих художніх творах використано широке коло номінацій осіб за спорідненістю та свояцтвом, які належать до традиційного шару лексики. Для цієї лексико-семантичної групи притаманна суворості системності, побудова за термінологічними закономірностями, широке та активне вживання її складових у мовленні будь-яким носієм мови [Громко 2015, с. 179]. Із назв осіб за родинними і дружніми стосунками засвідчуємо такі діалектні одиниці:

Вуйко – ‘брат матері’ [ТС, с. 373], [СУМ, т. 1, с. 785], [НРС, с. 86], [ЛЛ, с. 139], [СГО, с. 45], [СЛГ, с. 56], [СБГ, с. 64]: *Я ж не тільки для себе, а й для мамці, і для сестри, а завтра до нас ще прийдуть дві цьотки і два вуйка, і дідуся Абелес* [ТС, с. 81].

Вуйна – ‘дружина брата матері’ [НРС, с. 86], [СУМ, т. 1, с. 785], [СБГ, с. 65] [СЛГ, с. 56], [СГО, с. 45]: *Чутка про помордованих в’язнів у львівських тюрмах розлітається миттєво, до нас прибігла вуйна Олена і сповістила страшну новину...* [ТС, с. 334].

Колєжанка – подруга [ЛЛ, с. 296], [СГЦБ, с. 227]: *Одного разу, коли вона мала грипу, у неї була висока температура... минулої зими... вона ще страшно переживала, що пропустить ваші лекції, і вмовила колєжанку записувати їх...* [ТС, с. 287].

Кумпель – ‘товариш’ [ТС, с. 375], [ЛЛ, с. 318]: *Йоську, ти ж знаєси, що ми твої кумплі на аміні і ми готові задля тебе на будь-які жертви* [ТС, с. 94].

Стрийко – ‘брат батька’ [ТС, с. 378], [СУМ, т. 9, с. 769], [ЛЛ, с. 546], [НРС, с. 246], [СЛГ, с. 243], [СБГ, с. 526], [СГО, с. 185], [СГЦБ, с. 444]: *Майор, який стаціював у стрийка Зельмана, розрахувався з ним і сказав, щоб витратив усі гроші на харчі* [ТС, с. 331].

Стрийна – ‘сестра батька, дружина батькового брата’ [СУМ, т. 9, с. 769], [НРС, с. 246], [СЛГ, с. 373], [ЛЛ, с. 546], [СБГ, с. 527]: *Одного дня я пережив щось жахливе, коли побачив у жіночому таборі Лію і Руту, мені вдалося з ними перемовитися кількома словами, і я довідався, що всі наші уже мертві – і мама, і дідуся, і стрийко Зельман зі*

стрийною – усіх їх розстріляли там, у Долині, а ми їм грали... [ТС, с. 356].

Тета – ‘тітка’ [ЛЛ, с. 559], [СБГ, с. 544]: 3 родини в Яроша ще жива була старша сестра його матері **тета** Люція, стара панна, наречений якої пропав у війну безвісти, а вона продовжувала його чекати навіть після проголошення незалежності, коли вже всі, хто вижив по сибірах, повернулися додів [ТС, с. 9].

Найбільший пласт наддністрянської діалектної лексики становлять найменування осіб за родом діяльності та професією. У досліджуваних прозових творах вони використовуються кількома способами: автономно (без прив’язки до оніма чи апелятива); у складі онімної конструкції. Діалектні елементи на позначення осіб за родом занять чи професією представлені такими лексемами:

Батяр – ‘шибайголова, волоцюга’ [НРС, с. 49]; ‘кримінальник, розбишака’ [ЛЛ, с. 69]; ‘хуліган, босяк, шибеник’ [СЛГ, с. 22]: *До школи ми теж одної ходили, хоча й не були однолітками, але завше трималися купи, так що жоден батяр не міг зробити нам збитки, та й жили одне від одного неподалік* [ТС, с. 17].

Ганделес – ‘єврейські торговці вживаним одягом’ [ТС, с. 373]; ‘скуповувач і перепродувач старих речей’ [ЛЛ, с. 146]: <...> **ганделеси** волали: «Ганделе, ганделе, ганделе, продати – купити!» <...> [ТС, с. 42].

Гицель – ‘людина, що виловлює собак’ [СУМ, т. 2, с. 62], [ЛЛ, с. 151]: *Бо ж там, якраз під Гицелвою горою у яру, геть зарослому бузиною, у глиняній халабуді жив дуже жорстокий гицель, який виловлював собак і котів та здирив з них шкури* [ТС, с. 52].

Дзигармайстер – ‘годинникар’ [ТС, с. 373], [ЛЛ, с. 189], [СБГ, с. 93]: *Відтак Ясь розповів, що він виявив у Люції вдома великий ящик із поламаними годинниками й будиками, які зосталися по її дідусяві-дзигармайстрові, Вольф тією звісткою дуже зацікавився і загорівся цей скарб розпродати* [ТС, с. 291].

Дохтір – ‘лікар’ [ЛЛ, с. 199], [СЛГ, с. 90]: *Чи ви знаєте, пане дохтір, що то є летаргійний сон?* [ТС, с. 63].

Дротяр – ‘майстер, який дротує глиняний посуд’ [ТС, с. 374]; мандрівний робітник, який лагодить дротом глиняний посуд [СЛГ, с. 93]: <...> **дротярі** – гуцули та лемки – ходили обвішані дротом і полапками на миші, гукаючи: «Горнята дротувати! Є що дротувати?» <...> [ТС, с. 42].

Їмость – ‘дружина священника’ [ЛЛ, с. 260], [СГЦБ, с. 148]: *Наготувалисьмо її для їдного їмостья, котрий лежав при смерті, а був дуже теньгий, був такий грубий, що би в ті двері не вліз* [ТС, с. 293].

Меценас – ‘адвокат’ [ТС, с. 376], [ЛЛ, с. 357], [СЛГ, с. 202]: *Тут має нині лежати пані меценасова. Бачите, яка м’яка постіль? Сумніваюся, чи вона за життя мала м’яку. Підете завтра її відплакувати?* [ТС, с. 113].

Спортовець – спортсмен [ЛЛ, с. 537], [СЛГ, с. 367]: *Щоб не потрапити на очі красноармійцям, які сунули довжелезною колоною, ми зійшли з до-*

роги в ліс, а там могли навіть бігти добре втоптанними стежками, які вже віддавна облюбували спортовці [ТС, с. 260].

Фризієр – ‘перукар’ [ТС, с. 378], [СУМ, т. 10, с. 644], [ЛЛ, с. 590], [СЛГ, с. 413]: *Я то помешкання добре знаю – там жив колись пан фризієр Помпка* [ТС, с. 31].

Шандар – ‘жандарм’ [ТС, с. 600], [НРС, с. 277], [ЛЛ, с. 622], [СБГ, с. 656], [СУМ, т. 11, с. 403], [СЛГ, с. 436], [СГЦБ, с. 516]: *Хоч я і не маю в своєму розпорядженні жодного шандаря, зате в мене є цілий загін прихильних цісареві громадян, які охоче – наголошую: охоче! – виконують свій патріотичний обов’язок* [МЛ, с. 324].

Шимонова – ‘консьержка’ [ТС, с. 379]; жінка-сторож [ЛЛ, с. 628]: *Голова шимонової влізла в наше вікно, за кожним словом заковтуючи повітря, наче риба, яку витягли з балії* [ТС, с. 27].

Шпагат – ‘поліцай’ [ТС, с. 379], [ЛЛ, с. 635]: *А я ока не змружила, думала, може, тя шпагати до хулери зцапали, може, до якої фурдигарні забрали!* [ТС, с. 204]

Шпіциль – ‘поліцейський агент’ [ТС, с. 379], [ЛЛ, с. 638]: *А бігме, жиби я сі з того місця ни рушив! Та ми тому ни винні, жи прийшов, рузумійи, той во шпіциль, утой шпагат і ше там кількох і забрали нас* [ТС, с. 74].

Окрему групу аналізованих діалектизмів становлять оцінні найменування, які мають здебільшого негативну конотацію. Вони є своєрідним маркованим кодом, які дозволяють виокремити певного персонажа з-посеред інших. Оцінні номінації, виконуючи роль образотвірного засобу, формують авторський образ, аксіологічну характеристику подій і персонажів художнього твору, а також намагаються викликати в читача подібний емоційний стан [Корольова 2011, с. 347]. До зазначеної лексико-семантичної групи входять такі діалектні одиниці:

Бідака – ‘нешасна, бідна людина’ [СУМ, т. 1, с. 176], [ЛЛ, с. 80], [СЛГ, с. 28], [СГЦБ, с. 34]: <...> *зате знаходив цілий лантух примовок, щоб збаламутити дівчину, обіцяючи показати щось незвичайне – янгола в бутлі, що саме заліз красти малиновий сироп і, бідака, втопився* <...> [МЛ, с. 35].

Вар’ят – ‘психічно хворий чоловік’ [ЛЛ, с. 102], [СГЦБ, с. 51], [СЛГ, с. 39]: *Вуйцьо витріцився на мене, як на вар’ята, і гнівно заворушив вусами, тепер він сам скидався на борсука* [ТС, с. 198].

Драб – ‘обідранець, босяк’ [СУМ, т. 2, с. 403], [СЛГ, с. 91], [СГЦБ, с. 132]: *Єдине, що їх рідило – нерозлучна пара чоловіків, які контрастували між собою: куций грубас і цибатий драб* [МЛ, с. 573].

Збитошник – ‘пустун, бешкетник’ [ЛЛ, с. 239], [СБГ, с. 153], [НРС, с. 156], [СУМ, т. 3, с. 438], [СГЦБ, с. 176]: *Бумблякевич чекав, що ось зараз розступляться каламутні води і випірне з них дівчинка, але води не розступилися, а натомість відкрився кошик з білизнаю, і звідти вистригнула голісінька збитошниця, заливаючись дзвінком сміхом* [МЛ, с. 11].

Кобіта – ‘велика, кремезна жінка’ [СГЦБ, с. 224], [СБГ, с. 213]: *А пан Торба, що мав фризієр-*

ню, висловив своє глибоке здивування тим, що його покійна дружина, ще не стара **кобіта**, – уявіть лише собі – лежала в труні, заклавши руки за голову [ТС, с. 116].

Кунда – ‘стерва’ [МЛ, с. 597], [ЛЛ, с. 318]: *Ой, забив, кунда кундувата! А щоб тобі андрути скисли!* [МЛ, с. 379].

Курдупель – ‘коротун, кудий’ [СУМ, т. 4, с. 407]; ‘мала ростом людина’ [СЛГ, с. 180]: *За Винниками здибаємо групу їхніх офіцерів. Зустрічає нас такий собі курдупель в танкістському шоломі. Полковник Іванов* [ТС, с. 247].

Лайдак – ‘ледар’ [СУМ, т. 4, с. 437], [ЛЛ, с. 324], [СЛГ, с. 183], [СБГ, с. 250]: *Лайдаку! Тобі нічого не бракує! Геть звідси!* [МЛ, с. 575].

Оферма – ‘вайло, тюхтій’ [НРС, с. 190], [ЛЛ, с. 407], [СЛГ, с. 269], [СБГ, с. 373]: *Що вона собі думає? Що її тут з розкритими обіймами зустрінуть?.. Оферма штабова...* [ВЗЧ, с. 90].

Плюсква – ‘набридлива людина’ [ЛЛ, с. 446]: *<...> бо якщо ти не сміявся, то відразу опинявся потойбіч, серед оцих чорних плюскв з пейсами і без, і не місце тобі було серед представників цивілізованої Європи* [ТС, с. 86].

Раптус-нервус – ‘неврівноважена, нервова людина’ [ТС, с. 377], [ЛЛ, с. 487], [СЛГ, с. 330]: *Не будь-такий раптус-нервус – тримайсі дишля!* [ТС, с. 240]

Свірк – ‘психічно хворий чоловік’ [ЛЛ, с. 512]: *Бумблякевич дивився на нього, як на свірка, вреїті розвернувся і покинув кабінет, траснувши дверима* [МЛ, с. 219].

Файтелена – ‘нездара’ [ТС, с. 378], [ЛЛ, с. 577], [СЛГ, с. 405]: *Де ж ти волочився, файтелепо їдна?* [ТС, с. 204].

Фацет – ‘тип’ [ТС, с. 378]; ‘назва молодого легковажного чоловіка, молодого елганта, особа невизначена хтось’ [СЛГ, с. 408]; ‘чолов’яга, мужчина’ [ЛЛ, с. 580]: *Ну, спробуй. Хоча я таким фацетам не йму віри* [ТС, с. 31].

Фінітик – ‘задавака, вискочка’ [МЛ, с. 600], [ЛЛ, с. 584]: *Отже, ви, пане Трумблякевичу, не виглядаєте на такого собі фінітика, що не знається на життю, то мусилибисьте підказати панянці,*

що у відкрите море ще ніхто голодуно не випливав [МЛ, с. 183].

Хрунь – ‘груба, підла людина’ [СУМ, т. 11, с. 157], [ЛЛ, с. 602]: *Аби тільки тоті хруні знали, що Україна ще не вся в могилі, що є ще люди здатні на все* [ВЗЧ, с. 76].

Шац-хлопаки – ‘гарні хлопці’ [ТС, с. 379], [ЛЛ, с. 598]: *Та де я думав, жи вони так по людях будуть стріляли? Та я думав, жи то шац-хлопаки!* [ТС, с. 240].

Штурпак – ‘дурень’ [СУМ, т. 11, с. 551], [ЛЛ, с. 644], [СБГ, с. 677]: *Нагору вибилися різноманітні штурпаки, які у повсякденному житті не могли зв’язати докупи кількох розумних слів, зате, дірвавшись до трибуни, викидали гасла на голови зголомілим за свободою масам* [ТС, с. 21].

Висновки. Отже, ЛСГ на позначення назв осіб є вагомою частиною діалектної лексики в аналізованих художніх текстах, які виконують функції ідентифікації та репрезентації персонажів, зокрема характеризують їх за родинними стосунками, родом діяльності, зовнішніми або внутрішніми рисами тощо. Введення в художній текст різноманітних лінгвальних елементів наддністрянського говору увиразнює мовленнєву характеристику персонажів твору, сприяє точному зображенню їхнього повсякденного життя та відтворенню особливостей галицького менталітету.

Проаналізовані діалектні елементи є багатограним явищем і виконують низку важливих стилістичних функцій у структурі художнього тексту: номінативну, експресивну, розпізнавальну, функцію етнографічної достовірності, функцію типізації мови персонажів, функцію забезпечення художньої переконливості. Крім цього, діалектизми відіграють важливу роль у розбудові художньої образності й тропіки, а також у врізноманітненні стилістичних джерел текстотворення та збагачення літературної мови.

Перспективи подальшого студіювання заявленої проблеми вбачаємо у ґрунтовному дослідженні діалектних одиниць у сучасній художній прозі, які за своїми рисами належать до наддністрянського говору, оскільки він є одним із найменш досліджуваних у цьому аспекті.

Література

1. Громко Т.В. Актуальність збирання та класифікації говіркових назв спорідненості і свояцтва. *Наукові записки*. Серія: Філологічні науки (мовознавство). Кіровоград: Видавець Лисенко В. Ф., 2015. Вип. 137. С. 179–184.
2. Грещук В.В. Наддністрянський діалект у мові новел та оповідань Богдана Голода. *Рідне слово в етнокультурному вимірі*. Дрогобич: Посвіт, 2011. С. 93–102.
3. Корольова В.В. Експресивний потенціал оцінних найменувань осіб у структурі художнього тексту. *Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства*. 2011. Вип. 15. С. 347–350.
4. Лексикон львівський: поважно і на жарт / Н.В. Хобзей, О.І. Сімович, Т.О. Ястремська, Г.М. Дидик-Меуш. Львів: Інститут українознавства імені І. Крип’якевича НАН України, 2009. 670 с.
5. Матіїв М.Д. Словник говірок центральної Бойківщини. Київ; Сімферополь: Ната, 2013. 602 с.
6. Пиртей П.С. Словник лемківської говірки. Легніца. Вроцлав, 2001. 460 с.
7. Словник буковинських говірок / уклад. і голов. ред. Н.В. Гуйванюк. Чернівці: Рута, 2005. 688 с.
8. Словник українських говорів Одещини / за ред. О.І. Бондаря. Одеса: ОНУ ім. І. І. Мечникова, 2011. 224 с.
9. Словник української мови: в 11 т. / за ред. І.К. Білодіда. Київ: Вид-во АН УРСР, 1970 – 1980. Т. 1–11.
10. Шило Г.Ф. Наддністрянський регіональний словник. Львів: Ін-т українознавства ім. І. Крип’якевича НАН України, 2008. 288 с.

Джерела

11. Винничук Ю.П. Танго смерті. Харків: Фоліо, 2015. 379 с.
12. Винничук Ю.П. Мальва Ланда. Харків: Фоліо, 2018. 602 с.
13. Винничук Ю.П. Вікна застиглому часу: оповідання та повість. Львів, 2012. 216 с.

Reference

1. Hromko T.V. (2015) Aktualnist zbyrannia ta klasyfikatsii hovirkovykh nazv sporidnenosti i svoiatstva. [The Relevance of Collecting and Classifying Colloquial Names of Kinship and Consanguinity]. *Naukovi zapysky. Seriya: Filolohichni nauky (movoznavstvo)*. Kirovohrad: Vydavets Lysenko V.F. Vyp. 137. S. 179–184 [in Ukrainian].
2. Greshchuk V.V. (2011) Naddnistrianskyi dialekt u movi novel ta opovidan Bohdana Holoda [Naddnistrian Dialect in the Language of Bohdan Holod's Short stories]. *Ridne slovo v etnokulturnomu vymiri*. Drohobych: Posvit. S. 93–102 [in Ukrainian].
3. Korolova V.V. (2011) Ekspresyvnyi potentsial otsinnykh naimenuvan osib u strukturi khudozhnoho tekstu [Expressive Potential of Evaluative Names of Persons in the Structure of a Literary Text]. *Suchasni problemy movoznavstva ta literaturoznavstva*. Vyp. 15. S. 347–350 [in Ukrainian].
4. Leksykon Ivivskiy: povazhno i na zhart [Lviv Lexicon: Seriously and as a Joke] (2009) / N.V. Khobzei, O.I. Simovych, T.O. Yastremska, H.M. Dydyk-Meush. Lviv: Instytut ukrainoznavstva imeni I. Krypiakevycha NAN Ukrainy. 670 s. [in Ukrainian].
5. Matiiv M.D. (2013) Slovyk hovirok tsentralnoi Boikivshchyny [Dictionary of Dialects of Central Boikivshchyna]. Kyiv; Simferopol: Nata. 602 s. [in Ukrainian].
6. Pyrtei P.S. (2001) Slovyk lemkiivskoi hovirky [Dictionary of Lemko Dialect]. Lehnytsa; Vroslav. 460 s. [in Ukrainian].
7. Slovyk bukovynskykh hovirok [Dictionary of Bukovinian Dialects]. Chernivtsi: Ruta. 688 s. [in Ukrainian].
8. Slovyk ukrainskykh hovoriv Odeshchyny [Dictionary of Ukrainian Dialects of Odesa Region] (2011) / za red. O.I. Bondaria. Odesa: ONU im. I.I. Mechnykova. 224 s. [in Ukrainian].
9. Slovyk ukrainskoi movy [Dictionary of the Ukrainian Language]: v 11 t. (1970–1980) / za red. I.K. Bilodida. Kyiv: Vyd-vo AN URSSR. T. 1–11 [in Ukrainian].
10. Shylo H.F. (2008) Naddnistrianskyi rehionalnyi slovyk [Naddnistrian Regional Dictionary]. Lviv: In-t ukrainoznavstva im. I. Krypiakevycha NAN Ukrainy. 288 s. [in Ukrainian].

Dzherela

11. Vynnychuk Yu.P. (2015) Tango smerti [Tango of death]. Kharkiv: Folio. 379 s. [in Ukrainian].
12. Vynnychuk Yu.P. (2018) Malva Landa [Malva Landa]. Kharkiv: Folio. 602 s. [in Ukrainian].
13. Vynnychuk Yu.P. (2012) Vikna zastyhloho chasu [Windows of Frozen Time]: opovidannia ta povist. Lviv. 216 s. [in Ukrainian].

**LEXICAL AND SEMANTIC GROUPS OF DIALECTAL VOCABULARY
AS A MEANS OF EMBODYING GALICIAN COLOUR
IN YURIY VYNNYCHUK'S ARTISTIC DISCOURSE: NAMES OF PERSONS**

Abstract. The work is devoted to the analysis of the Naddnistrian dialect units of different levels in the prose of Yu.P. Vynnychuk, in particular, the specifics of their representation in the literary text are determined and the lexical and semantic group of dialect vocabulary 'Names of persons' is thoroughly analysed.

The purpose of the study is to clarify the individual author's specificity of representation of the Naddnistrian linguistic elements in Yu.P. Vynnychuk's prose works, in particular, the lexical and semantic group 'Names of Persons'. Objectives: to form a corpus of the writer's used Naddnistrian dialectal units; to identify and characterise the specifics of the representation of dialectal elements in Yu.P. Vynnychuk's prose works; to outline the main thematic groups of dialectal vocabulary and to find out the semantics of dialectisms of the LSG 'Names of Persons' with the help of dialectological dictionaries.

The lexico-semantic group for naming persons is one of the most extensive and nominally diverse. Dialectal vocabulary in the works of Yu.P. Vynnychuk performs important stylistic and artistic and aesthetic functions, in particular, it reproduces the local colour of the described events, creates a linguistic characteristic of the characters who are speakers of a certain dialect, and also individualises the author's speech.

Conclusions. Thus, LSGs for the names of persons are a significant part of the dialectal vocabulary in the analysed literary texts, which perform the functions of identification and representation of characters, in particular, characterise them by family relations, occupation, external or internal features, etc. The introduction of multilevel linguistic elements of the Naddnistrian dialect into a literary text enhances the speech characteristics of the characters, contributes to an accurate portrayal of their everyday life and reproduction of the peculiarities of the Galician mentality.

The analysed dialectal elements are a multifaceted phenomenon and perform a number of important stylistic functions in the structure of a literary text: nominative, expressive, identifying, the function of ethnographic authenticity, the function of typifying the characters' speech, and the function of ensuring artistic persuasiveness. In addition, dialectisms play an important role in the development of artistic imagery and tropics, as well as in the enrichment of stylistic sources of text creation and the enrichment of the literary language.

Keywords: Yu.P. Vynnychuk, Naddnistrian dialect, lexical and semantic group, names of persons, dialects.

© Дружинець М., Генова О., 2024 р.

Марія Дружинець – доктор філологічних наук, професор, професор кафедри української мови та мовної підготовки іноземців Одеського національного університету імені І.І.Мечникова. Одеса. Україна; mriiad68@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0001-8232-0216>

Maria Druzhynets – Doctor of Philology, Professor, Professor of the Department of Ukrainian Language and Language Training for Foreigners in I.I. Mechnikov Odesa National University, Odesa, Ukraine; mriiad68@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0001-8232-0216>

Олена Генова – заступник директора з навчально-виховної роботи, вчителька зарубіжної літератури, ПЗЗСО «ІТ СТЕП СКУЛ Одеса»; len.genova@ukr.net; <https://orcid.org/0009-0009-9255-3692>

Olena Henova – Deputy Director for Education and Training, teacher of foreign literature, PTSSO “IT STEP SCHOOL Odesa”; len.genova@ukr.net; <https://orcid.org/0009-0009-9255-3692>

ЄВГЕН ГРИЦАК – ДОСЛІДНИК ПОДІЛЬСЬКИХ ГОВІРОК

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 2 (52)

УДК 811.161.2'282(477.43/.44)Грицак

DOI: 10.24144/2663-6840/2024.2(52).62–67

Коваленко Б. Євген Грицак – дослідник подільських говірок; кількість бібліографічних джерел – 16; мова українська.

Анотація. Подільський говір – один із говорів волинсько-подільської групи південно-західного наріччя, поширений на території історичного Поділля.

Подільські говірки мають елементи старожитності та архаїчності, вирізняються особливими регіональними рисами, але через своє ареальне поширення виявляють досить розгалужені взаємовпливи з іншими південно-західними та південно-східними говорами. Численні територіально-адміністративні зміни в межах регіону, міграція та еміграція його мешканців зумовили багатоманіття зональних варіантів подільського типу традиційно-побутової культури. На різних мовних рівнях подільського говору спостерігаємо неоднорідні діалектні особливості, що чітко окреслюють західну та східну зони.

На початок ХХ ст. припадають перші спроби лінгвістичного опрацювання цього говору. Автори – Г.К. Голоскевич, О.І. Сорочан, В.М. Отроковський, Б.М. Яцимирський, Є.К. Тимченко, Є.М. Грицак, Є.М. Рудницький – визначили приналежність досліджуваної говірки до певного наріччя, окреслили її мовні особливості переважно фонетичного рівня.

Цінною для мовознавців, насамперед діалектологів, залишається розвідка “Говірка села Могильної Гайсинського повіту на Поділлі” Євгена Грицака.

У нашій статті проаналізовано працю вченого, зіставлено риси подільського говору з тими особливостями, які зафіксував дослідник у с. Могильна та прилеглих територіях. З’ясовано, що зразки народного мовлення відбивають певною мірою подільські вимовні риси: наявність вставних *л’*, *н’* після губних приголосних; твердий *р* на місці нормативного *р’*; форми 3-ї ос. одн. і множ. теперішнього часу і 2-ї ос. множ. наказового способу на стверділий кінцевий *-т*; неподвоєнні м’які приголосні: *житя весіля* та ін. Цей цікавий матеріал, який презентує основні ознаки подільського говору, може слугувати цінним і надійним джерелом для вивчення динаміки діалектного мовлення Поділля.

Ключові слова: Є. Грицак, українська мова, подільський говір, діалектні риси, мовні рівні.

Формулювання проблеми. Говірки є одним із різновидів, однією з форм загальнонаціональної мови. Подільський говір входить до складу волинсько-подільської групи південно-західного наріччя і поширений на території історичного Поділля.

За своїми визначальними рисами подільський говір старожитний. У структурі цих говірок насамперед чітко проступає загальноукраїнська мовна основа – спільні з багатьма чи всіма українськими говорами мовні ознаки. Водночас подільському говору властиві регіональні риси, які об’єднують його, з одного боку, з іншими українськими південно-західними, а з другого боку, з південно-східними говорами. Це зумовлено, на думку П.Ю. Гриценка, розташуванням подільського говору в системі українських діалектів: належачи до південно-західного наріччя, цей говір на сході межує з південно-східним наріччям. Південна зона подільського говору зазнала східнороманського (молдавського) впливу, північна зона засвідчує зв’язки з волинським говором [Гриценко 1994, с. 74]. Спільні лінгвальні явища зумовлені тісними контактами різного характеру – політичного, економічного, культурного, військового – мешканців Поділля з іншими народами.

Аналіз досліджень. Дослідження подільського говору пройшло декілька етапів.

На думку мовознавців, часові межі першого періоду припадають на другу половину ХІХ ст. і пов’язані з накопиченням цінного матеріалу та виокремленням подільського говору. Другий період вивчення подільського говору – це перша половина

ХХ ст., коли з’являються перші спроби лінгвістичного осягнення цих говірок. У наступний період – друга половина ХХ ст. – активізуються діалектологічні дослідження, пов’язані з окресленням меж подільського діалекту, аналізом та систематизацією визначальних рис цього говору на різних мовних рівнях, з’являються перші лексикографічні праці, присвячені цьому ареалу [Гороф’янюк 2001]. Н.М. Глібчук та О.М. Костів вважають, що в кінці ХХ ст. розпочався четвертий період вивчення подільського говору, який триває й до сьогодні [Глібчук, Костів 2023].

Перші спроби лінгвістичного вивчення подільського говору припадають на другий період. У невеликих розвідках дослідники проаналізували фонетичні, граматичні й лексичні особливості окремих говірок сіл Поділля: Бодачівки, Кобилівки, Могильної, Монастирського, Пахутинець, Панівців, Писарівки, Старої Ушиці.

Автори – Г.К. Голоскевич, О.І. Сорочан, В.М. Отроковський, Б.М. Яцимирський, Є.К. Тимченко, Є.М. Грицак, Є.М. Рудницький, О.Б. Курило – визначили й обґрунтували належність подільського говору до певного наріччя, окреслили його мовні властивості. Уже тоді дослідники розуміли важливість діалектних текстів – зразків народного мовлення, а тому окремі автори додавали після словників говірок транскрибовані зразки мовлення подолян.

У статті І.В. Гороф’янюк «Фольклорні тексти збірки О. Курило «Матеріали до діалектології та фольклористики» як джерело портретування подільського говору» подано результати досліджен-

ня евристичного потенціалу мови фольклору для вивчення подільських говірок на різних мовних рівнях. Збірка містить прозові фольклорні тексти, які повно відображають фонетичні особливості мовлення інформаторів, записані в 20-х рр. ХХ ст. Аналіз засвідчив широкий спектр діалектних явищ, притаманних подільському говору на всіх мовних рівнях, дослідження вкотре підтверджує високу евристичну цінність фольклорних текстів для діалектологічних студій [Гороф'янюк 2016].

М.П. Лесюк у статті «Грамагичні праці в Галичині початку ХХ століття (до 1939 р.)» подає короткий огляд українських грамагик, виданих у кінці ХІХ та першій половині ХХ ст. в Галичині. Проаналізувавши грамагики М. Угриня-Безгрішного та А. Лотоцького, В. Коцовського та І. Огоновського, С. Смалю-Стоцького та Ф. Гартнера, Я. Лазарука, В. Сімовича, мовознавець констатує, що «наукова думка вчених та культурних діячів Галичини була спрямована на вдосконалення народної мови, перетворення її на мову освічену, культурну, літературну, на облагородження її» [Лесюк 2020, с. 280].

Цінною для мовознавців, насамперед діалектологів, залишається праця «Описаніє говора с. Монастырського Подольской губернії». У статті Б.О. Коваленка зіставлено описані риси східно-подільської говірки, виявлені в текстах, що їх записав на Поділлі на початку ХХ ст. О.І. Сорочан, із даними початку ХХІ ст., що дало змогу простежити динаміку цього говору. Аналіз фіксацій структури говірки у різні часові зрізи дав можливість дослідникові виділити мовні явища, які не зазнали змін, а також ті, які змінилися функціонально [Коваленко 2018].

Фольклорні тексти та зразки народного мовлення у праці В.М. Отроковського відбивають певною мірою місцеві вимовні риси, мають велике наукове значення і є вагомим внеском в українську фольклористику й діалектологію. Цей цікавий матеріал, який репрезентує основні ознаки подільського говору, на думку Б.О. Коваленка, може слугувати цінним і надійним джерелом для вивчення динаміки діалектного мовлення Поділля [Коваленко 2023].

Неабияку цікавість викликає діалектологічна праця «Описание говора Старой Ушицы» Б.М. Яцимирського, у якій зафіксовано говіркові риси сіл, що на сьогодні вже не існують [Коваленко 2017].

Н.Д. Коваленко і Б.О. Коваленко, проаналізувавши етнографічні, фольклорні матеріали, лексикографічні праці польських дослідників Поділля, дійшли висновку, що їхній доробок – це видатний набутток не тільки української, а й загальнослов'янської науки. Наведені зразки лінгвальних особливостей записів переконують у тому, що, по-перше, записи фольклористів не втратили своєї цінності і до сьогодні; по-друге, є нагальна потреба їх всебічного опрацювання з метою вивчення народного мовлення тієї території й того часу [Коваленко 2020].

Т.М. Тищенко з'ясує роль «Матеріалів до лексичного атласу правобережного Полісся» М.В. Никончука для розвитку української діалектології, зауважуючи, що поданий за семасіологічним принципом лексичний матеріал дозволяє виявити

зв'язки правобережно-подільських говірок із суміжними і віддаленими діалектами і мовами, виявити спільне та відмінне у реалізації сем у різних ареалах, виявити локалізми [Тищенко 2013].

Мета статті – проаналізувати розвідку «Говірка села Могильної Гайсинського повіту на Поділлі» Євгена Грицака [Грицак 1930].

Завдання. З'ясувати, якою мірою відбилися говіркові явища в текстах, записаних дослідником на території Поділля, порівнявши їх із визначальними рисами подільського говору. **Метод дослідження.** Для інвентаризації та опису зафіксованих одиниць використано зіставно-описовий метод з елементами порівняльно-історичного.

Виклад основного матеріалу. Відомостей про Євгена Грицака – мовознавця, етнографа, публіциста, громадського діяча і педагога – маємо небагато, його постать і досі залишається поза науковою увагою.

Перебуваючи на Поділлі, Є. Грицак зацікавився говірками, спостерігав за мовленням тамтешнього населення й написав статтю «Говірка села Могильної Гайсинського повіту на Поділлі».

Перед тим, як аналізувати говірку с. Могильної, Євген Грицак вважає важливим подати короткі відомості з історії села, зокрема описує його розташування: «Село Могильна знаходиться на Великій Україні в повіті Гайсин у самому куточку, де сходиться кілька повітів і губерній. Від сходу прилягає околиця села до Уманщини, а цим самим до південної Київщини, від півдня межує з територією теперішнього Першотравенського повіту, що ранше входив у склад Херсонської губернії, теперішньої Одеської округи, а далі торкається Савранської волости, що належить до повіту Балтського». Дослідник зазначає, що село дуже велике, оскільки в ньому мешкає близько чотирьох тисяч осіб. Звертає мовознавець увагу на те, що в селі розташована цукроварня: «згадую про це відразу тому, що з кожною фабрикою в українському селі зв'язаний теж подекуди прихід чужонаціонального елемента» [Грицак 1930, с. 323].

За словами дослідника, в околиці села Могильної знаходиться теж кілька сіл, у яких живуть латиники, які, однак, говорять тільки українською мовою. «Перебуваючи в Могильній і в околиці цього села від 1920 – 1922 року, старався я дослідити по змозі говірку цього закутка тим більше, що, наскільки було мені відомо, досі ніхто ще не зацікавився цією околицею. Це саме відноситься теж і до народної творчості тої частини нашого народу, що живе в Гайсинщині.

Досліджуючи говірку села Могильної, я не обмежувався тільки цим селом, але перебував теж в околиці й користувався записами народних матеріалів, що їх зібрано з довколишніх сіл. Тому теж зазначаю при поодиноких словах чи формах місцевість, у якій їх записано, і для влекшення орієнтації подаю тут скорочення: М. = Могильна; В. = Вікнина; Дж. = Джулинки; П. = Полямпіль; С. = Салькова; Ст. = Ставки; Т. = Тавіжня; Х. = Хашова (офіційна назва Хашевата); заг. = загально вживана форма чи слово. Інші села, рідше цитовані, зазначаю цілим словом» [Грицак 1930, с. 323].

На думку Євгена Грицака, говірка с. Могильної та навколишніх сіл входить до складу західних або посередніх піднаріч південно-східної групи українських говорів. Дослідник покликається на працю «Проба упорядкування українських говорів» проф. Івана Зілинського, який висловився про мову цієї території так: «Обі висше обговорені підгрупи говорів (піднаріччя) зливають ся з собою майже незамітно на території південно-західної части кийської і східних окраїн подільської губернії, а дальше посередне звено поміж ними творять перехідні говори південно-східної части губ. волинської та східної части подільської губ» [Грицак 1930, с. 324].

Подільський говір неоднорідний. Оскільки він межує з іншими говорами південно-західного наріччя (наддністрянським, покутсько-буковинським, волинським) та з говорами південно-східного наріччя (середньонаддніпряньським і степовим), йому властиві ознаки, притаманні обом цим наріччям; проте переважають ті, що характеризують його як говір південно-західного наріччя. За матеріалами АУМ і за даними монографічних досліджень, виділяють західно-, східно-, північно- й південно-подільські говірки. Західно-подільські говірки мають багато спільного із сусідніми наддністрянськими, північно-подільськими – з волинськими, південно-подільськими – з покутсько-буковинськими, східно-подільськими – з середньонаддніпряньськими та степовими говірками [Прилипка 2000, с. 460–461].

Достовірні дані та надійні джерела, багаторічні дослідження фольклористів, етнографів і мовознавців [Прилипка 2000, с. 460–461; Гриценко 1994, с. 74–81; Бевзенко 1980, с. 216–218; Жилко 1958, с. 106–113] дозволили вченим-діалектологам узагальнити визначальні риси подільського говору.

Порівняймо ці дані з тими, що їх зафіксував Є.М. Грицак.

I. На фонетичному рівні:

а) повне або часткове нерозрізнення ненаголошених голосних *e*, *u* та *o* (*се^оло*, *сило*, *широкий*, *то^об'ї*, *туб'ї*, *до^он'їк*, *дуп'їк*), наприклад: *e* замість *u*: *седїти* (= *сидїти*), *u* замість *e*: *середи́ни* слів: *биріт* (= *беріть*), *ди́ржит* (= *держит*), *хри́ститися*, *хри́щаний* (= *хреститися*, *хрещений*), *o* замість *u*: *коліш* (= *куліш*) [Грицак 1930, с. 325–326];

б) визначальною рисою подільського говору, на думку мовознавців, є твердість *r* перед голосними (*бурак*, *радо́к*, *расний*, *зоро*, *говору*), у говірці с. Могильне Є. М. Грицак також фіксує випадки цього явища: *радо́к*, *радо́но*, *вече́раю* замість: *рядо́к*, *рядо́но*, *вече́ряю* [Грицак 1930, с. 324], *байстру́к* (= *байстру́к*) [Грицак 1930, с. 327];

в) наявність вставних *л'*, *н'* після губних приголосних (*рипл'ах*, *здо́роул'а*, *жа́бл'ачий*, *короу́л'ачий*, *мн'асо*, *мн'ата*). У говірці с. Могильне, зауважує дослідник, це епентичне явище не засвідчене, однак у с. Юрівка «в злуці *мя* маємо вставне *н*: *соломня́ний* (= *соломя́ний*), *полумня́* (= *полумя́*)» [Грицак 1930, с. 327]. Однак аналізуючи причасники (*дієприкметники* – Б. К.), мовознавець подає приклад, який переконує нас у тому, що це фонетичне явище відоме цьому ареалу: «закінчення *ля-*

ний замість *аний*: *обсипля́ний* = *обсипа́ний*, де маємо наявність вставного *л'*» [Грицак 1930, с. 335];

г) перехід *в* у *м* у сполучі *вн* (*р'їмний*, *дамно*). Євген Грицак також фіксує *м* замість *в*: *зрїмняти* (= *зрївняти*), *сламно* (= *славно*) [Грицак 1930, с. 327];

д) наявність протетичних приголосних *в* та *г* перед голосними (*гос'їн'*, *вос'їн'*, *горати*, *ворати*, *вор'їх*, *вострий*, *гострий*). У своїй праці мовознавець зазначає, що «шелестівка *г* виступає понайбільше як придиховий звук і в такій своїй ролі дуже поширена в досліджуваній говірці: *г*на́че (= *їна́кше*), *гобо́е* (= *обо́е*), *го́двірок* (= *одвірок*), *го́бора* (= *обора*), *го́їрки* (= *огірки*), *го́ко* (= *око*), *готе́ць* і *ма́ти* (з народної пісні), *го́птикати́ся* (= *обти́кати́ся*), *го́пир* (= *опир*), *го́сика* (= *осика*), *гу́м* (= *ум*)» [Грицак 1930, с. 330]. Як зауважує Є. М. Грицак, останній приклад узятий з народної пісні, співаної в селі Могильній: *А я молода та набралася гума* [Грицак 1930, с. 330];

е) стягнення подовжених приголосних (*на-с'їн'а*, *кор'їн'а*, *жит'а*). Ось як описує дослідник це явище: «хочу торкнутися справи подвоєння шелестівок у іменників середнього роду. Наскільки я завважив і наскільки вірні спостереження тих людей, що подавали мені народні матеріали, цього подвоєння або нема в говірці с. Могильної, або воно дуже невиразне чи малозначне. Народ говорить: *житя*, *весіля*, *збі́жа* і т. д.» [Грицак 1930, с. 331];

є) твердість приголосного *m* у дієсловах 3-ї ос. одн. і множ. теперішнього часу і 2-ї ос. множ. наказового способу (*робит*, *но́сит*, *робл'а́т*, *но́с'а́т*, *роб'ї́т*, *но́с'ї́т*). У праці Є. М. Грицака це діалектне явище не описане, однак у прикладах до інших явищ ми спостерігаємо ствердіння кінцевого *m*, наприклад: «*д* випадає перед другим *д*: *відаю́т* (= *відають*)». Це явище зафіксоване у с. Поліамполі Гайворонського р-ну» [Грицак 1930, с. 328];

ж) приголосні [d], [m], [z], [c] та звукосполука [cm], як відомо, вже в найдавніші часи переходили у відповідні шиплячі: [d] → [дж]; [t] → [ч]; [z] → [ж]; [c] → [ш]; [cm] → [шч]. Ці шиплячі рефлексії зберігаються в сучасній українській мові, зокрема в літературній і в багатьох говорах: *ходжу*, *прошу*, *ненавиджу* тощо. Є. Грицак зафіксував відсутність переходу зубних приголосних у шиплячі в дієслівних формах (*ходю*, *просю*) та ін. на досліджуваній території, підкресливши спільність цього явища з говорами південної Київщини. Сучасні мовознавці-діалектологи вважають це явище характерним для більшості південно-східних говорів, а також деяких південно-західних. «У говірці с. Могильна в однині теперішнього часу *й* у пасивних причасниках не переходить *с* на *ш*, ані *з* на *ж*: *спросю́ют* (= *спрошую́ть*) (X.), *квася́ний* (= *кваше́ний*)» [Грицак 1930, с. 328].

II. На словотвірному рівні:

а) вищий ступінь порівняння прикметників у більшості українських говорів, як і в літературній мові, твориться за допомогою суфіксів *-и-* та *-иш-*, які, щоправда, внаслідок різних асимілятивних і дисимілятивних процесів, а також інших фонетичних перетворень, можуть набирати різного вигляду. Так, суфікс *-иш-* у багатьох південно-західних гово-

рах має вияв *-ишч-* [Бевзенко 1980, с. 114]. Спостерігаємо ці зміни й в аналізованій праці: прикметниково-прислівниковий суфікс *-ишч-* вживається для вираження вищого та найвищого ступенів порівняння замість суфікса *-иш-*: *сильніший, мудріший, гарніший, висиліший* тощо, наприклад: «за молодіших років»; «гіначіше (= інакше) (М.)». Євген Грицак зафіксував крім цього цікаве подвійне ступенювання: «кращіший (=кращий)» [Грицак 1930, с. 332]. Виникнення цих форм мовознавці пояснюють аналогією форм типу *вищий, кращий* тощо, але вони могли витворитись і внаслідок дисиміляції *ш>ч*: *-ъишч-* (через асиміляцію до наступного *ш*), *> -ъишч > -ишч-*, а далі через дисиміляцію *> -ишч-* (орфогр.-иц-) [Бевзенко 1960, с. 221];

б) як відомо, твірною базою пасивних дієприкметників є дієслово недоконаного і доконаного виду усіх класів (крім дієслів з суфіксом *-і-* в основі). Утворення їх неоднотипне – від основи інфінітива і від 1-ї та 2-ї ос. одн. теперішнього часу з допомогою суфіксів *-н-* (*-ен-*, *-єн-*), *-т-*. В оформленні пасивних дієприкметників, як зауважує С.П. Бевзенко, спостерігаємо певні відмінності в діалектах. Так, наприклад, у подільських говірках, у східній частині південно-волинських (на Житомирщині), в суміжних з ними південно-східних і деяких поліських говірках (на Київщині, Черкащині) досить широко знані форми дієприкметників із заміною передсуфіксального [e] на [a] [Бевзенко 1980, с. 145–146]. Вживання дієприкметникового суфікса *-ан-* у віддієслівних прикметниках замість суфікса *-ен-* зафіксував дослідник: «замість *ений* маємо *аний*: покришаний (В), поробляне сукно, нелупляний, жараний (бараболя), обкладяний, вараний (вишні), переверняний, одягняний, метяна хата (=метений), принесяно (=принесено). Тут це закінчення *яний, аний*, на його думку, пояснюється аналогією до закінчення таких дієслів, як купувати, держати, ділати, а також аналогією до 3. особи множини, напр. куплять» [Грицак 1930, с. 334].

III. У морфології:

а) у значній кількості говорів південно-західного наріччя спостерігаємо змішування твердої й м'якої груп іменників чол. р. II відміни, що виявляється у вживанні флексії *-ом* (*-'ом*) замість *-ем* (*-єм*) в іменниках м'якої та мішаної груп [Бевзенко 1960, с. 44]. Форма орудн. відм. одн. іменників на *-ом* замість нормативної на *-ем* поширена і в говірці с. Могильна: «Орудник однини: кінцьом (=кінцем), коріньом (=корінем), царом (=царем), усі форми по аналогії до відміни твердої, подібно як уже вище ножом замість ножем» [Грицак 1930, с. 331];

б) у подільських говірках іменники середн. р. на *-а* II та IV відмін в орудн. відм. одн. мають закінчення *-ом* замість нормативного *-ам*. Ця говіркова риса характерна й для с. Могильна: «закінчення орудника однини середнього роду *ом* замість *ям, єм*, наприклад: тильом (=телятем), здоровльом (=здоровляем, здоровлем), щастьом» [Грицак 1930, с. 324];

в) наявність (у південноподільських говірках) флексій *-и* у формі род. відм. од. іменників III відміни (*соли, смерти*) та *-ох* у формі місц. відм.

іменників *сіни, груди* (у *с'ін'ох, у груд'ох*). Якщо флексію *-и* дослідник не зафіксував, то закінчення *-ох* фіксує: «Місцевик: в сіньох (=сінях) (Ставки) по аналогії до закінчень числівників: двох, трьох» [Грицак 1930, с. 332];

г) уживання закінчення *-ів* замість нульової флексії у формах род. відм. множ. іменників жін. р. I відміни, наприклад: «коровів (=коров) (Салькова), піснів (Періямпіль)» [Грицак 1930, с. 332];

д) іменники жін. роду III відміни в орудн. відм. однини мають закінчення *-ою* (*сол'ою, т'ін'ою, маз'ою, ночною, печою* та ін.). Ось як описує дослідник це фонетичне явище у говірці с. Могильне: «*ою* замість *єю* як повинно бути в м'якій і шелестівковій жіночій відміні: *їжою* (Мог.), *печою* (піччу), перед півночю, а далі: *цибульою, радисьцьою, границьою, копаницьою, над криницьою, з ясною зорою, кровльою* (З народної пісні: Вся (scil. чорна рілля) трупами зволочана, Ще й кровльою помочана, Гей, гила, гей! (Х.), з Марійою» [Грицак 1930, с. 332]. Усі ці форми утворені, на думку Є. Грицака, за аналогією до твердої жіночої відміни;

е) усічення закінчень прикметників та присвійних займенників жін. р. в дав. і місц. відм. одн. (*зе'лен'і трав'і, на зе'лен'і трав'і, наш'і бригад'і, у наш'і бригад'і*) є прикметною рисою мовлення подільців. У досліджуваній говірці: «всі родині (=всій родині) [Грицак 1930, с. 333], на гарні хаті» [Грицак 1930, с. 332–333]. За словами Є. Грицака таку форму пропонував навіть проф. Тимченко для літературної мови у своїй граматиці з 1907 року;

ж) форми займенників *мя, тя, ся* у мові східних слов'ян дописемного періоду, як відомо, були основними формами знах. відм. однини, і дотепер вони широко представлені в південно-західних говорах. За словами Є. Грицака, форма особового займенника *тя* вживана лише в піснях: «Не вір, дівко, козакові, Що каже: Гозьму тя» [Грицак 1930, с. 333];

з) у дієсловах II дієвідміни в 3-ій ос. однини теперішнього часу поряд із широко знаваними формами з особовим закінченням *-т* у південноподільських говірках зустрічаються й форми типу *ходе, носе, просе*. Такі форми зафіксовано й у мовленні жителів с. Могильна: «Замість *виходить*, маємо *виходе*» [Грицак 1930, с. 334];

і) у діалектах, для яких властиві аналітично-особові форми минулого часу, особові енклітики виступають у найрізноманітніших варіантах і можуть вживатися як у постпозиції, так і в препозиції. В аналізованій говірці «подибуємо в піснях, котрі зберегли нам багато архаїчних форм і слів, уживання форм західно-українських говірок: бачилась = ти бачила, вмілась = ти вміла, як це бачимо на примірах: А я в тебе вдень бував, Бачилась, що я мав; А вмілась, мати, Дочкою посилати, А вмій же, мати, На сило виражати» [Грицак 1930, с. 335]. У західноподільських говірках відоме препозитивне вживання частки *с'а* (щоб *с'а* знало, як *с'а* доведе та ін.). Таке вживання зафіксував і дослідник, щоправда лише у пісенних текстах: Так само в піснях маємо *ся* перед дієсловом: Красотонько, де *ся* ти діла? (С); Щоб ви здорові були, Що ви нас ни забули, Шо ви *ся* згадали, Добрий вечір

сказали. (Тернівка); Ой місяцю, горішеньку, Світи нам доріженьку. Шоб ми ся не зблудили, Віночка не згубили (Тавіжня) [Грицак 1930, с. 335].

Висновки. Отже, особливо цінними для мовознавців-діалектологів є праці початку ХХ ст., у яких зафіксоване говіркове мовлення тих часів. Зразки народного мовлення, подані Є. Грицаком, відбивають певною мірою місцеві вимовні риси: повне або часткове нерозрізнення ненаголошених голосних *e*, *u*; у на місці ненаголошеного *o*; твердий *r* на місці нормативного *r'*; форми 3-ї ос. одн. і множ. теперішнього часу і 2-ї ос. множ. наказового способу на ствердій

кінцевий *-t*; неподвоєнні м'які приголосні; вживання прикметниково-прислівникового суфікса *-iushch-* для вираження вищого та найвищого ступенів порівняння замість суфікса *-iush-*; форма род. відм. множ. іменників жіноч. р. І відміни на *-iv* та ін.

Цей цікавий матеріал, який репрезентує основні ознаки подільського говору, може слугувати цінним і надійним джерелом для вивчення динаміки діалектного мовлення Поділля.

Проблема має перспективу дослідження через недостатню вивченість наукового доробку мовознавців початку ХХ ст.

Література

1. Бевзенко С.П. Исторична морфологія української мови (Нариси із словозміни та словотвору). Ужгород: Закарпатське обласне товариство, 1960. 416 с.
2. Бевзенко, С.П. Українська діалектологія. Київ, 1980. 246 с.
3. Глібчук Н.М., Костів О.М. Українська діалектологія. Львів, 2023. 552 с.
4. Гороф'янюк І.В. Фольклорні тексти збірки О. Курило «Матеріали до діалектології та фольклористики» як джерело портретування подільського говору. *Лінгвістика: зб. наук. праць*. Луганськ: ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2016. № 2 (35). С. 84–91.
5. Гороф'янюк І.В. До питання історії вивчення подільського говору. *Лінгвістичні читання: зб. наук. статей* / відп. ред. О. А. Павлушенко. Вип. 4. Вінниця, 2001. С. 186–199.
6. Грицак Є.М. Говірка села Могильної Гайсинського повіту на Поділлі. *Зап. наук. т-ва ім. Шевченка*. Львів, 1930. Т. 99. С. 323–333.
7. Гриценко П.Ю. Основні риси подільського говору. *Поділля: історико-етнографічне дослідження* / Артюх Л. Ф., Балушок В. Г., Болтарович З. Є. та ін. Київ, 1994. С. 71–81.
8. Жилко Ф.Т. Говори української мови. Київ, 1958. 172 с.
9. Коваленко Б.О. Володимир Отроковський – дослідник подільських говірок. *Лінгвістика: зб. наук. праць*. Полтава, 2023. № 2 (48) С.34–44.
10. Коваленко Б.О. Особливості подільських говірок у фольклорних записах А. Коціпінського. *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Філологічні науки*. Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2020. Вип. 52. С. 31–35.
11. Коваленко Б.О. Тексти східноподільської говірки поч. ХХ ст. як основа дослідження її динаміки. *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Філологічні науки*. Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2018. Вип. 46. С. 110–114.
12. Коваленко Б.О., Коваленко Н.Д. Відбиття подільських говіркових рис у працях польських дослідників к. ХІХ ст. *Studia ucrainika posnaniensia / Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu*. Poznan, 2020. Zeszyt VIII. S. 103–114.
13. Коваленко Б.О. Діалектологічні описи початку ХХ ст. як пам'ятки втрачених говірок. *Діалекти в синхронії та діахронії. Трансформація діалектного континууму і проблеми лінгвоєкології*. Київ, 2017. 179–187.
14. Лесюк М.П. Граматичні праці в Галичині початку ХХ століття (до 1939 р.) *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія*. Ужгород, 2020. Вип. 2 (50). С. 280–287.
15. Прилипка Н.П. Подільський говір. *Українська мова. Енциклопедія* / редкол.: Русанівський В. М., Тараненко О. О (співголови), М. П. Зяблюк та ін. Київ: Українська енциклопедія, 2000. С. 460–461.
16. Тищенко Т.М. «Матеріали» М. В. Никончука як інструментарій для дослідження діалектної лексики. *Волинь – Житомирщина. Історико-філологічний збірник з регіональних проблем*. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2013. № 24. С. 101–107.

References

1. Bevzenko S.P. (1960) Istorychna morfolohiia ukrainskoi movy (Narysy iz slovozminy ta slovotvoru) [Historical Morphology of the Ukrainian Language (Essays on Word Change and Word Formation)]. Uzhhorod: Zakarpatske oblasne tovarystvo. 416 s. [in Ukrainian].
2. Bevzenko S.P. (1980) Ukrainska dialektolohiia [Ukrainian Dialectology]. Kyiv. 246 s. [in Ukrainian].
3. Hlibchuk N.M., Kostiv O.M. (2023). Ukrainska dialektolohiia [Ukrainian Dialectology]. Lviv. 552 s. [in Ukrainian].
4. Horofianiuk I.V. (2016) Folklorni teksty zbirky O. Kurylo «Materiialy do diialektolohii ta folklorystyky» yak dzherelo portretuvannia podilskoho hovor. *Linhvistyka: zb. nauk. prats* [Folklore Texts of O. Kurylo's Collection «Materials for Dialectology and Folklore Studies» as a Source of Portrayal of the Podillia Dialect]. L'viv: DZ «LNU imeni Tarasa Shevchenka». № 2 (35). S. 84–91 [in Ukrainian].
5. Horofianiuk I.V. (2001) Do pytannia istorii vyvchennia podilskoho hovor. [On the History of the Study of the Podillia Dialect]. *Linhvistychni chytannia: zb. nauk. statei / vidp. red. O.A. Pavlushenko*. Vyp. 4. Vinnytsia. S. 186–199 [in Ukrainian].

6. Hrytsak Ye.M. (1930) Hovirka sela Mohylnoi Haisynskoho povitu na Podilli [Dialect of the Village of Mohylna, Haisyn District, Podillia]. *Zap. nauk. t -va im. Shevchenka*. Lviv. T. 99. S. 323–333 [in Ukrainian].
7. Hrytsenko P.Yu. (1994) Osnovni rysy podil'skoho. Podillia: istoryko-etnografichne doslidzhennia [The Main Features of Podillia]. *Podillia: a historical and ethnographic study* / Artiukh L.F., Balushok V.H., Boltarovich Z.Ye. ta in. Kyiv. S. 71–81 [in Ukrainian].
8. Zhylyko F.T. (1958) Hovory ukrainskoi movy [Dialects of the Ukrainian Language]. Kyiv. 172 s. [in Ukrainian].
9. Kovalenko B.O. (2023) Volodymyr Otrokovskiy – doslidnyk podil'skykh hovirok [Volodymyr Otrokovskiy is a Researcher of Podillia Dialects]. *Linhvistyka: zb. nauk. prats. Poltava*. № 2 (48) S.34–44 [in Ukrainian].
10. Kovalenko B.O. (2020) Osoblyvosti podil'skykh hovirok u folklornykh zapysakh A. Kotsypynskoho [Peculiarities of Podillia Dialects in Folklore Records of A. Kotsypynskiy]. *Naukovi pratsi Kam'ianets-Podil'skoho natsionalnoho universytetu imeni Ivana Ohienka. Filolohichni nauky*. Kamianets-Podil'skyi: Aksioma. Vyp. 52. S. 31–35 [in Ukrainian].
11. Kovalenko B.O. (2018) Teksty skhidnopodil'skoi hovirky poch. XXst. yak osnova doslidzhennia yii dynamiky [Texts of the East Podillia Dialect of the early 20th Century as a Basis for the Study of its Dynamics]. *Naukovi pratsi Kam'ianets-Podil'skoho natsionalnoho universytetu imeni Ivana Ohienka. Filolohichni nauky*. Kamianets-Podil'skyi: Aksioma. Vyp. 46. S. 110–114 [in Ukrainian].
12. Kovalenko B.O., Kovalenko N.D. (2020) Vidbytta podil'skykh hovirok u pratsakh pol'skykh doslidnykiv k. XIXst. *Studia ucrainica posnaniensia* [Reflections of Podillia Dialect Features in the Works of Polish Researchers of the late 20th Century]. *Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu. Poznan. Zeszyt VIII*. S. 103–114 [in Ukrainian].
13. Kovalenko B.O. (2017) Dialektolohichni opysy pochatku XXst. yak pam'iatky vtrachenykh hovirok [Dialectological descriptions of the early 20th Century as Monuments of Lost Dialects]. *Dialekty v synkhronii ta diakhronii. Transformatsiia dialektnoho kontynuumu i problemy linhvoekolohii*. Kyiv. S. 179–187 [in Ukrainian].
14. Lesiuk M.P. (2020) Hramatychni pratsi v Halychyni pochatku XX stolittia (do 1939 r.) [Grammatical Works in Galicia at the Beginning of the 20th Century (before 1939)] *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu. Seriya: Filolohiia*. Uzhhorod. Vyp. 2 (50). S. 280–287. [in Ukrainian].
15. Prylypko N.P. (2000) Podil'skyi hovir. Ukrainska mova. Entsyklopediia [Podillia Dialect. Ukrainian Language. Encyclopaedia] / redkol.: Rusanivskiy V.M., Taranenko O.O (spivholovy), M.P. Ziabliuk ta in. Kyiv: Ukrainska entsyklopediia. S. 460–461 [in Ukrainian].
16. Tyshchenko T.M. (2013) «Materialy» M.V. Nykonchuka yak instrumentarii dlia doslidzhennia dialektnoi leksyky [«Materials» by M.V. Nykonchuk as a Tool for the Study of Dialect Vocabulary]. *Volyn – Zhytomyrshchyna. Istoryko-filolohichniy zbirnyk z rehionalnykh problem*. Zhytomyr: Vyd-vo ZhDU im. I. Franka. № 24. S. 101–107 [in Ukrainian].

YEVHEN HRYTSAK IS A RESEARCHER OF PODILLIA DIALECTS

Abstract. The Podillia dialect is one of the dialects of the Volyn-Podillia group of the Southwestern dialect, widespread on the territory of historical Podillia.

The Podillia dialects have elements of antiquity and archaism, are distinguished by special regional features, but due to their area of distribution, they show quite extensive interactions with other southwestern and southeastern dialects. Numerous territorial and administrative changes within the region, migration and emigration of its inhabitants have led to a variety of zonal variants of the Podillia type of traditional household culture. At different linguistic levels of the Podillia dialect, we can observe heterogeneous dialectal features that clearly define the western and eastern zones.

The first attempts at linguistic study of this dialect date back to the early XXth century. The authors – H. Holoskevych, O. Sorochan, V. Otrokovskiy, B. Yatsymyrskiy, Ye. Tymchenko, Ye. Hrytsak, Ye. Rudnytskyi – determined the affiliation of the studied dialect to a certain dialect, outlined its linguistic features, mainly at the phonetic level.

Yevhen Hrytsak's study «The Dialect of the Village of Mohylna, Haisyn County, Podillia» remains valuable for linguists, especially dialectologists.

In the article the work of the scientist is analyzed, the features of the Podillia dialect with those recorded by the researcher in Mohylna village and the surrounding areas are compared. It has been defined that the samples of folk speech reflect to some extent Podillia pronunciation features: the presence of insertive л', н' after labial consonants; hard p in place of normative p'; forms of the 3rd person singular and plural of the present tense and 2nd person plural imperative mood with the affirmative final -т; non-doubled soft consonants: життя весіля, etc. This interesting material, which presents the main features of the Podillia dialect, can serve as a valuable and reliable source for studying the dynamics of the Podillia dialect.

Keywords: Ye. Hrytsak, Ukrainian language, Podillia dialect, dialectal features, language levels.

© Коваленко Б., 2024 р.

Борис Коваленко – доктор філологічних наук, доцент кафедри української мови, директор навчально-наукового інституту української філології та журналістики Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, Кам'янець-Подільський, Україна; kovalenko.bor@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0002-3764-856X>

Borys Kovalenko – Doctor of Philology, Associate Professor of the Ukrainian Language Department, Director of the Educational and Research Institute of Ukrainian Philology and Journalism, Ivan Ohienko Kamianets-Podil'skyi National University, Kamianets-Podil'skyi, Ukraine; kovalenko.bor@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0002-3764-856X>

КОМЕНТАРІ ДО ПАРЕМІЙ І ФРАЗЕМ У ДОСЛІДЖЕННІ ЕТНОЛІНГВІСТИКИ

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 2 (52)

УДК 811.161.2'282

DOI: 10.24144/2663-6840/2024.2(52).68–73

Коваленко Н. Коментарі до паремій і фразем у дослідженні етнолінгвістики; кількість бібліографічних джерел – 17; мова українська.

Анотація. Актуальність досліджень етнолінгвістичних коментарів (укладачів словників, носіїв говірок та ін.) до прислів'їв і приказок, фразем, сталих порівнянь ґрунтується на пошуках закономірностей творення та вживання цих мовних одиниць, з'ясування механізму конструювання вторинних семіотичних систем, їхньої здатності «утримувати» архаїзми, історизми, етнографізми навіть у разі втрати обрядодії, звичаю тощо, можливості в реалізації розуміння та характеристик процесів життя.

У статті досліджено види коментарів до паремій та фразем, зроблені укладачами словників різного типу, фольклористами, зрештою – носіями говірок, які через автокоментування у зв'язних текстах пояснюють походження чи значення сталих висловів. У лексикографічних працях української мови, збірках діалектних текстів різних часових проміжків відображено всю поняттєво-логічну систему навколишнього реального світу в розумінні етносу. Коментарі в словникових статтях, докладні описи історії постання паремій чи фразем у текстах через оповідки, анекдоти, бувальщини та ін., а також розповіді про елементи обрядів та звичаїв, перестороги, табу й прикмети є важливим джерелом для досліджень народного розуміння шляхів творення цих мовних одиниць, їх мотивацій та образності, визначення й обґрунтування явища збереження назв.

Спостережено, що в живому говірковому мовленні постійно відбуваються поновлення форм і семантики, поява нових мотивацій, усе ж від покоління до покоління передаються знання, народне розуміння історії творення цих мовних формул. На ґрунті метафоризованого переосмислення явищ витворилися фраземи, що засвідчують своєрідність мислення та світобачення етносу, побудованих на національних світоглядних принципах.

Цінність етнолінгвістичних коментарів полягає також у фіксації локальних варіантів різних мовних одиниць, що дозволить дослідити динамічні процеси в межах мови та української мови загалом.

Ключові слова: фразеологічна одиниця, паремія, етнолінгвістичний коментар, історія мови, словник.

Формулювання проблеми. Загальновідомо, що культура етносу, його історія, філософія, психологія, релігія та звичаї, загалом менталітет нації проєктуються у мовному феномені.

Мова завжди була і є визначальним чинником ідентифікації етносу, а її паремії та фраземи є найбільш образним та емоційним складником. Продовжуючи вітчизняні мовознавчі традиції, у записах і дослідженні особливостей української народної перемології та фразеології, їхньої ролі у фіксації та збереженні етнічної культурної пам'яті, науковці і в теоретичному обґрунтуванні та практиці опису вивчають ці одиниці в широкому лінгвокультурологічному контексті – взаємозв'язку мови та культури.

Паремії та фраземи є важливим матеріалом для виявлення/уточнення та дослідження ареалу побутування діалектизмів, етнографізмів, архаїзмів, а особливо втрачених у звичному спілкуванні номінацій зокрема та звичаєвій культурі нації загалом. Актуальність досліджень цих одиниць на часовому, просторовому та функційному рівнях є беззаперечною, адже результати уможливають говорити про трансформаційні процеси у фразеологічній системі не тільки формальної структури та значення, а й ступеня «історичності» конотативного складника, збереження знань. Деякі обрядодії можуть втратитися, вийти з активного вжитку, але на рівні фразеологічному все ж бути центром інформаційного висловлення.

Актуальність досліджуваної проблеми ґрунтується на пошуках закономірностей творення та

вживання паремій і фразеологізмів, з'ясування механізму конструювання цих вторинних семіотичних систем, семантичних і структурно-семантичних моделей.

Аналіз досліджень. В основі образності сталих виразів усного народного мовлення лежать спостереження над природою, тваринами, а найбільше – над життям і поведінкою людини. Традиційним для українського етносу є образно-метафоричне відображення у мові й культурі світобачення, осмислення себе і всесвіту, а звідси й розуміння законів життя.

Науковців завжди цікавитиме питання вербального вираження індивідуальних та суспільних знань та світогляду, семантики слів, фразеологізмів, прислів'їв та приказок у матеріальному та духовному світі, етимології архаїчних одиниць, загалом вивчення мовної картини світу [Ужченко 1988; Венжинович 2018; Коваленко 2021].

Нині в українському мовознавстві маємо різноаспектні дослідження фразеологічних одиниць і паремій у теоретичній площині, описи особливостей їхнього функціонування в різних стилях, значення у збереженні національної ідентичності (праці О. Потебні, М. Алефіренка, В. Лавера, М. Демського, Л. Скрипник, В. Ужченка, М. Жуйкової та ін.).

Вивченню проблеми походження, шляхів творення цих одиниць присвячено дослідження А. Коваль, Ф. Медведєва, А. Івченка, Г. Удовиченка, В. Ужченка, Д. Ужченка та ін. Важливими є зіставно-ти-

пологічний аналіз сталих висловів, реконструкція архаїчних форм, номінацій звичаїв або їхніх елементів, родинної та календарної обрядовості, вірувань, загалом зв'язок словесного вираження з мовною картиною світу (В. Жайворонок, Є. Бартмінський, В. Конобродська, Н. Хобзей, Т. Тищенко та ін.).

У лексикографії новітнього періоду важливими є спеціальні словники символів української культури, зокрема «Словник символів» [Словник символів 1997], «Словник символів культури України» [Коцур, Потапенко, Дмитренко 2002], «Українська міфологія» В. Войтовича [Войтович 2002], «Гуцульська міфологія: етнолінгвістичний словник» Н. Хобзей [Хобзей 2002] акцентовано увагу на слові-концепті, слові-символі, лінгвокультуремі.

Грунтовні дослідження паремію та фразеосистеми української мови в діахронії та синхронії на рівні літературної мови, соціальних і територіальних діалектів доводять, що фіксація та опрацювання цих мовних одиниць завжди будуть актуальними завданнями з огляду на їхні важливі риси – кодованість етносвідомості та культури, тематична необмеженість, змінність, варіативність, територіальність, здатність «утримувати» переосмислену інформацію та ін.

Мета статті, завдання. Метою нашого дослідження є вияв та аналіз різновидів коментарів до паремій та фразем у лексикографічних працях XIX – XXI ст., збірках прислів'їв і приказок, збірниках текстів діалектного мовлення в реалізації розуміння та характеристики етнолінгвістичного та етнокультурного складника. Завдання – визначити можливості коментарів для виявлення історії творення, семантичних та емотивних можливостей цих одиниць.

Методи та методика дослідження. Методика дослідження етнолінгвістичних коментарів до прислів'їв, приказок і фразем спрямована на виявлення мотивацій і творення цих одиниць, особливостей поєднання компонентів у створенні образності, дотепності, рис уснорозмовності й територіальності та ін.

Метод суцільної вибірки лінгвістичних фактів уможливив урахування лексикографічних матеріалів, збірок паремій і даних текстів-розповідей від носіїв говірок – достовірний і важливий матеріал для вияву процесів творення і розуміння мовцями народних образних вторинних номінацій. Зазначимо, що в статті збережено графічні знаки транскрипції аналізованих видань.

Виклад основного матеріалу. Діахронічні та синхронічні дослідження української фразеології та пареміології спираються на цінний, значущий і достовірний матеріал діалектних, фольклорних, етнографічних, етнолінгвістичних збірок. Зокрема записи І. Франка, Матвія Номиса, П. Чубинського, І. Огієнка, М. Пазяка, В. Ужченка, Г. Аркушина та ін. є цінним і достовірним свідченням складу мовних одиниць мови в певні періоди, історія розвитку лексикографічного досвіду, зокрема принципів побудови словникової статті, видів етнолінгвістичних коментарів тощо. Це важливо і для аналізу різно-

часового виявлення семантики, компонентного складу сталих одиниць, з'ясування механізмів їх творення, розвитку образності та метафоричності тощо. Зауважимо, що в працях подано тлумачення значення сталих висловів із точною фіксацією території побутування, подекуди – походження, а також джерела творення.

Укладачі «Фразеологічно-паремійного словника Східної Слобожанщини XIX століття» акцентують увагу на важливості досліджень «механізму конструювання вторинних семіотичних систем, пов'язаних із передачею культурної семантики як певних «квантів знання», концептів, стереотипів...» [Ужченко, Ужченко, Барвіна 2012, с. 3].

У «Галицько-руських народних приповідках» Іван Франко часто коментує записані прислів'я, приказки, сталі вислови з опертям на народні розповіді, анекдоти, бувальщини та ін. Цінність такої праці, а особливо притекстових коментарів до паремій, із часом лише зростає з огляду на потребу досліджень історії творення мовних одиниць, загалом розуміння архаїзмів, історизмів, етнографізмів, особливостей їх вживання у складі сталих висловів, збереження в сучасному спілкуванні чи втрату, трансформації тощо.

Зауважимо, що І. Франко пояснює і тонкощі гумористичного вживання слів чи виразів, наприклад: *Пихи на два штихи, а вуший на палець* (Мошанець). Штихом називається один рядок вишивання; пиха на два штихи значить надзвичайну, коштовнішу прикрасу. Приповідка іронізує над зверхньою прикрасою і внутрішньою нуждою [Франко 1901 – 1910, с. 1278]; *не всім однако дано: одному сито, а другому решето* [Франко 1901 – 1910, с. 1206]. Мова про суспільну нерівність. Гумор лежить у слові «сито», що має двояке значення: *satt i Sieb*; зі складу речення випадало б надіятися в другій половині антитези «голодно» [Франко 1901 – 1910, с. 1207]; *пізнати пана по хольвах* (Нагусевичі). Панські гайдуки ходили звичайно в чоботях з високими халявами і з кутасами різних кольорів, по яких пізнавано, котрий гайдук до якого пана належить [Франко 1901 – 1910, с. 1237].

У збірці «Українські приказки, прислів'я, і таке інше» Матвія Номиса зафіксовано паремії, фразеологізми із тлумаченням їхнього значення, деколи – походження чи етнолінгвістичним коментарем, із вказівкою на територію побутування чи прізвище збирача. У виданні подано матеріали з більшої території України, що уможливує простеження динаміки різних говорів як на фразеологічному, так і на інших рівнях мови. Наприклад, творення виразів *вирвався, як Пилип з конопель; вискочив, як Пилип з коноплі; гульк, як Пилип з кукурудзів* Матвій Номис пояснює бувальщиною: *«Був шляхтич, в військових речах бравий, родом з Конопель Сандомирського краю, і звався Пилип. На якимсь сеймику він, не розібравши діла, вбовтнувся в річ без ладу, так що усі, розсміявшись, стали один по одному питать: хто то, хто то? А сусіди п. Пилипа й кажуть: «То рап Filip z Kopori». З того часу у пішов той Пилип у люде, та й до нас дійшов»* [Номис 1993, с. 172].

До паремій не ясла до коней ходять, а коні до ясел; ясла до коней не ходять, а коні до ясел; не йдуть ясли за волами, але воли за яслами Матвій Номис подає коментар, що засвідчує тогочасні правила поведінки, моральні принципи, повчання: «приказка вживається теж про дівчат і хлопців, що, мов, дівчата до хлопців не ходять» [Номис 1993, с. 223].

Трапляється, що укладач збірки вказує на шлях творення паремії чи фразеологізму від 'побрехеньки', наприклад: *сербайте, хлопці, юшку, а риба насподі – Се скидає на ту брехеньку, як один чоловік обід ставив: вирубував ополонку, поклав хліб, ложки, старців посадовив... їжте, мов, люде добрі, щербу, а там и рибка насподі* [Номис 1993, с. 526].

У «Словарі української мови» за редакцією Бориса Грінченка найповніше відбито живу літературну мову та її територіальні різновиди, а джерелом слугували записи, що фіксують номінації на позначення деталей житла і побутових предметів, народних ремесел, культурної спадщини українського народу. «Побачивши світ друком ще на початку нашого сторіччя, він і через сто років продовжує свою благодатну службу всім, хто до нього звертається, хто шукає в ньому незбагненні грані українського народного слова» [Дорошенко 1909, с. 21].

І до сьогодні «Словарь української мови» Бориса Грінченка є цінною лексикографічною пам'яткою, яка не втратила ні практичного, ні наукового значення. За спостереженнями, власні етнолінгвістичні коментарі Б. Грінченка найчастіше подає до обрядових фразеологізмів, так само послугується коментарями відомих на той час фольклористів, етнографів (А. Левченка, К. Шейковського, П. Чубинського, Матвія Номиса та ін.), письменників – дослідників народних звичаїв, обрядів і традицій (наприклад, І. Франка, А. Свидницького, С. Руданського та ін.). Детальні описи чи пояснення знаходимо до поданих у словнику фразем, наприклад: *Дати дуба – а) у овчинниковь: намазывать, намазати овчину настоемь дубовой коры; б) умерать, умереть* [Грінченко 1907–1909, с. 23]; обрядових фразем: *Вечерю посилати* – Вь канун Рождества, послѣ обрядового ужина, посылають вечерю (кутю, озварь) родителямь, кумамамь, крестному отцу или матери, священнику и пр.; носять ее, обыкновенно дѣти, завязанную вь платокъ или полоенце; тѣ, кому ее приносятъ, лишь отвѣдаютъ ее и возвращаютъ (для дальнѣйшихъ посѣщеній), подаривъ что либо принесшему [Грінченко 1907–1909, с. 143]; паремій, наприклад: *Твоя хата, а мій верх* – Обрядовыя слова новобрачной, подѣзжающей къ хатѣ мужа, выражающія пожеланіе властвовать вь домѣ мужа [Грінченко 1907–1909, с. 139].

У словникових статтях лексикографічної праці XIX ст. К. Шейковського натрапляємо на етнолінгвістичний коментар паремій та фразем, у складі яких є описувана лексема. Важливо, що укладач не тільки пояснює походження висловів, а й графічно передає живе народне мовлення, наприклад:

БАСОЛІ. Это слово употребляется вь слѣдующей поговоркѣ: *Аўже мѣні нѣ до соли, колы грают на басолі!* Поздно кормить собакъ, когда

пора итти на охоту. Вь такомъ смыслѣ эта поговорка употребляется вь Подольской губернии. Многія пословицы и поговорки суть не что иное, какъ изреченія, взятія изъ анекдотовъ, фацецій, повѣствованій и т.п. Къ такимъ поговоркамъ относится и эта. Я давно слыхалъ эту поговорку, но только недавно услышалъ отъ г. Стрижевскаго относящійся къ ней анекдотъ. *«Чоловік и жінка пішли до міста купити соли. От купили соли на гривню, чи що. Чоловік зав'язав і у хустину, тай пішов назад до дому ж жінкою. На дорозі зострілос' вісіля, и музыкы так гарно гралы що чоловік пішов наўприсідки. А жінка и собі давай тан'цювати та усе прыспіває: чоловіче! сіл' згубыш. Чоловіче! сіл' згубыш А він собі с'ніває: «тѣпер мѣні нѣ до соли, колы грают на басолі!»* [Шейковський 1861, с. 35-36].

Отже, докладний опис лексем, відповідних понять, сталих висловів з етнолінгвістичними коментарями є унікальною енциклопедичною довідкою про функціонування мовних одиниць у різні часові періоди.

Унікальним явищем в українській лексикографії є «Фразеологічно-паремійний словник Східної Слобожанщини XIX століття», укладений на матеріалі найбільшої етнографічної пам'ятки Східної Слобожанщини кінця XIX ст. «Жизнь и творчество крестьян Харьковской губернии» і наповнений словниковими статтями і до фразем, і до паремій, що й робить цю працю цінною для етнолінгвістичних досліджень. Укладачі зауважують: «У фразеологізмах і пареміях виразно простежується система ціннісних пріоритетів, їхніх оцінок, особливостей ментальності, а отже, ці вислови є дзеркальним відображенням духовності мовців певного ареалу та періоду» [Ужченко, Ужченко, Барвіна 2012, с. 3].

В аналізованому словнику важливим для збереження обрядово-звичаєвої спадщини є відібрані фраземи, наприклад: *просити благословення* від кого, обр. – *Получить благословеніе. Весільний обряд. *Різні обряди: просити у батьів перед одруженням; коли хлопець хоче одружитися, його батько йде до священника й просить у нього благословення* [Ужченко, Ужченко, Барвіна 2012, с. 41]; *вареники їсти*, обр. – *Варенькы йисты. Весільний обряд сватання. * Молодь місить, ліпить, варить вареники й подає їх на стіл* [Ужченко, Ужченко, Барвіна 2012, с. 53]; *водити козла* – Народний обряд-гра. *Протягом трьох тижнів, починаючи зі Всеїдної, молодь вечорами «водить козла». Так називається гра зі співами, яка полягає в тому, що дівчата стають у ряд або коло, беруться за руки, ідуть по вулиці або стоять на місці й співають: *Та вскочыв козел у город, у город, та пойив козел лук-чеснок лук-чеснок* [Ужченко, Ужченко, Барвіна 2012, с. 131].

Важливим підтвердженням для висновків про слов'янський етногенез загалом та український зокрема є словникові коментарі до прислів'їв і приказок, зафіксованих у мовленні кінця XIX ст., наприклад: *до Димитра дівка хитра, а після Димитра – сякий-такий, аби був та щоб хліба роздобув.* *Свято Дмитра 26 жовтня/8 листопада. Від цього дня сезон сватання закінчувався [Ужченко, Ужчен-

ко, Барвіна 2012, с. 95]; *тик і притик, починок приволик* – тик и притик, починок приволик. До дня 8/21 січня. *У різдвяний день жінки починають прясти, «від чого й склалася приказка» [Ужченко, Ужченко, Барвіна 2012, с. 202];

Окрім того, антропологічний підхід дозволяє залучити до наукового аналізу комплексу даних про мовну картину світу з опертям і на тексти діалектного мовлення, які є цінним інформативним і багатоаспектним джерелом. У записах мовлення носіїв говірок на різні теми, у їхніх переказах казок чи легенд засвідчено коментарі до історії створення паремій чи фразем. Наприклад, О. Курило у записах мовлення носія говірки с. Москалівка (передмістя м. Браїлова), що належить до групи подільських говірок, подає текст «Про дурну жінку», у якому є розлогий коментар, історія, що є своєрідною інформациєю-коментарем про походження фразеологізму *немає клепки* (у кого), *вставити клепку* (кому). Йдеться про жінку, яка витратила усі гроші на музиків, нічого не купила: *Тий чоловік з нею свари'ця. „Ти бискле'пка!» ка'жи. Ну, бискле'пка тий бискле'пка, тий все він її ка'жи, то вона' бискле'пка. Тий вона' вже зажури'лася. Тий він її дав гро'ші шось купи'ти. Али вона' ка'жи: „Ну, чика'й, тра'сця тво'ї ма'тері, я піду' до жи'да, ниha'й міні'кле'пку вста'ви». Він ду'маи, шо вона' так шутку'йи, а вона' так'е спра'вді. Ну, тий це я вже забу'ла, кі'льк'и там вона' ма'ла гро'ші: чи два рублі', чи три рублі'. Ну, тий приxo'ди вона' до жи'да тий ка'жи: „Встав міні'кле'пку». А жид ка'жи: „Де-е?“ – Чоловік чось все міні' ка'жи, шо я бискле'пка тий бискле'пка. Подиви'ся тут міні'». Жид ма'цайи її за го'лову, ну, тий ка'жи: „В те'би нима'кле'пок аж дві». А вона' ка'жи: „Ну, то бири'міні' тий вставля'й дві». Ну тий жид її причіти'в з їно'го бо'ку кле'почку і з дру'гого. Тий пішла' вона' додо'му. Прихо'ди додо'му тий ка'жи до чоловіка: „Бач, тра'сця тво'ї ма'тері, ти каза'в, шо в ме'ни нима'кле'пок, а в ме'ни є аж дві“. Тий вже [Курило 1928, с. 46].*

Зауважимо, що сучасні тексти діалектного мовлення не тільки уможливають точно й різнорівнево фіксувати типові й специфічні риси мовних одиниць на рівні говірки, аналізувати особливості їх функціонування, а також визначати центральні та периферійні одиниці в мовленні, тому важливими є коментарі власне носіїв говірок. Особливе зацікавлення викликають діалектні тексти обрядової тематики, у яких на різних мовних рівнях зафіксовано назви звичаїв, обрядів, традицій та ін., сталі вислови, що відбивають світогляд етносу, автокоментарі до паремій від інформантів, наприклад: *бо йак ка'жут та'ка йе'наша'галиц'ка пого'в'ірка / знай'с'е к'ін'с ко'нем / а в'іл з во'лом // се'бто шо йак'шо бу'у за'можній / газ'д'їс'кії син / ну і за'можна газ'д'їс'ка дон'ка / то во'ни с'ї ста'рала три'мати йа'кос'во'с'їбно* (с. Трибухівці Буцацького р-ну Тернопільської обл.). У зв'язних текстах, записаних на території наддністрянських говірок, натрапляємо на коментар фразеологізму *тупий як ложка*: *бо се л'удина дару'вала л'уд'ам жи'т'а / во'на помо'гала*

пер'р'ізати дитин'і пупо'вину // то ка'зали шо / о / баба Палашка в'ід'р'ізала пупц'е но'жем // а йак дитина'була за'уж'ди йа'ко'юс' па'жерливо'ю / л'ї'ниво'ю / ка'зали шо в'іч:икри'жила пупо'вину тупо'ю'лошко'ю // то'му та'ке са'ме ка'жут / тупий йак то'та'лошка (с. Жизномир Буцацького р-ну Тернопільської обл.).

Унаслідок комунікації інформант намагається не тільки послідовно розказати слухачеві якісь життєві пригоди, особливості традиційних для його місцевості звичаїв, обрядів, а й пояснити сталі вирази з так званими конструкціями покликання, коли щось повідомляють із вказівкою на інших носіїв говірок – *казали, кажуть, як то кажуть, так говорили, як той казав* та ін. Це засвідчує розуміння мовцем таких висловів та їх давнього походження. Наприклад, у текстах про родильну обрядовість розповідають про заборони деяких дій, коментуючи фразему *зав'язати долю*: *Ка'зали / шо та'ж'інка йа'ка'уже ва'г'ітна / то йї'ї не'т'реба н'ї пра'сти / н'ї шити'а'би бо'рон'боже дитин'і не'за'їєзати дол'у // чос' так кол'ис'говорили // а'ї не'д'іл'у бо'рон'боже'було йї'ї б'рати'голку'ї'руки'а'бо вер'етено // ка'зали / шо йак'шо к'рутиш вер'етеном / то дитин'і с'ї св'іт'буде вес'час к'рутити // а йак бе'реш йі'г'лу'ї'руки / то дол'у при'шийеш* (с. Жизномир Буцацького р-ну Тернопільської обл.). У сучасних південноволинських говірках зафіксовано: *а'бували та'к'і'д'іти шо ро'д'илис'а'ї со'роц'і / то ка'же / во'но'дуже и'час'ливо / от ка'же / ти'ї со'роц'і ро'ди'єс'а* (с. Чепелівка Красилівського р-ну); *бу'ли с'ватку'вали / і при'носили на хри'с'тиниці' / ро'били бук'етики с'к'в'іток / ма'чали'ї'го'р'іл'ку / били'є'їїх по'губ'ах і про'да'вали'є'т'і'к'в'іт'ки / брали'г'рош'ї'у за них // а ше на'мило'ка'зали'є'дитин'і'дати на'мило' / то'же да'вали'є'г'рош'і / на'мило'ка'жут* (с. Чепелівка Красилівського р-ну Хмельницької обл.).

Етнолінгвістичні коментарі в розповідях підтверджують тезу про те, що для мовленнєвої організації тексту визначальними є зовнішні образи, спостереження над довкіллям, наприклад: у середньополіських говірках – *Бо'бер йак уг'л'ане л'уд'іну / то вел'ми'п'лаче по'д'ет'ax / йо'го'наша'мат'і'бачи'ла з'д'ет'мі' / і так в'он'п'лака'ї'кажут / так сл'ози'котец'а йак з'бобра* [Довгопол, Залеський, Прилипко 1977, с. 76]; в українських говірках Підляшшя – *бус'ол'літ'ит'на те'са'ме г'низдиш'ко прили'тайе // де в'родиц'а / там'хочиц'а // та'к'е* [Аркушин 2007, с. 94].

Висновки. Отже, паремії та фраземи – це особливі мовні знаки, які виконують не лише мовленнєву, але й культурну функцію, адже здатні через образність, метафоричність зберігати інформацію про людину, її навколишній світ, звичаї та обряди, мораль уявлення тощо. Для лінгвокраїнознавства важливою є національно-культурний складник цих одиниць, тобто зміст, який відбиває особливості мовної картини етносу.

У живому говірковому мовленні постійно відбуваються поновлення форм і семантики, поява нових мотивацій, від покоління до покоління переда-

ються знання, народне розуміння історії творення цих мовних формул. На ґрунті метафоризованого переосмислення явищ витворилися фразеологізми, що засвідчують своєрідність народного мислення та світобачення, побудованих на національних світоглядних принципах.

Досліджено, що в лексикографічних працях української мови, збірках діалектних текстів різних періодів відображено всю поняттєво-логічну систему навколишнього реального світу в розумінні етносу. Коментарі в словникових статтях, докладні описи історії постання паремій чи фразем у текстах через оповідки, анекдоти, бувальщини та ін., а також розповіді про елементи обрядів та звичаїв, перестороги, табу й прикмети є важливим джерелом для досліджень народного розуміння шляхів

творення цих мовних одиниць, їхньої мотивації та образності, визначення й обґрунтування явища збереження назв.

Ґрунтовність етнолінгвістичного коментаря залежить від точності фіксації виявів одиниць, вичерпності опису семантики, мотивації, особливостей уживання в обрядовому тексті та в повсякденному спілкуванні, як фраземи, прислів'я та приказки збережені в пам'яті та свідомості носіїв етнокультури, які відомі, але мають компоненти із непрозорою семантикою.

Водночас такий коментар важливий і для суміжних галузей (фольклористики, етнографії, історії), адже уможливить дослідження проблем формування і розвитку ментальності, духовної та матеріальної культури нації.

Література

1. Аркушин Г. Л. Голоси з Підляшшя (Тексти). Луцьк: Ред.-вид. відд. "Вежа" Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2007. 536 с.
2. Венжинович Н.Ф. Фраземіка української літературної мови в контексті когнітології та лінгвокультурології. Ужгород, 2018. 463 с.
3. Войтович В. Українська міфологія. Вид. 2-ге, стереотип. Київ: Либідь, 2005. 664 с.
4. Говори української мови (Збірник текстів) / укл.: Довгопол С.Ф., Залеський А.М., Прилипко Н.П.; відп. ред. Т.В. Назарова. Київ: Наукова думка, 1977. 590 с.
5. Дорошенко Д. Словарь української мови. Рада. 1909. 2 серпня. С. 20-27.
6. Коваленко Н.Д. Фразеологія в українському діалектному мовленні. Кам'янець-Подільський, 2021. 404 с.
7. Курило О. Матеріали до української діактології та фольклористики. Київ, 1928. 60 с.
8. Словарь української мови: в 4-х т. / упорядкував, з додатком власного матеріалу, Борис Грінченко. Київ, 1907–1909.
9. Словник символів / Потапенко О.І., Дмитренко М.К., Потапенко Г.І. та ін. Київ, 1997. 155 с.
10. Словник символів культури України / за заг. ред. В.П. Коцура, О.І. Потапенка, М.К. Дмитренка. Київ, 2002. 260 с.
11. Ужченко В.Д. Народження і життя фразеологізму. Київ, 1988. 217 с.
12. Українські приказки, прислів'я, і таке інше. Уклав М. Номис / упоряд., приміт. та вступна ст. М. М. Пазяка. Київ: Либідь, 1993. 768 с.
13. Філіпчук М.В. Етносимволіка мовних одиниць в українському обрядовому дискурсі: автореф. дис. канд. філол. наук. Київ, 2007.
14. Фразеологічно-паремійний словник Східної Слобожанщини ХІХ століття. В.Д. Ужченко, Д.В. Ужченко, Н.О. Барвіна та ін. ; за ред. В.Д. Ужченка. Луганськ, 2013. 288 с.
15. Франко І. Галицько-руські народні приповідки. Львів, 1901-1910. URL: <http://surl.li/ekfwwe>
16. Хобзей Н. Гуцульська міфологія: етнолінгвістичний словник. Львів, 2002. 216 с.
17. Шейковський К. Опытъ южнорусскаго словаря: в 4 т. Київ, 1861. Т. 1: А–З. Вип. 1: А–Б.

References

1. Arkushyn H. L. (2007) Holosy z Pidliashshia (Teksty) [Voices from Pidliashshia]. Lutsk: Red.-vyd. vidd. "Vezha" Volyn. derzh. un-tu im. Lesi Ukrainky. 536 s. [in Ukrainian].
2. Venzhynovych N.F. (2018) Frazemika ukrainskoi literaturnoi movy v konteksti kohnitologii ta lnhvokulturologii [Phrasemics of the Ukrainian Literary Language in the Context of Cognitology and Linguistic Culturology]. Uzhhorod. 463 s. [in Ukrainian].
3. Voitovych V. (2005) Ukrainska mifolohiia [Ukrainian Mythology]. Kyiv. 664 s. [in Ukrainian].
4. Hovory ukrainskoi movy [Dialects of Ukrainian Language] (Zbirnyk tekstiv) (1977) / uкл.: Dovhopol S.F., Zaleskyi A.M., Prylypko N.P.; vidp. red. T.V. Nazarova. Kyiv: Naukova dumka. 590 s. [in Ukrainian].
5. Doroshenko D. (1909) Slovar ukrainskoi movy [Dictionary of the Ukrainian Language]. Rada. 2 serpnia. S. 20–27 [in Ukrainian].
6. Kovalenko N.D. (2021) Frazeolohiia v ukrainskomu dialektnomu movlenni [Phraseology in the Ukrainian Dialect Speech. Kamianets-Podilskyi. 404 s. [in Ukrainian].
7. Kurylo O. (1928) Materialy do ukrainskoi diiaktoologii ta folklorystyky [Materials for Ukrainian Dialectology and Folkloristics]. Kyiv. 60 s. [in Ukrainian].
8. Slovar ukrainskoi movy [Dictionary of the Ukrainian Language] (1907–1909): v 4-kh t. / uporiadkuvav, z dodatkom vlasnoho materialu, Borys Hrinchenko. Kyiv [in Ukrainian].

9. Slovník symboliv [Dictionary of Symbols] / Potapenko O.I., Dmytrenko M.K., Potapenko H.I. ta in. Kyiv, 1997. 155 s. [in Ukrainian].
10. Slovník symboliv kultury Ukrainy [Dictionary of Cultural Symbols of Ukraine] / za zah. red. V.P. Kotsura, O.I. Potapenko, M.K. Dmytrenka. Kyiv, 2002. 260 s.
11. Uzhchenko V.D. (1988) Narodzhennia i zhyttia frazeolohizmu [The Birth and Life of Phraseology]. Kyiv. 217 s. [in Ukrainian].
12. Ukrainski prykazky, pryslivia, i take inshe [Ukrainian Sayings, Proverbs, and so on] (1993). Uklav M. Nomys / uporiad., prymit. ta vstupna st. M.M. Paziaka. Kyiv: Lybid. 768 s. [in Ukrainian].
13. Filipchuk M.V. (2007) Etnosymbolika movnykh odynits v ukrainskomu obriadovomu dyskursi [Ethnosymbolism of Language Units in Ukrainian Ritual Discourse]: avtoref. dys. kand. filolol. nauk. Kyiv [in Ukrainian].
14. Frazeolohichno-paremiinyi slovník Skhidnoi Slobozhanshchyny XIX stolittia (2013) [Phraseological and Paremic Dictionary of Eastern Slobozhanshchyna of the 19th Century]. V.D. Uzhchenko, D.V. Uzhchenko, N.O. Barvina ta in.; za red. V.D. Uzhchenka. Luhansk. 288 s. [in Ukrainian].
15. Franko I. (1901–1910) Halytsko-ruski narodni pryповidky [Galician and Russian Folk Tales]. Lviv. URL: <http://surl.li/ekfwwe> [in Ukrainian].
16. Khobzei N. (2002) Hutsulska mifolohiia: etnolinhvistychnyi slovník [Hutsul Mythology: an Ethnolinguistic Dictionary]. Lviv. 216 s. [in Ukrainian].
17. Sheikovskiy K. (1861) Opyt yuzhnorusskago slovaria [Experience of the South Russian Dictionary]: v 4 t. Kyiv. T. 1: A–Z. Vyp. 1: A–B [in Ukrainian].

COMMENTS ON PAROEMIAS AND PHRASEMES IN ETHNOLINGUISTIC STUDIES

Abstract. The relevance of the research of ethnolinguistic comments (compilers of dictionaries, speakers of dialects, etc.) on proverbs and sayings, phrasemes, and fixed comparisons is based on the search for patterns of creation and use of these linguistic units, clarification of the mechanism of construction and use of these secondary semiotic systems, their ability to “keep” archaisms, historicisms, ethnographisms even in the case of loss of rituals, customs, etc., and the possibility of realizing of understanding and characterizing the processes of life.

In the article the types of comments on paroemias and phrasemes made by compilers of various types of dictionaries, folklorists, and finally, by native speakers of dialects, who explain the origin or meaning of fixed expressions through auto-comments in coherent texts have been examined. The lexicographical works of the Ukrainian language, collections of dialect texts of different time periods reflect the entire conceptual and logical system of the surrounding real world as understood by the ethnic group. Comments in dictionary entries, detailed descriptions of the history of paroemia or phrasemes in texts through stories, anecdotes, etc., as well as stories about elements of rites and customs, warnings, taboos, and signs are an important source for researching folk understanding of the ways in which these linguistic units were created, their motivations and imagery, and the definition and justification of the phenomenon of name preservation.

It has been observed that in living colloquial speech, forms and semantics are constantly being renewed, new motivations are emerging, and yet knowledge and folk understanding of the history of these language formulas creation are passed down from generation to generation. On the basis of a metaphorical rethinking of phenomena, phraseological units have been created that testify to the originality of the ethnic group’s thinking and worldview, based on national ideological principles.

The value of ethnolinguistic commentaries also lies in recording local variants of various linguistic units, which will allow us to study dynamic processes within the dialect and the Ukrainian language as a whole.

Keywords: phraseme, paroemia, commentary, ethnolinguistics, language history, dictionary.

© Коваленко Н., 2024 р.

Наталія Коваленко – доктор філологічних наук, професор, професор кафедри української мови Кам’янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, Кам’янець-Подільський, Україна; ndm.kovalenko@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0002-7810-1982>

Natalia Kovalenko – Doktor of Philology, Professor, Professor of the Ukrainian Language Department, Ivan Ohiienko Kamianets-Podilskyi National University, Kamianets-Podilskyi, Ukraine; ndm.kovalenko@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0002-7810-1982>

ВИСЛОВЛЕННЯ РОЗПОВІДНОЇ МОДАЛЬНОСТІ В УСНОМУ МОВЛЕННІ НОСІЇВ ЗАХІДНОПОЛІСЬКОГО ДІАЛЕКТУ: СПЕЦІАЛІЗОВАНІ Й ТРАНСПОНОВАНІ ВИЯВИ

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 2 (52)

УДК 811.161.2'282.3(477.41/42)

DOI: 10.24144/2663-6840/2024.2(52).74–81

Костусяк Д. Висловлення розповідної модальності в усному мовленні носіїв західнополіського діалекту: спеціалізовані й транспоновані вияви; кількість бібліографічних джерел – 17; мова українська.

Анотація. Актуальність порушеної в статті проблеми зумовлена потребою дослідження усного мовлення діалектоносіїв Західного Полісся в аспекті модального різноманіття. Відповідно до окресленої мети й завдань у праці визначено модальну своєрідність розповідних висловлень західнополіських говірок; схарактеризовано центральні морфологічні засоби, які беруть участь у формуванні висловлень стверджувального та заперечного модального плану, проаналізовано їх у зіставленні з літературним стандартом; визначено функційний потенціал транспонованих одиниць, засвічених у моделюванні стверджувальних і заперечних висловлень, зацентовано увагу на комунікативних умовах їхнього вживання. З'ясовано, що в західнополіському говірковому матеріалі розповідні висловлення становлять поширений комунікативний тип. Розповідне модальне значення реалізують членовані й нечленовані синтаксичні одиниці стверджувального й заперечного змісту. У членованих конструкціях головну роль відіграє часова ознака предиката, відповідно до спеціалізованого вияву якої інтерпретовані дії, процеси чи стани збігаються чи не збігаються з моментом мовлення. Окрім первинних, засвідчені й вторинні (транспоновані) формальні засоби, зокрема такі, що передають минулі дії за допомогою репрезентантів, закріплених за іншими часовими характеристиками. Значне морфологічне розмаїття притаманне нечленованим синтаксичним одиницям, серед яких виявляють непродуктивність літературні маркери, натомість домінують вузькорегіональні службові одиниці чи їхні функційні еквіваленти. Важливу роль у реалізації авторських інтенцій виконують редульовані форми та висловлення іншого модального плану, зокрема питальні. У дібраних із діалектного мовлення конструкціях представлено імпліцитне маркування негації, пов'язане з деякими усталеними сполуками, зокрема й такими, що вульгаризують мовлення, надають йому розкутості та експресії.

Ключові слова: західнополіський діалект, синтаксис, розповідна модальність, ствердження, заперечення, негатор, висловлення, предикат.

Формулювання проблеми. У розвитку сучасної лінгвоукраїністики чільне місце посідають праці, присвячені дослідженню західнополіського говіркового матеріалу. Його різноаспектна параметризація, опис діалектних одиниць у зіставленні з кодифікованими літературними відповідниками, їхнє функціонування в художніх і фольклорних текстах знайшли віддзеркалення в багатьох наукових студіях, що випрозорюють переважно фонетичну, лексичну, дериваційну та морфологічну своєрідність мовлення окресленого ареалу, меншою мірою – його синтаксичну організацію.

Аналіз досліджень. Заслугує поцінування низка праць, присвячених визначенню ролі типових для західнополіських говірок лінгвальних елементів у творах українських письменників, зокрема В. Лиса. Сформувавши на основі його роману корпус фактичного матеріалу, Р. Зінчук схарактеризувала морфологічні ознаки живомовних форм змінних частин мови й зацентовала на морфемному складі прислівників [Зінчук 2020]. І. Дружук, скориставшись порівняльним методом, проаналізувала фонетичні діалектизми в художній прозі В. Лиса та сучасній згоранській говірці (с. Згорани Ковельського району Волинської області) [Дружук 2018]. Різномірневі (фонетичні, лексичні, морфологічні та синтаксичні) говіркові елементи західнополіського ареалу й закономірності їхнього використання в сучасному художньому тексті знайшли віддзеркалення в монографії Ю. Громика та А. Яворсько-

го [Громик Яворський, 2022, с. 29–169]. Узавши до уваги художні тексти, словники та фрагменти усного мовлення, М. Ткачук зацентовувала на діалектно-літературній взаємодії, окреслила фактори, що визначають цей взаємовплив, та основні його механізми [Ткачук 2022]. Неодноразово науковці обирали фактичним матеріалом фольклорні джерела. Зокрема, Н. Данилюк систематизувала й схарактеризувала фонетично-орфоепічні риси діалектизмів волинсько-поліських та волинсько-подільських говірок в українських народних піснях, записаних у межах нинішньої Волинської та Рівненської областей [Данилюк 2023]. Ю. Грицевич, проаналізувавши місцеві фольклорні тексти, з'ясував особливості західнополіських говірок [Грицевич 2022]. Вагому цінність убачаємо в працях, присвячених дослідженню діалектного матеріалу, дібраного на основі укладених питальників чи усного зв'язного мовлення респондентів. Така джерельна база послугувала підґрунтям для системного опису українських говірок різних частин Західного Полісся [Аркушин 2014; Аркушин 2022], поліської говірки с. Липне [Громик 2023], фонетичного рівня волинсько-поліських говірок [Дружук 2023], словотвірних моделей прізвиськ [Productive 2024] та ін. Попри наявність значної кількості праць, найменш дослідженням залишається синтаксичний рівень говіркового матеріалу Західного Полісся. Порушене питання вияскравив Ю. Грицевич, який, скориставшись записами фольклорних джерел, схаракте-

ризував діалектні риси словосполучень і різних за структурою реченнєвих конструкцій, притаманних вказаному ареалу [Грицевич 2022a]. Усне діалектне мовлення послуговувало основою для дослідження граматичної організації керованих членів речення в західнополіському діалектному просторі [Костусяк 2024]. Попри це говірковий синтаксичний рівень досі залишається одним із найменш опрацьованих, а низка пов'язаних із його вивченням проблем не претендує на статус остаточно розв'язаних. Зокрема, поза увагою науковців перебуває вивчення зв'язних діалектних текстів в аспекті їхньої модального різноманіття. Принагідно зазначимо, що проблема модальності не нова в сучасній лінгвістиці, проте зазвичай її опрацьовують на матеріалі художніх творів та газетної публіцистики [Костусяк 2013; Костусяк 2014; Шиць 2014], натомість усне мовлення діалектоносіїв Західного Полісся поки не схарактеризоване в такому аспекті, що й визначає *актуальність* порушеного питання.

Мета статті, завдання. Метою статті передбачено окреслити модальну своєрідність розповідних висловлень західнополіських говірок, зацентрувати увагу на спеціалізованих і вторинних маркерах та комунікативних умовах їхнього вживання. До головних завдань праці зараховуємо: 1) опис найпродуктивніших модальних типів розповідних конструкцій, засвідчених у зв'язному мовленні респондентів Західного Полісся; 2) визначення центральних морфологічних засобів, які беруть участь у формуванні висловлень стверджувального та заперечного модального плану, їхній аналіз у зіставленні з літературним стандартом; 3) з'ясування функційного потенціалу транспонованих одиниць, засвідчених у моделюванні стверджувальних і заперечних висловлень, характерних для досліджуваного говіркового матеріалу.

Методи та методика дослідження. На реалізацію мети й основних завдань статті скеровані такі методи: *описовий*, призначення якого – виявити, систематизувати й схарактеризувати основні модальні типи розповідних висловлень, притаманних західнополіському діалекту; *комплексного аналізу*, що дав змогу визначити й проаналізувати різні з огляду на рівневу організацію мови одиниці, які впливають на формування модального різновиду конструкцій; *контекстуального аналізу*, скерованого на вияв комунікативних умов функціонування дібраних висловлень; *порівняльного аналізу*, що посприяв з'ясуванню відмінностей між засобами реалізації розповідної модальності в західнополіському говірковому мовленні і літературній мові.

Для визначення модальної своєрідності конструкцій, дібраних із діалектного мовлення респондентів Західного Полісся, скористаємося збірниками говіркових зв'язних текстів, які уклав Г. Аркушин [ГзП; ГзВП; ГзБ]. Солідаризуємо з міркуваннями науковця про важливість такого корпусу фактичного матеріалу: «Якщо давніші різні мовні рівні досліджували переважно за допомогою складених питальників-програм, то тепер такі фіксації слід вважати неповними, адже усі тонкощі мови можна

розкрити лише у спонтанному мовленні, коли дослідник ставить щонайменше запитань. І якщо лексику та семантику чи й словотвір ще можна уточнювати за допомогою докладно розробленої програми, то морфологічні та синтаксичні особливості простежуємо лише у зв'язній розповіді. Без сумніву, діалектний текст – це цінне джерело для різних студій, за допомогою якого іноді виявляємо такі особливості мовлення, яких не можна помітити під час записування матеріалів за програмою-питальником» [Аркушин 2010, с. 17].

Виклад основного матеріалу. У науковій парадигмі, аналізуючи різні за функційними параметрами висловлення, науковці часто вважають за потрібне диференціювати їх з огляду на об'єктивність та суб'єктивність. Ми схилиємося до думки про те, що модальні характеристики будь-яких конструкцій виявляють тільки суб'єктивний характер, хоч і здатні передати не тільки ірреальну, а й реальну інформацію. Свої міркування обґрунтуємо особливостями модальності, яку потрібно розглядати тільки в площині мовлення, тобто активної комунікації, зорієнтованої на специфіку інтерпретації респондентом певного фрагмента дійсності. Поза сумнівом, мовець повідомляє про щось, керуючись власним баченням тієї чи тієї ситуації, часто планує реалізувати певні інтенції, вплинувши на співрозмовника, тобто сповідує відповідну комунікативну мету. Опрацьований джерельний корпус дає змогу стверджувати, що в усних розповідях діалектоносіїв домінують висловлення розповідної модальності, за допомогою яких респондент зазвичай інформує про минулі події, процеси, стани чи такі, що відбуваються в момент мовлення або частково виходять поза його межі й виражені предикатами теперішнього часу з позачасовим значенням. Головними формальними показниками вказаних модальних значень слугують прості дієслівні предикати відповідного часу чи складені, у яких темпоральний зміст реалізують дієслівні зв'язки, наприклад: / *m^{tu}e'n'ep'm^{tu}exn'ika vs'o'rob'im a₁mi vruč'nuju vs'o'rob'li'i / vs'o' //* (ГзБ, с. 18); / *gribi'barVo'ia l'ubl'yu / i'xudila / a₁zaraз vže dav'no ne₁xodila / ale₁'i // ia'brala gribi'e prav'divийe /* (ГзП, с. 24); / *ia: rodivim's'a tuta v₁sil'i / v₁kri'verb'i // ro... / b'edno mi gospodaryl'i / tam niba'gato // ia'k'orovi'naslem / s₁čali'č'e's / znoз ot'notom zach'e'v'ходити до ш'коли / s'perшу до₁пол'с'к'ийі / пол'с'к'ийі ш'коли // за₁н'ім'я / зр'обил'и ук'райін'с'ку ш'колу // хо'див ук'райін'с'к'і ш'коли / до ук'райін'с'кої ш'коли //* (ГзП, с. 62); / *nu₁'i'ше недока'зав ичо з₁малих л'Кт // nu'notom хо'дилем до₁ш'коли / с'кончилием ш'колу / зап'исале'мс'а до₁ш'коли в:олодаві /* (ГзП, с. 62); / *vd'agalas'a v₁ta'k'i'іупки'e / n'простийі ши'л'и /* (ГзВП, с. 156); / *to₁там бу'ле / та'к'іво бога'ч'і /* (ГзВП, с. 140); / *sa'ma ж'и'ву'зара //* (ГзВП, с. 28); / *танци бил'і хо'роши /* (ГзБ, с. 18).

Структури, головний компонент яких – ознакове слово майбутнього часу, репрезентують реально-ірреальний план, оскільки передавана ними інформація стосується дій, процесів, станів, що пере-

бувають в уяві мовця, наприклад: [То як мені пройти на трасу? Там дорога є?] / *йе!* / *йе!* / *хош'т'е кру'гом* (окреслила коло рукою) *а_будете йт'и* (показала пальцем) *і_там етайа* // (здумалась, опустивши голову) *ну бачитимете* / *нема хати ал'е дорога йе* (рукою повела) *і тудима пойд'ит'е / дол'іноюу / дол'іноюу* (рукою в той бік) / *а_н'е / кру'гом* (повела рукою) *можна* // ... *проїдете!* (ствердно кивнула) // (ГзБ, с. 24); // *хто мо'йу мо'л'тву з'натиме / того пес ни кусатиме і гад ни со'сатиме* // (ГзВП, с. 132); // *вже ми ни будимо переходити* // (ГзП, с. 62); / *о'цет старен'кому каже вуз'мете* // (ГзП, с. 232). Фрагменти з дієсловами майбутнього часу засвідчують, що в усній комунікації переважають недоконані складні та доконані прості форми. На складні дієслова недоконаного виду натрапляємо в берестейських і волинсько-поліських говірках.

Значне зацікавлення викликають висловлення, у яких простежуємо вторинні маркери вираження розповідної модальності. Зокрема, в усній комунікації респондентів Західного Полісся виявляємо членовані структури, що передають минулі дії за допомогою репрезентантів, закріплених за іншими часовими характеристиками. Наприклад: / *о* / (кивки головою) *кол'іс' танци / д'єст'в'іт'ел'но шо танци хор'оши / вес'ело бил'о / на роботу їдеш сп'о'вайем / з роботи сп'о'вайут / на пере'кур оно с'адемо і_п'ес'н'і в_нас* (розвела руки) // (ГзБ, с. 18). Прислівниковий темпоральний модифікатор *кол'іс'* слугує маркером зарахування інтерпретованої інформації до минулого, хоч для вираження її використано дієслова теперішнього (*їдеш, сп'о'вайем, сп'о'вайут*) і майбутнього (*с'адемо*) часів. Аналогічне явище виявляємо й у говірках Волинського Полісся та Підляшшя: *там вс'о ле'жит'* // *і_борони' / і_п'луги' / і_о'дежа по_два мис'аці вис'ітиме на_шнурк'у / там й'її ніхто ни_троне* // (ГзБ, с. 18); *йа / напри'м'ір / то теп'лоїу вуд'оїу перши рас сп'о'луш'чу / пот'ім та'коїу л'іт'н'у'їу во'доїу зал'ївайу і: / тими п'їурками зи_с'п'оду а на'верх ч'апко'їу / і_так дин на_д'ругий' / дин на_д'ругий' через_ніч побудут' / а_пот'ім ка'жду уд'ну у'собно т'реба* // (ГзП, с. 24–26) – виділені майбутні й теперішні форми маркують дію, що відбулася до моменту мовлення. Принагідно уточнимо, що вживані в таких контекстуальних умовах предикати майбутнього часу не варто вважати засобами експлікації ірреальності, вони передають реальний модальний план, бо інформують про дії, що вже відбулися. У формуванні висловлень розповідної модальності беруть участь мовні одиниці, функційно закріплені за спонукальними конструкціями. Ідеться про дієслова наказового способу, що втратили ознаки волонтактивності: / *а_наша мова не_розбереш* (розвела руки) / *не_розбери_пойми' йа'кайа* (розвела руки і знизала плечима, засміялася) / *хто йо'го з'нає* / (ГзБ, с. 20).

У межах висловлень розповідної модальності розглядаємо конструкції, що реалізують стверджувальний та заперечний зміст й експліковані членованими та нечленованими конструкціями. Стверджувальними вважаємо побудови, у яких

немає заперечного негатора чи інших вторинних маркерів, що реалізують указаний відтінок. У корпусі фактичного матеріалу такі структури переважно членовані: // *тут чо'тири хати м'іл'к'і були* / (ГзВП, с. 466); / *йа туйу хату ку'нів* / (ГзП, с. 142); / *на_хутор'і ц'ерква бил'а* (показує) // (ГзБ, с. 32). Специфічними комунікативними умовами обмежені нечленовані конструкції. Зазвичай їх уживають респонденти: 1) відповідаючи на чиесь запитання: / *то_в_нас було по_три с'ім'ї в_хати* // [То ви їх пускали?] / *ну ай'аг'же!* // (ГзВП, с. 374); [За німців у вас була школа?] / *да!* (кинув головою) / *да* // (ГзБ, с. 66); [Чи розказували про сусідок, як одна все приходила позичати муку?] / *а'га* // *по'зич'ку'ма му'к'е* // (ГзВП, с. 212); 2) реагуючи на репліку співрозмовника: [До дружини Гороса: Ну хто ж у вас в Новосолках... в Грем'яче живе? По-якому говорять?] [Дружина Гороса:] / *по-д'єр'є'в'єнски' / по-м'єсному* (засміялася) // *м'єсний д'їал'єкт* // [До якої мови він ближчий?] / *до_ук'раїнської* // [Горось:] / *ну кан'єшно / до_ук'раїнської / да:* // (ГзБ, с. 66); [Марія:] / *ну_ї би'жит' по_тий бл'ащици ...* [Микола:] / *ай'ак'же / нада шо'б во'но сти'кало* // (ГзБ, с. 316); 3) підтверджуючи свій вислів: [Гречку сіяли?] / *а шо з_єр'єчки? / пик'лі о'гул'ник називав'с'а // та'ки п'ір'х о'гул'ник з_єр'єчки // то з'нає... / йак_то було? // дужо говорити / то зап'лонтайес'а... // а'га!* / *о'гул'ник* // (ГзП, с. 172); *а_йа так / ме'не комису'вали' / в_запас'ному все / запас'ному / запас'ному / нас було д'єй'а'цот с'імди'с'ат чол'в'ік // у'гу* // (ГзВП, с. 154).

Значне морфологічне розмаїття таких одиниць у різних ареалах Західного Полісся помітив Г. Аркушин. Науковець зазначив, що в досліджуваному діалектному просторі функціують літературна форма *так*, росіянізми *да, кан'єшно*, розмовні варіанти *ну, а'га, ай'аг'же* || *ай'ак'же* (крім того, ми виявили вимовлений протяжний варіант *а'йа:аг'же* та формально близький еквівалент *на'ай'аг'же*:

[У що ви вдягались колись до церкви?] / *о:ї!* / *золотко!* / *шо ми вд'агал'іс' / то те'пер на_шчоден' не_схо'тив_би того нало'жити* // *а'йа:аг'же!* / (ГзП, с. 210–212); // [І ваші батьки їхали?] / *на'ай'аг'же / вс'іх заб'їрали* // (ГзВП, с. 476)), *є'гу, а'ги, у'гу, а'беме, бо'даї, бо'даї'же, бо'даїн'і, бо'даїшо, але* || *ал'є, та де, о й:а:, о, о-во-во, чом, чом не* || *чом н'є* (нам трапився варіант *ч'о н'є* (див. приклад далі)), зокрема й питальні *чом н'ї?, чом не'ма?, а де ж?, у берестейських і пінських говірках не'вже?* || *не'вже н'є?*, а також підсумкові стверджувальні речення на зразок *о'так-то, ота'ке* / *д'їло, хвалити* / *Бога* та ін. За спостереженнями дослідника, частина з них може зазнавати редуплікації чи вживатися в поєднанні із підсилювальними частками [Аркушин 2010, с. 18–20]. Додамо, що в усних розповідях той самий респондент може послуговуватися різними мовними одиницями зі стверджувальною семантикою: // *ка'ж'у йа з'наїу ви ста'ри гарас'імец'* / *а_він ка'ж'є да / а_йа йо'му ка'ж'у // а_ві з'нали гал'у'на? / а_нас по'гул'ічному ка'зали гал'у'ни / баба бу'ла гал'а и_так гал'у'ни / гал'у'ни // ка'ж'у а_гал'у'на ви з'нали ганд'р'їя?* / *ну да / ч'о н'є* // *ну*

то йа його доч 'ка // (сміється) / ага // (ГзП, с. 332); [Комина не закривали?]/ **чом чом** // і той робили / робили // тойе з'робл'ат // **так так так!** / (ГзП, с. 164); [На свекруху ви зразу стали казати «мамо»?] / **мамо** / **мамо** / **а'йак'же** / **так / так** / (ГзП, с. 356); [Чи були жінки, які могли одобрати молоко в корови?]/ **о'ї!** / **то бодай!** / **йїдни в нас** **шо одобрали молоко** / **то знов зло'ви'ли** **жабу** / **за то** **ногу одри'зали** **чимс' там** / **одбили** / **то була** **ка'л'ка** / [То жабі одбили ногу?]/ **так так** / **жаба чи шо во'но було** / (обтерла губу) (ГзВП, с. 200); // **ої** **йак же** **во'на ска'зала?** // **ни з'найу** // **ни з'найу** // [Може, Косачі?]/ **о!** / **о_во_во!** / **о_во_во** / (ГзВП, с. 290); [Теле?]/ **да/во_во_во** (підтвердила вказівним пальцем) / [Поросе?]/ **во_во** (підтверджує) / **во_во_во** / (ГзБ, с. 250). Слугуючи реакцією на запитання чи реплікою розповідної модальності, стверджувальні нечленовані висловлення часто функціонують поряд із близькими за змістом, зазвичай інформативно емнішими членованим синтаксичним одиницям, які перебувають в препозиції чи постпозиції щодо них, пор.: [Дівкою ви ходили на вечорки?]/ **ходила** // **а'йак'же** // (ГзВП, с. 376) і [То ваша хата?]/ **так!** / **то вже йа сам с'тавив** // (ГзП, с. 142). Іноді мовець поспіль вживає кілька однакових чи різних стверджувальних конструкцій, що посилює достовірність інформації, пор.: / **ш'тири класи кончила** / **шо_ж то** **образован'їє?** // [Ну, штири класи тоже...]/ **да/да** (підтвердила головою) / **ш'тири класи кончила** / (ГзБ, с. 30) і **бат'ко йде** **в'итише** **к'вита** // **ше** **пос'ла** **ни'си** **про'до'ужувати** **його** // **видро** **йагот** **ше зані'си** // **так!** / **ага!** / (ГзВП, с. 392).

Своєрідний комунікативно-прагматичний потенціал реалізують членовані й нечленовані конструкції, що мають питальну інтонацію, проте слугують засобом ствердження чогось. Висловлення такого зразка часто надають оповіді імпульсивності. Окрім зазначених у статті Г. Аркушина нечленованих конструкцій **чом н'ї?**, **чом не'ма?**, **а де ж?**, **не'вже?** || **не'вже не'е?** [Аркушин 2010, с. 19–20], виявляємо й інші близькі за звучанням одиниці. Такий самий функційний потенціал виявляють деякі висловлення членованого різновиду. Пор.: [А вас понімають?]/ **о!** / **чом н'ї?!** / **пон'їмайут** // (ГзП, с. 202); [А на бабках хліб пекли?]/ **а чом не'е?** / **на бап'ках то йак на бап'ках** / **пекл'ї** **і на бап'ках** / (ГзП, с. 334); [А ви самі хоч їсте вугрів?]/ **то_ш** / **йак_шо са'ми зловл'ат'** / **от син ч'ї хто зловит'** / **то_і са'ми йїмо** / **чом не'е?** // (ГзВП, с. 72); [Палили куделю?]/ **пал'или** **і пудб'вали** / **чому не'е?** / (ГзБ, с. 484); / **йак_шо л'ежал'о** (показує рукою донизу) **на до'рози по до'рози йак** **йїхал'и** / **то_і** **вз'ал'и** / **чому_ж не'е?** / **вз'ал'и** / (ГзБ, с. 226) і [А куделю хіба вам не підпалювали?]/ **чом не пудпал'ували?** / **о:** / **не_рас' спал'ат'** (засміялася) / **пал'или** **ї_кудел'у'** / (ГзБ, с. 438); / **то чом не_памен'тайе?** / **вс'ї памен'тайут** // (ГзП, с. 226).

Модальний корелят висловлень стверджувальної модальності – заперечні конструкції, які зазвичай поділяють на загальнозаперечні й частковозаперечні. Перші містять негатор перед предика-

том, другі – перед будь-яким іншим членом речення за умови його відсутності перед головним членом речення. Такий поділ прийнято пов'язувати з членованими синтаксичними одиницями, які розлого представлені й у зв'язному мовленні жителів Західного Полісся. Головну роль у вираженні негачії в загальнозаперечних висловленнях відіграє заперечна частка **не**, представлена варіантами **н'е**, **не'**, **ни**, **н'ї** (на території Берестейщини), а також предикат **не'ма** || **нима** || **н'їма**: / **там н'їкого не_було** **тм'ко** **но ха'з'айка** **і_то с_поламанойу** **рукойу** / (ГзБ, с. 102); / (довіриливо) **у_нас** **у д'єр'євн'ї** **н'е_било** / **ц'еркви** / **не_било** (покрутила головою) / (ГзБ, с. 32); / **к'едис'** **пудмуровк'ї** **не_било** / (ГзП, с. 136); / **на_благо'в'єшчан'є** **п'туха** **гниз'да** **не_в'їє** / **д'ївка** **ко'си** **н'є_пл'єц'є** // (ГзП, с. 22); // **а_в_нас** **так** **не'** **кажут** / (ГзВП, с. 374); / **а_пос'л'ї** **ни_стало** **н'їчого** // (ГзБ, с. 44); [Які танці танцювали?]/ **от те'пер** **так** **ни_мн'їют** **танц'увати** / (ГзВП, с. 326); / **багато** **кур'ов** **ни_було** / **бо** **п'шец'єж** **кол'хозу'** **в_нас** **не'** **було** / (ГзП, с. 26); / **йа** **н'їкаг'да** **н'ї_об'їжалас'** // (ГзП, с. 530); / **на'роду** **не'ма** // (ГзБ, с. 44); / **а_ни'кого** **нима:!** / (ГзП, с. 484); // **н'їма** **н'їчого!** / (сміється) / (ГзП, с. 108); / **та** **вже** **н'їма** **н'їкого** **з_йїхн'ойі** **сим'її** // (ГзП, с. 118). Часто в межах загальнозаперечних синтаксичних одиниць функціонують синтетично чи аналітично оформлені негатори, які водночас реалізують частковозаперечний зміст, що в комплексі посилює заперечення інтерпретованої респондентом інформації: **н'їчого не_дер'жу** / **н'ї** **кур'єї** **н'ї сви'неї** // (ГзБ, с. 46); // **село** **в'єл'їке** (помах) **ал'є** **н'їкого** **не'ма** **вже** **в_тем** **сел'ї** / (ГзБ, с. 42). Серед негаторів трапляються полонізми й росіянізми, пор.: / **да_тут** **н'їц** **не_роб'їц'а** **н'їц** (нерозбірливо) / (ГзБ, с. 40) і / **а'н'їкаг'да** **не_д'умаю** / **йак** **ми** **там** **т'ашко** **в_ха'з'айк'ї** / **де** **йа** **на_роботи** // (ГзБ, 106).

Групу загальнозаперечних висловлень формують нечленовані синтаксичні одиниці, що в усній комунікації поліщуків зазвичай виконують роль засобів вираження заперечної відповіді на запитання. У сфері маркерів вказаної функції рідко перебуває частка **ні**, характерна для літературної мови. Незначні її вкраплення простежуємо в мовленні жителів Берестейщини, Підляшшя й Волинського Полісся: [А куделі підпалювали?]/ **н'ї** / **не_па'л'їл'ї** (заперечно покрутила головою) / (ГзБ, с. 124); [Вона стара була?]/ **н'ї** / **тайа_о** **шо то'н'їру** **їє** // (ГзП, с. 178); [А за які кошти будують? Чи самі збирали?]/ **н'ї!** (повернулася вбік, покрутивши головою) / (ГзВП, с. 450). До поширених фонетичних варіантів належить **н'є**, редульковані форми якого надають висловленню безапелятивної переконливості, категоричності. Такого самого комунікативно-прагматичного ефекту досягнуто, коли зміст нечленованої конструкції укладено за допомогою загальнозаперечної модальності речення. Наприклад: [У вас так само говорять, як і в Чорнижі?]/ **Ж** / **н'є** (ГзВП, с. 374); [А хату то вони самі побудували?]/ **н'є** / **н'є** / **н'є** / (ГзВП, с. 466); [А тут моглиць немає?]/ **н'є_н'є_н'є** (доторкнулася до скроні) // (ГзБ, с. 26); [Чи всі місцеві живуть у селі?]/ **н'є!** / **н'є!** /

н'е! / **н'е** / **н'е**: / (ГзП, с. 24); [Чи всі повернулися?] / **н'е** / **багато не** *вернуло*с' / **багато не** *вернуло*с'а // (ГзВП, с. 78); [Спідницю собі самі ткали?] / **н'е** / **вже** *ї* **н'е** *т* **ка**ла / ... / **н'е** / **н'е** *н'е* *н'е* / **н'е** *з* **о**рами **н'е** // (ГзВП, с. 96); [А в углах щось знайшли?] / **н'е**: / **н'е** / **не** *найш*л'і // (ГзП, с. 138); [Автобус приїжджає до вас у село?] / **н'е** / (покрутила головою) / **н'е** *н'е* *н'е* / **н'і** *г* **д'е** **н'е** *ї* **ез** **д'і**т // (ГзБ, с. 24). Іноді трапляються різні варіанти нечленованих конструкцій заперечного модального плану в межах висловлень того самого діалектоносія: [Ви ходили в школу?] / **а** **не** *ход* **е**ла **д**о **р**о **г**ен **'к** **ї** // **н'е!** **н'е!** **н'е!** **н'е!** / **не** *ход* **е**ла **ї** **д**е **н'** **о**ч **'ка** / **ї** **п**у **в**д **е**н **'о**ч **'ка** **не** **б**у **л**а // **н'е** // ... / **н'і** / **н'і** / **не** *ход* **е**ла **ї** **р**'а **з**о **ч**ку / **ї** **н'** **і** **ч**о **г**о / **не**: / **не** *ход* **е**ла / **н'е** / **д**и **'т**ен **к**о / **н'е** // (ГзВП, с. 184). Порівняно з проаналізованими синтаксичними одиницями, меншу категоричність у вираженні заперечення виявляють нечленовані структури, супроводжувані стверджувальними членованими побудовами: [Зразу тут ви жили?] / **н'е** / **т**ро **ш**и **'к** **д**ал **'ї** // (ГзВП, с. 42); [А коли в комору вели молодих?] / **н'е** / **н'е** / **в**же **м**о **л**о **д**ий **е** **ї**ш **'л'** **ї** **т**о **д**и **в**же / **д**е **т**ам **з**'най **ї**т **с'**п **а**т **'ї** / **н**у // (ГзП, с. 430). Окрім форм **н'і** || **н'е**, незначна продуктивність характерна для варіантів **н'і**^е || **н'е**^і || **н'е**^а, а також **ни**, представлених у берестейських і підляських говірках: [То мурована хата?] / **н'і**^е **н'і**^е! / **д**ер **е**у **л'** **а**на / **д**е **р**'е **у** **л'** **а**на // (ГзП, с. 142); [В Україні є така. Але чого ви казак, мені цікаво? Чоловік ваш не приїжджий?] / **н'і**^е **н'е**^і **н'е** (заперечно покрутила головою) // **н'е** / **с** **о**д **'н**ей **д'**е **р'**ев **'н'**і / (ГзБ, с. 166); [За те платили йому якось?] / **н'е!** / **н'е!** (заперечила рухами голови) / **не** **п**л **'т**или // (ГзБ, с. 438); [То все приїжджі?] / **ни!** / **в**'о **т**у **'т**ей **ш**и / **п**ш **'е** **в**аж **'н'**е **л'**уд **е** **в**'о **т**у **'т**ей... / (ГзП, с. 168); [Гілки втикали в коровай?] / **ни** / **т**о **п**ш **'е** **в**аж **'н'**е **т**а **к**о / **е** / **в**т **'к**ал **'ї** **с**о **л**ам **к**у **т**а **'к**у **ї**у (нерозбірливо) / (ГзП, с. 186).

Іноді натрапляємо на структури, які хоч і не мають формально вираженого негатора, проте за семантикою виявляють стосунок до висловлень загальнозаперечного модального плану, що доводять певні трансформації, пор.: [А чи хтось бачив русалку?] / **х**то **т**ам **ї**ш **'ї** **б**ач **и**в **д**е! / **х**то **т**ам **ї**ш **'ї** **б**ач **и**в / (ГзВП, с. 484) і **Н**іх **т**о **ї** **н**е **б**ач **и**в; [В Бузі є риба?] / **а** **х**то **т**ам **д**и **в**и **ц'** **'а** **н**а **т**у **ї**у **р**и **б**у! / (ГзВП, с. 88) і **Н**іх **т**о **н**е **д**и **в**и **т**'ся **н**а **т**у **р**и **б**у. У дібраних із діалектного мовлення конструкціях імпліцитне маркування негачії пов'язане зі сполуками **х**то **т**ам, **а** **х**то **т**ам, які відповідають заперечному займеннику **ніх**то й функціують у конструкціях із заперечною часткою перед предикатом.

Прихований заперечний зміст притаманний деяким усталеним сполукам, зокрема: // **м**ож **е** **ї** **п**ер **е**м **'н'**і **л**о **с**а **ї** **т**ам **в**ж **'е**? / **б**о **г** **ї**х **з**'най **ї**? / (ГзБ, с. 22); // **н**у **а** **з**ар **е** **д**е **в**о **н**и **ж**и **'в**ут'? / **Б**о **г** **ї**х **з**'най **ї**? / **д**ес **'у** **п**ол **'и**чи **'п**ев **н**о / (ГзБ, с. 398); // **ї** **Б**о **г** **ї**о **г**о **'в'** **ї**дай **ї** / **м**ож **е** **х**то **с:** **т**а **'р**их **'б**ач **и**в // (ГзБ, с. 398); [Де взялися ваші озера?] ... / **г**ос **'п**от **'ї**о **г**о **з**'най **ї**? / (ГзВП, с. 136); [До якої мови ближча?] / **о**ї **г**ос **'п**от **'ї**о **г**о **'в'** **ї**дай **ї** (голову вбік) / **ї**а **н**е **з**'най **ї**у / (ГзБ, с. 170); [Помагало?] ... **г**ос **'п**од **'ї**о **г**о **'в'** **ї**дай **ї** // (ГзП, с. 378). Вони співвідносні із загальнозапе-

речними структурами на зразок *Я не знаю*. Акцентуючи на комунікативних умовах функціонування аналізованих висловлень, додамо, що респонденти використовують їх у відповідях на запитання співрозмовника, рідше – на власні запитання чи у своїх розповідях. Близькими за змістовими характеристиками є усталені сполуки, що вульгаризують мовлення й надають йому експресії: [А за що? Ви ж були в комітеті.] / **ч**орт **'м**ат **е**ра **з**'най **ї**? // (ГзБ, с. 370); [А чому так?] / **а** **ч**орт **'ї**х **з**'най **ї**? // (ГзП, с. 168); [А. Єкатеринчук: А як ту мову в селі називають?] / **а** **ч**орт **'ї**х **з**'най **ї**? // (ГзП, с. 168). До структур такого різновиду тяжіє низка інших реченнєвих побудов, у яких немає спеціалізованих маркерів, тобто наявне порушення формальної й змістової відповідності: [І зразу в Цумань?] / **д**а **'д**е! (заперечила головою) / **в** **д**н **'п**ро **п**ет **'р**ов **'к** / **с'**т **а**н **'ц**'ї **ї**а **м'**е **ж**е **'в**ай **а** // **о** / **д**н **'п**ро **п**ет **'р**ов **'к** / (ГзВП, с. 476); [І ви ні разу не були там?] / **д**е? / [В селі, де народилися] / **д**а **'д**е! / **н'е**: / (заперечила головою) (ГзВП, с. 476); [Вже не співає?] / **в**же **н'е** // **д**е **т**ам // (ГзП, с. 176). Окрім співвідносності з нечленованими заперечними побудовами, виділені мовні одиниці можуть бути елементом членованих речень. У такому разі вони не виконують ролі еквівалента заперечної частки **ні**, а слугують вторинним маркером компонента, вираженого повнозначною частиною мови й обов'язково супроводжуваного службовим негатором, пор.: [Був за це могорич?] / **д**е **т**ам **'д**ит **'а**м **м**о **г**о **'р**ич! / (ГзП, с. 26) і **Д**і **т**я **м** **н**е **д**ав **а**ли **м**о **г**о **'р**ичу; / **н**о **ї**а **б**у **л**а **м**ал **а** **н**у **'м**ож **е** (показуючи на внучку) / **а** **'д**е **т**ам **т**а **'к**а! / **'м**ен **ш**а **б**у **л**а // (ГзВП, с. 294) і **Я** **н**е **м**ал **с**т **'ї**л **к**и **р**о **'к**ів та ін.

Транспозицію в межах категорійних модальних значень реалізують питальні висловлення, що тяжіють до риторичних і за змістом співвідносні з розповідними заперечними конструкціями членованого різновиду, пор.: [Помагало?] / **а** **'ї**а **'в'** **ї**дай **ї**? // (ГзП, с. 378); [А де краще говорять?] / **н**у **ї**а **з**'най **ї**? / (ГзП, с. 140); [Тоболи – велике село?] / **в**ел **'к**е **с**е **'л**о **т**о **'б**о **'л**е // [Більше за Червища?] / **ї**а **з**'най **ї**? / (ГзВП, с. 170) і *Я не знаю*. Вони надають мовленню розкнутості й безпосередності.

Висновки. Отже, у західнополіському говірковому матеріалі розповідні висловлення, представлені різними за структурою та змістовим наповненням конструкціями, становлять поширений комунікативний тип. Розповідне модальне значення реалізують членовані та нечленовані синтаксичні одиниці стверджувального й заперечного змісту. У членованих конструкціях головну роль відіграє часова ознака предиката, відповідно до спеціалізованого вияву якої інтерпретовані дії, процеси чи стани збігаються або не збігаються з моментом мовлення. Окрім первинних, засвідчені й вторинні (транспоновані) формальні засоби, зокрема такі, що передають минулі дії за допомогою репрезентантів, закріплених за іншими часовими характеристиками. Значне морфологічне розмаїття притаманне нечленованим синтаксичним одиницям, серед яких виявляють непродуктивність літературні маркери, натомість домінують вузькорегіональні службові одиниці чи їхні функційні еквіва-

ленти. Важливу роль у реалізації авторських інтенцій виконують редульговані форми та висловлення іншого модального плану, зокрема питальні. У дібраних із діалектного мовлення конструкціях представлено імпліцитне маркування негації, пов'язане з деякими усталеними сполуками, зокрема й такими,

що вульгаризують мовлення, надають йому розкутості та експресії.

Перспективою дослідження вважаємо комплексний опис інших за модальними характеристиками висловлень, засвічених у західнополіському говірковому матеріалі.

Література

1. Аркушин Г. Стверджувальні та заперечні західнополіські слова-речення. *Волинь – Житомирщина*. 2010. № 22 (2). С. 17–22. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vg_2010_22\(2\)_4](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vg_2010_22(2)_4).
2. Аркушин Г. Народна лексика Західного Полісся: монографія. Луцьк: Східноєвроп. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2014. 236 с.
3. Аркушин Г. Українські говірки Підляшшя: сучасне усне мовлення. Луцьк: ФОП Іванюк В.П., 2022. 196 с.
4. Грицевич Ю. Діалектний компонент у фольклорних текстах із Західного Полісся: монографія. Луцьк: Вежа-Друк, 2022. 192 с.
5. Грицевич Ю. Синтаксичні особливості західнополіських говірок (на матеріалі фольклорних текстів). *Вчені записки Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського. Серія: Філологія. Журналістика*. 2022. Т. 33. Вип. 4. Ч. 1. С. 6–11.
6. Громик Ю. «Наша байка зусьом начча»: поліська говірка с. Липне: монографія. Луцьк: Вежа-Друк, 2023. 288 с.
7. Громик Ю., Яворський А. Поліські діалекти в сучасній художній літературі: монографія. Луцьк: Вежа-Друк, 2022. 304 с.
8. Данилюк Н. Діалектні одиниці в народнописаних текстах із Волині (фонетично-орфоепічний рівень). *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія*. 2023. Вип. 2 (50). С. 148–154.
9. Дружук І. Фонетичні діалектизми в романі Володимира Лиса «Століття Якова» і їхні відповідники в згоранській говірці: порівняльний аспект. *Лінгвостилістичні студії*. 2018. Вип. 8. С. 77–86.
10. Дружук І. Фонетична система говірок Волинського Полісся: дис... д-ра філософії: 035 «Філологія». Луцьк: ВНУ ім. Лесі Українки, 2023. 198 с.
11. Зінчук Р. Волинсько-поліська говірка в романі Володимира Лиса «Стара холера»: морфологічний рівень. *Лінгвостилістичні студії*. 2020. Вип. 12. С. 62–72.
12. Костусяк Д. Граматична організація керованих членів речення в західнополіському діалектному ареалі. *Вісник науки та освіти. (Серія «Філологія», Серія «Педагогіка», Серія «Соціологія», Серія «Культура і мистецтво», Серія «Історія та археологія»)»: журнал*. 2024. № 2(20). С. 149–165. URL: [https://doi.org/10.52058/2786-6165-2024-2\(20\)-149-165](https://doi.org/10.52058/2786-6165-2024-2(20)-149-165).
13. Костусяк Н. Категорія синтаксичної модальності та її графемна реалізація. *Лінгвістичні студії*. 2013. Вип. 26. С. 99–103.
14. Костусяк Н. Графемна структура категорії лексико-граматичної модальності. *Типологія та функції мовних одиниць*. 2014. № 1. С. 127–139.
15. Ткачук М. Західнополіський ареал і стандарт української літературної мови: чинники та механізми взаємодії. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. 2022. № 2 (32). С. 76–84.
16. Шиць А. Висловлення нечленованого різновиду як засоби експлікації заперечної модальності. *Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія 10: Проблеми граматики і лексикології української мови*. 2014. Вип. 11. С. 163–167.
17. Shulska N., Kostusiak N., Kostusiak D., Zinchuk R., Rudianyn I., Vilchynska T., Bachynska H., Verbovetska O., Svystun N., Savchyn T. Productive Word-Forming Models of Surnames in Dialect Speech: Suffix Derivatives, Their Contextual Appearances and Historical Interpretation. *AD ALTA: Journal of Interdisciplinary Research*. 2024. Vol. 14, Issue 1, Spec. Issue XLI. P. 87–94. URL: https://www.magnanimitas.cz/ADALTA/140141/papers/A_14.pdf.

Джерела

1. ГзП – Аркушин Г. Голоси з Підляшшя: тексти. Луцьк: РВВ «Вежа» Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2007. 534 с.
2. ГзВП – Аркушин Г. Голоси з Волинського Полісся (Тексти). Луцьк: ВНУ ім. Лесі Українки, 2010. 542 с. + 2 електрон. опт. диски (DVD).
3. ГзБ – Аркушин Г. Голоси з Берестейщини (Тексти). Луцьк: ВНУ ім. Лесі Українки, 2012. 536 с.

References

1. Arkushyn H. (2010) Stverdzhivalni ta zaperechni zakhidnopoliski slova-rechennia [The Affirmation and Denial in Dialect of Western Polissya]. *Volyn – Zhytomyrshchyna*. № 22 (2). S. 17–22. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vg_2010_22\(2\)_4](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vg_2010_22(2)_4) [in Ukrainian].
2. Arkushyn H. (2014) Narodna leksyka Zakhidnoho Polissia [Folk Vocabulary of Western Polissya]: monohrafiia. Lutsk : Skhidnoievrop. nats. un-t im. Lesi Ukrainky. 236 s. [in Ukrainian].

3. Arkushyn H. (2022) *Ukrainski hovirky Pidliashshia: suchasne usne movlennia* [Ukrainian Dialects of Podlachia: Contemporary Spoken Language]. Lutsk: FOP Ivaniuk V.P. 196 s. [in Ukrainian].
4. Hrytsevych Yu. (2022) *Dialektnyi komponent u folklornykh tekstakh iz Zakhidnoho Polissia* [Dialectal Component in Folklore Texts from Western Polissya]: monohrafiia. Lutsk: Vezha-Druk. 192 s. [in Ukrainian].
5. Hrytsevych Yu. (2022a) *Syntaksychni osoblyvosti zakhidnopoliskykh hovirok (na materialy folklornykh tekstiv)* [Syntactic Features of Western Polissian Subdialects (Case Study of the Folklore Texts Material)]. *Vcheni zapysky Tavriiskoho natsionalnoho universytetu imeni V.I. Vernadskoho. Serii: Filolohiia. Zhurnalistyka*. T. 33. Vyp. 4. Ch. 1. S. 6–11 [in Ukrainian].
6. Hromyk Yu. (2023) «Nasha baika zusom nachcha»: poliska hovirka s. Lypne: [“Nasha Baika Zusom Nachcha”: Polissian Dialect of the Village of Lypne] monohrafiia. Lutsk : Vezha-Druk. 288 s. [in Ukrainian].
7. Hromyk Yu., Yavorskyi A. (2022) *Poliski dialekty v suchasni khudozhnii literaturi*: [Polissian Dialects in Contemporary Fiction]: monohrafiia. Lutsk: Vezha-Druk. 304 s. [in Ukrainian].
8. Danyliuk N. (2023) *Dialektni odynytsi v narodnypisennykh tekstakh iz Volyni (fonetychno-orfoepichnyi riven)* [Dialect Units in Folk Song Texts From Volyn (The Phonetic and Orthoepic Level)]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu. Serii: Filolohiia*. Vyp. 2 (50). S. 148–154 [in Ukrainian].
9. Druzhuik I. (2018) *Fonetychni dialektyzmy v romani Volodymyra Lysa «Stolittia Yakova» i yikhni vidpovidnyky v zghoranskii hovirtsi: porivnialnyi aspekt* [Phonetic Dialecticisms in the Novel “The Century of Jacob” by Volodymyr Lys and their Equivalents in the Zgorian Dialect: Comparative Aspect]. *Linhvostylistychni studii*. Vyp. 8. S. 77–86 [in Ukrainian].
10. Druzhuik I. (2023) *Fonetychna systema hovirok Volynskoho Polissia* [Phonetic Dialect System of Volyn Polissya]. Dissertation for the degree of Doctor of Philosophy in the specialty 035 “Philology”. Lutsk: VNU im. Lesi Ukrainky. 198 s. [in Ukrainian].
11. Zinchuk R. (2020) *Volynsko-poliska hovirka v romani Volodymyra Lysa «Stara kholera»: morfolohichnyi riven* [Volyn-Polissian Dialect in Volodymyr Lys’s Novel “Old Cholera”: Morphological Level]. *Linhvostylistychni studii*. Vyp. 12. S. 62–72 [in Ukrainian].
12. Kostusiak D. (2024) *Hramatychna orhanizatsiia kerovanykh chleniv rechennia v zakhidnopoliskomu dialektnomu areali* [Grammatical Organization of Governed Sentence Members in the West Polissian Dialect Area]. *Visnyk nauky ta osvity. (Serii «Filolohiia», Serii «Pedagogika», Serii «Sotsiologhiia», Serii «Kultura i mystetstvo», Serii «Istoriia ta arkheolohiia»): zhurnal*. №2(20). S. 149–165. URL: [https://doi.org/10.52058/2786-6165-2024-2\(20\)-149-165](https://doi.org/10.52058/2786-6165-2024-2(20)-149-165) [in Ukrainian].
13. Kostusiak N. (2013) *Katehoriia syntaksychnoi modalnosti ta yii hramemna realizatsiia* [The Category of Syntactic Modality and Its Grammatical Implementation]. *Linhvostylistychni studii*. Vyp. 26. S. 99–103 [in Ukrainian].
14. Kostusiak N. (2014) *Hramemna struktura katehori leksyko-hramatychnoi modalnosti* [The Structure of Gramemes of Lexical and Grammatical Modality Categories]. *Typolohiia ta funktsii movnykh odynyts*. 2014. № 1. S. 127–139 [in Ukrainian].
15. Tkachuk M. (2022) *Zakhidnopoliskyi areal i standart ukrainskoi literaturnoi movy: chynnyky ta mekhanizmy vzaiemodii* [West Polissian Area and Standard of Ukrainian Literary Language: Factors and Mechanisms of Interaction]. *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka*. № 2 (32). S. 76–84 [in Ukrainian].
16. Shyts A. (2014) *Vyslovlennia nechlenovanoho riznovydu yak zasoby eksplikatsii zaperechnoi modalnosti* [Expressions of the Unarticulated Variety as Means of Explicating Negative Modality]. *Naukovyi chasopys NPU imeni M.P. Drahomanova. Serii 10: Problemy hramatyky i leksykolohii ukrainskoi movy*. Vyp. 11. S. 163–167 [in Ukrainian].
17. Shulska N., Kostusiak N., Kostusiak D., Zinchuk R., Rudianyn I., Vilchynska T., Bachynska H., Verbovetska O., Svystun N., Savchyn T. (2024) *Productive Word-Forming Models of Surnames in Dialect Speech: Suffix Derivatives, Their Contextual Appearances and Historical Interpretation*. *AD ALTA: Journal of Interdisciplinary Research*. Vol. 14, Issue 1, Spec. Issue XLI. P. 87–94. URL: https://www.magnanimitas.cz/ADALTA/140141/papers/A_14.pdf [in English].

Sources

1. HzP – Arkushyn H. (2007) *Holosy z Pidliashshia: teksty* [Voices from Pidlyashshya: Texts]. Lutsk: RVV «Vezha» Volyn. derzh. un-tu im. Lesi Ukrainky. 534 s. [in Ukrainian].
2. HzVP – Arkushyn H. (2010) *Holosy z Volynskoho Polissia (Teksty)* [Voices from Volyn Polissya (Texts)]. Lutsk: VNU im. Lesi Ukrainky. 542 s. + 2 elektron. opt. dysky (DVD) [in Ukrainian].
3. HzB – Arkushyn H. (2012) *Holosy z Beresteishchyny (Teksty)* [Voices from Brest Region (Texts)]. Lutsk: VNU im. Lesi Ukrainky. 536 s. [in Ukrainian].

EXPRESSION OF NARRATIVE MODALITY IN THE SPOKEN LANGUAGE OF SPEAKERS OF THE WESTERN POLISSIAN DIALECT: SPECIALIZED AND TRANSPOSED MANIFESTATION

Abstract. The relevance of the issue addressed in the article is determined by the need to study the spoken language of Western Polissian dialect speakers in terms of modal diversity. According to the outlined aim and tasks of the work, the

modal peculiarities of narrative expressions in Western Polissian dialects have been identified; the central morphological means involved in forming affirmations and negations have been characterized and analyzed in comparison with the literary standard; the functional potential of transposed units used in modeling affirmative and negative statements has been determined, with a focus on the communicative conditions of their usage. It has been established that narrative expressions are a prevalent communicative type in Western Polissian dialect material. Narrative modal meanings are realized through partitioned and unpartitioned syntactic units of affirmative and negative content. In partitioned constructions, the temporal feature of the predicate plays a key role, with actions, processes, or states being interpreted as either coinciding or not coinciding with the moment of speech according to the specialized manifestation. In addition to primary forms, secondary (transposed) formal means are also recorded, including those representing past actions through representatives assigned to other temporal characteristics. Significant morphological diversity is characteristic of unpartitioned syntactic units, where literary markers are found to be unproductive, whereas narrow-regional service units or their functional equivalents prevail. Reduplicated forms and expressions of other modal plans, including interrogative ones, play an important role in realizing authorial intentions. In the selected dialectal constructions, implicit marking of negation is present, associated with certain established phrases, including those that vulgarize speech, providing it with a relaxed and expressive quality.

Keywords: Western Polissian dialect, syntax, narrative modality, affirmation, negation, negator, expression, predicate.

© Костусяк Д., 2024 р.

Дмитро Костусяк – аспірант кафедри української мови та лінгводидактики Волинського національного університету імені Лесі Українки, Луцьк, Україна; Kostusiak.Dmytro2022@vnu; <https://orcid.org/0009-0000-2322-9981>

Dmytro Kostusiak – Postgraduate student of the Department of Ukrainian Language and Linguodidactics, Lesya Ukrainka Volyn National University, Lutsk, Ukraine; Kostusiak.Dmytro2022@vnu; <https://orcid.org/0009-0000-2322-9981>

ОНИМИ В ІДІОЛЕКТІ СТЕПАНА БАНДЕРИ (на матеріалі автобіографії «Мої життєписні дані»)

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 2(52)

УДК 811.161.2'373.21 (477.87)

DOI: 10.24144/2663-6840/2024.2(52).82–87

Котович В. Оними в ідіолекті Степана Бандери (на матеріалі автобіографії «Мої життєписні дані»); кількість бібліографічних джерел – 9; мова українська.

Анотація. У статті проаналізовано оними автобіографії Степана Бандери, опублікованої у виданні «Перспективи Української Революції» (Київ: Наш Формат, 2021). Метою розвідки стала характеристика власних назв, засвідчених у життєписі: лінгвокультурологічне дослідження особових власних імен; ономастичний аналіз родинних прізвищ та огляд інших груп онімів як репрезентантів світоглядних орієнтирів автора. Онімне поле, у векторі дії якого перебуває індивід, впливає на формування його етнокультури, ментальності та духовного світу; знання онімів є однією з ознак інтелектуального виміру особи.

Схарактеризовано ймовірні мотиви найменування самого Степана Бандери та його найближчих родичів. Розглянуто декілька версій походження прізвища Бандера; проаналізовано родинні прізвища Білецька, Глодзінська, Кушлик.

Здійснено огляд особових імен та прізвищ відомих осіб, які були ключовими у формуванні світогляду, ідейно-громадської позиції Провідника; засвідчено назви сіл та міст його малої батьківщини, місцевості, де проходили дитячі та юнацькі роки.

Віднайдено на сторінках автобіографії немало назв адміністративно-територіальних, етнографічних та державно-політичних одиниць, а також ергонімів. Останні свідчать, у векторі дії яких організації формувалася активна громадсько-просвітницька позиція Бандери, демонструють, під впливом діяльності яких політико-ідеологічних інституцій, військових та політичних об'єднань склалися його ідеологічно-політичні, державотворчі та національно-революційні погляди, здійснювався військово-бойовий вишкіл та вишкіл підпільної практики.

Доведено, що оними посідають в ідіолекті Степана Бандери важливу роль. Власні назви чи не найбільшою мірою експлікують людський чинник і в мові загалом, і в словнику кожного її носія зокрема. В антропонімах зосереджено духовні цінності особи-номінатора; в ойконімах, гідронімах, хоронімах відображено історико-культурний, а в ергонімах – політико-ідеологічний ландшафт епохи. Оними біографії «Мої життєписні дані» – вияв освіченості та ерудиції, маркери національної ментальності та глибокої духовної культури її автора.

Ключові слова: ідіолект, антропонім, ойконім, гідронім, хоронім, ергонім, Степан Бандера.

Формулювання проблеми. Автобіографію або «Мої життєписні дані» Степан Бандера написав у квітні 1959 р. для американського генерального консульства в Мюнхені, щоб одержати американську візу для поїздки до США [ПУР, с. 27]. Візи він так і не отримав, але сьогодні маємо унікальну можливість читати частину власноруч написаного життєпису Провідника, завершеного, щоправда, тільки описом подій 1940 р.

Метою розвідки є характеристика власних назв, засвідчених в автобіографії Степана Бандери, що передбачило реалізацію таких завдань: 1) лінгвокультурологічне дослідження особових власних імен; 2) ономастичний аналіз родинних прізвищ; 3) огляд інших груп онімів як репрезентантів світоглядних орієнтирів автора.

Аналіз досліджень. Ономастикон тексту сьогодні є важливим об'єктом наукового вивчення. Щоправда дослідники звертаються, зазвичай, до ономастичного простору художніх творів (праці Н. Бербер, Е. Боевої, А. Вегеш, Т. Врублевської, І. Денисової, Л. Зубар, І. Ільченко, Д. Козловської, Е. Кравченко, О. Нестерчук, І. Приймак, О. Сколоздри-Шепітко, В. Філінюк, С. Форманової та ін.). Власна особова назва – то не тільки знак номінації, але й духовна нитка, оберіг, слово, яке єднає людину з рідною землею, родом, з «мертвими, живими і ненародженими». І пишемо це слово з великої літери не тільки за правилами граматики, але й з глибокої пошани та навіть з благоговіння перед ним.

Власних назв у кожній мові в рази більше, ніж назв загальних, попри те що послуговуємося апелятивами набагато частіше, ніж онімами. Однак онімне поле, у векторі дії якого перебуває індивід, впливає на формування його етнокультури, ментальності та духовного світу; знання онімів, поза сумнівом, є однією з ознак інтелектуального виміру особи.

Символізм прізвища Степана Бандери окреслила І. Фаріон [Фаріон, 2009], проте власні назви, засвідчені в його життєписі ще не розглядалися. Це й спричинило актуальність нашої розвідки.

Методи дослідження. Для виконання поставлених завдань застосовано передусім описовий метод, а також прийоми етимологічного, лінгвокультурологічного аналізів та аналізу словникових дефініцій.

Виклад основного матеріалу.

Антропоніми. Імена. Іменування особи здебільшого здійснюємо за одним із трьох мотивів номінації: батьки називають свою дитину іменем за власним уподобанням; називають її на честь когось – ближчих чи дальших родичів або ж просто відомих осіб; охрещують іменем, засвідченим у церковному календарі того ж дня (близького до того дня), коли дитина народилася (у таких випадках, зазвичай, кажуть: дитя саме собі принесло ім'я та обрало небесного святого-покровителя).

Припускаємо, що останній принцип домінував за іменування самого Степана Бандери. Народженого 1 січня 1909 р. сина батько охрестив Степаном,

дотримуючись церковних звичаїв: 9 січня (27 грудня) – день пам'яті святого апостола, першомученика й архиєпископа *Стефана*. Щоправда, дотримуючись звичаїв, а не канонів, бо як стверджує о. Михайло Зубрицький, УГКЦ на відміну від церкви православної не вимагала строгого дотримання записів зі «Святців...» при хрещенні [Зубрицький, 2016, с. 248].

«Мій батько, Андрій Бандера, греко-католицький священник, був у той час парохом в Угринові Старому (до парафії належало ще сусіднє село Бережниця Шляхетська). Батько походив із Стрия. Він був сином міщан-рільників Михайла Бандери і Розалії, дівоче прізвище якої було – Білецька. Моя мати Мирослава Бандера, походила зі старої священничої родини. Вона було донькою греко-католицького священника з Угринова Старого Володимира Глодзінського і Катерини з дому Кушлик. Я був другою дитиною моїх батьків. Старшою від мене була сестра Марта. Молодші: Олександр, сестра Володимира, брат Василь, сестра Оксана, брат Богдан і наймолодша сестра Мирослава, що померла немовлям» [ПУР, с. 27].

Тож батько Провідника – *Андрій* Бандера (11 грудня 1882 р. н.), український церковний, військовий і громадсько-політичний діяч, священник УГКЦ, член НТШ (з 1910 р.), 1919 р. – посол (депутат) Української Національної Ради ЗУНР [Дем'ян, 2002, с. 40] – при хрещенні, очевидно, також отримав ім'я свого небесного патрона. День пам'яті *Андрія* Первозваного, одного з дванадцяти апостолів Ісуса Христа, – 13 грудня (30 листопада).

Ім'я матері – *Мирослава* – попри те що була дочкою священника, дохристиянське. Це слов'янське автохтонне композитне ім'я, жіночий варіант чоловічого імені *Мирослав*. Імена-композити, як уважає більшість дослідників, найдавніша модель слов'янських імен; це однослівні найменування, які склалися з двох кореневих основ і містили в собі відповідне побажання новонародженій дитині. У ролі цих основ виступають корені різних повнозначних частин мови, вживаних як у препозиції, так і в постпозиції.

Таких корневих композитних основ писемні пам'ятки, слов'янська топонімія та антропонімія засвідчують велику кількість. Однак не всі вони, як підкреслює М. Худаш, були однаково продуктивними, внаслідок чого багато з них не дійшло до нашого часу і збережені лише писемністю або топонімією як раритети, до того ж не в складі композитів, які, очевидно, давно зникли, а в основах різних похідних від них утворень [Худаш, 1991, с. 18]. Найпродуктивніше для творення імен-композитів використовували субстантивні, ад'єктивні та вербальні основи. Якщо розглянути слов'янські автохтонні особові власні імена-композити з погляду їх композитної структури, тобто комбінацій поєднання між собою в композитах корневих основ, то *Мирослав(a)* – субстантивно-вербальне утворення: 'мир + славити'.

Християнським іменем був охрещений дід Степана Бандери по лінії батька – *Михайло* (20 липня 1853 р. н.), а бабуся по лінії батька мала подвійне

ім'я – *Єфросинія-Розалія*, перше, припускаємо, за іменем у «Святцях...», а друге за особистим уподобанням батьків (до речі, Степан Бандера в автобіографії називає тільки друге ім'я, очевидно, частіше вживане у побуті).

Володимир Глодзінський (1836 р. н.) – дід по лінії матері – священник УГКЦ, один із членів Народної Ради Західної України та Української Національної Ради, охрещений слов'янським автохтонним, згодом канонізованим християнською церквою іменем – *Володимир*. Дослідники стверджують, що первісно праслов'янське *Voldiměrъ означало **vold-* 'влада' і *měръ 'великий' (буквально: *силою великий*); пізніше друга частина імені зблизилася зі словом *мир* (*світ*), зазнала переосмислення і стала означати 'володар світу' [СУІ, с. 73–74].

Про бабусю по лінії матері – Глодзінську (Кушлик) – знаємо тільки, що її ім'я *Катерина* і припускаємо, що вона народилася в грудні, позаяк 7 грудня (24 листопада) – день пам'яті святої великомучениці *Катерини*, або ж так побажали назвати її батьки, чи навіть хресні батьки (хресні батьки також часто мали особливе право вибору імені для своїх похресників).

Брати Бандери названі *Олександр*, *Василь*, *Богдан*; сестри – *Марта*, *Володимира*, *Оксана*, *Мирослава*.

Брат – *Василь* Бандера (12 лютого 1915 р. н.) – учасник національно-визвольних змагань, провідний діяч ОУН [Дем'ян, 2002, с. 43]. Ім'я *Василь* – дуже часто вживане в Україні. Нерідко воно згадане і в церковному календарі, а 14 лютого (28 лютого) – день пам'яті проповідника *Василія*.

Брат – *Богдан* Бандера (4 квітня 1919 р. н.) – учасник національно-визвольної боротьби, член ОУН [Дем'ян, 2002, с. 41–42]. Отець Андрій охрестив свого сина *Богданом*, очевидно, з огляду на семантику оніма – 'Богом даний'. Серед канонізованих християнською церквою власних назв аналогом до такого імені є похідне з грецької *Теодор* (*Theodōros* < *theos* 'бог' і *dōron* 'дарунок' – 'Божий дар') [СУІ, с. 357].

Брат – *Олександр* Бандера (25 березня 1911 р. н.) – український політик, активний діяч ОУН, доктор економічних наук [Дем'ян, 2002, с. 49], «жив у Римі від 1933–34, студіював там і зробив докторат з політично-економічних наук, одружився і працював у місцевій станиці [ОУН]» [ПУР, с. 36]. День пам'яті священномученика *Олександра* вшановують 14 (28) березня. Прикметно, що в життєписі Степана Бандери ім'я *Олександр* зафіксовано з *e*, щоб уникнути не властивого для українського мовлення поєднання приголосних *-ндр* (тут згадаймо хоч би Франкове: *Олександр Великий весь світ звоював / І отсе в Вавілоні мов Бог раював...*).

Сестра – *Володимира* Бандера-Давидюк (10 березня 1913 р. н.) – громадсько-культурна діячка й учасниця національно-визвольного руху, політв'язень російсько-більшевицьких тюрем і таборів [Дем'ян, 2002, с. 45]. Цілком імовірно, що *Володимирою* була охрещена на честь дідуся по лінії матері о. Володимира Глодзінського.

Сестра – *Марта-Марія* Бандера (22 червня 1907 р. н.) – педагог, громадсько-політична діячка, керівник районного проводу жіночої сітки ОУН [Дем'ян, 2002, с. 47] мала подвійне ім'я. Первісно українці подвійним іменем називали осіб, коли до давнього дохристиянського при хрещенні додавали християнське. До прикладу, можна розглянути хоч би літописні записи: «въ крещении *Иосиф*, а мирски *Остромиръ*», «нареченный в крещении *Василий*, руским именем *Владимиръ*», «родился у Игоря сынъ и нарекоша имя ему в крещении *Андреянь*, а княжею *Святославъ*», «родися у великого князя Всеволода сынъ *Федоръ*, а прозванъ бысть *Ярославъ*» [Демчук, 1988, с. 36]. Пізніше така практика стерлася і батьки могли давати при хрещенні два імені уже за власним уподобанням: нерідко обидва були церковно-християнськими, як у випадку з іменем *Марта-Марія*.

Сестра – *Оксана* Бандера (22 грудня 1917 р. н.) – педагог, громадсько-культурна діячка [Дем'ян, 2002, с. 48] теж охрещена або за власним батьківським уподобанням християнським іменем *Оксана*, або ж на честь когось із родини.

Антропоніми. Прізвища. Щодо родинних прізвищ, то в автобіографії Степан Бандера згадує, крім свого, дівоче прізвище бабусі по лінії батька – *Білецька*, дівоче прізвище мами – *Глодзінська* та дівоче прізвище бабусі по лінії матері – *Кушлик*.

Сьогодні в українській антропоніміці немає єдиної думки щодо походження прізвища *Бандера*. Розглянемо декілька версій.

В українській мові апелятива **бандера*, від якого могло би утворитися це прізвище, немає. Але ЕСУМ подає етимологію лексеми *бандероль*, [*бандероля*] – <...>, п. *banderola*, ч. *banderol* «стрічка; (ст.) короґва», слц. *banderola* «стрічка», болг. *бандерол*, схв. *бандерола*, слн. *banderola* «стрічка»; – через польську <...> запозичено з французької; фр. *banderole* «вимпел, перев'язь, бандероль» походить від іт. *baderuola* «прапорець, вимпел», демінутива до *bandiera* «прапор», яке походить від германського кореня *band-* (пор. гот. *bandwa* «прапор») [ЕСУМ, т. 1, с. 132–133]. Отже, в основі антропоніма *Бандера* може лежати апелятив із давнім германським коренем *band-* зі значенням 'прапор' та суфіксом *-er-a*. За спостереженнями Ю. Редька, прізвища з суфіксом *-er-a* в Україні не частотні, але є: в Івано-Франківській обл. – 0,06%, у Львівській обл. – 0,16% [Редько, 2023, с. 418, 427] (наприклад, на Опіллі – *Бендера*, *Дженджерера*, *Магера*, *Матера*, *Кицера* та ін. [Панчук, 2001, с. 120]).

З апелятивом *banderuola* можна пов'язувати семантику прізвища іспанця Jose Antonio Dominguez *Bandera* (Хосе Антоніо Домінгес *Бандера*), сценічний псевдонім якого Антоніо *Бандерас* (Antonio *Banderas*) та португальського футболіста Рафаеля *Бандейра*. Подибуємо таку лексему і в італійському ергонімі – *Associazione Bandiera Rossa* (Асоціація «Червоний прапор») (Банд'ера Росса, БР) – назві лівої політичної течії Італії. Тож така лексема в іспанській, португальській, італійській мовах функціонує і серед апелятивів, і серед онімів.

Для прізвища Степана Бандери ця версія осо-

бливо прийнятна з огляду на позитивні асоціації, які прізвище Провідника в нас викликає. Для мільйонів українців Бандера – це справді прапор, ідейний натхненник, символ. Однак маємо розуміти, що прізвищам українців понад 200 років, а в Галичині, на Буковині та Закарпатті влада Австрійської імперії вже 1780 р. закріпила за кожним її громадянином стабільне прізвище, яке глава сім'ї передавав у спадок своїм дітям [Чучка, 2005, с. 39]. Тож уособлення прізвища Степана Бандери з поняттям *прапора* передовсім символічне.

Спроба пов'язати значення антропоніма з апелятивом **бандери* 'церковні короґви', як їх «називали на деяких теренах Прикарпаття у XVIII–XIX ст.», теж дуже приваблива. Відомо, що батько Степана Бандери був священником, дід Михайло – паламарем в одній із церков м. Стрия, але дід народився 1853 р., тож до того часу принаймні два покоління Бандер мали таке прізвище і не відомо, чи воно мало пряме відношення до прізвища перших носіїв. До того ж у жодному українському діалектному словнику нам не вдалося відшукати лексеми **бандери* у значенні 'церковні короґви'. Знаходимо таке слово тільки в уже цитованому ЕСУМ, де ч[еське] *banderol* пояснено як «стрічка; (с[таре]) короґва» [ЕСУМ, т. 1, с. 132].

П. Чучка у відомому словнику «Прізвища закарпатських українців», аналізуючи прізвище *Бандра*, пояснює, що його «можна виводити з бойківського *бандер* – 'позашлюбна дитина» [Чучка, 2005, с. 47]. Діалектизм із таким значенням зафіксував відомий польський мовознавець, дослідник польської та слов'янської діалектології й ономастики, польсько-українських міжмовних зв'язків М. Карась [Karaś, 1975, s. 58].

Тож походження прізвища *Бандера* не має однозначного трактування, однак воно стало славою, символом, гордістю українців і водночас страхом для тих, хто усвідомлює, чи ще навіть не усвідомлює – з Бандерою ми переможемо!

Прізвища *Білецький* та *Глодзінський* – давні утворення з суфіксом, відповідно, *-цьк-ий*, *-ськ-ий*. У сучасному українському антропоніміконі прізвища на *-ський*, *-цький*, *-зький* належать до найпоширеніших, посідаючи третє (після прізвищ на *-енко* та *-ук*, *-чук*) місце. Є численні докази того, що такі назви найчастіше вказували на місце проживання або походження особи: *Білецький* – уродженець поселення *Біле*, *Білиці*, *Білка* тощо; *Глодзінський* – уродженець поселення (місцевості) *Глодзь*, *Глодзінь* тощо, чи навіть поселення *Лодзь* (велике місто в центральній Польщі), бо цілком імовірно, що первісно прізвище могло фіксуватися як *Лодзінський*.

Антропонімом, утвореним від апелятивного означення особи, є прізвище *Кушлик*. В його основі лежить давнє відапелятивне ім'я або прізвисько *Кушлик*, зі значенням «... назви, пов'язані з *кошлатий*...» [ЕСУМ, т. 3, с. 170].

Власні особові імена та прізвища відомих осіб. В автобіографії Степан Бандера називає особові імена та прізвища відомих осіб, які були ключовими у формуванні його світогляду, ідейно-громад-

ської позиції. Першість тут, без сумніву, належала батькові – Андрієві Бандері. З особливим пієтетом згадує він також «активних учасників українського національного життя Галичини, кривих і їхніх знайомих» [ПУР, с. 27]: вуйків – *Павла Глодзінського*, одного з основників «Маслосоюзу» і «Сільського Господаря» (українських господарських установ); *Ярослава Весоловського*, посла до Віденського парламенту; скульптора *Михайла Гаврилка*, уродженця Полтавщини, активного учасника студентських організацій та стрілецьких товариств Галичини, чотаря УСС, хорунжого, а згодом – начальника штабу Сірої дивізії Армії УНР.

«Мій батько належав до організаторів державного перевороту в Калуському повіті (з лікарем д-ром Курівцем)» [ПУР, с. 28]. *Іван-Теодозій Куровець* – український громадський та політичний діяч, лікар, член УНР, державний секретар з охорони здоров'я при уряді ЗУНР, упродовж 1923–1931 рр. – директор першої української лікарні Галичини «Народна лічниця» у Львові.

Серед згаданих в автобіографії постатей, з якими в той чи той спосіб пов'язане життя та діяльність Провідника, *Іван Габрусевич* – член ОУН, керівник підreferентури Юнацтва ОУН Крайової Екзекутиви, від липня 1931 р. – крайовий провідник ОУН на західноукраїнських землях; *Євген Коновалець* – видатний ідеолог українського націоналізму, полковник армії УНР, командир Січових Стрільців, засновник та перший голова ОУН; *Дмитро Майський* – член бюро Проводу ОУН, головний редактор видання «Ідея і чин», генерал-політвиховник УПА; *Володимир Тимчій-Лопатинський* – крайовий провідник ОУН (1939–1940 рр.), член повітового проводу ОУН Стрийщини; *Андрій Мельник*, один із співзасновників Січових Стрільців та Української Військової Організації, полковник армії УНР, Голова ПУН, голова ОУН (1938–1964 рр.); *Ярослав Барановський*, член ОУН, з 1933 р. – секретар Проводу ОУН; *Микола Лемик*, член ОУН, з 1941 р. – крайовий провідник ОУН на східноукраїнських землях; *Євген Онацький*, член ОУН з 1929 р., член ПУН, представник ОУН в Італії. Як читаємо в життєписі, Степан Бандера високо цінував внесок кожного в боротьбу за становлення Української Держави, хоч поділяв і не всі погляди та дії деяких членів ОУН.

Ойконіми. Немало уваги відведено в життєписі Степана Бандери ойконімам. Передусім це назви сіл та міст його малої батьківщини, місцевості, де проходили дитячі та юнацькі роки Провідника:

Угринів Старий – село, в якому народився Степан Бандера, парафія батька – о. Андрія Бандери (тепер – с. Старий Угринів Калуського р-ну Івано-Франківської обл.).

Бережниця Шляхецька – село, сусіднє зі Старим Угринівим, яке належало до однієї з ним парафії (тепер – с. Бережниця Калуського р-ну Івано-Франківської обл.).

Калуш – повітове місто (тепер – районний центр Івано-Франківщини), до якого адміністративно належав *Старий Угринів*; *Калуський повіт* згадано й у контексті того, що о. Андрій Бандера

«належав до організаторів державного перевороту в *Калуському повіті*», «брав активну участь у формуванні державного життя в *Калушчині*» [ПУР, с. 28]; 1928 р. Степан Бандера був арештований польською поліцією «за організування в *Калуші* листопадових свят-маніфестацій в 10-річчя Листопада і створення ЗУНР у 1918 р.» [ПУР, с. 33]; з 1929 р. завданнями Степана Бандери в ОУН «були загально-організаційні на *Калуський повіт*» [ПУР, с. 31].

Воля Заберевецька – село повіту *Долина*, куди був переведений на парафію о. Андрія Бандера 1933 р.

Тростянець – село *Долиниціни*, куди був переведений на парафію о. Андрія Бандера після арешту Степана Бандери.

Ягольниця – село біля Чорткова, куди переїхала родина Бандери у травні 1919 р. та замешкала в о. Антоновича, брата матері (тепер – с. Ягільниця Чортківського р-ну Тернопільської обл.).

Стрий – місто, в якому народився о. Андрій Бандера; 1919 р. Степан Бандера вступив тут до української гімназії; 1929 р. «був учасником 1-ої конференції ОУН *Стрийської округи*» [ПУР, с. 31].

Станиславів – (тепер – м. Івано-Франківськ) місто, згадане в контексті того, що о. Андрій Бандера «був послом до парламенту Західно-Української Народної Республіки – Української Національної Ради в *Станиславіві*» [ПУР, с. 28].

Львів – місто, куди переїхав Степан Бандера у вересні 1928 р. та вступив на агрономічний відділ Високої Політехнічної Школи, а далі неодноразово згадує у своєму життєписі це місто як терени своєї національно-політичної діяльності.

Дубляни коло Львова – село, де містилися агрономічні зведення Львівської Політехніки і де з половини 1930 р. до 1932 р. мешкав Степан Бандера.

Низку назв поселень Провідник згадує у зв'язку з різними подіями особистого, культурно-освітнього, суспільно-громадського, національно-патріотичного, політичного життя; антибільшовицької боротьби; революційної та національно-визвольної діяльності:

Подєбради (ЧСР) – місто, куди Степан Бандера намагався виїхати 1927 р. на студії в Українській Господарській Академії.

Пицани (*Пещани*) – місто у Словаччині, куди в листопаді 1939 р. Степан Бандера поїхав на два тижні на лікування ревматизму і де відбулася «низка нарад провідного активу ОУН» [ПУР, с. 358].

Сокаль – місто, де Степан Бандера після ув'язнення 1939 р. зустрічався з провідними членами ОУН.

Деякі поселення згадано у зв'язку з частими судовими процесами та ув'язненнями самого Степана Бандери: «Після арештування в червні 1934 р. я перебував слідство у в'язницях *Львова*, *Кракова* й *Варшави*» [ПУР, с. 33]; «...я сидів у в'язницях «Свенти Кшиж» коло *Кельці*, у *Вронах* коло *Познаня* і в *Берестю* над Бугом» [ПУР, с. 33–34], або інших членів ОУН: «...Іван Габрусевич (загинув у німецькому концтаборі «Заксенгавзен» в *Оранієнбургу* коло *Берліну* в 1944 р.)» [ПУР, с. 31]; 1939 р. брат Василь Бандера «повернувся до Львова з польського концтабору в *Березі Картузькій*» [ПУР, с. 25].

Політична діяльність Степана Бандери передбачала його безпосередню участь у заходах, які відбувалися в багатьох містах зарубіжжя: «В липні 1932 р. я з кількома іншими делегатами від КЕ ОУН на ЗУЗ брав участь у Конференції ОУН у Празі»; «У 1933 р. відбулися теж ширші конференції в Берліні і в Данцігу (німецька назва польського міста Гданськ – прим. ред.), на яких я теж був» [ПУР, с. 32]; 1939 р. «в Кракові я увійшов у працю тамошнього осередку ОУН»; «зі Словаччини я поїхав до Відня, де теж була важлива закордонна станиця ОУН» [ПУР, с. 35]; 1940 р. «був у Римі, де станицею ОУН керував проф. Є. Онацький [ПУР, с. 36]».

Цілком негативною конотацією наповнена згадка про «більшевицьку Москву» [ПУР, с. 28], вживану, не в значенні назви міста, а назви країни (Росії), як і Берлін у значенні «гітлерівська Німеччина»: «політичне узгіднення між Берліном і Москвою» [ПУР, с. 36].

Гідроніми. Про назви двох водних об'єктів – рік Збруч та Буг Провідник веде мову, обираючи їх як своєрідний маркер території: «Усі чоловіки з моєї родини, в тому числі й батько, як військовий капелян в рядах УГА, перейшли за Збруч в половині липня 1919 р.» [ПУР, с. 28], чи уточнення місця знаходження поселення: «Німецько-польська війна у вересні 1939 р. застала мене у Берестю над Бугом» [ПУР, с. 34].

Хороніми. З глибоким розумінням та послідовністю Степан Бандера у своєму життєписі веде мову про адміністративно-територіальні, етнографічні та державно-політичні об'єднання українських теренів: *Галичина, Буковина, Закарпаття (Закарпатська Україна)* (називає їх «західноукраїнськими країнами» [ПУР, с. 27]), *Волинь, Велика Україна (Наддніпрянина), Західна Україна, Осередні і Східні Землі України, Західно-Українська Народна Республіка (ЗУНР), Українська Народна Республіка.*

Свою політичну діяльність та боротьбу й працю інших членів ОУН він пов'язує також із коротшим чи

довшим перебуванням на території *Польщі, Словаччини, Чехо-Словаччини (ЧСР), Австрії, Італії.*

Ергоніми. Неабияке місце в ідіолекті життєпису Степана Бандери посідають ергоніми. Вони свідчать, у векторі дії яких організацій формувалася активна громадсько-просвітницька позиція юного Бандери, його однодумців, членів родини: «*Маслосоюз, Сільський Господар*» (українські господарські установи), *Пласт* (організація українського скавтіngu – 5-ий пластовий курінь ім. кн. Ярослава Осмомисла, 2-ий курінь старших пластунів «Загін Червона Калина»), «*Сокіл*» (спортивно-руханкове товариство), *підпільна Організація середношкільників Стрийської гімназії, товариство «Просвіта», руханкове товариство «Луг», українське товариство студентів Високої Політехнічної Школи «Основа», Кружок студентів-рільників, Український Студентський Спортовий Клуб (УССК), товариство «Сокіл-Батько»,* а також демонструють, під впливом діяльності яких політико-ідеологічних інституцій, військових та політичних об'єднань складалися ідеологічно-політичні, державотворчі та національно-революційні погляди Провідника, здійснювався його військово-бойовий вишкіл та вишкіл підпільної практики: *парлямент Західно-Української Народної Республіки – Українська Національна Рада, Українська Галицька Армія, Українська Військова Організація (УВО), Організація Українських Націоналістів (ОУН), Крайова Екзекутива ОУН.*

Висновки. Важливу роль в ідіолекті Степана Бандери посідають оніми. Власні назви чи не найбільшою мірою експлікують людський чинник і в мові загалом, і в словнику кожного її носія зокрема. В антропонімах зосереджено духовні цінності особи-номінатора; в ойконімах, гідронімах, хоронімах відображено історико-культурний, а в ергонімах – політико-ідеологічний ландшафт епохи. Оніми біографії «Мої життєписні дані» – вияв освіченості та ерудиції, маркери національної ментальності та глибокої духовної культури її автора.

Література

1. Демчук М.О. Слов'янські автохтонні особові власні імена українців XIV–XVII ст. Київ: Наукова думка, 1988. 172 с.
2. Дем'ян Г. Матеріали до Енциклопедії ОУН і УПА (Продовження). *Визвольний шлях: суспільно-політичний, науковий та політичний місячник.* Кн.10 (655). Жовтень. 2002. С. 34–53.
3. Зубрицький М. Зібрані твори і матеріали у трьох томах. Т. 2: Матеріали до біографії. Львів: Літопис, 2016. 614 с.
4. Панчук Г. Антропонімія Опілля. Тернопіль: ТДПУ ім. Володимира Гнатюка, 2001. 195 с.
5. Редько Ю.К. Сучасні українські прізвища. Львів: ЛНУ ім. Івана Франка. 2023. 551 с.
6. Фаріон І.Д. Степан Бандера – практик, теоретик, містик національного руху: лекція Ірини Фаріон з нагоди столітнього ювілею Провідника. Івано-Франківськ: Місто-НВ, 2009. 32 с.
7. Худаш М.Л., Демчук М.О. Походження українських карпатських і прикарпатських назв населених пунктів (відантропонімії утворення). Київ: Наукова думка, 1991. 268 с.
8. Чучка П. Прізвища закарпатських українців: історико-етимологічний словник. Львів: Світ, 2005. 704 + XLVIII с.
9. Karaś M. Studia nad dialektologią polską (Z materiałów b. katedry języków ruskich UJ). Kraków. 1975. 237 s.

Список умовних скорочень назв джерел

ЕСУМ – Етимологічний словник української мови: у 7 т. Київ: Наукова думка, 1982–2012.

СУІ – Трійняк І. І. Словник українських імен. Київ: Довіра. 2005. 488 с.

ПУР – Бандера Степан. Мої життєписні дані. *Перспективи Української Революції.* Київ, 2021. 662 с.

References

1. Demchuk M.O. (1988) Slovianski avtokhtonni osobovi vlasni imena ukraintsv XIV–XVII st. [Slavic Autochthonous Personal Proper Names of Ukrainians of the 14th–17th centuries]. Kyiv: Naukova dumka. 172 s. [in Ukrainian].
2. Demian H. (2002) Materialy do Entsyklopedii OUN i UPA (Prodovzhennia) [Materials for the OUN and UPA Encyclopedia (Continuation)]. *Vyzvolnyi shliakh: suspilno-politychnyi, naukovyi ta politychnyi misiachnyk*. Kn.10 (655). Zhovten. S. 34–53 [in Ukrainian].
3. Zubrytskyi M. (2016) Zibrani tvory i materialy u trokh tomakh. T. 2: Materialy do biohrafii [Collected Works and Materials in Three Volumes. T. 2: Materials for biography]. Lviv: Litopys. 614 s. [in Ukrainian].
4. Panchuk H. (2001) Antroponimiia Opillia [The Anthroponymy of Opillia]. Ternopil: TDPU im. Volodymyra Hnatiuka. 195 s. [in Ukrainian].
5. Redko Yu.K. (2023) Suchasni ukraïnski pryzvyshcha [Modern Ukrainian Surnames]. Lviv: LNU im. Ivana Franka. 551 s. [in Ukrainian].
6. Farion I.D. (2009) Stepan Bandera – praktyk, teoretik, mistyk natsionalnoho rukhu [Stepan Bandera is a Practitioner, Theoretician, Mystic of the National Movement]: lektsiia Iryny Farion z nahody stolitnoho yuvileiu Providnyka. Ivano-Frankivsk: Misto-NV. 32 c. [in Ukrainian].
7. Khudash M.L., Demchuk M.O. (1991) Pokhodzhennia ukraïnskykh karpatskykh i prykarpatskykh nazv naselenykh punktiv (vidantroponimni utvorennia) [The Origin of Ukrainian Carpathian and Pricarpathian Names of Settlements (Vidantroponymic Formations)]. Kyiv: Naukova dumka. 268 s. [in Ukrainian].
8. Chuchka P. (2005) Pryzvyshcha zakarpatskykh ukraïntsv [Surnames of Zakarpathian Ukrainians]: istoryko-etymolohichni slovnyk. Lviv: Svit. 704 + XLVIII s. [in Ukrainian].
9. Karaś M. (1975) Studia nad dialektologią polską [Studies in Polish Dialectology]. (Z materiałów b. katedry języków ruskich UJ). Kraków. 237 s. [in Poland].

Spysok umovnykh skorochen nazv dzherel

ESUM – Etymolohichni slovnyk ukraïnskoi movy [Etymological Dictionary of the Ukrainian Language]: u 7 t. Kyiv: Naukova dumka, 1982–2012.

SUI – Triiniak I. I. Slovnyk ukraïnskykh imen [Dictionary of Ukrainian Names]. Kyiv: Dovira. 2005. 488 s.

PUR – Bandera Stepan. Moi zhyttiepysni dani [My Biographical Data]. *Perspektyvy Ukraïnskoi Revoliutsii*. Kyiv: Nash format, 2021. 662 s.

THE ONYMS IN THE IDIOLECT OF STEPAN BANDERA (on the Material of the Autobiography “My Biographical Data”)

Abstract. In the article analyzes the onyms of Stepan Bandera’s autobiography, published in the publication «Perspectives of the Ukrainian Revolution» (Kyiv: Nash Format, 2021). The purpose of the investigation was to characterize the proper names attested in the biography: linguistic and cultural research of personal proper names; onomastic analysis of family surnames and review of other groups of onyms as representatives of the author’s worldview orientations. The onyms field, in the vector of which an individual is located, affects the formation of his ethnoculture, mentality and spiritual world; knowledge of onyms is one of the signs of the intellectual dimension of a person.

The probable motives for the naming of Stepan Bandera himself and his closest relatives are characterized. Several versions of the origin of the Bandera surname have been considered. The family surnames *Biletska*, *Glodzinska*, *Kushlyk* were analyzed.

An overview of the personal names and surnames of famous people who were key in the formation of the worldview, ideological and social position of the Guide was carried out; the names of the villages and towns of his small homeland, the area where his childhood and youth were spent, are attested.

There are quite a few names of administrative-territorial, ethnographic and statepolitical units, as well as ergonyms, on the pages of the autobiography. The latter testify in the vector of actions of which organizations Bandera’s active social and educational position was formed, and also demonstrate under the influence of the activities of which political and ideological institutions, military and political associations his ideological and political, state and building and national and revolutionary views were formed, military and combat training and underground practice training.

It has been proven that onyms play an important role in the idiolect of Stepan Bandera. Proper names explain to the greatest extent the human factor both in language in general and in the vocabulary of each of its speakers in particular. Anthroponyms focus on the spiritual values of the person-nominator; oikonoms, hydronyms, choronyms reflect the historical and cultural landscape, and ergonyms reflect the political and ideological landscape of the era. The silent biography “My biographical data” is a manifestation of education and erudition, markers of the national mentality and deep spiritual culture of its author.

Keywords: idiolect, anthroponym, oikonym, hydronym, horonym, ergonym, Stepan Bandera.

© Котович В., 2024 р.

Віра Котович – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри української мови Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, Дрогобич, Україна; virako@ukr.net; <http://orcid.org/0000-0001-6370-8135>

Vira Kotovych – Doctor of Philology, Professor, Head of the Ukrainian Language Department, Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University, Drohobych, Ukraine; virako@ukr.net; <http://orcid.org/0000-0001-6370-8135>

ЛІНГВОСОФІЯ ПОЕТИЧНИХ ТВОРІВ ФЕДОРА ПОТУШНЯКА

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 2(52)

УДК 811.161.2'373+159.923.95:821(477.87) Потушняк

DOI: 10.24144/2663-6840/2024.2(52).88–93

Кравець Л. Лінгвософія поетичних творів Федора Потушняка; кількість бібліографічних джерел 8; мова українська.

Анотація. Мова поетичних творів Ф. Потушняка становить науковий інтерес з погляду вивчення ідіостилю митця, осмислення соціокультурного контексту його творчості, пізнання особливостей розвитку української лінгвокультури закарпатського краю. Мета статті полягала в з'ясуванні особливостей поетичної мовотворчості Ф. Потушняка на засадах лінгвософії. Це зумовило необхідність характеристики постаті митця, аналізу соціокультурного середовища, в якому він формувався і працював; виділення ключових образів поетичної мови письменника; дослідження специфіки словесного вираження виявлених образів з погляду лінгвософії.

З'ясовано, що поезія Ф. Потушняка виразно модерна, пройнята західноєвропейськими філософськими ідеями, позначена впливом символізму, імажинізму, сюрреалізму, неоромантизму. У ній часто ірреальне витісняє реальне, а містика поєднується з філософією. Автор виявляє високу майстерність, створюючи алогічні метафори, використовуючи численні символи, тонкі алюзії, специфічний синтаксис. Тексти, насичені цими мовними засобами, спрямовують на вдумливе прочитання, глибоке занурення в зміст, потребують розгадування, дешифрування. Ф. Потушняк розумів творчість не тільки як роботу духу, а й імпульси вищого начала. У поетичному вираженні цієї думки автор звертається до біблійних образів-символів. Письменник прагне максимально точно виразити внутрішній стан творчої особистості в хвилини натхнення, відтворити рух уяви і думки, процес пошуку слова. Відчуття найбільшого творчого піднесення митець передає через образ *духа*. Одним із ключових образів поета є також *слово*. Воно здобуває численні різнопланові інтерпретації в текстах Ф. Потушняка через епігети, метафори, порівняння. Автор неодноразово підкреслює надчасовість і велич *слова*, яке розуміє ширше, ніж мовну одиницю. Це творчість явлена в слові.

Виконане дослідження є лише першою спробою вивчення мовотворчості Ф. Потушняка на засадах лінгвософії. Результати аналізу показали перспективність подальших лінгвософських студій в аспекті поглибленого вивчення поетичного доробку митця.

Ключові слова: Федір Потушняк, мовна особистість, мовотворчість, поетичний твір, лінгвософія, метафора.

Формулювання проблеми. Письменницька мовотворчість постійно перебуває в полі зору лінгвістів, оскільки в ній відбивається динаміка поетичного мовомислення, розкривається потенціал загальнонародної мови, віддзеркалюється її стан на певному соціокультурному й часово-просторовому зрізі. Водночас мова художніх творів засвідчує вдумливу й ретельну роботу митця над словом, визначену тонким мовним чуттям та естетичними орієнтирами, засновану на світоглядних позиціях автора, узгоджену з індивідуальною творчою концепцією. Ці аспекти також у фокусі уваги дослідників.

Письменник у слові виражає насамперед себе, свій внутрішній світ, свої думки, переживання, уявлення, які у свою чергу виявляють масштаб творчої особистості у її зв'язку із певною культурою, часом, простором. Вибір автором мови для вираження свого внутрішнього світу, глибинних емоційно-інтелектуальних процесів визначають переважно психологічні чинники. Здебільшого домінантною мовою творчості стає та, в якій автор почувається найвільніше, яку відчуває найглибше, в якій живе його творча думка, за допомогою якої він може найповніше реалізувати свій мистецький задум, відтворити мислеобрази, передати найтонші порухи душі. Мова у цьому разі є не тільки інструментом творчості і формою вираження авторського «Я», а насамперед маркером національної ідентичності, бо через мову митець виявляє свій глибинний зв'язок з національною культурою, носієм якої він є, засвідчує свою спорідненість з нею. Мова як

своєрідний конденсатор інформації, збираної мовним колективом упродовж усього його існування, визначає спосіб етноспецифічної концептуалізації дійсності у художній творчості. Роль мови як маркера національної ідентичності посилюється в переломні періоди розвитку суспільства, як це було в 20–30-ті роки ХХ ст., і як це відбувається в наш час.

Дослідження мовотворчості Ф. Потушняка дає змогу детальніше вивчити індивідуальний стиль автора і через нього глибше пізнати українськомовну літературу Закарпаття, простежити розвиток мови української поезії краю. Отримані результати мають допомогти в осмисленні нинішніх проблем української літературної мови та пошуку шляхів їх розв'язання з урахуванням історичного досвіду.

Аналіз досліджень. Поняття «лінгвософія» в українській лінгвістиці відносно нове, але вже досить відоме і вживане. В аспекті лінгвософії досліджують творчість митців (Єрмоленко С. «Лінгвософія поетичних текстів Лесі Українки», Голюкова Н. «Феномен «культура мови» в лінгвософії Павла Загребельного»), окремі семантичні опозиції (Сюта Г. «Лінгвософія опозиції «свій – чужий» у текстах періоду російсько-української війни»), часопростір художніх творів (Голоюх Л. «Лінгвософія часопростору в мовній картині світу С. Пашковського»), гумор і сатиру (Коць Т. «Лінгвософія сучасного гумору й сатири в журналі «Перець») тощо. Поява лінгвософії як методології визначена логікою розвитку української лінгвостилістики, яка постійно поповнює свій дослідницький інструментарій та поглиблює ви-

вчення об'єкта пізнання, остаточно утверджуючись як інтегративна наука. Численні праці українських учених засвідчують тривалі пошуки релевантних методів і методик лінгвостилістичного дослідження мови, результати яких і дали підстави для формування медологічних засад лінгвософії. Наукове обґрунтування це поняття здобуло в колективній монографії «Лінгвософія українських текстів XXI століття» (2023), автори якої наголошують на відмінності від терміна «лінгвофілософія» як «філософія мови, учення про природу мови і функції, форми мови, побудови мисленнєвих операцій у процесі означення і пізнання дійсності, теорія залежності пізнавального процесу від мови» [Бибики 2023, с. 316]. У монографії запропоновано лінгвософську методологію інтегративно-стилістичного дослідження текстів різних стилів, у тому числі і художніх, та розкрито її особливості на прикладі аналізу низки текстів. Як зазначено в монографії: «Лінгвософія – це пізнання буття через семантику і прагматику одиниць мовного рівня, які виявляємо за концептуально-знаковим наповненням художніх текстів. Відповідно *Слово*, занурене в контекст доби, конкретної інформації та ситуації, розкриває свою семасіологічну потугу, усю свою внутрішню від моменту зародження в логосі *лінгвокультурну пам'ять* про час уживання, про дискурс, у якому з'єднані *мовець – ситуація – інтенція – емоція – оцінка – суспільні та особистісні уподобання* тощо. Наділене функцією інструмента пізнання воно саме стає об'єктом пізнання» [Бибики 2023, с. 316]. Текст художнього твору, за словами С. Єрмоленко, «багатовимірний, а прочитання його з погляду лінгвософії як методології інтегративної стилістики та історії української літературної мови дає змогу виявити зображально-виражальні потужності українського Слова – скарбниці пам'яті народу, невинної ріки пізнання, розширення раціональних і емоційно-психологічних рефлексій людини на події реального часу» [Єрмоленко 2023, с. 44]. Дослідження поетичних текстів Ф. Потушняка на засадах лінгвософії дає змогу повніше інтерпретувати зміст творів автора.

Багата творча спадщина Ф. Потушняка, що містить поетичні й прозові твори, здебільшого була об'єктом літературознавчих досліджень, завдяки яким ім'я митця, його доробок повернуто в історію української літератури. Ключова роль у цьому належить працям Л. Голомб, зокрема її монографії «Поетична творчість Федора Потушняка» (2001), в якій проаналізовано видані за життя митця й невидані збірки поезії. Дослідниця також упорядкувала збірку вибраного «Хвилини вічності: лірика», додавши до неї власну передмову «У таємничому дивосвіті слова. Лірика Федора Потушняка» (2000). Твори Ф. Потушняка різноаспектно досліджували також Ю. Балега, Е. Балла, В. Барчан, Н. Вигодованець, О. Ігнатівич, М. Козак, О. Кордонець, Т. Лях, В. Поп, Н. Ребрик, Г. Сабадош, І. Сенько, О. Тиховська, Д. Федака, М. Яремкович. Значно менше мовознавчих досліджень доробку Ф. Потушняка. Серед них, зокрема, статті Т. Вільчинської, В. Барчан, В. Папіш, О. Чижмар, Г. Сньозик.

Мета статті – з'ясувати особливості поетичної мовотворчості Федора Потушняка на засадах лінгвософії.

Поставлена мета передбачає розв'язання таких **завдань**:

- схарактеризувати постать митця та соціокультурне середовище, в якому він формувався і працював;
- виділити ключові образи поетичної мови письменника;
- схарактеризувати специфіку словесного вираження виявлених образів на засадах лінгвософії.

Об'єкт, предмет, мета та завдання дослідження зумовили вибір загальнонаукових та вузькоспеціальних **методів дослідження**: *синхронно-описовий* (для висвітлення особливостей біографії митця), *текстової ідентифікації словесних образів* (для фіксації словообразів у поетичних текстах), *семантико-стилістичний* (для визначення семантики і стилістичних функцій аналізованих одиниць), *лінгвокультурологічний* (для з'ясування емоційно-оцінного змісту словообразів у зв'язку з соціокультурними чинниками та лінгвокультурними традиціями).

Виклад основного матеріалу. Мовотворчість Ф. Потушняка репрезентує український сегмент культури Закарпаття, що виокремився й почав стрімко розвиватися за часів Чехословаччини. Соціально-культурна ситуація 20–30-х рр. ХХ ст. сприяла формуванню в краї генерації митців-українофілів, серед яких Василь Гренджа-Донський, Юлій Боршош-Кум'ятський, Степан-Севастьян Сабол (Зореслав), Федір Могіш, Марійка Підгірянка, Миколая Божук та ін. Закорінені в традиціях рідної землі, наснажені любов'ю до неї, вони творили стильово і тематично розмаїту поезію, що стала окремою сторінкою історії української літератури.

Початок поетичної творчості Федора Потушняка припадає на кінець 20-х років і вирізняється з-поміж інших насамперед своєю спорідненістю із західноєвропейським мистецтвом. Водночас Ф. Потушняк, маючи широку ерудицію, адже крім письменницької діяльності, відомий також як історик, археолог, фольклорист, етнограф, мовознавець, літературний критик, упродовж життя зберігав національну культурну ідентичність. Як наголошує Д. Федака: «Селянський син, ставши інтелігентом у першому поколінні не просто за освітою, а й за глибинною сутністю свого внутрішнього «я», він, як Антей Землі, тримався рідного ґрунту, культивуєючи його повсякчас набутками світової цивілізації» [Федака 2007, с. 6]. Як і багато інших українських митців, поет творив здебільшого всупереч, а не завдяки обставинам.

Заснована на ґрунті народної культури, поезія Ф. Потушняка виразно модерна, пройнята західноєвропейськими філософськими ідеями, позначена впливом символізму, імажинізму, сюрреалізму, неоромантизму. У ній почасті ірреальне витісняє реальне, а містика поєднується з філософією. Проте це не втеча від дійсності, а її оригінальне поетичне вираження. На формування стилю Ф. Потушняка значною мірою вплинули знання і досвід, набуті за

час навчання в Карловому університеті. За словами Д. Федаки, у студентські роки Ф. Потушняк «поглиблено вивчав українську та зарубіжну класичну літературу, українську мову та український фольклор, спрагло знайомився з творчістю сучасних європейських письменників-неоромантиків, символістів, сюрреалістів, наполегливо студіював читані відомими вченими-фахівцями університетські курси старослов'янської мови, історії української апокрифічної літератури, історії українського романтизму XIX ст., історії новітньої української літератури, етнопедогогіки, історії філософії, сучасної світової філософії, сучасної чеської філософії, сучасної російської філософії, психології, історії релігії, логіки, етики, естетики, етнографії, іноземних мов тощо. Володів дев'ятьма європейськими мовами» [Федака 2007 с. 8]. Ф. Потушняк добре знав праці З. Фрейда, А. Бергсона, маніфест А. Бретона, перебуваючи під впливом тогочасних мистецьких віянь, він шукав нові способи письма, нові художні засоби та прийоми, які б передавали глибинне індивідуально-авторське бачення і переживання реального світу.

Становлення поета припало на ті часи, коли в духовному житті європейських країн відбулася чергова зміна світоглядно-естетичних орієнтирів. «На місце філософії позитивізму, яка була підґрунтям реалізму як літературного напрямку, приходять культ інтуїтивної свідомості, ірраціоналізму, «потоку життя», що долає межі інтелекту. Інтуїція як шлях осягнення трансцендентного, обґрунтована французьким філософом Анрі Бергсоном та італійським Бенедетто Кроче, стає теоретичною базою літератури: як позитивізм і народництво поступилися місцем «філософії життя», шопенгауерівській та ніцшеанській ідеям світу як уявлення і волі, так і реалізм почав поступатися місцем модернізму в багатьох його різновидах» [Ільницький 2008, с. 167]. Письменники переходили від побутописання до психологізму, від зображення до вираження, від опису соціальних явищ до розкриття їх через призму людської душі [Ільницький 2008, с. 271]. Це зумовило активізацію в мові поезії сугестивних, амбівалентних образів і символів, яким поступалися наративні й логічні моделі.

Поезію Ф. Потушняка характеризує оригінальна художньо-філософська інтерпретація традиційних для мистецтва питань таємничості буття, неперервності його перетворень, секретів творчості, пошуку гармонії в собі і в світі. У своєрідній поетичній формі автор передає також історичні події, свідком і учасником яких він був. Доробок митця, а саме збірку «На білих скалах», на думку Л. Голомб, «за рівнем майстерності, емоційної сугестивності, за глибиною проникнення в світ людської душі можна сміливо ставити в один ряд із творчими здобутками Богдана-Ігоря Антонича й Павла Тичини» [Голомб 2001а, с. 181].

Автор зосереджений на потаємних порухах душі, її спробах пізнати закони всесвіту й розкрити таємниці земного життя, він прагне «відтворити такі стани душі, які не цілком піддаються «поезії привичній, тому що вона не має на це засобів» [Голомб

2001b, с. 47]. Як і Б.-І. Антонича, його хвилюють неперервні зміни й перетворення в природі та зв'язок їх з людиною: *Я скажу: смерть є теж наше буття. // Хвилинка щастя – й вічне вороття* («Хатина, дуби, журавель і пліт...» с. 178). Уже з перших збірок помітно, що митець перебуває в пошуку нових форм поетичного вислову. У збірках «Можливості» і «На білих скалах» він виявляє високу майстерність, створюючи алогічні метафори, використовуючи численні символи, тонкі алюзії, специфічний синтаксис. Тексти, насичені цими мовними засобами, спрямовують на вдумливе прочитання, глибоке занурення в зміст, потребують розгадування, дешифрування: *На гиях ночі мудрий птах // Колише серце на долоні, // Зелених сумів темнота // В лісах збирає чічки дзвонів. // На водах туманів іржа, // Фонтани ночі б'ють в октави, // Зелений ранок їх пожав // І сам конає на мураві. // Дай серцю дзвоник золотий, // Зоряний меч і уста діви! // Розкрита книга пустоти, // Вінок дощів паде в посіви* («Дощовий ранок», с. 79). Сукупність образів, сформованих шляхом незвичного поєднання слів з порушенням семантичного узгодження, творить цілісну картину передранкової і ранкової дощової пори та передає суголосний з нею психоемоційний стан ліричного героя. Розгорнуті асоціативно ускладнені образи, що перебувають в алогічних зв'язках (*нічний птах колише серце на долоні; зелених сумів темнота в лісах збирає чічки дзвонів; фонтани ночі б'ють в октави* тощо), за підтримки відповідних інтонацій і ритмомелодики тексту, виражають стан, який передують творчому злету, спалаху натхнення. Згущена образність, численні символи, ускладнені асоціативні зв'язки, відсутність пунктуації найбільш помітні у циклі «Можливості», названому автором і критиками сюрреалістичним.

Митець віртуозно трансформус метафори традиційної поетики, вкладаючи в них власний зміст. Оригінальної інтерпретації, наприклад, набуває одна з найдавніших і найчастотніших у світовій літературі концептуальних метафор *книга* → *природа* (варіант: *книга* → *світ*), яка виражала і водночас визначала світосприйняття і світорозуміння впродовж більше двох тисячоліть. Трактують цю метафору в поезії Ф. Потушняка суголосне християнському світогляду, де світ (природа) вторинний щодо Слова Божого, але водночас не злитий з ним у єдине ціле, як у язичницькому пантеїзмі. Це втілення волі Бога, його творчої могутності: *Є тайна книга у богів, // Вона чужая розуму людському, // В ній і числа всіх віків, // Години зродження і скону. // Тут кожна буква вік один, // Життя її писало світа, // Прикритий кожний їх завин, // Як в небі райдуги орбіта* («Книга», с. 34). У цих рядках переплелися індивідуально-авторське уявлення про світ, найвніше світорозуміння та християнський світогляд. Концептуальну модель *книга* → *світ* митець реалізує і у формі порівняння: *А світ, як віща отворена книга* («Вона іде і пальцем золотить...», с. 138).

Поетичний мовосвіт Ф. Потушняка визначає індивідуально-авторське трактування творчого процесу, суть якого в тому, що «духовність перемагає конечність». У статті «Поет і критика» (1943), яка є

своєрідним ключем для розкодування авторських текстів, митець писав: «Естетичне творче почуття настає тоді, коли особа увільняється од земного ряду і піднімається до вищого ряду речей, зливається із первісним духовним своїм станом, божеством, якого єсть акциденцією, – де переважає величність, естетичне підняття, де центром єсть гармонія і повна незаінтересованість і свобода» [Голомб 2001b, с. 39]. Ця думка неодноразово знаходить вираження і в поетичній формі: *До зір в гості йде душа, // а за нею впереді // Мої думи-лебеді* («Залунав вечірній дзвін», с. 86), *Як іскри, думи піднялись, // Могутній племін мій // І лине в діл, у гори, в вись // За зломаний обрій. // На горах білих, золотих // Пустих доріг спочинув стих* («Осіньна ніч, і зорі, й синь», с. 92).

У циклі «Золоті сні» із збірки «Можливості» Ф. Потушняк прагне максимально точно виразити внутрішній стан творчої особистості в хвилини натхнення, відтворити рух уяви і думки, процес пошуку «вогненного слова». Відчуття найбільшого творчого піднесення сконцентровано в образі *духа на білих скелях: На штилях білих скал мій дух сто-яв, // Спустивши крила ясними слідами...* («Горить рубін у ниві, в полях пожар», с. 90). У наведених рядках *дух* – це поетично об'єктивований потенціал творчої активності, перехід від світу речей до світу ідей і навпаки. Він перебуває у стані нерухомоті, спокою, рівноваги, але водночас і творчої напруги. Високість духу увиразнює образ *білих скель*, який посилює значення піднесеності, свободи, величності. Л. Голомб вважає, що це один із тих образів, «які в процесі саморозвитку нарощують усе нові й нові відтінки значень, породжують цілі гнізда споріднених образних асоціацій, за допомогою яких поет намагається зрозуміти себе, дати зліпок стану душі на кожному новому витку свого сходження на вершини творчості...» [Голомб 2001b, с. 35].

У поезії «На береги ріки, на скали сірі...» із того самого циклу образ *духа* подано у зв'язку з образами-символами *вогнів, птаха, ночі, овоча, вічної руки*, які надають колориту таємничості і містичності, характерного для поезій Ф. Потушняка, але також супровідного творчості загалом: *На штилях скал мій дух у нерухомі // Склонивсь вогні, плывуть у даль роки, // Десь птах збудивсь на мертвім ночі зломі // І канув овоч з вічної руки* («На береги ріки, на скали сірі», с. 91). Ці образи належать до повторюваних у віршах письменника, але зміст, який вони реалізують у різних контекстах, неоднаковий. Якщо, наприклад, у згаданому тексті *овоч* позначає результат творчості [Голомб 2001b, с. 39], то в рядках *упав червоний овоч днини* («На горах спілії сади», с. 73), *як овоч, впаде в води ніч* («Співає в ночі віщий птах», с. 73) йдеться про завершення певної частини доби, у словах *овоч звис пожовклий ночі* («Пожовкла ніч, туман зорить...», с. 123) – про місяць, який за формою нагадує плід. Асоціативною основою таких переосмислень є різні властивості зіставлюваних об'єктів.

Ф. Потушняк розумів творчість не тільки як роботу духу, а й імпульси вищого начала. У поетичному вираженні цієї думки автор звертається до

біблійних образів-символів, найвиразніший з яких Неопалима Купина, з якої Бог промовив до Мойсея: *Якийсь таємний геній тут // Підносить келих наді мною, // Кургани ночі в води йдуть, // Вогні жевріють за горою. // Знов в душу втомлену мою // Розлили зорі вічні сили, // І невідоме пізнаю // І виростають серцю крила. // В куці з'явиться вогневім // І зникне враз і ніч наново, // В промінні яснім, золотім // Вогненне слово, віще слово* («У синяву небес з вершин», с. 97). Характеристики *вогню* як символу духовності, очищення, виходу за межі людських можливостей визначає актуалізацію в словосполученні *вогненне слово* ознак *наснаженості, сили слова*. Біблійний образ Неопалимої Купини оновлює і посилює цю семантику, ще більшої експресії додає наступне словосполучення *віще слово*.

Слово – один із ключових образів поета. Воно здобуває численні різнопланові інтерпретації в поетичних текстах Ф. Потушняка через епітети, метафори, порівняння: *таємне, мудре слово* (с. 33), *прозоре слово* (с. 59), *слова-пташки... стооки* (с. 68), *Замок-Слово* (с. 71), *плесо мертвих слів* (с. 80), *слова, як стріли, ум, як лук* (с. 80), *тепле слово* (с. 82), *слово зм'яте в ритм і ритми* (с. 81), *дрижить велике слово* (с. 99), *атоми слів у клітці ночі* (с. 102), *гартоване небуттям слово* (с. 121), *заржавіли тоненькі леза слів* (с. 132). Ширший контекст розкриває нові смислові грані образу. Так, метафора *слова-пташки* не тільки акцентує швидкість, легкість мови в хвилини творчості, а й передає стан натхненності, одухотвореності, чому сприяють мікрообрази *джерел глибоких, що ожили в душі, ночі, зірок: В душі ожили джерела глибокі, // Слова-пташки летять крізь ніч стооки // До золотих Сто-Ночей чорних брам, // Дві іскри зір упали там...* («Туга», с. 68). Цей образ корелює із образом *крилатого слова*, характерного для класичної поезії. *Крила* символізують духовність людини, життя її душі. Це: «солярний символ, який означає божество, духовну природу, дію, силу волі, силу розуму, швидкість, обертів, всеосяжність, здатність вийти за межі реального світу» [Войтович 2005, с. 254]. Кожна із наведених ознак може бути спроектована на *слово* й актуалізована у відповідному контексті.

Образ *творчого слова* в поезії Ф. Потушняка органічно вплітається в тексти інтимної та загальнофілософської тематики, працюючи на реалізацію творчого задуму. Автор неодноразово підкреслює надчасовість і велич *слова*, яке розуміє ширше, ніж мовну одиницю. Це творчість, явлена в слові. У семантичному полі цього образу перебувають *пісня і стих: Запертий пісням в брами шлях, // Як молот, час вдаряє в душу, // На пальці ночі віщий птах // Таємність слова не порушить* («Запертий пісням в брами шлях...», с. 66), *І вітер-дух крізь хаос темний віє, // І плавить розум, серце серцем гріє. // І змовкнун враз і враз затих – // Над світом срібний дзвонить стих* («Піняться нори, чорні птахи-тучі...», с. 139). Як і *слово*, *пісня* митець часто аналогізує із *пташкою: Зелен сад на сонці вигріває руки // Пісня – срібна пташка – по орісі стука* («Зелен сад на сонці вигріває руки», с. 116), а *стих* характеризує здебільшого

як срібний: *В лунці далечі лине срібний стих* («Промени», с. 99). Із образом слова взаємодіють *дума* і *думка*: *На крилах вечора вгорі // Літають думи, наче птахи* («Гуляє буря...», с. 66), *Мої думи-лебеді* («Залунав вечірній дзвін», с. 86), *Порхнула пташка – дума нависла* («О ясне сонце! с. 130). Думи-лебеді Ф. Потушняка, за словами Л. Голомб, «вільно літають у безмежних просторах на тлі вічності, поза кордонами конкретного часу. Народжуються на землі чи в небесах, – деє за гранями червоних рік, у тремтінні далеких вогнів, – і прагнуть самостійного життя в слові» [Голомб 2001b, с. 36].

Відчуття магії слова, творчості як долучення до вічності характеризує поетичний світ Ф. Потушняка і пояснює його постійне прагнення спокою, внутрішньої рівноваги, гармонії душевних сил. Проте випробування, які випали на долю митця, події, свідком і учасником яких довелося йому бути, не могли не відбитися в його поезії: *Туманів ігли, чорна рукоять, // Німі джерел завмерли дзвони, // З голодних привидів об'ять // Холодні линуть сльози-тони* («Туманів ігли, чорна рукоять», с. 119), *У диких водах чорний страх дозрів, // По межах плачуть нехрещені діти, // А очі їх – і полумінь, і гнів, // І меркнуть зводів зчорнілі орбіти // Над гробами підносяться увись, // Лютує страх, у нетрі жмутся змії, // Над городом, як привид, оповис // У петлі морок чорної надії* («Заснуло поле...», с. 120). Трагічні події часто виражені в статичних картинах із стрижневими образами *страху, суму,*

асоціативно-семантичні поля яких містять *морок чорної надії, чорні вісти дзвони, рука чорна смуту, чорні думи* (Під ношею похилих, чорних дум // Схилився сумерк тяжко у знеможі («Як плесо, город, мертво спить ріка...», с. 120) та ін. У деяких поезіях їх посилюють образи *Азраїла, Голема*. Реалії життя письменник передає у звичній для нього манері, а саме через алюзії, витончену символіку, полісемантичні образи.

Висновки. Лінгвософія Ф. Потушняка актуалізує образ самотнього митця, закоріненого в культурі рідного краю і водночас відкритого світу. У ній злилися воедино життєвий досвід, мудрість, почерпнута з народної філософії, й академічні знання, явивши словесні художні образи нової якості. Ці образи виявляють прагнення художньо осягнути дійсність через пізнання внутрішнього світу людини, життя її духу. Асоціативно ускладнені, згущені, підтримувані відповідним інтонуванням, вони активізують увагу читача, спрямовують на повільне інтелектуально-творче читання. Загалом поезія Ф. Потушняка демонструє розширення виражальних можливостей мови, вона людиноцентрична і життєлюбна.

Виконане дослідження є лише першою спробою вивчення мовотворчості Ф. Потушняка на засадах лінгвософії. Результати аналізу показали перспективність подальших лінгвософських студій в аспекті поглибленого вивчення поетичного доробку митця.

Література

1. Биби́к С.П. Лінгвософія концептуально-знакового дослідження художнього твору // Єрмоленко С.Я., Биби́к С.П., Ганжа А.Ю., Коць Т.А., Сютя Г.М. Лінгвософія українських текстів ХХІ ст. Київ: Інститут української мови НАН України, 2023. С. 316–318.
2. Войтович В.М. Українська міфологія Київ: Либідь. 2005. 664 с.
3. Голомб Л.Г. Збірка поезій Федора Потушняка «Терези вічності». *Carpatica – Карпатика*. Вип.9. Ужгород, 2001а. С.179–185.
4. Голомб Л.Г. Поетична творчість Ф. Потушняка. Ужгород: Гражда, 2001б. 98 с.
5. Єрмоленко С.Я. Лінгвософія роману Ліни Костенко «Записки українського самашедшого» // Єрмоленко С.Я., Биби́к С.П., Ганжа А.Ю., Коць Т.А., Сютя Г.М. Лінгвософія українських текстів ХХІ ст. Київ: Інститут української мови НАН України, 2023. С. 44–90.
6. Ільницький М. На перехрестях віку: У трьох кн. Київ: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2008. Т. III. 902с.
7. Потушняк Ф.М. Мій сад: Поезії і драми. Ужгород: Закарпаття, 2007. 576 с.
8. Федака Д. Творчі овиди Федора Потушняка. // Потушняк Ф.М. Мій сад: Поезії і драми. Ужгород: Закарпаття, 2007. С. 5–18.

References

1. Bybyk S.P. (2023) Lnhvosofia kontseptualno-znakovoho doslidzhennia khudozhnogo tvoruu [Linguistics and Philosophy of a Conceptual and Symbolic Study of a Work of Art] // Yermolenko S.Ya., Bybyk S.P., Hanzha A. Yu., Kots T.A., Siuta H.M. Lnhvosofia ukrainskykh tekstiv XX st. Kyiv: Instytut ukrainskoi movy NAN Ukrainy. S. 316–318 [in Ukrainian].
2. Voitovych V.M. (2005) Ukrainska mifolohiia [Ukrainian Mythology]. Kyiv: Lybid. 664 s. [in Ukrainian].
3. Holomb L.H. (2001a) Zbirka poezii Fedora Potushniaka «Terezy vichnosti» [A Collection of Poems by Fedir Potushnyak “The Scales of Eternity”]. *Carpatica – Karpatyka*. Vyp.9. Uzhhorod, S. 179–185 [in Ukrainian].
4. Holomb L.H. (2001b) Poetychna tvorchist F. Potushniaka [Poetic Works of F. Potushnyak]. Uzhhorod: Grazhda, 2001. 98 s. [in Ukrainian].
5. Yermolenko S.Ya. (2023) Lnhvosofia romanu Liny Kostenko «Zapysky ukrainskoho samashedshoho» [Linguosophy of Lina Kostenko’s Novel “Notes of the Ukrainian Samashedshy”] // Yermolenko S.Ya., Bybyk S.P., Hanzha A.Yu., Kots T.A., Siuta H.M. Lnhvosofia ukrainskykh tekstiv XXI st. Kyiv: Instytut ukrainskoi movy NAN Ukrainy. S. 44–90 [in Ukrainian].

6. Ilnytskyi M. (2008) Na perekhrestyakh viku [At the Crossroads of Eras]: U triokh kn. Kyiv: Vyd.dim «Kyievo-Mohylianska akademiiia». T. III. 902 s. [in Ukrainian].
7. Potushniak F.M. (2007) Mii sad [My Garden]: Poezii i dramy. Uzhhorod: Zakarpattia. 576 s. [in Ukrainian].
8. Fedaka D. (2007) Tvorchy ovdy Fedora Potushniaka [Creative Stories of Fedir Potushnyak] // Potushniak F.M. Mii sad: Poezii i dramy. Uzhhorod: Zakarpattia. S. 5–18 [in Ukrainian].

LINGUOSOPHY OF FEDIR POTUSHNYAK'S POETIC WORKS

Abstract. The language of F. Potushnyak's poetic works is of scientific interest in terms of studying the idiom of the artist, comprehending the socio-cultural context of his work, and learning the peculiarities of the development of Ukrainian linguistic culture in the Transcarpathian region. The purpose of the article is to elucidate the peculiarities of Fedir Potushnyak's poetic language creation on the basis of linguoscopy. This necessitated the characterisation of the artist's personality, analysis of the socio-cultural environment in which he was formed and worked; highlighting the key images of the writer's poetic language; studying the specifics of the verbal expression of the identified images on the basis of linguoscopy.

It has been found that F. Potushnyak's poetry is distinctly modern, imbued with Western European philosophical ideas, marked by the influence of symbolism, imagism, surrealism, neo-romanticism. In it, the unreal often replaces the real, and mysticism is combined with philosophy. The author shows great skill in creating illogical metaphors, using numerous symbols, subtle allusions, and specific syntax. The texts saturated with these linguistic means direct to a thoughtful reading, deep immersion in the content, require unravelling, deciphering. F. Potushnyak understood creativity not only as the work of the spirit, but also as the impulses of the higher principle. In the poetic expression of this idea, the author refers to biblical images-symbols. F. Potushnyak seeks to express the inner state of a creative personality in moments of inspiration as accurately as possible, to reproduce the movement of imagination and thought, the process of searching for a word. The artist conveys his feelings at the time of the greatest creative upsurge through the image of the *spirit*. One of the key images of the poet is the *word*. It receives numerous diverse interpretations in the texts of F. Potushnyak through epithets, metaphors, and similes. The author repeatedly emphasises the timelessness and greatness of the word, which he understands more broadly than a linguistic unit. This is creativity manifested in the word.

The present study is only the first attempt to study F. Potushnyak's language creativity on the basis of linguoscopy. The results of the analysis have shown the prospects of further linguoscopy studies in the aspect of in-depth study of the poetic works of the artist.

Keywords: Fedir Potushnyak, language personality, language creation, poetic work, linguoscopy, metaphor.

© Кравець Л., 2024 р.

Лариса Кравець – доктор філологічних наук, професор кафедри філології, Закарпатський угорський інститут імені Ференца Ракоці ІІ, м. Берегове, Закарпатська обл., Україна; lara.kravets@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0002-5486-0642>

Larysa Kravets – Doctor of Philology, Professor, Department of Philology, Ferents Rakotsi II Transcarpathian Hungarian Institute, Berehove, the Transcarpathian Region, Ukraine; lara.kravets@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0002-5486-0642>

ІСТОРИЧНА ФОНЕТИКА НА ДОПОМОГУ ВЧИТЕЛЕВІ-ФІЛОЛОГУ

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 2(52)2024

УДК 811.161.2'36

DOI:10.24144/2663-6840/2024.2(52).94-100

Купчинська З. Історична фонетика на допомогу вчителів-філологів; кількість бібліографічних джерел – 12; мова українська.

Анотація. У статті йдеться про роль історичної фонетики в підготовці учителів-філологів. Підготувати висококваліфікованого вчителя філологічного профілю без курсу історичної граматики неможливо. Для вчителя-філолога студіювання цього курсу в системі філологічної підготовки має не лише практичне, а й теоретичне і загальноосвітнє значення. Актуальність цієї розвідки полягає саме в цьому. Метою статті є аналіз історичних фонетичних процесів, які репрезентовані в сучасній українській мові та вивчаються в закладах загальної середньої освіти, а також формування у здобувачів освіти як майбутніх фахівців професійно зорієнтованих умінь і навичок. Щоб досягти мети, визначено такі завдання: 1) виокремити зі сучасних навчальних програм української мови ті теми з фонетики, які вимагають від учителя-словесника діахронного, поглибленого розуміння фонетичних явищ чи їхніх наслідків; 2) проаналізувати ті проблемні («затемнені») питання, які вчитель мав би актуалізувати, готуючись до відповідних уроків на теми фонетики; 3) провести історичні коментарі для опанування сучасної української літературної фонетичної системи, зокрема таких тем: Голосні наголошені й ненаголошені. Особливості вимови ненаголошених голосних. Правопис ненаголошених [e] та [и]. Приголосні тверді й м'які, дзвінки й глухі. Правила вживання апострофа. Спрощення в групах приголосних. Подвоєння та подовження приголосних Найпоширеніші випадки чергування голосних звуків. Найпоширеніші випадки чергування приголосних звуків. У результаті розвідки було актуалізовано проблему підготовки майбутніх вчителів-словесників, які зобов'язані пізнати взаємозв'язок мовних явищ, закономірності їх походження і розвитку. Вивчення історичної граматики української мови дає можливість майбутньому вчителю набути системності у знаннях, цілісно усвідомити ті праїноєвропейські, загальнослов'янські і староукраїнські закони внутрішнього розвитку мови, що сформували фонетичну систему сучасної української мови. В статті представлено рекомендації щодо інтерпретації історичних фонетичних процесів і явищ української мови відповідно до сучасних навчальних програм.

Ключові слова: історична фонетика, фонетичні процеси, учитель-філолог, система сучасної української мови, модельна навчальна програма, програмовий матеріал.

Формулювання проблеми. Підготувати висококваліфікованого вчителя філологічного профілю без курсу історичної граматики неможливо. Студенти як майбутні вчителі повинні глибоко пізнати взаємозв'язок мовних явищ, закономірності їх походження і розвитку, бо саме ці знання допоможуть вчителю-словеснику дати учням докладне розуміння мови, виробити навички і вміння застосовувати ці знання на практиці. Для вчителя-філолога студіювання історичної граматики в системі філологічної підготовки має не лише практичне, а й теоретичне і загальноосвітнє значення. Сучасна українська мова – це лише вершина айсберга глибоких діахронних процесів нашої мови впродовж багатьох століть, які приховані на синхронному зрізі. Багато вчителів і не задумуються, чому саме таке явище, а не інакше є в нашій мові. Не заглиблюються в мовні явища головню з двох причин: 1) не було достатньої фахової підготовки у вищих навчальних закладах (або не особливо добросовісно студент засвоював знання з історії мови, вважаючи, що це вторинний курс, який не використовується в шкільній практиці), зменшується кількість годин на історичні мовні дисципліни. А «це не тільки збіднює знанневу складову частину підготовки фахівця, а й звужує світоглядні обрії спеціаліста-громадянина. Це з часом віддзеркалиться і на тих, кого він буде навчати, адже старша профільна школа вимагає ґрунтовних знань про особливості розвитку нашої мови [Кри-

жанівська 2023, с. 142]; 2) учнівське тіктоківське сприйняття навчального процесу впливає на підходи викладання української мови: вчитель перестає заглиблюватися в суть мовної проблеми, подає матеріал за тим самим швидким і спрощеним принципом (здійснюється закономірність ринку: запит на швидкісну інформацію – пропозиція дилетантського, неґрунтового пояснення чи навчання).

Результатом студіювання історичної граматики української мови є системність у знаннях, чітке усвідомлення тих праїноєвропейських, загальнослов'янських і староукраїнських законів внутрішнього розвитку мови, що сформували фонетичну та граматичну системи сучасної української мови.

Аналіз досліджень. У пояснювальній записці до Модельної навчальної програми «Українська мова. 5-6 класи» для закладів загальної середньої освіти (у редакції 2023 року) [Голуб, Горошкіна 2023] зазначено, що програму укладено з дотриманням багатьох принципів, серед яких є засади системності й логічної послідовності (змістовий компонент укладено з дотриманням логічної послідовності й взаємозв'язку). Однак акцентуємо на тому, що не лише програму потрібно укладати, спираючись на мовну систему і взаємозв'язок компонентів цієї системи, але й виклад мовного матеріалу має відповідати логічній послідовності й взаємозв'язку в процесі навчання.

Тому історично-граматичні явища, які відбувалися впродовж тривалого часу, потрібно так чи

так віддзеркалювати в навчальному процесі, щоб учні найперше усвідомлювали глибоку історію нашої мови, розуміли, що без присутніх причин нема змін, усе взаємозв'язано й взаємообумовлено, як усе в природі, і в мові теж. Про важливість викладання дисциплін історичного циклу для майбутніх вчителів-словесників добре розуміли корифеї української лінгвістики М.А. Жовтобрюх, С.П. Самійленко [Жовтобрюх, Самійленко 1977], М.А. Жовтобрюх, А.П. Грищенко [Жовтобрюх, Грищенко 1984], Ф.П. Медведєв, І.І. Слинко [Медведєв, Слинко 1984], про це пишуть і сучасні історики мови, зокрема О.І. Крижанівська неодноразово актуалізує проблему викладання історичної граматики для майбутніх вчителів-словесників [Крижанівська 2023, с. 141–147; Крижанівська 2000, с. 19–23; Крижанівська 2011, с. 530–532].

На жаль, в сучасній методичній літературі не так часто знаходимо розвідки, де простудійовано проблеми викладання історичного циклу дисциплін для студентів освітньої програми: Середня освіта (Українська мова і література). Так, у статті Ж.В. Колоїз «Роль «Історичної граматики української мови» в підготовці вчителя-словесника» розлого представлено діахронні процеси, передусім фонетичні, які потребують історичних коментарів для опанування сучасної української літературної мови загалом і її фонетичної системи зокрема [Колоїз 2010, с. 240]. Авторка зупинилася на фонетичних процесах, пов'язаних із так званім законом відкритого складу, зокрема із змінами звукосполучень [*dt], [*tt] в [*st] передусім в інфінітивних формах дієслова, на спрощеннях, зумовлених дією закону відкритого складу, на першому повноголоссі, появи носових голосних, деназалізації носових голосних законом складового сингармонізму, на слабкій і сильній позиціях голосних [ъ], [ь], на чергуванні [o], [e] з [i], наслідках занепаду редукованих у системі приголосних, зокрема спрощенні груп приголосних, на асиміляції [j] попередніми приголосними тощо. Усі ці теми в підготовці майбутнього вчителя-словесника є важливими, а їхнє осмислення – запорука того, що дітей будуть вчити усвідомлено, спираючись на діахронні фонетичні і граматичні процеси, про які йдеться на заняттях з «Історичної граматики української мови».

Метою статті є аналіз історичних фонетичних процесів, які репрезентовані в сучасній українській мові та вивчаються в закладах загальної середньої освіти, а також формування у здобувачів освіти як майбутніх фахівців професійно зорієнтованих умінь і навичок. Щоб досягти мети, визначено такі **завдання**: 1) виокремити з Модельної навчальної програми «Українська мова. 5–6 класи» для закладів загальної середньої освіти (у редакції 2023 року) [Голуб, Горошкіна 2023], Модельної навчальної програми «Українська мова. 7–9 класи» для закладів загальної середньої освіти [Заболотний, Заболотний, Лавринчук та ін.] та Програми «Українська мова для загальноосвітніх навчальних закладів з українською мовою навчання 10-11 класи. Рівень стандарту» [Програма] ті теми

з фонетики, які вимагають від учителя-словесника діахронного, поглибленого розуміння фонетичних явищ чи їхніх наслідків; 2) проаналізувати ті проблемні («затемнені») питання, які вчитель мав би актуалізувати, готуючись до відповідних уроків на теми фонетики; 3) провести історичні коментарі для опанування сучасної української літературної фонетичної системи, зокрема таких тем: Голосні наголошені й ненаголошені. Особливості вимови ненаголошених голосних. Правопис ненаголошених [e] та [i]. Приголосні тверді й м'які, дзвінкі й глухі. Правила вживання апострофа. Спрощення в групах приголосних. Подвоєння та подовження приголосних Найпоширеніші випадки чергування голосних звуків. Найпоширеніші випадки чергування приголосних звуків.

Методи та методика дослідження. У розвідці використані порівняльно-історичний та описовий методи. Застосовано й методи аналізу та систематизації. Методика дослідження у ґрунтується на діахронії фонетичних явищ та логічній послідовності й взаємозв'язку в процесі навчання.

Виклад основного матеріалу. Із Модельної навчальної програми «Українська мова. 5–6 класи» для закладів загальної середньої освіти виокремимо кілька фонетичних тем, які потребують від учителя поглибленого розуміння історичних процесів:

Голосні наголошені й ненаголошені. Особливості вимови ненаголошених голосних. Правопис ненаголошених [e] та [i]

В українській мові голосні [e] та [i] виразно вимовляються лише під наголосом: села – се'лò, лити – вили'вати. У писемних пам'ятках ще з ХІ ст. трапляється поплутування літер е – и: на кристѣ, оучитиля, цебуля. Це свідчить про певне артикуляційно-акустичне зближення давньоруських звуків [e] та [i]. Перехід [i] та [и], що супроводжувався значним просуванням його артикуляції вниз, у напрямку до [e], сприяв подальшому зближенню [e] й нового голосного [и], що розвинувся з [i]. Пам'ятки староукраїнської мови відбивають його у ненаголошеному складі з найдавніших часів написанням літери **и** або **ы** на місці е і літери **є** місці **и**: ожинися, пичать, чирвоний [Історія 1979, 263].

У ненаголошеній позиції артикуляція голосних [e] та [и] виразна тільки в окремих північних говорах, а в південно-східному й південно-західному наріччях вони настільки зблизились між собою, що часто збігаються в одному звукові. Зближення вимови ненаголошених [e] та [и] стало орфоепічною нормою сучасної української літературної мови (див. детальніше [Історія 1979, 263]). Щодо правопису ненаголошених [e] та [и], то ця підтема особливо яскраво оприявниться, коли вчитель буде репрезентувати якнайбільше пар спільнокореневих слів, де голосний буде і наголошеним, і ненаголошеним.

Приголосні тверді й м'які, дзвінкі й глухі

З цієї теми у шкільній програмі української мови пов'язано чимало підтем, зокрема палаталізаційні та депалаталізаційні процеси, що ведуть до фонетичних наслідків – історичного чергування приголосних, асиміляція та дисиміляція тощо.

Учителеві потрібно усвідомлено розуміти, що система консонантизму української мови успадкована з індоєвропейської, а потім спільнослов'янської мов. Від найдавніших часів можемо говорити про відповідні групи приголосних: а) губні **б, п, в, м** – індоєвропейського походження. Вони могли бути як твердими, так і пом'якшеними: бити – быти, осмь – мука.

Губний **ф** – чужий приголосний, який з'явився в нас із запозиченнями з інших мов. Тут варто вчителям нагадувати учням про іншомовну лексику і акцентувати увагу, що наявність у слові літери **ф** свідчить про запозичення.

б) шиплячі **ж, ч, ш** та приголосний **ц** були лише м'якими, вони з'являлися внаслідок палаталізаційних процесів (1, 2 і 3 перехідного пом'якшення задньоязикових **г, к, х** та впливу **й** на попередні приголосні **г, к, х**). На сучасному етапі приголосні депалаталізовані, і це є орфоспічною нормою сучасної української літературної мови, про що обов'язково вчитель має наголошувати.

в) задньоязикові **г, к, х** були лише твердими, що залишилося й донині. Однак при словозміні, опиняючись перед голосними переднього ряду, вони переходять у **ж, ч, ш** і **з, ц, с**, які тепер можуть бути: **ж, ч, ш** – тверді, а **з, ц, с** – м'які.

Про дзвінки та глухі приголосні в староукраїнській, як і в сучасній українській мові можемо говорити як про парні (д–т, з–с тощо), у цьому контексті варто пам'ятати про асиміляцію за глухістю і дзвінкістю.

Після занепаду редукованих **ъ** і **ь** утворилися групи, у яких опинилися приголосні різної якості, внаслідок чого вони почали впливати на вимову один одного, що зумовило асимілятивні процеси. У староукраїнській мові є наслідки і прогресивної, і регресивної асиміляції приголосних, хоч регресивна асиміляція була більш поширена, ніж прогресивна, що й успадкувала сучасна українська мова.

Прикладом прогресивної асиміляції глухого приголосного до дзвінкого може бути зміна в давньоруському слові *бъчела*, зафіксованому найдавнішими нашими пам'ятками: бьчелина (Сл. Гр. XI ст.), бьчоль (Єв. Верх. XIV ст.): прогресивна асиміляція: бьчела – бчела – бджола; регресивна асиміляція: бьчела – бчела – пчела.

Унаслідок регресивної асиміляції глухі приголосні, що стояли перед дзвінками, уподібнилися у вимові до дзвінких: съдоровыи – здоровий, просьба – проз'ба, молодьба – молод'ба. Дзвінки ж приголосні, що стали після занепаду **ъ** і **ь** безпосередньо перед глухими, з цієї ж причини у вимові могли оглушуватися: ногъти – нохти (ніхті – нігті), когъти – кохти (кіхті – кігті).

У звуковій системі сучасної української мови наслідки цієї асиміляції повністю зберігаються (див. детальніше: [Безпалько 1962, с. 139–141]). Тому вчитель зможе й учням цікаво пояснити глухі і дзвінки приголосні, спираючись на історичні асимілятивні процеси.

Правила вживання апострофа

Правила вживання апострофа вчителі знають, але, на жаль, мало хто пам'ятає причини появи цього унікального явища в мові. Якщо узагальнити, то причина криється в ствердінні приголосних. В українській мові тенденція до депалаталізації приголосних прослідковувалася від найдавніших часів, на це було багато причин. Одна з них – ствердіння приголосних перед **а**, яке утворилося з колишнього **є**. Губні приголосні перед **а** втратили м'яку вимову, депалаталізація була зумовлена розщепленням єдиної артикуляції м'якого приголосного й утворенням артикуляції двох звуків: твердого губного та **й**. Отож після твердих губних перед голосним **а** в українській мові появився новий **й**: м'асо (< мѣсо) – мйасо (м'ясо), п'ат' (< пѣтъ) – пйат' (п'ять), в'азат'і (< вѣзат'і) – вйазати (в'язати). Цікаві процеси відбулися і в багатьох діалектах, зокрема в південно-західному й тепер спостерігаємо, як **м** асимілював **й**, внаслідок чого він змінився на **н**: мйасо – мн'асо, мйати – мн'ати.

Спрощення в групах приголосних

Після занепаду редукованих **ъ** і **ь** і припинення дії закону відкритого складу появилися нові групи приголосних, що стало причиною спрощення приголосних у цих групах, адже вимовляти скупчені приголосні стало складно. Артикуляційний апарат наших предків не був пристосований до того, щоб відтворювати нагромаджені приголосні, тому окремі звуки стали пропускатися.

Для української мови характерне спрощення таких груп приголосних:

здн – зн: поздно – поздно – пізно, **ждн – жн**: кожъдныи – кождный – кожий, **слн – сн**: масълныи – маслныи – масний, **стл – сл**: стълати – стлати – слати; мастьныи – мастныи – масний, **стн – сн**: чьстныи – честныи – чесний; радостно – радостно – радісно, **стц – сц**: мѣстьце – мѣстце – місце, **сткл – скл**: стькло – сткло – скло, **рдц – рц**: сьрдьце – сердце – серце тощо (див. детальніше: [Безпалько 1962, с. 137–138]). На уроках української мови під час цієї теми вчителеві варто запропонувати дітям спробувати вимовити слова без спрощення, висновок буде однозначний – зручніше вимовляти слова зі спрощеними приголосними.

Глибинне розуміння історичної фонетики дає пояснення вчителеві не лише фонетичних процесів, але й морфологічних та дериваційних. У зв'язку з цим цікавим є один із різновидів спрощення – втрата суфіксального **л** у формах однини дієприкметників чоловічого роду (на сучасному етапі це дієслова минулого часу). Причина такого спрощення – занепад у слабкій позиції (абсолютний кінець слова) редукованого **ъ**. Якщо після **л** стояв голосний повного творення, то спрощення не відбувалося. Тому в сучасній українській мові маємо: віз (< везълъ) – везла, везло, везли; міг (< могълъ) – могла, могло, могли.

Подвоєння та подовження приголосних

Розуміння різниці між подвоєнням і подовженням є принциповим. Вчитель має глибинно знати причини появи подовження як фонетичного явища. А подовження є результатом асиміляції **й** м'якими при-

голосними. Після занепаду редукованих на **й**, який опинився безпосередньо після м'якого приголосного (л, н, д, т, з, с, ц, ж, ч, ш), поступово почали впливати ці приголосні, асимілюючи його. Це приклад прогресивної асиміляції. Наслідком цієї асиміляції було подовження приголосних в іменниках I і II відмін (стаття, Ілля, питання), в орудному відмінку однини іменників III відміни (сіллю, ніччю) та в деяких формах від дієслова лити (ллю, ллещ, лляти).

Якщо ж перед **й** були тверді приголосні (губні та **р**), то асиміляція **й** не відбувалася (подъворьѣ > подвір'є > подвір'я), відповідно маємо роздільну вимову, яка графічно позначається апострофом. Тому цю фонетичну тему у шкільній програмі можна поєднати і з уживанням апострофа, і з подовженням приголосних, яке не відбулося після занепаду редукованих.

Найпоширеніші випадки чергування голосних звуків

Чергування [o], [e] з [i] – одна з найвагоміших фонетичних рис української мови, на цьому обов'язково потрібно акцентувати. Однак учитель має чітко розуміти, що таке чергування є наслідком значущого фонетичного явища в стародавній мові – подовження голосних. Етимологічні **о**, **е** в новозакритому складі, що утворився після занепаду **ь** або **ѣ** внаслідок так званого замінного подовження, тобто такого, яке розвивалося через втрату подальшого редукованого, подовжилися: воля > воол > віл, печь > пееч > піч. Подовження голосних **о**, **е** в новозакритому складі засвідчено у письмових пам'ятках з XIII століття та в сучасних діалектах. Отже, наслідком подовження голосних є в сучасній українській мові чергування [o], [e] з [i]: віл – вола, піч – печі.

Чергування [o], [e] з нулем звука. Таке чергування також є результатом фонетичних процесів, які пов'язані з вокалізацією редукованих **ь**, **ѣ** у сильних позиціях. Тут варто нагадати про етимологічні та вторинні (секундарні) **о**, **е**: етимологічні – успадковані від спільнослов'янської мови (у сучасній мові вони чергуються з **і** (ніч – ночі, село – сільський)), і секундарні **о** та **е**, що виникли із **ь** і **ѣ** у сильних позиціях (у сучасній мові вони чергуються з нулем звук (день – дня, сон – сну)).

Чергування [o], [e] з нулем звука пов'язане і зі вставними **о**, **е**, що виникли внаслідок занепаду редукованих в абсолютному кінці слів після сонорних **л**, **р**, **м**, **н**. Якщо сонорний стояв після іншого приголосного, то після **г**, **к**, **х** перед ним появлявся голосний **о**, після інших приголосних – **е**: вогонь – вогню, вітер – вітру, журавель – журавля.

Найпоширеніші випадки чергування приголосних звуків

Історичне чергування приголосних **г**, **к**, **х** із **ж**, **ч**, **ш** і **г**, **к**, **х** із **з**, **ц**, **с** закорінене у спільнослов'янській мовній єдності, коли задньоязикові приголосні **г**, **к**, **х**, опиняючись перед голосними переднього ряду мусили обов'язково пом'якшитися, однак вони за своєю природою були твердими приголосними, тому на їх місці утворювалися інші приголосні, що здатні пом'якшуватися. Формування м'яких приголосних на місці твердих **г**, **к**, **х** перед

голосними переднього ряду називають перехідним пом'якшенням **г**, **к**, **х**. Нагадаємо учителям-словесникам усі три палаталізації:

Перше перехідне пом'якшення задньоязикових

г, **к**, **х** перед голосними переднього ряду (**и**(і), **ь** (єр), **е**, **є** (а юс малий), **ѣ** (ять)) змінилися на м'які шиплячі **дж** (> **ж**), **ч**, **ш**: другъ – друже (< *drugě), дружба (< *drugība); нога – ножка (< *nōgīka), наука – учити (< *ukīfī), рука – ручка (< *rukīka); сухъ – сушити (< *suhīfī), страхъ – страшно (< *strāhīnō). Перша палаталізація **г**, **к**, **х** розвинулось десь у IV–III ст. до н. е. – в I ст. нашої ери, тому вона послідовно відображена в усіх слов'янських мовах.

Друге перехідне пом'якшення задньоязикових

г, **к**, **х** перед голосними переднього ряду (**и**(і) **ѣ** (ять) дифтонгічного походження змінилися на м'які **дз** (> **з**), **ц**, **с**: нога – нозъ (< *nōgoi); рука – руци (< *rukoi); страхъ – страсъ (< *strāhoi). Друге перехідне пом'якшення **г**, **к**, **х** належить до часового діапазону II–IV ст. нашої ери, тому діє така закономірність: що ближче до нашого часу, то фонетичні явища проявляються не дуже послідовно, це стосується усіх слов'янських мов. В українській мові наслідки наслідки другої палаталізації – історичне чергування приголосних **г**, **к**, **х** із **з**, **ц**, **с**: проявляються головню у давальному та місцевому відмінках однини іменників, це обов'язково потрібно актуалізувати і на уроках з морфології.

Третє перехідне пом'якшення задньоязикових

Після голосних переднього ряду (**и**(і), **ь** (єр), **е**, **є** (а юс малий), **ѣ** (ять)) та після пом'якшеного складотворчого **р** (**р'**) задньоязикові **г**, **к**, **х** змінилися на м'які **з**, **ц**, **с**: отць (< *ōtīkōs), мърцати (< *mīrkati), польза (< *pōlīga). Третя палаталізація відбулася у пізній спільнослов'янській період, тому вона лише фрагментарно представлена в сучасній українській мові.

Учителям потрібно чітко усвідомлювати, що історичне чергування приголосних **г**, **к**, **х** із **ж**, **ч**, **ш** і **г**, **к**, **х** із **з**, **ц**, **с** є лише наслідком трьох перехідних пом'якшенням задньоязикових **г**, **к**, **х**.

І ще одне важливе застереження до теми «Чергування приголосних»: учитель має розуміти різницю між чергуванням **г**, **к**, **х** на **ж**, **ч**, **ш** як: 1) результат першої палаталізації і 2) вислід пом'якшення приголосних **г**, **к**, **х** у сполученні з **ј**.

У спільнослов'янській мові **ј** належав до іменного або дієслівного суфіксів, тому при формування словотворенні вплинув на розвиток і зміну приголосних у слов'янських мовах. Він мав здатність пом'якшувати приголосні, які стояли перед ним, це явище спричинило звукові чергування, які відображені в сучасній українській мові. Цей процес був тривалим і не однаковою мірою представлений тепер. Нагадаємо основні групи приголосних, на які впливав **ј**.

Пом'якшення приголосних у сполученні з ј

- Задньоязикові **г**, **к**, **х** перед **ј** змінилися в шиплячі **ж**, **ч**, **ш**: *drugjōm > дружу, *mokjōm > мочу, *suhjā > суша.

- Передньоязикові **з** і **с** перед **ј** змінилися в шиплячі **ж** і **ш**: *lazjōm > лажу, *nosjā > ноша.

- Сонорні **л, р, н** перед **ј** змінилися в м'які приголосні **л', р', н'**: *rǫljǫm > полю; *tvorjǫm > творю; *gęljǫm > женю.

- Передньоязикові **д і т** перед **ј** змінилися в ж і ч: *mędjā (пор. лат. medium – середина) > межа, *svętjā > свѣча.

Коментаря потребує лише зміна **г, к, х** на **ж, ч, ш** перед **ј**. Вислід такий самий, як і результат першої палаталізації. Тому вчитель має особливо уважно аналізувати голосний, який стоїть після **ж, ч, ш**: якщо після шиплячого – голосний переднього ряду, то причиною чергування є перша палаталізація, якщо ж після шиплячого – голосний заднього ряду, то чергування – результат впливу **ј**.

Висновки. Майбутні вчителі-словесники зобов'язані пізнати взаємозв'язок мовних явищ, закономірності їх походження і розвитку, бо саме ці знання допоможуть дати учням докладне розуміння мови, виробити навички і вміння застосовувати ці знання на практиці. Студіювання історичної граматики в системі філологічної освіти має практичне, теоретичне і загальноосвітнє значення.

Вивчення історичної граматики української мови дає можливість майбутньому вчителю набутти системності у знаннях, цілісно усвідомити ті праїндоевропейські, загальнослов'янські і староукраїнські закони внутрішнього розвитку мови, що сформували фонетичну (і граматичну) систему сучасної української мови.

Відокремлено з Модельних навчальних програм та Програми «Українська мова для загальноосвітніх навчальних закладів з українською мовою навчання 10-11 класи. Рівень стандарту» теми з фонетики, які вимагають від учителя-словесника діахронного, поглибленого розуміння фонетичних явищ чи їхніх наслідків. Проведено історичні коментарі для опанування сучасної української літературної фонетичної системи в межах таких тем:

Голосні наголошені й ненаголошені. Особливості вимови ненаголошених голосних. Правопис ненаголошених [e] та [i]. Зближення вимови ненаголошених [e] та [i] засвідчене в наших пам'ятках з глибокої давнини, спостерігаємо його в наших сучасних діалектах, і воно стало орфоепічною нормою сучасної української літературної мови. Щодо правопису ненаголошених [e] та [i], то ця підтема особливо яскраво оприявниться, коли вчитель буде репрезентувати якнайбільше пар спільнокореневих слів, де голосний буде і наголошеним, і ненаголошеним.

Література

1. Безпалько О.П., Бойчук М.К., Жовтобрюх М.А. та ін. Історична граматики української мови. Київ: Радянська школа, 1962. 511 с.
2. Голуб Н. Б., Горошкіна О. М. Модельна навчальна програма «Українська мова. 5–6 класи» для закладів загальної середньої освіти (у редакції 2023 року). <https://imzo.gov.ua/model-ni-navchal-ni-prohramy/movno-literaturna-osvitnia-haluz/ukrains-ka-mova>.
3. Жовтобрюх М.А., Самійленко С.П. Історична граматики української мови: програма педагогічних інститутів. Київ: Вища школа, 1977. 19 с.
4. Жовтобрюх М.А., Грищенко А.П. Історична граматики української мови для студентів спеціальності 2102 «Українська мова і література». Київ: Міжвузівське поліграфічне підприємство, 1984. 16 с.

Приголосні тверді й м'які, дзвінки й глухі. З цією темою пов'язані палаталізаційні та депалаталізаційні процеси, асиміляція та дисиміляція приголосних.

Правила вживання апострофа. Причини появи апострофа як унікального явища в мові криється у депалаталізованих приголосних. В українській мові ствердіння губних приголосних перед **а** (< **є**) зумовлене розщепленням єдиної артикуляції м'якого приголосного **й** утворенням артикуляції двох звуків: твердого губного та **й**. Апостроф появлявся і перед **й**, який після занепаду **ь**, не асимілювався, бо стояв після тверди приголосних.

Спрощення в групах приголосних. Для української мови характерне спрощення груп приголосних, які появилися після занепаду редукованих **ь і ь**. Вчитель для кращого розуміння теми може запропонувати дітям спробувати вимовити слова без спрощення, учні зроблять висновок: зручніше вимовляти слова зі спрощеними приголосними. Один із різновидів спрощення – втрата суфіксального **л** у формах однини дієприкметників чоловічого роду (на сучасному етапі це дієслова минулого часу).

Подвоєння та подовження приголосних. Подвоєння і подовження є принципово різними фонетичними явищами. Учитель має добре розуміти, що подовження є результатом асиміляції **й** м'якими приголосними.

Найпоширеніші випадки чергування голосних звуків. Чергування [o], [e] з [i] – вагома фонетична риса української мови, поява якої є наслідком подовження голосних. Чергування [o], [e] з нулем звука також є результатом фонетичних процесів, які пов'язані з вокалізацією редукованих **ь, ь** у сильних позиціях. Таке чергування голосних пов'язане і зі вставними **о, е**, що виникли внаслідок занепаду редукованих в абсолютному кінці слів після сонорних **л, р, м, н**.

Найпоширеніші випадки чергування приголосних звуків. Історичне чергування приголосних **г, к, х** із **ж, ч, ш** і **г, к, х** із **з, ц, с** пов'язане з тим, що задньоязикові **г, к, х**, опиняючись перед голосними переднього ряду, мусили обов'язково пом'якшитися, однак вони за своєю природою були твердими приголосними, тому на їх місці утворювалися інші приголосні, що здатні пом'якшуватися. Формування м'яких приголосних на місці твердих **г, к, х** відбувалося внаслідок трьох палаталізацій та впливу **ј**.

5. Заболотний О.В., Заболотний В.В., Лавринчук В.П., Плівачук К.В., Попова Т.Д. Модельна навчальна програма «Українська мова. 7–9 класи» для закладів загальної середньої освіти. <https://imzo.gov.ua/model-ni-navchal-ni-prohramy/movno-literaturna-osvitnia-haluz/ukrains-ka-mova>.
6. Історія української мови. Фонетика. Київ: Наукова думка, 1979. 268 с.
7. Колоїз Ж.В. Роль «Історичної граматики української мови» в підготовці вчителя-словесника. *Філологічні студії: Науковий вісник Криворізького державного педагогічного університету*. Кривий Ріг: КДПУ, 2010. Вип. 5. С. 239–250.
8. Крижанівська О. Бути чи не бути історичним мовним дисциплінам у навчальних планах підготовки вчителів-україністів. *Наукові записки. Серія філологічні науки (мовознавство)*. Кіровоград: РВЦ КДПУ ім. В. Винниченка, 2023. Вип. 207. С. 141–147.
9. Крижанівська О. Навчальні курси історичного мовного циклу в підготовці філологів в українській вищій школі. *Наукові записки. Серія філологічні науки (мовознавство)*. Кіровоград: РВЦ КДПУ ім. В. Винниченка, 2011. Вип. 100. С. 530–532.
10. Крижанівська О. Формування лінгвістичного мислення на заняттях з історії української мови. *Наукові записки. Серія філологічні науки (мовознавство)*. Кіровоград: РВЦ КДПУ ім. В. Винниченка, 2000. Вип. 22. С. 19–23.
11. Медведєв Ф.П., Слинько І.І. Програма з історичної граматики української мови. Київ: УМК ВО, 1990. 16 с.
12. Програма «Українська мова для загальноосвітніх навчальних закладів з українською мовою навчання 10–11 класи. Рівень стандарту» <https://mon.gov.ua/osvita-2/zagalna-serednya-osvita/osvitni-programi/navchalni-programi-dlya-10-11-klasiv>.

References

1. Bezpal'ko O.P., Boychuk M.K., Zhovtobryukh M.A. ta in. (1962) *Istorychna hramatyka Ukrains'koyi movy* [Historical Grammar of the Ukrainian Language]. Kyiv: Radyans'ka shkola. 511 s. [in Ukrainian].
2. Holub N.B., Horoshkina O.M. Model'na navchal'na prohrama «Ukrains'ka mova. 5–6 klasy» dlya zakladiv zahal'noi seredn'oi osvity (u redaktsii 2023 roku) [Model Curriculum “Ukrainian Language. 5–6 Grades” for Institutions of General Secondary Education (in the 2023 Edition)]. URL: <https://imzo.gov.ua/model-ni-navchal-ni-prohramy/movno-literaturna-osvitnia-haluz/ukrains-ka-mova> [in Ukrainian].
3. Zhovtobryukh M.A., Samiylenko S.P. (1977) *Istorychna hramatyka Ukrains'koyi movy: prohrama pedahohichnykh instytutiv*. [Historical Grammar of the Ukrainian Language: Program of Pedagogical Institutes]. Kyiv: Vyscha shkola. 19 s. [in Ukrainian].
4. Zhovtobryukh M.A., Hryshchenko A.P. (1984) *Istorychna hramatyka Ukrains'koyi movy dlya studentiv spetsial'nosti 2102 «Ukrains'ka mova i literatura»* [Historical Grammar of the Ukrainian Language for Students of Specialty 2102 “Ukrainian Language and Literature”]. Kyiv: Mizhvuzivs'ke polihrafichne pidpryyemstvo. 16 s. [in Ukrainian].
5. Zabolotnyy O.V., Zabolotnyy V.V., Lavrynychuk V.P., Plivachuk K.V., Popova T.D. Model'na navchal'na prohrama «Ukrains'ka mova. 7–9 klasy» dlya zakladiv zahal'noi seredn'oi osvity [Model Curriculum “Ukrainian Language. 7–9 Grades” for Institutions of General Secondary Education]. URL: <https://imzo.gov.ua/model-ni-navchal-ni-prohramy/movno-literaturna-osvitnia-haluz/ukrains-ka-mova> [in Ukrainian].
6. Koloiz Zh.V. (2010) Rol' «Istorychnoyi hramatyky Ukrains'koyi movy» v pidhotovtsi vchytelya-slovesnyka [The role of “Historical Grammar of the Ukrainian Language” in the Training of the Teacher of Philology]. *Filolohichni studiyi: Naukovyy visnyk Kryvoriz'koho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu*. Kryvyi Rih: KDPU. Vyp. 5. S. 239–250 [in Ukrainian].
7. *Istoriya Ukrains'koyi movy. Fonetyka* (1979) [History of the Ukrainian Language. Phonetics]. Kyiv: Naukova dumka. 268 s. [in Ukrainian].
8. Kryzhanivs'ka O. (2023) Buty chy ne buty istorychnym movnym dystsyplinam u navchal'nykh planakh pidhotovky vchyteliv-ukrayinistiv [To Be or not to Be a Historical Language Discipline in the Training Plans of Ukrainian Studies Teachers]. *Naukovi zapysky. Seriya filolohichni nauky (movoznavstvo)*. Kirovohrad: RVTS KDPU im. V. Vynnychenka. Vyp. 207. S. 141–147 [in Ukrainian].
9. Kryzhanivs'ka O. Navchal'ni kursy istorychnoho movnoho tsyklu v pidhotovtsi filolohiv v Ukrains'kiy vyshchiy shkoli [Educational Courses of the Historical Language Cycle in the Training of Philologists in Ukrainian Higher Education]. *Naukovi zapysky. Seriya filolohichni nauky (movoznavstvo)*. Kirovohrad: RVTS KDPU im. V. Vynnychenka, 2011. Vyp. 100. S. 530–532 [in Ukrainian].
10. Kryzhanivs'ka O. Formuvannya lnhvistychnoho myslennya na zanyattiyakh z istoriyi Ukrains'koyi movy [Formation of Linguistic Thinking in Classes on the History of the Ukrainian Language]. *Naukovi zapysky. Seriya filolohichni nauky (movoznavstvo)*. Kirovohrad: RVTS KDPU im. V. Vynnychenka, 2000. Vyp. 22. S. 19–23 [in Ukrainian].
11. Medvedyev F.P., Slyn'ko I.I. Prohrama z istorychnoyi hramatyky Ukrains'koyi movy [Program on Historical Grammar of the Ukrainian Language.]. Kyiv: UMK VO, 1990. 16 s. [in Ukrainian].
12. Prohrama «Ukrains'ka mova dlya zahal'noosvitnikh navchal'nykh zakladiv z Ukrains'koyu movoyu navchannya 10–11 klasy. Riven' standartu» [The Program “Ukrainian Language for General Educational

Institutions with Ukrainian Language of Instruction 10–11 Grades. Standard level”]. URL: <https://mon.gov.ua/osvita-2/zagalna-serednya-osvita/osvitni-programi/navchalni-programi-dlya-10-11-klasiv> [in Ukrainian].

HISTORICAL PHONETICS TO HELP THE TEACHER OF PHILOLOGY

Abstract. The article deals with the role of historical phonetics in the training of philology teachers. It is impossible to train a highly qualified teacher of philology without a course in historical grammar. For a teacher-philologist, studying this course in the system of philological training has not only practical, but also theoretical and general educational significance. The relevance of this study is precisely this. The purpose of the article is to analyze the historical phonetic processes represented in the modern Ukrainian language and studied in general secondary education institutions, as well as to form professionally oriented skills in students as future specialists. To achieve this goal, the following tasks have been identified: 1) to select from the modern Ukrainian language curricula those phonetics topics that require a teacher of language to have a diachronic, in-depth understanding of phonetic phenomena or their consequences; 2) to analyze those problematic (“obscured”) issues that a teacher should actualize in preparation for relevant lessons on phonetics; 3) to make historical comments for mastering the modern Ukrainian literary phonetic system, in particular the following topics: Stressed and unstressed vowels. Peculiarities of pronunciation of unstressed vowels. Spelling of unstressed [e] and [и]. Hard and soft, voiced and unvoiced consonants. Rules for using the apostrophe. Simplification in consonant groups. Doubling and lengthening consonants. The most common cases of vowel alternation. The most common cases of consonant alternation. As a result of the research, the problem of training future language teachers who are obliged to learn the interconnection of linguistic phenomena, the laws of their origin and development has become more relevant. The study of the historical grammar of the Ukrainian language enables the future teacher to acquire systematic knowledge, to comprehensively understand the pre-Indo-European, Common Slavic and Old Ukrainian laws of internal language development that have formed the phonetic system of the modern Ukrainian language. The article presents recommendations for the interpretation of historical phonetic processes and phenomena of the Ukrainian language in accordance with modern curricula.

Key words: historical phonetics, phonetic processes, teacher-philologist, system of the modern Ukrainian language, model curriculum, program material.

© Купчинська З., 2024 р.

Зоряна Купчинська – доктор філологічних наук, професор кафедри української мови імені професора Івана Ковалика, Львівський національний університет імені Івана Франка, Львів, Україна); kupchynska@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0003-0000-0345>

Zoriana Kupchynska – Doctor of Philology, Professor of Ivan Kovalyk Ukrainian Language Department, Ivan Franko Lviv National University, Lviv, Ukraine; kupchynska@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0003-0000-0345>

УПЛИВ ВІЙНИ ЯК СОЦІОКУЛЬТУРНОГО ФЕНОМЕНУ НА АСОЦІАТИВНЕ ПОЛЕ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ АНТИЧНОГО ПОХОДЖЕННЯ

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 2 (52)

УДК 811:304:255(38).373:378

DOI:10.24144/2663-6840/2024.2(52).101-110

Луканинець Р. Уплив війни як соціокультурного феномену на асоціативне поле фразеологізмів античного походження; кількість бібліографічних джерел – 13; мова українська.

Анотація. Статтю присвячено експериментальній методиці аналізу концептів – вільному асоціативному експерименту, який було проведено з носіями української мови віком від 10 до 22 років. Вільний асоціативний експеримент є одним із методів, який використовується для вивчення когнітивних процесів, що відображаються в мовленні. Він дозволяє простежити, як мовці організують свої знання про світ, як пов'язують між собою різні концепти, які відмінності у сприйнятті одного й того ж стимульного матеріалу виявляють реципієнти різних вікових та гендерних груп на конкретному часовому відрізку. Виявлено, що загальні кризові зрушення, будь-які суспільно-політичні зміни, як-от війна, змінюють систему координат цінностей лінгвоспільноти, впливають на особливості світосприйняття та мовну картину світу загалом. Простежено вплив російсько-української війни на асоціативне поле фразем *аркадська ідилія*, *рідні пенати*, *витати в емпіреях*, *спочити на лаврах*, *метати громи і блискавки*, *бій титанів* на основі отриманих даних від 1403 респондентів 2022 р. віком від 10 до 22 років. Виявлено зміну конотації на прикладі фразеологізмів античного походження, спричинену російською агресією в Україні. Спостережено послідовне зрушення в асоціативному полі стимулів до ймовірно тимчасових, актуальних на цьому часовому зрізі асоціативів, що реалізують сприйняття дійсності в умовах війни. Виявлено за результатами вільного асоціативного експерименту, що фразеологізми античного походження реалізуються в мовній картині світу українців у межах особливостей ментальності нашого етносу та світосприйняття загалом, ідеалізоване життя сприймається респондентами як утопічне, натомість реалізуючись у базових запитах українців: тиші, спокою, миру, достатку; а міфологічні сутички проєктуються на реальну для мовців боротьбу з ворогом.

Ключові слова: асоціативний експеримент, типи реакцій, стимули, фразеологічна одиниця, міф, міфологія.

Формулювання проблеми. Будь-які зміни в соціально-політичному житті народу невідворотно позначаються на мові його представників. «Поступові мовні зміни соціальної стабільності в час соціальних потрясінь пришвидшуються» [Ужченко, Ужченко 2005, с. 169–170]. Відбуваються зрушення не тільки в структурі фразем, найперше змінюється їхня конотація.

Військові дії в будь-якій точці спектру конфлікту породжують наслідки в когнітивній сфері [Дунаєва 2023, с. 84]. Кризові періоди, як-от війна, змінюють систему координат цінностей, спочатку піддаючи сумнівам звичні, згодом допомагають повернутися до традиційних, базових цінностей або відмовитись від них на користь нових. Завершення кризового періоду, стабілізація соціальних умов супроводжуються «інституціоналізацією цінностей, закріпленням їх в якості регулярних і довгострокових соціальних практик, які санкціонуються і підтримуються за допомогою важливих для суспільства норм» [Свідерська 2020, с. 98].

Методи та методика дослідження. Мінімізувати суб'єктивність інтерпретації даних можливо за допомогою експериментальних методик аналізу. Вільний асоціативний експеримент дозволяє реконструювати ментальні зв'язки у свідомості представників певної лінгвоспільноти, виявити зміни у світосприйнятті та особливості категоризації світу респондентів через запропонований стимульний матеріал. Асоціативні реакції віддзеркалюють ціннісні орієнтири нації, особливості індивідуального розуміння стимульного матеріалу та його оцінки

мовцями, одними з перших дають змогу виявити зміни в загальній парадигмі світосприйняття представників певної лінгвоспільноти.

Мета статті – проаналізувати асоціативне поле фразеологізмів античного походження на основі реакцій, отриманих від 1403 респондентів 2022 р. віком від 10 до 22 років на фразеологізми-стимули античного походження; порівняти гендерні та вікові особливості; простежити зміну конотації фразем, спричинену російською агресією в Україні. Відповіді інформантів поділено на дві вікові категорії: 10–14 та 15–22 роки. Збережено гендерний поділ для виявлення відмінностей (чи спостереження їхньої відсутності) у сприйнятті та розумінні стимульного матеріалу.

Виклад основного матеріалу.

АРКАДСЬКА ІДИЛІЯ. Фразеологізм *аркадська ідилія*, означаючи 'гармонійне, безхмарне життя' [Коваль, Коптілов 1975, с. 16], у результаті проведеного експерименту реалізується набагато ширшим за значенням набором асоціативів.

У процесі якісного асоціативного аналізу всі реакції на фразему-стимул ми поділили на смислові зони, формуючи польову будову асоціативного поля концепту.

**Фрагмент асоціативного поля фраземи
*аркадська ідилія***

(*у дужках подаємо кількість реакцій)

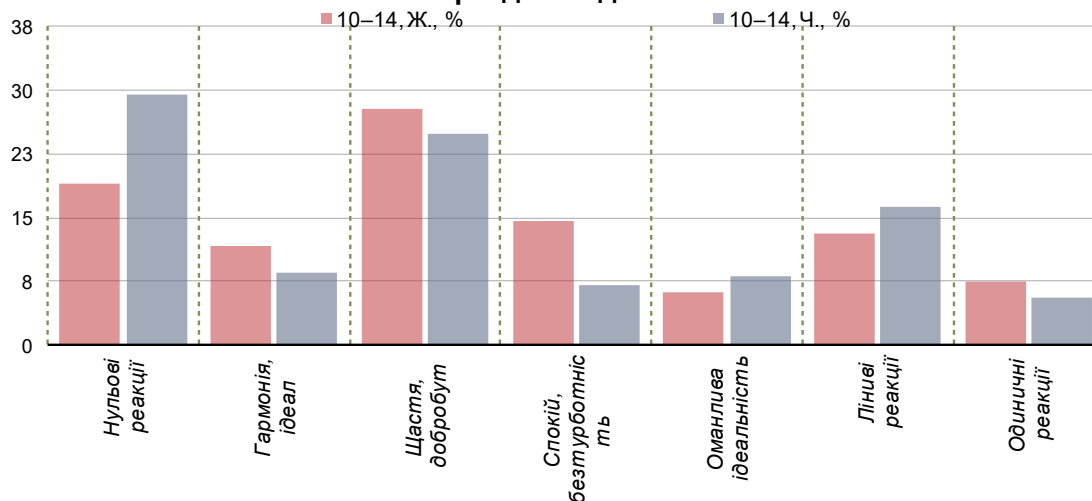
ГАРМОНІЯ (81), ІДЕАЛЬНО (8), ТИША (6), ЩАСТЯ (100), НЕСПРАВЖНЯ (2), СПОКІЙ (82), ЩОСЬ ІДЕАЛЬНЕ (6), ЩАСЛИВЕ ЖИТТЯ (84), УТОПІЯ (6), ЩАСЛИВА КРАЇНА (92),

УКРАЇНА (6), НЕСПОКІЙ (3), УКРАЇНА ДО ПОВНОМАСШТАБНОЇ ВІЙНИ (1), БЕЗТУРБОТНЕ ЖИТТЯ (10), МИР (12), СВІТ БЕЗ РОСІЇ (1), СПОКІЙНЕ ЖИТТЯ (4), ЗЛАГОДА (3), БЕЗХМАРНЕ ЖИТТЯ (14), ХАОС (5).

В античній міфології Аркадія оспівувалася як країна скотарів та хліборобів, де життя людей проходило в розвагах та безхмарному щасті. По-

дібне гармонійне, ідеалізоване життя як реакція на фразему-стимул простежується у відповідях лише 11,6 % і 8,6 % респондентів вікової категорії 10–14 років та 16,9 % і 11 % у реакціях опитаних вікової категорії 15–22 роки (лексико-семантична група *гармонія, ідеал*) із послідовним переважанням подібних асоціатів у представників жіночої статі.

Аркадська ідилія

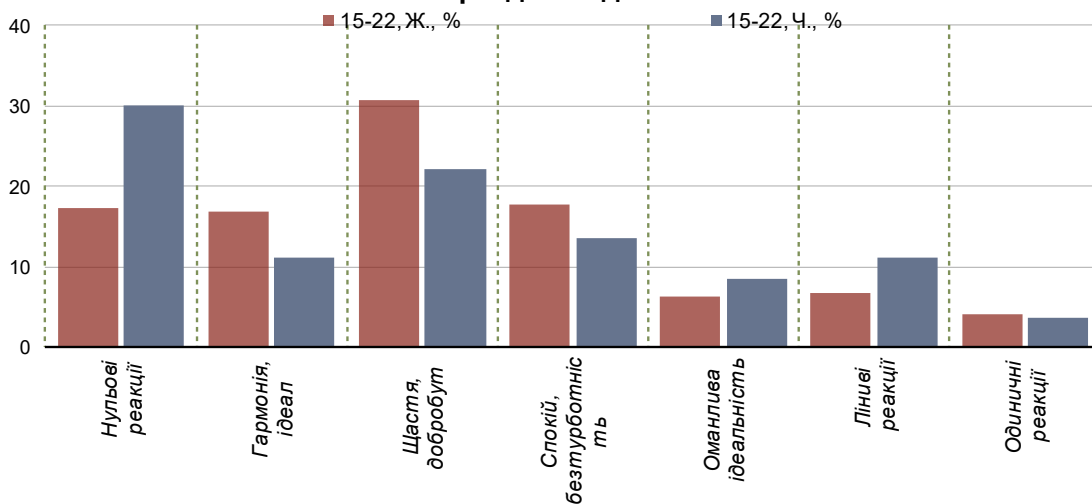
Ядрою у відповідях респондентів обох вікових груп стала натомість лексико-семантична група *щастя, добробут* – 27,9 % і 24,9 % (10–14 р.) та 30,8 % і 22,1 % (15–22 р.). У свідомості значної частини сучасних мовців прекрасне життя асоціюється не з ідеалізованим, утопічним існуванням, а з благополучним життям у щасливій рідній країні, пор.: *щаслива країна; щаслива держава; щасливий край, благополуччя; Україна; достаток; наша Україна, країна достатку* та ін.

Соціально-політичні кризові зрушення та відчуття постійної небезпеки активізують базові цінності як еталон ідеального життя. Звідси – лексико-семантична група *спокій, безтурботність*, що послідовно простежується у відповідях 14,6 % і 7,1 % (10–14 р.) та 17,8 % і 13,6 % (15–22 р.) рес-

пондентів, переважаючи в асоціатах представників жіночої статі. Наприклад: *спокійне життя; все добре; мир, тиша; безтурботне життя; розслаблення; щось стабільне; мир* і под.

Більше того, занадто ідеалізоване життя здається опитаним нереальним, утопічним, формуючи у відповідях обох вікових груп периферійну лексико-семантичну групу з протилежним значенням, яку не фіксують лексикографічні джерела – *оманлива ідеальність* (близько 8 % асоціатів). Песимістичне сприйняття фразеологізму послідовно збільшується у відповідях респондентів чоловічої статі, пор.: *фальшива ідилія; утопія; пропаганда; щось неспокійне, тривожне; неймовірна утопія; гра на виживання; несправжнє або дуже хитке почуття безпеки* та ін.

Аркадська ідилія

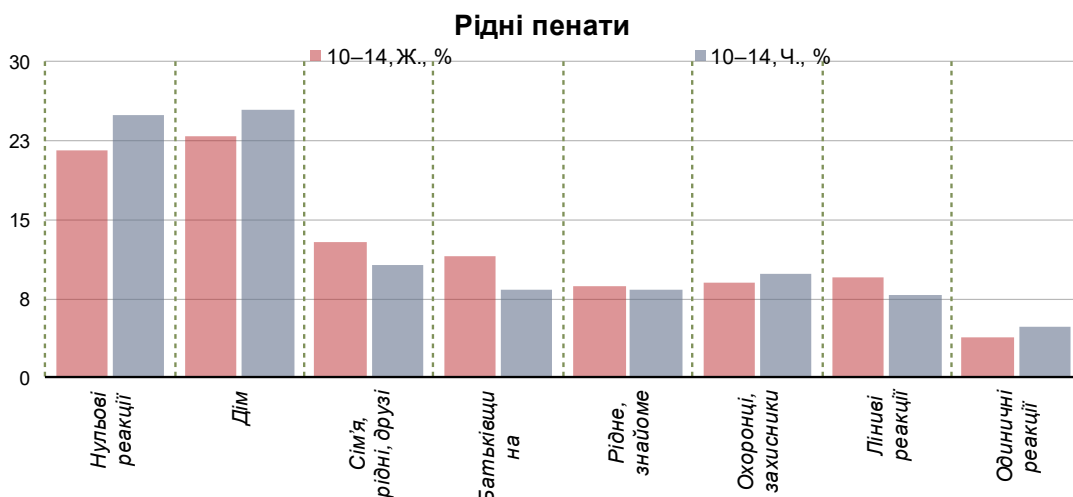

Таким чином, спостерігаємо загалом реалістично-песимістичне розуміння фраземи-стимулу *аркадська ідилія*. Міфологічне ідеалізоване життя сприймається як утопічне, натомість реалізуючись у базових запитах українців: тиші, спокою, щасливої країни і достатку.

РІДНІ ПЕНАТИ. Попри лексикографічне тлумачення фразеологізму *рідні пенати* як ‘рідної домівки’ [САМ 1989, с. 166; СУМ, VI, с. 115], спостерігаємо набагато ширше розуміння стимульного матеріалу респондентами з актуалізацією ментальних особливостей зв’язку українців із рідною землею.

**Фрагмент асоціативного поля фраземи
*рідні пенати***

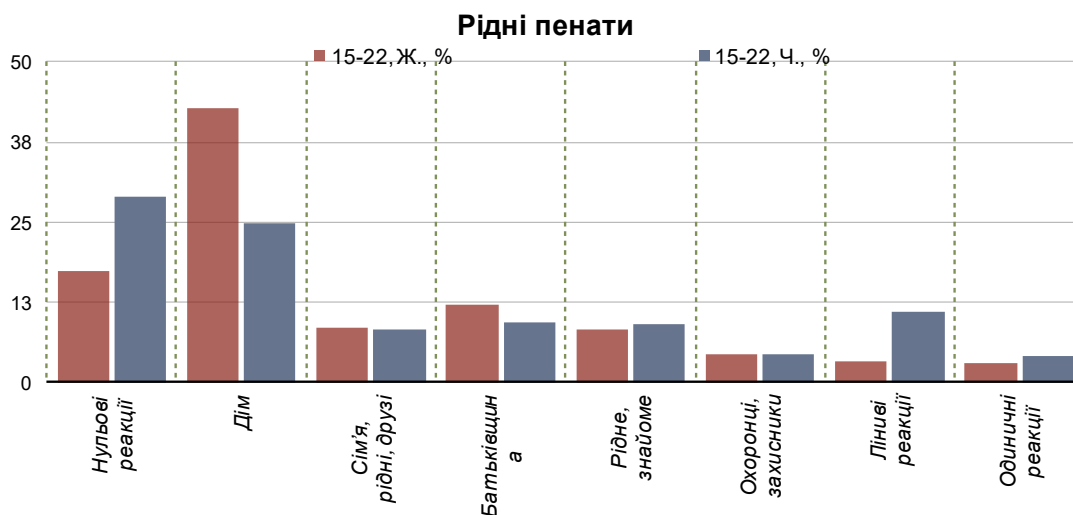
ДІМ (141), БАТЬКІВЩИНА (47), ЗАХИСТ (5), ЩОСЬ РІДНЕ (25), РІДНИЙ КРАЙ (9), ПОВЕРНУТИСЯ ДОДОМУ (23), РІДНЕ МІСТО (9), СІМ’Я (25), РІДНА ЗЕМЛЯ (6), ОХОРОНЦІ (45), ЗНАЙОМЕ (15), ЗСУ (1), РОДИНА (22), ПОВЕРНУТИСЯ ДОДОМУ (5), ЗАСІЯНІ ПШЕНИЦЕЮ ПОЛЯ У СЕЛАХ (1), РІДНИЙ КРАЙ (9), ТАМ ДЕ СПОКІЙ НА ДУШІ (1), РІДНІ СТІНИ (14), ДІМ І БАТЬКІВЩИНА (1), РІДНИЙ ДІМ (87).

Ядровою, відповідно до лексикографічного тлумачення, стала лексико-семантична група *дім* у відповідях респондентів обох вікових груп, збільшуючись майже вдвічі в асоціатах представників жіночої статі старшої вікової категорії, пор.: 23 % (10–14 р.) та 42,8 % (15–22 р.). Спостерігаємо цілісне розуміння *дому* як символу стабільності, затишку та чогось рідного, наприклад: *дім; рідний дім; рідна домівка; власне місце; свій куточок; дім, там де все рідне, знайоме; рідні стіни; рідна хата; оселя; затишша домівка; батьківський дім; свої стіни* та ін.

До того ж, у значній частині респондентів *рідні пенати* асоціюються із людьми, котрі цей *дім* наповнюють – лексико-семантична група *сім'я, рідні, друзі*, подібні реакції послідовно збільшуються у відповідях інформантів меншої вікової групи

(пор.: 8,5 % і 8,3 % (15–22 р.) та 12,8 % і 10,7 % (10–14 р.). Розуміння родини як центру формування дому є відголоском давнього міфу *Роду* як одного з найперших і ключових в українській культурі, що ліг в основу формування української ментальності. Род, згідно з давньоукраїнською міфологією, – творець Всесвіту, бог Життя, Долі, володар Вирію, батько Білобога і Чорнобога, опікун Дерава життя. Слово *род* у стародавніх пам'ятках означає родичів і нащадків, земляків і цілий народ, який утворюється внаслідок *народження* [Войтович 2002, с. 423; Жайворонок 2006, с. 500–501; Плачинда 1993, с. 46]. Це простежується і в результатах вільного асоціативного експерименту, наприклад: *родина; батьки; родинні зв'язки; рідні; спорідненість; душі померлих рідних; друзі; рід; сім'я* та ін.

Емоційність та ціннісна система координат українців формують лексико-семантичну групу *рідне, знайоме*, у якій *рідні пенати* взагалі втрачають зв'язок із чимось конкретним, матеріальним, реалізуючись, натомість, у відчуттях та емоціях (близько 9 % опитаних обох статей та вікових категорій). Наприклад: *рідне; щось не ідеальне, але рідне; прив'язаність; щось знайоме; щось, що близьке людині; турбота; усмішка; душевне; щось приємне, близьке до серця; рідне, не крадене, своє* та ін.

Нерозривний зв'язок українців із землею, антеїзм як ментальна риса світосприйняття формують виразну лексико-семантичну групу *Батьківщина* – 11,5 % і 8,3 % (10–14 р.) та 12,1 % і 9,4 % (15–22 р.). За кількістю асоціатів вона наближається (а у відповідях респондентів старшої вікової групи й переважає) до лексико-семантичної групи *сім'я, рідні, друзі*, що свідчить про глибинну прив'язаність українців до землі та її цінність як місця формування дому. Наприклад: *Батьківщина; рідні краї; рідна місцевість; рідний край; рідна земля; Ужгород; патріотизм; Україна; повертатися до рідного краю* та ін.

Цікаво, що частина респондентів ототожнюють *дім* із *Батьківщиною*, надаючи реакції, співвідносні з обома лексико-семантичними групами (таким чином, розподіл відбувався за першими асоціатами), наприклад: *Батьківщина, домівка; батьківщина, рідне місце; рідний дім, рідне місце; дім, рідні стежки, вулички; рідний дім, рідне місто, Батьківщина, батьківщина, дім; Батьківщина, домівка* і под.

Словосполучення *повернутися додому*, яке послідовно простежується у різних варіантах у відповідях респондентів обох вікових груп, може теж тлумачитися двояко, пор. *додому*: у свій дім, на свою квартиру, до своєї сім'ї; на батьківщину, у рідні місця [СУМ II, с. 345]. Орієнтуючись на пряме значення лексеми *додому* та відповідного лексикографічного тлумачення фразеологізму *рідні пенати* загалом, ми відносили реакції на кшталт *повер-*

нутися додому до лексико-семантичної групи *дім*.

Пряме значення *пенатів* як охоронців родини, дому й батьківщини [САМ 1989, с. 165; СУМ, VI, с. 115] та необхідність захищати власний дім і землю від загарбників формують лексико-семантичну групу *охоронці, захисники*, яка простежується в реакціях інформантів обох вікових груп, проте вдвічі збільшується у відповідях респондентів 10–14 р. (пор.: 9 % і 9,8 % (10–14 р.) та 4,5 % і 4,5 % (15–22 р.)). Наприклад: *захисник; охоронці; охоронці дому; козаки; захищати; боги-охоронці; захищений будинок; обов'язок; ЗСУ; рідні охоронці* і под.

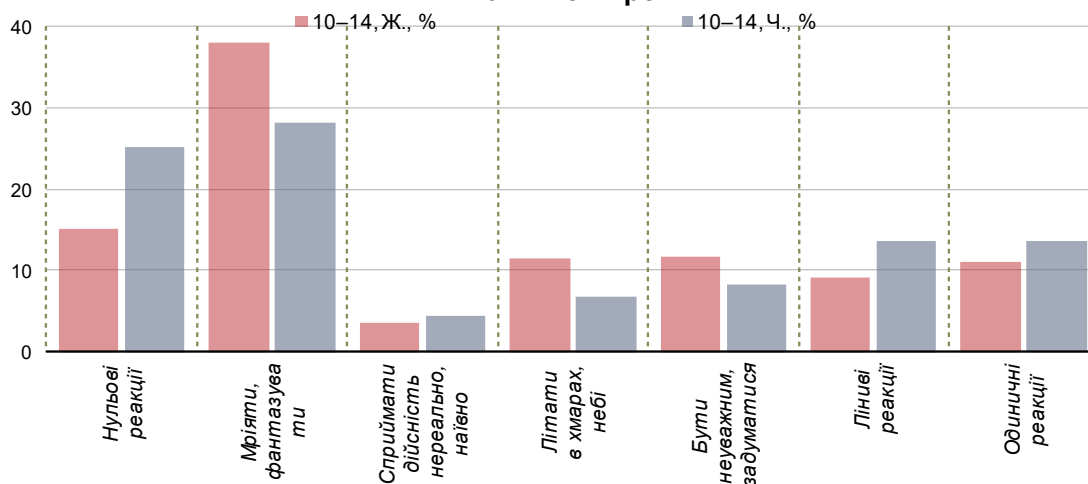
Отже, доходимо висновку, що фразеологізм античного походження *рідні пенати* реалізується в мовній картині світу українців у межах особливостей ментальності нашого етносу та світосприйняття загалом, а тріада *дім – сім'я – Батьківщина* існує невіддільно, формуючи базові ціннісні орієнтири нації.

ВИТАТИ В ЕМПІРЕЯХ. Множинне лексикографічне тлумачення фразеологізму *витати* (*літати, рідко ширяти*) *в хмарах (в небесах, в емпіреях, в небесних (високих) сферах, у позахмарному просторі)* 1) 'сприймати дійсність нереально, наївно'; 2) 'мріяти про щось нездійсненне'; 3) 'перебувати у стані замріяності, втрачати здатність зосередитись на чому-небудь реальному' [ФСУМ 1993, с. 106; Коваль, Коптілов 1975, с. 41] з його варіантними компонентами дає привід для широкого та багатопланового розуміння ФО.

Фрагмент асоціативного поля фраземи *витати в емпіреях*

МРІЯТИ (349), ЗАМРІЯТИСЬ (5), НАЇВНО (4), НЕРЕАЛЬНО (3), БУТИ МРІЙНИКОМ (52), МРІЇ (18), НЕРЕАЛЬНО (8), ЛІТАТИ В ХМАРАХ (27), ЛОВИТИ ЇАВ (14), БУТИ НЕУВАЖНИМ (8), ХМАРИ (8), ЗАДУМАТИСЬ (12), ВИТАТИ В ДУМКАХ (3), ФАНТАЗУВАТИ (39), ЛІТАТИ В МРІЯХ (12), НАЇВНО ЩОСЬ СПРИЙМАТИ (1), КРИЛА (3), ФАНТАЗІЯ (4), ВІДВОЛІКАТИСЬ (3), ЗАДУМАТИСЯ (6).

Витати в емпіреях

Ядровою за результатами експерименту стала лексико-семантична група *мріяти, фантазувати*, що окреслює загалом позитивне розуміння фраземи та частково збігається з другим значенням лексикографічного тлумачення. Яскравіше подібні асоціати простежуються у відповідях

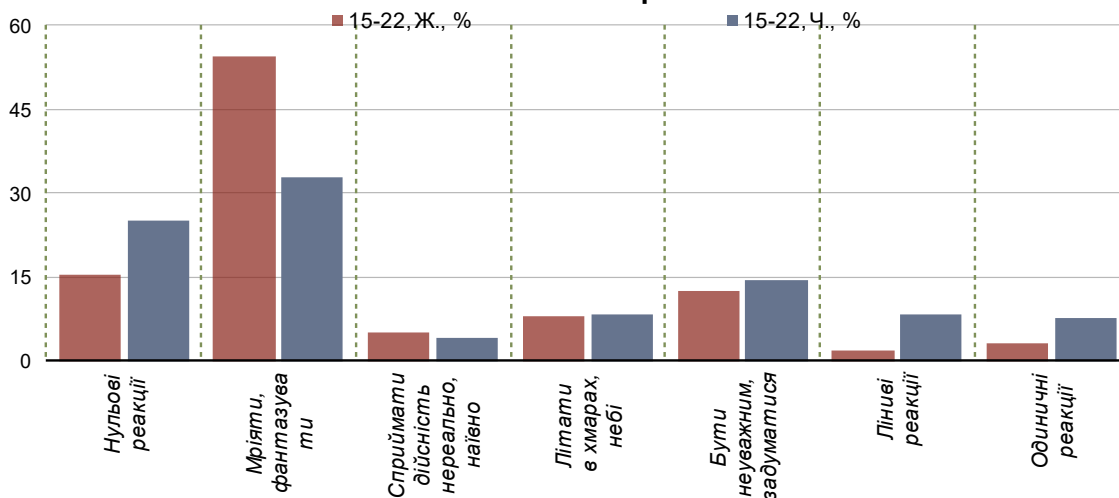
респондентів жіночої статі, збільшуючи цей розрив у реакціях старшої вікової групи, пор.: 38 % і 28,2 % (10–14 р.) та 54,3 % і 32,7 % (15–22 р.). Наприклад: *мріяти; замріятися; мрійливість; фантазувати; бути мрійливим; бути щасливим; втілення мрій; мрійник* та ін.

Натомість простежуємо доволі незначний відсоток реакцій, суголосний першому значенню лексикографічного тлумачення – лексико-семантична група *сприймати дійсність нереально, на-*

івно, пор.: 3,5 % і 4,4 % (10–14 р.) та 4,9 % і 4 % (15–22 р.). Наприклад: *наївність; наївна людина; відірваний від життя; безрозсуддя; ілюзія; легковажність; жити в нереальному світі* тощо.

Витати в емпіреях

Варіантність фразеологізму *витати в емпіреях* та власне саме значення *емпіреїв* як верхньої частини неба, наповненої вогнем, формує лексико-семантичну групу *літати в хмарах, в небі* (11,5 % і 6,8 % (10–14 р.) та 7,9 % і 8,1 % (15–22 р.)), яка виявляється синонімічними, символічними, суміжними тощо реакціями, наприклад: *літати в хмарах; літати в небі; хмари; сьоме небо; висота; крила; небо у вогні; політ; небо* та ін.

Третє словникове значення частково реалізується в лексико-семантичній групі *бути неуважним, задуматися*, пор.: 11,8 % і 8,3 % (10–14 р.) та 12,6 % і 14,3 % (15–22 р.), набуваючи тут загалом негативної конотації бездіяльності, розсіяності. Наприклад: *ловити тав; бути неуважним; бути розсіяним; розгубленість; не розуміти нічого; заплутатися; бити байдики; мозок в дурмані; зануритись в свої думки* тощо.

Отже, попри розлоге лексикографічне тлумачення фразеологізму з численними варіантними

компонентами, спостерігаємо загалом позитивну конотацію асоціативного поля фраземи, вичленовуючи все різноманіття значень.

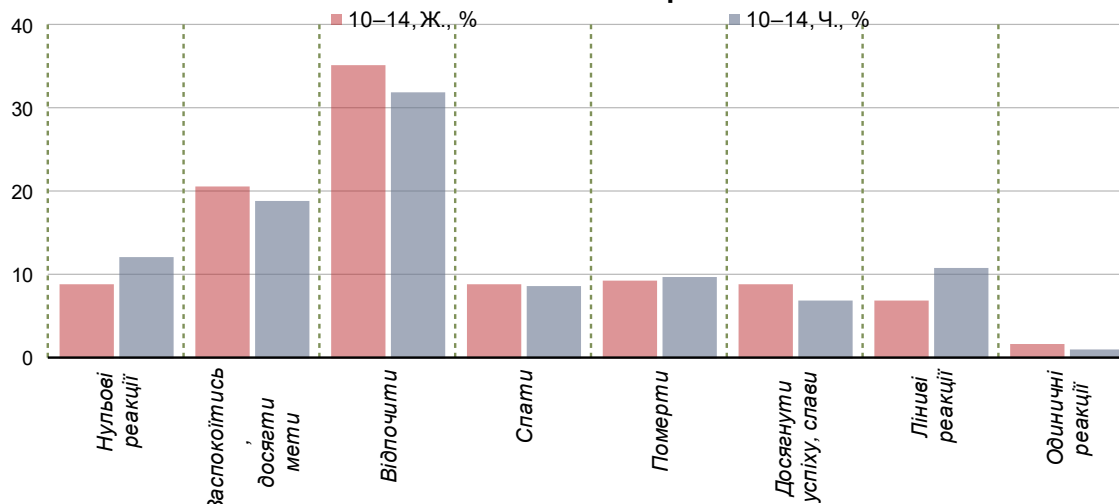
СПОЧИТИ НА ЛАВРАХ. Фразеологізм, відповідно до лексикографічного тлумачення, означає ‘заспокоюватися, задовольнятися досягнутими результатами, наслідками’ [СФУМ 2003, с. 684; СУМ, IV, с. 430; ФСУМ/Уж., с. 86; Коваль, Коптілов 1975, с. 141].

Фрагмент асоціативного поля фраземи *спочити на лаврах*

ЗАСПОКОЇТИСЯ (56), СПОКІЙ (52), СПАТИ (71), ПОМЕРТИ (122), ЗАСПОКОЮВАТИСЯ (49), НАСОЛОДЖУВАТИСЯ УСПІХОМ (38), ПЕРЕМОГА (16), СЛАВА (15), ДОБИТИСЬ СЛАВИ (1), ВІДПОЧИНОК (73), БУТИ СПОКІЙНИМ (4), ВІДПОЧИТИ (120), НАСОЛОДЖУВАТИСЯ СЛАВОЮ (5), РОЗСЛАБИТИСЯ ПІСЛЯ ПЕРЕМОГИ (2), ВІДПОЧИВАТИ (89), ГЕРОЇЧНА ЗАГИБЕЛЬ (1).

Ядровою та найбільш продуктивною вияви-

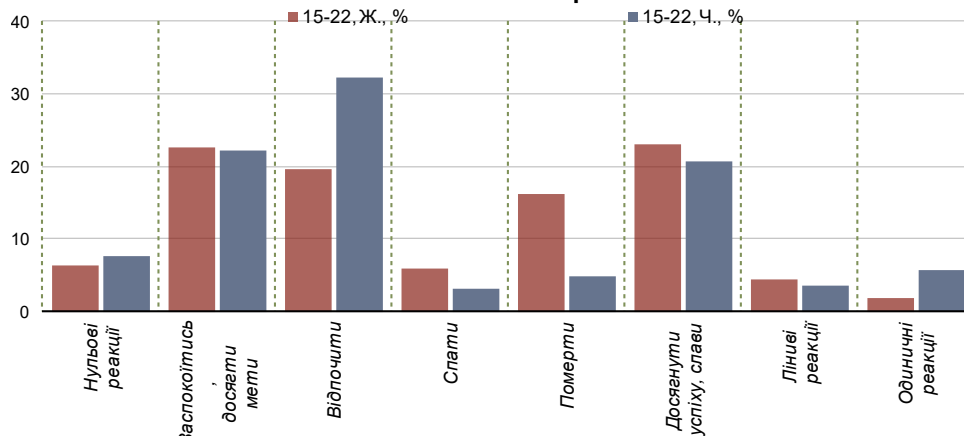
Спочити на лаврах

лася лексико-семантична група *відпочити*, пор.: 35,2 % і 32 % (10–14 р.) та 19,6 % і 32,3 % (15–22 р.). Активізацію подібних асоціатів пояснюємо розумінням відпочинку як заслуженої винагороди після досягнутої мети і лексичним значенням компонента *спочити* – ‘те саме, що відпочити’ [СУМ ІХ, с. 583]. Наприклад: *відпочивати; розслабитися після перемоги; байдикувати; відпочинок після досягнення чогось; відпочинок* тощо.

Лексикографічне тлумачення фраземи реалізується в ядровій лексико-семантичній групі *заспокоїтись, досягти мети*, пор.: 20,5 % і 18,9 % (10–14 р.) та 22,6 % і 22,2 % (15–22 р.). Водночас спостерігаємо сіми досягнення кінцевої мети як передумови завершення справ: *заспокоїтись; задовольнитися досягнутим; досягнути мети; досягти мети, скласти руки; досягнути омріяної мети, визнаної оточенням; нічого не робити після перемоги в будь-чому* тощо.

Спочити на лаврах

Образ-символ *лаврів*, означаючи успіх, славу та визнання, активізується в лексико-семантичній групі *досягнути успіху, слави*, у якій відсутня конотація завершеності чи відходу від справ. Спостерігаємо збільшення подібних асоціацій у відповідях респондентів старшої вікової групи вдвічі порівняно з молодшою з незначною перевагою в реакціях опитаних жіночої статі, пор.: 23,1 % і 20,6 % (15–22 р.) та 8,9 % і 6,8 % (10–14 р.). Наприклад: *успіх; насолоджуватися успіхом; перемога; слава; виграти; бути відомим; отримати винагороду за досягнення* тощо.

Периферійними з актуалізацією лексичних значень компонента *спочити* – 2) спати; 3) бути мертвим, лежати в могилі [СУМ ІХ, с. 583] виявилися лексико-семантичні групи *спати* та *померти*. В опитаних молодшої вікової групи подібні асоціати не переважають 10 % у відповідях обох статей обидвох груп, пор.: *спати* – 8,9 % і 8,7 %; *померти* – 9,2 % і 9,7 % (10–14 р.). Натомість спостерігаємо неоднорідність актуалізації подібних асоціацій в опитаних старшої вікової групи, пор.: *спати* – 6 % і 3,2 %; *померти* – 16,2 % і 4,8 % (15–22 р.).

Таким чином, попри виразно негативну конотацію фразеологізму в лексикографічних дже-

релах та віднесення його до концептосфери *негативних дій, учинків людини*, спостерігаємо за результатами вільного асоціативного експерименту загалом позитивне розуміння фраземи *спочити на лаврах* як нагороди за досягнення мети, насолоди від успіху та слави, заслуженого відпочинку після перемоги.

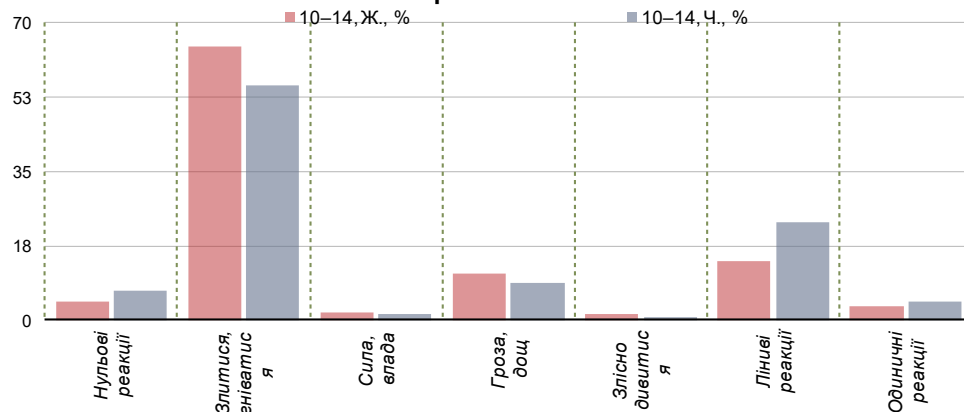
МЕТАТИ ГРОМИ І БЛИСКАВКИ. Фразеологізм має подвійне значення: 1) ‘гнівно, роздратовано говорити, писати про кого-, що-небудь; критикувати, ляяти когось’ [СФУМ 2003, с. 385; Забіяка 2012, с. 57; ФСУМ/Уж., с. 37]; 2) ‘виглядом виражати гнів, обурення, незадоволення кимсь, чимсь; сердито дивитися’ [ФСУМ 1993, с. 484; Забіяка 2012, с. 57].

Фрагмент асоціативного поля фраземи

метати громи і блискавки

ЗЛИТИСЯ (210), ГНІВАТИСЯ (63), ВЛАДА (3), ЗЕВС (130), ГРОЗА (20), ГНІВАТИСЬ (22), ПРОНИЗУЮЧИЙ ПОГЛЯД (2), ЗЛИТИСЬ (116), БУТИ ЗЛИМ (57), АГРЕСІЯ (7), БУТИ ВСЕМОГУТНИМ (1), ПОГАНА ПОГОДА (12), ПЕРУН (8), НЕРВУВАТИ (4), БОРОТИСЯ ЗА ПЕРЕМОГУ (1), СЕРДИТИСЯ (66), СВАРИТИСЯ (24), ЗЛІСТЬ (68), ЛЮТУВАТИ (14), БУТИ РОЗЛЮЧЕНИМ (13), СЕРДИТИСЬ (30), РОЗСЕРДИТИСЯ (4).

Метати громи і блискавки

Єдиною ядровою лексико-семантичною групою, яка підтверджує перше лексикографічне значення фраземи, є *злитися, гніватися*, що виявляє найбільший відсоток реакцій у межах однієї групи серед усіх аналізованих фразем-стимулів та послідовно збільшується у відповідях респондентів жіночої статі, пор.: 64,5 % і 55,3 % (10–14 р.) та 80,9 % і 64,1 % (15–22 р.).

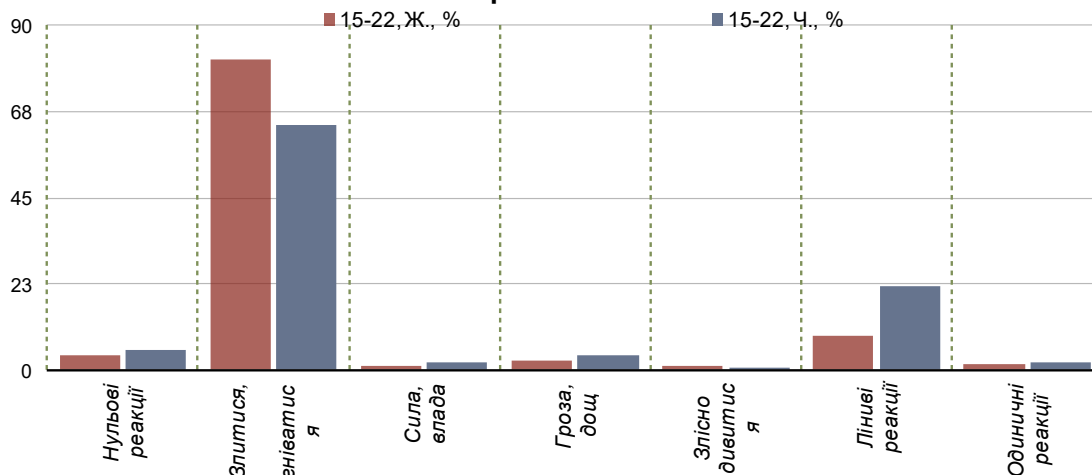
Попри наявність однієї ядрової групи та недостатньо сформованої периферії, не вважаємо, що фразеологізм має низький асоціативний потенціал, адже лексико-семантична група має значне не тільки кількісне, а і якісне наповнення та відзначається підвищеною емоційністю. Наприклад: *злитися; гніватися; бути злим; сильно нервувати; агресія; бути імпульсивний, агресивним; говорити роздратовано; різко висловлюватись; все троїтити; когось лаяти; палахкотіти злістю; бути в розпалі; істерити; бути буйним; бушувати; дратуватися; скаженіти* тощо.

Друге лексикографічне тлумачення фраземи (*сердито дивитися*) реалізується в лексико-семан-

тичній групі *злісно дивитися* і виявляється мінімально у відповідях обох вікових категорій з незначною перевагою в асоціатах респондентів жіночої статі, пор.: 1,3 % і 0,5 % (10–14 р.) та 1,1 % і 0,4 % (15–22 р.). Подібний мінімальний асоціативний потенціал цієї лексико-семантичної групи дає підстави стверджувати, що таке розуміння фраземи не актуалізується сучасними мовцями на нинішньому часовому зрізі.

Попри те, що походження фразеологізму *метати громи і блискавки* може виводитися як із запозиченого міфологічного образу Зевса, який очолював давньогрецький пантеон, так і з образу Перуна – давньоукраїнського божества грому і блискавки, результати вільного асоціативного експерименту в межах лексико-семантичної групи *лінивих реакцій* вказують на те, що сучасні мовці асоціюють стимул із давньогрецьким верховним богом, а не власне українським, пор. кількість реакцій: *Зевс (130); бути Зевсом (6); алюзія на Зевса (1); храм Зевса (1) та Перун (8); Перун – верховний над усіма богами (1)*.

Метати громи і блискавки

З образом божества, що має достатню владу, аби карати і посилати громи і блискавки на тих, хто розчарував його, пов'язана лексико-семантична група *сила, влада*, яка входить до периферії асоціативного поля фраземи та складає приблизно 2 % від загальної кількості реакцій в опитаних обох вікових груп.

Отже, спостерігаємо загалом однозначне розуміння фразеологізму *метати громи і блискавки*, що відзначається різноманітністю та емоційністю наповнення ядрової лексико-семантичної групи та виводить походження вислову з давньогрецької міфології.

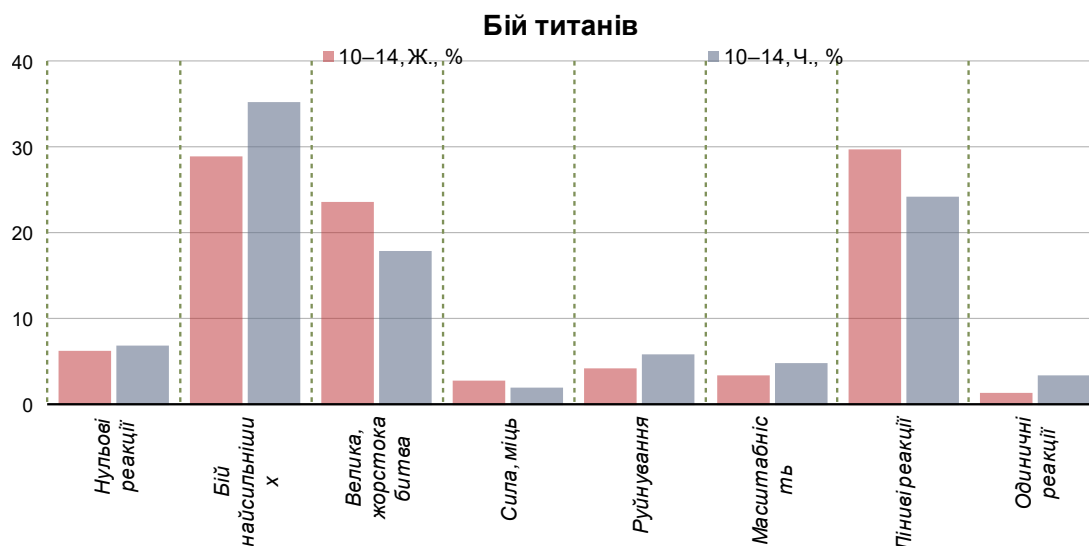
БІЙ ТИТАНІВ. Фразеологізм означає 'боротьбу велетенських сил' [Коваль, Коптілов 1975, с. 273] і в межах вільного асоціативного експерименту реалізується значною варіантністю асоціацій.

Фрагмент асоціативного поля фраземи бій титанів

БИТВА НАЙСИЛЬНІШИХ (6), ВИДОВИЩЕ (4), БІЙ СИЛЬНИХ (22), ВІЙНА (85), БІЙ НАЙСИЛЬНІШИХ (10), ЖОРСТОКІСТЬ (4), ВЕЛИКА БИТВА (15),

БОРОТЬБА ВЕЛЕТЕНСЬКИХ СИЛ (22), БОРОТЬБА ВЕЛИКИХ СИЛ (33), СИЛА (19), РУЙНУВАННЯ (5), СМЕРТЬ (8), АПОКАЛІПСИС (2), БІЙ НА РІВНИХ (2), БІЙ БОГІВ (13), ФІЛЬМ (52), КІНЕЦЬ СВІТУ (2), СУТИЧКА НАЙСИЛЬНІШИХ (3), ВЕЛИКА БОРОТЬБА (9).

Ядровою у відповідях обох вікових груп та статей з незначними відмінностями, відповідно до лексикографічного тлумачення, є лексико-семантична група *бій найсильніших*, пор.: 28,9 % і 35,3 % (10–14 р.) та 29,2 % і 26,4 % (15–22 р.). Визначальним є не тільки кількісне, а й різноманітне якісне наповнення цієї групи, наприклад: *боротьба чогось великого; боротьба великих; бій між сильними людьми; боротьба розумних людей; бій сильних сторін; бійка між сильними людьми; сутичка обдарованих людей; боротьба велетенських сил; бій сильних суперників* тощо. Спостерігаємо також реакції, спроектовані на сучасне суспільно-політичне становище, наприклад: *війна між Україною та росією; Азов; АТО; битва України та РФ; Україна та росія; Америка і росія* тощо.

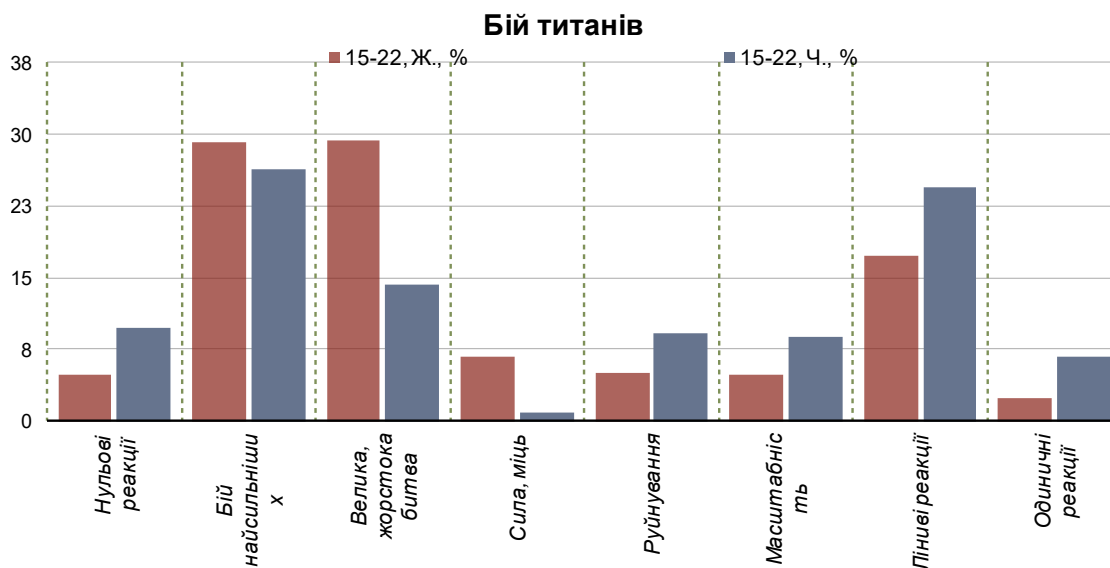

До ядрових асоціацій також належить лексико-семантична група **велика, жорстока битва**, у якій актуалізується тема небезпеки, жорстокості, тривалості боротьби, незалежно від її учасників. Подібні реакції переважають у відповідях респондентів жіночої статі, цей розрив збільшується в асоціагах старшої вікової категорії, пор. 23,7 % і 17,9 % (10-14 р.) та 29,4 % і 14,2 % (15-22 р.). Наприклад: *велика боротьба; запекла битва; жорстока боротьба; тяжкий бій; небезпечна бійка; запеклий бій* тощо. Виділяється кількісно в цій лексико-семантичній групі, порівняно з іншими, асоціат *війна* – 85 реакцій.

Для того, аби бути учасником потужного бою, необхідні певні навички та риси вдачі, які реалізуються в периферійній лексико-семантичній групі

сила, міць, що активніше виявляється у відповідях представників жіночої статі, особливо у старшій віковій категорії, пор.: 2,7 % і 1,9 % (10-14 р.) та 6,8 % і 0,8 % (15-22 р.). Наприклад: *сила; сила, міць; розумна людина; сила, могутність; могутність; велич* та ін.

Будь-яка битва несе за собою руйнування та великі, часто непоправні наслідки. Проекція фразеологізму на сучасні мовцям наслідки війни, яку вони спостерігають, формує лексико-семантичні групи **руйнування** та **масштабність**, які активніше виявляються в реакціях опитаних чоловічої статі обох вікових груп, пор.: **руйнування** – 4,1 % і 5,8 % (10-14 р.) та 5,1 % і 9,1 % (15-22 р.); **масштабність** – 3,3 % і 4,8 % (10-14 р.) та 4,9 % і 8,7 % (15-22 р.).

Асоціації в лексико-семантичній групі **руйнування** виражають не тільки фізичну руйнацію чогось, а й зміни емоційного стану людини після чи в процесі жорстокої боротьби, наприклад: *кровопролиття; вибухи; страх; спустошення; лють; розруха; руйнування; безвихідь; смерть; хаос; знищення всього; шум; руйнація* тощо.

Численні асоціати в межах лексико-семантичної групи **лінійних реакцій** співвідносять фразеологізм з будь-якою бійкою чи битвою загалом, наприклад: *бій; битва; боротьба; спір* тощо.

Спостерігаємо розуміння фразеологізму **битва титанів** у межах проведеного експерименту не просто як битву сильних особистостей, а як бороть-

бу, частиною якої є самі мовці, яка має наслідки, виявляє жорстокість та приносить смерть і руйнацію.

Висновки. Отже, вільний асоціативний експеримент є вдалим інструментом дослідження мовної картини світу певної лінгвоспільноти. Він дозволяє простежити актуалізацію стимулів на певному часовому зрізі та виявити додаткові конотації, не зафіксовані в тлумачних та фразеологічних словниках.

За результатами психолінгвістичного експерименту доходимо висновку про те, що асоціативне поле фразеологізмів виявляється послідовно набагато ширшим, аніж його лексичне значення.

Індивідуальні особливості сприйняття стимульного матеріалу, вплив суспільно-політичних зрушень, розвиток прогресу та вільний доступ до інформації формують позитивну динаміку розвитку асоціативного поля фразеологізмів античного походження, а загальносуспільні кризові чинники послідовно відображаються в мові представників української лінгвоспільноти. Російська агресія в Україні змінює систему цінностей мовців. Міфологічні, фантастичні, матеріальні асоціації поступають місцем базовим потребам спокою, миру, достатку в рідній країні.

Література

1. Войтович В. Українська міфологія. Київ: Либідь, 2002. 664 с.
2. Дунаєва Л. Трансформація цінностей українців в контексті аналізу риторики Президента України В. Зеленського. *Політичне життя*. 2023. № 4, с. 84–88.
3. Жайворонок В.В. Знаки української етнокультури: Словник-довідник. Київ: Довіра, 2006. 703 с.
4. Забіяка В.А. Світ фразеологізмів. Етимологія, тлумачення, застосування: практ. посібник. Київ: ВЦ «Академія», 2012. 304 с.
5. Коваль А.П., Коптілов В.В. Крилаті вислови в українській літературній мові (вид. 2-е, перер., допов.). Київ: Вища школа, 1975. 335 с.
6. Плачинда С.П. Словник давньоукраїнської міфології. Київ: Укр. Письменник, 1993. 63 с.
7. САМ 1989: Словник античної міфології / Уклад. І.Я. Козовик, О.Д. Пономарів; вступ. стаття А.О. Білецького; відп. ред. А.О. Білецький. 2-е вид. Київ: Наукова думка, 1989. 240 с.
8. Свідерська О. Соціально-психологічні чинники політичних цінностей української молоді у контексті сучасних реалій. *Вісник Національного університету оборони України*. 2020. № 3 (56). С. 96–101.
9. СУМ: Словник української мови: в 11 тт. / АН УРСР. Інститут мовознавства; за ред. І.К. Білодіда. Київ: Наукова думка, 1970–1980.
10. СФУМ: Словник фразеологізмів української мови / Уклад. В.М. Білоноженко, І.С. Гнатюк, В.В. Дятчук, Н.М. Неровня, Т.О. Федоренко. Київ: Наукова думка, 2003. 788 с.
11. Ужченко В.Д., Ужченко Д.В. Фразеологія сучасної української мови: Посібник для студентів філологічних факультетів вищих навчальних закладів. Луганськ: Альма-матер, 2005. 400 с.
12. ФСУМ/Уж.: Ужченко В.Д., Ужченко Д.В. Фразеологічний словник української мови. Київ: Освіта, 1998. 224 с.
13. ФСУМ: Фразеологічний словник української мови / Уклад.: В.М. Білоноженко та ін. Київ: Наукова думка, 1993. 984 с.

References

1. Voitovych V. (2002) *Ukrainska mifologia* [Ukrainian Mythology]. Kyiv: Lybid. 664 s. [in Ukrainian].
2. Dunayeva L. (2023) *Transformaciya cinnostey ukrainciv v konteksti analizu rytoryky Prezydenta Ukrainy V. Zelenskoho* [The Transformation of the Values of Ukrainians in the Context of the Analysis of the Rhetoric of the President of Ukraine V. Zelensky]. *Politychne zhyttya*. № 4. S. 84–88 [in Ukrainian].
3. Zhaivoronok V.V. (2006) *Znaky ukrainskoi etnokultury: slovnyk-dovidnyk* [Signs of Ukrainian Ethnoculture]. Kyiv: Dovira. 703 s. [in Ukrainian].
4. Zabiayaka V.A. (2012) *Svit frazeologizmiv* [The World of Phraseological Units]. *Etymologiya, tлумachennya, zastosuvannya: prakt. posibnyk*. Kyiv: VC «Akademiya». 304 s. [in Ukrainian].
5. Koval A.P., Koptilov V.V. (1975) *Krylati vyslovy v ukrainskii literaturnii movi* [Phrases in the Ukrainian Literary Language]. Vyd. 2–e, perer., dopov. Kyiv: Vyshcha shkola. 335 s. [in Ukrainian].
6. Plachynda S.P. (1993) *Slovnyk davnoukrainskoi mifologii* [Dictionary of Ancient Ukrainian Mythology]. Kyiv: Ukr. Pysmennyk. 63 s. [in Ukrainian].
7. SAM – *Slovnyk antychnoi mifologii* (1989) [Dictionary of ancient mythology] / Uklad. I.Ya. Kozovyk, O.D. Ponomariv. 2–e vyd. Kyiv: Naukova dumka. 240 s. [in Ukrainian].
8. Sviderska O. (2020) *Sotsialno-psykholohichni chynnyky politychnykh tsinnostei ukrainskoi molodi u konteksti suchasnykh realii* [Socio-Psychological Factors of Political Values of Ukrainian Youth in the Context of Modern Realities]. *Visnyk Nacionalnogo universytetu oborony Ukrainy*. № 3 (56). S. 96–101 [in Ukrainian].
9. SUM – *Slovnyk ukrainskoi movy: v 11 tt.* (1970–1980) [Dictionary of the Ukrainian Language: in 11 Volumes] / AN URSR. Instytut movoznavstva; za red. I.K. Bilodida. Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].
10. SFUM – *Slovnyk frazeolohizmiv ukrainskoi movy* (2003) [Dictionary of Phrases of the Ukrainian Language] / Uklad. V.M. Bilonozhenko, I.S. Hnatiuk, V.V. Diatchuk, N.M. Nerovnia, T.O. Fedorenko. Kyiv: Naukova dumka. 788 s. [in Ukrainian].
11. Uzhchenko V.D., Uzhchenko D.V. (2005) *Frazeologia suchasnoi ukrainskoi movy* [Phraseology of the

Modern Ukrainian Language]: Posibnyk dlya studentiv filolohichnykh fakultetiv vyshchykh navchalnykh zakladiv. Luhansk: Alma-mater. 400 s. [in Ukrainian].

12.FSUM/Uzh.: Uzhchenko V.D., Uzhchenko D.V. (1998) Frazelohichnyi slovnyk ukrainskoi movy [Phraseological Dictionary of the Ukrainian Language]. Kyiv: Osvita. 224 s. [in Ukrainian].

13.FSUM: Frazelohichnyi slovnyk ukrainskoi movy (1993) [Phraseological Dictionary of the Ukrainian Language] / Uklad.: V.M. Bilonozhenko ta in. Kyiv: Naukova dumka. 984 s. [in Ukrainian].

THE INFLUENCE OF WAR AS A SOCIOCULTURAL PHENOMENON ON THE ASSOCIATIVE FIELD OF PHRASEOLOGICAL UNIT OF ANCIENT ORIGIN

Abstract. The scientific article is devoted to the experimental method of concept analysis – a free associative experiment, which was conducted with native speakers of the Ukrainian language aged 10 to 22 years. The free associative experiment is one of the methods used to study cognitive processes reflected in speech. It allows you to trace how speakers organize their knowledge about the world, how they connect different concepts, what differences in the perception of the same stimulus material are revealed by recipients of different age and gender groups at a specific time interval. It was found that general crisis shifts, any socio-political changes, such as war, change the coordinate system of values of the language community, affect the peculiarities of world perception and the language world model in general. The dynamics and impact of the Russian-Ukrainian war on the associative field of the phrase *Arcadian idyll, own penates, soar in the empires, rest on one's laurels, throw thunder and lightning, battle of the titans* are traced based on the data obtained from 1,403 respondents in 2022 aged 10 to 22 years. It was found the change of connotation caused by the Russian aggression in Ukraine is traced using the example of phraseological units of ancient origin. It was observed that a consistent shift in the associative field of stimuli to probably temporary, relevant at this time slice, associates that implement the perception of reality in war conditions. According to the results of a free associative experiment, it was found that phraseological units of ancient origin are realized in the language picture of the world of Ukrainians within the limits of the peculiarities of the mentality of our ethnic group and worldview in general, idealized life is perceived by the respondents as utopian, instead being realized in the basic demands of Ukrainians: silence, peace, peace, prosperity; and mythological clashes are projected onto the real fight against the enemy for the respondents.

Keywords: associative experiment, types of reactions, incentives, phraseological unit, myth, mythology.

© Луканинець Р., 2024 р.

Рената Луканинець – кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри української мови Ужгородського національного університету, Ужгород, Україна; renata.lukanynets@uzhnu.edu.ua; <https://orcid.org/0000-0002-9286-2702>

Renata Lukanynets – Candidate of Philology, Senior Lecturer of the Ukrainian Language Department, Uzhhorod National University, Uzhhorod, Ukraine; renata.lukanynets@uzhnu.edu.ua; <https://orcid.org/0000-0002-9286-2702>

НАУКОВИЙ ДОРОБОК ВАСИЛЯ ДОБОША ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ БІБЛІОТЕКИ УЖГОРОДСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 2 (52)

УДК 027.7(477.87-25):025.2-047.37:811.161.2(092)Добош В.

DOI: 10.24144/2663-6840/2024.2(52).111–119

Медведь М. Науковий доробок Василя Добоша через призму бібліотеки Ужгородського національного університету; кількість бібліографічних джерел – 33; мова українська.

Анотація. Актуальність статті полягає в дослідженні наукової спадщини відомого вченого, українського мовознавця Василя Івановича Добоша – гідного представника когорти вчених-філологів, які зросли в стінах Ужгородського університету. Наукова розвідка зроблена з акцентом на збереженні та популяризації праць вченого бібліотекою Ужгородського національного університету. Мета дослідження – віднайти і представити бібліографічну інформацію про наявність у бібліотечному фонді університету наукових напрацювань ученого, який присвятив свою професійну діяльність не лише навчанню нового покоління фахівців-філологів, а й успішно поєднував її з дослідженнями діалектів закарпатського регіону, зокрема синтаксису, семантики, складу та функцій прийменникових конструкцій південнокарпатського говору української мови. Джерельною базою статті слугували алфавітний та системний каталоги документів, тематичні та предметні картотеки, рубрикатор «Вчені Ужгородського університету». Завданням розвідки стало хронологічне упорядкування опублікованих робіт В. Добоша, вивчення способів їх надходження до бібліотечного фонду університету, виявлення дарчих написів на книгах. Особливу увагу звернуто на дисертаційні роботи вченого, захист яких відбувся 1955 та 1978 рр. Дослідження «Синтаксис південнокарпатських говорів української мови (синтаксичні функції відмінків)» (1978) принесло В. Добошу широке визнання в мовознавчому світі. Спираючись на практичні підтвердження (записи) історії книговидачі окремих видань, книгозбірня засвідчує постійний користувацький інтерес до наукових праць професора Василя Добоша «Синтаксис українських південнокарпатських говорів: текст лекцій» (1971), «Синтаксис українських південнокарпатських говорів (Прийменникові конструкції): текст лекцій» (1972), «Методичні розробки до практичних занять з діалектного синтаксису (Прийменникові конструкції, ч. 2)» (1981).

Ключові слова: мовознавець Василь Іванович Добош, наукові праці Василя Добоша, мовознавство, діалектологія, Ужгородський національний університет, Наукова бібліотека Ужгородського національного університету.

Формулювання проблеми. Ужгородський національний університет пишається плеядою вчених, які зросли в його стінах. Серед них імена видатних українських мовознавців, які прославили філологічну науку не лише в Україні, а й за її межами. Такими вченими стали Василь Німчук, Олекса Мишанич, Йосип Дзензелівський, Павло Чучка, Михайло Сюсько, Кирило Галас, Валентина Статеева, Василь Лавер, Іван Сабадош та ін. Цьогоріч минає 100 років з дня народження ще одного видатного вченого, який залишив помітний слід в українському мовознавстві, а саме в закарпатській діалектології, – професора Василя Івановича Добоша.

Історія Ужгородського університету наближається до 80-річчя з дня заснування. 1945 року було відкрито спеціальність «Українська мова і література». Вже в 1951 році відбувся перший випуск студентів-філологів. З 1948 до 1952 року серед студентів Ужгородського університету навчався талановитий і сумлінний юнак, майбутній професор Василь Добош. На час вступу до університету він вже пройшов випробування Другою світовою війною. Найбільшою перешкодою, як згадував учений, стало недостатнє володіння ним українською літературною мовою. Та настирливий юнак усього за три місяці перед вступом до вишу знайшов власне рішення – інтенсивне читання кращих взірців художньої літератури. Жага до знань і добра пам'ять допомогли йому успішно опанувати граматику української мови, що стало основним під час вступного

випробування й відкрило шлях до мовознавства майбутньому професору. Феноменальність життєвого і наукового прикладу Василя Добоша полягає в особистій позиції людини, яка понад усе любила рідну мову і присвятила своє життя її служінню.

Мета нашого дослідження – віднайти у фонді НБ УжНУ та оприлюднити бібліографічні відомості про доробок відомого вченого-мовознавця Василя Івановича Добоша. Ужгородський університет став основою професійного зростання талановитого дослідника української мови. Наукове становлення мовознавця розпочалося зі студентської лави.

У фонді Наукової бібліотеки Ужгородського національного університету (надалі НБ УжНУ) наявні унікальні періодичні видання, серед яких підшивки університетської газети «За більшовицькі кадри», яка зберігає свідчення становлення і зростання вишу. У її другому номері від 17 січня 1952 року нашу увагу привернула публікація студента 5 курсу Василя Добоша «Як я працюю над дипломною роботою». У цій газетній замітці оприявлено вибір напрямку досліджень майбутнього світила мовознавства: «Я вирішив взяти тему для дипломної роботи з мови, з діалектології, – «Говірка села Стеблівки Хустського округу»... На цю тему у мене була курсова робота, доповідь на студентській конференції та ряд невеликих заміток з окремих видань... Зараз я працюю над розділом фонетики» [Добош 1952, с.1]. У п'ятому номері цієї ж газети дослідник-початківець в публікації «З досвіду од-

нії діалектологічної групи» згадує кропітливу роботу зі збору матеріалу в селах Сокирниць та Золотарьово Хустського округу [Добош 1952, с.2].

Підсумовуючи роботу факультетів за 1952 р., університетський часопис зазначає, що «...Одним з найважливіших завдань українських мовознавців є створення діалектологічного атласа української мови, велика робота по збиранню якого проводиться кафедрою української мови <...>, організовують діалектологічні експедиції, до яких входять кращі студенти-мовники» [Вивчення говорів 1952, с. 2]. Зовсім не дивно, що Вченою радою університету було винесено рішення рекомендувати двох кращих студентів-випускників філфаку – П.П. Чучку та В.І. Добоша – до аспірантури. Попереду на майбутнього вченого чекала не проста дослідницька діяльність, викладена в численних публікаціях.

Аналіз досліджень. Першою спробою впорядкування наукових напрацювань В. Добоша можна вважати роботу кандидатки філологічних наук, доцентки Галини Вовченко, опубліковану у збірнику наукових праць «Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства», присвяченому пам'яті професора Василя Добоша. Досліджуючи бібліографію наукової спадщини В. І. Добоша, Галина Вовченко вдало її систематизувала [Вовченко 2005, с. 9–16]. Матеріали бібліографічного покажчика охоплюють період півстолітньої наукової діяльності вченого-філолога, починаючи з 1949 року, його студентського навчання в Ужгородському державному університеті, навчання в аспірантурі та викладацькій роботі аж до 1999 року. До бібліографічного переліку внесено: 45 публікацій вченого, 7 методичних розробок, 2 автореферати й дисертаційне дослідження В. Добоша, а також окремі видання автора.

У 2009 році побачило світ унікальне бібліографічне видання «Закарпатський діалект», укладачами якого стали вчені УжНУ – І.В. Сабадош, О.М. Миголинець, О.Д. Пискач. У покажчику вміщено бібліографічний перелік праць, а саме 42 позиції наукових робіт Василя Добоша. Констатуємо, що, на превеликий жаль, як порівняти зі згаданими бібліографічними матеріалами, деякі наукові роботи вченого у фонді НБ УжНУ відсутні.

Серед півтора мільйона примірників друкованих і 50 тисяч електронних видань у бібліотеці зберігається і науковий доробок вченого Василя Добоша.

Завдання розвідки. Нами здійснена спроба дослідити науковий спадок професора В. Добоша у фонді НБ УжНУ, розглянути його хронологічні межі, виявити унікальні дарчі написи на деяких виданнях.

Методика дослідження. Нами були використані традиційні та електронні пошукові можливості каталогів та тематичних картотек бібліотеки, персональний рубрикатор «Вчені УжНУ», «Праці науковців УжНУ», електронний репозитарій УжНУ, перегляд ряду періодичних видань тощо.

Наше дослідження розпочнемо з найдавніших видань, в яких опубліковані праці вченого, і в першу чергу, звернемося до фонду та каталогів ін-

формаційно-бібліографічного відділу бібліотеки, в якому завдяки сумлінній роботі бібліографів (найактивніше робота зі створення тематичних каталогів розпочалась за тодішнього керівництва відділом Олени Закривидороги і продовжується теперішнім керівником відділу, талановитим бібліографом Ларисою Мельник) зберігаються не лише картотечні відомості, а й самі праці вчених. Серед них ми натрапили на раритетне видання – автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук В.І. Добоша «Южнокарпатские украинские говоры долины реки Турьи (Фонетика. Морфология)». На титульній сторінці автореферату відображений штамп зі свідченням вхідної нумерації №116 від 8.02.1955, метадані видання, які засвідчують рік та місце видання (автореферат був виданий у Києві, в друкарні Київського державного університету). На звороті титульної сторінки повідомляється, що робота виконана в Інституті мовознавства імені О.О. Потебні Академії наук ССР. Дослідження діалектів Турянщини, які автор студіював упродовж 1949–1955 років, повинно було бути викладене й оприлюднене лише російською мовою – свідчення русифікації української науки. На жаль, у фонді дисертаційних досліджень НБ УжНУ, який містить 1200 оригіналів праць, не згадана дисертаційна робота В.І. Добоша.

Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня доктора філологічних наук «Синтаксис южнокарпатских говорів українського язика (синтаксические функции падежей) та оригінал рукопису дисертації обсягом 479 сторінок з інвентарним номером 1093 зберігається у відділі краєзнавчої літератури «Карпатика» і часто використовується науковцями. І це дослідження викладено російською мовою. На титулі рукопису, виконаного машинописом, є власноручний підпис дослідника.

На титульній сторінці згаданого автореферату, датованого 1978 роком, – дарчий напис автора з текстом: «Бібліотеці УжДУ від автора. Підпис». На звороті титульної сторінки повідомлено, що робота виконана на кафедрі української мови Ужгородського державного університету, вказані офіційні опоненти: доктори філологічних наук, професори – С.П. Бевзенко, М.А. Жовтобрюх, П.С. Дудик. Вражає список використаної літератури на 70 сторінках дисертації (з 362 до 462 с.). Книги інвентарного обліку бібліотеки є документальним підтвердженням, які засвідчують дату отримання видань до її фонду. До прикладу, завдяки інвентарним записам можна стверджувати, що тексти лекцій В. Добоша «Синтаксис українських південнокарпатських говорів» для студентів-філологів потрапили до книгозбірні УжДУ на початку 1972 року. Це видання за редакцією І.І. Фекети обсягом 119 сторінок побачило світ 1971 р. Посібник викликав неабиякий інтерес студентів.

Тоді ж до бібліотеки потрапляє ще одна праця В. Добоша під такою ж назвою, але до заголовку додається уточнення «прийменикові конструкції». Редактором видання накладом в 500 примірників був кандидат філологічних наук, доцент В.І. Лавер.

На одному з них Василь Добош залишив надпис «Бібліотеці Ужгородського державного університету від автора. Підпис. Дата 23.01.1973 р.». На жаль, слідів методичних напрацювань викладача В. Добоша попереднього періоду в бібліотеці віднайти не вдалося. Причина, імовірно, криється в інструктивних нормативах, які передбачали чітко визначений термін зберігання методичних розробок в бібліотеці, аргументовані межами «не більше ніж 5 років» з дати випуску.

Василь Добош був активним учасником мовознавчих конференцій, про що свідчать опубліковані матеріали наукових заходів.

У збірнику матеріалів «Доповіді та повідомлення. Серія історико-філологічна» (1957) опубліковано доповідь Василя Добоша «Дієслівні категорії часу і способу в південнокарпатських говірках долини р. Тур'ї (творення форм)» [Добош 1957, с. 96–98].

У другому випуску Наукового вісника Ужгородського університету (тодішні «Наукові записки. Том XXVI. Діалектологічний збірник. Випуск 2», 1957 р.) вміщено його публікацію «Із спостереження над фонетикою південнокарпатських говорів долини р. Тур'ї». Викладений вченим матеріал публікації містить 22 сторінки тексту і згрупований автором за двома розділами: палаталізація і диспалаталізація приголосних та рефлексія давніх *o*, *e*. В останньому розділі виокремлено рефлексію давніх *o* та *e* [Добош 1957, с. 93–114].

У збірнику матеріалів «Доповіді та повідомлення. Серія філологічна. II (присвячена 40-річчю УРСР) вміщено доповідь В. Добоша «Із словотвору іменників говірок долини р. Тур'ї Закарпатської області» [Добош 1958, с. 78–80].

Ще в одному збірнику матеріалів за 1958 р. «Доповіді та повідомлення. №3. Серія філологічна» поряд з такими авторами, як С.П. Бевзенко, Й.О. Дзендзелівський, К.Й. Галас, П.М. Лизанець, П.П. Чучка, В.В. Німчук, є й доповідь В.І. Добоша «До синтаксису особових енклітик – *м*, – *с*, – *с'ме*, – *с'те* в південнокарпатських говорах» [Добош, 1958, с. 42–44].

У випуску 4 згаданої серії у 1959 р. Василь Добош оприлюднив статтю «До питання функціонально-семантичних особливостей прийменників говірок долини річки Тур'ї Закарпатської області» [Добош 1959, с. 76–79].

Уже в наступному випуску за № 5 цієї ж серії вміщено його доповідь «Основні значення конструкцій знахідного та орудного відмінків у говорах Тур'янщини Закарпатської області» [Добош 1960, с. 58–60].

Серед тез доповідей та повідомлень наукової конференції професорсько-викладацького складу, присвяченої 150-річчю з дня народження Тараса Григоровича Шевченка (1964), міститься доповідь В. Добоша «Неозначено-особові речення в поезії Т.Г. Шевченка» [Добош 1964, с. 80–83].

Серед матеріалів XVII наукової мовознавчої конференції (квітень 1963 р.) – публікація В. Добоша «Субстантивовані прикметники чи іменники?

(до питання правопису деяких типів назв населених пунктів Закарпаття)» [Добош 1963, с. 62–65].

У матеріалах XVIII мовознавчої конференції (травень 1964 р.) наявна стаття В. Добоша «Займенникові енклітики в українських карпатських говорах» [Добош 1964, с. 18–21]. Василь Добош підтримував здібних і сумлінних студентів. У травні цього ж року доцент Василь Добош очолює редакційну колегію збірника матеріалів XVII наукової студентської конференції.

Понад 60 років зберігається «Методичний порадище по написанню курсових та дипломних робіт з української мови», підготовлений Василем Добошем на допомогу тодішнім студентам. На титульній сторінці одного з примірників є бібліотечний штамп з позначкою «обов'язковий примірник».

У матеріалах ювілейної мовознавчої конференції, присвяченої 20-річчю Ужгородського державного університету, яка відбулася 26–27 жовтня 1965 року, є публікація Василя Добоша «Стан вивчення синтаксису українських говорів». Учений привертає увагу до позитивних зрушень в діалектологічних дослідженнях. «...протягом останніх десяти років в українській діалектологічній літературі з'явилося біля 40 праць, які мають якийсь стосунок до проблем дослідження синтаксису українських говорів... Але чи не найбільше опубліковано спостережень над південно-карпатськими (закарпатськими) говорами», – з гордістю констатує вчений [Добош 1965, с. 55–58].

У матеріалах XX наукової мовознавчої конференції УжДУ 1966 року з'являється публікація результатів дослідження В. Добоша «Із спостережень над синтаксичними функціями родового відмінка з прийменником «з» у південнокарпатських говорах». У ній мовознавець акцентує увагу на конструкції родового відмінка з придієслівним керуванням: родовий з прийменником «з» у конструкціях з просторовим відношенням; родовий з прийменником «з» у конструкціях з об'єктним відношенням, родовий з прийменником «з» у конструкціях з причиновим відношенням, родовий з прийменником «з» у конструкціях з часовим відношенням та конструкції родового із прийменником «з» присубстантивного керування [Добош 1966, с. 50–54].

Не можна оминати увагою й редакторську діяльність Василя Добоша. Він і Кирило Галас стали редакторами праці званого мовознавця Йосипа Дзендзелівського «Конспект лекцій до курсу української діалектології». У вступі автор висловлює щиру подяку своїм колегам по кафедрі (серед них згадує і Василя Добоша), які взяли участь в обговоренні рукопису його «Конспекту лекцій...» і своїми порадами та зауваженнями допомогли їх поліпшити» [Дзендзелівський 1966, с. 4].

Василь Добош був відповідальним редактором і тексту лекцій «Складні речення ускладненого типу в сучасних слов'янських мовах» (1974) М.В. Симулика.

«Із спостережень над синтаксичними функціями родового відмінка з прийменником у південнокарпатських говорах» – під такою назвою опублі-

ковано статтю тодішнього доцента кафедри української мови В. І. Добоша в матеріалах XXI наукової конференції Ужгородського державного університету 1967 року [Добош 1967, с. 145–147].

Василь Добош працював і в співавторстві з відомими ужгородськими мовознавцями – К.Й. Галасом, Й.О. Дзендзелівським, В.І. Лавером, П.П. Чучкою, з якими публікує статтю під назвою «Досягнення українського та слов'янського мовознавства на Закарпатті за роки радянської влади» [Добош 1970, с. 530–552].

Звернемо увагу й на збірник матеріалів республіканської наукової конференції «Культура та побут населення українських Карпат», яка проходила в 1972 р, співорганізатором якої був і Ужгородський державний університет. У ньому вміщено доповідь В. Добоша «Деякі особливості форм та синтаксичних функцій іменників – назв старих свят в українських південнокарпатських говорах» [Добош 1972, с. 141–142].

У матеріалах республіканської наукової конференції «Культура і побут населення українських Карпат» (1973 р.) вміщено статтю В.І. Добоша «Синтаксичні функції орудного відмінка з прийменником з (из) в українських південнокарпатських говорах» [Добош 1973, с. 304–311].

Деякі публікації Василя Добоша (на вимогу того часу) опубліковано російською мовою. Зокрема це обидва його дисертаційні дослідження, статті «Синтаксические функции родительного падежа с предлогом *коло, около, ни'а, попри* в южнокарпатских украинских говорах» [Добош 1973, с. 148–150], «Предикативные функции падежей в южнокарпатских украинских говорах» [Добош 1974, с. 95–97], «Синтаксические функции *у/в* местного падежа в украинских южнокарпатских говорах» [Добош 1977, с. 102–104]; тези доповіді «Некоторые вопросы фонетической адаптации венгерских лексических заимствований в украинских говорах Закарпатья» в матеріалах Всесоюзної наукової конференції-форумі фіно-угрознавців, яка відбулася 27–30 жовтня в УжДУ [Добош 1977, с. 23–25].

1978 р. у збірнику матеріалів «Проблеми дослідження діалектології, лексики і фразеології української мови» надруковано тези доповіді В. Добоша «Лексико-семантичні властивості слів, синтаксичні зв'язки і синтаксичні відношення та синтаксичні функції словоформ / до проблеми їх взаємозв'язку і взаємозалежності» [Добош 1978, с. 167–169].

80-і роки ХХ ст. стали періодом плідної праці вченого: «Склад та синтаксичні функції сполучників підрядності в південнокарпатських говорах української мови» в збірнику «Лексика української мови в її зв'язках з сусідніми слов'янськими і неслов'янськими мовами» (1982) [Добош 1982, с. 80–82], «Енклітики в південно-західних говорах української мови» у тематичному збірнику «Дослідження лексики і фразеології говорів українських Карпат» [Добош 1982, с. 136–156], «Некоторые особенности лингвогеографического исследования союзов / на материале южнокарпатских говоров укра-

инского языка» в збірнику «Совещание по вопросам диалектологии и истории языка (лингвогеография на современном этапе и проблемы межуровневого взаимодействия в истории языка)» (1984) [Добош 1984, с. 39–40], «Лексико-семантичні засоби вираження синтаксичних відношень у сполучникових конструкціях (на матеріалі південнокарпатських українських говорів) у збірнику «Науково-технічна революція і сучасні процеси розвитку лексики української народно-розмовної мови» (1989); [Добош 1989, с. 56–57]; «Глибока народність – основна ознака мови творів Т. Г. Шевченка» в матеріалах науково-практичної конференції, присвяченої 175-річчю з дня народження Т. Г. Шевченка» (1989) [Добош 1989, с. 32].

У 90-ті роки ХХ століття Василь Добош продовжує активні дослідження і публікує ряд доповідей в матеріалах наукових конференцій.

1993 р. з'являється його стаття «Проблеми правописної нормалізації назв населених пунктів Закарпаття». Науковець вважає, що «одним із найбільш нерегульованих питань правопису сучасної української літературної мови слід уважати практику написання назв населених пунктів України» [Добош 1993, с. 156–163].

У матеріалах конференції «О.В. Духнович і Слов'янський світ», яка проходила 23–24 квітня 1993 року в УжДУ, вміщено статтю В. Добоша «Деякі лексико-граматичні особливості мови О. В. Духновича» [Добош 1993, с. 69–70]. У матеріалах 47-ї підсумкової наукової конференції викладацького складу Ужгородського державного університету опубліковано тези доповіді «Із спостережень над сполучниковими конструкціями в південнокарпатських говорах української мови /сурядні конструкції з протиставними сполучниками» [Добош 1993, с. 26]. Особливу увагу привернула ще одна публікація професора Василя Добоша – «Відлуння ідей та художньої майстерності прогресивних письменників Галичини і Буковини на Закарпатті в 20–30-х роках ХХ століття», вміщена в матеріалах наукового семінару до 80-ої річниці утворення Чехословаччини, який відбувся 28 жовтня 1998 р. в Ужгороді [Добош 1999, с. 222–230].

2000 р. у Ювілейному збірнику на честь 70-річчя від дня народження професора Петра Лизанця у співавторстві з С.М. Рошко з'являється одна з останніх робіт В. Добоша «Структурно-функціональна специфіка порівнянь-фразеологізмів у складних реченнях» [Добош 2000, с. 211–215].

Також мовознавець активно долучався до уточнень та корегувань правопису й тлумачень статей довідкових видань.

Привертаємо увагу до двох словників, які зберігаються у фонді відділу іноземної літератури НБ УжНУ: «Угорсько-український словник» (1961) за редакцією О.М. Рота, Ю.М. Сака, П.П. Чучки, укладений науковими працівниками Ужгородського державного університету (серед них і Василь Добош) та «Словацько-український словник» обсягом 674 сторінки, виданий 1985 р. у Братиславі (Словацьчина) у видавництві «Словацьке педагогічне

видавництво Братислава», упорядкований українсько-словацьким лінгвістом Петром Бунганичем. У вступі до матеріалів видання упорядник висловлює щире вдячність за допомогу своїм українським колегам-лінгвістам з кафедри української мови Ужгородського державного університету Йосипу Дзензелівському та Василю Добошу.

Висновки. Відомий український мовознавець Василь Добош – яскравий представник Закарпатської діалектологічної школи. Основними

працями вченого стали дослідження з українсько-го діалектного синтаксису, зокрема семантики, складу та функцій прийменникових конструкцій південнокарпатського говору української мови. Вчений залишив по собі чималу наукову спадщину, яку сумлінно зберігає і пропагує сучасним користувачам Наукова бібліотека Ужгородського національного університету. Доробок вченого і сьогодні актуальний для наукової та студентської аудиторії.

Література

1. Вивчення говорів Закарпаття. *За більшовицькі кадри*. 1952. 14 черв. (№20–22). С. 2.
2. Галас К.Й., Дзензелівський Й.О., Добош В.І., Лавер В.І., Чучка П.П. Досягнення українсько-го та слов'янського мовознавства на Закарпатті за роки радянської влади. *Великий Жовтень і розквіт возз'єднаного Закарпаття*: матеріали наук. сесії, присвяч. 50-річчю Великої Жовтневої соц. революції (29 черв.–2 лип. 1967 р.); відп. ред. М. В. Троян; Ужгор. держ. ун-т [та ін.]. Ужгород: Карпати, 1970. С. 530–552.
3. Добош В. З досвіду однієї діалектологічної групи. *За більшовицькі кадри*. 1952. 9 лют. (№5). С. 2.
4. Добош В.І. Некоторые вопросы фонетической адаптации венгерских лексических заимствований в украинских говорах Закарпатья. *Исследование финно-угорских языков и литератур в их взаимосвязях с языками и литературами народов СССР*: тезисы докл. Всесоюз. науч. совещания финно-угроведов (27–30 окт.) / отв. ред. П.Н. Лизанец; Ужгор. гос. ун-т и др. Ужгород, 1977. С. 23–25.
5. Добош В.І. Некоторые особенности лингвогеографического исследования союзов (на материале южнокарпатских говоров украинского языка). *Совещание по вопросам диалектологии и истории языка (лингвогеография на современном этапе и проблемы межкуровневого взаимодействия в истории языка)*, Ужгород, 18–20 сент. 1984 г.: тезисы докл. и сообщ. М., 1984. Т. I. С. 39–40.
6. Добош В.І. Предикативные функции падежей в южнокарпатских украинских говорах. *Совещание по общеславянскому лингвистическому атласу (Воронеж, 11–16 сент. 1974 г.)*: тезисы докл. Воронеж, 1974. С. 95–97.
7. Добош В.І. Синтаксические функции у/в+местного падежа в украинских южнокарпатских говорах. *Совещание по общеславянскому лингвистическому атласу (Черновцы, 4–7 окт. 1976 г.)*: тезисы докл. М, 1977. С.102–104.
8. Добош В.І. Синтаксические функции родительного падежа с предлогами *коло, около, пил'а, попри* в южнокарпатских украинских говорах. *Совещание по общеславянскому лингвистическому атласу (Ужгород, 25–28 сент. 1973)*: тезисы докл. М., 1973. С. 148–150.
9. Добош В.І. Глибока народність – основна ознака мови творів Т.Г. Шевченка. *Тези доповідей науково-практичної конференції, присвяченої 175-річчю з дня народження Т.Г. Шевченка*; Ужгор. держ. ун-т. Ужгород, 1989. С. 32.
10. Добош В.І. Деякі лексико-граматичні особливості мови О.В. Духновича. *О.В. Духнович і Слово в'янський світ*: [тези доп.] наук. конф. (23–24 квіт. 1993 р.) / редкол.: В.С. Поп (голова), В.Є. Задорожний, М.І. Зимомря та ін.; Ужгор. держ. ун-т [та ін.]. Ужгород: Патент, 1993. С. 69–70.
11. Добош В.І. Деякі особливості форм та синтаксичних функцій іменників – назв старих свят в українських південнокарпатських говорах. *Культура та побут населення Українських Карпат*: матеріали респ. наук. конф., присвяч. 50-річчю утворення СРСР: тези доп. та повідомл. / відп. ред. І.М. Гранчак; Ужгор. держ. ун-т [та ін.]. Ужгород, 1972. С. 141–142.
12. Добош В.І. Дієслівні категорії часу і способу в південнокарпатських говірках долини р. Тур'ї (творення форм). *Доповіді та повідомлення. Серія історико-філологічна. № 1* / відп. ред. Й.О. Дзензелівський; Ужгор. держ. ун-т. Ужгород: Друк. УжДУ, 1957. С. 96–98.
13. Добош В.І. До питання функціонально-семантичних особливостей прийменників говірок долини річки Тур'ї Закарпатської області. *Доповіді та повідомлення. Серія філологічна. № 4* / відп. ред. Й.О. Дзензелівський; Ужгор. держ. ун-т. Ужгород: Друк. УжДУ, 1959. С. 76–79.
14. Добош В.І. До синтаксису особових енклітик *-м, -с', -с'ме, -с'те* в південнокарпатських говорах. *Доповіді та повідомлення. Серія філологічна. № 3*: матеріали першої Ужгор. міжвуз. конф., присвяч. вивченню карпат. говорів / (відп. ред. Й.О. Дзензелівський; Ужгор. держ. ун-т. Ужгород: Вид-во УжДУ, 1958. С. 42–44.
15. Добош В.І. Енклітики в південно-західних говорах української мови. *Дослідження лексики і фразеології говорів українських Карпат*: тематич. зб. / відп. ред. Й.О. Дзензелівський; Ужгор. держ. ун-т. Ужгород: Рад. Закарпаття, 1982. С. 136–155.
16. Добош В.І. Займенникові енклітики в українських карпатських говорах. *Тези доповідей та повідомлення XVIII наукової конференції (квітень 1964 р.)*. *Серія мовознавства* (трав. 1964 р.) / відп. ред. Й.О. Дзензелівський; Ужгор. держ. ун-т. Ужгород: Вид-во Ужгор. держ. ун-ту, 1964. С. 18–21.
17. Добош В.І. Із словотвору іменників говірок долини р. Тур'ї Закарпатської області. *Доповіді та*

повідомлення. Серія філологічна. № 2 / відп. ред. Й.О. Дзензелівський; Ужгор. держ. ун-т. Ужгород: Закарпат. обл. друк., 1958. С. 78–80.

18. Добош В.І. Із спостережень над синтаксичними функціями родового відмінка з прийменником з у південнокарпатських говорах. *Тези доповідей до XX наукової конференції. Серія мовознавча* / відп. ред. П.М. Лизанець; Ужгор. держ. ун-т. Ужгород: Вид-во УжДУ, 1966. С. 50–54.

19. Добош В.І. Із спостережень над синтаксичними функціями родового відмінка з прийменником у південнокарпатських говорах. *Матеріали XXI наукової конференції Ужгородського державного університету. Серія філології* / відп. ред. Й.О. Дзензелівський; Ужгор. нац. ун-т. Ужгород: Вид-во Київ. ун-ту, 1967. С. 145–147.

20. Добош В.І. Із спостережень над сполучниковими конструкціями в південнокарпатських говорах української мови (сурядні конструкції з протиставними сполучниками). *Тези доповідей 47-ї підсумкової наукової конференції професорсько-викладацького складу Ужгородського державного університету* (Секція філол. наук). Ужгород, 1993. С. 26.

21. Добош В.І. Із спостережень над фонетикою південнокарпатських говірок долини р. Тур'ї / *Наукові записки. Т. XXVI. Діалектологічний збірник* / відп. за вип. С.П. Бевзенко; Ужгор. держ. ун-т. Ужгород: Друк. Ужгор. ун-ту, 1957. Вип. 2. С. 93–114.

22. Добош В.І. Лексико-семантичні властивості слів, синтаксичні зв'язки і синтаксичні відношення та синтаксичні функції слів (до проблеми їх взаємозв'язку і взаємозалежності). *Проблеми дослідження діалектної лексики і фразеології української мови: тези доп.* / редкол.: К.Й. Галас, Й. О. Дзензелівський (відп. ред.), В.В. Німчук та ін.; Ужгор. держ. ун-т [та ін.]. Ужгород: Патент, 1978. С. 167–169.

23. Добош В.І. Лексико-семантичні засоби вираження синтаксичних відношень у сполучникових конструкціях (на матеріалі південнокарпатських українських говорів). *Науково-технічна революція і сучасні процеси розвитку лексики української народно-розмовної мови: тези доп. Респ. конф.* (Ужгород, листоп. 1989 р.) / редкол.: Б.К. Галас, Й.О. Дзензелівський (відп. ред.), В.І. Добош та ін.; Ужгор. держ. ун-т [та ін.]. Ужгород: Патент, 1989. С. 56–57.

24. Добош В.І. Неозначено-особові речення в поезії Т.Г. Шевченка. *Тези доповідей та повідомлення наукової конференції професорсько-викладацького складу, присвяченої 150-річчю з дня народження Тараса Григоровича Шевченка* / відп. ред. П.П. Пономарьов; Ужгор. держ. ун-т. Ужгород: Друк. Ужгор. ун-ту, 1964. С. 80–83.

25. Добош В.І. Основні значення конструкцій знахідного та орудного відмінків у говірках Тур'янщини Закарпатської області. *Доповіді та повідомлення. Серія філологічна. № 5* / відп. ред. С. П. Бевзенко; Ужгор. держ. ун-т. Ужгород: Друк. Ужгор. держ. ун-ту, 1960. С. 58–60.

26. Добош В.І. Проблеми правописної нормалізації назв населених пунктів Закарпаття. Українська мова на Закарпатті у минулому і сьогодні: матеріали наук.-практ. конф. (Ужгород, 5–6 трав. 1992 р.) / відп. ред. Б. К. Галас; Ужгор. держ. ун-т [та ін.]. Ужгород: Патент, 1993. С. 156–163.

27. Добош В.І. Синтаксичні функції орудного відмінка з прийменником з (из) в українських південнокарпатських говорах. *Культура і побут населення українських Карпат: матеріали респ. наук. конф.* / відп. ред. І.М. Гранчак; Ужгор. держ. ун-т. Ужгород, 1973. С. 304–311.

28. Добош В.І. Склад та синтаксичні функції сполучників підрядності в південнокарпатських говорах української мови. *Лексика української мови в її зв'язках з сусідніми слов'янськими і неслов'янськими мовами: тези доп.* / редкол.: Й.О. Дзензелівський (відп. ред.), К.Й. Галас, В.І. Добош та ін.; Ужгор. держ. ун-т [та ін.]. Ужгород, 1982. С. 80–82.

29. Добош В.І. Стан вивчення синтаксису українських говорів. *Тези доповідей до ювілейної конференції, присвяченої 20-річчю Ужгородського державного університету. Серія мовознавча* (26–27 жовт. 1965 р.) / відп. ред. Й.О. Дзензелівський; Ужгор. держ. ун-т. Ужгород: Закарпат. обл. друк., 1965. С. 55–58.

30. Добош В.І. Субстантивовані прикметники чи іменники? (До питання правопису деяких типів назв населених пунктів Закарпаття). *Тези доповідей та повідомлень XVII наукової конференції (квіт. 1963 р.). Серія філологічна* / відп. ред. Й.О. Дзензелівський; Ужгор. держ. ун-т. С. 62–65.

31. Добош В. Як я працюю над дипломною роботою. *За більшовицькі кадри*. 1952. 17 січ. (№2). С. 1.

32. Добош В., Рошко С. Відлуння ідей та художньої майстерності прогресивних письменників Галичини і Буковини на Закарпатті в 20–30-х роках ХХ століття. *Закарпаття в складі Чехословаччини: проблеми відродження і національного розвитку: доп. наук. семінару, присвяч. 80-й річниці утворення Чехословаччини* (Ужгород, 28 жовт. 1998 р.). Ужгород, 1999. С. 222–230.

33. Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства: зб. наук. пр. Вип. 8. Збірник пам'яті професора Василя Добоша / відп. ред. М.І. Сюсько; М-во освіти і науки України, Ужгор. нац. ун-т. Ужгород, 2005. С. 9–16.

References

1. Vyvchennia hovoriv Zakarpattia (1952) [Studying the Dialects of Transcarpathia]. *Za bilshovytski kadry*. 14 cherv. (№20–22). S. 2. [in Ukrainian].

2. Halas K. Yo., Dzendzelivskiy Yo. O., Dobosh V. I., Laver V. I., Chuchka P. P. (1970) Dosiahnennia ukrain-skoho ta slovianskoho movoznavstva na Zakarpatti za roky radianskoi vlady [Achievements of Ukrainian and Slavic Linguistics in Transcarpathia during the Years of Soviet Rule]. *Velykyi Zhovten i rozkvit vozziednanoho*

Zakarpattia; materialy nauk. sesii, prysviach. 50-richchiu Velykoi Zhovtnevoi sots. revoliutsii (29 cherv.–2 lyp. 1967 r.); vidp. red. M. V. Troian; Uzhhor. derzh. un-t [ta in.]. Uzhhorod; Karpaty. S. 530–552 [in Ukrainian].

3. Dobosh V. (1952) Z dosvidu odniiei dialektolohichnoi hrupy [From the Experience of One Dialectological Group]. *Za bilshovytski kadry*. 9 liut. (№ 5). S. 2 [in Ukrainian].

4. Dobosh V.I. (1977) Nekotorye voprosy foneticheskoy adaptatsii vengerskikh leksicheskikh zaimstvovaniy v ukrainskikh govorakh Zakarpattia [Some Issues of Phonetic Adaptation of Hungarian Lexical Borrowings in Ukrainian Dialects of Transcarpathia]. *Issledovanie finno-ugorskikh yazykov i literatur v ikh vzaimosvyazyakh s yazykami i literaturami narodov SSSR; tezisy dokl. Vsesoyuz. nauch. soveshchaniya finno-ugrovedov* (27–30 okt.) / otv. red. P.N. Lizanec; Uzhgor. gos. un-t i dr. Uzhgorod. S. 23–25 [in Russian].

5. Dobosh V.I. (1984) Nekotorye osobennosti lingvogeograficheskogo issledovaniya soyuzov (na materiale yuzhnokarpatskikh govorov ukrainskogo yazyka) [Some Features of the Linguogeographical Study of Conjunctions (Based on the Material of the South Carpathian Dialects of the Ukrainian Language)]. *Soveshchanie po voprosam dialektologii i istorii yazyka (lingvogeografiya na sovremennom etape i problemy mezhurovnevo vzaimodeystviya v istorii yazyka)*, Uzhgorod, 18–20 sent. 1984 g.; *tezisy dokl. i soobshch.* M. T. I. S. 39–40 [in Russian].

6. Dobosh V.I. (1974) Predikativnye funktsii padezhey v yuzhnokarpatskikh ukrainskikh govorakh [Predicative Functions of Cases in South Carpathian Ukrainian Dialects]. *Soveshchanie po obshchslavyanskomu lingvisticheskomu atlasu (Voronezh, 11–16 sent. 1974 g.)*; *tezisy dokl.* Voronezh. S. 95–97 [in Russian].

7. Dobosh V.I. (1977) Sintaksicheskie funktsii u/v+mestnogo padezha v ukrainskikh yuzhnokarpatskikh govorakh [Syntactic Functions of u/v+Local Case in Ukrainian South Carpathian Dialects]. *Soveshchanie po obshchslavyanskomu lingvisticheskomu atlasu (Chernovtsy, 4–7 okt. 1976 g.)*; *tezisy dokl.* M. S. 102–104 [in Russian].

8. Dobosh V.I. (1973) Sintaksicheskie funktsii roditelnogo padezha s predlogami *kolo, okolo, pil'a, popri* v yuzhnokarpatskikh ukrainskikh govorakh [Syntactic Functions of the Genitive Case with the Prepositions kolo, about, pil'a, popri in South Carpathian Ukrainian Dialects]. *Soveshchanie po obshchslavyanskomu lingvisticheskomu atlasu (Uzhgorod, 25–28 sent. 1973)*; *tezisy dokl.* M. S. 148–150 [in Russian].

9. Dobosh V.I. (1989) Hlyboka narodnist – osnovna oznaka movy tvoriv T.H. Shevchenka [Deep Nationalism is the Main Feature of the Language of T.H. Shevchenko's Works]. *Tezy dopovidei naukovopraktychnoi konferentsii, prysviachenoi 175-richchiu z dnia narodzhennia T. H. Shevchenka*; Uzhhor. derzh. un-t. Uzhhorod. S. 32 [in Ukrainian].

10. Dobosh V.I. (1993) Deiaki leksyko-hramatychni osoblyvosti movy O.V. Dukhnovycha [Some Lexical and Grammatical Peculiarities of the Language of O.V. Dukhnovych]. *O.V. Dukhnovych i Slovianskyi svit; [tezy dop.] nauk. konf. (23–24 kvit. 1993 r.)* / redkol.; V.S. Pop (holova), V.Ye. Zadorozhnyi, M.I. Zymomria ta in.; Uzhhor. derzh. un-t [ta in.]. Uzhhorod; Patent. S. 69–70 [in Ukrainian].

11. Dobosh V. I. (1972) Deiaki osoblyvosti form ta syntaksychnykh funktsii imennykiv – nazv starykh sviat v ukrainskykh pivdennokarpatskykh hovorakh [Some Peculiarities of the Forms and Syntactic Functions of Nouns – the Names of Old Holidays in Ukrainian South Carpathian Dialects]. *Kultura ta pobut naseleння Ukrainykh Karpat; materialy resp. nauk. konf., prysviach. 50-richchiu utvorennia SRSR; tezy dop. ta povidoml.* / vidp. red. I.M. Hranachak; Uzhhor. derzh. un-t [ta in.]. Uzhhorod. S. 141–142 [in Ukrainian].

12. Dobosh V. I. (1957) Diieslivni katehorii chasu i sposobu v pivdennokarpatskykh hovirkakh dolyny r. Turii (tvorennia form) [Verb Categories of Tense and Mood in the South Carpathian Dialects of the Turya River Valley (Creation of Forms)]. *Dopovidi ta povidomlennia. Serii istoriko-filolohichna. № 1* / vidp. red. Yo.O. Dzendzelivskyi; Uzhhor. derzh. un-t. Uzhhorod; Druk. UzhDU. S. 96–98 [in Ukrainian].

13. Dobosh V.I. (1959) Do pytannia funktsionalno-semantychnykh osoblyvostei pryimennykiv hovirok dolyny richky Turii Zakarpatskoi oblasti [On the Issue of Functional-Semantic Features of Prepositions of Speech of the Turya River Valley of Transcarpathian Region]. *Dopovidi ta povidomlennia. Serii filolohichna. № 4* / vidp. red. Yo.O. Dzendzelivskyi; Uzhhor. derzh. un-t. Uzhhorod; Druk. UzhDU. S. 76–79 [in Ukrainian].

14. Dobosh V. I. (1958) Do syntaksysu osobovykh enklityk *-m, -s, -s'me, -s'te* v pivdennokarpatskykh hovorakh [To the Syntax of the Personal Enclitics *-m, -s', -s'me, -s'te* in South Carpathian Dialects]. *Dopovidi ta povidomlennia. Serii filolohichna. № 3; materialy pershoi Uzhhor. mizhvuz. konf., prysviach. vyvchenniu karpatskoho hovoru* / (vidp. red. Yo.O. Dzendzelivskyi; Uzhhor. derzh. un-t. Uzhhorod; Vyd-vo UzhDU. S. 42–44 [in Ukrainian].

15. Dobosh V.I. (1982) Enklityky v pivdenno-zakhidnykh hovorakh ukrainskoi movy [Enclitics in South-Western Dialects of the Ukrainian Language]. *Doslidzhennia leksyky i frazeolohii hovoru ukrainskykh Karpat; tematychna zb.* / vidp. red. Yo.O. Dzendzelivskyi; Uzhhor. derzh. un-t. Uzhhorod; Rad. Zakarpattia. S. 136–155 [in Ukrainian].

16. Dobosh V.I. (1964) Zaimennykovi enklityky v ukrainskykh karpatskykh hovorakh [Pronominal Enclitics in Ukrainian Carpathian Dialects]. *Tezy dopovidei ta povidomlennia XVIII naukovoi konferentsii (kviten 1964 r.). Serii movoznavstva (trav. 1964 r.)* / vidp. red. Yo.O. Dzendzelivskyi; Uzhhor. derzh. un-t. Uzhhorod; Vyd-vo Uzhhor. derzh. un-tu. S. 18–21 [in Ukrainian].

17. Dobosh V.I. (1958) Iz slovotvoru imennykiv hovirok dolyny r. Turii Zakarpatskoi oblasti [From the Lexicon of the Nouns of the Dialects of the Turya River Valley, Transcarpathian Region]. *Dopovidi ta povidomlennia. Serii filolohichna. № 2* / vidp. red. Yo.O. Dzendzelivskyi; Uzhhor. derzh. un-t. Uzhhorod; Zakarp. obl. druk.

S. 78–80 [in Ukrainian].

18. Dobosh V.I. (1966) Iz sposterezhen nad syntaksychnymy funktsiiamy rodovoho vidminka z prymennykom z u pivdenokarpatskykh hovorakh [From Observations on the Syntactic Functions of the Genitive Case with the Preposition z in South Carpathian Dialects]. *Tezy dopovidei do XX naukovoï konferentsii. Seriiï movoznavcha / vidp. red. P.M. Lyzanets; Uzhhor. derzh. un-t. Uzhhorod; Vyd-vo UzhDU. S. 50–54* [in Ukrainian].

19. Dobosh V.I. (1967) Iz sposterezhen nad syntaksychnymy funktsiiamy rodovoho vidminka z prymennykom u pivdenokarpatskykh hovorakh [From Observations on the Syntactic Functions of the Genitive Case with a Preposition in South Carpathian Dialects]. *Materialy XXI naukovoï konferentsii Uzhhorodskoho derzhavnoho universytetu. Seriiï filolohii / vidp. red. Yo.O. Dzendzelivskyy; Uzhhor. nats. un-t. Uzhhorod; Vyd-vo Kyiv. un-tu. S.145–147* [in Ukrainian].

20. Dobosh V.I. (1993) Iz sposterezhen nad spoluchnykovymy konstruktiiamy v pivdenokarpatskykh hovorakh ukraïnskoï movy (suriadni konstruktii z protystavnymy spoluchnykamy) [From Observations on Conjunctive Constructions in South Carpathian Dialects of the Ukrainian Language (Equal Constructions with Opposing Conjunctions)]. *Tezy dopovidei 47-yi pidsumkovoï naukovoï konferentsii profesorsko-vykladatskoho skladu Uzhhorodskoho derzhavnoho universytetu (Sektiiï filol. nauk). Uzhhorod. S. 26* [in Ukrainian].

21. Dobosh V.I. (1957) Iz sposterezhen nad fonetykoïu pivdenokarpatskykh hovirop dolyny r. Turi [From Observations on the Phonetics of South Carpathian Dialects of the Turya River Valley]. *Naukovi zapysky. T. XXVI. Dialektolohichni zbirnyk / vidp. za vyp. S. P. Bevzenko; Uzhhor. derzh. un-t. Uzhhorod; Druk. Uzhhor. un-tu. Vyp. 2. S. 93–114* [in Ukrainian].

22. Dobosh V.I. (1978) Leksyko-semantychni vlastyvoli sliv, syntaksychni zviazky i syntaksychni vidnoshennia ta syntaksychni funktsii slovoform (do problemy yikh vzaiemozviazku i vzaiemozalezhnosti) [Lexical-Semantic Properties of Words, Syntactic Connections and Syntactic Relations and Syntactic Functions of Word Forms (To the Problem of Their Interconnection and Interdependence)]. *Problemy doslidzhennia dialektnoi leksyky i frazeolohii ukraïnskoï movy; tezy dop. / redkol.; K.Yo. Halas, Yo.O. Dzendzelivskyy (vidp. red.), V.V. Nimchuk ta in.; Uzhhor. derzh. un-t [ta in.]. Uzhhorod; Patent. S. 167–169* [in Ukrainian].

23. Dobosh V.I. (1989) Leksyko-semantychni zasoby vyrazhennia syntaksychnykh vidnoshen u spoluchnykovykh konstruktiiakh (na materialii pivdenokarpatskykh ukraïnskykh hovoriv) [Lexical-Semantic Means of Expressing Syntactic Relations in Conjunctive Constructions (Based on the Material of South Carpathian Ukrainian Dialects)]. *Naukovo-tekhnichna revoliutsiïa i suchasni protsesy rozvytku leksyky ukraïnskoï narodno-rozmovnoï movy; tezy dop. Resp. konf. (Uzhhorod, lystop. 1989 r.) / redkol.; B.K. Halas, Yo.O. Dzendzelivskyy (vidp. red.), V.I. Dobosh ta in.; Uzhhor. derzh. un-t [ta in.]. Uzhhorod; Patent. S. 56–57* [in Ukrainian].

24. Dobosh V.I. (1964) Neoznacheno-osobovi rechennia v poezii T.H. Shevchenka [Indefinite-Personal Sentences in the Poetry of T.H. Shevchenko]. *Tezy dopovidei ta povidomlennia naukovoï konferentsii profesorsko-vykladatskoho skladu, prysviachenoï 150-richchii z dnia narodzhennia Tarasa Hryhorovycha Shevchenka / vidp. red. P. P. Ponomarov; Uzhhor. derzh. un-t. Uzhhorod; Druk. Uzhhor. un-tu. S. 80–83* [in Ukrainian].

25. Dobosh V.I. (1960) Osnovni znachennia konstruktii znakhidnoho ta orudnoho vidminkiv u hovirkakh Turianshchyny Zakarpatskoï oblasti [The Main Meanings of the Constructions of the Accusative and Instrumental Cases in the Colloquial Dialects of the Turyan Region of the Zakarpattia Region]. *Dopovidi ta povidomlennia. Seriiï filolohichna. № 5 / vidp. red. S. P. Bevzenko; Uzhhor. derzh. un-t. Uzhhorod; Druk. Uzhhor. derzh. un-tu. S. 58–60.* [in Ukrainian].

26. Dobosh V.I. (1993) Problemy pravopysnoi normalizatsii nazv naselennykh punktiv Zakarpattia [Problems of Orthographic Normalization of the Names of Settlements in Transcarpathia]. *Ukraiïnska mova na Zakarpatti u mynulomu i sohodni; materialy nauk.-prakt. konf. (Uzhhorod, 5–6 trav. 1992 r.) / vidp. red. B. K. Halas; Uzhhor. derzh. un-t [ta in.]. Uzhhorod; Patent. S. 156–163* [in Ukrainian].

27. Dobosh V.I. (1973) Syntaksychni funktsii orudnoho vidminka z prymennykom z (yz) v ukraïnskykh pivdenokarpatskykh hovorakh [Syntactic Functions of the Instrumental Case with the Preposition z (iz) in the Ukrainian South Carpathian Dialects]. *Kultura i pobut naseleïnia ukraïnskykh Karpat; materialy resp. nauk. konf. / vidp. red. I. M. Hbranchak; Uzhhor. derzh. un-t. Uzhhorod. S. 304–311* [in Ukrainian].

28. Dobosh V.I. (1982) Sklad ta syntaksychni funktsii spoluchnykiv pidriadnosti v pivdenokarpatskykh hovorakh ukraïnskoï movy [Composition and Syntactic Functions of Subordinating Conjunctions in South Carpathian Dialects of the Ukrainian Language]. *Leksyka ukraïnskoï movy v yii zviazkakh z susidnimy slovianskymy i neslovianskymy movamy; tezy dop. / redkol.; Yo.O. Dzendzelivskyy (vidp. red.), K.Yo. Halas, V.I. Dobosh ta in.; Uzhhor. derzh. un-t [ta in.]. Uzhhorod. S. 80–82* [in Ukrainian].

29. Dobosh V.I. (1965) Stan vyvchennia syntaksysu ukraïnskykh hovoriv [The State of Studying the Syntax of Ukrainian Dialects]. *Tezy dopovidei do yuvileinoï konferentsii, prysviachenoï 20-richchii Uzhhorodskoho derzhavnoho universytetu. Seriiï movoznavcha (26–27 zhovt. 1965 r.) / vidp. red. Yo.O. Dzendzelivskyy; Uzhhor. derzh. un-t. Uzhhorod; Zakarpat. obl. druk. S. 55–58* [in Ukrainian].

30. Dobosh V.I. (1963) Substantyvovani prykmetnyky chy imennyky? (Do pytannia pravopysu deiakykh typiv nazv naselennykh punktiv Zakarpattia) [Substantive Adjectives or Nouns? (Regarding the Spelling of Some Types of Names of Settlements in Transcarpathia)]. *Tezy dopovidei ta povidomlen XVII naukovoï konferentsii (kvit. 1963 r.). Seriiï filolohichna / vidp. red. Yo.O. Dzendzelivskyy; Uzhhor. derzh. un-t. Uzhhorod. S. 62–65* [in Ukrainian].

31. Dobosh V. (1952) Yak ya pratsiuu nad dyplomoi robotoiu [How I Work on a Thesis]. *Za bilshovytski kadry*. 17 sich. (№2). S. 1 [in Ukrainian].

32. Dobosh V., Roshko S. (1999) Vidlunnia idei ta khudozhnoi maisternosti prohresyvnnykh pysmennykh Halychyny i Bukovyny na Zakarpatti v 20–30-kh rokakh XX stolittia [Echoes of the Ideas and Artistic Skill of Progressive Writers of Galicia and Bukovyna in Transcarpathia in the 20s and 30s of the 20th Century]. *Zakarpattia v skladi Chekhoslovachchyny: problemy vidrodzhennia i natsionalnoho rozvytku; dop. nauk. seminaru, prysviach. 80-ii richnytsi utvorennia Chekhoslovachchyny* (Uzhhorod, 28 zhovt. 1998 r.). Uzhhorod. S. 222–230 [in Ukrainian].

33. Suchasni problemy movoznavstva ta literaturoznavstva; zb. nauk. pr. Vyp. 8. (2005) Zbirnyk pamiaty profesora Vasylia Dobosha [Modern Problems of Linguistics and Literary Studies: Collection in Memory of Professor Vasyl Dobosh] / vidp. red. M.I. Siusko; M-vo osvity i nauky Ukrainy, Uzhhor. nats. un-t. Uzhhorod. S. 9–16 [in Ukrainian].

SCIENTIFIC WORK OF VASYL DOBOSH THROUGH THE LENS OF UZHGOROD NATIONAL UNIVERSITY LIBRARY

Abstract. The relevance of the article lies in the study of the scientific heritage of the famous scientist, Ukrainian linguist Vasyl Dobosh – a worthy representative of the cohort of philologists who grew up within the walls of Uzhhorod University. The scientific research is made with an emphasis on the preservation and popularisation of the scientist's works by the library of Uzhhorod National University. The purpose of the study is to find and present bibliographic information on the availability of scientific works of the scientist in the university library collection, who devoted his professional activity not only to teaching a new generation of philologists, but also successfully combined it with research on the dialects of the Transcarpathian region, in particular the syntax, semantics, composition and functions of prepositional constructions of the South Carpathian dialect of the Ukrainian language. The source material for the article was the alphabetical and systematic catalogues of documents, thematic and subject files, and the rubric 'Scientists of Uzhhorod University'. The task of the research was to chronologically arrange the published works of V. Dobosh, to study the ways they were received by the university library collection, and to identify inscriptions on books. Particular attention is paid to the dissertation works of the scientist, defended in 1955 and 1978. The study 'Syntax of the South Carpathian dialects of the Ukrainian language (syntactic functions of cases)' (1978) brought V. Dobosh wide recognition in the linguistic world. Based on the practical evidence (records) of the history of book publishing of individual editions, the library shows a constant user interest in the scientific works of Professor Vasyl Dobosh 'Syntax of Ukrainian South Carpathian Dialects: Text of Lectures' (1971), 'Syntax of Ukrainian South Carpathian Dialects (Prepositional Constructions): Text of Lectures' (1972), 'Methodological developments for practical classes on dialectal syntax (Prepositional Constructions, part 2)' (1981).

Keywords: linguist Vasyl Dobosh, scientific works of Vasyl Dobosh, linguistics, dialectology, Uzhhorod National University, Scientific Library of Uzhhorod National University..

© Медведь М., 2024 р.

Марія Медведь – кандидат філологічних наук, директор Наукової бібліотеки Ужгородського національного університету, Ужгород, Україна; maria.medved@uzhnu.edu.ua; <https://orcid.org/0000-0001-8275-9026>

Maria Medved – Candidate of Philology, Director of the Scientific Library of Uzhhorod National University, Uzhhorod National University, Uzhhorod, Ukraine; maria.medved@uzhnu.edu.ua; <https://orcid.org/0000-0001-8275-9026>

них привертала також концепти творів іноземних авторів [Грон, Кузєбна 2022; Павлюк, Салтикова 2024]. Однак концептосфера творів Т. Пахомової досі не була об'єктом наукового вивчення. На нашу думку, концепт ГОРЕ є одним із основних у романах письменниці.

Метою нашої розвідки є установлення базових концептуальних структур, які відтворюють формування змісту образу ГОРЯ у романі Т. Пахомової «Я, ти і наш мальований і немальований Бог». Основним **завданням** є визначення ролі таких структур у розвитку сюжету, а також їхнє втілення в тексті твору за допомогою мовних засобів.

Виклад основного матеріалу. Концепт ГОРЕ реалізується у творі за допомогою складної системи фреймової моделі, до складу якої входять метаконцепти, мегаконцепти та субконцепти. Для того, щоб зрозуміти, які саме емоції вербалізуються в концепті ГОРЕ, потрібно врахувати лексичне співвіднесення аналізованої лексики з навколишніми реаліями, зафіксоване у тлумачному словнику. Ось як тлумачиться *горе* у «Словнику української мови»: «1. Душевні переживання, печаль, смуток; протилежне радість. 2. Обставини, події, що викликають страждання; біда, лихо, нещастя; протилежне *щастя*» [СУМ 1970–1980]. Оскільки йдеться про емоцію, важливо також проаналізувати спектр почуттів, які психологи вкладають у поняття *горе*. Так, з погляду психологів, «на емоційному рівні горе – це взаємодія смутку з такими фундаментальними емоціями, як гнів і страх, та з почуттями провини, сорому, самотності, пригніченості, досади, жалю, фрустрації, заздрості, любові» [Worden 2001, p. 68]. Як справедливо зауважує У. Ворден, горе традиційно пов'язане з емоційною втратою, але також має фізичні, когнітивні, поведінкові, соціальні, культурні, духовні та філософські основи [там само].

Як правило, академічне тлумачення різних понять своєрідно трансформується у мовному світі кожної особистості через призму її досвіду і світогляду. У художньому творі ця трансформація також підпорядковується ідейному задуму. Тому, на нашу думку, аналіз концептів художнього твору відрізняється від вивчення концептуального світу інших сфер побутування мови. Важливо при цьому відмітити, що творчість Т. Пахомової перегукується з загальними тенденціями функціонування європейської літератури ХХІ ст. з її більшою увагою до індивідуального, ніж до загального. У цьому контексті у центрі твору є переживання одної особи, саме вони є важливими і саме через їх призму відбувається сприйняття історичних подій.

Можна виділити два способи репрезентації концепту ГОРЕ у романі Т. Пахомової «Я, ти і наш мальований і немальований Бог». Перший – безпосередньо за допомогою лексики *горе* та семантично пов'язаних з нею (печаль, сум, смуток, страждання, пригніченість тощо), другий – опосередковано за допомогою художніх засобів та фразеологізмів, що, за задумом письменниці, допомагають вербалізувати емоцію горя.

Фреймова модель концепту ГОРЕ у романі Т. Пахомової «Я, ти і наш мальований і немальований Бог»

ГОРЕ (метаконцепт)

1. Смерть (мегаконцепт) – 21,5 %

Субконцепти: помирати, смертельний, мертвий
Вбитий, вбивство, убити, вбивця, самовбивство

Концепти: небуття, розстріл, розстріляний, розп'ятий, труп, могила, домовина, поховати, похоронний, відійти в небуття, обірвати животиння, непоправна втрата, життєві сили вийшли, зима викосила, Бог забрав

2. Горе (мегаконцепт) – 20 %

Субконцепти: горювати, згорьований

3. Плач (мегаконцепт) – 18 %

Субконцепти: плакати, заплаканий, оплакувати
Концепти: сльози, схлипувачі звуки, трясуться губи, схлипувати, підвивати

4. Біль (мегаконцепт) – 14,5 %

Субконцепти: боляче, боліло, зболений, наболіле

Концепти: втрата, муки, страждання, смерть, плач

5. Чорний (сірий, коричневий) колір (мегаконцепт) – 7 %

Субконцепти: сіріти, чорнота, чорніти, чорносірий

Концепти: темний, темніти, похмурий, сіропохмурий, морок

6. Війна, голод - 5 %

Субконцепти: голодувати, голодний, воювати,
Концепти: прозорі діти

7. Муки – 5 %

Субконцепти: мучити, вимучитися, вимучений
Концепти: стражденний, кривці попити

8. Страх – 4 %

Субконцепти: перестрашений, страшно, боятися, острах, переляканий

Концепти: тривога

9. Страждання – 3 %

Субконцепти: страждати, стражденний

Концепти: знущання

10. Біда – 1 %

11. Жаль – 1 %

Умовно концептуальну структуру можна порівняти з клітиною, яка містить у собі багато інших клітин. Причому в основній клітині виділяється ядро та клітини, найбільш наближені до нього, а також оболонка та клітини, які перебувають на периферії основної клітини. Елементами вербалізації в романі «Я, ти і наш мальований і немальований Бог» виступають лексеми, які складають ядро і периферію наповнення концепту ГОРЕ. Фреймова модель аналізованого концепту відображає своєрідну ієрархію елементів, які входять до концептуального поля ГОРЯ. Ми розмістили усі елементи у порядку спадання відповідно до частоти вживання у романі. Зважаючи на те, що концептосфера художніх текстів специфічна, тісно пов'язана з сюжетом та ідейними наповненням образів, ми виділили одиниці, семи яких перетинаються з семами лексеми *горе* саме в аналізованому творі. У результаті було

виявлено, що до ядра належать номен, у семантиці яких домінують є семи, що формують цей концепт: *горе, смерть, плач*. Проміжне місце між ядром і периферією займають лексеми *чорний, війна, голод, муки*. На периферії перебувають лексичні одиниці *муки, страх, страждання, байдужість, біда, жаль*.

Як зауважує Л. Федорюк, аналізуючи мотиваційні ознаки концепту *смерть* в мовній картині світу українців, можна виділити такі мотиваційні ознаки цього концепту: «природна / «хороша» смерть», «темрява / відсутність світла», «гинути», «безплідна земля», «відмерла частина чого-небудь», «мертва тканина на рані» [Федорюк 2018, с.7]. У романі Т. Пахомової перш за все актуалізується сема насильницької або неприродної смерті. Найчастіше синонімами до цього номена виступають лексеми «розстріл», «вбити»: *Усім євреям наказано перейти в гетто на вулиці Замарстинівській, за непослух – розстріл; Усюди написано, що євреї винні у вбивстві кількох тисяч українців і поляків... що євреї розпалили війну, а німці прийшли захистити... І всюди заклик... вбивати євреїв, – важко видихнув хлопець; Я попереджав вас, що кожен десятий буде розстріляний, якщо хтось утече, – Шнітке змахнув нагайкою – автоматники безжально виконали наказ; тіла в судамах упали в сіру багнюку... Тобто домінуючим є саме ціннісний конститuent «загибель, насильницька смерть».*

Синтагмальні зв'язки (тобто ті, що відображають здатність слова вступати у синтаксичні зв'язки (пор. [Федорюк 2018]) лексеми *смерть* у романі не є продуктивними і переважно репрезентують об'єктні, рідше атрибутивні відношення: *Може, це вже край смертям...; тварина Нефеш розв'язує війни, приносить голод, страждання, смерть; пошепки розповідали по синагогах своїм одноплемінникам про мученицькі смерті своїх близьких*.

У той же час простежується велика кількість парадигмальних зв'язків, у які вступає аналізований номен. Найчастотнішим синонімом є *вбивство*. Ця лексема перебуває у родо-видових відношеннях із такими одиницями, як *розстріл, втопитися, смерть від голоду: За будь-який непослух – розстріл; Вівчарки не взяли сліду – отже, вони втопилися в болоті, це добре; Та ж пропадемо, як сірі миші... Голод нас накриє, як мішком...; Холодна зима з частими відлигами, застудами викосила половину мешканців перенаселеного гетто*.

Складниками семантичного поля виступають одиниці, значення яких перетинається з семантичним наповненням слова *смерть* – *труп, труна, домовина, могила: З пастухами з львівських околиць прийшла звістка про страшну могилу; Кожна смерть члена нашої громади вбиває цвях у домовину наших надій; Поховали восьмирічну Мар'янку – і життя наче спинилося для Марії*.

Дуже продуктивним також є використання евфемізмів на позначення смерті: *Лелека раптом різко змахнув крильми і, видавши пронизливий гортанний крик, каменем полетів додолю; майже прозорі діти жадібно злизували з брудних рученят жов-*

траву суміш, і дехто з них через кілька кроків падав замертво; куди веде людей війна, за яку платять найвищою ціною – людськими життями?...; Навіщо ти її забрав, де вона тебе прогнівила?..

Синтагмальні зв'язки лексеми *горе*, яка належить до центру ядра концепту ГОРЕ, є відносно однотипними і виражають переважно суб'єктні та об'єктні відношення, у той же час демонструючи обмежене дериваційне поле (*Моє співчуття й шанування – знаю, що горе, знаю; Велике горе накрило їх обох чорною хмарою; Видиши, як то зле одну дитину мати. І ховати нема дуже кому, і горе нема з ким розділити*). Парадигмальні зв'язки, у які вступає номен *горе*, демонструють широкий спектр різноманітних варіацій. Ця лексема є центральною одиницею, семантика якої відповідно до змісту художнього твору об'єднує інші слова, семи яких перетинаються зі значенням центральної лексеми, та водночас актуалізує саме певні семи пов'язаних слів відповідно до ідейного задуму аналізованого роману. Фреймову структуру концепту ГОРЕ подано вище. Усі лексеми, які виступають вербалізаторами цього концепту, і належать до центру семантичного ядра номена *горе*, аналізуємо в подальшому тексті нашої розвідки.

Плач належить до одного з основних вербалізаторів концепту ГОРЕ в романі Т. Пахомової «Я, ти і наш мальований і немальований Бог». Етимологія цього слова пов'язана зі значеннями «шмагати, бити», «скорбота, сум». З часом основною семою лексеми стало «проливання сліз». Незважаючи на те, що плач пов'язаний як із радісними емоціями (пор. сміх крізь сльози, сльози щастя), так і з негативними, в аналізованому тексті активізується лише одна сема – «сльози від фізичного чи душевного болю». *Сльози* – одна з найпродуктивніших лексем, що ототожнюється з *плачем*, і вступає в різноманітні синтагмальні зв'язки, домінують серед яких атрибутивні. Саме означення *плачу* або *сліз* актуалізує сему розпачу, безсилля, страху, горя у творі: *Естер озирнулася, її нарешті прорвало – ...гарячі сльози потекли по виснаженому обличчю; ... хлопці були шоковані тим, що бачили, а в жінок текли останні вимучені сльози від такого приниження; Багато чоловіків кинулися навколішки, заходячись у дитячому плачі просити про помилування; Старенька змучено затряслася в тихому плачі...; Двері зачинилися, Циля зайшла в страшному плачі. Потужність душевних переживань героїв роману передано частотою вживання лексем *сльози, плач* з різними конотаціями, але завжди пов'язаними з негативними емоціями: *Давиде, у вас година часу, – тихо нагадав Зілмах, витер сльози потрясіння з небритих щік і поспішив за мучителями; Сльози розпачу текли в Естер; сльози образи від нездійснених мрій її і дітей тихо скрапували на продірявлені мілля хустки; Ти-и-и, курво, – скривився в люті Юрко і, не маючи більш вагомих аргументів, заплакав із хриплим підвиванням*.*

Для вербалізації концепту *плач* у романі Т. Пахомова використовує незначну кількість синонімічних сполук та евфемізмів: *Давид відчинив двері сво-*

го помешкання й злякався незрозумілих схлипуючих звуків із глибини кімнати; У доктора по-зрадницьки жалісливо затряслися губи; а я... а я вже хочу зустрітися з Яковом і... – схлинула вимучена Циля.

Важливим засобом об'єктивації концепту ГОРЕ у тексті стає використання колорем. Як справедливо зауважує Г. Братиця, «позначення кольору в художній літературі – це ще одна можливість передачі суб'єктивного сприйняття автором дійсності» [Братиця 2020, с. 50]. В аналізованому романі назви кольорів стають одним із засобів творення образу горя. Т. Пахомова послуговується ахроматичною кольоросхемою, складові якої у процесі розвитку мови стали розгалуженою системою сем з широким спектром периферійних значень. Передача настрою смутку, відчаю, душевного болю відбувається за допомогою номенів *чорний* і *сірий*. Авторка актуалізує семи цих лексем, пов'язані саме з негативними емоціями, використовуючи певну градацію. Виступаючи атрибутами різних предметів, колорема *чорний* допомагає створити загальну картину туги, безвиході: *Втискаючись час від часу в чорні камені стін неосвітленого місяцем боку вулиці, Давид добіг до помешкання Збишека; Родинне помешкання проводжало їх чорними очницями розбитих вікон.* Але особливого ефекту авторка досягає, поєднуючи позначення кольору з номенами на позначення негативних рис людини чи явищ, що спричинюють сильні переживання людини: *Юрко спинився у своїх пошуках і чорній лоті; Нова важка реальність накрила чорною пеленою безвиході; навіть думка про втрату хоч якої з дорогоцінної колекції нависала чорною хмарою гріховності над головою Ганки; сім'я поспішила до свого сховку, який для них став світлим острівцем спасіння в чорному океані зла.* *Сірий* – колір, який ніби перебуває на межі між чорним і білим. Цей колір не викликає різко негативних асоціацій, але водночас у колоремі актуалізується сема «щось, що позбавлене радості»: *Нас дивує нове, незвідане, контрастне на палітрі життя, а тут контрасту не було – сіро-чорні відтінки і буття.* Цікаво, що поєднуючи в тексті *чорний* з білим, Т. Пахомова має на меті створення зовсім іншого ефекту – краси, надії, спокою: *Пахли чудові чорно-білі квіти серед темних хрестів і гробовців, освітлених майже білим місяцем на чорному нічному небі...; Темною й теплою горою мирно спала їхня наземна чорно-біла хоронителька Краса, і довгий час замотувався на велику бобіну чорно-білого кіно...*

Складником фреймової структури концепту ГОРЕ є концепт *біль*, вербалізація якого у романі відбувається широким використанням цієї лексеми з розгалуженим дериваційним рядом. Сема «фізичне страждання» актуалізується лише спорадично: *Та була міцною – шовкова, він шарпав це, це... Мірочка закричала від болю; Мірочка теж сподівалася, що все минеться, як тривалий зубний біль після візиту до стоматолога; Змужнілий Давид до болю в очах дивився на сліпуче сонце.* Основне значення лексеми *біль* – «душевні страждання»: *...так усі намагалися уникнути болю й горя у своїх долях; Страшно... і боляче, дуже боляче...; учені, боячись*

бути осміяними й знаючи сумне майбутнє своїх ви-находів, припинили над ними працювати... – так усі намагалися уникнути болю й горя у своїх долях...; Як рідну людину втратили, – промовив із болем.

Синтагмальні зв'язки, у які вступає лексема *біль*, є вкрай продуктивною репрезентацією функціонування цього номену в романі. Т. Пахомова послуговується ним для деталізації причини страждання: *Старі ж люди просять її приходу як збавлення від постійних болів та принизливої старечої безпорадності;... але завжди момент її приходу – прошений чи непрошений – є болісним: «А може, це тришки, це зовсім тришки даси пожити?...»; Не було тут людини, яка б не втратила кількох найрідніших, і цей біль втрати...; А може, це не був перейдений спільний больовий поріг; Тварина страшно мукала від нестерпного болю, а потім завалилася на бік, і з її гарних оксамитових очей потекли великі сльози болю; Треба чинити за ними, навіть якщо вся несправедливість світу б'є по тобі страшним болем.*

Номен *війна* і *голод* ми аналізуємо разом, позаяк у тексті ці поняття співвідносні і взаємозалежні. Якщо концепти *болю* чи *страждання* є універсальними, такими, що в різні часи та обставини переважно сприймаються і розуміються однаково, то *війна* є національно і соціально маркованим поняттям, завжди залежним від історичної епохи, причини, локації. У романі «Я, ти і наш мальований і немальований Бог» події відбуваються під час другої світової війни. Оскільки головні герої – євреї, *війна* у цьому романі пов'язується з вбивствами мешканців країн, атакованих Німеччиною, а передусім – зі знищенням євреїв: *... Усюди написано, що євреї винні у вбивстві кількох тисяч українців і поляків... що євреї розпалили війну, а німці прийшли захистити... І всюди заклик... вбивати євреїв, – важко видихнув хлопець; Вогнище війни палало вже майже два роки, і жертвний агнець був визначений: «Хороший єврей – це мертвий єврей» – ці слова Геббельса підписували мученицьку смерть цілому народу.*

Крім того, актуалізується сема «щось жахливе, що приносить голод і смерть»: *тварина Нефеш розв'язує війни, приносить голод, страждання, смерть; Ніхто не міг вимовити страшну новину, лише Мірочка прошепотіла слово, значення якого не розуміла зовсім, але з реакції старших уявляла собі якогось невимовно страшного звіра: «Війна...».*

Основна сема лексеми *голод* у романі набуває додаткових відтінків – це не просто «стан людини, у якому їй бракує їжі для здорового способу життя», а «відсутність їжі, спричинена війною» (*У голодний натовп полетіли її пожитки: крісла, подушки, простирадла, отримуючи нових власників, книжки теж розбирали — буде чим розпалювати грубку...; Люди, які пережили смерті рідних, знущання, голод і мали повну атрофію всіх емоцій, відчували страшне потрясіння*). Голод – це те, що викликає страх і спричинює смерть (*Старше покоління мало добрі уявлення про часи двадцяти-тридцятирічної давності, коли головними ворогами цивільного насе-*

лення став голод і відсутність найнеобхіднішого). Цікаво, що голод пов'язується не тільки з війною, а й зі смертю корови, яка для селян того часу є одним з основних джерел їжі: *Боже ж ти мій, Степане, як, як ми будемо без неї?.. Та ж пропадемо, як сірі миші... Голод нас накриє, як мішком... Краса моя, Краса...; Великий камінь утрати ліг на Степана: голод був найбільшим страхом у кожній селянській родині, та й досхочу наїдалися рідко в якій хаті, – розумна оцадливість правила бал у готуванні їжі в натуральних господарствах без інших доходів. «Без корови – ніяк...» – товклося безперестанку в голові Степана.*

Для вербалізації концепту голод Т. Пахомова використовує метафоричні вислови, у яких актуалізується сема «голод» лише в контексті: *Один раз за півроку видали по п'ятдесят грамів цукру: майже прозорі діти жадібно злизували з брудних рученят жовтяву суміш, і дехто з них через кілька кроків падав замертво... Об'єктивація концепту ГОРЕ відбувається у романі і за рахунок частого використання лексеми муки, яка здебільшого поєднується з іншими лексемами в атрибутивні словосполучення для надання оцінних характеристик подіям: Після смерті донечки для жінки було справжнісінькою мукою відвідування недільних відправ; Виникали нові ідеї нелюдських мук, жертви мучились, звірина міцніла; Але це всього лиш метал, за який вони зрідка купляли ті задоволення, що можна було мати з меншими муками й частіше; Тільки-но який українець вступав із великими муками – бо говорити треба було лише по-польськи, а знати – більше, ніж студент-поляк, – як його намагалися з презирством виштовхнути; Та кожен день роботи приносив Степанові невимовні душевні муки, бо він не знав, що до роботи примусять звичайних мирних людей.*

Номен *страх* перебуває на периферії концептуального поля ГОРЕ у романі Т. Пахомової. Ю. Щербатих виділяє три групи страхів: природні, соціальні та внутрішні. До першої групи належать страхи, «безпосередньо пов'язані із загрозою життя людини, друга – зміни соціального статусу, третя група страхів, на відміну від перших двох, породжена свідомістю людини і не має реального підґрунтя» (цит. за [Меншій 2012, с. 30]). В аналізованому творі передусім актуалізується сема «стан неспокою, тривоги, пов'язаний з переживанням за своє життя і за життя близьких людей»: *Ти... ти про шо, сину, га?.. – перестрашена баба Ганка раптом згадала і покійного чоловіка, і своє прокльонно-синцовате життя; Ті*

бояться за дітей, думають, що їх не рушать; Естер стала для нього найріднішою людиною й другом в одній особі, її вміння згладжувати гострі кути, ніжне ставлення до чоловіка створили вдома теплу родинну атмосферу, і тепер понад усе чоловік боявся це втратити. Концепт *страждання*, як складник метаконцепту ГОРЕ, спрямований у мовотворчості Т. Пахомової на співвіднесеність як із фізичними, так і з душевними муками: *Давид розплющив очі й філософськи споглядав на її страждання; Живучи до заміжжя в біднішому єврейському кварталі, Естер бачила і страждання хворих людей, які не могли оплатити лікування; і ви, численні телята й корови, продані та заплачені за навчання стражденною сім'єю невдахи-спудея... Часто страждання отождосяються з війною: тварина Нефеш розв'язує війни, приносить голод, страждання, смерть; . Підготована стражданнями інших, звірина згадала свою тваринну сутність.* Основна семи номена *біда*, який теж є одним із засобів вербалізації концепту *горе* в романі Т. Пахомової «Я, ти і наш мальований і немальований Бог» – «нещастя, лихо». Це нещастя може мати різну причину, але щоразу це важливі за своєю значимістю в житті людини події: *Поганий се знак... Знак біди... – тужливо прошепотіла Гіта, витираючи скупу сльозу. Лексема біда стає складником опозиційної пари – «своє нещастя / проблеми – чуже нещастя, проблеми»: Хоча трупи євреїв показово довго лежали на вулицях, здерев'янілі у своїх почиттях люди їх наче не бачили – у кожного діда була своя біда...; Багато людей могли нам допомогти – он скільки їх навколо, живих, тільки тут, у цьому селі... але вони теж вважають, що це не їхня біда.*

Висновки. Таким чином, концепт ГОРЕ у романі Т. Пахомової «Я, ти і наш мальований і немальований Бог» має складну фреймову структуру, компоненти якої підпорядковані ідейному задуму. У творі актуалізуються певні семи номенів, за допомогою яких відбувається вербалізація цього концепту та одиниць нижчої ієрархії, що входять до його складу. Як правило, це ті значеннєві відтінки, які співвідносяться з основним значенням слова «горе». Відповідно лексеми *смерть*, *біль*, *страх*, *війна*, *страждання* виступають контекстуальними синонімами з центральним інтегральним елементом «горе». Отже, своєрідно звужується семантичне поле одиниць, за допомогою яких відбувається об'єктивація концепту *горе*, і їх підпорядкування сюжету твору.

Література

1. Братиця Г. Колірна картина світу у колоремі «grau» як елемент індивідуально-авторської картини світу В. Борхерта. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Сер.: Філологія. 2020. № 45. Том 2. С. 49–52.
2. Городецька В. Концепт «Степ» у романі Юрія Яновського «Вершники». *Філологічні студії: Науковий вісник Криворізького державного педагогічного університету*. Вип. 16. 2017. С. 317–328.
3. Грон Ю., Кузєбна В. Об'єктивація концепту HORROR у романі Б. Стокера «Граф Дракула». Електронний ресурс. http://www.arhn-journal.in.ua/archive/50_2022/25.pdf
4. Мельник Л. Концепт ЛЮБОВ у романі Олени Печорної «Фортеця для серця». *Науковий вісник ДДПУ імені І. Франка. Серія: Філологічні науки*. № 15, 2021. С. 117–123.

5. Меншій А. Семантика концепту «страх» у творчості М. Коцюбинського та Г. Косинки. Електронний ресурс. <https://litp.kubg.edu.ua/index.php/journal/article/view/16/16>
6. Павлюк О., Салтикова Т. Вербалізація концепту FLEUR у літературній казці для дітей Моріса Дрюона «Tistou les pouces verts». *Збірник наукових праць «Нова філологія»*. № 93. 2024. С. 134–140.
7. Пахомова Т. Я, ти і наш мальований і немальований Бог. Харків, 2016. 192 с.
8. Словник української мови. Електронний ресурс. <https://sum.in.ua/s/ghore>.
9. Словник української мови. Електронний ресурс. URL: <https://sum.in.ua/s/ghore>.
10. Селіванова О.О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. Полтава : Довкілля–К, 2006. 716 с.
11. Сібрук А., Чухліб Т. Концепт ДУША у романі Ліни Костенко «Берестечко». *Гуманітарна освіта в технічних вищих навчальних закладах*. № 41. Київ, 2020. С. 46–50.
12. Федорюк Л. Концепт смерть в українській когнітивно-мовній картині світу: структура, статика і динаміка: автореф. дис. ... канд. філол. наук. Вінниця, 2018. 20 с.
13. Хома В.П. До проблеми концепту у тексті художнього твору. *Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені І. Франка*. 2019. Вип. 24. Т. 2. С. 143–147.
14. Шарапановська Ю. Засади вивчення концепту в лінгвістиці. *Наукові записки Міжнародного гуманітарного університету*. Випуск 34. 2021. С. 95–99.
15. Worden J.W. Grief Counseling and Grief Therapy: A Handbook for the Mental Health Professional. Springer Publishing Company, 2001. 158 p

References

1. Bratytsia H. (2020) Kolirna kartyna svitu u koloremi «grau» yak element individualno-avtorskoi kartyny svitu V. Borkherta [Color Picture of the World in «Gru» Color Scheme as an Element of the Individual Author's Picture of the World by V. Borchert]. *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Ser.: Filolohiia*. № 45. Tom 2. S. 49–52 [in Ukrainian].
2. Horodetska V. (2017) Kontsept «Step» u romani Yurii Yanovskoho «Vershnyky» [The Concept of «Step» in Yuri Yanovsky's Novel «Riders»]. *Filolohichni studii: Naukovyi visnyk Kryvorizkoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu*. Vyp. 16. S. 317–328 [in Ukrainian].
3. Hron Yu., Kuzebna V. (2020) Obiektivatsiia kontseptu HORROR u romani B. Stokera «Hraf Drakula» [Objectification of the HORROR Concept in B. Stoker's Novel «Count Dracula»]. *Elektronnyi resurs*. http://www.aphn-journal.in.ua/archive/50_2022/25.pdf [in Ukrainian].
4. Melnyk L. (2021) Kontsept LIUBOV u romani Oleny Pechornoï «Fortetsia dlia sertsia» [The Concept of LOVE in Olena Pechorna's Novel «Fortress for the Heart»]. *Naukovyi visnyk DDPU imeni I. Franka. Serii: Filolohichni nauky*. № 15. S. 117–123 [in Ukrainian].
5. Menshii A. (2012) Semantyka kontseptu «strakh» u tvorchosti M. Kotsiubynskoho ta H. Kosynky [Semantics of the Concept «Fear» in the Works of M. Kotsyubynskyi and H. Kosinka]. *Elektronnyi resurs* <https://litp.kubg.edu.ua/index.php/journal/article/view/16/16> [in Ukrainian].
6. Pavliuk O., Saltykova T. (2024) Verbalizatsiia kontseptu FLEUR u literaturnii kaztsi dlia ditei Morisa Driuona «Tistou les pouces verts» [Verbalization of the FLEUR Concept in Maurice Druon's Literary Tale for Children «Tistou les pouces verts»]. *Zbirnyk naukovykh prats «Nova filolohiia»*. № 93. S. 134–140 [in Ukrainian].
7. Pakhomova T. (2016) Ya, ty i nash malovanyi i nemalovanyi Boh [Me, You and Our Painted and Unpainted God]. Kharkiv. 192 s. [in Ukrainian].
8. Slovyk ukrainskoi movy (1970–1980) [Dictionary of the Ukrainian Language]. *Elektronnyi resurs*. <https://sum.in.ua/s/ghore> [in Ukrainian].
9. Selivanova O.O. (2006) Suchasna linhvistyka: terminolohichna entsyklopediia [Modern Linguistics: A Terminological Encyclopedia]. Poltava: Dovkillia-K. 716 s. [in Ukrainian].
10. Sibruk A., Chukhlib T. (2020) Kontsept DUSHA u romani Liny Kostenko «Berestechko» [The Concept of SOUL in Lina Kostenko's Novel «Berestechko»]. *Humanitarna osvita v tekhnichnykh vyshchykh navchalnykh zakladakh*. №41. Kyiv. S. 46–50 [in Ukrainian].
11. Fedoriuk L. (2018) Kontsept smert v ukrainskii kohnityvno-movnii kartyni svitu: struktura, statyka i dynamika [The Concept of Death in the Ukrainian Cognitive-Linguistic Picture of the World: Structure, Statics and Dynamics]: avtoref. dys. ... kand. filol. nauk. Vinnytsia. 20 s. [in Ukrainian].
12. Khoma V. P. (2019) Do problemy kontseptu u teksti khudozhnoho tvoruv [To the Problem of the Concept in the Text of an Artistic Work]. *Aktualni pytannia humanitarnykh nauk: mizhvuzivskyi zbirnyk naukovykh prats molodykh vchenykh Drohobyskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni I. Franka*. Vyp. 24. T. 2. S. 143–147 [in Ukrainian].
13. Sharapanovska Yu. (2021) Zasady vyvchennia kontseptu v linhvistytsi [Principles of Concept Study in Linguistics]. *Naukovi zapysky Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu*. Vypusk 34. S. 95–99 [in Ukrainian].
14. Worden J. W. (2001) Grief Counseling and Grief Therapy: A Handbook for the Mental Health Professional. Springer Publishing Company, 2001. 158 p. [in English].

**OBJECTIFICATION OF THE GRIEF CONCEPT IN T. PAKHOMOVA'S NOVEL
«I, YOU AND OUR PAINTED AND UNPAINTED GOD»**

Abstract. The study of the language world model of an individual is important, since, on the one hand, it is a component of the common mentality of the entire ethnic group, which shows the linguistic and cultural characteristics of the people, and on the other hand, it affects the formation of the common national language consciousness of all speakers of a certain language in a certain territory. Concepts are carriers of the individual's specific linguistic perception of the surrounding world. The purpose of our investigation is to establish the basic conceptual structures that reproduce the formation of the content of the image GRIEF in T. Pakhomova's novel «I, You and Our Painted and Unpainted God», to determine the role of such structures in the development of the plot, as well as their embodiment in the text of the work according to using linguistic means. The concept of grief is realized in the work with the help of a complex system of the frame model, which includes metaconcepts, megaconcepts, and subconcepts. We can single out two ways of representing the concept of GRIEF in T. Pakhomova's novel «I, You and Our Painted and Unpainted God». The first is directly with the help of the lexeme *grief* and semantically related to it (*sadness, sorrow, sadness, suffering, depression* etc.), the second is indirectly with the help of artistic means and phraseology, which, according to the writer's idea, help to verbalize the emotion of grief. Elements of verbalization in the novel «I, you and our painted and unpainted God» are lexemes that make up the core and periphery of the concept of GRIEF. The frame model of the analyzed concept reflects a kind of hierarchy of elements that are included in the conceptual field of GRIEF. We have placed all items in descending order of frequency of use in the novel. Taking into account the fact that the conceptual sphere of artistic texts is specific, closely related to the plot and ideological content of the images, we singled out seven units, seven of which intersect with semes of the lexeme *grief* in the analyzed work. As a result, it was found that the core includes nomen whose semantics are dominated by the seven that form this concept: *grief, death, crying*. An intermediate place between the core and the periphery is occupied by the lexemes *black, war, hunger, torment*. On the periphery are lexical units of *torment, fear, suffering, indifference, trouble, regret*. The concept of GRIEF in T. Pakhomova's novel «I, you and our painted and unpainted God» has a complex frame structure, the components of which are subordinate to the ideological plan. In the work, certain seven nomen are actualized, with the help of which this concept and the units of the lower hierarchy, which are part of it, are verbalized. As a rule, these are the shades of meaning that correlate with the main meaning of the word *grief*. Accordingly, the lexemes *death, pain, fear, war, suffering* are contextual synonyms with the central integral element «*grief*». Thus, there is a kind of narrowing of the semantic field of units, with the help of which the concept of GRIEF is objectified, and their subordination to the plot of the work.

Keywords: concept, frame model, verbalization, conceptsphere, sema.

© Негер О., Юрса Л., 2024 р.

Оксана Негер – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Ужгородського національного університету, Ужгород, Україна; oksana.neher@uzhnu.edu.ua; <https://orcid.org/0000-0002-9823-8329>

Oksana Neher – Candidate of Philology, Associate Professor of the Ukrainian Language Department, Uzhhorod National University, Uzhhorod, Ukraine; oksana.neher@uzhnu.edu.ua; <https://orcid.org/0000-0002-9823-8329>

Людмила Юрса – кандидат філологічних наук, доцент кафедри українського прикладного мовознавства Львівського національного університету імені Івана Франка, Львів, Україна; Lnuzhdak@ukr.net; <https://orcid.org/0000-0003-3944-375X>

Liudmyla Yursa – Candidate of Philology, Associate Professor at the Department of Ukrainian Applied Linguistics, Ivan Franko Lviv National University, Lviv, Ukraine; Lnuzhdak@ukr.net; <https://orcid.org/0000-0003-3944-375X>

ВІДЛУННЯ ВІЙНИ В ОНІМНОМУ ПРОСТОРИ УКРАЇНИ

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 2 (52)

УДК 811.161.2'373.2

DOI: 10.24144/2663-6840/2024.2(52).127-139

Осташ Л. Відлуння війни в онімному просторі України; кількість бібліографічних джерел – 27; мова українська.

Анотація. В онімному просторі України спостерігаємо появу чималої кількості нових онімів. Мета дослідження – виявити нові назви за період 2022–2023 рр., з'ясувати мотивацію їх появи та функціонування, простежити зв'язок нових онімів із явищами пропріалізації апелютивів та явищами трансонімізації (перехід оніма з одного розряду в інший), визначити основні риси та тенденції розвитку онімного простору України. Джерельний матеріал дослідження почерпнуто упродовж лютого 2022 – грудня 2023 рр. із сайтів інтернету, а також у результаті власних спостережень. У статті використано традиційні загальнонаукові методи аналізу власних назв, зокрема дескриптивний, який передбачає опис зібраних онімів, їх аналіз та систематизацію. У процесі дослідження виявлено і проаналізовано 29 урбанонімів, 36 зоонімів, 11 антропонімів, 28 ергонімів, 234 хрематоніми (усіх – 338). Увагу зосереджено на онімах, які мотиваційно пов'язані з топонімами, що позначають населені пункти, де відбувається героїчна боротьба за свободу та незалежність України, а також на онімах, які мотиваційно пов'язані з назвами зброї. Більшість виявлених онімів належить до депропріативів. Найпоширенішим способом творення аналізованих онімів є семантична деривація, що передбачає творення нових слів через переосмислення, перенесення назви з одного об'єкта на інший шляхом трансонімізації. Аналіз джерельного матеріалу переконливо свідчить про тенденцію до швидкого реагування онімного простору на події російсько-української війни. Власні назви, які виникають у час війни, крім онімних функцій, виявляють виразну патріотичну конотацію. Поява аналізованих онімів ініційована громадянським суспільством, потужною хвилею патріотичних емоцій в умовах російсько-української війни. Географія поширення нових власних назв, як засвідчує джерельний матеріал, не обмежена певним регіоном: це оніми, які виявлено на всій території України.

Ключові слова: урбанонім, антропонім, хрематонім, трансонімізація, Україна.

Формулювання проблеми та аналіз досліджень. Українська мова, як і будь-яка інша, перебуває у постійному розвитку, у постійному пошуку зі створення слів на позначення нових реалій. Динамічні процеси у суспільстві сприяють оновленню лексичного складу мови: лексичний рівень є найбільш чутливим до різноманітних суспільних змін. Водночас актуалізується функціонування тих лексем, які у мирному житті українського суспільства були на периферії слововжитку, були рідко-живаними, а то й незнайомими і незрозумілими для звичайного носія мови. Процес оновлення і збагачення лексичного складу мови відбувається не лише в межах апелютивів, але й на рівні власних назв. Мова – це живий організм, який вбирає все, що його оточує. Ми, свідки війни, повинні занотувати всі зміни, що відбуваються в онімному просторі України.

В Україні у час героїчної боротьби з російським агресором дух війни відчутний на всіх онімних рівнях. Спостерігаємо появу нових онімів в антропонімії, топонімії, урбанонімії, хрематонімії, зоонімії, ергонімії тощо.

Події російсько-української війни, яка триває з 2014 року, привертають до себе увагу дослідників онімного простору з різних поглядів [пор., Kojder, Olejnik 2016; Шулська 2017; Dvořáková 2022a; Dvořáková 2022b; Ptáčníková 2022; Гдакович 2023; Ostash 2023, Kojder 2023 та ін.].

Джерельний матеріал дослідження почерпнуто упродовж лютого 2022 – грудня 2023 рр. із сайтів інтернету, а також у результаті власних спостережень. **Мета та завдання дослідження**

– виявити нові власні назви за вказаний період, з'ясувати мотивацію їх появи та функціонування, простежити зв'язок нових онімів із явищами пропріалізації апелютивів та явищами трансонімізації (перехід оніма з одного розряду в інший), визначити основні риси та тенденції розвитку онімного простору України.

Методи дослідження. У статті використано традиційні загальнонаукові методи аналізу власних назв, зокрема дескриптивний, який передбачає опис зібраних онімів, їх аналіз та систематизацію.

Виклад основного матеріалу. Аналіз зібраного пропріального матеріалу проведемо відповідно до типу мотиваційних зв'язків виявлених онімів.

Оніми, мотиваційно пов'язані з топонімами

Засвідчуємо чимало нових власних назв, які пов'язані з топонімами, зокрема тими, що позначають населені пункти, де відбувається героїчна боротьба за нашу землю, свободу і незалежність.

У цій частині розвідки аналізуємо оніми, які мотиваційно пов'язані з топонімами *Чорнобаївка*, *Херсон*, *Маріуполь*.

Чорнобаївка

Чорнобаївка – це село за 10 км на північ від Херсона, де розташовано військовий аеродром і де систематично зазнавала втрат російська армія. Збройні Сили України понад 34 рази тут знищували техніку ворога. Село було визволено від російської окупації 11 листопада 2022 року [Дудар 2023].

Ойконім *Чорнобаївка*¹ став мотиватором виникнення урбаноніма вулиця *Чорнобаївська*: його зафіксовано у містах Кропивницький, Львів, Дніпро [Ostash 2023, с. 121, 127], а також Запоріжжя, Чернівці, Покров Дніпропетровської області. У містах Дніпро і Чернівці з'явилися урбаноніми під назвою провулок *Чорнобаївський*. У жовтні 2022 року у м. Києві виникла площа *Чорнобаївська*.

Поява нових назв не обмежується урбанонімією.

Спостереження виявляють також низку хрема-тонімів, мотиваційно пов'язаних з онімом *Чорнобаївка*. Дослідники слов'янської ономастики зараховують хрема-тоніми до найчисленнішого класу найменувань [Gałkowski 2017, с. 56] і відзначають їх велике розмаїття [Majtan 1989; Gałkowski 2022], відчутна постійна увага вчених до проблем цієї ділянки ономастики [Chremonimia jako fenomen współczesności 2011; Imrichová, Gondeková 2022 та ін.].

Серед хрема-тонімів виявляємо чимало назв харчових продуктів, серед них житній хліб «*Чорнобаївський*». Уперше назву цього виробу було зафіксовано 23 березня 2022 року. Автором цієї назви, а водночас і технологічної рецептури хліба був київський пекар Андрій Пивовар. Цей виріб було названо на честь героїчної боротьби українських воїнів під Чорнобаївкою. Цікаво, що складники цього продукту були теж символічними: чорнослив – знищений ворог, насіння білого льону – іскри від української артилерії, а мускатний горіх – порох².

Ця назва стала дуже популярною в Україні. Інші пекарні України, за своєю технологією і рецептурою, також стали продукувати хліб «*Чорнобаївський*». Його зафіксовано у Дніпрі. Хліб «*Чорнобаївський*» ввели у свій асортимент відразу два підприємства – Дніпровський хлібокомбінат № 5³ і Хлібзавод № 9⁴. Випікають хліб під цією назвою також у Кривому Розі (Криворізький хлібзавод № 1)⁵, у Львові (ТМ «Галицька здоба») та у власних пекарнях загальноукраїнської мережі «Auchan Україна»⁶.

Іноколи цей знаковий ад'єктомі поєднується з іншим знаковим іменником, що у часи війни почав активно вживатися в онімній сфері, – *паляниця*. Виріб підприємства «Концерн Хлібпром» (ТМ «Агрóла») одержав назву «*Чорнобаївська паляниця*»⁷.

¹ Відомо, що Google виявив 10 найпопулярніших запитів серед українських користувачів у 2022 році в категорії «Українська географія», серед них Гостомель, Буча, Маріуполь, Чорнобаївка, Кременчук, Балаклія, Херсон, Острів Зміїний, Миколаїв та Славутич [Тарасова 2022].

² <https://www.facebook.com/a.pyvovar/posts/4116264455265913> (дата звернення: 05.01.2024).

³ <https://dniprohlib5.com/production/bread/wheat-bread/хліб-чорнобаївський-формовий-в-упак> (дата звернення: 05.01.2024)

⁴ <https://www.facebook.com/hlibzavod9/posts/pfbid04PDp1FMTinCjJvg19nyuBm39kao7WznqZ4esWMPuF4rho5UrkFTJCZcH3XWN8WbM1> (дата звернення: 05.01.2024)

⁵ <https://varus.ua/hlib-chornobayivskij-zhitno-pshen-krivorizkij-hlibozavod-1-500g> (дата звернення: 05.01.2024)

⁶ <https://auchan.zakaz.ua/uk/products/null--auchan02000008826631> (дата звернення: 05.01.2024)

⁷ <https://harch.tech/2022/12/20/koncernhlibprom> (дата звернення: 05.01.2024)

Цікаво, що оскільки у первісному рецепті хліб «*Чорнобаївський*» випікали з житнього борошна, і він був темного кольору, то й інші виробники, хоча й застосовують свої власні технології та рецептури, однак намагаються зберігати темний колір виробу. Первісно паляниця – це виріб із пшеничного борошна і асоціюється з білим хлібом, але, як бачимо, «*Чорнобаївська паляниця*» – темного кольору.

Крім великих підприємств, виробу з ад'єктомімом *чорнобаївський* почали випікати і популяризувати й окремі господині. Зокрема, серед кулінарних блогерів зустрічаємо блогерку під ніком «Закарпатська Господиня», яка пропонує свій рецепт виробу з багатокомпонентною назвою «*Чорнобаївська житня паляниця з журавлиною*»⁸, а блогерка, яка веде ютуб-канал під ніком «Onyshkevychi», пропонує свій авторський рецепт пляцка під назвою «*Чорнобаївський*»⁹.

У багатьох містах України з'явилися назви піци, мотиваційно пов'язані з онімом *Чорнобаївка*. Піцу «*Чорнобаївська*»¹⁰ зафіксовано у Полтаві, піцу «*Чорнобаївка*» виявлено у містах Івано-Франківськ¹¹, Запоріжжя¹², Бровари¹³, Бориспіль¹⁴, Радехів¹⁵, Луцьк¹⁶, Черкаси¹⁷, а також у мережі піцерій «IQ Pizza»¹⁸ у різних населених пунктах України.

У місті Вінниці виготовляють улич (багет-піцу на бездріжджовій паляниці з різноманітними начинками та соусами) «*Чорнобаївський*»¹⁹.

Серед хрема-тонімів на позначення піци виявляємо двокомпонентну назву, до складу якої входить деонімний ад'єктив *чорнобаївський*: «*Чорнобаївська м'ясна*»²⁰ у місті Сумах.

Хрема-тоніми, які мотиваційно пов'язані з онімом *Чорнобаївка*, поширені як назви м'ясних виробів. Ковбасу «*Чорнобаївська*» виявлено серед продуктів мережі магазинів «Імперія м'яса»²¹.

⁸ <https://www.youtube.com/watch?v=PUGnhNk96uI> (дата звернення: 05.01.2024)

⁹ <https://www.youtube.com/watch?v=O5RYunhTxpA> (дата звернення: 05.01.2024)

¹⁰ https://kolo.news/category/izha_v_poltavi/31179 (дата звернення: 05.01.2024)

¹¹ <https://frankivskygroup.com.ua/product/pitsa-chornobaivka/> (дата звернення: 05.01.2024)

¹² https://pizzaretrokafe.business.site/?fbclid=IwAR2CK_hGeZ1OkfTR_F0crX8MuejkrTCVJgcY-bEz31RRIs5-N8qfMYGjF88#menu (дата звернення: 05.01.2024)

¹³ https://ha-pizza.com.ua/picca/klassycheskaya-pycca/picca_happy (дата звернення: 05.01.2024)

¹⁴ <https://www.facebook.com/veteranopizza.boryspil/posts/pfbid06A6fUdbMvi3WMAZm2cpQZhdZ6hrbk7ZpV668EHBcSra6CNZwyg31tykxncBqEhm31> (дата звернення: 05.01.2024)

¹⁵ <https://sotasty.com.ua/products/show?id=174> (дата звернення: 05.01.2024)

¹⁶ <https://prestopizza.com.ua/p/1391530945-chornobaevka> (дата звернення: 05.01.2024)

¹⁷ <https://carry.ck.ua/tachivka> (дата звернення: 05.01.2024)

¹⁸ <https://www.iqpizza.com.ua/restaurants/1> (дата звернення: 05.01.2024)

¹⁹ https://www.youtube.com/watch?v=O7HGVdgJ_c8 (дата звернення: 05.01.2024)

²⁰ <https://misteram.com.ua/sumy/la-spezia/pizza-26/picavitello-tonnato> (дата звернення: 05.01.2024)

²¹ https://www.facebook.com/permalink.php?story_fbid=pfbid02968xUCTPobeQZCCUG1pn7N7NeN4B4p4V2VcjssCF6

Під такою ж назвою виготовляють ковбасу торгової марки «М'ясний хутір»²² (м. Луцьк), «Гриф»²³ (Тернопільська обл.). Серед продукції торгової марки «Ковбасний ряд» знаходимо ковбасний виріб «Чорнобайвський»²⁴. Ковбаски «Чорнобайвські»²⁵ виготовляє компанія «Галицька Свіжина» (м. Львів).

Один із наборів ролів фірма «ТАО Delivery» у Львові назвала «Чорнобайвка»²⁶.

Ферма «Panbagan» на Київщині створила патріотичний український сир «Чорнобайвка»²⁷.

Онім *Чорнобайвка* поширений і серед назв напоїв.

У Черкасах виробляють узвар «Чорнобайвка»²⁸, лимонад «Чорнобайвка»²⁹, ситро «Чорнобайвка»³⁰, тонік «Чорнобайвка»³¹, колу «Чорнобайвка»³², пиво «Чорнобайвка»³³. Пиво під назвою «Чорнобайвка» почали випускати й інші виробники, зокрема у Львові пивоварня «Правда» (пиво «Чорнобайвка» цієї пивоварні здобуло бронзову нагороду на міжнародному конкурсі пива «Brussels Beer Challenge» у Бельгії у 2022 році³⁴), у Луцьку броварня «Luchan»³⁵.

Фірма «Cocktail box» виготовляє коктейль «Чорнобайвка»³⁶.

Серед назв напоїв зустрічаємо двокомпонентну назву з відомим ад'єктивом *чорнобайвський*. Квас «Ярило Чорнобайвський» – це лімітована серія квасу «Ярило Справжній»³⁷ від торгової марки «Ярило».

Компанія «Love Happiness and Food» зі Львова пропонує каву «Чорнобайвська»³⁸.

В Івано-Франківську організували ярмарок, щоб зібрати кошти для Збройних Сил України. Із солодощів благодійники приготували також і цукерки «Чорнобайвка»³⁹.

У Києві відкрили кав'ярню «Чорнобайвка», яка стала місцем зустрічі переселенців із Херсонщини⁴⁰.

У Прилуках кафе «Івушка» змінило назву на «Чорнобайвка»⁴¹.

З'явилася онлайн-гра про війну в Україні «Чорнобайвка»⁴².

Серед переліку різновидів насінневого матеріалу, які пропонує фірма «Насіння України» у серії «Насіння Перемоги», виявляємо насіння дині під назвою «Чорнобайвка»⁴³.

В Ужгородському скансені новонароджене козеня назвали *Чорнобайвка*⁴⁴.

Події у Чорнобайвці залишили свій слід і в пісенному репертуарі українців. З'явилися кілька пісень під назвою «Чорнобайвка»⁴⁵.

Джерельний матеріал виявляє нік у Фейсбуці *Джавеліна Чорнобайвська*⁴⁶.

Спостереження свідчать, що аналізовані оніми репрезентують як субстантиви (узвар «Чорнобайвка», цукерки «Чорнобайвка» та ін.), так і субстантивовані прикметники (хліб «Чорнобайвський», кава «Чорнобайвська» та ін.).

Наведені приклади онімів (урбаноніми, хрема-тоніми, ергоніми, антропоніми, зооніми), мотиваційно пов'язані з топонімом *Чорнобайвка*, об'єднує патріотична конотація. Аналізовані оніми виникають у результаті явища трансонімізації (перехід оніма з одного розряду в інший): топонім > хрема-тонім, урбанонім, ергонім, антропонім, зоонім. Деякі назви пройшли шлях переходу деонімного

fqh4N5VEY4GgkFyRr6G6Wis&id=100042098603186 (дата звернення: 12.01.2024)

²² <https://m-hutir.com.ua/uk/products/chornobayivska> (дата звернення: 12.01.2024)

²³ <https://www.facebook.com/shotam.info/posts/pfbid02eNTs2ehX3CqDyqXW2n3i6mps1dhLXUWH2YEHmBMrNaMySrKH858PVgdG4Lptzkmel> (дата звернення: 12.01.2024)

²⁴ <https://www.atbmarket.com/product/virib-farsevij-420g-kovbasnij-rad-cornobayivskij-nk-vakupak> (дата звернення: 12.01.2024)

²⁵ <https://halystska-svizhyna.ua/kovbasky-chornobayivskii-1-g> (дата звернення: 12.01.2024)

²⁶ <https://tao.lviv.ua/product/chornobayivka> (дата звернення: 12.01.2024)

²⁷ <https://agroportal.ua/news/novosti-kompanii/kijivskasirovarnya-stvorila-sir-chornobajivka> (дата звернення: 12.01.2024)

²⁸ <https://varus.ua/napitok-chornobayivka-uzvar-2-1> (дата звернення: 12.01.2024)

²⁹ <https://uprom.info/news/other/eat/u-cherkasah-rozpchaly-vygotovlyaty-lymonad-chornobayivka/> (дата звернення: 12.01.2024)

³⁰ <https://uprom.info/news/other/eat/u-cherkasah-rozpchaly-vygotovlyaty-lymonad-chornobayivka/> (дата звернення: 12.01.2024)

³¹ <https://aquamarket.ua/uk/solodka-voda-limonadi/532-71-chornobayivka...-sht-kh-2-1-napij-silnogazovanij-tonik-zimskom-limona-pet.html> (дата звернення: 12.01.2024)

³² <https://aquamarket.ua/uk/solodka-voda-limonadi/532-72-chornobayivka-2-1-napij-silnogazovanij-kola-pet.html> (дата звернення: 12.01.2024)

³³ <https://untappd.com/b/fop-gladkij-a-g-chornobayivka-vluchne/5060499> (дата звернення: 12.01.2024)

³⁴ <https://www.pravda.beer/pravda/international-awards/> (дата звернення: 12.01.2024)

³⁵ <https://volyn.tabloyid.com/zhittia/chornobayivka-luchan-brewery-prezentue-nove-pivo-foto> (дата звернення: 12.01.2024)

³⁶ <https://cocktailbox.com.ua/uk/shop/box-patriotic-s/> (дата звернення: 12.01.2024)

³⁷ <https://kvas-bev.com.ua/ua/portfolio-item/kvas-spravzhnij-2-2/> (дата звернення: 15.01.2024)

³⁸ <https://lhf.com.ua/product/chornobayivska-kava/> (дата звернення: 15.01.2024)

³⁹ https://24tv.ua/tsukerki-chornobayivka-inshi-ivano-frankivsku-proveli-yarmarok_n1925861U Києві (дата звернення: 15.01.2024)

⁴⁰ <https://in.kherson.ua/kava-miczna-yak-zsu-v-kyuevi-zyavylas-kavyarnya-de-zbyrayutsya-hersonczi/> (дата звернення: 15.01.2024)

⁴¹ https://www.facebook.com/permalink.php?story_fbid=pfbid02dVTphEssLG5iKJmVwSSVegYAsB3MuWFvufjQb6pP8A44G6fyVn9wzBANBu3Gu15Zl&id=100041535701197 (дата звернення: 15.01.2024)

⁴² <https://tsn.ua/ukrayina/potopit-rosiyski-korabli-abo-nadavayte-lyapasiv-putinu-top-videoigor-pro-viynu-v-ukrayini-2182750.html> (дата звернення: 15.01.2024)

⁴³ <https://ukrseeds.net.ua/nasinnja-peremogi/m-17.html?page=2> (дата звернення: 15.01.2024)

⁴⁴ <https://www.youtube.com/watch?v=WAw4Z9k1QnE&t=99s> (дата звернення: 15.01.2024)

⁴⁵ <https://www.youtube.com/watch?v=KXnaUyiLIZ8> (дата звернення: 15.01.2024)

https://www.youtube.com/watch?v=uecjq0m7W_Q (дата звернення: 15.01.2024)

<https://www.youtube.com/watch?v=DzNZ4VCMtPQ> (дата звернення: 15.01.2024)

<https://www.youtube.com/watch?v=qPL8kmigodA> (дата звернення: 15.01.2024)

⁴⁶ <https://www.facebook.com/profile.php?id=100079974-106664> (дата звернення: 03.12.2022)

ад'єктива, утвореного від топоніма за допомогою суфікса -ськ-, у розряд хрематонімів.

Херсон

Джерельний матеріал виявляє низку онімів, мотиваційно пов'язаних з ойконімом *Херсон*. 6 березня 2022 року Указом Президента України з метою відзначення подвигу, масового героїзму та стійкості громадян, виявлених у захисті своїх міст під час відсічі збройної агресії Російської Федерації проти України, місту присвоєно почесну відзнаку «Місто-герой України»⁴⁷. 11 листопада 2022 року місто Херсон було визволено після багатомісячної російської окупації.

Серед пропріативів виявляємо урбаноніми: вулиця *Херсонська* у Львові [Ostash, 2023, с. 122], у Броварах, Кременчуку, провулок *Херсонський* (Київ). Онім *Херсон* входить до складу двослівного урбаноніма: вулиця *Героїв Херсона* (Івано-Франківськ) [Ostash, 2023, с. 126].

Крім урбанонімів, наявні також хрематоніми: назва морського дрона «*Херсон*»⁴⁸, назва військової облігації «*Херсон*»⁴⁹. Такі хрематоніми – це результат явища трансонімізації, коли онім переходить із однієї онімної сфери в іншу. Онім *Херсон* входить до трислівної назви марки «*Херсон – це Україна!*»⁵⁰. Українські літаки ДП «Антонов» отримали імена міст-героїв, серед них і Херсон. На літаку тепер буде напис «*BE BRAVE LIKE KHERSON*»⁵¹.

Серед хрематонімів відомі також соус «*Херсонський*»⁵² і сорт кавуна «*Херсонський*»⁵³. У Херсоні після звільнення волонтерка Оксана Погомій у волонтерському центрі випікає для військовиків Збройних Сил України та цивільного населення хліб «*Херсонський нескорений*», на якому зображено тризуб – герб України. Австралійський виробник алкогольних напоїв «Sunshine&Sons» випустив лімітовану серію джину «*KHERSON*»⁵⁴ на честь визволення Херсона.

Маріуполь

Ойконім *Маріуполь* став мотиватором виникнення урбанонімів: вулиця *Маріупольська*, провулок *Маріупольський* у Вінниці [Ostash, 2023, с. 120, 127], вулиця *Маріупольська* у Чернівцях,

⁴⁷ <https://cc.brovary-rada.gov.ua/news/item/142> (дата звернення: 18.01.2024)

⁴⁸ <https://tsn.ua/ato/v-ukrayini-za-kilka-godin-zibrali-kosh-ti-na-pershiy-morskiy-dron-yogo-nazvut-herson-2199934.html> (дата звернення: 18.01.2024)

⁴⁹ <https://militarybonds.dii.gov.ua/#about> (дата звернення: 18.01.2024)

⁵⁰ <https://t.me/igorsmelyansky/1637?embed=1&mode=me> (дата звернення: 18.01.2024)

⁵¹ <https://www.facebook.com/antonov.company/posts/pfbid02j18v...AgbNhWVjcDrg8R6DeyWgSgRuvdh2uB3GRtdprD1oRBcCU5vs2P4P1VDZl> (дата звернення: 18.01.2024)

⁵² <https://shop.silpo.ua/product/sous-chumak-khersonskiy-916669> (дата звернення: 19.01.2024)

⁵³ <https://ukrseeds.net.ua/nasinnja-peremogi/m-17.html?page=2> (дата звернення: 19.01.2024)

⁵⁴ <https://www.sunshineandsons.com.au/product/kherson-liberation-gin/#> (дата звернення: 19.01.2024)

Новомосковську Дніпропетровської області. Лексема *Маріуполь* входить як складова частина двослівного урбаноніма: вулиця *Героїв Маріуполя* у Львові, Києві, Івано-Франківську, Кропивницькому, Хмельницькому, Чернігові [Ostash, 2023, с. 127], Кривому Розі. У селі Абазівка, яке входить до Полтавської територіальної громади, виявлено вулицю *Захисників Маріуполя*.

Як наслідок явища трансонімізації в онімному просторі виявляємо хрематонім «*Маріуполь*» на позначення військової облігації⁵⁵.

Дніпровський хлібокомбінат № 5 виготовляє хліб «*Маріупольський*»⁵⁶.

Маріуполь входить як елемент ергоніма на позначення благодійної організації «*Благодійний фонд "Я-Маріуполь"*»⁵⁷. Зауважимо, що існує різне написання цього оніма «*Я-Маріуполь*» і «*ЯМаріуполь*». Зокрема, назву «*ЯМаріуполь*» часто використовують у назвах центрів підтримки переселенців із Маріуполя на новому місці проживання. Такі центри функціонують у 22 містах України⁵⁸.

Оніми, мотиваційно пов'язані з назвами зброї

У цій частині розвідки розглянемо оніми, які мотиваційно пов'язані з назвами зброї, зокрема як з чужоземними (*Байрактар*, *Джавелін*, *Хаймарс*, *Стінгер*, *НЛАВ*, *Patriot*), так і деякими українсько-го виробництва (*Стугна*, *Вільха*, *Нентун*).

Байрактар

Загальновідомим сьогодні є нове в українській мові слово *Байрактар*, яке позначає назву озброєння сучасних Збройних Сил України: безпілотник *Байрактар ТБ2* (*Bayraktar TB2*). Ще донедавна про існування цієї лексеми пересічні українці не здогадувалися⁵⁹. Але реалії воєнного буття внесли свої корективи: це слово майже щодня чуємо у марафоні «Єдині новини», у розмовах українців. Олексій Данілов, Секретар Ради національної безпеки та оборони України, згадуючи перші місяці повномасштабного вторгнення, в одному із інтерв'ю сказав, що в українців на кінець лютого було чотири чарівні слова, які давали запал, внутрішню енергію: це було словосполучення *Javelin*, *NLAW*, *Stinger* і *Bayraktar* [...] Це була така емоційна складова, що ми нібито маємо якусь суперзброю, яка нам допомагає [Данілов 2023].

Виникло це слово у результаті явища трансонімізації – переходу власної назви з онімної сфери антропонімів у хрематоніми. Безпілотник отримав назву від прізвища засновника компанії «*Baykar*»,

⁵⁵ <https://militarybonds.dii.gov.ua/#about> (дата звернення: 19.01.2024)

⁵⁶ <https://dniprohlib5.com/production/bread/wheat-bread/хліб-маріупольський-формовий/> (дата звернення: 05.01.2024)

⁵⁷ <https://www.mhelp.org.ua/sites/default/files/blocksattaches/statut.pdf> (дата звернення: 17.08.2024)

⁵⁸ <https://www.facebook.com/watch/?v=979522870024760> (дата звернення: 23.12.2023)

⁵⁹ За інформацією корпорації Google, до найпопулярнішої десятки запитів українців у 2022 році належить слово *Байрактар* [Тарасова 2022]

котра розробила і виготовляє ці літальні апарати, Оздеміра Байрактара⁶⁰. Прізвище Bayraktar походить від назви bayraktar ‘прапорносець’ [Aksu, 2005, с. 140].

Онім *Байрактар* входить як компонент двослівної назви збору коштів на зброю «*Народний Байрактар*». Цю акцію організував Благодійний фонд Сергія Притули⁶¹. Громадяни Польщі також збирали гроші, щоб купити для України цей вид озброєння. Поляки цей Байрактар назвали «*Marik*» (на честь міста-героя Маріуполя)⁶². Громадяни Литви також зібрали гроші на Байрактар для України і назвали його «*Vanagas*», що у перекладі українською означає «Яструб»⁶³. У всіх цих випадках народних зборів фірма-виробник не взяла гроші за безпілотники і передала їх безкоштовно для Збройних Сил України, а зібрані кошти було використано на інші потреби України.

Лексема *Байрактар* стає популярною, її появу спостерігаємо в різних онімних сферах. В українських власних назвах загубився мотиваційний зв'язок із прізвищем *Bayraktar*, усі нові оніми пов'язані уже з хремотонімом (назвою зброї) *Байрактар*.

Онім *Байрактар* виявляємо серед урбанонімів: вулиця *Байрактарів* (Кривий Ріг Дніпропетровської області).

Виявляємо лексему *Байрактар* і серед зоонімів. Цією назвою іменують різних тварин, зокрема телят (Рівненщина, Харківщина), коней (Львівщина), кіз (Ужгород), Особливо поширений цей зоонім як кличка собак (Харківщина, Київщина, Чернігівщина, Івано-Франківщина). Відомі ще й інші тварини з іменем *Байрактар*: котячий лемур (Київ), тибетський як (Херсонщина (заповідник «Асканія-Нова»)), поросятко та папуга (Івано-Франківщина).

Відомі назви закладів громадського харчування, мотиваційно пов'язаних з онімом *Байрактар*: ресторан турецької кухні у Києві «*Bayraktar*»⁶⁴, піцерія у м. Бориславі «*Bayraktar Pizza*»⁶⁵.

У Кропивницькому зафіксовано назву дитячої спортивної команди «*Байрактарчики*»⁶⁶.

Назву *Байрактар* виявляємо в інших онімних пластах, серед них – у хремотонімах. У цій групі чимало назв харчових продуктів.

Зустрічаємо назви виробів із борошна: буб-

лик «*Байрактар*» (мережа «Варус»)⁶⁷, пампушки «*Байрактарики*» (Дніпропетровщина)⁶⁸, паляниця (із начинкою) «*Байрактар*» (м. Львів)⁶⁹, піца «*Байрактар*» (м. Полтава⁷⁰, м. Бровари⁷¹, м. Борислав⁷², а також у мережі піцерій «IQ Pizza»⁷³ у багатьох містах України). У місті Балаклії в одній із піцерій є «підвішена піца» («підвішена піца» – це піца, яку оплачує кожен охочий, а піцерія її доставляє воїнам, які боронять Україну) під назвою «*Джавеліна Байрактарівна*»⁷⁴.

Серед хремотонімів виявляємо назви різних страв: банош «*Байрактар*» (м. Вінниця), салат «*Байрактар*» (у кількох ресторанах Києва⁷⁵ та Дніпра⁷⁶), бургер «*Байрактар*» (м. Київ⁷⁷, м. Кам'янське Дніпропетровської області⁷⁸), смажені курчата «*Байрактар*» (мережа «Варус»)⁷⁹, кебаб асорті «*Байрактар*» (м. Київ)⁸⁰, сач тава «*Байрактар*» (м. Київ)⁸¹, рол «*Байрактар*» (мережа «Kvadrat Sushi&Pizza», що працює у багатьох містах України)⁸², сети ролів «*Байрактар*» (м. Луцьк⁸³, м. Балаклія⁸⁴, м. Одеса⁸⁵, м. Дніпро⁸⁶), ковбаски «*Байрактарчики*»⁸⁷ (орфографія назви цього виробу не відповідає нормам української мови, правильно мало би бути «Байрактарчики»),

⁶⁷ <https://agronews.ua/news/na-rynku-zyavyvsya-hlib-dzhavelin-ta-bublyk-bajraktar/> (дата звернення: 28.01.2024)

⁶⁸ <https://harch.tech/2022/11/17/na-dnipropetrovshchyni-vyrikut-bton-chornobaivskiy/> (дата звернення: 28.01.2024)

⁶⁹ <https://expz.menu/e44480cf-c743-4e64-92e1-9aa7179-df1a/menu?menuId=2596> (дата звернення: 28.01.2024)

⁷⁰ <https://poltava.to/project/7336/> (дата звернення: 28.01.2024)

⁷¹ https://star-pizza.com.ua/index.php?route=product/product&product_id=108 (дата звернення: 28.01.2024)

⁷² <https://boryslav.ravlyk.club/bayraktar-pizza> (дата звернення: 28.01.2024)

⁷³ <https://www.iqpizza.com.ua/restaurants/1> (дата звернення: 28.01.2024)

⁷⁴ <https://foodhouse.choiceqr.com/takeaway/search?q=Бай> (дата звернення: 28.01.2024)

⁷⁵ <https://food.obozrevatel.com/ukr/news/salati-bajraktar-ta-dzhavelin-renejming-ukrainskih-traditsijnih-strav.htm> (дата звернення: 28.01.2024)

<https://restaurant-bayraktar.kiev.ua/menu#gallery> (дата звернення: 28.01.2024)

⁷⁶ <https://www.youtube.com/watch?v=v5fnABjiEfo> (дата звернення: 28.01.2024)

⁷⁷ <https://restaurant-bayraktar.kiev.ua/menu#gallery> (дата звернення: 28.01.2024)

⁷⁸ <https://kruta.com.ua/uk/burger-bairaktar-ua> (дата звернення: 05.01.2024)

⁷⁹ <https://www.youtube.com/watch?v=j0eOqnmnoY4> (дата звернення: 28.01.2024)

⁸⁰ <https://restaurant-bayraktar.kiev.ua/menu#gallery> (дата звернення: 28.01.2024)

⁸¹ <https://restaurant-bayraktar.kiev.ua/menu#gallery> (дата звернення: 28.01.2024)

⁸² <https://kvadratsushi.com/dl/product/rol-bajraktar/#> (дата звернення: 28.01.2024)

⁸³ https://ronin-sushi.com.ua/index.php?route=product/product&product_id=224 (дата звернення: 28.01.2024)

⁸⁴ <https://foodhouse.choiceqr.com/takeaway/search?q=Бай> (дата звернення: 28.01.2024)

⁸⁵ <https://ris.od.ua/uk/products/bayraktar/> (дата звернення: 28.01.2024)

⁸⁶ <https://instafood.com.ua/uk/set-iz-3-zapechennykh-rol-lov> (дата звернення: 28.01.2024)

⁸⁷ <https://www.youtube.com/watch?v=JLYZ1eZSo0w> (дата звернення: 28.01.2024)

⁶⁰ https://uk.wikipedia.org/wiki/Bayraktar_TB2 (дата звернення: 27.01.2024)

⁶¹ <https://prytulafoundation.org/about/projects/archive/narodnij-bajraktar> (дата звернення: 27.01.2024)

⁶² <https://wiadomosci.gazeta.pl/wiadomosci/7,114881,29036040,zaparkowany-i-gotowy-do-wysylki-polski-dron-niebawem-trafi.html> (дата звернення: 27.01.2024)

⁶³ <https://sundries.com.ua/bayraktar-tb2-vanagas-vzhe-rybuiv-do-lytyv-i-chekaie-na-vidpravku-v-ukrainu/> (дата звернення: 27.01.2024)

⁶⁴ <https://restaurant-bayraktar.kiev.ua> (дата звернення: 27.01.2024)

⁶⁵ <https://boryslav.ravlyk.club/bayraktar-pizza> (дата звернення: 27.01.2024)

⁶⁶ <https://www.kr-rada.gov.ua/news/u-kropivnitskomu-zmagalisy-a-dzhavelinchiki-ta-bayraktarchiki-03-06-2022.html> (дата звернення: 27.01.2024)

енергетичні батончики «Байрактарчики»⁸⁸, десерт «Байрактар» (м. Київ)⁸⁹, борщ «Байрактар» (м. Львів). Працівник ресторану так пояснює виникнення назви борщу: «Усе дуже просто: наприклад, є борщ, він дуже смачний і ним можна наїстися. Враховуючи те, що зараз ми дуже цінуємо “Байрактари”, які знищують наших ворогів, вирішили, що й борщ має знищувати голод, тому він і має таку назву» [Кацан 2022].

Виявляємо чимало назв напоїв: горілка «Байрактар»⁹⁰, домашня апельсинова настоянка «Байрактар»⁹¹, безалкогольний коктейль «Байрактар»⁹², коктейль “Bayraktar Фірмовий”⁹³, кавовий напій “Байрактар”⁹⁴, холодний напій «Байрактар»⁹⁵, напій «Байрактар»⁹⁶, кава у зернах та кава мелена «Байрактар бленд»⁹⁷, пиво «Bayraktar».

Львівська пивоварня “Правда” започаткувала міжнародний рух пива «Brew for Ukraine» – крафтові пивоварні різних країн світу варять пиво за рецептом «Правди», а отримані з його продажу кошти передають на допомогу Україні. До руху вже доєдналися 600 пивоварень, вони разом зібрали мільйон доларів, які «Правда» витратила на пікапи та аптечки для Збройних Сил України. У межах проєкту польська пивоварня «Browar Golem» зварила сухий стаут «Bayraktar»⁹⁸, який продається в Польщі [Николаєва 2022].

В онімному просторі України виявляємо ще такі хремотоніми: назва відомої пісні «Байрактар»⁹⁹, назва онлайн-гри «eБайрактар»¹⁰⁰, назва радіостанції «Байрактар»¹⁰¹, назва каналу у соціальній мережі Телеграм «БАЙРАКТАР NEWS»¹⁰², назва

гумористичної телепередачі «Байрактар News» / «Байрактар NEWS»¹⁰³, назва акції українського мобільного оператора lifecell «Байрактар»¹⁰⁴, назва сорту кабачків «Байрактар»¹⁰⁵, назва набору для захисту рослин «Байрактар»¹⁰⁶, назва інсектициду «Байрактар»¹⁰⁷. У 2022 році «Укрпошта» у поштовому наборі «Зброя Перемоги» випустила марку «БПЛА “БАЙРАКТАР ТБ2”»¹⁰⁸.

Львівська фірма «Беладонна», що створює продукцію під торговою маркою «Мотив», розробила на замовлення Посольства України в Туреччині ексклюзивну вишиванку «Байрактар»¹⁰⁹. На білому тлі вишиванки – українські орнаменти та безпілотник. Основні елементи вишиванки – калина, пшениця, птахи і Байрактар як своєрідний оберіг для українських воїнів. Дизайн розробили на основі візерунків традиційних українських кролевецьких рушників. Автором унікального візерунку є Марта Лешак. Перші авторські вишиванки подарували засновникам фірми «Ваука», яка виробляє безпілотники, – братам Халуку та Сельчуку Байрактарам. Їх передали через Посла України в Турецькій Республіці [Motyv Мотив 2022; Карнаух, Ярмолівська 2022].

Вишиванку «Байрактар»¹¹⁰ створила також сумська дизайнерка Світлана Волик.

Лексема *Байрактар* стає популярною у середовищі українців. Відомі випадки, коли новонароджених хлопчиків стали називати іменем *Байрактар*. Зокрема, на Вінниччині у 2022 році новонароджений хлопчик отримав ім'я *Артур-Байрактар*¹¹¹.

Зустрічаємо також нік *Джевелін Байрактарович*¹¹².

Серед пропріативів виявляємо і множинні демінутивні форми (*Байрактарики*, *Байрактарчики*).

Проаналізовані оніми (хремотоніми, урбаноніми)

¹⁰³ <https://tv.kyivstar.ua/ua/series/6235bd17dbf47f5a4f8da2e1-2022-bajraktar-news>; <https://1plus1.video/chisto-news/10-sezon> (дата звернення: 29.01.2024)

¹⁰⁴ <https://www.lifecell.ua/uk/announcements/751/?flavor=full> (дата звернення: 29.01.2024)

¹⁰⁵ <https://ukrseeds.net.ua/nasinnja-peremogi/m-17.html?page=2> (дата звернення: 29.01.2024)

¹⁰⁶ <https://zelensvit.com/ua/p/1713272034-bajraktar-bayraktar-insektitsidstimulyator.html> (дата звернення: 29.01.2024)

¹⁰⁷ <https://green-estate.com.ua/ua/p/1800112598-insektitsid-bajraktar-prilipach.html> (дата звернення: 29.01.2024); <https://rozetka.com.ua/ua/373290174/p373290174/> (дата звернення: 29.01.2024)

¹⁰⁸ https://postmark.ukrposhta.ua/index.php?route=product/product&product_id=1483&ga=2.96297182.350007464.1692365717-1605042063.1692365717&_gl=1*1tfk3kc*_ga*MTYwNTA0MjA2MjY4xNjkyMzY1NzE3*_ga_6400KY4HRY*MTY5MjM2NTcxNi4xLjEuMTY5MjM2NTg3MC42MC4wLjA.; (дата звернення: 29.01.2024)

¹⁰⁹ <https://www.facebook.com/motyvyshyvanka/posts/pfbid0j8TFe1Zb1S6FtKz8JphvYkMwX4aDgQ9K4d565HBxZieZyALYetfJfMataS5NiDw3l> (дата звернення: 29.01.2024)

¹¹⁰ <https://kg.ua/news/kremenchucka-gazeta-pobuvala-v-studiyi-sumskoyi-dizaynerki-yaka-peredala-vishivanku-zaluzhnomu> (дата звернення: 29.01.2024)

¹¹¹ <https://vinbazar.com/news/suspilstvo/artur-bayraktar-mirabella-ta-h-ta-ridkisni-imena-yaki-davali-dityam-na-vinnichchini-u-2022-rotsii> (дата звернення: 29.01.2024)

¹¹² <https://focus.ua/uk/voennye-novosti/521233-nas-nakrylo-gradom-lidera-gonora-filimonova-ranilo-na-fronte> (дата звернення: 30.01.2024)

⁸⁸ <https://suspilne.media/228338-bajraktarciki-z-golina-na-kalusini-vigotovlout-energeticni-batonciki-na-peredovu/> (дата звернення: 28.01.2024)

⁸⁹ <https://restaurant-bayraktar.kiev.ua/menu#gallery> (дата звернення: 28.01.2024)

⁹⁰ <https://weekend.today/market/shho-kupyty-z-dzhavelinom-bajraktarom-i-hajmarsom.htm> (дата звернення: 28.01.2024)

⁹¹ <https://smak.ua/recept/napitki/6016311-domashnyaya-nastojka-iz-sitsilijksikh-apelisinov> (дата звернення: 28.01.2024)

⁹² <https://restaurant-bayraktar.kiev.ua/menu#gallery> (дата звернення: 28.01.2024)

⁹³ <https://restaurant-bayraktar.kiev.ua/menu#gallery> (дата звернення: 28.01.2024)

⁹⁴ <https://ms-my.facebook.com/tourdefrancecafe/posts/5087371604651648> (дата звернення: 29.01.2024)

⁹⁵ <https://suspilne.media/261823-u-kievi-zavilas-kavarnaz-nazvou-cornobaiyka-na-cest-sela-na-hersonsini/> (дата звернення: 29.01.2024)

⁹⁶ <https://pivoplus.com/el-moxito.html> (дата звернення: 29.01.2024)

⁹⁷ <https://rozetka.com.ua/ua/koffee/c4625011/page=2;producer=finebergu> (дата звернення: 29.01.2024)

⁹⁸ <https://www.facebook.com/brewforukraine/posts/pfbid033EchnQZ8wEmGgHdGWXrZkQ496dUbYMyY76jXo3zs1HgRMq8UcU4Ge1nY5BgDAfAQl> (дата звернення: 29.01.2024)

⁹⁹ <https://www.youtube.com/watch?v=S3wNksROTMY> (дата звернення: 29.01.2024)

¹⁰⁰ <https://tsn.ua/ukrayina/u-diyi-dodali-novu-funkciyu-yaka-dozvolyaeye-znischuvati-tehniku-voroga-yak-koristuvatisya-2015899.html> (дата звернення: 29.01.2024)

¹⁰¹ <https://www.radiobayraktar.ua> (дата звернення: 29.01.2024)

¹⁰² https://t.me/s/Bayraktar_News-UA (дата звернення: 29.01.2024)

німи, зооніми, ергоніми, антропоніми), які мотиваційно пов'язані з назвою зброї *Байрактар ТБ2* (*Bayraktar TB2*), виникли як результат явища трансонімізації (зміна функції оніма і перехід його в інший розряд власних назв).

Джавелін / Джевелін

У мовному просторі України з настанням російсько-української війни звичним стало англійське запозичення *Javelin*, яке українці вимовляють по-різному: *Джавелін / Джевелін*. Ця назва позначає переносний протитанковий ракетний комплекс. З англійської апелятив *javelin* словник подає українською 'метальний спис, дротик' [Ball, 1996, т. 1, с. 621]. Спостерігаємо онімізацію апелятива. Лексема *Джавелін / Джевелін* набуває такої популярності, що стає мотиватором виникнення низки онімів.

Засвідчуємо виникнення урбаноніма. У місті Кривий Ріг Дніпропетровської області перейменовано вулицю Єнисейську на вулицю *Джавелінів*.

Виявляємо також зооніми. Онім *Джавелін / Джавеліна* використовують як кличку для телят (Чернігівщина, Вінниччина, Івано-Франківщина). Особливо поширена ця власна назва як кличка собак (Львівщина, Київщина), котів (Київ, Черкащина, Івано-Франківщина, Рівненщина). Онімом *Джавелін / Джавеліна* названо котячого лемура (Київ), вовчицю (Київ), козеня (Ужгород), маля козулі (Вінниччина), поросля (Івано-Франківщина), хом'яка (Івано-Франківщина), кролицю (Івано-Франківщина).

З 2022 року в українському антропонімному просторі з'являються нові імена: *Джавеліна* у Києві (2 випадки). Ім'я *Джавеліна* зустрічаємо також на Івано-Франківщині у сім'ї переселенців із Миколаївщини. Ім'я для доньки тато з мамою обирали разом. Кажуть: на їхній вибір вплинула війна. Хотіли щось патріотичне і водночас рідкісне. І *Джавеліна* – ідеально підійшла. Назва новітньої американської зброї – переносного протитанкового ракетного комплексу – «грози всіх рашистів» – нині на слуху у всіх українців. Володимир Журба, батько *Джавеліни*, розповідає, що йому просто сподобалося це ім'я *Джавеліна*, як зброя проти ворогів. Воно якось йому до душі припало, і він чогось так захотів назвати доньку. З іншого боку, на вибір імені, за словами батька, вплинуло те, що таких імен немає ніде в Україні. Батьки думали, що це буде перше таке ім'я в Україні, але їхня донька вже була другою дівчинкою, що отримала таке ім'я. Мама дівчинки, Дарина Журба, розповідає, що вони давно вирішили, що якщо народиться дівчинка, то її назвуть *Джавеліна*, а якщо хлопчик – то *Байрактар*. Мама дівчинки каже: «Війна зараз, і мені дуже сподобалася *Джавеліна*. І *Байрактар* теж непогане ім'я». Про хрестини доньки батько розповідає: «Як хрестили, зайшли це ми були до священника в церкву, він такий каже: Як записуємо? Я кажу – *Джавеліна*. Він так: ммм... Каже: [...] гарне ім'я, файне». При хрещенні дівчинка отримала ще одне ім'я, церковне – Анна. Батьки кажуть: коли донька трішки підросте – обов'язково їй розкажуть, чому назвали її *Джавеліною*, що її ім'я означає. Сподіваються, що воно їй сподобається, так само, як і їм [Дутчак 2022].

У другому півріччі 2022 року на Івано-Франківщині фіксуємо ще ім'я *Джевеліна*.

На Вінниччині у сім'ї переселенців із Києва новонародженого хлопчика назвали *Ян Джевелін* [Грібанова, Карп'як 2022]. За словами мами, вона попросила при записі змінити онім *Джавелін* і записати ім'я як *Джевелін*, щоб у майбутньому воно могло вживатися у скороченій формі *Джев*. Ім'я *Джевелін* батьки вважають патріотичним, сприймають як талісман, як захист, як нагадування, що потрібно бути мужнім, поводитися, як чоловік і бути в душі воїном [Телеканал ВІТА 2022]. У Вінниці новонароджена дівчинка отримала ім'я *Аделіна-Джавеліна*¹¹³.

Зустрічаємо також ніки *Джавеліна Чорнобаївська*¹¹⁴ та *Джевелін Байрактарович*¹¹⁵. На інтернет-сторінці мережі аптек «Аптека низьких цін» з'явився чат-бот *Джавеліна*¹¹⁶.

Крім урбанонімів, зоонімів, антропонімів, джерельний матеріал виявляє чимало хремотонімів. Серед цих онімів виявляємо назви харчових продуктів, різних страв, напоїв.

У мережі «Варус» продають хліб «*Джавелін*»¹¹⁷. У Львові пропонують паляницю із начинкою під назвою «*Джавеліна*»¹¹⁸. У мережі піцерій «IQ Pizza»¹¹⁹ виготовляють піцу «*Джавелін*», у Бориславі у піцерії «*Bayraktar Pizza*» – піцу «*Джавеліна*»¹²⁰, у Львові у піцерії «Art Pizza» – піцу «*Джавелінна*»¹²¹. У місті Балаклія в одній із піцерій є «підвішена піца» («підвішена піца» – це піца, яку оплачує кожен охочий, а піцерія її доставляє воїнам, які боронять Україну) під назвою «*Джавеліна Байрактарівна*»¹²². В одному із ресторанів Києва пропонують салат «*Джавелін*»¹²³. Рол «*Джавелін*» є у мережі «Kvadrat Sushi&Pizza»¹²⁴, у Дніпрі – сет

¹¹³ <https://ukraina.info/u-vinnitsi-divchyntsi-im-ya-adelina-dzhavelina/#> (дата звернення: 30.01.2024)

¹¹⁴ <https://www.facebook.com/profile.php?id=10007997-4106664> (дата звернення: 30.01.2024)

¹¹⁵ <https://focus.ua/uk/voennye-novosti/521233-nas-nakrylo-gradom-lidera-gonora-filimonova-ranilo-na-fronte> (дата звернення: 30.01.2024)

¹¹⁶ <https://anc.ua> (дата звернення: 30.01.2024)

¹¹⁷ <https://www.veskr.com.ua/krivorozhskie-gorodskie-novosti/51634...r-ta-dzhavelin.html> (дата звернення: 30.01.2024)

¹¹⁸ <https://expz.menu/e44480cf-c743-4e64-92e1-9aa7179-df1a/menu?menuId=2596> (дата звернення: 30.01.2024)

¹¹⁹ <https://www.iqpizza.com.ua/restaurants/1> (дата звернення: 30.01.2024)

¹²⁰ <https://boryslavlavlyk.club/bayraktar-pizza> (дата звернення: 30.01.2024)

¹²¹ <https://glovoapp.com/ua/uk/lviv/art-pizza-lvi/> (дата звернення: 30.01.2024)

¹²² <https://foodhouse.choiceqr.com/takeaway/search?q=Бай> (дата звернення: 30.01.2024)

¹²³ <https://food.obozrevatel.com/ukr/news/salati-bajraktar-ta-dzhavelin-renejming-ukrainskih-traditsijnih-strav.htm> (дата звернення: 30.01.2024)

¹²⁴ <https://kvadratsushi.com/dl/product/rol-bajraktar/#> (дата звернення: 30.01.2024)

ролів «Джавелін»¹²⁵. Відомі також сосиски під назвою «Джавелінки»¹²⁶. Бренд «Козацька рада» випускає горілку «Джавелін»¹²⁷, львівський завод «Гетьман» під брендом «Ukrainian freedom» – горілку «Javelin»¹²⁸. Фірма «Cocktail box» виготовляє коктейль «Джавелін»¹²⁹.

Відомий щорічний фестиваль гумору та сатири, який проводиться 1 квітня в Одесі в день сміху, починаючи з 1973 року, у 2022 році було названо «Гуморина-Джавеліна»¹³⁰.

У Кропивницькому зафіксовано назву дитячої спортивної команди «Джавелінчики»¹³¹.

У 2022 році «Укрпошта» у поштовому наборі «Зброя Перемоги» випустила марку «ПТРК FGM-148 «ДЖАВЕЛІН»»¹³².

Серед переліку різновидів насінневого матеріалу, які пропонує фірма «Насіння України» у серії «Насіння Перемоги», виявляємо насіння кукурудзи цукрової під назвою «Джавелін»¹³³.

Відома також назва набору засобів для захисту культури від шкідників «Джавелін»¹³⁴.

Як бачимо, серед онімів засвідчуємо вживання пропріативів у формі і чоловічого (Джавелін), і жіночого роду (Джавеліна), а також множинні демінутивні форми (Джавелінки, Джавелінчики).

Поява чималої кількості аналізованих тут назв ілюструє явище переходу оніма з одного розряду власних назв в інший, тобто явище трансонімізації.

Хаймарс / Хімарс / HIMARS

Від червня 2022 року у Збройних Сил України з'явилася нова зброя. Назва цієї зброї – це англійська аббревіатура HIMARS (англ. High Mobility Artillery Rocket System). Це високомобільна артилерійська ракетна система. В українській мові цю аббревіатуру сприймають як однослівну назву. Хремотонім *Хаймарс* став мотиватором виникнення багатьох онімів.

Цю назву виявляємо серед зоонімів. Таку кличку зафіксовано серед котів (Львів), віслюків (Краматорськ).

Пропріальний матеріал виявляє назви страв: піца «*Himars*» у мережі піцерій «IQ Pizza»¹³⁵ та піца «*Хаймарс*»¹³⁶ у піцерії «Bayraktar Pizza» у Бориславі, хот-дог «*Хімарс*»¹³⁷ у Львові, сет ролів «*Хаймарс*»¹³⁸ у Дніпрі.

Серед переліку різновидів насінневого матеріалу, які пропонує фірма «Насіння України» у серії «Насіння Перемоги», виявляємо насіння моркви під назвою «*Хаймарс*»¹³⁹.

У 2022 році «Укрпошта» у поштовому наборі «Зброя Перемоги» випустила марку «M142 ХАЙМАРС»¹⁴⁰.

Сумська дизайнерка Світлана Волик створила вишиванку «*Хаймарс*»¹⁴¹.

Аналізовані депропріативи ілюструють явище трансонімізації.

Стінгер

Серед пропріативів України відомий онім *Стінгер*. *FIM-92 Stinger* (англ. stinger – ‘жало’ [Balla, 1996, т. 2, с. 438–439]) – це назва американського переносного зенітно-ракетного комплексу класу «земля – повітря». Цей хремотонім виник у результаті онімізації (апелятив > власна назва).

Джерельний матеріал виявляє зоонім (кличку кошеняти) *Стінгер*. У мережі «Варус» виявлено багет «*Стінгер*»¹⁴². У Дніпрі знаходимо сет ролів під назвою «*Стінгер*»¹⁴³.

Наведені оніми виникли у результаті явища трансонімізації.

NLAW / НЛАВ

NLAW (Next Generation Light Anti-tank Weapon) – шведсько-британський протитанковий комплекс малої дальності. Зазначений хремотонім – це аббревіатурна власна назва. Шляхом трансонімізації утворено інший транслітерований хремото-

¹²⁵ <https://food.obozrevatel.com/ukr/news/salati-bajraktarta-dzhavelin-renejming-ukrainskih-traditsijnih-strav.htm> (дата звернення: 30.01.2024)

¹²⁶ <https://www.youtube.com/watch?v=JLYZ1eZSo0w> (дата звернення: 30.01.2024)

¹²⁷ <https://shop.silpo.ua/product/gorilka-kozatska-rada-dzhavelin-911751> (дата звернення: 30.01.2024)

¹²⁸ <https://fora.ua/products/gorilka-ukrainian-freedom-dzhavelin> (дата звернення: 27.01.2024)

¹²⁹ <https://cocktailbox.com.ua/uk/shop/box-patriotic-s/> (дата звернення: 27.01.2024)

¹³⁰ <https://intent.press/news/society/2022/v-odesi-vidbudetsya-voyenna-gumorina-dzhavelina/> (дата звернення: 27.01.2024)

¹³¹ <https://www.kr-rada.gov.ua/news/u-kropivnitskomu-zmagalisyu-dzhavelinchiki-ta-bayraktarchiki-03-06-2022.html> (дата звернення: 26.01.2024)

¹³² https://postmark.ukrposhta.ua/index.php?route=product/product&product_id=1483&_ga=2.96297182.350007464.1692365717-1605042063.1692365717&_gl=1*1tfk3kc*_ga*MTYwNTA0MjA2My4xNjkyMzY1NzE3*_ga_6400KY4HRY*MTY5MjM2N2cxNi4xLjEuMTY5MjM2N2g3MC42MC4wLjA (дата звернення: 15.01.2024)

¹³³ <https://ukrseeds.net.ua/nasinnja-peremogi/m-17.html?page=2> (дата звернення: 25.01.2024)

¹³⁴ <https://zelensvit.com.ua/p1713264553-dzhavelin-javelin-insektoakaritsid.html> (дата звернення: 25.01.2024)

¹³⁵ <https://www.iqpizza.com.ua/restaurants/1> (дата звернення: 23.01.2024)

¹³⁶ <https://boryslav.ravlyk.club/bayraktar-pizza> (дата звернення: 23.01.2024)

¹³⁷ <https://expz.menu/e44480cf-c743-4e64-92e1-9aa7179-dfa1a/menu?menuId=2596> (дата звернення: 23.01.2024)

¹³⁸ <https://instafood.com.ua/uk/set-khaymars> (дата звернення: 23.01.2024)

¹³⁹ <https://ukrseeds.net.ua/nasinnja-peremogi/m-17.html?page=2> (дата звернення: 23.01.2024)

¹⁴⁰ https://postmark.ukrposhta.ua/index.php?route=product/product&product_id=1483&_ga=2.96297182.350007464.1692365717-1605042063.1692365717&_gl=1*1tfk3kc*_ga*MTYwNTA0MjA2My4xNjkyMzY1NzE3*_ga_6400KY4HRY*MTY5MjM2N2cxNi4xLjEuMTY5MjM2N2g3MC42MC4wLjA; (дата звернення: 23.01.2024)

¹⁴¹ <https://kg.ua/news/kremenchucka-gazeta-pobuvava-studiyi-sumskoyi-dizaynerki-yaka-peredala-vshivankuzaluzhnomu> (дата звернення: 23.01.2024)

¹⁴² https://www.veskr.com.ua/krivorozhskie-gorodskie-novosti/51634...r-ta-dzhavelin.html?fbclid=IwAR0V-x3d-V6uxRa5_naz5QxKo79Gd2iqF7 (дата звернення: 24.01.2024)

¹⁴³ <https://instafood.com.ua/uk/set-stinger> (дата звернення: 24.01.2024)

нім: у місті Дніпрі знаходимо сет ролів «НЛАВ»¹⁴⁴.

Patriot

MIM-104 Patriot (англ. patriot – ‘патріот’ [Balla, 1996, т. 2, с. 93]) – назва американського зенітно-ракетного комплексу. Цей хремотонім виник у результаті онімізації (апелятив > власна назва).

У мережі піцерій «IQ Pizza» знаходимо піцу «Patriot»¹⁴⁵.

У 2023 році «Укрпошта» у поштовому наборі «Зброя Перемоги. Світ з Україною» випустила марку «PATRIOT®»¹⁴⁶.

Наведені оніми виникли у результаті явища трансонімізації.

Джерельний матеріал виявляє також оніми, мотиваційно пов’язані з назвами зброї українського виробництва.

Нептун

РК-360МЦ «Нептун» – це назва українського берегового мобільного ракетного комплексу з однією ракетною протикорабельними ракетами. Призначений для ураження бойових кораблів класів крейсер, есмінець, фрегат, корвет, а також десантних, танко-десантних кораблів і транспортів, які діють як самостійно, так і в складі груп. Здобув всевітню славу 13 квітня 2022 року, коли ракетою «Нептун» було знищено російський ракетний крейсер «Москва».

В онімному просторі виявлено пропріативи, мотиваційно пов’язані із зазначеною назвою зброї.

У 2022 році «Укрпошта» у поштовому наборі «Зброя Перемоги» випустила марку «РК-360МЦ “Нептун”»¹⁴⁷.

Львівський завод «Гетьман» під брендом «Ukrainian freedom» випускає горілку «NepTun»¹⁴⁸. У Львові зафіксовано фрі бокс (страва, яка складається з картоплі фрі та додатків) «Нептун»¹⁴⁹. Серед переліку різновидів насіннєвого матеріалу, які пропонує фірма «Насіння України» у серії «Насіння Перемоги», виявляємо насіння кабачка під назвою «Нептун»¹⁵⁰.

У квітні 2024 року Національний банк України до Дня працівника оборонно-промислового комплексу України у нумізматичній серії «Збройні Сили України» випустив нову пам’ятну монету «Українська бавовна. Нептун».¹⁵¹

¹⁴⁴ <https://instafood.com.ua/uk/set-nlav> (дата звернення: 24.01.2024)

¹⁴⁵ <https://www.iqpizza.com.ua/restaurants/337> (дата звернення: 24.01.2024)

¹⁴⁶ https://postmark.ukrposhta.ua/index.php?route=product/product&product_id=4065 (дата звернення: 24.01.2024)

¹⁴⁷ https://postmark.ukrposhta.ua/index.php?route=product/product&product_id=1483&_ga=2.96297182.350007464.1692365717-1605042063.1692365717&_gl=1*1tfk3kc*_ga*MTYwNTA0MjA2My4xNjkyMzY1NzE3*_ga_6400KY4HRY*MTY5MjM2NTg3MC42MC4wLjA.; (дата звернення: 24.01.2024)

¹⁴⁸ <https://hetman.ua/brand/ukrainian-freedom> (дата звернення: 25.01.2024)

¹⁴⁹ <https://expz.menu/e44480cf-c743-4e64-92e1-9aa7179-dfa1a/menu?menuId=2596> (дата звернення: 25.01.2024)

¹⁵⁰ <https://ukrseeds.net.ua/nasinnja-peremogi/m-17.html?page=2> (дата звернення: 24.01.2024)

¹⁵¹ https://t.me/nbu_ua/2235 (дата звернення: 25.01.2024)

Наведені хремотоніми виникли як наслідок явища трансонімізації.

Стугна

Збройні Сили України активно використовують протитанковий ракетний комплекс «Стугна-П». Назва цього комплексу мотиваційно пов’язана з гідронімом – річкою Стугна. Це притока Дніпра, яка протікає у Київській області [СГУ 1979, с. 535].

У місті Кривий Ріг Дніпропетровської області у 2022 році вулицю Владивостоцьку перейменовано на вулицю *Стугни* на честь назви українського протитанкового ракетного комплексу.

У 2022 році у Черкасах створено комп’ютерну гру «Стугна»¹⁵². У Дніпрі виявляємо сет ролів «Стугна»¹⁵³. Серед переліку різновидів насіннєвого матеріалу, які пропонує фірма «Насіння України» у серії «Насіння Перемоги», виявляємо насіння моркви під назвою «Стугна»¹⁵⁴.

У 2022 році «Укрпошта» у поштовому наборі «Зброя Перемоги» випустила марку «ПТРК “СТУГНА-П”»¹⁵⁵.

Зазначені хремотоніми належать до секундарних утворень, тобто утворень від іншої власної назви, та ілюструють явище трансонімізації.

Вільха

«Вільха» – це назва українського тактичного ракетного комплексу.

Хремотонім «Вільха» мотиваційно пов’язаний із загальною назвою *вільха* ‘Листяне вологолюбне дерево або кущ родини березових’ [СУМ 1970–1980, т. 1, с. 675]. Тут спостерігаємо явище онімізації, перехід загальної назви у власну шляхом зміни функції цієї назви.

Відомий кінонім *Вільха*.

У 2022 році «Укрпошта» у поштовому наборі «Зброя Перемоги» випустила марку «РСЗВ “ВІЛЬХА”»¹⁵⁶.

Висновки. У процесі дослідження виявлено і проаналізовано 29 урбанонімів, 36 зоонімів, 11 антропонімів, 28 ергонімів, 234 хремотоніми (усіх – 338). Увагу зосереджено на онімах, які мотиваційно пов’язані з топонімами, що позначають населені

¹⁵² <https://suspilne.media/352060-a-ne-graus-a-zbirau-grosi-na-zsu-cerkasani-stvorili-gru-sob-dopomagati-armii/> (дата звернення: 05.01.2024)

¹⁵³ <https://instafood.com.ua/uk/set-iz-5-zapechennykh-rollov> (дата звернення: 25.01.2024)

¹⁵⁴ <https://ukrseeds.net.ua/nasinnja-peremogi/m-17.html?page=2> (дата звернення: 25.01.2024)

¹⁵⁵ https://postmark.ukrposhta.ua/index.php?route=product/product&product_id=1483&_ga=2.96297182.350007464.1692365717-1605042063.1692365717&_gl=1*1tfk3kc*_ga*MTYwNTA0MjA2My4xNjkyMzY1NzE3*_ga_6400KY4HRY*MTY5MjM2NTg3MC42MC4wLjA.; (дата звернення: 25.01.2024)

¹⁵⁶ https://postmark.ukrposhta.ua/index.php?route=product/product&product_id=1483&_ga=2.96297182.350007464.1692365717-1605042063.1692365717&_gl=1*1tfk3kc*_ga*MTYwNTA0MjA2My4xNjkyMzY1NzE3*_ga_6400KY4HRY*MTY5MjM2NTg3MC42MC4wLjA.; (дата звернення: 25.01.2024)

пункти, де відбувається героїчна боротьба за землю, свободу та незалежність України, а також на онімах, які мотиваційно пов'язані з назвами зброї.

Найбільше нових власних назв виявлено серед хрематонімів. Цей різновид онімів яскраво відображає швидку реакцію процесу онімотворення на потреби часу. Більшість виявлених онімів належить до депропріативів. Це власні назви, які виникають з іншої власної назви. Найпоширенішим способом творення аналізованих онімів є семантична деривація, що передбачає творення нових слів через переосмислення, перенесення назви з одного об'єкта на інший шляхом трансонімізації (перехід оніма з одного розряду в інший).

Наявність ідентичних власних назв у межах однієї чи різних онімних сфер є свідченням попу-

лярності того чи іншого оніма, а також прагненням надавача назви вкласти в неї свій креатив та експресію. Саме сьогоднішні події воєнного часу визначають появу потрібного суспільству оніма.

Аналіз джерельного матеріалу переконливо свідчить про тенденцію до швидкого реагування онімного простору на події російсько-української війни. Власні назви, які виникають у час війни, крім онімних функцій, виявляють виразну патріотичну конотацію. Поява аналізованих онімів ініційована громадянським суспільством, потужною хвилею патріотичних емоцій в умовах російсько-української війни. Географія поширення нових власних назв, як засвідчує джерельний матеріал, не обмежена певним регіоном: це оніми, які виявлено на всій території України.

Література

1. Гдакович М. Хрематоніми *Джавелін і Байрактар* у сучасному українському мілітарному дискурсі: семантика, прагматика та функційне навантаження. *Onomastica*. 2023. Т. LXVII. С. 285–303.
2. Грібанова А., Карп'як О. «Ми назвали сина Джавеліном». *BBC News Україна*. 2022. 7 травня. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=2S6FfbrGAsA> (дата звернення: 09.05.2022).
3. Данілов О. Підготовка до війни та поставки зброї. Інтерв'ю Секретаря Ради національної безпеки та оборони. Інтерв'ю провів Назар Довгий. *Телемарафон «Єдині новини»*. 2023. 4 січня. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=cnvbSEsXJ1c&t=13s> (дата звернення: 05.01.2023).
4. Дудар І. «Меми про Чорнобаївку тримали нас у піднесеному настрої». Ексклюзивне інтерв'ю для «ВЗ» Ігоря Дударя – очільника легендарного села на Херсонщині. Інтерв'ю бере Юлія Ліщенко. *Високий Замок*. 2023. 28 лютого. URL: <https://wz.lviv.ua/interview/485277-memy-pro-chornobaivku-trymaly-nas-u-ridnesenomu-nastroi> (дата звернення: 28.02.2023).
5. Дутчак А. Джавеліна – єдина на всю Франківщину: Як живе маленька прикарпатка з рідкісним ім'ям. *Подорожчівці*. Телеканал «Інтер». Телемарафон «Єдині новини». 2022. 6 червня. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=i7CEqQzN8cM> (дата звернення: 06.06.2022).
6. Карнаух Н., Ярмолівська А. Львівський бренд створив вишиванку із зображенням безпілота «Bayraktar». *Суспільне Новини*. 2022. 26 вересня. URL: <https://suspilne.media/285680-lvivskij-brend-stvoriv-visitvanku-iz-zobrazennam-bezpilotnika-bayraktar/> (дата звернення: 28.09.2022).
7. Кацан О. Борщ «Байрактар» і паляниця з хумусом. Як у Львові безкоштовно годують переселенців. *Твоє місто*. 2022. URL: https://tvoemisto.tv/exclusive/borshch_bayraktar_i_palyanytsya_z_humusom_yak_u_lvovi_bezkoshtovno_goduyut_pereselentsiv_130629.html (дата звернення: 28.01.2023).
8. Ніколаєва М. Озброєні сувенірами: що купити з джавеліном, байрактаром і хаймарсом. *Вікенд*. 2022. 5 вересня. URL: <https://weekend.today/market/shho-kupyty-z-dzhavelinom-bajraktarom-i-hajmarsom.htm> (дата звернення: 28.01.2023).
9. Тарасова М. Google представляє запити, які набули популярності в 2022 році в Україні. *Офіційний Блог – Google Україна*. 2022. 6 грудня. URL: <https://ukraine.googleblog.com/2022/12/google-2022.html> (дата звернення: 18.12.2022).
10. Телеканал ВІТА. Переселенці з Києва назвали новонародженого сина на честь зброї – Ян-Джавелін. *Телеканал ВІТА*. 2022. 8 квітня. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=sV8iXgmWPAo> (дата звернення: 12.04.2022).
11. СГУ – Словник гідронімів України / уклад.: І. М. Железняк та ін.; редкол.: К.К. Цілуйко (голова) та ін. Київ: Наукова думка, 1979. 781 с.
12. СУМ – Словник української мови: в 11 т. / за ред. І. Білодіда. Київ: Наукова думка, 1970–1980. Т. 1–11.
13. Шульська Н. Номінативна характеристика позивних імен бійців АТО, уживаних у мові ЗМІ. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету ім. Володимира Гнатюка. Серія: Мовознавство*. 2017. Вип. 1 (27). С. 342–347.
14. Aksu I. The Story of Turkish Surnames: An Onomastic Study of Turkish Family Names, Their Origins, and Related Matters. Çanakkale: Olay Gazete Press, 2005. Vol. 1. 341 p.
15. Balla M.I. English-Ukrainian Dictionary. Kyiv: “Osvita” Publishing House, 1996. Vol. I–II.
16. Chrematonimia jako fenomen współczesności [Chrematonymy as a Phenomenon of Modern Times] / Eds. M. Biolik, J. Duma. Olsztyn: Wydawnictwo UWM w Olsztynie, 2011. 532 s. [in Polish].
17. Dvořáková Ž. Odras rusko-ukrajinské války v urbanonymii a v jazykové krajině ostatních zemí [Reflection of Russian-Ukrainian War in Urbanonyms and In The Linguistic Landscape of Other Countries]. *Acta onomastica*. 2022a. LXIV/1. S. 22–44.

18. Dvořáková Ž. Válka na talíři. O názvech jídel reagujících na rusko-ukrajinskou válku [War on a Plate. About the Names of Dishes Responding to the Russian-Ukrainian War]. *Jazykové aktualy*. 2022b. LIX/3–4. S. 87–92.
19. Gałkowski A. Chrematonimia w kulturze współczesnej [Chrematonymy in Contemporary Culture]. *Onomastica*. 2017. T. LXI/1. S. 55–71.
20. Gałkowski A. Research on chrematonyms in Poland: Background, conceptions, development, achievements, perspectives. *Onoma*. 2022. Vol. 57. P. 53–72.
21. Imrichová M., Gondeková V. The research on Slovak chrematonymy. *Onoma*. 2022. Vol. 57. P. 119–135.
22. Kojder M., Olejnik M. Wpływ zmian politycznych na nazewnictwo miejskie na Ukrainie [The Impact of Political Changes on Urban Naming in Ukraine]. *Slavica: Annales Instituti Slavici Universitatis Debreceniensis*. 2016. Vol. 45. P. 56–62.
23. Kojder M. Polityka nazewnictwa Ukrainy w obliczu wojny rosyjsko-ukraińskiej na przykładzie zmian nazewnictwa miejskiego [The Naming Policy of Ukraine in the Face of the Russian-Ukrainian War as Exemplified by Changes in Urban Names]. *Studia wschodniosłowiańskie*. 2023. T. 23. S. 171–181.
24. Majtan M. Klasifikácia chrématonymie [Classification of Chrematonymy]. *Chrématonyma z hľadiska teorie a praxe*. Sborník z 3. celostátniho seminára „Onomastika a škola“, Ústí nad Labem 21.–22.5.1988 / Eds. R. Šrámek, L. Kuba. Brno: Onomastická komise ČSAV, 1989. S. 7–13.
25. Motyv Мотив [Motive Motive]. *Facebook*. 2022. 21 липня. URL: <https://www.facebook.com/motyvyvyshyvanka/posts/pfbid0j8TFelZb1S6FtKz8JphvYkMwX4aDGQ9K4d565HBxZiezYALYetfJfMataS5NiDw3l> (дата звернення: 30.07.2022).
26. Ostash L. Nové reálie v urbanonymii Ukrajiny [New Facts in the Urbanonymy of Ukraine]. *Acta onomastica*. 2023. LXIV/1. S. 112–130.
27. Ptáčniková M. Traversing Central Prague from Jan Palach Square to Ukrainian Heroes' Street: The Symbolic Function of Place Names in a Linguistic Landscape. *Folia onomastica Croatica*. 2022. Knj. 31. S. 145–156.

References

- Hdakovych M. (2023) Khrematonimy *Dzhavelin* i *Bairaktar* u suchasnomu ukraïnskomu militarnomu diskursi: semantyka, prahmatyka ta funktsiine navantazhennia [The *Javelin* and *Bayraktar* Chrematonyms in Modern Ukrainian Military Discourse: Semantics, Pragmatics and Functional Load]. *Onomastica*. T. LXVII. S. 285–303 [in Ukrainian].
- Hribanova A., Karpyak O. (2022) «My nazvaly syna Dzhevelinom» [“We Named Our Son Javelin”]. *BBC News Ukraina*. 7 travnia. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=2S6FfbrGAsA> (data zvernennia: 09.05.2022) [in Ukrainian].
- Danilov O. (2023) Pidhotovka do viiny ta postavky zbroi. Interv'yu Sekretaria Rady natsionalnoi bezpeky ta oborony [Preparation for War and Supply of Weapons. Interview of the Secretary of the National Security and Defense Council]. Interv'yu proviv Nazar Dovhyi. *Telemarafon «Yedyni novyny»*. 4 sichnia. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=cnvbSEsXJ1c&t=13s> (data zvernennia: 05.01.2023) [in Ukrainian].
- Dudar I. (2023) «Memy pro Chornobaivku trymaly nas u pidnesenomui nastroi». Ekskliuzyvne interv'yu dlia «VZ» Ihoria Dudaria – ochilnyka lehendarnoho sela na Khersonshchyni [“Memes about Chornobaivka Kept Us in High Spirits.” An Exclusive Interview for “VZ” with Ihor Dudar, the Leader of a Legendary Village in the Kherson Region]. Interv'yu bere Yuliia Lishchenko. *Vysokyi Zamok*. 28 liutoho. URL: <https://wz.lviv.ua/interview/485277-memy-pro-chornobaivku-trymaly-nas-u-pidnesenomui-nastroi> (data zvernennia: 28.02.2023) [in Ukrainian].
- Dutchak A. (2022) Dzhavelina – yedyna na vsiu Frankivshchynu: Yak zhyve malenka prykarpatka z ridkysnym imiam [Javelina Is the Only One in the Entire Frankivsk Region: How a Small Carpathian with a Rare Name Lives]. *Podrobytsi. Telekanal «Inter»*. *Telemarafon «Yedyni novyny»*. 6 chervnia. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=i7CEqQzN8cM> (data zvernennia: 06.06.2022) [in Ukrainian].
- Karnaukh N., Yarmolovska A. (2022) Lvivskiy brend stvoriv vyshyvanku iz zobrazhenniam bezpilotnyka «Bayraktar» [Lviv Brand Created an Embroidered Shirt with the Image of the “Bayraktar” drone]. *Suspilne Novyny*. 26 veresnia. URL: <https://suspilne.media/285680-lvivskij-brend-stvoriv-visivanku-iz-zobrazennam-bezpilotnika-bayraktar/> (data zvernennia: 28.09.2022) [in Ukrainian].
- Katsan O. (2022). Borshch «Bairaktar» i palianytsia z khumusom. Yak u Lvovi bezkoshtovno hoduiut pereselentsiv [“Bayraktar” Borshch and Palyanycya with Hummus. How in Lviv Immigrants Are Fed for Free]. *Tvoie misto*. URL: https://tvoemisto.tv/exclusive/borshch_bayraktar_i_palyanytsya_z_humusom_yak_u_lvovi_bezkoshtovno_goduyut_pereselentsiv_130629.html (data zvernennia: 28.01.2023) [in Ukrainian].
- Nikolaieva M. (2022) Ozbroiени suveniramy: shcho kupyty z dzhavelinom, bairaktarom i khaimarsom [Armed with Souvenirs: What to Buy with Javelin, Bayraktar and Himars]. *Vikend*. 5 veresnia. URL: <https://weekend.today/market/shho-kupyty-z-dzhavelinom-bajraktarom-i-hajmarsom.htm> (data zvernennia: 28.01.2023) [in Ukrainian].
- Tarasova M. (2022) Google predstavliaie zapyty, yaki nabuly populiarnosti v 2022 rotsi v Ukraini [Google Presents Queries that Gained Popularity in 2022 in Ukraine]. *Ofitsiyniy Blog – Google Ukraina*. 6 hrudnia. URL:

- <https://ukraine.googleblog.com/2022/12/google-2022.html> (data zvernennia: 18.12.2022) [in Ukrainian].
10. Telekanal VITA (2022) Pereselentsi z Kyieva nazvaly novonarodzhenoho syna na chest zbroi – Yan-Dzhevelin [Immigrants from Kyiv Named Their Newborn Son after the Weapon – Jan-Javelin]. *Telekanal VITA*. 8 kvitnia. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=sV8iXgmWPAo> (data zvernennia: 12.04.2022) [in Ukrainian].
11. СГУ – Slovník hidronimiv Ukrainy (1979) [Dictionary of Hydronyms of Ukraine] / uklad.: I.M. Zheliezniak ta in.; redkol.: K.K. Tsiluiko (holova) ta in. Kyiv: Naukova dumka. 781 s. [in Ukrainian].
12. СУМ – Slovník ukraïnskoi movy: v 11 t. (1970–1980) [Dictionary of the Ukrainian Language: in 11 Vols.] / za red. I. Bilodida. Kyiv: Naukova dumka. T. 1–11 [in Ukrainian].
13. Shulska N. (2017) Nominatyvna kharakterystyka pozvyvykh imen biitsiv ATO, uzhyvanykh u movi ZMI [The Nominative Description of Allsign Names of «ATO»'s Fighters, Used in the Language of the Media]. *Naukovi zapysky Ternopil'skoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu im. Volodymyra Hnatiuka*. Seria: Movoznavstvo. Vyp. 1(27). S. 342–347 [in Ukrainian].
14. Aksu I. (2005) The Story of Turkish Surnames: An Onomastic Study of Turkish Family Names, Their Origins, and Related Matters. Çanakkale: Olay Gazete Press. Vol. 1. 341 p. [in English].
15. Balla M.I. (1996) English-Ukrainian Dictionary. Kyiv: “Osvita” Publishing House. Vol. I–II [in English and Ukrainian].
16. Chrematonimia jako fenomen współczesności (2011) [Chrematonymy as a Phenomenon of Modern Times] / Eds. M. Biolik, J. Duma. Olsztyn: Wydawnictwo UWM w Olsztynie. 532 s. [in Polish].
17. Dvořáková Ž. (2022a) Odras rusko-ukrajinské války v urbanonymii a v jazykové krajině ostatních zemí [Reflection of Russian-Ukrainian War in Urbanonyms and In The Linguistic Landscape of Other Countries]. *Acta onomastica*. LXIV/1. S. 22–44 [in Czech].
18. Dvořáková Ž. (2022b) Válka na talíři. O názvech jídel reagujících na rusko-ukrajinskou válku [War on a Plate. About the Names of Dishes Responding to the Russian-Ukrainian War]. *Jazykovědné aktuality*. LIX/3–4. S. 87–92 [in Czech].
19. Gałkowski A. (2017) Chrematonimia w kulturze współczesnej [Chrematonymy in Contemporary Culture]. *Onomastica*. T. LXI/1. S. 55–71 [in Polish].
20. Gałkowski A. (2022) Research on chrematonyms in Poland: Background, conceptions, development, achievements, perspectives. *Onoma*. Vol. 57. P. 53–72 [in English].
21. Imrichová M., Gondeková V. (2022) The research on Slovak chrematonymy. *Onoma*. Vol. 57. P. 119–135. [in English].
22. Kojder M., Olejnik M. (2016) Wpływ zmian politycznych na nazewnictwo miejskie na Ukrainie [The Impact of Political Changes on Urban Naming in Ukraine]. *Slavica: Annales Instituti Slavici Universitatis Debreceniensis*. Vol. 45. P. 56–62. [in Polish].
23. Kojder M. (2023) Polityka nazewnictwa Ukrainy w obliczu wojny rosyjsko-ukraińskiej na przykładzie zmian nazewnictwa miejskiego [The Naming Policy of Ukraine in the Face of the Russian-Ukrainian War as Exemplified by Changes in Urban Names]. *Studia wschodniosłowiańskie*. T. 23. S. 171–181 [in Polish].
24. Majtan M. (1989) Klasifikácia chrématonymie [Classification of Chrematonymy]. *Chrématonyma z hľadiska teorie a praxe*. Sborník z 3. celostátního semináře „Onomastika a škola“, Ústí nad Labem 21.–22.5.1988 / Eds. R. Šrámek, L. Kuba. Brno: Onomastická komise ČSAV, 1989. S. 7–13 [in Slovak].
25. Motyv Motyv (2022) [Motive Motive]. *Facebook*. 21 lypnia. URL: <https://www.facebook.com/motyvyvyshyvanka/posts/pfbid0j8TFe1Zb1S6FtKz8JphvYkMWX4aDGQ9K4d565HBxZiezYALYtFJfMataS5NiDw3l> (data zvernennia: 30.07.2022) [in Ukrainian].
26. Ostash L. (2023) Nové reálie v urbanonymii Ukrajiny [New Facts in the Urbanonymy of Ukraine]. *Acta onomastica*. LXIV/1. S. 112–130 [in Czech].
27. Ptáčniková M. (2022) Traversing Central Prague from Jan Palach Square to Ukrainian Heroes' Street: The Symbolic Function of Place Names in a Linguistic Landscape. *Folia onomastica Croatica*. Knj. 31. S. 145–156 [in English].

ECHOES OF WAR IN THE ONYM SPACE OF UKRAINE

Abstract. In the onym space of Ukraine, we are observing the appearance of a considerable number of new onyms. The purpose of the research is to identify new names for the period 2022–2023, to find out the motivation for their appearance and functioning, to trace the connection of new onyms with the phenomena of ownership of appellatives and the phenomena of transonymization (the transition of an onym from one category to another), to determine the main features and trends of the development of the onym space of Ukraine. The source material of the study was collected during February 2022 – December 2023 from Internet sites, as well as as a result of own observations. The article uses traditional general scientific methods of onym analysis, in particular the descriptive method, which involves the description of collected onyms, their analysis and systematization. During the research, 29 urbanonyms, 36 zoonyms, 11 anthroponyms, 28 ergonyms, and 234 chrematonyms (338 in total) were identified and analyzed. Attention is focused on onyms that are motivationally connected with toponyms denoting settlements where the heroic struggle for freedom and independence of Ukraine takes place, as well as onyms that are motivationally connected with the names of weapons. Most of the detected onyms belong to depropriatives. The most common way of creating analyzed onyms is semantic derivation, which involves the creation of new words through reinterpretation, transferring the name from one object to another through transonymization. The analysis of the source material convincingly

testifies to the tendency of the onym space to react quickly to the events of the Russian-Ukrainian war. Proper names that appear during the war, in addition to the onym functions, reveal a distinct patriotic connotation. The appearance of the analyzed names was initiated by civil society, a powerful wave of patriotic emotions in the conditions of the Russian-Ukrainian war. The geography of the distribution of new proper names, as evidenced by the source material, is not limited to a certain region: these are onyms that have been found throughout the territory of Ukraine.

Keywords: urbanonym, anthroponym, chrematonym, transonymization, Ukraine.

© Осташ Л., 2024 р.

Любов Осташ – кандидат філологічних наук, доцент кафедри слов'янської філології імені професора Іларіона Свенціцького Львівського національного університету імені Івана Франка, Львів, Україна; liubov.ostash@lnu.edu.ua; <https://orcid.org/0000000187857442>

Liubov Ostash – Candidate of Philology, Associate Professor, Professor Ilarion Svientsitskyi Department of Slavic Philology, Ivan Franko Lviv National University, Lviv, Ukraine; liubov.ostash@lnu.edu.ua; <https://orcid.org/0000000187857442>

МОВНА КАРТИНА СВІТУ ЗАКАРПАТСЬКОГО СЕЛА ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ В РОМАНІ «ПОВІНЬ» ФЕДОРА ПОТУШНЯКА

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 2 (52)

УДК 811.161.2'282.2(477.87):821(477.87) Потушняк

DOI:10.24144/2663-6840/2024.2(52).140–149

Пискач О. Мовна картина світу закарпатського села початку ХХ століття в романі «Повінь» Федора Потушняка; кількість бібліографічних джерел – 22; мова українська.

Анотація. Актуальність дослідження зумовлена поглибленням наукової уваги до аналізу мовної картини світу на матеріалі художнього тексту, що допоможе виявити загальне й індивідуальне в структурі ідіолекту, простежити його культурну зумовленість, формування системи ціннісних пріоритетів у мовотворчості митця тощо. Мета статті – аналіз засобів вираження мовної картини світу закарпатського села початку ХХ століття в романі «Повінь» Федора Потушняка. Реалізація поставленої мети передбачала вирішення таких завдань: схарактеризувати методологічні засади вивчення мовної картини світу на матеріалі художнього тексту; простежити втілення світоглядної позиції Ф. Потушняка в зображенні ним мовної картини світу закарпатського села; схарактеризувати роль лексико-семантичної системи в мовній картині світу; звернути увагу на фразеологічні засоби в структурі художнього тексту. Доведено, що мовна картина світу закарпатського села початку ХХ ст. в романі «Повінь» Федора Потушняка відтворена через призму багатогранної особистості автора і є синтезом народної міфології, вірувань, обрядовості, філософії географічного детермінізму та екзистенціалізму. Домінантами мовної особистості Ф. Потушняка є філософський антропоцентризм, міфологізм, локальна та регіональна ідентичність.

У лексико-семантичній системі твору виокремлено діалектизми, назви одягу, взуття та прикрас, назви осіб, локальні номени, хронологічно марковані номінації та ін. Живе народне мовлення відтворює уявлення про світ за допомогою унікальних діалектних форм, які характеризують побут, родинні стосунки, виробничу діяльність закарпатського села початку ХХ ст. Основну роль в організації художнього простору роману відіграють локальні назви *село, земля, гора, ліс*.

Фразеологічна картина світу в романі має виразний антропоцентричний характер і демонструє суттєву перевагу загальномовних фразеологізмів на позначення різних видів діяльності людини, її зовнішніх та внутрішніх ознак. Специфікою мовотворчості митця є широке використання компаративів.

Ключові слова: мовна картина світу, семантика, назва, метафора, діалектизм, фразеологізм, мовна особистість, мовотворчість, Федір Потушняк.

Формулювання проблеми. Основним засобом формування й вербальної експлікації знань людини про навколишнє середовище виступає мова. Національна специфіка життя й діяльності певного етносу зумовлює його мовну картину світу, що є не лише дзеркальним відображенням, а й чуттєвим сприйняттям та логічним переосмисленням дійсності. Поглиблення наукової уваги до різноаспектного аналізу мовних картин світу (виявлення етнокультурних стереотипів, спільних і відмінних рис), спостереження за функціонуванням, видозміною мовних форм залежно від їхньої ролі в різних видах дискурсу визначає актуальність нашого дослідження. Використання теорії мовної картини світу в дослідженні художніх текстів допоможе виявити загальне й індивідуальне в структурі ідіолекту, простежити його культурну зумовленість, формування системи ціннісних пріоритетів у мовотворчості митця тощо.

Аналіз досліджень. Термін «мовна картина світу» побутує в лінгвістиці кілька десятків років, проте науковці все ще тлумачать його неоднозначно, а то й зовсім не визнають. О. Селіванова визначає мовну картину світу як «представлення предметів, явищ, фактів, ситуацій дійсності, ціннісних орієнтирів, життєвих стратегій, сценаріїв поведінки в мовних знаках, категоріях, явищах мовлення, що є семіотичним результатом концептуальної репре-

зентації дійсності в етносвідомості» [Селіванова 2006, с. 360]. На думку Л. Лисиченко, мовна картина світу – це «мовна система, яка охоплює складні психо- і логіко-ментальні асоціації людини» [Лисиченко 2009, с. 184]. Отже, мовна картина світу є нічим іншим, як вторинною формою існування об'єктивного світу, закріпленою й відображеною в конкретних мовних одиницях.

Різні аспекти мовної картини світу вивчали українські лінгвісти С. Єрмоленко, Н. Сологуб, Л. Ставицька, В. Жайворонок, О. Тараненко, Л. Лисиченко, О. Огуй, О. Селіванова, Л. Шевченко та ін. Хоча в цій ділянці вже зроблено чимало, однак досі не вщухають дискусії науковців щодо розмежування концептуальної й мовної картин світу, межа між якими нечітка через асиметричну природу мовного знака та різницю між уявленням і поняттям.

У багатстві мовного світу відбивається багатство думок і почуттів індивідуума: чим багатший інтелектуальний і емоційний світ людини, тим багатша і її мовна картина [Лисиченко 2009, с. 48]. Умови природного життя етносу накладають відбиток на загальномовний словник, а цей словник становить основу образного сприймання світу мовцем, надто тоді, коли цей мовець – художник, майстер слова [Єрмоленко 2009, с. 97]. Сказане повною мірою стосується мовотворчості Федора Потушняка (1910–1960) – відомого закарпатського письменни-

ка, історика, археолога, фольклориста, етнографа, літературного критика, багата наукова й художня спадщина якого вивчена ще недостатньо. Життєвий і творчий шлях митця досліджували літературознавці Є. Недзельський, В. Микитась, В. Поп, Л. Голомб, В. Барчан, Н. Ференц, М. Козак, Е. Балла, Н. Ребрик, Т. Лях та ін., фольклористи О. Тиховська, І. Сенько, історики, етнологи М. Тиводар, І. Ліхтей, П. Леньо та ін.

Серед мовознавчих студій переважають дослідження поезії та новелістики митця. Зокрема, В. Папіш звернула увагу на лінгвокультурологічний та етнопсихологічний аспекти малої прози Ф. Потушняка і виявила в ній «закодовані риси епілептоїдної та інтровертивної лінгвопсихоакцентуації» [Папіш 2022, с. 330], що «на рівні тексту втілюється у трагічних мотивах, стилізації під село, лексиці на позначення смерті, неприємного запаху, темноти, на портретуванні позитивних персонажів у непривабливому світлі, зловживанні розділовими знаками, добре структурованому мовленні» [Папіш 2020, с. 162]. Цікавою є думка авторки про перетин у прозі Ф.Потушняка індивідуальної картини світу його акцентуованої мовної особистості та регіональної мовної картини світу [Папіш 2022, с. 344].

В. Барчан, обстеживши мовні засоби експресивності в ліриці Федора Потушняка, спостерегла, що «поетику митця характеризує багата мовна палітра виражально-зображальних засобів, здатних репрезентувати високий художній рівень мови. У своїх творах письменник уживає одні з найважливіших лексичних засобів мовної експресивності – тропи, з-поміж яких найбільшу кількість становлять метафори, епітети й порівняння» [Барчан 2024, с. 32].

Т. Вільчинська зауважила, що концепт «душа» в поезії Федора Потушняка відображає передусім духовне життя українців, яке вербалізується в екстралінгвальному площині, створюючи мовну картину світу та формуючи мовну особистість письменника» [Вільчинська 2024, с. 80].

Комплексне дослідження художнього ідіостилю Ф. Потушняка репрезентують численні студії Г. Сньозик про поетику його лірики, світоглядно-мовну концепцію, символи як мовні знаки вираження сприйняття митця тощо. На думку дослідниці, «Ф. Потушняк-прозаїк поєднав традиційне реалістичне письмо з письмом новітнім, позначеним синтезом народної міфології, вірувань та звичаєвості з неоромантичним демократизмом і лаконічністю вислову, ритмічністю густої образності текстів, властивою імажинізму, психоаналітичним заглибленням у феномен людського духу» [Сньозик 2021, с. 407].

Що ж до роману «Повінь», то він переважно був у полі зору літературознавців Ю. Балеги, В. Микитася, В. Сегеди, І. Сенька та ін., а образи-символи та літературно-художній антропонімкон у його мовній структурі стали об'єктом лінгвістичного аналізу О. Чижмар. Хоча, на думку літературознавців, роман відповідає канонам соціалістичного реалізму і є «правильним», «ідеологічно витриманим», це не знижує, однак, його художньо-естетичної вартості. Твір зацікавив нас передусім із погляду

авторського відображення в ньому мовної картини світу закарпатського села початку ХХ ст. На нашу думку, роман несправедливо забутий і потребує нового прочитання й об'єктивної оцінки в контексті сучасних методологій.

Специфіка художнього дискурсу полягає у своєрідному відтворенні світу крізь призму особистості самого автора, який так чи інак спирається на власні переживання й свідомо або ж несвідомо втілює особисті погляди, почуття, переживання в описі подій і змалюванні характерів персонажів. На думку Ф. Потушняка, «художня творчість – це саме життя, котре проявляється у вищому духовному синтезі як художній вираз у творі артиста»; «через ряд проб всяка творчість приходиться до виразу свого середовища, з часом стає його духовним образом і у цьому завданні знаходить свою мету (це виразно видимо на нашій творчості), яку замінити інші цілі не можуть» [Потушняк 2003, с. 95].

Мета статті, завдання. Мета статті – проаналізувати засоби вираження мовної картини світу закарпатського села початку ХХ століття в романі «Повінь» Федора Потушняка. Реалізація поставленої мети передбачає вирішення таких **завдань**: схарактеризувати методологічні засади вивчення мовної картини світу на матеріалі художнього тексту; простежити втілення світоглядної позиції Федора Потушняка в зображенні ним мовної картини світу закарпатського села початку ХХ ст.; схарактеризувати роль лексико-семантичної системи в мовній картині світу; звернути увагу на фразеологічні засоби в структурі художнього тексту.

Методи та методика дослідження. Для досягнення поставленої мети використано такі методи: описовий, метод моделювання (виокремлення домінуючих мовних одиниць), метод компонентного аналізу (з'ясування семантичної структури лінгвокультурних одиниць), метод лінгвокультурної інтерпретації мовних одиниць. Під час систематизації фактичного матеріалу застосовано структурний метод.

Виклад основного матеріалу. Художній текст – багатовимірне явище, що ґрунтується на внутрішніх законах і зв'язках, які репрезентують семантичний, лексико-граматичний, образний, експресивний, прагматичний рівні. Аналіз мовної картини світу на прикладі художнього тексту – завдання нелегке і потребує комплексного підходу з урахуванням як лінгвальних, так і екстралінгвальних чинників, апелювання до різних наук – мовознавства, літературознавства, психолінгвістики, культурології, історії, фольклористики, етнології, логіки, філософії тощо.

У своєму дослідженні спираємося на традиційну концепцію про художню творчість як унікальний феномен духу, експлікацію внутрішнього світу митця. Підтверджують таку думку й слова самого Ф. Потушняка: «Художній твір – це вираз життя, об'єктивізація духовного «я», яке в ньому стає для себе об'єктом, а тим пізнає себе, стає свідомим (не у понятті, але у виразі; поняття є тільки його поясненням і по ньому слідує)» [Потушняк 2003,

с. 95]. Роль автора літературно-художнього твору мовна умовно вважати когнітивним фільтром, через який проходять концептуальна й мовна картини світу. Художня література, з одного боку, є частиною мовної картини світу, а з іншого – «сприяє формуванню більш повної концептуальної картини світу окремої особи» [Посохова 2018, с. 163].

Хоча герої роману «Повінь» – результат художнього вимислу Ф. Потушняка, про що він сам зауважив у кінці твору, однак усі вони є типовими представниками закарпатського села початку ХХ ст. Загальновідомо, що територія Закарпаття (історичні назви Угорська Русь, Карпатська Русь, Підкарпатська Русь, Карпатська Україна, Закарпатська Україна та ін.) з ХІ століття до 1918 року входила до складу Угорщини, з 1918 по 1939 рік – Чехословаччини, з 1939 до 1944 року – Угорщини. Письменник створив узагальнену картину суспільно-історичних подій від березня 1918 р. до ранньої весни 1945 р. Життєві перипетії персонажів зумовили зовнішні чинники світового масштабу – Перша світова війна, розпад імперії Габсбургів, революція в Угорщині, входження Закарпаття до складу Чехословаччини, проголошення Карпатської України, окупація Закарпаття гортівською Угорщиною, Друга світова війна. І. Сенько на підставі аналізу хронотопів, прототипів та етнологічних аспектів роману «Повінь» зауважив, що Ф. Потушняк, «відштовхуючись від конкретних подій, при створенні художніх образів широко використовував прийом типізації» [Сенько 2010, с. 225]. Зібравши історичні факти і зіставивши їх із художніми описами географічних координат романного села, І. Сенько робить висновок, що основне місце змальованих у творі подій – Ільниця та адміністративно підпорядкований їй Осій [Сенько 2010, с. 223] – мала батьківщина митця, яка стала основою формування його мовної особистості.

У мовній картині світу кожного народу є своєрідні явища, які відбивають особливі умови побуту, світосприймання. На формування етносу, його мови і картини світу впливає фактор природного географічного середовища. Конкретний територіальний діалект виражає специфіку мовної картини світу й зумовлений географічними, соціальними, релігійними, культурно-історичними умовами, особливостями виробничої діяльності певного етносу. Т. Ястремська цілком слушно виокремлює діалектну картину світу – різновид, варіант мовної картини світу, яка «моделює світосприйняття носіїв говорів, а радше знання та досвід поколінь, і засобами «живої» мови відтворює уявлення про світ за допомогою унікальних діалектних форм» [Ястремська 2020, с. 397].

Специфікою мовної картини світу закарпатських українців є колоритний місцевий говір, лексична система якого зберігає як споконвічні українські, так і запозичені слова. Діалектизми в мові роману «Повінь» переважно стосуються побуту, виробничої діяльності, родинних стосунків у закарпатському селі початку ХХ ст. Ф. Потушняк, як корінний носій закарпатського діалекту, цілком умотивовано використовує лексеми, що й досі ак-

тивно вживаються на цих теренах: *чекан* ‘кирка’, *солоніна* ‘сало’, *кляг* ‘висушений вміст шлунка ягняти чи теляти, який використовують як закваску під час виготовлення бринзи’, *команіця* ‘конюшина’, *черленіця* ‘червона неродюча земля’, *пáлинка* ‘горілка’, *пóливка* ‘суп; бульйон’, *клебáня* ‘капельюх’, *топáнки* ‘черевики’, *бúнда* ‘шуба або суконне пальто’, *фрiйштик* ‘сніданок’, *тáшка* ‘сумка’, *гáзда* ‘господар’, *легінь* ‘хлопець’, *хоснувати* ‘споживати’, ‘використовувати’, *звiдатися* ‘розпитувати’, *часть* ‘придане’ та ін.

Чимало діалектизмів є запозиченнями з угорської мови, яка найвідчутніше вплинула на лексичний фонд закарпатського говору з огляду на тисячолітнє перебування краю в складі Угорщини й постійні контакти двох сусідніх народів. Мадяризм виявилися доволі стійкою групою лексики цього регіону, адже навіть зі становленням нових суспільних відносин на Закарпатті після 1944 року вони не вийшли з ужитку, а лише частково архаїзувалися. Запозичення з угорської мови і до сьогодні становлять одну зі специфічних лексичних ознак закарпатських говірок і вживаються переважно в діалектному мовленні, хоча деякі проникли й за межі Закарпаття.

Лексико-семантична група назв одягу, взуття та прикрас, широко представлена в складі побутової лексики роману «Повінь», має безпосередній зв'язок із різноманітними сферами життя закарпатських українців і становить важливу частину їх духовної й матеріальної культури. Мовні одиниці такого плану виступають виразним засобом характеристики як зовнішності персонажів твору, так і їх вікових, соціальних чи етнічних особливостей: «З натовпу виходить батько жінки Івана, старий, сивий дід, з довгим волоссям, з високою палицею в руках, одягнений по-стародавньому: в *солom'янику*, *гáтях*, *пéтеку*, *постолах*» [Потушняк 1971, с. 62] – *солom'яник* ‘брить із соломі’, *гáті* ‘штани’, *пéтек* ‘коротка гуня’ (див. *пéтек*, *заст.* ‘довгий верхній косматий одяг з овечої вовни’ [Сабадош 2021, с. 318]); «Одягнений в білі *колошні* і *уйош*, на ногах в нього *постоли* з волоками, на голові купована чорна бараняча *шапка*, через плече – *тайстра-побічниця*» [Потушняк 1971, с. 148] – *колошні* ‘штани з вовни, домашнього виробу’, *уйош* ‘верхній одяг долинян’; «Цайгові *штаниці* на ньому до кісточок, *вицвілі від дощу*, *сорочка* рядняна, така вся *блошана*, що аж чорна...» [Потушняк 1971, с. 180]; «Ранком Михайло одягнувся в нові чорні *ногавиці* і *реклик*, чорну *клебаню* й *чоботи* – на мадярський манір, як і личить першому господареві в селі та поважному чоловіку» [Потушняк 1971, с. 213] – *ногавиці* ‘штани’, *рeклик* ‘піджак фабричного виробництва’, *клебáня* ‘капельюх’, [Сабадош 2021, с. 252, 429, 193]; «У великій залі будинку, куди їх завів учитель, було битком набито народу. Були тут гуцульські *кожухи*, *гуні*, *лейбани*, *уйоші* впереміш з панськими *піджаками*» [Потушняк 1971, с. 80] – *гуня*, *лейбан* – види верхнього одягу в закарпатських гуцулів (пор. *гун'и* ‘верхня одежа-накидка з домотканого (шерстяного) сукна’, *лейбáн* ‘верхній шерстяний

одяг; півпальто» [Піпаш, Галас, с. 40, 92]).

Мовна картина світу в романі «Повінь» активізує численну парадигму назв осіб таких семантичних мікрогруп: а) назви осіб за родинними зв'язками: *дідо, баба, няньо 'тато', прадід, чоловік, жона, жінка, дружина, батько, син, донька, родак, мати* та ін.; б) назви осіб за професією й родом занять: *вівчар, піп, рабин, монах, поет, учитель, учителька, жебрак, батрак, староста, служниця, жандарм, наглядач, агітатор, урядовець, адвокат, купець, корчмар, лихвар, робітник, мурник, тесляр, майстер, ремісник, чередарчук* та багато ін.; в) назви осіб за віком і зовнішніми ознаками: *дітвак, дитина, хлоп, хлопцев, легінь, хлопчина, дівка, старий, стара, красуня, молодець* та ін.; г) назви осіб за національністю та місцем проживання: *селянин, верховинець, русин, українець, румун, поляк, німець, маляр, чех, євреї, росіянин, москаль, серб, волох* та ін.; г) назви осіб за класовою й політичною належністю: *пан, панчук, поміщик, капіталіст, комуніст, соціаліст, утопіст* та ін.; д) назви осіб за характером і поведінкою: *дурень, розумак, дивак, бідак, злодій, хитрун, пройдисвіт, безбожник, сміхороб, дикун, фігляр, шибенік* та ін.

Особливу увагу Ф. Потушняк приділив онімам, культурна семантика яких невіддільна від часової й просторової характеристики мовної картини світу в романі «Повінь». Ономаст О. Чижмар виокремила в тексті цього твору близько 60 літературно-художніх антропонімів і вважає, що вони не виявляють «жодних прикмет соцреалізму» [Чижмар 2010, с. 180]. Етнічну строкатість закарпатського села початку ХХ ст. відображають, зокрема, антропоніми: *Василь Дубрович, Антін Каменяр, Федір Гора, Іван Чепіга, Андрій Струк, Іван Вільховий* та ін. – українці; *Густі-бачі, Золтан-бачі, Золтан Переш* – угорці; *Шльома, Гершко, Файга* – євреї; *Ганс Евлер* – німець.

Хронологічно марковані номінації відтворюють історичний колорит Закарпаття кінця ХІХ – початку ХХ ст.: *денники 'плата попові відробітком', коблина 'плата попові зерном', бротсак 'солдатська сумка', півцовчитель 'дяк, який навчав дітей у школі', велител посадки (з чеськ.) 'начальник гарнізону, який у Чехословаччині виконував і функції військового комісара', бохтар (з угор.) 'сторож' (пор. *бохтар* 'нічний сторож', 'залізничний сторож', 'черговий', 'сільський староста', 'посильний сільської ради', 'листоноша' [Грицак 2017, с. 299]), боженик 'радник старости', фейгоднодь (з угор.) 'поручик', олгоднодь (з угор.) 'підпрапорщик, перший офіцерський чин', біреш (з угор.) 'батрак, якому хазяїн давав землю і хату, а той на нього робив без оплати', крбна (*корбна, коруна*) (з нім.) 'грошова одиниця Чехословаччини', пєнге (з угор.) 'грошова одиниця в гортістській Угорщині' та ін.*

Описи місця подій у романі формують розлогу парадигму просторових номінацій: *земля* (більше 400 слововживань), *ліс* (понад 300), *гора* (70), *толока* (63), *ріка* (27), *річка* (31) та ін. Концептуальна вісь цієї парадигми – *земля (землиця, мати-земля)*, що постає передусім як годувальниця зі значенням

'грунт, який обробляють і використовують для вирощування рослин': «*Земля того, хто на ній робити буде! Земля наша. Земля дурно стояти не сміє*» [Потушняк 1971, с. 44]; «*Ліновому землі не треба!*» [Потушняк 1971, с. 45]; «*Чоловік має працювати, того мати-земля від нього вимагає*» [Потушняк 1971, с. 380]. Подібний образ землі був типовий для української літератури кінця ХІХ – початку ХХ ст. (мовотворчість І. Нечуя-Левицького, І. Карпенка-Карого, О. Кобилянської та ін.). Проте в гірській місцевості землі мало, до того ж вона неродюча, саме тому й цінується на вагу золота: «*Земля для селянина – мати, – говорили, – вона йому за його працю-кривавицю дає хліб, життя*» [Потушняк 1971, с. 44]; «*Земля – це хліб, – говорять у селі*» [Потушняк 1971, с. 262].

Образ землі в романі «Повінь» Ф. Потушняк зрідка має значення 'країна, край' і виступає в семантичній опозиції «батьківщина – чужина»: «*Ворог іде на наш край, на нашу землю!*» [Потушняк 1971, с. 286]; «*Гей, де ви, поети? Як вас тепер потрібно! Думаю, що й наша земля породить їх!*» [Потушняк 1971, с. 354]; «*Пригадає рідну землю, село, людей*» [Потушняк 1971, с. 365]; «*...І от він мандрує вже не по своїй землі...*» [Потушняк 1971, с. 407].

Важливу роль в організації художнього простору роману відіграють локальні назви *село, хата, хлів, церква, фабрика*. Центральним метонімічним образом твору постає *село* (близько 800 слововживань) – живий і складний соціальний організм («*Село росло віками, гинуло, відновлялося*» [Потушняк 1971, с. 24]; «*І ось село в горах знову живе своїм життям, зовсім забувши про війну*» [Потушняк 1971, с. 40]; «*Гей, село, село! Багато ти знаєш, а розповісти думи свої не вмієш*» [Потушняк 1971, с. 147]), зі своєю історією, традиціями й віруваннями: «*Село твердо тримається старовини*» [Потушняк 1971, с. 27]; «*Село скорене цьому закону*» [Потушняк 1971, с. 245]; «*В село часто приходять пошесті. Тоді не перестає дзвонити дзвін*» [Потушняк 1971, с. 27]; «*На похорон зійшлося ціле село*» [Потушняк 1971, с. 404].

Мовна картина світу не тільки виражає знання про предметну реальність, а виступає носієм духовної інформації, що формується внаслідок складних психо- й логіко-ментальних процесів. Одним із таких мовних знаків вираження світосприйняття Федора Потушняка в романі «Повінь» є численна символіка – ключ до розуміння багатьох ментальних та культурно-історичних явищ. Спостерігається активне використання автором слів-архетипів (*вода*), абстрактних понять (*віра, воля, душа*), назв довкілля (*ліс, камінь*), назв явищ природи (*вітер, буря*), рослинних назв (*верба, береза, дуб*), анімалізмів (*вовки, ворони*), релігійних назв (*ангел, архангел, чорт, сатана, дзвін, хрест*) тощо [Чижмар 2009, с. 44].

Одним із ключових концептів у романі «Повінь» є *війна* (172 слововживання) – символ болю, страждань, горя і смерті. Персоніфікований образ війни можна вважати однією з домінант метафо-

ричної мовотворчості автора: «Війна людей **їсть...**» [Потушняк 1971, с. 21]; «Ця війна була клята – багато **понищила** народу, більше, ніж холера» [Потушняк 1971, с. 27]; «Війна **не знає милосердя**» [Потушняк 1971, с. 88]; «Війна і людей **розкинула по світі**» [Потушняк 1971, с. 158]; «І ось серед великих загальносвітових подій на цій малій землі не на жарт **грянула війна**» [Потушняк 1971, с. 285]; «Війна **вирвала** їх з мирних жител і **гнала в далекі краї**» [Потушняк 1971, с. 351]. У художній інтерпретації митця війна асоціюється з міфічним образом смерті: «Видно, **привид** війни ще не **щез!** – сказав він собі. – Тим часом, коли люди щасливо сплять або думають про свої буденні справи, **кістлява страшна** ще ходить по світі і зовсім не турбується людськими» [Потушняк 1971, с. 38–39].

Ф. Потушняк-філософ осмислює тему війни передусім як екзистенціаліст, для якого людська особистість постає з боку свого унікального існування: «І хоч **війна** винищила стільки народу, світ сповнився людьми...» [Потушняк 1971, с. 8]; «Все були **війни**, все падали там люди... А великий ліс, що зветься народ, густий...» [Потушняк 1971, с. 157]; «Здається, що люди навчилися переносити **війну** з холодним серцем. Звикли» [Потушняк 1971, с. 298]. Устами своїх героїв письменник висловлює захоплення глибиною духу людини, яка, незважаючи на воєнні лихоліття, надає сенсу своєму існуванню, знаходить у собі сили, щоб жити далі: «– Яке диво – людина, – розмірковував Василь, – коли і по такій **війні** може думати про життя. Залізо **війни** не скорило її...» [Потушняк 1971, с. 13]; «– Які великі сили криються в людині! Страшна **війна**. А і вона не змогла вбити силу життя» [Потушняк 1971, с. 355]; «Як чорна хмара, була ця **війна**, але проминула, і небо проясніло. Перед нами велика епоха, нове життя» [Потушняк 1971, с. 355].

Глибокий дослідник і знавець закарпатського фольклору, Ф.Потушняк застосовує прийом містичності, висвітлюючи воєнну тематику крізь призму релігійно-міфологічного світосприйняття народу: «Коли мала початися перша світова війна, на небі показалася **хвостата зоря**. Полякалися люди, виходили ночами і дивилися на страшну **хвостату бісицю**. Говорили: «Вона пошле помір на людей. Нечисті сили ожили не тільки на землі, але й в небесному світі»; «Виходили ночами жінки з хат, через шовкові хустини дивилися на зорі і бачили **хрест**. І чекали всі, що буде війна: «Піде цар на царя, брат на брата, син на вітця... І багато, багато повмирає народу». А хіба не так було? Спершу пішли світом пошесті, понищили багато людей, потім почалася війна. Вкрилася земля трупами, потекли крові ріки...» [Потушняк 1971, с. 297].

Міфологічний характер у романі має й образ умітки (холери), що набуває то антропоморфного вигляду («Кажуть, така, як **дівчина**, сухорлява, в червоній хустині, по траві ходить, а трава не вигнається» [Потушняк 1971, с. 376]), то своєрідного «щось» із диму та вогню: «Підійшли ми до лісу, на животах підтяглися на те місце, де умітку можна бачити. Недовго сиділи. Чуємо – **іде щось**. Земля

під ним **дрижить**, **гук** **іде** **страшний**. Дихнуло димом, вогнем і стало. З нього **вилазять** **якісь** **люди**, а може, й **чорти** і **забігали** між деревами. Вона знову **дихнула** **вогнем**, **засиччала** й **щезла**, як **вітер**» [Потушняк 1971, с. 376]. З огляду на багатозначність архетипу вогню у світовій культурі можна припустити, що в наведеному контексті він асоціюється з гнівом, руйнуванням, апокаліпсисом. Ці та інші міфологеми мають народне підґрунтя й запозичені письменником із закарпатської демонології, про яку в 30–40 роки ХХ ст. він написав чимало розвідок.

Ф. Потушнякові вдалося майстерно реалізувати в романі одну з ключових своїх філософських концепцій про вплив географічного середовища (природного міліє) на тіло й душу людини. Ідеться про географічний детермінізм, що «бере початок з праць Аристотеля, Гіппократа, Полібія, Страбона; сформувався у ХVІІІ ст. завдяки “антропогеографічним” концепціям Монтеск’є, Бокля, Реклю, Тюрго, Мечнікова та ін.» [Філософський енциклопедичний словник 2002, с. 112]. Як бачимо, письменник не побоявся художньо втілити цю думку, хоча в радянській філософії її гостро критикували за перебільшення ролі природних чинників у житті суспільства та натуралістичне тлумачення історії. І тільки зараз визнається вплив географічного середовища на людину, її культуру та історію.

Оскільки життя героїв роману «Повінь» пов’язане переважно з горами (заготівля дров, сінокіс, випасання худоби, збір грибів, ягід тощо), тому тут сформувалося майже культове ставлення до свійських тварин – не тільки як незамінних помічників і годувальників, але й як членів родини: «**Вівця**, як говорить народна приказка, – **божа худобиця**: вона чоловіка і нагодує, і одягне» [Потушняк 1971, с. 24]; «**Добрий кінь** в селі так, як і добрий чоловік, – його всі знають, всі хвалять за **працьовитість**, за **чесність**» [Потушняк 1971, с. 248]. Навіть побитий до смерті румунськими солдатами, Петро-вівчар, помираючи, не забуває висловити останню волю про свою худобу: «**Схилив голову і почав згадувати кожну свою вівцю, баранчика і яглиці, кози і козенята, говорив, що з ними мають робити, як їх випасати**» [Потушняк 1971, с. 151].

Глибоким трагізмом у романі пронизаний епізод про раптову смерть корови Кишилі в багатодітній родині Гафії Пупи: «**Страшним голосом заревіла Гафія. На печі заверещали діти. Скоро хата вицвєрт** наповнилася **тяжким стогоном**.

А серед сіней лежала Кишиля, непорушно, тихо. З кута вийшов її бичок, понюхав свою маму і сумно замукав, піднявши кишилясту голову.

Діти заплакали ще дуже.

*– Якби мені найменша дитина **вмерла**, було **б ліпше**, – **нарікала Гафія**, **б’ючи головою в стіну**.*

*Найменший **гірко зайойкав**, і всі **заголосили так**, як **плачуть по мерцеві**» [Потушняк 1971, с. 252]. Страшні, сповнені відчаю й болу слова матері звучать як вирок: людське життя в лещатах безпросвітної бідності й голоду вартує менше, ніж життя корови, яка годує всю родину.*

Елементи похоронної обрядовості (виття со-

баки, що є передвісником смерти («— Чому пес так виє?.. Якби смерть віщував... Чуєте?..») [Потушняк 1971, с. 152]), калатання церковного дзвона, що сповіщає про покійника в селі («Під полудень голосила дзвіниця, що в селі є мрець») [Потушняк 1971, с. 152]), передсмертна сповідь («На другий день над ранок прикликали до нього попа сповідати і соборувати») [Потушняк 1971, с. 152]) та ін.) займають помітне місце в художній мовотворчості Ф. Потушняка і засвідчують відображення стійких народно-релігійних традицій закарпатців. Концепт «смерть» репрезентують більш ніж 100 слововживань, що, крім іншого, фіксуються в метафоричному та фразеологічному контексті: «Чотири роки смерть косила їх розмашистою рукою» [Потушняк 1971, с. 11]; «Смерть пролетіла над землею, і крила її ще дрижали в сонячному мареві» [Потушняк 1971, с. 117]; «Скільки разів, коли смерть була за плечима, думав він про цю вербу!» [Потушняк 1971, с. 105]; «Людина сміливо йде й на смерть заради великої справи...» [Потушняк 1971, с. 423].

Протягом усього роману Ф. Потушняк зосереджує увагу на духовних та морально-етичних аспектах особистості. Через призму власного світобачення письменник оприявнив проблеми корінного

етносу, який не живе, а виживає, тяжко працюючи на своїй споконвічній, але поневоленій землі, тому гостро сприймає соціальну нерівність і кривду. У численних монологах та авторських роздумах вимальовується типовий образ русина-українця, на долю якого випали гіркі поневіряння. Працьовитість, релігійність, тісно переплетена із забобонністю, колективізм, терплячість, міжнаціональна толерантність, родинна прив'язаність – з одного боку, бідність і приниженість, низька самооцінка, конформізм, упертість – із іншого. На думку Р. Майора, тривале перебування Закарпаття під владою Угорщини та проведення останньою інтенсивної політики асиміляції русинів спричинили істотну деформацію менталітету місцевих українців, зокрема формування та загострення в них негативних рис характеру – комплексу меншовартості, безініціативності, пасивності, зрадництва, конформізму, мімікрії [Майор 2014, с. 381].

Спостерігаємо доволі тісний зв'язок філософських поглядів, викладених Ф. Потушняком у праці «Світогляд закарпатського народу», із ментальними рисами закарпатця, художньо відтвореними ним у романі «Повінь». Кілька яскравих прикладів демонструємо в порівняльній таблиці.

Ментальні риси закарпатця	Праця Ф. Потушняка «Світогляд закарпатського народу» (написана в 40-і роки ХХ ст.)	Роман Ф. Потушняка «Повінь» (1959 р.)
Колективізм	«У психічній відношенні у зв'язку із природним міліе у закарпатського українця виробився характер, у якому мало індивідуальних рис. Про це свідчить і соціальна організація. Будучи пастирем, він не міг вести лиш індивідуальне життя, але й родове, групове» [Потушняк 2003, с. 82]; «Індивідуалізм і то значний виявляється тільки у долинянських селах, що зазнали мадярського і німецькою впливу» [Потушняк 2003, с. 84].	«—Громаду, хлопе, тяжко перемочи! Ти думав, що законів нема. Ей, ні, закони є – громадські, що твердіші від світських» [Потушняк 1971, с. 62]; «Воля народу, – каже, – свята. Народ буде всьому газда...» [Потушняк 1971, с. 42]; «— Чому ти село не звідав?» [Потушняк 1971, с. 173].
Релігійність і забобонність	Релігійність закарпатських українців тісно переплетена із забобонністю і «є продуктом установи, нормою, а не проявом спеціальної психіки» [Потушняк 2003, с. 80]; «Релігійність має раціональний характер. Релігійні предмети грають визначну роль у світогляді нашого народу як елементи світогляду. Він зумів пов'язати нові зі старими, релігійні з містичними та аскетичними елементами. Віра у своїй основі є практична – за виконання обрядів, приписів, за молитви, дари і т. п. людина отримує на тому світі щасливе життя, а в противному разі пекло» [Потушняк 2003, с. 86].	«Люди в селі не те що побожні: вся релігійність їх зводиться до додержання постів, обрядів та до страху перед пеклом. Проте гріхи визначені не церквою, а самим життям. Бога на поміч просять лише в біді, тоді обдаровують попа. Бояться упирів» [Потушняк 1971, с. 27]; «До церкви молодь ходить, щоб показатися; старші ходять, бо бояться долі – наглої смерті, хвороби, напасті на худобу...» [Потушняк 1971, с. 27]; «Зранку над селом лунає дзвін, скликає вірних на молитву. І вони щасливі встають з свого ложа, обмивають запалене сонцем і вкрите потом лице та йдуть у храм, одягнувшись у святкову одягу. Ідуть, щоб показатися людям» [Потушняк 1971, с. 245]; «В селі якось була пошесть. А щоб люди не вмирили, то треба попа вдарити лопатою, якою хліб саджають у піч» [Потушняк 1971, с. 35].
Бідність і приниженість	«У характері закарпатських українців є свого роду приниженість. Політичний віковий гніт – спочатку панщини, потім і лихварства, – гніт завжди безжалісний, чужий вплинув на нього. Він став недовірливим і приниженим. Та й сам став уважати себе найнижчим, і сам повірив у це» [Потушняк 2003, с. 81].	«Живуть бідно, але до злиднів звикли: не знають ліпшого, то й вважають, що воно так і має бути» [Потушняк 1971, с. 25]; «Побачивши Федора, селяни, за звичкою бідного чоловіка, полякались і засоромились. Ця звичка була наче інстинктивний прояв ганьби за свою бідність» [Потушняк 1971, с. 177].

Міжнаціональна толерантність – важлива ментальна риса не лише закарпатців, а й українців загалом. У романі «Повінь» художньо спроектовано закріплене в етнічній свідомості українців Закарпаття ставлення до чехів, румунів, угорців, німців. Це історична пам'ять, продукт колективної свідомості, сформований як наслідок експансії, стійкий спогад про минуле. У контексті роману ставлення завойовника до завойованого народу змодельовано, зокрема, через поведінку солдатів, які зупиняються в селі: «Солдати [румуні – ОП] були якісь особливі: ні з ким не сходилися, не розмовляли, ніхто не знав їх думок. Горе було тому, хто мав з ними якусь справу – били до смерті канчуками, не вибираючи куди, не міряючи. А за що били, було тяжко дізнатися» [Потушняк 1971, с. 148]; «В селі стало весело. Ці солдати [чехи – ОП] нічого даром від селян не брали, за все платили, були дуже щедрі. Любили дітей, гралися з ними, жартували з дівчатами і молодичцями» [Потушняк 1971, с. 156]; «Скоро вже всі в селі знали, що по-німецькому «істи» – «есен», «пити» – «трінкен», «курити» – «раухен». У німців добрий тютюн! А німці навчилися кілька слів по-нашому. Знали – «дівчина», «люблю», «вода»... За короткий час вони почували себе як дома. Поки що нікого не зачіпали, та й їх ніхто не займав. Але й дружби з ними не заводили. Одне слово – німець, чужак. З ним не поговориш, не дізнаєшся, що він собі думає. Хай йому...» [Потушняк 1971, с. 308].

Як відомо, найбільш сприятливі умови для формування загальноукраїнської національної свідомості закарпатців існували під час перебування краю в складі Чехословацької Республіки (1919–1939) [Чучка], на що неодноразово звертали увагу історики, лінгвісти, етнологи, культурологи. Як демократична держава, Чехословаччина намагалася проводити помірковану культурно-освітню політику щодо нацменшин. За «чеський період» у Підкарпатській Русі було проведено ряд ефективних реформ, побудовано нові дороги, мости, лікарні, навчальні заклади, урядові споруди, модернізовано міську інфраструктуру тощо. У романі «Повінь» більш-менш гуманне ставлення чеської влади до підкарпатських русинів підтверджує діалог селян:

«– Най би були й ці чехи, ачей не дуже людей деруть.

– Чехи добрі, не горді, кожному кажуть: «Пане!». І нащо то простому чоловікові казати «пане»? Сміх та й годі!» [Потушняк 1971, с. 156]. І досі в ментальній свідомості закарпатців превалює позитивний образ чеського народу як найбільш гуманного представника слов'янства.

У мовній картині світу вагоме місце належить фразеологізмам, конотативна семантика яких транслює інформацію про національну свідомість певного народу. На думку Н. Венжинович, «фразеологічні одиниці – найбільш помітні й своєрідні репрезентанти лінгвокультури, зафіксовані в мові. Саме фраземи наділені яскраво вираженою здатністю відображати й передавати ті ознаки культури, які характерні для різних мовних спільнот у знаковій формі» [Венжинович 2018, с. 386].

Проведене нами дослідження свідчить, що в мовотворчості Ф. Потушняка абсолютну більшість становлять загальнономовні фразеологізми, які характеризують різні види діяльності, зовнішні та внутрішні ознаки людини. Найбільшу репрезентативність виявляють концептосфери:

1) дія і стан особи: «Всім стало відомо і те, що легінь **собі місця не знаходить**, що дівчина цим **пишається**» [Потушняк 1971, с. 15]; «**Василь сидів ні живий, ні мертвий**, мало не вправ» [Потушняк 1971, с. 22]; «– Простий простим зістане... дарма вчиться, – шепотіли сусіди, що повиходили з хат, почувши крик. – Яку **бучу зчини!**» [Потушняк 1971, с. 22]; «**Попам вірити не можна: кожного інша правда**» [Потушняк 1971, с. 196]; «**Попа повинні бути бідні, як народ, іти дорогою Христа й апостолів, а не кланятися мамоні**» [Потушняк 1971, с. 196]; «–**А таких, що вовком на це дивляться, нема?** – спитав Василь» [Потушняк 1971, с. 356] та ін.;

2) ознака дії: «**Всі слухали з відкритими ротами**, тільки Василь і Олена, здавалося, нічого з цього не чули» [Потушняк 1971, с. 16]; «**Потім ні з того ні з сього почав хвалитися своїми воєнними заслугами і подвигами**» [Потушняк 1971, с. 19]; «**Мов обухом вдарило його в голову**» [Потушняк 1971, с. 20]; «–**Я хотів би будувати людям гнізда – будувати по своїй волі і вибору...**» [Потушняк 1971, с. 53]; «**Тоді Михайло взяв з-під себе дошку і з усього розмаху вдарив нею одного й другого по головах**» [Потушняк 1971, с. 78]; «**Пани з усіх сил намагалися їх заспокоїти**» [Потушняк 1971, с. 79] та ін.

Народного колориту мовотворчості митця надають широковживані компаративи на позначення зовнішності, характеру, фізичної сили особи: *дівки як тополі; дружина як ліля; легінь старий, як пес; попадя зла, як оса; хлопці як дуби, хлопець як бук; Олекса малий і чорний, як ворона; чорний, як тарган; сухий, як кажан; надуті, як півники; очі як у вовка; очі як два вулі; очі чорні, як сажа; голова сива, як молоко; лице біле, як папірець; лице сіре, як камінь; голосок – як золотий дзвіночок; голос як водоспад; черево як бубен; кулаки як довбні та ін.*

Влучні народні порівняння часто інтенсифікують різні види діяльності людини: *йшов легко, як тіль; стояв, як стовп; сидів без руху, як статуя; сидить, як п'яний; іде, крадучись, як звір; заскавулів, як пес; заплакав тихо, як мала дитина; перебирають, як худобу; понищити, як варвари; вправ, наче сніп; як камінь, упав; верещав, як поросля; жона, як панія, ходить; дихає, як циганський міх; як горобці, сидять; пішли, як вівці; діти пропадуть, як мухи; задушать, як горобця; як кішка, видряпався; заріжуть, як козута та ін.* У ролі об'єктів компаративних виразів найчастіше виступають назви тварин, рослин та предметів.

Паремійний фонд роману «Повінь» репрезентують переважно приказки і прислів'я про соціальні й родинні стосунки між людьми: «**Простий народився – простим і помреши**» [Потушняк 1971, с. 32]; «**Тільки нетек бунді не брат!**» [Потушняк 1971, с. 41]; «**Бідному нема гаразду**» [Потушняк

1971, с. 46]; «Псові псяча смерть!» [Потушняк 1971, с. 52]; «Лінивого вчи не молотом, а голодом і холодом» [Потушняк 1971, с. 62]; «Буває й жінка мудріша від чоловіка!» [Потушняк 1971, с. 41]; «Чоловік, котрий жінку любить і поважає, вмiє й заробити» [Потушняк 1971, с. 202] та ін.

Висновки. Мовна картина світу закарпатського села початку ХХ ст. в романі «Повiнь» Федора Потушняка відтворена через призму багатогранної особистості автора і є синтезом народної міфології, вірувань, обрядовості, філософії географічного детермінізму (вплив географічного середовища на людину) та екзистенціалізму (психоаналіз людського духу). Спостерігаємо яскраве втілення в романі філософських поглядів, викладених письменником у праці «Світогляд закарпатського народу». Домінантами мовної особистості Ф. Потушняка є філософський антропоцентризм, міфологізм, локальна та регіональна ідентичність.

На підставі аналізу особливостей лексико-семантичної системи твору виокремлено діалектизми, назви одягу, взуття та прикрас, назви осіб, локальні номени, хронологічно марковані номінації та ін. Живе народне мовлення відтворює уявлення про світ за допомогою унікальних діалектних форм, які характеризують побут, родинні стосунки, виробничу діяльність закарпатського села початку ХХ ст. Назви одягу, взуття та прикрас виступають вираз-

ним засобом характеристики зовнішності, вікових, соціальних чи етнічних особливостей персонажів. Мовна картина світу в романі «Повiнь» репрезентує численну парадигму назв осіб за родинними зв'язками, за професією і родом занять, за віком і зовнішніми ознаками, за національністю та місцем проживання, за класовою й політичною належністю, за характером і поведінкою та ін. Етнічну строкатість закарпатського села початку ХХ ст. відображають антропоніми. Основну роль в організації художнього простору роману відіграють локальні назви *село, земля, гора, ліс*. Хронологічно марковані номінації відтворюють історичний колорит Закарпаття кінця ХІХ – початку ХХ ст.

Фразеологічна картина світу в романі «Повiнь» Ф. Потушняка має виразний антропоцентричний характер і демонструє суттєву перевагу загально-мовних фразеологізмів на позначення різних видів діяльності, зовнішніх та внутрішніх ознак людини. Специфікою мовотворчості митця є широке використання компаративів. Паремійний фонд роману «Повiнь» репрезентують переважно приказки і прислів'я про соціальні й родинні стосунки між людьми.

Перспективу подальших досліджень убачаємо в комплексному аналізі творчого доробку Ф. Потушняка з погляду етнолінгвістики, психолінгвістики, лінгвокультурології, лінгвоперсоналогії та інших інноваційних методологій.

Література

1. Барчан В. Мовні засоби експресивності в ліриці Федора Потушняка. *Folium*. 2024. № 4. С. 25–33.
2. Венжинович Н.Ф. Фраземіка української літературної мови: когнітивний та лінгвокультурологічний аспекти: дис. ... д-ра філол. наук: 10.02.01 – українська мова. Київ, 2018. 503 с.
3. Вільчинська Т. Ментальна характеристика концепту «душа» у творчості Федора Потушняка. *Folium*. 2024. № 4. С. 77–81.
4. Грицак М.А. Матеріали до Словника українських говірок Закарпатської області. Вип. 1: А–Б / за ред. П.Ю. Гриценка. Київ: КММ, 2017. 380 с.
5. Єрмоленко С.Я. Мінлива стійкість мовної картини світу. *Мовознавство*. 2009. № 3–4. С. 94–103.
6. Лисиченко Л.А. Лексико-семантичний вимір мовної картини світу. Харків: Вид. група «Основа», 2009. 191 с.
7. Майор Р. Особливості менталітету українців Закарпаття (середина ХІХ – початок ХХ ст.). *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Історичні науки*. 2014. Т. 24. С. 367–387.
8. Папіш В.А. Лінгвопсихоакцентуація елітарної мовної особистості: теорія, історія, дискурсивна практика: монографія / передне слово, наук. ред. проф. Т. А. Космеди. Вінниця-Ужгород: Поліграфцентр «Ліра», 2022. 456 с.
9. Папіш В.А. Темні реєстри Потушнякового слова. URL: <http://surl.li/bggrpaq>.
10. Піпаш Ю., Галас Б. Матеріали до словника гуцульських говірок. Ужгород, 2005. 266 с.
11. Посохова А.В. Когнітивно-семантичні аспекти інтерпретації концептуальної і мовної картин світу (на матеріалі роману А. Хейлі «Airport»). *Науковий вісник ДДПУ імені І. Франка. Серія “Філологічні науки”*. *Мовознавство*. 2018. № 9. С. 160–163.
12. Потушняк Ф. Повiнь. Ужгород: Карпати, 1971. 431 с.
13. Потушняк Ф. Світогляд закарпатського народу. *Потушняк Ф. Я і безконечність. Нариси історії філософії Закарпаття*. Ужгород: МПП «Гражда», 2003. С. 75–88.
14. Сабадош І. Словник закарпатської говірки села Сокириця Хустського району. Ужгород, 2021. 598 с.
15. Селіванова О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. Полтава: Довкілля-К, 2006. 718 с.
16. Сенько І. Роман Федора Потушняка «Повiнь»: хронотопи, прототипи та етнологічні аспекти. *Науковий і мистецький світ Федора Потушняка: матеріали міжнар. наук. конф.* Ужгород: Ліра, 2010. С. 222–233.
17. Сньозик Г. Світоглядно-мовна концепція Федора Потушняка. *Науковий вісник Ужгородського університету*. Серія: Філологія. 2021. Вип. 1 (45). С. 403–409.
18. Філософський енциклопедичний словник. Київ: Абрис, 2002. 742 с.

19. Чижмар О. Образи-символи в романі «Повінь» Федора Потушняка. *Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства*. 2009. Вип. 13. С. 141–142.
20. Чижмар О. Функціонування літературно-художнього антропонімікону в романі Федора Потушняка «Повінь». *Науковий і мистецький світ Федора Потушняка: матеріали міжнар. наук. конф.* Ужгород: Ліра, 2010. С. 179–184.
21. Чучка П. Національна свідомість закарпатських українців у XX столітті: етнолінгвістичний і культурно-історичний аспекти. URL: <http://surl.li/srwpuu>.
22. Ястремська Т. Картина світу і концепт: проблема (пере)осмислення. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність* / гол. ред. Ігор Соляр; НАН України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. Львів, 2020. Вип. 33. С. 394–410.

References

1. Barchan V. (2024) *Movni zasoby ekspresyvnosti v lirytsi Fedora Potushniaka* [Language Means of Expressiveness in Fedir Potushniak's Lyrics]. *Folium*. № 4. S. 25–33 [in Ukrainian].
2. Venzhynovych N.F. (2018) *Frazemika ukrainskoi literaturnoi movy: kohnityvnyi ta linhvokulturolohichnyi aspekty* [Phrases of the Ukrainian Literary Language: Cognitive and Linguistic Culturological Aspects]: dys. ... d-ra filol. nauk: 10.02.01 – ukrainska mova. Kyiv. 503 s. [in Ukrainian].
3. Vilchynska T. (2024) *Mentalna kharakterystyka kontseptu «dusha» u tvorchosti Fedora Potushniaka* [Mental Characteristics of the “Soul” Concept in the Work of Fedir Potushnyak]. *Folium*. No 4. S. 77–81 [in Ukrainian].
4. Hrytsak M.A. (2017) *Materialy do Slovnyka ukrainskykh hovirok Zakarpatskoi oblasti* [Materials for the Dictionary of Ukrainian Dialects of the Transcarpathian Region]. Vyp. 1: A–B / za red. P.Yu. Hrytsenka. Kyiv: KMM. 380 s. [in Ukrainian].
5. Yermolenko S.Ya. (2009) *Minlyva stiikist movnoi kartyny svitu* [The Dynamic and Constant Nature of the Language World Model]. *Movoznavstvo*. № 3–4. S. 94–103 [in Ukrainian].
6. Lysychenko L.A. (2009) *Leksyko-semantychnyi vymir movnoi kartyny svitu* [The Lexical and Semantic Dimension of the Language World Model]. Kharkiv: Vyd. hrupa «Osnova». 191 s. [in Ukrainian].
7. Maior R. (2014) *Osoblyvosti mentalitetu ukrainsiv Zakarpattia (seredyna XIX – pochatok XX st.)* [Features Mentality Ukrainian Transcarpathia (mid 19th – early 20th century)]. *Naukovi pratsi Kamianets-Podilskoho natsionalnoho universytetu imeni Ivana Ohienka. Istorychni nauky*. T. 24. S. 367–387 [in Ukrainian].
8. Papish V.A. (2022) *Linhvopsykhoaktsentuatsiia elitarnoi movnoi osobystosti: teoriia, istoriia, dyskursyva praktyka* [Linguopsychocentuation of an Elite Linguistic Personality: Theory, History, Discursive Practice]: monohrafiia / perednie slovo, nauk. red. prof. T.A. Kosmedy. Vinnytsia-Uzhhorod: Polihraftsentr «Lira», 2022. 456 s. [in Ukrainian].
9. Papish V.A. (2020) *Temni rehistry Potushniakovoho slova* [Dark Registers of Potushnyak's Word]. URL: <http://surl.li/bggpaq> [in Ukrainian].
10. Pipash Yu., Halas B. (2005) *Materialy do slovnyka hutsulskykh hovirok* [Materials for the Dictionary of Hutsul Dialects]. Uzhhorod. 266 s. [in Ukrainian].
11. Posokhova A.V. (2018) *Kohnityvno-semantychni aspekty interpretatsii kontseptualnoi i movnoi kartyn svitu (na materialy romanu A. Kheili «Airport»)* [Cognitive and Semantic Aspects of the Interpretation of the Conceptual and Linguistic Models of the World (based on the Novel by A. Hailey “Airport”)]. *Naukovyi visnyk DDPU imeni I. Franka. Seriiia “Filolohichni nauky”*. *Movoznavstvo*. № 9. S. 160–163 [in Ukrainian].
12. Potushniak F. (1971) *Povin* [The Flood]. Uzhhorod: Karpaty. 431 s. [in Ukrainian].
13. Potushniak F. (2003) *Svitohliad zakarpatskoho narodu* [Worldview of the Ukrainian People]. *Potushniak F. Ya i bezkonechnist. Narysy istorii filosofii Zakarpattia*. Uzhhorod: MPP «Grazhda». S. 75–88 [in Ukrainian].
14. Sabadosh I. (2008) *Slovnyk zakarpatskoi hovirky sela Sokyrnytsia Khustskoho raionu* [The Dictionary of Transcarpathian Patois of Sokyrnytsia Village, Khust District]. Uzhhorod: Lira. 480 s. [in Ukrainian].
15. Selivanova O. (2006) *Suchasna linhvistyka: terminolohichna entsyklopediia* [Modern Linguistics: a Terminological Encyclopedia]. Poltava: Dovkillia–K. 718 s. [in Ukrainian].
16. Senko I. (2010) *Roman Fedora Potushniaka «Povin»: khronotopy, prototypy ta etnolohichni aspekty* [Fedir Potushnyak's Novel “The Flood”: chronotopes, prototypes and ethnological aspects]. *Naukovyi i mystetskyi svit Fedora Potushniaka: materialy mizhnar. nauk. konf.* Uzhhorod: Lira. S. 222–233. [in Ukrainian].
17. Snozyk H. (2021) *Svitohliadno-movna kontseptsiia Fedora Potushniaka* [Fedir Potushnyak's Worldview and Language Concept]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu. Seriiia: Filolohiia*. Vyp. 1 (45). S. 403–409. [in Ukrainian].
18. *Filosofskyi entsyklopedychnyi slovnyk* (2002) [Philosophical Encyclopedic Dictionary]. Kyiv: Abrys. 742 s. [in Ukrainian].
19. Chyzhmar O. (2009) *Obrazy-symvoly v romani «Povin» Fedora Potushniaka* [Symbolic Images in the Novel “Flood” by Fedir Potushnyak]. *Suchasni problemy movoznavstva ta literaturoznavstva*. Vyp. 13. S. 141–142. [in Ukrainian].
20. Chyzhmar O. (2010) *Funktsionuvannia literaturno-khudozhnoho antroponimikonu v romani Fedora Potushniaka «Povin»* [The Functioning of the Literary and Artistic Anthroponymicon in Fedir Potushnyak's Novel

“The Flood”]. Naukovyi i mystetskyi svit Fedora Potushniaka: materialy mizhnar. nauk. konf. Uzhhorod: Lira. S. 179–184 [in Ukrainian].

21. Chuchka P. Natsionalna svidomist zakarpatskykh ukrainsiv u XX stolitti: etnolinhvistychnyi i kulturno-istorychnyi aspekty [National Consciousness of Transcarpathian Ukrainians in the 20th Century: Ethnolinguistic and Cultural-historical Aspects]. URL: <http://surl.li/srwpuy> [in Ukrainian].

22. Yastremska T. (2020) Kartyna svitu i kontsept: problema (pere)osmyslennia [The Language World Model and the Concept: the Problem of (Re)Interpretation]. *Ukraina: kulturna spadshchyna, natsionalna svidomist, derzhavnist* / hol. red. Ihor Soliar; NAN Ukrainy, Instytut ukrainoznavstva im. I. Krypiakevycha. Lviv. Vyp. 33. S. 394–410 [in Ukrainian].

THE LANGUAGE WORLD MODEL OF THE EARLY TWENTIETH-CENTURY TRANSCARPATHIAN VILLAGE IN THE NOVEL “THE FLOOD” BY FEDIR POTUSHNYAK

Abstract. The relevance of the study is due to the deepening of scientific attention to the analysis of the language world model on the basis of a literary text, which will help to identify the general and individual in the structure of the idiolect, trace its cultural conditionality, the formation of a system of value priorities in the artist’s language creation, etc.

The article aims to analyze the means of expressing the language worldview of the Transcarpathian village of the early twentieth century in the novel “The Flood” by Fedir Potushnyak. The realization of this goal involved the solution of the following tasks: to characterize the methodological foundations of studying the language worldview on the material of a literary text; to trace the embodiment of F. Potushnyak’s worldview in his depiction of the language worldview of the Transcarpathian village; to characterize the role of the lexical and semantic system in the language worldview; to pay attention to phraseological means in the structure of a literary text.

It is proved that the language world model of the Transcarpathian village of the early twentieth century in the novel “The Flood” by Fedir Potushnyak is reproduced through the prism of the author’s multifaceted personality and is a synthesis of folk mythology, beliefs, rituals, philosophy of geographical determinism and existentialism. The dominant features of F. Potushnyak’s language personality are philosophical anthropocentrism, mythology, local and regional identity.

The lexical and semantic system of the work includes dialectisms, names of clothes, shoes and jewelry, names of persons, local nomens, chronologically marked nominations, etc. The living vernacular reproduces the idea of the world with the help of unique dialectal forms that characterize the life, family relations, and production activities of the Transcarpathian village of the early twentieth century. The main role in organizing the artistic space of the novel is played by local names: village, land, mountain, and forest.

The phraseological world model in the novel has a distinct anthropocentric character and demonstrates a significant predominance of common phraseology to denote various types of human activity, its external and internal features. The specificity of the artist’s language creation is the wide usage of comparatives.

Keywords: language world model, semantics, name, metaphor, dialectic, phraseology, language personality, language creativity, Fedir Potushnyak.

© Пискач О., 2024 р.

Ольга Пискач – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Ужгородського національного університету, Ужгород, Україна; olha.pyskach@uzhnu.edu.ua; <https://orcid.org/0000-0002-3858-6823>.

Olha Pyskach – Candidate of Philology, Associate Professor of the Ukrainian Language Department, Uzhhorod National University, Uzhhorod, Ukraine; olha.pyskach@uzhnu.edu.ua; <https://orcid.org/0000-0002-3858-6823>.

ПОБУТОВА ЛЕКСИКА УКРАЇНСЬКИХ ГОВОРІВ КАРПАТ

Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Філологія. Випуск № 2 (52)
УДК 811.161.2'282.2

DOI:10.24144/2663-6840/2024.2(52).150–158

Піцура Т. Побутова лексика українських говорів Карпат; кількість бібліографічних джерел – 48; мова українська.

Анотація. Дослідження тематичних груп лексики українських говорів Карпат є актуальним завданням сучасної діалектології, оскільки дає можливість зберегти архаїчні лексичні одиниці, простежити зміни, що відбуваються у говорах. У цьому плані особливо унікальними та щедрими є старожитні говори, оскільки саме вони зберігають у собі свідчення минулих епох, що важливі для вивчення не тільки української мови, а й матеріальної та духовної культури українського народу. До архаїчних говорів належать говори карпатської групи діалектів південно-західного наріччя, а саме: закарпатський, гуцульський, бойківський говори, побутова лексика яких стала предметом наукового дослідження. У науковій літературі неодноразово наголошується на необхідності ґрунтовного дослідження окремих тематичних груп лексики.

Мовознавче зацікавлення лексикою українських говорів карпатської групи говорів бере початки від 30-их років XIX століття, активне дослідження говорів припадає на другу половину XX – початок XXI століття. Так, свого часу об'єктом мовознавчих студій була ботанічна, ентомологічна, лісосплавна, будівельна, транспортна лексика українських говірок закарпатського говору. У статті увага зосереджується на питанні вивчення, систематизації побутової лексики українських говорів Карпат, проаналізовано сучасний стан вивчення побутової лексики українських говорів, розглядається питання класифікації лексичних одиниць у межах тематичних груп побутової лексики.

Побутова лексика – це багатопланова цілісна система, що складається з лексико-тематичних груп й об'єднує різні сфери життєдіяльності людини. У межах побутової лексики виділяємо тематичні групи лексики «назви одягу», «назви взуття», «назви прикрас», «назви хатніх речей». У статті проаналізуємо найбільш знакові архаїчні назви жіночого верхнього довгополого рукавного одягу, що презентують семантичну підгрупу 'верхній довгополий жіночий одяг із саморобного сукна з відлогою', зібрані нами в польових умовах протягом 2002–2008 років у 115 населених пунктах гірських районів Закарпатської, Івано-Франківської, Львівської та Чернівецької областей, у семантико-етимологічному й ареалогічному аспектах.

Ключові слова: ареал, ареалогія, діалектна лексика, етимологія, закарпатський говір, гуцульський говір, номінативна одиниця, побутова лексика, українські говірки.

Формулювання проблеми. Дослідження лексики говорів української мови є вкрай актуальним завданням сучасної діалектології, оскільки фіксує динамічні процеси, що відбуваються у говорах, дозволяє зберегти архаїчні, рідковживані одиниці, простежити зміни, зібрати та вивчити матеріал тематичних груп лексики, що є цінним для наукових студій особливо в цей складний час боротьби українського народу за свою мову та свободу. Адже достеменно відомо, що саме жива народна розмовна мова – це невичерпне, вічне джерело, з якого постійно надходить поповнення і на основі якого відбувається процес оновлення літературної мови, яка, як і наш народ, за вдалим висловом Павла Мовчана, зазнала «вихолощення духовного, вимиву золотоносних покладів, історичного зубожіння» [Мовчан 1989, с. 5]. Для дослідників говори української мови становлять цінність ще й тому, що народна мова як духовна скарбниця українського народу зберігає в собі слова-перли, не поспішає позбутися свого спадку, ще довго утримуєчи їх в своїй структурі. Особливо унікальними та щедрими в цьому плані є старожитні говори, оскільки саме вони зберігають у собі свідчення минулих епох, що важливі для вивчення не тільки української мови, а й матеріальної та духовної культури українського народу. Саме до архаїчних говорів належать говори карпатської групи діалектів південно-західного наріччя, а саме: закарпатський, гуцульський, бойківський, лемківський говори, побутова лексика яких стала предметом нашого науко-

вого дослідження. Названі говори характеризується значною діалектною строкатістю, що властива для окраїнних діалектів і пояснюється великим іншомовним впливом [Дзензелівський 1958].

Аналіз досліджень. Про необхідність ґрунтовного дослідження лексики українських говорів неодноразово наголошувалося в наукових студіях. Вивчення діалектної лексики має досить значну історію, мовознавче зацікавлення лексикою українських говорів карпатської групи говорів, на думку діалектологів [Ястремська 2008, с. 12], бере початки від 30-их років XIX століття, зокрема у працях Івана Вагилевича, Якова Головацького.

Активне дослідження говорів української мови припадає на другу половину XX – початок XXI століття. У свій час різні тематичні групи лексики українських говорів були предметом наукових досліджень, зокрема об'єктом мовознавчих студій була ботанічна [Миголинець 1996], ентомологічна [Філак 1996], лісосплавна [Сабадош 1974], будівельна [Тодер 2012], транспортна лексика українських говірок закарпатського говору [Шкурко 2021], назви їжі, напоїв, посуду [Гоца 2001], однак дослідники зазначають, що й досі лексико-семантична говіркова система все ще вимагає детального вивчення. Для цілісного опрацювання словникового складу необхідною є робота над окремими тематичними групами слів, переважна більшість яких або зовсім не вивчалася, або досліджувалася недостатньою мірою.

Серед тематичних груп лексики привертає увагу побутова лексика, однією з основних частин якої є номенклатура одягу, взуття, прикрас, хатнього начиння, речей домашнього вжитку, адже народні назви одягу, особливо традиційного, назви речей побуту належать до найдавніших лексичних шарів української мови. А давність цієї лексичної системи визначає її цінність для вивчення історії мови, культури й побуту народу. Необхідність досліджувати цю тематичну групу обумовлена також часом і потребою вивчати всі ті складні явища лінгвістичних трансформацій, що відбуваються під впливом соціально-економічного розвитку. Актуальність нашого дослідження зумовлена також і тим, що побутова лексика, зокрема назви одягу, взуття, традиційного костюму, назви хатнього начиння тісно пов'язані з матеріальною культурою українського народу, що у свою чергу є виявом рівня розвитку духовної культури народу. Отже, зростає наукове зацікавлення цією групою і в лінгвістичному, і в загальноісторичному планах.

Вибір теми дослідження визначається також постійним інтересом науковців до питання культури та побуту етнічних груп українців. Мовознавча наука назвами одягу та взуття починає займатися на початку 60-их років ХХ століття. Так, дослідниця А.С. Соколовська у 1969 році опублікувала невелику за обсягом лексикографічну працю про поліські назви одягу. У 80-их роках з'являються публікації Н.І. Пашкової, присвячені вивченню побутової лексики гуцульських говірок [Пашкова 1982]. Слід зазначити, що в цей час виходить значна кількість етнографічних студій, присвячених вивченню культури населення Карпат, де фіксуються назви традиційного одягу бойків, гуцулів та словаків, що компактно проживають на Закарпатті. Лексику одягу та взуття у говорах середнього басейну р. Горині досліджував Ф.Й. Бабій, основні положення викладені у статтях „Назви одягу та взуття говірок Ровенщини з погляду походження” [Бабій 1982], „Лексичні ізгласи ровенського Полісся (на матеріалі назв одягу, взуття)” [Бабій 1978]. Ця ж тематична група Східного Полісся стала об'єктом наукових статей Ганни Березовської [Березовська 2008]. На матеріалах поліських, волинських та подільських говірок здійснила ґрунтовне дослідження Л.Г. Анісімова [Анісімова 1991]. Назви одягу та прикрас у пам'ятках української мови XIV – XVIII століття стали предметом дослідження Г.В. Войтів [Войтів 1995]. До своєї роботи вона залучила максимальну кількість матеріалів писемних джерел Київської доби, сучасної української мови та лексикографічних джерел. Більш детальну інформацію про стан дослідження тематичних груп лексики подано в публікації автора [Піцура 2004]. Поки що в україністиці немає окремого монографічного дослідження побутової лексики українських говірок Карпат.

Методи та методика дослідження. Для реалізації поставлених завдань використовувалися метод лінгвістичної географії, інтерв'ювання носіїв говірки, абстрагування, узагальнення, систематизації, дослідження етимології, методи порівняльного аналізу.

Мета статті. У пропонованій статті увагу зосередимо на лексико-семантичному, етимологічному та лінгвогеографічному аналізі побутової лексики українських карпатських говірок, зібраної нами в польових умовах протягом 2002–2008 років у 115 населених пунктах гірських районів Закарпатської, Івано-Франківської, Львівської та Чернівецької областей.

Виклад основного матеріалу. Побутова лексика – це багатопланова цілісна система, що складається з лексико-тематичних груп й об'єднує різні сфери життєдіяльності людини. У межах побутової лексики виділяємо тематичні групи лексики (ТГЛ) «назви одягу», «назви взуття», «назви прикрас», «назви хатніх речей», у межах названих груп на основі спільних визначальних ознак ‘матеріал виготовлення’, ‘особливості покрою’, ‘наявність/відсутність рукавів’, ‘спосіб носіння’, ‘сезон носіння’, ‘стать користувача’, ‘функціональне призначення’ лексичні одиниці об'єднуємо у 18 лексико-семантичних груп (ЛСГ), а саме: «загальні назви одягу», «назви верхнього одягу», «назви чоловічого одягу», «назви жіночого одягу», «назви деталей одягу», «назви оздоб», «назви чоловічих головних уборів», «назви жіночих головних уборів», «назви жіночих прикрас», «назви предметів для оздоблення зачіски», «назви чоловічого взуття», «назви жіночого взуття», «загальні назви взуття», «назви деталей взуття», «назви хатніх речей», «назви постільних речей», «назви постільної білизни», «назви столової білизни». Більшість вищеназваних ЛСГ має складну ієрархічну будову, у складі яких на основі протиставлення визначальних диференційних ознак (ДО) лексичні одиниці, вступаючи в опозиційні відношення, об'єднуються в різні лексико-семантичні парадигми: семантичні підгрупи, мікрогрупи, ряди і семантичні мікроряди. До прикладу, лексеми чотириконтентного семантичного ряду *кожу́х – ма́нтл'а – полотна́нка – ре́клик* ‘верхній одяг із овчої шкури / сукна / домотканого полотна / купованого матеріалу’ протиставляються між собою на підставі ДО ‘матеріал виготовлення’. Реалізація окремих мотиваційних ознак на мовному рівні спричинила виникнення лексичних протиставлень, що у свою чергу забезпечує чітку структурну організацію та семантичну цілісність конкретних тематичних груп.

Проаналізувавши зібрану нами в карпатських говірках побутову лексику, простежуємо, що найбільшою за кількістю є ЛСГ «Назви верхнього одягу», у складі якої виділяємо 19 семантичних підгруп (СП). Найбільшими є семантичні підгрупи, що презентують архаїчні назви традиційного верхнього довгополого рукавного одягу, так, наприклад, СП «старовинний довгополий чоловічий одяг із домотканого сукна» об'єднує 25 лексичних одиниць. Загалом у лексико-семантичній групі назв верхнього одягу нами зафіксовано понад 360 номінативних одиниць. Детально проаналізуємо найбільш знакові архаїчні назви жіночого верхнього довгополого рукавного одягу, що презентують семантичну підгрупу ‘верхній довгополий жіночий

одяг із саморобного сукна з відлогою' в обстежуваних закарпатських, гуцульських, буковинських та бойківських говірках.

Бурка, верхній довгополий жіночий одяг із саморобного сукна з відлогою: *г'ул'а, г'ул'а, уйош, б'унда, б'урка, сир'дак, каф'тан, кап'тан, ман'та, ман'тил', ма'нтл'а, лий'бак, сар'дак, по'нд'ола, домотк'аної, к(г)амаз'ол'а, камаз'ул'а, по'л'с'ка камаз'ол'а, сукон'а камаз'ол'а, кам'ізел'ка, камз'ол, ка'бат, кабат'іна, об'єрок, ге'рок.*

Описувана реалія майже вийшла із повсякденного життя мешканців Карпат, хоча ще до середини ХХ століття використовувалася на Гуцульщині, де була обов'язковим елементом весільного вбрання, ознакою заможності. Інформатори с. Кривопілля згадують, як жодне весілля не обходилося без *г'ул'і*, наречені часто позичали її від інших мешканців села, щоб у повному строї верхи на конях йти до церкви. Етнографи вважають гуглю специфічно гуцульським видом одягу; див. [Вовк, с. 139; Головацький 1877], вказують на її подібність до корзно – верхнього одягу вельмож часів Київської Русі [Нідерле 1924]. У складеному вигляді гугля схожа на мішок не зашитий з однієї сторони, це плащоподібний безрукавний одяг із білого сукна з капюшоном, що одягається як накидка, на грудях зав'язується шерстяними нитками з китицями, зрідка защіпається на мідні чепраги, краї гуглі скромно обшиті червоними, зеленими нитками, оздоблені крученими шнурочками. Етнографічні джерела стверджують, що уже в Х–ХІ ст. слов'яни, особливо східні, поряд зі світою використовували декілька різновидів верхнього, відкритого на грудях одягу, виготовленого із важкого цінного привозного матеріалу, з вузькими чи широкими рукавами, з стоячим або відкидним коміром [Нідерле 1924, с. 164].

Назва *г'ул'а* поширена в центральній частині гуцульського говору; див. ще [ГГ 1997, с. 55], *г'уль'а* [Грінченко т. 1, с. 252], *г'ул'а* 'плащ з капішоном' з ремаркою 'гуцульське' подає [Желехівський 1886, с. 170], пор. ще у говірках Рахівщини *г'ул'і* 'гулі, нарости' [ПГ 2005, с. 44], у борж. *г'уғы* (згуб.) 'будь-який верхній одяг'. У поодиноких середньополіських говірках фіксуємо *г'ул'а, г'ул'а* 'тулубаста мішкувата свита, яка обшивалася по швах жовтими шнурками' [Гримашевич 2002, с. 40], у наддніпрянських *г'ул'ув'атий* 'покритий шишками' [Грінченко т. 1, с. 252]. Відповідні форми назви простежуються в північно-західній (пор. п. діал. *gugla* 'висока селянська шапка' [ЕСУМ т. 1, с. 611], ч., слц. *kukla* 'каптур у пастуха, зроблений із мішка, один кінець якого засунутий у другий, так що капюшон закриває голову і спину', 'в'язаний зимовий одяг', тут пор. ще зафіксовану в ужанській говірці с. Кам'яниця перехідну форму *к'ікл'а* 'верхній одяг із домотканого сукна; піджак') і південно-східній частинах карпато-балканського мовного обширу: на захід від р. Дністер у басейні р. Прут, вздовж течії Дунаю до його притоки Морави [ЗКДА, к. 121]; пор. болг., м. *гугла* 'висока селянська шапка', хорв., слн. *gūgla* 'шапка, футляр, покришка' [ЕСУМ т. 1, с. 611]. Поки немає одностайності у визначенні

етимології слова: висловлюються припущення, що *г'ул'а* – запозичення з румунської; пор. рум. *glugă* 'вовняний одяг гуцулів' [Rudnycky 1, с. 884], імовірно, що в слов'янські мови назва прийшла через німецьку; пор. ранньо-нвн. *gugel, kugel* 'капюшон', з латинської *cucula* id. [ЕСУМ т. 1, с. 611]. У цьому випадку семантичний розвиток відбувається за поширеною схемою 'назва частина одягу' > 'назва одягу'. З іншого боку, широке представлення відповідних форм назви *г'ул'а* в ряді слов'янських мов, визначення спільної первинної семи 'щось опукле, обмотане' в семантичному полі споріднених слів *г'ул'а* 'наріст на голові' [ПГ 2005, с. 44], 'наростень на тілі' [Глуховцева 2003, с. 61], 'вид високої зачіски у формі закрученої, закладеної коси' [Сизько 1990, с. 25], *гог'уник* 'капюшон' [ГГ 1997, с. 53], а також назви рослини *к'ук'іл'* *Agrostemma* L., форма ковпачків якої нагадує шапочку, пор. ще п. *kukla* 'лялька, скручена із соломи; чернечий каптур; жіночий головний убір' [ЕСУМ т. 3, с. 128], інші значення номена у слов'янських мовах, дозволяють виводити форму *г'ул'а* як спільнослов'янську, успадковану від індоєвропейської дієслівної основи **geu-* 'схилати, кривити, робити опуклим' [ЕСУМ т. 1, с. 616].

У говірці с. Кривопілля паралельно з *г'ул'а* виступає назва *ман'та*. Обидві форми у свідомості діалектоносіїв чітко протиставляються за ДО 'стать користувача' і (нерегулярно) 'колір': *г'ул'а* – *ж'ін'о́ча б'іла, ман'та* – *чолов'і́ча с'і́ра*. Як застаріле слово *ман'та* 'широка і довга одежина із сукна домашнього виробу', 'довгий суконний плащ' фіксується ще в буковинських говірках [СБГ 2004, с. 277], у середньополіських – 'тулубаста свита з каптуром, з білої тканини, обшита по швах жовтими нитками', 'жіночий верхній одяг типу пальта' [Гримашевич 2002, с. 92], у південно-степових – 'бурка, сіряк, свита' [Москаленко 1958, с. 50], у середньонадніпрянських – 'різновид суконної свити, зшитої мішком' [Грінченко т. 2, с. 407]. Назва відома ще у говорах польської та болгарської мов; пор. п. *manita* 'плащ', болг. *манта* 'ватник', і вважається запозиченням з румунської; пор. рум. *manță* 'плащ, накидка', яке від фр. *mante* 'довга жіноча накидка', що зводиться до лат. *manta* 'плащ' [ЕСУМ т. 3, с. 386], де акцентний варіант *ман'та* 'плащ' маркується як діалектний.

Слово *ма'нтл'а*, його фонетичні та морфологічні варіанти *ма'нкл'а, ман'тил', ма'нтл'і, ман'тєл'* в обстежених говірках вживаються у значенні 'вид одягу із фабричного (державного) полотна', 'плащ', 'плащ вівчаря', 'плащ із грубого домотканого полотна', 'солдатська шинель', 'німецька шинель', 'пальто'), див. ще [СЗГ 2008, с. 166; Онишкевич 1984, т. 1, 430], ідентифікується мовцями як застаріле. Ареал назви продовжується ще в буковинських (*ма'нтл'а* 'плащ, пальто, шинель' [СБГ 2004, с. 277]), наддністрянських (*ма'нтл'(i,e)а* 'верхній довгий сукняний одяг' [Шило 2008, 169]), поодиноких поліських говірках; пор. *ман'тєл'* 'старий одяг' [Аркушин 2000, т. 1, с. 304]. Назва відсутня в лексикографічних джерелах сер. ХІХ – поч. ХХ ст., у [СУМ т. 4, с. 624] подаються спільнокореневі *ман'тиль'я* як застаріле 'коротка жіноча накидка без

рукавів', *мантія* 'довгий широкий одяг у вигляді плаща, що спадає до землі'. З інваріантним значенням 'вид верхнього одягу' описувана назва відома більшості слов'янських мов (п., нл. *mantel*, ч., вл. *mantl*, болг. *мантел*, м., серб. *мантил*) і вважається запозиченням з німецької; пор. н. *Mantel* 'шинель, плащ, пальто', що від лат. *mantellum* id. [ЕСУМ т. 3, с. 387], див. ще [ЗКДА, к. 116].

Назва *бурка* відома майже всім українським говорам; пор. у бойк. 'чемерка; суконний чобіт' [Онишкевич 1984, т. 3, с. 77], 'вовняний плащ; каплуза' [Желехівський 1886, с. 50], 'вид черевика в опанчі; верхній одяг' [Грінченко т. 1, с. 112], наддністрянських 'пальто з овечої вовни' [Шило 2008, с. 63], поліс. 'верхній довгополий чоловічий одяг із сукна; тканина спідниці' [Аркушин 2000 т. 1, с. 38], сімнадцять значень цього слова у середньополіс. говірках фіксує [Гримашевич 2002, с. 26–27], пор. ще *бурки* 'валянки'. У писемних пам'ятках української мови *бурка* 'різновид верхнього одягу' фіксується з 1605 року [ССТУМ XVI–XVII ч. 3, с. 99], у [СУМ т. 1, с. 258] подається як нормативне тільки у значенні 'повстаний безрукавний плащ або накидка з козячої вовни, переважно на Кавказі'. Відома назва й іншим слов'янським мовам; пор. р. *бурка* 'валяний овечий круглий плащ, з прикріпленням до нього ззовні мохнатим козиним пухом; безрукавна опанча для вершника', бр. *бурка* 'повстаний плащ', п., ч., слц. *burka*, серб. *бурка* id. [ЕСУМ т. 1, с. 302], і найчастіше кваліфікується як суфіксальний дериват від прикметника *бурий* 'темно-коричневий із сіруватим або червонуватим відтінком' [СУМ т. 1, с. 258], мотивований кольором виробу [Brückner 1970, с. 49–50; Rudnycky I, с. 261]. Пропонується також виводити слово *бурка* від перс. *bärk* 'плече' з пізнішим народноетимологічним зближенням з *бурій*, останнім часом зводять його до лат. *burra* 'стрижена вовна, грубий мохнатий одяг' або ж зіставляють з тюрк. *бур-* / *бурк-* 'морщити, закривати, кутатись' [ЕСУМ т. 1, с. 300–302].

Для позначення описуваної реалії використовується ще назва *сердак*, яка із ремаркою 'діалектне' фіксується у [СУМ т. 9, с. 58] у значенні 'рід верхнього теплового короткого одягу', і поширена у гуцульських та буковинських говірках. Щоправда, слід відзначити окремі відмінності у семантиці, так гуц. *се(а)рдак* 'верхній короткий чоловічий і жіночий рукавний одяг із чорного сукна, з невеликим стоячим коміром на зав'язках, прикрашений біля горла китицями' (с. Кривопілля, с. Зелене Івано-Франківська область), бук. *срдак* – 'довгий чоловічий одяг із битої вовни', 'короткий чоловічий піджак із домотканого нефарбованого сукна, у жінок трохи розширений донизу'. У бойківських [Онишкевич 1984 т. 2, с. 210], волинських, подільських [Грінченко т. 4, с. 102] та поліських [Аркушин 2000 т. 2; Гримашевич 2002, с. 144] говірках це слово вживається й на позначення безрукавки з полотна чи овечої шкіри. Форма *serdak* відома польській ('хутряна безрукавка, часто з вишивкою і прикрасами'), словацькій ('чоловіча та жіноча безрукавка з овечої шкіри'), румунській мовам ('піджак з купо-

ваної матерії; довгий чоловічий верхній одяг з рукавами і відкидним коміром, на гудзиках') [ЗКДА, к. 118]. Щодо походження слова висловлюються різні припущення: традиційно вважається, що форма *сердак* – тюркізм; пор. тюрк. *şirdag*, *şerdag*, чаг. *шірдак* 'вид одягу' [ЕСУМ т. 5, с. 217; Матейко 1977 с. 101]. Виведення *сердак* із фр. *surtout* 'накидка' менш імовірно.

У бойківському говорі фіксуємо варіанти *каптан*, *кафтán*, *кахтан*, що позначають ще безрукавний жіночий одяг довжиною до колін; пор. *кахтан* з *колами* 'плащ, приталений у поясі, нижче розшитий клинами, які називаються колами', *кахтан'е* 'кофта із зборками на стегнах' [Онишкевич 1984 т. 1, с. 343]. Ареал назви продовжується далі на схід майже по всій Україні; див. буков. *кафтán*, *кафтáнок* 'пальто; довгий жакет; кофта' [СБГ 2004, с. 193], лемк. *кафтан*, *кафтанік* 'каптан; чоловічий верхній одяг без рукавів' [Пиртей 1986, с. 158], волин. *каптанка* 'верхній одяг типу кофти', середньонадн. *капán*, *каптанéц*', *каптанок* 'верхній одяг із сукна' [Грінченко т. 2, с. 218], поліс. *каптан* 'верхній жіночий одяг без рукавів' [Аркушин 2000 т. 1, с. 210], 'жіноча блузка', 'теплий піджак', 'старовинний одяг без рукавів довжиною до колін, що облягає стан'; див. ще [Гримашевич 2002, с. 61]. Уперше у писемних пам'ятках слово *каптан* засвідчене у середині XVI ст. [Войтів 1997, с. 245], у сучасній українській літературній мові *кафтán* трактується як діалектне і застаріле [СУМ т. 4, с. 122], нормативною визначається форма *каптан* 'старовинний чоловічий верхній одяг із довгими лапами' [ib., с. 97]. У слов'янських мовах (пор. р., бр., болг., м., серб. *кафтан*, п., ч., слц., слн. *kaftan*) вважається запозиченням із турецької мови; пор. тур. *kaftan* 'верхній довгий одяг'; детально див. [ЕСУМ т. 2, 337].

Рідше для позначення довгополого верхнього жіночого одягу із відлогою у закарпатському говорі вживається слово *кабат*, яке в інших українських говорах є полісемантичним і вживається ще у значенні 'піджак; спідниця, солдатський мундир' [Грінченко т. 2, с. 203; Желехівський 1886, с. 328], 'куртка, солдатський мундир часів Австро-Угорщини; кофта з простого матеріалу' [СБГ 2004, с. 179], 'верхній короткий сукняний одяг', 'короткий каптан' [Онишкевич 1984 т. 1, с. 332], 'довга і широка жіноча спідниця; каптан, шинель' [Пиртей 1986, с. 50], 'піджак' [Аркушин 2000, т. 1, с. 202], 'верхній одяг без рукавів; верхній чоловічий зимовий одяг з грубого сукна, схожий на пальто' [Гримашевич 2002, с. 57], 'старовинний короткий одяг із домотканого сукна, з великим вирізом на грудях, обшивався стрічками; жіноча безрукавка', 'сукняний або полотняний піджак чи жакет; довге пальто зі складками ззаду', *кабат'е* 'безрукавка' [Шило 2008, с. 134]. Як діалектне *кабат* 'солдатська куртка, пальто' наводиться у [СУМ т. 4, с. 64].

З інваріантним значенням 'різновид верхнього одягу' назва відома на всьому карпато-балканському [ЗКДА т. 2, к. 117], а навіть загальнослов'янському мовному просторі. Традиційно вважається спільно-

слов'янським запозиченням із перської через уг. *kabát* 'пальто, плащ, піджак' чи п. *kabat* 'верхній одяг' [Brückner, с. 211]; пор. перс. *kabā* 'вид короткого одягу, каптан', що з ар. *kabā*- id.; зіставляється також із прус. **kab-at-*, лтс. *kabata* 'кишеня' [ЕСУМ т.2, с. 331].

У писемних джерелах української мови слово *ка́бат* трапляється з середини XVII ст. [ССТУМ XVII ч. 14, с. 3], детально про фіксацію у писемних пам'ятках див. [Войтів 2003, с. 250].

Слово *лийба́к* 'верхній чоловічий одяг, сірак' – ймовірно, результат метонімічного перенесення значення з агента *либа́к* 'робітник, що видобував нафтопродукти найпримітивнішим способом' [СУМ т. 4, с. 482], 'робітник, що збирає нафту з поверхні води' [Грінченко т. 2, с. 357], пор. *либавка* 'худоба, що з'їдає тільки верхи корму', *либе́ць* 'жебрак' [Желехівський 1886, с. 403], що від *либати* 'збирати нафту з поверхні води примітивним способом', псл. *libiti* 'збирати, надбирати, знімати', яке споріднене з лат. *libo* 'надбираю, трохи знімаю, куштую, видобуваю, доторкуюсь' [ЕСУМ т. 3, с. 229], з подальшим народноетимологічним зближенням із *лейбик* 'безрукавка'. До того ж, за свідченнями мешканців с. Урич, у говірці якого зафіксовано слово *лийба́к*, на околицях села й сьогодні збирають нафту для видобування бензину кустарними методом.

Гуцульське *лейба́н* у досліджуваних говірках означає ще 'верхній одяг домашнього виробництва', 'святковий верхній короткий одяг із домашнього сукна, переважно чорного кольору, оздоблений вишивкою та китицями, без застібок, на зав'язках під шиєю' (с. Косівська Поляна), 'зношений, колись святковий верхній одяг'; пор. *лейба́н* – *страшне верхн'є вбран':е* (с. Ділове), утворено за допомогою суфіксального форманта *-ан* від іншомовної основи; пор. н. *Leib* 'тіло, талія' [ЕСУМ т. 3, с. 214].

Оскільки описувана реальія майже виходить із побуту мешканців Карпат, поступово для іменування описуваної реальії у досліджуваних говірках почали використовуватися полісемантичні назви *ге́рок, ка́бат, кабаті́на, камазо́л'а, камазу́л'а,*

пóл'с'ка камазо́л'а, сукóн:а камазо́л'а, кам'ізе́л'ка, не такі давні, як вищеописані лексеми, що у свідомості мовців уже не ідентифікуються як спеціалізовані й поступово архаїзуються.

Висновки. Проаналізувавши назви, що презентують семантичну групу 'верхній довгополий жіночий одяг із саморобного сукна з відлогою', доходимо висновку, що лексика досліджуваних говірок різноманітна, спеціалізована, здиференційована і становить інтерес для мовознавчої науки. Оскільки описувана реальія презентує давній різновид верхнього одягу, більша частина проаналізованих назв є архаїчними, а саме: *гу́л'а, ту́л'а, у́йош, бу́нда, сарда́к, си́рда́к, манта́, манті́л', ма́нтл'а, лийба́к, по́нд'ола, ка́бат, кабаті́на, обéрок, ге́рок,* тому відходять із активного вжитку, майже не вживаються у мовленні молодого покоління. За походженням – це переважно давні запозичення із тюркських мов (*ту́л'а, бу́нда, си́рда́к, сарда́к, кафта́н, капта́н, ма́нтл'а, камазу́л'а*) через посередництво румунської або польської мови. Окремі лексичні одиниці, наприклад, *у́йош, ка́бат, ге́рок,* запозичені говорами з угорської мови, з німецької засвоєні *камзо́л, манта́, манті́л', обéрок.* Від запозичених основ засобами українського словотвору утворені *кабаті́на, кам'ізе́л'ка, лийба́к, по́нд'ола.* Група питомих назв реалізується через назви *бу́рка, домотка́нойе* і є скромна за чисельністю. Аналітичні назви *пóл'с'ка камазо́л'а, сукóн:а камазо́л'а* поодинокі використовуються в окремих говірках, в основному виражають основну диференційну ознаку 'матеріал виробу'. Як бачимо, проаналізована у статті лексико-семантична група «верхній довгополий жіночий одяг із саморобного сукна з відлогою» є різноманітною за складом та походженням, багатою та потребує подальшого збору, фіксації та наукових студій. Під впливом змін у суспільстві відбуваються стрімкі зміни в лексичній, назви традиційного одягу відходять, архаїзуються, витісняються неологізмами, що позначають сучасні предмети вжитку, і з часом ці процеси характеризуються стрімкою динамікою.

Література та умовні скорочення назв джерел

1. Анісімова Л.Г. Назви верхнього одягу у поліських, волинських та подільських говірках. *Дослідження з української діалектології.* Київ, 1991. С. 126–137.
2. Аркушин – Аркушин Г.Л. Словник західнополіських говірок: у 2 т. Луцьк, 2000.
3. Бабій Ф.Й. Ізгласи ровенського Полісся (на матеріалі назв одягу, взуття). *Проблеми дослідження діалектної лексики та фразеології української мови: Тези доповідей.* Ужгород, 1978. С. 175–177.
4. Бабій Ф.Й. Назви одягу та взуття говірок Ровенщини з погляду їх походження. *Лексика української мови в її зв'язках з сусідніми слов'янськими і неслов'янськими мовами: Тези доповідей.* Ужгород, 1982. С.72–74.
5. Березовська Г. Назви взуття у говірках Східного Поділля. *Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства: зб. наук. пр.* Ужгород, 2008. Вип. 12: Українська діалектна лексика як об'єкт словникарства та лінгвогеографії. С. 74–77.
6. Верхратський І. Знадоби до пізнання угорсько-руських говорів: (Ч. I: Говори з наголосом подвижимим). *Записки НТШ.* Львів, 1899. Т. XXVII. С. 1–68; Т. XXVIII. С. 69–94; Т. XXIX. С. 95–200; Т. XXX. С. 201–276 (Словарець).
7. Вовк Х. Студії з української етнографії та антропології. Прага, б. р. в. 355 с.
8. Войтів Г.В. Назви жіночих шийних прикрас у гуцульському говорі. *Лінгвістичні та етнолінгвістичні дослідження.* Київ, 1995. С. 58–61.
9. Войтів Г.В. Назви одягу в пам'ятках української мови XIV – XVIII ст.: Автореф. дис. ... канд. філол.

наук. Львів, 1995. 24 с.

10. Войтів Г.В. Назви головних уборів у пам'ятках української мови (історія, семантика, функціонування). *Записки Наукового товариства ім. Шевченка*. Т. ССХІ. Львів, 2003. С. 271–299.
11. ГГ – Гуцульські говірки: Короткий словник. Львів, 1997.
12. Глуховцева К. Лінгвістичний атлас лексики народного побуту українських східнословобожанських говірок. Луганськ, 2003.
13. Головацкий Я.Ф. О народной одежде и убранстве русинов или русских в Галичине и северо-восточной Венгрии. Спб.: тип. В. Киршбаума, 1877. 83 с.
14. Гримашевич – Гримашевич Г.І. Словник назв одягу та взуття середньополіських і суміжних говірок. Житомир, 2002. 184 с.
15. Грінченко – Словарь української мови / За ред. Б.Д. Грінченка. Київ, 1907–1909. Т. 1–4.
16. Гоца Е.Д. Назви їжі й кухонного начиння в українських карпатських говорах: автореф. дис. ... канд. філол. наук. Ужгород, 2001. 20 с.
17. Дзендзелівський Й.О. Про відношення закарпатських говорів до бойківських у галузі лексики. *Доповіді та повідомлення УЖДУ: Серія філол.* Ужгород, 1958. Вип. III.
18. ЕСУМ – Етимологічний словник української мови: у 7 т. Київ, 1982–2012.
19. Желехівський – Малоруско німецький словарь / уложили Є. Желехівський і С. Недільський. Львів, 1886.
20. Закарпатський діалект: бібліографічний покажчик / Укл. І.В. Сабадош, О.Ф. Миголинець, О.Д. Пискач; відп. ред. І.В. Сабадош. Ужгород, 2009. 136 с.
21. Матейко К.І. Український народний одяг. Київ: Наукова думка, 1977. 222 с.
22. Миголинець О.Ф. Ботанічна лексика українських говорів Закарпатської області: автореф. дис. ... канд. філол. наук. Ужгород, 1996. 24 с.
23. Мовчан П. Український народ і його мова. *Літературна Україна*. 1989. 30 листопада.
24. Москаленко А.А. Словник діалектизмів українських говірок Одеської області. Одеса, 1958. 77 с.
25. Негрич – Негрич М. Скарби гуцульського говору: Березові. Львів, 2008. 224 с.
26. Нідерле Л. Побут і культура давніх слов'ян. Прага, 1924. 287 с.
27. Онишкевич – Онишкевич М.Й. Словник бойківських говірок: у 2 т. Київ, 1984.
28. Пашкова Н.І. Загальна назва одягу в українських говорах. *Лексика української мови в її зв'язках з сусідніми слов'янськими і неслов'янськими мовами: Тези доповідей*. Ужгород, 1982. С. 102–103.
29. Пашкова Н.І. Назви верхнього одягу. *Гуцульщина: Лінгвістичні етюди*. Київ, 1991. С.49–58.
30. Пиртей – Пиртей П.С. Словник лемківської говірки (матеріали для словника). Івано-Франківськ, 1986. 460 с.
31. ПГ – Піпаш Ю., Галас Б. Матеріали до Словника гуцульських говірок (Косівська Поляна і Росішка Рахівського району). Ужгород, 2005. 266 с.
32. Піцура Т. Побутова лексика українських карпатських говорів як предмет наукового вивчення. *Науковий вісник Ужгородського університету: Серія "Філологія"*. Ужгород, 2004. Вип. 9. С. 42–46
33. Сабадош І.В. Лексика лесосплава українських говорів Карпат: автореф. дис... канд. філол. наук. Ужгород, 1974. 20 с.
34. СЗГ – Сабадош І.В. Словник закарпатської говірки села Сокирниця Хустського району. Ужгород: Ліра, 2008. 480 с.
35. СБГ – Словник буковинських говірок. Чернівці: Вежа. 2004. 688 с.
36. Сизько – Сизько А.Т. Словник діалектної лексики говірок сіл південно-східної Полтавщини: Навч. посібник. Дніпропетровськ, 1990. 100 с.
37. ССтУМ – Словник староукраїнської мови XIV–XV ст.: в 2 т. Київ: Наукова думка, 1977–1978.
38. СУМ – Словник української мови: в 11 т. Київ, 1970–1980. Т. 1–11.
39. Тодер Д. Будівельна лексика українських говорів Закарпаття як предмет наукового дослідження. *Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства: збірник наук. праць*. Ужгород, 2012. Вип. 17. С. 63–67.
40. Тодер Д. Лексика, пов'язана з житлом та прилеглою до нього територією, в українських говорах Закарпаття. *Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства: збірник наукових праць*. Ужгород, 2013. Вип. 18. С. 78–87.
41. Українська мова: Енциклопедія. Київ, 2000. 752 с.
42. Філак І.Я. Ентомологічна лексика українських говорів регіону Карпат: Автореф. дис. ... канд. філол. наук. Ужгород, 1997. 20 с.
43. Шило, 2008 – Шило Г. Наддністрянський регіональний словник. Львів – Нью-Йорк, 2008. 288 с.
44. Шкурко Г.В. Назви, пов'язані із традиційними видами транспорту та комунікаціями, в українських говорах Закарпаття: Автореф. дис. ... канд. філол. наук. Львів, 2021. 20 с.
45. Шухевич – Шухевич В. Гуцульщина: у 5 т. Верховина, 1997–2000. Т. 1–4
46. Ястремська Т. Традиційне гуцульське пастухування. Львів, 2008. 424 с.
47. Brückner– Brückner A. Słownik etymologiczny języka polskiego. Warszawa, 1970. 806 s.
48. Rudnycky – Rudnycky J. An etymological dictionary of Ukrainian language. Winnipeg, 1962–1982. Vol. 1–2.

References

1. Anisimova L.H. (1991) Nazvy verkhnoho odiahu u poliskykh, volynskykh ta podilskykh hovirkakh. [Names of Outerwear in Polish, Volyn and Podil Dialects]. *Doslidzhennia z ukraïnskoi dialektolohii* Kyiv. S. 126–137 [in Ukrainian].
2. Arkushyn – Arkushyn H.L. (2000) Slovník zachidnopoliskykh hovirok: u 2 t [Dictionary of Western Polish Idioms in 2 t]. Lutsk [in Ukrainian].
3. Babii F.I. (1978) Izohlosy rovenskoho Polissia [Isoglosses of Rivne Polissia]. *Problemy doslidzhennia dialektnoi leksyky ta frazeolohii ukraïnskoi movy: Tezy dopovidei*. Uzhhorod. S. 175–177 [in Ukrainian].
4. Babii F.I. (1982) Nazvy odiahu ta vzuttia hovirok Rovenshchyny z pohliadu yikh pokhodzhennia [Names of Clothes and Shoes of the Rivne Dialects from the Point of View of Their Origin]. *Leksyka ukraïnskoi movy v yii zviyazkakh z susidnimy slovianskymy i neslovianskymy movamy: Tezy dopovidei*. Uzhhorod. S.72–74 [in Ukrainian].
5. Berezovska H. (2008) Nazvy vzuttia u hovirkakh Skhidnoho Podillia [Names of Shoes in the Dialects of Eastern Podillia]. *Suchasni problemy movoznavstva ta literaturoznavstva: zb. nauk. pr.* Uzhhorod. Vyp. 12: Ukraïnska dialektna leksyka yak obiekt slovnykarstva ta línhvohoeohrafii. S. 74–77. [in Ukrainian].
6. Verkhratskyi I. (1899) Znadoby do piznannia uhorsko-ruskykh hovoriv [Needs for Learning the Hungarian-Russian Dialects]. *Zapysky NTSh*. Lviv, T. 37. S. 1–68; T. 38. S. 69–94; T. 39. S. 95–200. (Slovarets). [in Ukrainian].
7. Vovk Kh. (1928) Studii z ukraïnskoi etnografii ta antropolohii [Studies in Ukrainian Ethnography and Anthropology]. Praha. 355 s. [in Ukrainian].
8. Voitiv H.V. (1995) Nazvy zhinochykh shyinykh prykras u hutsulskomu hovori [Names of Women's Neck Ornaments in the Hutsul Language]. *Hutsulski hovirky: Línhvistychni ta etnolínhvistychni doslidzhennia*. Kyiv. S. 58–61 [in Ukrainian].
9. Voitiv H.V. (1995) Nazvy odiahu v pamiatkakh ukraïnskoi movy XIV – XVIII st. [Names of Clothes in Monuments of the Ukrainian Language of the 14th – 18th Centuries]: The author's abstract of Doctor of Philology. Lviv. 24 s. [in Ukrainian].
10. Voitiv H.V. (2003) Nazvy holovnykh uboriv u pamiatkakh ukraïnskoi movy [Names of Headdresses in Monuments of the Ukrainian Language]. *Zapysky Naukovoho tovarystva im. Shevchenka*. Lviv. S. 271–299 [in Ukrainian].
11. Hh – Hutsulski hovirky: Korotkyi slovník [Hutsul Dialects: A Short Dictionary]. Lviv, 1997 [in Ukrainian].
12. Hlukhovtseva K. (2003) Línhvistychnyi atlas leksyky narodnoho pobutu ukraïnskykh skhidnoslobozhanskykh hovirok [Linguistic Atlas of the Lexicon of Folk Life of Ukrainian East Slobozhan Dialects]. Luhansk [in Ukrainian].
13. Holovatskyi Ya.F. (1877) O narodnoi odezhde y ubranstve rusynov yly ruskykh v Halychyne y severo-vostochnoi Venhryi [On the Folk Costumes and Decorations of Rusyns or Russians in Galicia and North-Eastern Hungary]. Spb.: typ. V. Kyrshbauma. 83 s. [in Russian].
14. Hrymashevych – Hrymashevych H.I. (2002) Slovník nazv odiahu ta vzuttia serednopoliskykh i sumizhnykh hovirok [Dictionary of Clothing and Footwear Names of Central Polish and Neighboring Dialects]. Zhytomyr. 184 s. [in Ukrainian].
15. Hrinchenko – Slovar ukraïnskoi movy / Za red. B.D. Hrinchenka [Dictionary of the Ukrainian Language]. Kyiv, 1907–1909. T. 1–4 [in Ukrainian].
16. Gotsa E.D. (2001) Nazvy yizhi y kukhonnoho nachynnna v ukraïnskykh karpatskykh hovorakh [Names of Food and Kitchen Utensils in Ukrainian Carpathian Dialects]. The author's abstract of Doctor of Philology. Uzhhorod. 20 s. [in Ukrainian].
17. Dzendzelivskyi Yo.O. (1958) Pro vidnoshennia zakarpatskykh hovoriv do boikivskykh u haluzi leksyky [About the Relation of Transcarpathian Dialects to Boyko Dialects in the Field of Vocabulary]. *Dopovidi ta povidomlennia UzhdU: Serii filol.* Uzhhorod. Vyp. 3 [in Ukrainian].
18. ESUM – Etymolohichni slovník ukraïnskoi movy: u 7 t [Etymological Dictionary of the Ukrainian Language in 7 t]. Kyiv, 1982–2012 [in Ukrainian].
19. Zhelekhivskyi – Malorusko-nimetskyi slovar [Malorusko-German Dictionary] / Ulozhyly Ye. Zhelekhivskyi i S. Nedilskyi. Lviv, 1886. [in Ukrainian].
20. Zakarpatskyi dialekt: bibliohrafichni pokazhchyk [Transcarpathian Dialect: Bibliographic Index] / ukl. I.V. Sabadosh, O.F. Myholynets, O.D. Pyskach; vidp. red. I.V. Sabadosh. Uzhhorod, 2009. 136 s. [in Ukrainian].
21. Mateiko K.I. (1977) Ukraïnskyi narodnyi odiah [Ukrainian Folk Clothes]. Kyiv: Naukova dumka. 222 s. [in Ukrainian].
22. Myholynets O.F. (1996) Botanichna leksyka ukraïnskykh hovoriv Zakarpatskoi oblasti [Transcarpathian Dialect: Bibliographic Index]. The author's abstract of Doctor of Philology. Uzhhorod. 24 s. [in Ukrainian].
23. Movchan P. (1989) Ukraïnskyi narod i yoho mova [The Ukrainian People and their Language]. Literaturna Ukraina. 30 lystopada [in Ukrainian].
24. Moskalenko A.A. (1958) Slovník dialektizmiv ukraïnskykh hovirok Odeskoi oblasti [Dictionary of Dialectisms of Ukrainian Dialects of the Odesa Region]. Odesa. 77 c. [in Ukrainian].
25. Negrych – Negrych M. (2008) Skarby hutsulskoho hovoru: Berezový [Treasures of the Hutsul Language].

Lviv. 224 s. [in Ukrainian].

26. Niderle L. (1924) *Pobut i kultura davnikh slov'ian* [Life and Culture of the Ancient Slavs]. Praha. 287 s. [in Ukrainian].

27. Onyshkevych – Onyshkevych M.I. (1984) *Slovník boikivskykh hovirok: u 2 t* [Dictionary of Boyko Sayings in 2 t]. Kyiv. [in Ukrainian].

28. Pashkova N.I. (1982) *Zahalna nazva odiahu v ukrainskykh hovorakh* [The General Name of Clothing in Ukrainian Dialects]. *Leksyka ukrainskoi movy v yii zviazkakh z susidnymi slovianskymi i neslovianskymi movamy: Tezy dopovidei*. Uzhhorod. S. 102–103 [in Ukrainian].

29. Pashkova N.I. (1991) *Nazvy verkhnoho odiahu* [Names of outerwear]. *Hutsulshchyna: Lihnivistychni etudy*. Kyiv. S.49–58 [in Ukrainian].

30. Pyrtei – Pyrtei P.S. (1986) *Slovník lemківskoi hovirky* [Dictionary of the Lemko Dialect]. Ivano-Frankivsk. 460 s. [in Ukrainian].

31. PH – Pipash Yu., Halas B. (2005) *Materialy do Slovníka hutsulskykh hovirok* [Materials for the Dictionary of Hutsul Idioms]. Uzhhorod. 266 s. [in Ukrainian].

32. Pitsura T. (2004) *Pobutova leksyka ukrainskykh karpatskykh hovoriv yak predmet naukovooho vyvchennia* [Household Vocabulary of Ukrainian Carpathian Dialects as a Subject of Scientific Study]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu: Seriya "Filolohiia"*. Uzhhorod. Vyp. 9. S. 42–46 [in Ukrainian].

33. Sabadosh I.V. (1974) *Leksyka lesosplava ukrainskikh hovorov Karpat* [Vocabulary of Wood Pulp of the Ukrainian Dialects of the Carpathians]. The author's abstract of Doctor of Philology. Uzhhorod. 20 s. [in Ukrainian].

34. SZH – Sabadosh I.V. (2008) *Slovník zakarpatskoi hovirky sela Sokyrnytsia Khustskoho raionu* [Dictionary of Transcarpathian Speech of the Village of Sokyrnytsia, Khust district]. Uzhhorod: Lira. 480 s. [in Ukrainian].

35. SBH – *Slovník bukovynskykh hovirok* [Dictionary of Bukovinian Idioms]. Chernivtsi: Vezha. 2004. 688 s. [in Ukrainian].

36. Syzko – Syzko A.T. (1990) *Slovník dialektnoi leksyky hovirok sil pivdenno-skhidnoi Poltavshchyny* [A Dictionary of the Dialect Vocabulary of the Villages of South-Eastern Poltava Region]. Dnipropetrovsk. 100 s. [in Ukrainian].

37. SStUM – *Slovník staroukrainskoi movy XIV–XV st.* [Dictionary of the Old Ukrainian Language of the 14th–15th Centuries]. Kyiv: Naukova dumka, 1977–1978 [in Ukrainian].

38. SUM – *Slovník ukrainskoi movy: u 11 t* [Dictionary of the Ukrainian Language in 11 t]. Kyiv, 1970–1980. [in Ukrainian].

39. Toder D. (2012) *Budivelna leksyka ukrainskykh hovoriv Zakarpattia yak predmet naukovooho doslidzhennia* [Constructive Vocabulary of the Ukrainian Dialects of Transcarpathia as a Subject of Scientific Research]. *Suchasni problemy movoznavstva ta literaturoznavstva: zbirnyk nauk. prats*. Uzhhorod. Vyp. 17. S. 63–67 [in Ukrainian].

40. Toder D. (2013) *Leksyka, poviazana z zhytloom ta prylehloiu do noho terytoriiu, v ukrainskykh hovorakh Zakarpattia* [Vocabulary related to housing and its adjacent territory in the Ukrainian dialects of Transcarpathia]. *Suchasni problemy movoznavstva ta literaturoznavstva: zbirnyk naukovykh prats*. Uzhhorod. Vyp. 18. S. 78–87 [in Ukrainian].

41. *Ukrainska mova: Entsyklopediia* [Ukrainian Language]. Kyiv, 2000. 752 s. S.197–199 [in Ukrainian].

42. Filak I.Ya. (1997) *Entomolohichna leksyka ukrainskykh hovoriv rehionu Karpat* [Entomological Vocabulary of Ukrainian Dialects of the Carpathian Region]. The author's abstract of Doctor of Philology. Uzhhorod. 20 s. [in Ukrainian].

43. Shylo, 2008 – Shylo H. (2008) *Naddnistrianskyi regionalnyi slovník* [Transdnistrian Regional Dictionary]. Lviv – Niu-York. 288 s. [in Ukrainian].

44. Shkurko H.V. (2021) *Nazvy, poviazani iz tradytsiinymy vydamy transportu ta komunikatsiimy, v ukrainskykh hovorakh Zakarpattia* [Names Associated with Traditional Modes of Transport and Communications in the Ukrainian Dialects of Transcarpathia]. The author's abstract of Doctor of Philology. Lviv. 20 s. [in Ukrainian].

45. Shukhevych – Shukhevych V. (1997–2000) *Hutsulshchyna: u 5 t. Verkhovyna*. [in Ukrainian].

46. Yastremska T. (2008) *Tradytsiine hutsulske pastukhuvannia* [Traditional Hutsul Herding]. Lviv. 424 s. [in Ukrainian].

47. Brückner – Brückner A. *Słownik etymologiczny języka polskiego*. Warszawa, 1970. 806 s. [in Poland].

48. Rudnycky – Rudnycky J. *An etymological dictionary of Ukrainian language*. Winnipeg, 1962–1982. Vol. 1–2 [in English].

THE HOUSEHOLD VOCABULARY OF THE UKRAINIAN DIALECTS OF THE CARPATHIANS

Abstract. The article focuses on scientific investigation of everyday lexicon in the dialects of Ukrainian language. The study of thematic groups of vocabulary of the Ukrainian dialects of the Carpathians is an urgent task of modern dialectology, as it makes it possible to preserve archaic lexical units, to trace the changes taking place in the dialects. In this regard, ancient dialects are especially unique and generous, since they preserve the evidence of past eras, which are important for the study of

not only the Ukrainian language, but also the material and spiritual culture of the Ukrainian people. Archaic dialects include dialects of the Carpathian group of dialects of the southwestern dialect, namely: Transcarpathian, Hutsul, Boyko dialects, the everyday vocabulary of which has become the subject of our scientific research. In the scientific literature, the need for a thorough study of individual thematic groups of vocabulary is repeatedly emphasized.

Linguistic interest in the vocabulary of Ukrainian dialects of the Carpathian group of dialects dates back to the 30s of the nineteenth century, active study of dialects falls on the second half of the twentieth century – the beginning of the twenty-first century. Thus, at one time, the object of linguistic studies was botanical, entomologic, timber, construction and transport vocabulary of Ukrainian dialects of the Transcarpathian dialect.

The article focuses on the study and systematization of the everyday vocabulary of the Ukrainian dialects of the Carpathians, analyzes the current state of studying the everyday vocabulary of Ukrainian dialects, and considers the issue of classification of lexical units within thematic groups of everyday vocabulary.

Everyday vocabulary is a multifaceted integral system consisting of lexical and thematic groups and uniting various spheres of human life. Within the framework of everyday vocabulary, we distinguish thematic groups of vocabulary “names of clothes”, “names of shoes”, “names of jewelry”, “names of household items”. In this article we will analyze the most significant archaic names of women’s clothing, which represent the semantic subgroup “upper long women’s clothing made of homemade cloth with a fold”, collected by us in the field during 2002–2008 in 115 settlements of the mountainous areas of Transcarpathian, Ivano-Frankivsk, Lviv and Chernivtsi regions, in semantic, etymological and arealological aspects.

Keywords: area, areology, dialect etymology, everyday vocabulary, lexicon, semantics, nomination, Carpathian subdialect, Transcarpathian dialect, Hutsul dialect, nominative unit, Ukrainian dialects.

© Піцура Т., 2024 р.

Тетяна Піцура – учитель української мови та літератури Лужанського закладу загальної середньої освіти I-III ступенів Рахівського району Закарпатської області, здобувач кафедри української мови Ужгородського національного університету, Ужгород, Україна; erdeli@ukr.net; <https://orcid.org/0009-0007-7502-9982>

Tetyana Pitsura – Teacher of Ukrainian language and literature, Secondary school of I–III levels in Luh village, Rakhiv district, Transcarpathian Region, Graduate student of the Ukrainian Language Department, Uzhhorod National University, Uzhhorod, Ukraine; erdeli@ukr.net; <https://orcid.org/0009-0007-7502-9982>

ВАРІАТИВНІСТЬ ВИРАЖЕННЯ СЕМАНТИКИ ПОРІВНЯЛЬНИХ КОНСТРУКЦІЙ У ЗБІРЦІ «ФОЛЬКЛОРНІ ЗАПИСИ МАРКА ВОВЧКА ТА ОПАНАСА МАРКОВИЧА»

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 2 (52)

УДК 821.161.2.09+82-142.091:81'37

DOI:10.24144/2663-6840/2024.2(52).159–165

Рошко С. Варіативність вираження семантики порівняльних конструкцій у збірці «Фольклорні записи Марка Вовчка та Опанаса Марковича»; кількість бібліографічних джерел – 12; мова українська.

Анотація. У науковій статті проаналізовано варіативність вираження порівняльної семантики конструкцій у збірці «Фольклорні записи Марка Вовчка та Опанаса Марковича», а також досліджено і описано семантику, структуру, функційне, смислове й експресивне навантаження аналізованих фольклорних порівнянь. Актуальність теми наукового дослідження обумовлена необхідністю комплексного дослідження категорії порівняння у логіко-граматичній, семантико-синтаксичній та мовностилістичній структурі речення на прикладі різножанрових фольклорних творів в українському мовознавстві. Метою наукової статті є описати основні засоби вираження категорії порівняння в українських фольклорних творах аналізованої збірки. Для опису засобів вираження порівнянь, їх семантики, структури, функційного і смислового навантаження використано методи системного підходу, структурно-функціонального аналізу, описовий метод, метод суцільної вибірки, аналізу, синтезу та порівняння. У результаті проведеного дослідження встановлено, що в аналізованій збірці широко використано образні постійні усталені порівняння з символічним значенням як позитивного, так і негативного змісту. Поширеними в аналізованих фольклорних творах є як безсполучникові однокомпонентні порівняння, виражені орудним порівняльним, порівняльними-прикладками, ступенями порівняння прикметників, так і сполучникові порівняння як компоненти простого речення, оформлені переважно порівняльним сполучником **як**, а також порівняльні підрядні компоненти складного речення. У фольклорних творах аналізованої збірки, як і загалом у творах усної народної творчості, дуже багато порівнянь із символічним значенням. Символи, які утворюють художньо-образні парадигми порівнянь в українських фольклорних творах, надають їм особливої виразності та емоційності. Порівняння-символи поглиблюють змалювання світосприйняття українців, внутрішньої суті душі українського народу. Співвідносність порівнянь-символів зі світом природи, зокрема назвами тварин, рослин, явищами природи, формує свою особливу систему, відтворюючи важливі особливості національної мовної ментальності українців, які ще потребують свого подальшого дослідження і вивчення. Серед усталених фольклорних порівнянь аналізованої збірки численною є також група т.зв. протиставних, заперечних, прихованих у змісті висловленого тексту за своїм синтаксичним оформленням порівнянь. Перспективу подальших наукових досліджень у межах окресленої проблематики вбачаємо у дослідженні етнолінгвістичних особливостей порівнянь в українських фольклорних творах.

Ключові слова: порівняльна конструкція, категорія порівняння, суб'єкт порівняння, об'єкт порівняння, постійне порівняння, протиставне порівняння, символ, фольклор.

Формулювання проблеми. Як відомо, одним із найбільш виразних ідентифікаторів народу є його мова, зокрема мова усної народної творчості, живорозмовна мова, мова фольклору, оскільки творцем фольклорних творів є сам народ. У мові народу закладено генетичний код нації, ментальність народу, тому вивчати і досліджувати різноманітність виразних засобів фольклорних творів на сучасному етапі утвердження самобутності української мови вкрай важливо. Справжньою перлиною зібрань самобутних фольклорних творів українського народу є збірка «Фольклорні записи Марка Вовчка та Опанаса Марковича: до 150-річчя з дня народження Марка Вовчка». Як зазначає дослідник їх творчості О.І. Дей: «Фольклорні записи подружжя Марковичів – це ті поетичні скарби трудового народу, до яких зверталася письменниця, щоб видобути з них чарівну красу і віддати людям у новій якості. Водночас ці записи мають велике наукове значення і є цінним набутком культури українського народу» [Дей 1983, с. 48]. Виразною родзинкою збірки є варіативність текстів творів у записах авторів, яку ми прослідкуємо у нашому дослідженні на прикла-

ді аналізу засобів вираження категорії порівняння. Категорія порівняння як одна із найбільш виразних і образних категорій у семантико-синтаксичній та мовностилістичній структурі речення вже була предметом наших досліджень на прикладі різножанрових фольклорних творів [Рошко 2024, с. 36–40], однак специфіка варіативності вираження порівняльної семантики у творах згаданої збірки, оригінальність структури порівняльних конструкцій і їх функційно-семантичне навантаження зумовлює актуальність нашого дослідження.

Аналіз досліджень. В українському мовознавстві роль порівнянь у художньому тексті привернула увагу багатьох дослідників: М. Заборної [Заборна 1997], Н. Шаповалової [Шаповалова 1998], Л. Голоюх [Голоюх 1996], І. Кучеренка [Кучеренко 1959], Л. Прокопчук [Прокопчук 2000], М. Мірченка [Мірченко 2001] та інших, включаючи і наші власні напрацювання [Рошко 2001]. У роботах згаданих науковців досліджено реалізацію порівняння через зіставлення понять, предметів, асоціативних зв'язків, а також визначено стилістичну роль тропа і його універсальність як художнього

засобу. Порівняння як засіб увиразнення у текстах фольклорних творів теж були предметом дослідження філологів, як наприклад, досліджувались особливості порівнянь у мові українських народних пісень [Данилюк 2012], або ж досліджувались семантико-синтаксичні особливості вираження категорії порівняння [Рошко, 2024], однак, зважаючи на унікальність записів фольклорних творів Опанасом Марковичем та Марком Вовчком і на необхідності комплексного дослідження категорії порівняння у логіко-граматичній, семантико-синтаксичній та мовностилістичній структурі речення на прикладі різножанрових фольклорних творів в українському мовознавстві, тема нашого дослідження є актуальною.

Мета статті, завдання. Метою наукової статті є насамперед проаналізувати варіативність вираження порівняльної семантики порівняльних конструкцій у збірці «Фольклорні записи Марка Вовчка і Опанаса Марковича», а також дослідити і описати семантику, структуру, функційне, смислове й експресивне навантаження аналізованих порівняльних одиниць.

Методи та методика дослідження. Методологія роботи ґрунтується на концепціях І. Кучеренка [Кучеренко 1959, с. 6], Л. Голоюх [Голоюх 1996, с. 8] та інших дослідників, які розглядають порівняльну конструкцію як трикомпонентне утворення, включаючи і наші власні напрацювання [Рошко 2001, с. 4]. Порівняння у збірці «Фольклорні записи Марка Вовчка і Опанаса Марковича» досліджено з використанням описового методу, а також методів аналізу, синтезу, порівняння. За допомогою описового методу здійснено ґрунтовний аналіз структури, семантики та функцій фольклорних порівнянь та опис фактичного матеріалу. Метод суцільної вибірки було застосовано для виокремлення текстових фрагментів, які містять конкретні ілюстрації досліджуваних мовних засобів. Із-поміж власне лінгвістичних методів саме структурний та метод дистрибутивного аналізу уможливили чітку класифікацію порівнянь на основі диференційних ознак та обґрунтування особливостей їх функціонування у текстах фольклорних творів. Інтерпретаційний аналіз було здійснено для визначення функційних особливостей порівнянь та їх експресивного навантаження у конкретних текстових фрагментах. Метод синтезу використано для логічного об'єднання і пояснення фольклорних порівнянь у складі простого і складного речення у єдине цілісне утворення усталених порівняльних виразів із виразним експресивним значенням, метод порівняння – для порівняльного аналізу варіативності вираження порівняльної семантики усталеного цілісного значення досліджуваних одиниць у аналізованих текстах. Метод системного підходу та структурно-функціональний метод застосовано при дослідженні і описі порівняльних конструкцій у логіко-граматичній структурі простого і складного речення за типами зв'язків та за призначенням підрядної частини щодо головної.

Наукова новизна проведеного дослідження

полягає в тому, що в представленій статті виконано комплексний варіативний, функційно-семантичний, синтаксичний, стилістичний та експресивний аналіз порівнянь у збірці «Фольклорні записи Марка Вовчка і Опанаса Марковича», поглиблено знання про специфіку функціонування фразеологічних порівнянь у фольклорному тексті, що дає змогу визначити місце категорії порівняння в системі сучасної української літературної мови.

Виклад основного матеріалу. Фольклорні твори у збірці Опанаса Марковича та Марка Вовчка згруповані за жанровим вираженням у групи календарно-обрядових пісень, родинних обрядів і пісень, родинно-побутових пісень, балад, суспільно-побутових пісень, дум, історичних пісень, жартівливих і танцювальних пісень. Проаналізуємо насамперед варіативність вираження порівняльної семантики досліджуваних мовних одиниць у межах зазначених груп. Як відомо, на мовному ґрунті категорія порівняння реалізується сукупністю мовних засобів, що містять порівняльну семантику, на формально-граматичному, семантико-синтаксичному, власне семантичному і комунікативному рівнях. Категорія порівняння відіграє не менш важливу роль і у мовностилістичній структурі речення, відтворюючи колорит епохи твору, а у фольклорі – ще й настрої і вподобання народу. У мові фольклорних творів категорія порівняння реалізується сукупністю різноманітних мовних засобів, що містять порівняльну семантику. Особливістю порівнянь у широкому розумінні цього терміна, тобто як у межах простого, так і складного речення, є їх усталеність, тобто постійність або символічність у трактуванні мовознавців. *Постійними порівняннями* дослідники називають типові синтаксичні конструкції, у котрих «на основі спільних ознак зіставляються люди, явища, речі, предмети з метою створити більш яскраві уявлення або ж викликати відповідні емоційне реагування» [Образне слово 1974, с. 5]. При цьому більшості фольклорних порівнянь притаманний також і символізм, оскільки, як відомо, символ – це художній образ, який заступає в поетичній мові звичну назву життєвого явища, предмета на основі усталених асоціацій, як наприклад: Перед паничем вірної слуги, Просяться вони у Невір-землю: – Пустити нас пане, у Невір-землю! *Пустимо стрілу, як грім по небу* (тобто «швидко, блискавично» – пояснення наше); *Пустимось кіньми, як дрібен дощик* (тобто «несподівано» або ж «густо»); *Блиснемо шаблями, як сонце в хмарі* (тобто «яскраво») [ФЗ, Календарні обряди та пісні, с. 123]¹ – у наведеному прикладі виразною порівняльною семантикою наділені явища природи **грим, сонце, дощик**. Саме ж порівняння виступає як порівняльна конструкція, компонент складного речення (підрядне порівняльне неповне обставинне способу дії у формально-граматичній структурі речення і як предикативний

¹ Примітка. Тут і далі суб'єкт порівняння умовно позначаємо підкресленням однією прямою лінією, об'єкт порівняння – жирним шрифтом, основу – курсивом. Якщо котрийсь із зазначених компонентів конструкції словесно не виражений чи не зовсім ясний, то вдаємось до описової характеристики.

компонент у семантико-синтаксичній структурі речення), оформлена за допомогою порівняльного сполучника **як**, який, як відомо, є виразником *реального, вірогідного порівняння*. У аналізованій фольклорній збірці є й варіативний запис даного твору: – Турецький цару, виїдь на войну, Воеватись, муштровать, Як із'їхалися, так і вдарились. *Ударив копитами, як гром на небі, Засяяли саблі, як сонце з хмари, ...* [ФЗ, Календарні обряди та пісні, с. 123]. Причому, за нашими спостереженнями, більшість порівнянь, майже всі сполучникові порівняння в аналізованій фольклорній збірці оформлені за допомогою сполучника **як**, який підсвідомо символічно виражає вірогідність порівнюваних асоціацій. На відміну від інших збірників фольклорних творів, у аналізованій збірці дуже багато прикладів варіативного вираження порівняльної семантики в ідентичних або близьких за значенням текстових фрагментах, як наприклад: – *Наряжена* (донька – пояснення наше), **як паненятко, Сидить вона, як сиротятко**. – *Уряжено, як паненятко, Посажено, як сиротятко* [ФЗ, Родинні обряди та пісні, с. 148]; Котилися вози з гори, на долині стали, Любилися, кохалися, тепер перестали. Любилися, кохалися, що й мати не знала, А тепера *розійшлися, як чорная хмара* [ФЗ, Родинно-побутові пісні, с. 186] – *Любилися, кохалися, як зерно в орісі*, А тепера *розійшлися, як зозуля в лісі*. – *Любилися, кохалися, як голубів пара*, А тепера *розійшлися, як синяя хмара* [ФЗ, Родинно-побутові пісні, с. 187]; Не сама я, *сама, як билина в полі*, – Ніхто не порадить мене молодой [ФЗ, Родинно-побутові пісні, с. 242] – Сушать мене, в'ялять мене мої недотатки. А вже мене *ізушили, як в полі билину*, Ік кому я пригорнуся, бідна сиротина? [ФЗ, Родинно-побутові пісні, с. 253] – *Уродила мене мати, як билиночку в полі*, та не дав мені господь ані щастя, ні долі, ... [ФЗ, Родинно-побутові пісні, с. 257] – *Сама я, самесенька, як билина в полі*, Не дав мені господь ні щастя, ні долі, ... [ФЗ, Родинно-побутові пісні, с. 264]. В аналізованій збірці фольклорні порівняння з об'єктом порівняння «**як билина**», які звучать тужливо і мають значення «одинокі, самотньо», спостерігаються неодноразово, що свідчить про важку долю ліричних героїв. За кількістю вживань виражених варіацій порівняльної семантики у піснях можна стверджувати про усталеність, постійність фольклорних порівняльних образів. За змістовним наповненням аналізовані порівняння виражають розпач, тугу головних героїв. Найчастіше усталені фольклорні порівняння функціонують у формально-граматичній структурі речення як члени простого речення, рідше як підрядні компоненти складно-підрядних речень, які за своєю структурою є ще й двоскладними, повними, поширеними реченнями, як наприклад: – *Бодай же ти, дівчинонько, тоді заміж вийшла, Як у млині на камені пшениченька зійшла*. – *Бодай же ти, козаченьку, тоді оженився, Як у полі край дороги сухий дуб розвився* [ФЗ, Родинно-побутові пісні, с. 206]; *Бодай же ти, дівчинонько, тоді заміж вийшла, Як у полі край дороги рута-м'ята зійшла*. – *Бодай же ти, козаченьку, тоді*

оженився, Як у млині на камені куколь уродився [ФЗ, Родинно-побутові пісні, с. 207].

Категорія порівняння у межах аналізованої фольклорної збірки поетичних творів дуже часто виражається порівняннями-символами, оформленими за допомогою порівняльного сполучника **як**, де в якості об'єкта порівняння виступає **голуб** як символ найбільш прихильного ставлення, наприклад: – *Ей брати мої милі, як голуби сиві!* – *Брате наш менший милий, як голуб сивий, ...* [ФЗ, Думи, с. 348]; – *Ей брате наш менший милий, як голубоньку сивий, ...* [ФЗ, Думи, с. 349]; *Батенько іде, Як голуб гуде... Матінка іде, Як голубка гуде..., Братичок іде, Як голуб гуде... Сестриця іде, Як голуб гуде* [ФЗ, Календарні обряди та пісні, с. 93]. Проте зовсім інше, негативне значення мають порівняння, якими змальовано свекра і свекруху, як наприклад: *Свекорко іде, Як змій гуде. Свекруха іде, Як бджола іде* [ФЗ, Календарні обряди та пісні, с. 93]. Хоча образ-символ бджоли дуже часто у фольклорних творах використовується для змалювання працьовитості українського народу [Рошко 2024, с. 38]. Усталене позитивне символічне значення мають і порівняння, де об'єктом порівняння є слова-символи **зоря, місяць, калина, барвінок**, як наприклад: *Ой рясна, красна в лузі калина. Святий вечір! А ще красніша Петрова дочка. По двору ходить, як місяць сходить, В сінечку вийшла, як зоря зійшла, ...* [ФЗ, Календарні обряди та пісні, с. 126]; *Личком (дівчина – пояснення наше) повна, як калина, як же не влюбитесь? Що хороша, то як рожа, любо подивиться, ...* [ФЗ, Жартівливі й танцювальні пісні, с. 388]; *Ой дівчина воду несе, коромисло гнеться, А за нею козаченько, як барвінок, в'ється* [ФЗ, Родинно-побутові пісні, с. 192]. Для посилення експресивності висловлюваного змісту можливе увиразнення порівняльної конструкції пестливими суфіксальними словоформами, як наприклад: *Люба-мила дівчиночко, Ой яка ж ти гарнесенька, Як сніжечок білесенька* [ФЗ, Жартівливі й танцювальні пісні, с. 391]. Побажаннями добра, щастя і достатку молодій родині сповнені українські весільні пісні, що також висловлено і передано усталеними позитивними порівняннями-символами, як наприклад: *Місяць дорогу освітив, Братик сестрицю випроводив: – Оце ж тобі сестрице, дорога, Їдь же ти до свекра здорова. Ой будь здорова, як вода, Ой будь хороша, як весна, Ой будь багата, як земля* [ФЗ, Родинні обряди та пісні, с. 156]. У групі жартівливих та танцювальних пісень жартома йдеться і про вікову різницю між молодятами, що також майстерно відтворено засобами художніх порівнянь, як наприклад: *Стояв старий з молодую, як із ягодою. Ой ти, старий дідуга, Изогнувся, як дуга, ... А я молоденька, Гуляти раденька* [ФЗ, Жартівливі й танцювальні пісні, с. 404].

Хоча сполучникові порівняння в українській мові оформлюються цілою групою порівняльних сполучників **як, мов, немов, наче, неначе, ніби** і под., за нашими спостереженнями у мові фольклорних творів найчастіше вживається сполучник **як**, який у аналізованій збірці «Фольклорні записи

Марка Вовчка і Опанаса Марковича» загалом займає домінуюче місце серед зазначених т.зв. показників вираження порівняння. Прослідковується також вживання сполучників **аж, аніж, ніж** для вираження порівняльного змісту у підрядних порівняльних міри й ступеня або ж порівняльних обставин міри й ступеня у формально-граматичній структурі речення, як наприклад: Марусенька пишна в червичках вийшла, По світлонці іде, аж світлонька гуде,... [ФЗ, Балади, с. 302]; Косить хазяїн у степу траву, Аж кривавий піт ллється,... Ой косить хазяїн зелену дуброву, Аж кровавий піт ллється ... [ФЗ, Суспільно-побутові пісні, с. 326]; Віють вітри, віють буйні, аж дерева гнуться,... [ФЗ, Родинно-побутові пісні, с. 219]; Лучче, мати, правдоньку казати, Ніж будемо людей турбувати... [ФЗ, Родинно-побутові пісні, с. 227]; Лучче рілля ранняя, Аніж тая пізня. Гей же! Та чи лучче жінка першая, Аніж тая другая, та гей! [ФЗ, Родинно-побутові пісні, с. 273].

В українських фольклорних творах дуже часто символічні значення фіксуються у складі порівняльних художніх образів, серед яких чільне місце посідають птахи і рослини. Виразною порівняльною семантикою наділені також явища природи і предметні символи. Засобом вираження таких безсполучникових порівнянь насамперед виступають порівняння-прикладки і орудний порівняльний [Рошко 2024, с. 37], як наприклад: – Козаченьку-барвіночку; – Дівчиноньку-повна роже [ФЗ, с. 207]; брати-соловейки [ФЗ, с. 276]; сини-соловейки [ФЗ, с. 343]; дівчина-горлиця [ФЗ, с. 378]; козаченьку-сердечко [ФЗ, с. 91]; жінка-камень [ФЗ, с. 233]; козак-тума [ФЗ, с. 209]; Нема щастя мені в світі, і світ став тюрмою [ФЗ, с. 219]; А я все нещасний блужу сиротою [ФЗ, с. 234]; ...прилети Хоть соколоньком до мене... [ФЗ, с. 247]; Лучче ж мені, моя мати, круту гору розкопати, Аніж мені нелюбого соколоньком назвати [ФЗ, с. 253]; Ой вона (дочка – роз'яснення наше) не стерпіла... Перекинулась сивою зозулею Та в вишневому саду сіла [ФЗ, с. 296]; У чистому полі (невістка – роз'яснення наше) дай заночувала, До білого світа тополею стала [ФЗ, с. 297].

Своєрідним вираженням порівняльної конструкції є також вищий і найвищий, чи перший і другий ступені порівняння прикметників і прислівників. У цих порівняннях суб'єктом порівняння можна вважати звичайний (вихідний) ступінь якості і властивості якогось предмета, а об'єктом (по відношенню до нього) – вищий і найвищий ступені якості – різновиду цього ж або іншого предмета у ролі об'єктів порівняння при спільній основі порівняння: колір, розмір, температура тощо. В аналізованій збірці фольклорних творів чимало прикладів саме зазначеної групи порівнянь, як наприклад: Голуб сивий, голуб сивий, голубка сивіша, Батько милий, мати мила, дівчина миліша [ФЗ, с. 216];

Ой принесла зозуленька найсмутнішу вість [ФЗ, с. 370]; Ой чим луччя та чим краще за крути ми горами... [ФЗ, с. 319]; Зелененький барвіночку, стелися ще нижче, А ти, милий, чорнобривий, присунься ще ближче [ФЗ, с. 226]; ...Єсть у мене дру-

гий милий, що кращий за тебе [ФЗ, с. 238]; Ой єсть в мене слуги найвірніші... [ФЗ, с. 219]; Засвітить свічі найясніші... [ФЗ, с. 220]; А хоч знайдеш на личко білішу, Да не знайдеш на серце вірнішу, На серце вірнішу [ФЗ, с. 212]; ...Нехай тебе тая зрадить, котра наймильшя [ФЗ, с. 190]; Як та була на личко біліша, На слово вірніша [ФЗ, с. 276].

Серед усталених фольклорних порівнянь численною є також група т.зв. *протиставних, заперечних, прихованих* у змісті висловленого тексту за своїм синтаксичним оформленням порівнянь, які виразно прослідковуються у кожній групі поетичних фольклорних творів аналізованої збірки, як наприклад: Ой то не хмара, то коників пара, Ой не коники – Коваленко іде [ФЗ, Історичні пісні, с. 360] – основою порівняння є подібність предметів, осіб, дій, процесів тощо, об'єкт порівняння у таких порівняннях поєднується з заперечною часткою не; Ой то не хмара – то з війська пара ... [ФЗ, Календарні обряди та пісні, с. 122]; Ой у лузу. В лузі червона калина, То ж не калина – молода дівчина ... [ФЗ, Суспільно-побутові пісні, с. 308]; – Чи ти царівна, чи королівна? То ж не царівна, не королівна, – То дівчина – Петрова дочка [ФЗ, Календарні обряди та пісні, с. 126]; Із-за гори, із-за кам'яної Чорна хмара наступає: То ж не хмара, то ж козаченьки йдуть..... [ФЗ, Суспільно-побутові пісні, с. 311]; – Ой то ж не зоря – то дівчина моя [ФЗ, Родинно-побутові пісні, с. 195]; Ой то ж не зоря, ой то ж не ясна, Ой то ж моя молода дівчина по водицю ішла [ФЗ, Родинно-побутові пісні, с. 194]; Ой Морозе та Морозенку, ти славний козаче! Ой за тобою, та Морозенку, та вся Україна плаче. Не так тая Україна, ой як молода дівчина, не так молода дівчина, як старая Морозиха [ФЗ, Історичні пісні, с. 365] – у наведеному прикладі наявне заперечення, однак об'єкт порівняння оформлено за допомогою порівняльного сполучника як. Як ми вже зазначали, показник порівняння, тобто порівняльний сполучник, у групі прихованих порівнянь може бути і відсутній, як наприклад: Чи не ягода смородина, Чи не дівчина виходила? [ФЗ, Календарні обряди та пісні, с. 83]; Ой думала, що дуб зелененький, Аж то козак – козак молоденький! [ФЗ, Родинно-побутові пісні, с. 227].

Серед фольклорних порівнянь виразно прослідковуються порівняння-символи уславлення краси, вроди українського народу, його сили і мужності, що відтворено у більшості наведених нами вище прикладах фольклорних порівнянь, але є і мотиви самотності, самотності, розпачу, нарікань на важку долю, особливо у рекрутських та солдатських піснях, як наприклад: Да немає гірше та нікому, Як бурлаці молодому [ФЗ, Рекрутські та солдатські пісні, с. 344]; Проминули літа мої, як дощева хмара, А тепера надо мною якась божа кара [ФЗ, Рекрутські та солдатські пісні, с. 345]; –Тогди мене, ненько, сподівайся в гості, Як виросте у коморі трава на помості [ФЗ, Рекрутські та солдатські пісні, с. 345]. В історичних піснях аналізованої збірки звичайно ж порушена тема війни, важкої долі поневоленої України, що знову ж майстерно висловлено засобами художніх порівнянь, як наприклад: Зави-

сли ляшки, зависли, **Як чорна хмара на Вислі**,... [ФЗ, Історичні пісні, с. 367]; Поглядає Морозенко та на свою Україну! Ой що своя **Україна як мак процвітає**, А **чужая Україна як лист опадає** [ФЗ, Історичні пісні, с. 365].

У досліджуваній збірці фольклорних творів серед різноманітності безсполучникових і сполучникових порівнянь у складі простого і складного речень прослідковуються і т.зв. фразеологічні порівняння. Слід зазначити, що фразеологічні порівняння становлять окрему групу у системі фразеологічних одиниць, характеризуються не тільки семантичною злитістю компонентів, але й специфічними мовними засобами вираження порівняльного змісту. У граматичній структурі української мови фразеологічні порівняння за своїм значенням виражають одне поняття, становлять неподільне ціле, тому близькі до лексичної одиниці, але одночасно є і граматичними одиницями, оскільки виступають у якійсь функції у реченні і є його членами, або ж компонентами складних речень, як наприклад: **Не угаїться кохання, як у мішку шило** [ФЗ, Жартівливі й танцювальні пісні, с. 388]; До кого ж ласкава ся доля лукава, **То той живе в світі, як сир у маслі, спустивши рукава** [ФЗ, Рекрутські та солдатські пісні, с. 347] – у обох наведених прикладах фразеологічна порівняльна конструкція за своєю структурою є неповним підрядним реченням, за функціональним призначенням аналогічна підрядному обставинному способу дії у формально-граматичній структурі речення, а за семантичним навантаженням відповідає синонімам «щось явне, те, чого не можна приховати» у першому реченні, «в достатку» – у другому реченні.

Висновки. Мова українських фольклорних творів характеризується різноманітністю виражаль-

них мовних одиниць, серед яких особливо виразними є порівняння. У результаті проведеного аналізу порівнянь у фольклорній збірці «Фольклорні записи Марка Вовчка та Опанаса Марковича: до 150-річчя з дня народження Марка Вовчка» можемо зазначити, що виразною особливістю цієї збірки є варіантні записи фольклорних творів, у яких спостерігається варіативність вираження порівняльної семантики засобами художніх порівнянь. Відзначаємо широкий спектр засобів вираження фольклорних порівнянь, як безсполучникових, однокомпонентних, так і сполучникових, як членів простого речення і як підрядних компонентів складних речень. Засобами вираження безсполучникових порівнянь за нашими спостереженнями є насамперед порівняння-прикладки, орудний порівняльний, вищий і найвищий ступені порівняння. Сполучникові порівняння у фольклорних творах є більш поширеною групою і оформлюються найчастіше за допомогою порівняльного сполучника **як**. Більшість із проаналізованих нами порівнянь наведеної збірки є постійними порівняннями або ж т.зв. порівняннями-символами, які вживаються у всіх фольклорних творах із ustalеним значенням. Досить виразною в аналізованій збірці є також група протиставних, заперечних, а то й прихованих за своїм значенням порівнянь. За своїм семантичним навантаженням аналізовані фольклорні порівняння відтворюють зовнішню і внутрішню красу українського народу, красу душі українців як нації, і водночас відтворюють тяжку долю сиріт, рекрутів, солдат, завойованої і згорьованої України. Перспективу подальших наукових досліджень у межах окресленої проблематики вбачаємо у дослідженні етнолінгвістичних особливостей порівнянь в українських фольклорних творах.

Література

1. Голоюх Л.В. Порівняння як структурно-стилістичний компонент художнього тексту (на матеріалі сучасної історичної прози): Автореф. дис... канд. філол. наук: 10.02.01. НАН України. Ін-т укр. мови. Київ, 1996. 20 с.
2. Данилюк Н. Особливості порівнянь у мові української народної пісні. *Волинська філологічна: текст і контекст: Актуальні проблеми сучасного мовознавства*. Випуск 14. 2012. Том 14. № 2. С. 38–49.
3. Дей О.І. Фольклористично-збирацька діяльність Опанаса Марковича та Марка Вовчка // *Фольклорні записи Марка Вовчка та Опанаса Марковича: до 150-річчя з дня народження Марка Вовчка / Академія наук УРСР Інститут мистецтвознавства, фольклору та етнографії ім. М.Т.Рильського*. Київ: Наукова думка, 1983. С.13–48.
4. Заборна М.С. Складнопідрядні порівняльні речення в сучасній українській мові: Автореф. дис... канд. філол. наук: 10.02.01. Харк. держ. пед. ун-т ім. Г.С.Сковороди. Харків, 1997. 18 с.
5. Кучеренко І.К. Порівняльні конструкції мови в світлі граматики. Київ: Вид-во Київського ун-ту, 1959. 107 с.
6. Мірченко М.В. Структура синтаксичних категорій: Монографія. Луцьк: Ред.-вид. відділ «Вежа» Волин. держ.ун-ту ім. Лесі Українки., 2001. 340 с.
7. Образне слово. Постійні народні порівняння [збір. і упорядкув. І. Гурін]. Київ: Дніпро, 1974. 283 с.
8. Прокопчук Л.В. Категорія порівняння та її вираження в структурі простого речення: Дис...канд. філол. наук: 10.02.01. Вінниця, 2000. 197 с.
9. Рошко С.М. Семантико-синтаксичні особливості вираження категорії порівняння в українському фольклорі. *Закарпатські філологічні студії: наукове видання. Ужгород: Видавничий дім «Гельветика», 2024. Вип. 33. Т. 2. С. 36–40 (Index Copernicus)*.
10. Рошко С.М. Формально-граматична та функціонально-семантична структура порівняльних синтаксем і підрядних речень у сучасній українській мові: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова». Ужгород. нац. ун-т. Ужгород, 2001. 21 с.

11. Шаповалова Н.П. Функціонально-семантичний статус порівняльних конструкцій у сучасній українській мові: Автореф. дис.... канд. філол. наук: 10.02.01. Дніпропетровський держ. ун-т. Дніпропетровськ, 1998. 16 с.

Умовне скорочення назви використаного джерела:

ФЗ – Фольклорні записи Марка Вовчка та Опанаса Марковича: до 150-річчя з дня народження Марка Вовчка / Академія наук УРСР. Інститут мистецтвознавства, фольклору та етнографії ім. М.Т.Рильського. Київ: Наукова думка, 1983. 528 с.

References

- Holoiukh L.V. (1996) Porivniannia yak strukturno-stylistychni komponent khudozhnogo tekstu (na materiali suchasnoi istorychnoi prozy) [Comparison as a Structural and Stylistic Component of an Artistic Text (on the Material of Modern Historical Prose)] (PhD thesis), 10.02.01. NAN Ukrainy. In-t ukr. movy. Kyiv. 20 s. [in Ukrainian].
- Danyliuk N. (2012) Osoblyvosti porivnian u movi ukrainskoi narodnoi pisni [Features of Similes in the Language of Ukrainian Folk Songs. Volyn Philological: Text and Context: Relevant Problems of Modern Linguistics]. *Volyn filolohichna: tekst i kontekst: Aktualni problemy suchasnoho movoznavstva*. Vypusk 14. Tom 14 № 2. S. 38–49 [in Ukrainian].
- Dei O.I. (1983) Folklorystychno-zbyratska diialnist Opanasa Markovycha ta Marka Vovchka [Folklore-Collecting Activity of Opanas Markovych and Marko Vovchok] // *Folklorni zapysy Marka Vovchka ta Opanasa Markovycha: do 150-richchia z dnia narodzhennia Marka Vovchka / Akademia nauk URSR Instytut mystetstvoznavstva, folkloru ta etnografii im. M.T. Rylskoho*. Kyiv: Naukova dumka. S.13–48 [in Ukrainian].
- Zaoborna M.S. (1997) Skladnopidriadni porivnianni rechennia v suchasni ukrainskii movi [Complex Comparative Sentences in the Modern Ukrainian Language] (PhD thesis), 10.02.01. Khark. derzh. ped. un-t im. H.S.Skovorody. Kharkiv. 18 s. [in Ukrainian].
- Kucherenko I.K. (1959) Porivnianni konstrukcii movy v svitli hramatyky [Comparative Constructions of Language in the Light of Grammar]. Kyiv: Vyd-vo KDU im. T.Gh.Shevchenka. 107 s. [in Ukrainian].
- Mirchenko M.V. (2001) Struktura syntaksychnykh katehori: Monohrafia [The Structure of Syntactic Categories: Monograph]. Lutsk: Red.-vyd. viddil «Vezha» Volyn. derzh. un-tu im. Lesi Ukrainky. 340 s. [in Ukrainian].
- Obrazne slovo. Postiini narodni porivniannia (1974) [Figurative Word. Constant Folk Similes] [zibr. i uporiadkuv. I. Huryn] Kyiv: Dnipro. 283 s. [in Ukrainian].
- Prokopchuk L.V. (2000) Katehoriia porivniannia ta yii vyrazhennia v strukturi prostoho rechennia [The Category of Comparison and its Expression in the Structure of a Simple Sentence]: Dys... kand. filol. nauk: 10.02.01. Vinnytsia. 197 s. [in Ukrainian].
- Roshko S.M. (2024) Semantyko-syntaksychni osoblyvosti vyrazhennia katehori porivniannia v ukrainskomu fol'klori. [Semantic and Syntactic Features of the Expression of the Category of Comparison in Ukrainian Folklore. Transcarpathian Philological Studies: a Scientific Publication]. *Zakarpatski filolohichni studii: naukovye vydannia*. Uzhhorod: Vydavnychiy dim «Helvetyka». Vyp. 33. T. 2. S. 36–40 (Index Copernicus) [in Ukrainian].
- Roshko S.M. (2001) Formalno-hramatychna ta funktsionalno-semantychna struktura porivnialnykh syntaksem i pidriadnykh rechen u suchasni ukrainskii movi [Formal-Grammatical and Functional-Semantic Structure of Comparative Syntaxemes and Subordinate Clauses in Modern Ukrainian Language] (PhD thesis), 10.02.01. Uzhhorod: Uzhhorodskiy natsionalnyi universytet. 21 s. [in Ukrainian].
- Shapovalova N.P. (1998) Funktsionalno-semantychni status porivnialnykh konstruktiv u suchasni ukrainskii movi [Functional-Semantic Status of Comparative Constructions in the Modern Ukrainian Language] (PhD thesis), 10.02.01. Dnipropetrovskiy derzh. un-t. Dnipropetrovsk. 16 s. [in Ukrainian].

Conventional Abbreviation of the Source Title:

FZ - Folklorni zapysy Marka Vovchka ta Opanasa Markovycha: do 150-richchia z dnia narodzhennia Marka Vovchka (1983) [Folklore Records of Marko Vovchok and Opanas Markovych: to the 150th Anniversary of Marko Vovchok's Birth] / Akademiia nauk URSR Instytut mystetstvoznavstva, folkloru ta etnografii im. M.T. Rylskoho. Kyiv: Naukova dumka. 528 s.

VARIABILITY IN THE EXPRESSION OF COMPARATIVE SEMANTICS OF SIMILE CONSTRUCTIONS IN THE COLLECTION “FOLKLORE RECORDS OF MARKO VOVCHOK AND OPANAS MARKOVYCH”

Abstract. The scientific article analyzes the variability of expressing the comparative semantics of simile constructions in the collection “Folklore Records of Marko Vovchok and Opanas Markovych: to the 150th anniversary of Marko Vovchok's birth”, as well as explores and describes the semantics, structure, functional, semantic and expressive load of the analyzed folklore similes. The relevance of the research topic lies in the need for a comprehensive study of the category of comparison within the logical-grammatical, semantic-syntactic, and linguistic-stylistic structure of sentences, based on multigenre folklore

works in Ukrainian linguistics. The purpose of the research article is to outline the main means of expressing the category of comparison in Ukrainian folklore works of the analyzed collection. To describe the means of expressing similes, their semantics, structure, functional and semantic load, the methods of systematic approach, structural and functional analysis, descriptive method, method of continuous sampling, analysis, synthesis and comparison are used. As a result of the study, it was found that the analyzed collection widely uses figurative conventional similes with symbolic meaning of both positive and negative content. In the analyzed folklore works, there are both non-conjunctive single-component similes expressed by the ablative comparison, appositive comparisons, degrees of comparison of adjectives, and conjunctive comparisons as components of a simple sentence, mainly formed by the comparative conjunction “**yak**”, as well as comparative subordinate components of a complex sentence. In the folklore works of the analyzed collection, as well as in the works of oral folk art in general, there are a lot of similes with symbolic meaning. The symbols that shape the artistic and figurative paradigms of similes in Ukrainian folklore imbue them with unique expressiveness and emotional depth. Similes-symbols enhance the depiction of the Ukrainian worldview and the inner essence of the soul of the Ukrainian people. The association of similes-symbols with the natural world, particularly the names of animals, plants, and natural phenomena, creates a distinctive system that conveys important aspects of the national linguistic mentality of Ukrainians, which still warrants further research and exploration. Among the established folklore similes in the analyzed collection, there is also a significant group of oppositional, negative, and implicit similes within the syntactic structure of the expressed text. The prospect of further scientific inquiry into this area lies in the study of the ethnolinguistic characteristics of similes in Ukrainian folklore.

Keywords: simile, category of comparison, subject of simile, object of simile, constant comparison, contrastive comparison, symbol, folklore.

© Рoшко С., 2024 р.

Світлана Рoшко – кандидат філологічних наук, доцент кафедри міжнародних економічних відносин Ужгородського національного університету, Ужгород, Україна; svitlana.roshko@uzhnu.edu.ua; <https://orcid.org/0000-0002-7065-0784>

Svitlana Roshko – Candidate of Philology, Associate Professor of the Department of International Economic Relations of Uzhhorod National University, Uzhhorod, Ukraine; svitlana.roshko@uzhnu.edu.ua; <https://orcid.org/0000-0002-7065-0784>

НАУКОВІ ЗДОБУТКИ УЖГОРОДСЬКОЇ
ДІАЛЕКТОЛОГІЧНОЇ ШКОЛИ

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 2 (52)

УДК 811.161,2'282.2(477.87)

DOI: 10.24144/2663-6840/2024.2(52).166–172

Сабадош І., Мигoliniць О. Наукові здобутки Ужгородської діалектологічної школи; кількість бібліографічних джерел – 25; мова українська.

Анотація. Закарпатський діалект здавна привертає увагу науковців. У статті згадуються перші дослідники цього говору, серед яких М. Лучкай, І. Бережанин (Фогорашій), Ю. Венелін-Гуца, Я. Головацький, А. Семенович, Л. Чопей, В. Гнатюк, І. Панькевич та інші вчені XIX – I пол. XX ст. У своїх працях вони звертали увагу на деякі особливості цього діалекту в галузі фонетики, граматики, частково лексики.

Значний внесок у цю справу зробили науковці кафедри української мови Ужгородського державного (тепер національного) університету, діалектологічні дослідження яких були скеровані у двох основних напрямках: 1) поглиблене вивчення фонетичної та граматичної систем говорів окремих регіонів; 2) лексикологічні і фразеологічні студії.

Засновниками Ужгородської діалектологічної школи, добре знаної не тільки в Україні, але й далеко за її межами, стали С. Бевзенко та Й. Дзєндзелівський.

Розгортаються дослідження закарпатських говірок у галузі лексики (Й. Дзєндзелівський, П. Лизанець, І. Сабадош, І. Філак, О. Мигoliniць, Е. Гоца, Г. Гецько, Г. Шкурко), ономастики (К. Галас, П. Чучка, М. Сюсько, В. Баньої), фраземіки (В. Лавер), словотвору (В. Німчук, О. Пискач (Брошняк), О. Харківська), синтаксису (В. Добош), лінгвогеографії (атласи Й. Дзєндзелівського, П. Лизанця, І. Сабадоша), лексикографії (М. Грицак, І. Сабадош) тощо. Чекають на публікацію більша частина словника закарпатських говірок М. Грицака, історично-етимологічний «Словник топонімів і мікротопонімів Закарпаття» К. Галаса та словник антропонімів Закарпаття П. Чучки. У статті приділено увагу й частині мовознавців Ужгородської діалектологічної школи, які досліджували інші українські говори.

Також згадуються й періодичні видання Ужгородського національного університету, в яких публікуються дослідження, присвячені закарпатським та іншим українським карпатським говіркам, зокрема «Діалектологічний збірник» (1955), «Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія» (виходить із 1995 р.), «Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства» (1999–2019. Вип.1–24).

Ключові слова: Ужгородська діалектологічна школа, закарпатські говірки, лексика, ономастика, словотвір, лінгвогеографія, лексикографія.

Формулювання проблеми. Українські закарпатські говірки належать до говірок давньої формації, зберігають реліктові явища, архаїчні риси, але водночас містять і нові нашарування, зумовлені їхнім географічним розташуванням та іншими позалінгвальними факторами. Тому всебічне вивчення закарпатських говірок має важливе наукове значення. У цьому плані вагомими є досягнення представників Ужгородської діалектологічної школи, праці яких заслуговують на особливу увагу.

Аналіз досліджень. Стан і завдання дослідження закарпатських говірок вже були предметом наукових зацікавлень С. Бевзенка, Й. Дзєндзелівського, П. Чучки, П. Лизанця, В. Добоша, І. Сабадоша та інших мовознавців. Проте в опублікованих до сьогодні працях не було представлено повної інформації про наукові здобутки мовознавців Ужгородської діалектологічної школи. Ця інформація подається в нашій статті вперше.

Мета статті – проаналізувати наукові здобутки мовознавців Ужгородської діалектологічної школи й окреслити деякі перспективи щодо подальшого дослідження лексики, фонетики, граматики закарпатських говорів.

Методи та методика дослідження. Основний метод – описовий. Він реалізований у процесі класифікації матеріалу та його інтерпретації за мотиваційними зв'язками.

Виклад основного матеріалу. Карпатські діалекти належать до старожитніх говорів української мови, а тому всебічне вивчення їх має надзвичайно важливе значення для науки. Закарпатський діалект, який входить до групи карпатських, здавна привертає увагу науковців. До його перших дослідників належать М. Лучкай, І. Бережанин (Фогорашій), Ю. Венелін-Гуца, Я. Головацький, А. Семенович, Л. Чопей та інші вчені XIX ст., у працях яких звертається увага на деякі особливості цього діалекту в галузі фонетики, граматики, частково лексики. Більш ґрунтовні наукові спостереження здійснили І. Верхратський [Верхратський 1899], В. Гнатюк [Гнатюк 1900; Гнатюк 1897–1911] та І. Панькевич [Панькевич 1938]. Вони спиралися на значний фактичний матеріал, зібраний у живих закарпатських говірках. Багато зробив у галузі закарпатської історичної діалектології Л. Деже, який подав докладний опис мови закарпатських пам'яток від середини XVI до XVIII ст. включно. Відомою є його книга «Очерки по истории закарпатских говоров» (1967).

Значний внесок у цю справу зробили науковці кафедри української мови Ужгородського державного (тепер національного) університету. Діалектологічні дослідження вчених УжДУ були скеровані у двох основних напрямках: 1) поглиблене вивчення фонетичної та граматичної систем говорів окремих

регіонів; 2) лексикологічні та фразеологічні студії.

Кілька статей про ці говори написав перший завідувач кафедри І. Чередниченко. Згодом діалектологічні дослідження поглиблюються і організовуються в ширших масштабах С. Бевзенком та Й. Дзензелівським. 1955 року С. Бевзенко опублікував програмну статтю «Завдання вивчення українських говорів Закарпаття» [Бевзенко 1955].

Саме ці вчені створили в Ужгородському університеті діалектологічну школу, добре знану не тільки в Україні, але й далеко за її межами. Про їхній авторитет серед українських учених свідчить і той факт, що програма з української діалектології для філологічних факультетів, укладена ними понад 50 років тому, чинна й донині. Вони ж створили і дуже вдалі навчальні посібники з цієї дисципліни для вищої школи. А під керівництвом Й. Дзензелівського захистили свої кандидатські дисертації понад 20 науковців. Як аспірант С. Бевзенка з цієї школи вийшов і визначний український мовознавець, член-кореспондент НАН України, колишній директор академічного Інституту української мови В. Німчук.

Першим помітним внеском кафедри в дослідження говорів Закарпаття був виданий у 1955 році «Діалектологічний збірник». Отже, в полі зору більшості членів кафедри української мови була діалектологія, зокрема вивчення закарпатських говірок.

Зважаючи на досягнення попередників у дослідженні переважно фонетики та морфології, діалектологи Ужгородського університету сконцентрували свої зусилля в напрямі поглибленого вивчення фонетики і морфології українських закарпатських говірок і ґрунтового студіювання синтаксису, словотвору, лексики, фразеології цього ареалу. Дослідивши фонетичні й граматичні особливості говірок різних частин Закарпаття, захистили кандидатські дисертації В. Добош («Південнокарпатські українські говірки долини річки Тур'ї», 1955), П. Чучка («Українські говірки околиці Ужгорода», 1958), П. Лизанець («Українські південнокарпатські говірки Затися Виноградівського району Закарпатської області», 1959), В. Орос («Українські говірки Хустського району Закарпатської області Української РСР в їх зв'язках з іншими говорами української мови», 1961), В. Лавер («Система дієслова в говірках Закарпатської області УРСР», 1969), М. Сюсько («Система іменних частин мови українських говірок Закарпатської області», 1969), Ю. Юсип («Структура онома топів і їх похідних в українських говорах району Карпат», 1989).

Кафедра української мови в кінці 50-их років ХХ ст. задумала підготувати діалектологічний атлас закарпатських говірок, присвячений фонетиці, морфології, синтаксису та словотвору. З цією метою С. Бевзенко, Й. Дзензелівський і П. Чучка підготували й опублікували програму для збирання матеріалів до цього атласу, яка містила 1173 питання. Матеріали певною мірою були зібрані, проте створити атлас не вдалося. Завдання це актуальне до сьогодні.

1978 р. захистив докторську дисертацію «Синтаксис південнокарпатських говорів україн-

ської мови» В. Добош. Це була перша і поки що єдина в українській діалектології ґрунтова розвідка, що стосується синтаксичної будови діалектного мовлення з досить значної території.

У галузі словотвору захистили кандидатські дисертації В. Німчук («Словотвір іменних частин мов у закарпатських верхньонадборжавських говірках», 1962), О. Пискач (Брошняк) («Прислівники в українських говірках Закарпаття», 1996), О. Харківська («Суфіксальний словотвір апелативних іменників в українських говорах Закарпаття», 2015). Питання творення діалектної лексики розглядаються також у працях інших мовознавців, що вивчали різні тематичні групи лексики закарпатського діалекту. Так, лексиці цього діалекту присвячені докторські дисертації «Лінгвістичний атлас українських народних говорів Закарпатської області УРСР» Й. Дзензелівського (1961) та «Українсько-угорські міжмовні контакти (мадаризми в українській мові)» П. Лизанця (1971), а також кандидатські дисертації І. Сабадоша («Лексика лісосплаву українських говорів району Карпат», 1974), О. Миголинець («Ботанічна лексика українських говорів Закарпатської області», 1996), І. Філак («Ентомологічна лексика українських говорів району Карпат», 1997), Е. Гоци («Назви їжі й кухонного начиння в українських карпатських говорах», 2001), Г. Гецько («Мисливська лексика в українських говірках Закарпаття», 2012), Г. Шкурко («Назви, пов'язані з традиційними видами транспорту та комунікаціями, в українських говорах Закарпаття», 2021). Ткацьку лексику Тернопільщини проаналізувала Н. Венжинович («Лексика народних промислів (ткацтво) говорів Тернопільщини», 1998).

Й. Дзензелівський дослідив цілу низку тематичних груп лексики закарпатських говірок, зокрема сільськогосподарську, млинарську, ткацьку, ентомологічну, чабанську, вівчарську, назви молочних і немолочних продуктів, спорідненості і своєцтва, народної метрології, сільськогосподарських знарядь тощо. Низку статей про побутову лексику опублікувала Т. Піцура [див.: Закарпатський діалект 2009, с. 94–95].

1986 року І. Сабадош захистив докторську дисертацію «Формування української ботанічної номенклатури». Це була перша спроба узагальнювальної праці з лексики флори української мови. Вперше на значному фактичному матеріалі простежується історія макросемантичної групи українських назв рослин від найдавніших часів і до наших днів. На основі цього дослідження побачила світ монографія «Формування української ботанічної номенклатури» (1996). У наступні роки професор продовжує працювати над цією лексикою, і як результат його плідних зусиль є вихід ще кількох монографій («Історія української ботанічної лексики ХІХ початку – ХХ ст.» [Сабадош 2014], «Українські назви рослин: Історія, етимологія. Монографія» [Сабадош 2019]). Важливим у науковому доробку вченого є збірник праць «Українська лексика в просторі і часі» [Сабадош 2015]. У книзі зібрано праці автора, які були опубліковані раніше в різних містах України та за

її межами, тому більшість із них малодоступна широкому загалу. Саме І. Сабадош є послідовником закарпатської діалектологічної школи, під його вдалим керівництвом захистили свої кандидатські дисертації 5 науковців (О. Миголинець, Е. Гоца, О. Негер, О. Харківська, Г. Шкурко).

Видано й кілька монографій, в основу яких лягли матеріали кандидатських дисертацій (Лизанець П. «Українські південнокарпатські говірки Закарпатської області» [Лизанець 2008]; Гоца Е. «Назви їжі й кухонного начиння в українських карпатських говорах» [Гоца 2010]; Юсип-Якимович Ю. «Ономатопоетика українських говорів Карпат: семантична, фонетична, словотвірна структура та похідність ономатопів» [Юсип-Якимович 2007]. 1982 р. вийшов збірник наукових праць членів кафедри української мови «Дослідження лексики та фразеології говорів Українських Карпат». Укладений бібліографічний покажчик «Закарпатський діалект» (упор. І. Сабадош, О. Миголинець, О. Пискач [Закарпатський діалект 2009]. О. Миголинець та О. Пискач підготували й видали книгу «Українські закарпатські говірки» [Українські закарпатські говірки 2004].

Розгортаються дослідження закарпатських говірок з ономастики. Захистив кандидатську дисертацію «Топоніміка Закарпатської області (назви населених пунктів)» К. Галас (1960), а також захищено дві докторські дисертації: «Антропонімія Закарпаття» (П. Чучка, 1970) і «Сучасна народна зоонімія (зоонімікон українців району Карпат)» (М. Сюсько, 1991). Кілька статей на цю тему опублікували Й. Дзендзелівський, В. Добош, П. Лизанець та ін. В. Баньої 2009 року захистила кандидатську дисертацію «Мікротопонімія басейну річки Ужа (на матеріалі українських говірок Закарпаття)».

Фраземіка не тільки закарпатських говірок, але усього карпатського регіону, як, зрештою, і більшої частини української діалектної території, довгий час залишалася поза увагою діалектологів, якщо не зважати на невеличкі спостереження на цю тему. І ось 1992 року тривала праця в цій галузі В. Лавера увінчалася захистом докторської дисертації «Фраземіка українських діалектів карпатського регіону». Це перша праця такого рівня в українській діалектології.

Значних успіхів ужгородські діалектологи здобули в новітній мовознавчій галузі – лінгвогеографії. У числі перших в Україні лінгвістичних атласів виходять друком дві частини «Лінгвістичного атласу українських народних говорів Закарпатської області УРСР» Й. Дзендзелівського (1958, 1960; третя, остання частина вийшла в світ тільки 1993 року) [Дзендзелівський 1958–1993]. Протягом 1970–1976 рр. надрукований у трьох частинах «Атлас лексичних мадяризмів у закарпатських говорах» П. Лизанця [Лизанець 1976]. Побачив світ «Атлас ботанічної лексики української мови» І. Сабадоша [Сабадош 1999]. Різного обсягу (від кількох десятків до понад сотню лінгвістичних карт) додано до кандидатських дисертацій І. Сабадоша, Й. Пуїя, О. Миголинець, Е. Гоци, О. Харківської, Г. Шкур-

ко, докторської дисертації В. Лавера та ін., які би було дуже корисно опублікувати. Діалектологи кафедри української мови та інших кафедр філологічного факультету УжНУ брали активну участь у збиранні матеріалів у закарпатських говірках до інших лінгвістичних атласів – багатотомних «Атласу української мови», «Загальнослов'янського лінгвістичного атласу», «Загальнокарпатського діалектологічного атласу», а також у підготовці лінгвістичних карт до останніх двох атласів. Зараз іде збирання матеріалів за програмою, укладеною Й. Дзендзелівським (1-е вид. 1984; 2-е вид. 1987) для майбутнього багатотомного національного «Лексичного атласу української мови».

До 1945 року лексика закарпатського діалекту практично майже не досліджувалася, але було надруковано кілька діалектних словничків – А. Семеновича (1883), Г. Де Воллана (1885), В. Гнатюка (1898), І. Верхратського (1899), В. Владикова (1926), К. Гордієнка (1933–1934) та ін. Це були невеликі (від кількох сотень до 2500 реєстрових слів), переважно як додатки до інших праць. Чималу кількість закарпатських діалектизмів містив «Русько-мадярський словарь» Л. Чопея (1883). У міжвоєнний період розпочав підготовку словника закарпатських говірок І. Панькевич (1887–1958), довівши його реєстр уже в післявоєнний період до 60 тис. слів. Після його смерті над словником працювали О. Зілінський, А. Куримський. На жаль, цей словник залишився в рукописі (у вигляді картотеки).

З метою створення зведеного словника українських говорів при кафедрі в 1967 року було сформовано словникову групу (керівник – Й. Дзендзелівський). Над укладанням багатотомного Словника закарпатських українських говорів понад 50 років працював доцент кафедри М. Грицак. У словнику понад 300 тисяч слів. Він належить до повних, тобто в яких поряд із діалектними подаються й загальнонародні українські слова, що вживаються також у говірках Закарпаття. Словник М. Грицака в рукописі (більша частина у вигляді картотеки) зараз зберігається в Інституті української мови НАН України. Проте нещодавно світ побачив перший випуск «Матеріалів до словника українських говірок Закарпатської області» (на літери А–Б) М. Грицака [Грицак 2017], створений на підставі лексикографічно опрацьованої М. Грицаком частини словника та рукописної картотеки матеріалів. Ця праця репрезентує стан закарпатських говірок 20–70-х років ХХ ст.

2000-ні роки також увінчалися успіхом у галузі діалектної лексикографії. Так, побачили світ два видання «Словника закарпатської говірки села Сокирниця Хустського району» І. Сабадоша [Сабадош 2008, 2021]. Реєстр словника налічує близько 16 тис. слів (у першому виданні) і 22,2 тис. слів (у другому виданні), записаних автором у рідній йому говірці. У цілій низці словникових статей представлені анатомічні, ботанічні, ентомологічні, етнографічні, зоологічні, метеорологічні та інші назви. Широко представлена у словнику і лексика ремесел – будівельної, кравецької, столярної, швейної справ, а також лексика лісорубська, мисливська,

млинарська, рибальська, сільського господарства, ткацька та ін.

У рукописі лежать великий (понад 5000 сторінок машинопису) історично-етимологічний «Словник топонімів і мікротопонімів Закарпаття», укладений К. Галасом, який охоплює майже всі письмово зафіксовані топоніми краю, та словник антропонімів Закарпаття П. Чучки.

Питання творення діалектної лексики розглядаються також у працях інших мовознавців, що вивчали різні тематичні групи лексики закарпатського діалекту.

Захищено ряд кандидатських дисертацій, присвячених українським карпатським говорам: «Угорські запозичення в марамороському українському діалекті Закарпатської області» (О. Мокань, 1966), «Лексика народної медицини українських говорів Прикарпаття» (Я. Вакалюк, 1974), «Система форм займенників у західних говорах УРСР» (М. Онишкевич, 1975), «Побутова лексика українських говорів Східної Словаччини» (З. Ганудель, 1980), «Скотарська лексика українських говорів Карпат» (Й. Пуїо, 1981) та ін.

Деяка частина мовознавців Ужгородської діалектологічної школи, які є учнями Й. Дзендзелівського, досліджували інші українські говори: «Найменування фауни в лексико-фразеологічних одиницях української мови (Назви птахів)» (А. Богуцька, 1985), «Морфологічна структура східно-степових говорів України» (З. Омельченко, 1985), «Мисливська лексика західнополіських говорів» (Г. Аркушин, 1986), «Гончарна лексика в говорах української мови» (Л. Спанатій, 1997), «Прислівники відзайменникового походження в західнополіських говірках» (Ю. Громик, 1999). Також Г. Аркушин є останнім учнем Й. Дзендзелівського, який під його вдалим керівництвом написав і захистив докторську дисертацію «Іменний словотвір західнополіського говору» та здобув науковий ступінь доктора філологічних наук (2005).

Переконливими є також узагальнення наших діалектологів щодо впливу на закарпатські говірки української літературної мови. Цій проблемі присвячені статті Й. Дзендзелівського [Дзендзелівський 1965; 1968 та ін.], В. Добоша [Добош 1993 та ін.], П. Лизанця [Лизанець 1997], П. Чучки [Чучка 1993] та інші.

Ґрунтовністю відзначаються дослідження наших діалектологів щодо генези закарпатського говору, зокрема висновок Й. Дзендзелівського про те, що цей діалект не окрема мова окремого народу, як заявляють ідеологи політичного русинства, русофільства, а діалект української мови. На підставі величезної кількості мовних фактів він цілком переконливо стверджує, що «немає ні одного специфічного ні фонетичного, ні граматичного мовного явища, яке б покривало увесь чи переважну частину ареалу закарпатських говорів і не продовжувалося б в інших українських діалектах» [Дзендзелівський 1993, с. 195], «що і закарпатські, і лемківські, як і всі говори південно-західного українського наріччя, в усьому основному, істотному, що скла-

дає характерні риси мовної структури порівняно із подібними структурами інших слов'янських мов, від найдавніших часів і по сьогодні розвивалися в одному загальному напрямі з усіма іншими українськими говорами» [там само, с. 185].

Важливо, що закарпатські говірки докладно представлено не лише в численних описових працях, регіональних лінгвістичних атласах, окремих словниках, а й у національному тритомному «Атласі української мови» та багатомовних атласах – «Загальнослов'янському лінгвістичному атласі», «Загальнокарпатському діалектологічному атласі» та ін.

Зараз колектив кафедри української мови працює над втіленням в життя мрії Василя Німчука – «Матеріалами словника закарпатської говірки с. Довге», картотека якого, згідно з його заповітом, зберігається на кафедрі української мови філологічного факультету Ужгородського національного університету. Матеріали словника походять здебільшого з рідного села автора, проте трапляється й матеріал із навколишніх сіл. В. Німчук мав на меті подати повний діалектний словник, у якому була б зібрана вся лексика й фразеологія носіїв рідного села.

Крім того, кафедра української мови провела такі міжнародні наукові конференції: «Українська діалектна лексика як об'єкт словникарства та лінгвогеографії», присвячена 100-річчю від дня народження М. Грицака (доповіді надруковані в науковому збірнику «Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства». 2008. Вип. 12), «Ареалогія й ономастика» (13–14 жовтня 2016 р.; доповіді опубліковані в тому самому науковому збірнику. 2016. Вип. 21), «Стан і перспективи сучасної української діалектології» (до 100-річчя з дня народження проф. Й. Дзендзелівського) (16 вересня 2021 р.; доповіді надруковані в збірнику «Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія». 2021. Вип. 2 (46), «Подвижник української науки зі Срібної землі» (до 90-ліття з дня народження члена-кореспондента НАН України, доктора філологічних наук, професора Василя Німчука (4–5 жовтня 2023 р.; доповіді надруковані в збірнику «Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія». 2023. Вип. 2 (50); XIX Всеукраїнська конференція з міжнародною участю», присвячена 100-річчю з дня народження К. Галаса (8–9 квітня 2021; доповіді надруковані в збірнику «Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія». 2021. Вип. 1 (45).

Науковці кафедри досліджують діалектне мовлення у руслі кафедральних комплексних наукових тем: «Українські карпатські говори у взаємозв'язках із літературною мовою та іншими мовами й діалектами» (наук. кер. проф. І. Сабадош, 2015–2018 рр.), «Лексико-семантичні, граматичні, фонетичні та інші особливості закарпатського говору в порівнянні з українською літературною мовою та іншими говорами» (наук. кер. проф. І. Сабадош, 2019–2023 рр.), «Актуальні проблеми сучасних наукових досліджень у галузі діалектології, ономастики, фразеології, граматики та лінгвістики тексту» (наук. кер. проф. Н. Венжинович, 2023–2028 рр.).

У 1995 році започатковано збірники «Науковий вісник Ужгородського університету: Серія: Філологія», а в 1999 році – «Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства» (Вип. 1–24, виходив до 2019 року), в яких публікуються дослідження, присвячені закарпатським та іншим укра-

їнським карпатським говіркам.

Українські мовознавці, серед яких переважна частина – науковці УжНУ, провели значну роботу і продовжують працювати над вивченням народно-розмовної мови Закарпаття, чим істотно збагатили й україністику, й славістику загалом.

Література

1. Бевзенко С.П. Завдання вивчення українських говорів Закарпаття. *Наукові записки Ужгородського університету*. Львів: ЛДУ, 1955. Т. 14. Діалектологічний збірник. С. 3–6.
2. Верхратський І. Знадоба до пізнання угорсько-руських говорів: (Ч. I: Говори з наголосом джимим). *Записки НТШ*. Львів, 1899. Т. XXVII. С. 1–68; Т. XXVIII. С. 69–94; Т. XXIX. С. 95–200; Т. XXX. С. 201–276 (Словарець).
3. Гнатюк В. Етнографічні матеріали з Угорської Русі. *Етнографічний збірник НТШ*. Львів, 1897–1911. Т. 3, 4, 9.
4. Гнатюк В. Русини Пряшівської єпархії і їх говори. *Записки НТШ*. Львів, 1900. Т. 35–36. С. 1–70.
5. Грицак М.А. Матеріали до Словника українських говірок Закарпатської області. Вип. 1 (А-Б) / за ред. П.Ю. Гриценка. Київ, 2017. 380 с.
6. Гоца Е.Д. Назви їжі й кухонного начиння в українських карпатських говорах. Монографія. Ужгород: Гражда, 2010. 358 с.
7. Дзендзелівський Й.О. Вплив українського літературного мовлення на закарпатські говори після возз'єднання. *Республіканська наукова конференція, присвячена вивченню українського усного літературного побутового мовлення*: тези доп. Київ, 1968. С. 25–26.
8. Дзендзелівський Й.О. Генетична спільність закарпатських говорів з говорами південно-західного наріччя та іншими українськими діалектами. *Українські Карпати: Матер. міжнар. конф. "Українські Карпати: етнос, історія, культура"*. Ужгород, 1993. С. 184–197.
9. Дзендзелівський Й.О. Лінгвістичний атлас українських народних говорів Закарпатської області УРСР (України): Лексика. Ужгород, 1958–1993. Ч. I–III.
10. Дзендзелівський Й.О. Програма для збирання матеріалів до Лексичного атласу української мови. 2-ге вид. Київ, 1987. 300 с.
11. Дзендзелівський Й.О. Процес засвоєння єдиних літературних норм української мови в усній практиці населення Закарпатської області УРСР. *Закономірності розвитку українського усного літературного мовлення*: 36. статей. Київ, 1965. С. 252–281.
12. Добош В.І. Проблеми правописної нормалізації назв населених пунктів Закарпаття. *Українська мова на Закарпатті у минулому і сьогодні*: Матер. наук.-практ. конф. Ужгород, 1993. С. 156–163.
13. Закарпатський діалект: Бібліографічний покажчик / укл.: І.В. Сабадош, О.Ф. Миголинець, О.Д. Пискач. Ужгород: Говерла, 2009. 136 с.
14. Лизанець П.М. Атлас лексичних мадяризмів та їх відповідників в українських говорах Закарпатської області УРСР. Ужгород, 1976. 327 с.
15. Лизанець П.М. Питання про відновлення історичних назв населених пунктів Закарпаття та принципи їх написання. *Матеріали науково-практичної конференції "Державне регулювання міжетнічних відносин в Закарпатті"*. Ужгород, 1997. С. 102–109.
16. Лизанець П.М. Українські південнокарпатські говірки Затися Виноградівського району Закарпатської області. Ужгород: Карпати, 2008. 440 с.
17. Панькевич І. Українські говори Підкарпатської Русі і сумежних областей. З приложенням 5 діалектологічних мап. Ч. I: Звучня і морфологія. Прага, 1938. 549 с.
18. Сабадош І.В. Атлас ботанічної лексики української мови. Ужгород, 1999. 104 с.
19. Сабадош І.В. Історія української ботанічної лексики (XIX – початок XX ст.). Ужгород, 2014. 600 с.
20. Сабадош І. Словник закарпатської говірки села Сокирниця Хустського району. Ужгород: Ліра, 2008. 480 с.; 2-е вид., змінене і доп. Ужгород, 2021. 598 с.
21. Сабадош І.В. Українська лексика в просторі і часі. Ужгород, 2015. 688 с.
22. Сабадош І.В. Українські назви рослин: Історія, етимологія. Монографія. Ужгород, 2019. 1032 с.
23. Українські закарпатські говірки: Тексти / упор. та передм. О.Ф. Миголинець, О.Д. Пискач. Ужгород: Ліра, 2004. 400 с.
24. Чучка П.П. Українська мова на Закарпатті. *Українські Карпати*. Ужгород, 1993. С. 609–611.
25. Юсип-Якимович Ю.В. Ономатопоетика українських говорів Карпат: семантична, фонетична, словотвірна структура та похідність онома топів. Монографія. Ужгород, 2007. 268 с.

References

1. Bevzenko S.P. (1955) Zavadannia vyvchennia ukrainskykh hovoriv Zakarpattia [The Task of Studying the Ukrainian Dialects of Transcarpathia]. *Naukovi zapysky Uzhhorodskoho universytetu*. Lviv: LDU. T. 14. Dialektolohichniy zbirnyk. S. 3–6 [in Ukrainian].

2. Verkhratskyi I. (1899) Znadoby do piznannia uhorsko-ruskykh hovoriv [The Need to Learn Hungarian-Russian Dialects]. (Ch. I: Hovory z naholosom dvyzhymym). *Zapysky NTSh*. Lviv. T. XXVII. S. 1–68; T. XXVIII. S. 69–94; T. XXIX. S. 95–200; T. XXVII. S. 201–276 (Slovarets) [in Ukrainian].
3. Hnatiuk V. (1897–1900) Etnohrafichni materialy z Uhorskoj Rusi [Ethnographic Materials from Hungarian Rus]. *Etnohrafichniy zbirnyk NTSh*. Lviv. T. 3, 4, 9 [in Ukrainian].
4. Hnatiuk V. (1900) Rusyny Priashivskoi yeparkhii i yikh hovory [Rusyns of the Diocese of Presov and Their Dialects]. *Zapysky NTSh*. Lviv. T. 35–36. S. 1–70 [in Ukrainian].
5. Hrytsak M.A. (2017) Materialy do Slovnika ukrainskykh hovirok Zakarpatskoi oblasti [Materials for the Dictionary of Ukrainian Dialects of the Transcarpathian Region]. Vyp. 1 (A-B) / za red. P.Yu. Hrytsenka. Kyiv. 380 s [in Ukrainian].
6. Gotsa E.D. (2010) Nazvy yizhi y kukhonnoho nachynnna v ukrainskykh karpatskykh hovorakh [Names of Food and Kitchen Utensils in Ukrainian Carpathian Dialects]. Monohrafiia. Uzhhorod: Grazhda. 358 s. [in Ukrainian].
7. Dzendzelivskiy Yo.O. (1968) Vplyv ukrainskoho literaturnoho movlennia na zakarpatski hovory pislia vozziednannia [The Influence of Ukrainian Literary Speech on Transcarpathian Dialects after Reunification]. *Respublikanska naukova konferentsiia, prysviachena vyvchenniu ukrainskoho usnogo literaturnoho pobutovoho movlennia: Tezy dop.* Kyiv. S. 25–2 [in Ukrainian].
8. Dzendzelivskiy Yo.O. (1993) Henetychna spilnist zakarpatskykh hovoriv z hovoramy pivdenno-zakhidnoho narichchia ta inshymy ukrainskymy dialektamy [The Genetic Commonality of the Transcarpathian Dialects with the Dialects of the Southwestern Dialect and Other Ukrainian Dialects]. *Ukrainski Karpaty: Mater. mizhnar. konf. "Ukrainski Karpaty: etnos, istoriia, kultura"*. Uzhhorod. S. 184–197 [in Ukrainian].
9. Dzendzelivskiy Yo.O. (1958–1993) Lihvistychnyi atlas ukrainskykh narodnykh hovoriv Zakarpatskoi oblasti URSS (Ukrainy): Leksyka [Linguistic Atlas of Ukrainian Folk Dialects of the Transcarpathian Region of the Ukrainian SSR (Ukraine): Vocabulary]. Uzhhorod. Ch. I–III [in Ukrainian].
10. Dzendzelivskiy Yo.O. (1987) Prohrama dlia zbyrannia materialiv do Leksychnoho atlasu ukrainskoi movy [Program for Collecting Materials for the Lexical Atlas of the Ukrainian Language]. 2-he vyd. Kyiv. 300 s. [in Ukrainian].
11. Dzendzelivskiy Yo.O. (1965) Protse zasvoiennia yedynykh literaturnykh norm ukrainskoi movy v usnii praktysi naselennia Zakarpatskoi oblasti URSS [The Process of Assimilation of the Unified Literary Norms of the Ukrainian Language in the Oral Practice of the Population of the Transcarpathian Region of the Ukrainian SSR]. *Zakonomirnosti rozvytku ukrainskoho usnogo literaturnoho movlennia: Zb. statei.* Kyiv. S. 252–281 [in Ukrainian].
12. Dobosh V.I. (1993) Problemy pravopysnoi normalizatsii nazv naselenykh punktiv Zakarpattia [Problems of Spelling Normalization of the Names of Settlements in Transcarpathia]. *Ukrainska mova na Zakarpatti u mynulomu i sohodni: Mater. nauk.-prakt. konf.* Uzhhorod. S. 156–163 [in Ukrainian].
13. Zakarpatskyi dialekt: Bibliohrafichni pokazhchyk (2009) [Transcarpathian Dialect: Bibliographic Index] / ukl.: I.V. Sabadosh, O.F. Myholynets, O.D. Pyskach. Uzhhorod: Hoverla. 136 s. [in Ukrainian].
14. Lyzanets P.M. (1976) Atlas lekсыchnykh madiaryzmiv ta yikh vidpovidnykiv v ukrainskykh hovorakh Zakarpatskoi oblasti URSS [Atlas of Lexical Magyarisms and Their Equivalents in the Ukrainian Dialects of the Transcarpathian Region of the Ukrainian SSR]. Uzhhorod. 327 s. [in Ukrainian].
15. Lyzanets P.M. (1997). Pytannia pro vidnovlennia istorychnykh nazv naselenykh punktiv Zakarpattia ta pryntsyipy yikh napysannia [The Question of Restoring the Historical Names of the Settlements of Transcarpathia and the Principles of Their Spelling]. *Materialy naukovykh-praktychnoi konferentsii "Derzhavne rehuliuвання mizhetnichnykh vidnosyn v Zakarpatti"*. Uzhhorod. S. 102–109 [in Ukrainian].
16. Lyzanets P.M. (2008) Ukrainski pivdennokarpatski hovirky Zatyssia Vynohradivskoho raionu Zakarpatskoi oblasti [Ukrainian South Carpathian Dialects of Zatyssia in the Vynogradiv District of the Transcarpathian Region]. Uzhhorod: Karpaty. 440 s. [in Ukrainian].
17. Pankevych I. (1938) Ukrainski hovory Pidkarpatskoi Rusy i sumezhnykh oblastei. Z prylozhenniam 5 dialektolohichnykh map [Ukrainian Dialects of Subcarpathian Rus and Adjacent Regions. With 5 Dialectological Maps]. Ch. I: Zvuchnia i morfolohiia. Praha. 549 s. [in Ukrainian].
18. Sabadosh I.V. (1999) Atlas botanichnoi lekсыky ukrainskoi movy [Atlas of Botanical Vocabulary of the Ukrainian Language]. Uzhhorod. 104 s. [in Ukrainian].
19. Sabadosh I.V. (2014) Istoriia ukrainskoi botanichnoi lekсыky (XIX–pochatok XX st.) [History of Ukrainian Botanical Vocabulary (19th–Early 20th Centuries)]. Uzhhorod. 600 s. [in Ukrainian].
20. Sabadosh I. (2008, 2021) Slovnyk zakarpatskoi hovirky sela Sokyrnytsia Khustskoho raionu [Dictionary of the Transcarpathian Dialect of Sokyrnytsia Village, Khust District]. Uzhhorod: Lira. 480 s.; 2-e vyd., zminene i dop. Uzhhorod. 598 s.
21. Sabadosh I.V. (2015) Ukrainska lekсыka v prostori i chasi [Ukrainian Vocabulary in Space and Time]. Uzhhorod. 688 s. [in Ukrainian].
22. Sabadosh I.V. (2019) Ukrainski nazvy roslyn: Istoriia, etymolohiia. Monohrafiia [Ukrainian Names of Plants: History, Etymology. Monograph]. Uzhhorod. 1032 s. [in Ukrainian].
23. Ukrainski zakarpatski hovirky: Teksty (2004) [Ukrainian Transcarpathian Dialects: Texts] / upor. ta

peredm. O.F. Myholynets, O.D. Pyskach. Uzhhorod: Lira. 400 s. [in Ukrainian].

24. Chuchka P.P. (1993) *Ukrainska mova na Zakarpatti* [Ukrainian Language in Transcarpathia]. *Ukrainski Karpaty*. Uzhhorod. S. 609–611 [in Ukrainian].

25. Yusyp-Iakymovych Yu.V. (1993) *Onomatopoeiika ukrainskykh hovoriv Karpat: semantychna, fonetychna, slovotvirna struktura ta pokhidnist onomatopiv*. Monohrafiia [Onomatopoeitics of Ukrainian Dialects of the Carpathians: Semantic, Phonetic, Word-formation Structure and Derivation of Onomatopoeia. Monograph]. Uzhhorod. 268 s. [in Ukrainian].

ACADEMIC ACHIEVEMENTS OF UZHGOROD DIALECTOLOGICAL SCHOOL

Abstract. The Transcarpathian dialect has long attracted the attention of scholars. The paper mentions the first researchers of this dialect, including M. Luchkay, I. Berezhanyin (Fogorashiy), Yu. Venelin-Hutsa, Yo. Holovatsky, A. Semenovych, L. Chopec, V. Hnatiuk, I. Pankevych and other scholars of the 19th and the 1st half of the 20th century. In their works, they paid attention to some peculiarities of this dialect in phonetics, grammar, and partly vocabulary.

The scientists of the Department of Ukrainian Language of Uzhhorod State (now National) University made a significant contribution to this work, deepening the study of the phonetic and graphic systems of the dialects of individual regions and carrying out lexicological and phraseological studies.

S. Bevzenko and Yo. Dzendzelivsky are the founders of the Uzhhorod dialectological school, which is well known in Ukraine and far beyond its borders.

Studies of Transcarpathian dialects in the field of the lexicon (Yo. Dzendzelivsky, P. Lysanets, I. Sabadosh, I. Filak, O. Myholynets, E. Gotsa, H. Hetsko, H. Shkurko), onomastics (K. Halas, P. Chuchka, M. Syusko, V. Banyoi), phraseology (V. Laver), word formation (V. Nimchuk, O. Pyskach (Broshniak), O. Kharkivska), syntax (V. Dobosh), linguogeography (atlases by Yo. Dzendzelivsky, P. Lysanets, I. Sabadosh), lexicography (M. Hrytsak, I. Sabadosh), etc. have been carried out. Most of M. Hrytsak's dictionary of Transcarpathian dialects, K. Halas's historical and etymological «Dictionary of place names and microplace names of Transcarpathia» and P. Chuchka's dictionary of anthroponyms of Transcarpathia are waiting for publication. The paper also pays attention to other linguists of the Uzhhorod dialectological school who studied other Ukrainian dialects.

Also mentioned are the periodicals of Uzhhorod National University, which publish studies dedicated to the Carpathian and other Ukrainian Carpathian authors, in particular, «Dialectological Collection» (1955), «Scientific Bulletin of Uzhhorod University: Series: Philology» (being issued since 1995), «Contemporary Problems of Linguistics and Literature Studies».

Keywords: Uzhhorod dialectological school, Transcarpathian dialects, vocabulary, onomastics, word-formation, linguistic geography, lexicography.

© Сабадош І., Миголинець О., 2024 р.

Іван Сабадош – доктор філологічних наук, професор кафедри української мови Ужгородського національного університету, Ужгород, Україна; 44sabados@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0003-2992-8294>

Ivan Sabadosh – Doctor of Philology, Professor of the Ukrainian Language Department, Uzhhorod National University, Uzhhorod, Ukraine; 44sabados@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0003-2992-8294>

Ольга Миголинець – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Ужгородського національного університету, Ужгород, Україна; olha.myholynets@uzhnu.edu.ua; <https://orcid.org/0000-0002-5331-7218>

Olha Myholynets – Candidate of Philology, Associate Professor of the Ukrainian Language Department, Uzhhorod National University, Uzhhorod, Ukraine; olha.myholynets@uzhnu.edu.ua; <https://orcid.org/0000-0002-5331-7218>

СОЦІОЛЕКТ ЯК СЕГМЕНТ МЕДІЙНОЇ НЕОГРАФІЇ (на матеріалі серійного словника «Нові слова та фразеологізми...»)

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 2 (52)

УДК 811.161.2'373.7'06

DOI: 10.24144/2663-6840/2024.2(52).173–178

Сизонов Д. Соціолект як сегмент медійної неографії (на матеріалі серійного словника «Нові слова та фразеологізми...»); кількість бібліографічних джерел – 10; мова українська.

Анотація. На матеріалі щорічного видання «Нові слова та фразеологізми в українських масмедіа» (2017–2023) проаналізовано процеси входження в українську мову неологізмів, «донорами» яких є соціолект. Ідеться передусім про молодіжний сленг, мову субкультур, професіоналізми, жаргонізми та ін., якими насичується українськомовний медійний простір. Із 2017 року до словникового реєстру включено понад 600 одиниць із соціолекту, які систематизовані за роками, частинимовною приналежністю, сферою поширення, медійними джерелами. Так, найбільша кількість неосоціолектів з'являється в медійних жанрах розмовного типу (блогосфері, соціальних мережах, телеграм-каналах та ін.), що пояснюється їх відносною «свободою» у використанні мовних засобів в інформаційному полі. Нами визначено, що новий соціолект за частинимовною приналежністю співвідносний із іменниками (*хайп, краш, зумер, токсик*), прикметниками (*крінжовий, зашкварний, топовий*), дієсловами (*хайпанути, стенити, шиперити*), прислівниками (*крінжово, бомбезно*); окрема частина неосоціолекту ідентифікується як медіафразеологізм – вербалізований об'єктиватор медійних смислів, що ретранслюється в медіа у «спаяному» вигляді та має переважно маніпулятивно-експресивну природу (*ловити кайф, піти на перекур, дати жэру*). Великий сегмент таких мовних інновацій породжені явищем «вестернізації» – потужного екстралінгвального чинника, що генерує появу неодиноків із західноєвропейських мов (англійської, німецької, французької, польської), адаптуючись до української мови. Входять до активного медійного словника й питомі алітературні елементи, що ілюструють українські реалії (*бавовнятко, «пріліт», «іжак», «на нулі»* та ін.). Їх ідентифіковано як неосемантими – миттєві вербалізатори сучасності, що є носіями нових медійних смислів. Наведені також у статті і статистичні дані щодо соціолекту як джерела мовних інновацій, які безперервно входять до українських масмедіа.

Ключові слова: соціолект; неологізм; медійний фразеологізм; медіалексикографія; медіалінгвістика; словник неологізмів.

Формулювання проблеми. З 2017 року кафедра стилістики та мовної комунікації Київського національного університету імені Тараса Шевченка розпочато роботу над серійним словниковим виданням «Нові слова та фразеологізми в українських масмедіа» [Шевченко, Сизонов 2017-2022], головною метою якого є «репрезентація інноваційних процесів, що відбуваються в українській мові, на прикладі масово-інформаційного поля, <...> та відбивають мовні зміни українськомовного масмедійного простору» [Там само, с. 3, 4]. Потреба у створенні нової лексикографічної праці виникла як наукова рефлексія на постійне поповнення словника сучасного українця мовними інноваціями, які безперервно з'являються в масовій комунікації. Це пояснюється, на наше переконання, екстралінгвальними факторами. Ідеться передусім про інтеграційні процеси України до європейської спільноти, посилення економічних, політичних, культурних та ін. зв'язків України і її комунікантів із іншими країнами, пандемію ковіду та життя в режимі онлайн, збільшення ролі медіа в сучасному суспільстві, особливо це стосується інтернет-комунікації, тенденцію до «вестернізації» української мови та ін. – фактори, які безпосередньо впливають на оновлення мовного ландшафту в українських ЗМІ. Ще один потужний фактор – війна, який теж виявився продуктивним у появі неологізмів та став своєрідним маркером лінгвокреативності українців (особливо це активно виявляється в десемантизованих процесах, коли мовна одиниця в сучасних

комунікативних реаліях набуває нових семантико-стилістичних барв: *бавовна, кіборг, орк, піксель* та ін.). Саме медіа, на наше переконання, є потужною функціональною сферою, що здатна не тільки «народити» мовну інновацію, а й поширити її в маси (так було з номінаціями *брексит, грипономіка, ковідіот, ухлянт* та под. із варіантами *брексувати, антибрексит, ковідономіка, ухлянттоманія* та ін.). Такий процес особливо частотний у період зростання актуальності певних подій – суспільно-політичних, економічних, військових та ін.

Фактично безперервність появи мовних інновацій у медійному потоці унеобхіднює осмислення їх входження в масову комунікацію, пошуки «донорства» таких одиниць та аналіз їх стилістичних можливостей. Одним із потужних «донорів» мовних інновацій у медіа є, зокрема, **соціолект**, яким насичується медійний простір. І впливає на це, з нашої позиції, кілька факторів. По-перше, відкритість медіа до нових викликів часу, розширення його жанрово-стильової палітри та поява нових «вільних» форматів подачі інформації. По-друге, демократичність у виборі мовних одиниць у медіа, особливо це стосується віртуальної комунікації, в якій соціолект є звичним для використання. По-третє, тенденція до «орозмовлення» медійної комунікації, що проявляється у стрімкому розвитку соціальних мереж. По-четверте, тенденції до «диджифренії» (Д. Рашкофф) та «іконічного повороту» (Г. Бьом), що активно спостерігається в розвитку сучасних медіа. Це, у свою чергу, веде до «хаотичного» функціонування мовних

інновацій у ЗМІ, серед яких ми розглядатимемо соціолект як одне із джерел їх появи.

Аналіз досліджень. Фіксація нових одиниць, причини появи та їх подальша адаптація в українській мові була предметом аналізу в попередніх наукових розвідках: ідеться як про системно-структурний аналіз неологізмів (Є. Карпіловська, Ж. Колоїз, А. Нелюба, О. Тараненко та ін.), так і їх функціонально-стилістичну природу (М. Навальна, М. Степаненко, О. Стишов, Л. Шевченко та ін.). Невпинно зростає і кількість неографічних видань, матеріалом яких ставав медійний простір (згадаємо знакові видання останніх років [Активні ресурси 2013; Ільченко, Приступа 2016; Нелюба, Редько 2017; Шевченко, Сизонов 2017-2022; Крамар 2022; Urban Dictionary 2024 та ін.]).

Завжди проблемним у лінгвістиці залишався опис маркера новизни: якою має бути відправна точка у статусі «нова мовна одиниця». З одного боку, це будь-яка нова номінація явища / події, що вербально ілюструє реалії нашого життя; з іншого боку, новим може бути і слово / фразеологізм, що розширив свою семантику в нових мовних реаліях. І в першому, і в другому випадках ідеться про оновлення активного словника українців, який безперервно поповнюється мовними засобами. Коли йдеться про медійний простір, то тут варто наголосити на факторі *масовості* в поширенні неологізмів, тобто подальше їх тиражування в глобалізованому інформаційному контексті. Такі одиниці можуть мати недовгий час свого «життя» в мові: взаємодія неологізм ↔ історизм спостерігається постійно (те, що було новим у певний період часу, з легкістю переходить у розряд історизмів: *диск, дискета, титлушки, кучмізм, «Юліна тисяча», зе-боти, «зелені чоловічки»* та под.). Це стосується і неозапозичень та неосемантем, які, переосмислюючись у маскомунікації, вдало «вмонтовуються» в розмовну комунікацію («бавовнятко», «мопед», «пріліт», «дискотека», «град»). Такі процеси пов'язані з «динамізацією» сучасних медіа та їх лексико-фразеологічного фонду (див. дисертаційні роботи О. Стишова, М. Навальної, Т. Коць, М. Мамич).

Відтак останнім часом з'являється багато праць, що описують мовні процеси на сучасному етапі, аналізуючи мовні інновації – періоду російсько-української війни (Г. Сjuta, О. Стишов, С. Гриценко), ковідної пандемії (М. Жулінська, Л. Бахмат), політичних реалій 2004 та 2014 рр. (О. Тараненко, Н. Кондратенко, О. Ільченко, Н. Поліщук) та ін. Усі ці процеси є відображенням постійного діалогу української мови з іншими мовами, відкритості щодо входження нових одиниць в її систему, пошуку влучних номінувань для позначення явищ мовної дійсності (див. панорамний огляд цих процесів з 90-х рр. ХХ ст. і до сьогодні в окремому розділі колективного монографії [Сизонов 2023]). Як уже було сказано, такі одиниці можуть довго не затримуватися у статусі «нових», а тому й виникає потреба їх постійної фіксації у словниках, що дозволяє вербально «сфотографувати» описувану добу.

Мета статті, завдання. Проаналізувати про-

цес входження нових одиниць у масову комунікацію, визначивши соціолект одним із їх «донорів», схарактеризувати роль алітературних елементів мови (передусім, соціальних діалектів) в оновленні словника масового українськомовного реципієнта, скринінгувати медійний потік щодо соціолекту, ідентифікованого як новий в інформаційному просторі, спараметризувати новий соціолект, що виник в українськомовній маскомунікації в 2017–2022 рр. – основні завдання статті. Мета – комплексний аналіз соціолекту, що виникає в масовій комунікації, як сегмента медійної неографії (на матеріалі серійного словника «Нові слова та фразеологізми в українських масмедіа» [Шевченко, Сизонов 2017–2022]).

Методи та методика дослідження. Для пошуку мовних інновацій у медіапросторі ми користувалися *методом медіаскрінінгу*, що допоміг зібрати матеріал до словника (розроблений нами *метод інфолексикографування* [Syzonov 2022]) допоміг спараметризувати отримані мовні інновації – за походженням, функціональним параметром, стилістичним маркером та з увагою до медійного контексту). Для роботи зі словником на кожному з етапів збору матеріалу послуговувалися *методикою «10 з 10»*, розробленою спеціально до лексикографічного проєкту. Така методика дозволяє об'єктивувати отримані дані, що полягає в ритмічності збору матеріалу та коректності його опису в конкретний часовий проміжок. Застосували в межах статті й елементи *класифікаційного методу, методу підрахунків*.

Виклад основного матеріалу. З початком української незалежності, особливо після зняття табуваності у використанні мовних одиниць різних рівнів, посилювався інтерес і до вживання в мовній комунікації соціолектів. Так, розмовна комунікація стала відвертішою на використання обцененої лексики та лексики оцінно-інвективного типу, збільшилася кількість жаргонної та сленгової лексики, що пов'язано з «відкритістю» кордонів у потоці нових слів, інтенсивнішими до вживання стали одиниці евфемізованого типу, особливо серед молоді, яка «маскує» свою комунікацію «для своїх» та ін. Поява соціолектів в українськомовній комунікації завжди була спричинена факторами віку, статі, професійного та освітнього рівня комунікантів, демографічними, географічними та ін. показниками соціуму: «Варіювання у користуванні лексичними засобами [соціального діалекту. – Д.С.] залежить від середовища і сфери вживання. <...> Диференціація у користуванні засобами мови залежить від загальноосвітнього рівня: носіїв мови, їх суспільного становища, роду занять, кола інтересів, середовища, до якого належить носій мови і т. ін.» [Українська мова 2004, с. 146]. А. Загнітко, визначаючи поняття соціолект, наголошує на високій ролі комунікантів у його поширенні, фактично «мовець, залежно від умов спілкування, може бути членом різних соціолектів» [Загнітко 2012, т. 3, с. 334]. Убачаємо в цьому ще одну причину постійної появи соціолектів у комунікації, – соціоцентричну, що пов'язана з різними її учасниками, їх ролями в суспільстві. Це, у

свою чергу, уможливило появу все більшої кількості соціолектів, поширення яких є скоріше хаотичним, ніж системним, явищем у мові. Урбаністичні процеси, які спостерігаються в українському соціумі, також є причиною «мігрування» соціолектів у мові комунікантів різних груп. Про це неодноразово наголошували дослідники соціолектів (В. Винник, Л. Ставицька, О. Тараненко, В. Труб та ін.), які аналізували їх функціонально-стилістичне навантаження в мові як алітературних елементів.

Останнім часом спостерігається *явище глобалізації*, що накладається і на мовний ландшафт. Цю причину ми вважаємо однією з домінантних у поширенні соціолектів через засоби масової комунікації. Адже саме в інфопросторі відбивається своєрідна «мода» на вживання соціолектів у певному контексті (вище ми вже пояснювали, чому саме в медіа такі одиниці є частотними та популярними для вжитку медійниками). Особливої уваги дослідників, на нашу думку, потребують генеалогічні процеси соціолектів у масмедіа, коли складно встановити джерело їх появи та віднайти шляхи їх поширення (це пов'язано з частковою табуованістю певних елементів соціолекту, їх обмеженням ужитком та складністю семантичного декодування без необхідних фонових знань).

Так, саме фонові знання як інформаційний чинник діалогізації між комунікантами спричинили високу кількість соціолектів у медійному просторі, що нами в подальшому лексикографічно фіксувалося та описувалося. З 2017 по 2022 рр. із усього масиву нових одиниць у медіа понад 15% є соціолектами (загальна кількість зібраних одиниць – понад 5000, де фактично кожен шостий неологізм є соціолектом). До таких одиниць ми зараховуємо алітературні елементи мови, що «уживані в середовищі окремих соціальних, професійних, вікових та ін. груп населення» [Українська мова 2004, с. 146]. Маркування цих одиниць системно представлено у словнику відповідним чином – *сленг., жарг., проф.* та ін. (деталізацію див. у Передмові до словника [Шевченко, Сизонов 2017–2022, с. 11]). Для коректності опису (особливо коли йдеться про запозичені соціолекти, адаптовані в українськомовних реаліях) у словнику подається коментар про походження одиниці та її мову-джерело з дослівним перекладом: *бі-гьорл* (англ. *girl* – дівчина); *гайс* (англ. *guys* – друзі); *«двіж»* (рос. *движение*); *рісворч / «рісворчити»* (англ. *to research* – досліджувати) та ін.

Важливо наголосити, що за походження понад 70% нових одиниць – це англізми, що пояснюється тенденцією до «вестернізації» української мови та популяризацією західної культури, особливо англійської, серед молоді та професійних груп (напр., комп'ютерників та ІТ-спеціалістів, маркетологів, менеджерів та ін.: *коучер, ботоферма, лайфстайл, маркетплейс* тощо). Така ситуація особливо стала відчутною в 90-х рр. минулого століття, коли українська мова вільно почала «впускати» до свого фонду запозичені елементи, розмовні й сленгові слова, інтернаціоналізми та ін. Це говорить про характеристику «живої» мови, яка розвивається під впли-

вом глобалізованих процесів. Останні роки визнаються ще й інтеграційними процесами України у європейську спільноту, що відбивається на національній культурі, мистецтві, мові. Такий чинник ключовий і в контексті появи нових соціальних діалектів, що в основному творяться в медіа для певних вікових і професійних груп – ютуб-просторі, спеціалізованих сайтах, соціальних мережах та ін. Див. у нашому словнику: *бомбоціна, букати / забувати, вдуплити, відфутболити, гайси, факап* та ін.

Домінантність англійської мови є прогнозованою (вплив екстралінгвальних факторів) та, на наше переконання, буде збільшуватися, не дивлячись на застороги пуристів не впускати ці елементи до мови та шукати їх питомі заміники. У нашому словнику паралельні форми таких одиниць відбиті (і в медіа ми зустрічаємо їх частотне вживання), натомість «прижитися» таким одиницям складно, на що, знову ж таки, впливає явище лінгвальної моди – моди на нові «трендові» слова. Пор.: *тиць / тицнути = татнути* (англ. *tap* – натиснути); *угодобайка = лайк* (англ. *to like* – подобатися); *фальшивка = фейк* (англ. *fake* – підробка) та ін. І тут важлива ремарка, що стилізація під мову-оригінал і є ілюстрацією соціолекту, адже вживання українського відповідника почасти не буде сприйнятий комунікантами певної соціальної групи: *вайб* (соціолект) – *атмосферність* (загальнолітературний елемент), *хайп* (соціолект) – *галас, шум* (загальнолітературний елемент), *кейс* (соціолект) – *справа* (загальнолітературний елемент) та под. Як бачимо, синонімічність не є виправданою та може виконати функції взаємокомунікації в певній соціальній групі. У словнику нами відбиті такі одиниці з відповідним маркуванням:

Бі-гьорл (англ. *girl* – дівчина) – *сленг.*; дівчина, що танцює брейк-данс: *Українцям є чим пишатися, зокрема багатьма спортивними і танцювальними досягненнями. Наприклад, українські бі-бої і бі-гьорлз вже давно відомі всьому світу. Практично кожні вихідні наші хлопці беруть участь у різноманітних фестивалях і батлах у різних країнах* [Новинар, 30.12.2018]; *Бі-гьорл Кейт із Харкова виграла один із найвідоміших і найпрестижніших батлів OUT BREAK EUROPE 2018* [24 канал, 31.12.2018].

Вайб (англ. *vibe* – вібрація) – *сленг.*; емоційний стан, атмосфера, яка виникає під час спілкування з кимось, контакту з кимось, найчастіше музикою, мистецтвом, видатними особистостями: *Якби ви побачили вистави NDT зі старшими акторами, то одразу б відчули, що вайб там неймовірний, але він зовсім інший* [Village, 15.04.2019]; *Бари на вулиці мають свій особливий вайб, це як у дитинстві гуляти під під'їздом у дворі* [Ранок з Україною, 21.06.2019].

Хайп (англ. *to hype* – галас, шум) – *сленг.*; надмірна увага до чогось; галас: *І ось поки вони дійдуть до наших музичних продюсерів, поки вони підходять той чи інший хайп і навчаться робити хоча б так само, на Заході це вже стане вчорашнім днем* [M1, 10.04.2017]; *На відео хайп: поки найбільш популярний трек кожної маршруткі «Таєт*

Лед» [Ранок з «Інтером», 11.08.2017].

Не тільки англійська мова стала джерелом неосоціолектів. У медійному просторі фіксуємо одиниці з німецької, французької, польської, російської та ін. мов, що є свідченням міжмовного діалогу та постійного контакту лінгвокультур. Залучення до лексики певних соціальних груп мовних інновацій має різну функціонально-стилістичну мету: якщо неологізми з західноєвропейських мов мають скоріше відбиття «трендовості» в комунікації (*ізі, крінж, трешовість, фрік* та ін.), то використання, напр., сленгу з російської мови – скоріше іронічний та подекуди саркастичний характер (*агонь, двіжуха, кришувальник* та ін.). Частотним серед медійного неосоціолекту є одиниці з дотичних до географічних кордонів із Україною країн та їх мов, напр., польської (на лексичному рівні – *курва, дзьобак* та ін., на фразеологічному рівні – *типовий Януш, стиль Паздана* та ін.). Проникнення таких одиниць до української мови відбувається на тлі зближення із країнами, що виявляють політичну симпатію до українців (ідеться про Польщу, Великобританію, Литву та ін. країни).

Медійний соціолект, репрезентований у словнику, параметризовано за роками, частиномовною приналежністю, сферою поширення, джерелами. Це дозволяє коректно зафіксувати мовну одиницю та побачити її функціональні можливості. З усього масиву зібраного матеріалу можемо констатувати, що:

1) соціолект виникає і в 2017 (*зашквар, рофл, мирняк*), і в 2018 (*«мишебратья», полюбе*), і в 2019 (*зумернути, віслово*), і в 2020 (*ковідіот, дистанційка*) та ін. роках;

2) новий соціолект співвідносний із іменниками (*душила, краш, зумер, токсик, шмот*), прикметниками (*фріковий, зашкварний, топовий*), дієсловами (*відфутболити, стенити, шиперити*), прислівниками (*крінжово, бомбезно*);

3) новий соціолект може виникати в економічній (*договорняк, безвіз, бомбоціна*), мистецькій (*спойлерити, деза, кітч*), військово-політичній (*мирняк, «на нулі», піксель*) та ін. сферах, поширюючись в масовій комунікації;

4) соціолект може тиражуватися в різноформатних та різножанрових медіаресурсах – каналах телебачення та радіо, рекламі та піарсфері, друкованій пресі, інтернет-ЗМІ, соціальних мережах, нових мультимедійних платформах різної вікової, регіональної та тематичної спрямованості.

Окремим локусом нового соціолекту в медіа є фразеологічний ресурс, який ми розуміємо в широкому значенні – усталена у структурно-семантичному плані одиниця переважно експресивного типу, вербалізований репрезентант та об'єктиватор медійних смислів, що характеризується семантичною цілісністю, прецедентністю та інтертекстуальністю, здатністю до структурних трансформацій із метою впливу на реципієнта та / або маніпуляції його свідомістю (ідеться про *медійний фразеологізм*). Відтак за допомогою соціолекту творяться фразеологізми типу *електоральний бандитизм, бути у темі, ловити хайп* та ін., що представлені у

словнику з відповідними маркуваннями та з контекстуальними ремарками [Шевченко, Сизонов 2017-2022, с. 37, 60, 184]:

«**Бандитизм електоральний**» – *медійн. фраз.*; неправомірні дії під час передвиборчої кампанії: «**Електоральний бандитизм**» процвітає в Україні: від гречки Черновецького до примусу на підприємствах Ахметова [СТН, з інт. М. Волкова, 11.04.2015]; *Влада й опозиція одне перед одним влаштовують «електоральний бандитизм»: сотні порушень чинного Закону нараховані по всій країні* [Вікна-Новини, 12.04.2013].

Бути у темі – *медійн. фраз.*; добре розумітися на чомусь, в якому питанні: *Нинішній ефір буде цікавим, адже всі співрозмовники будуть у темі* [з персонального профілю Facebook, квітень 2017]; *Коли людина буде у темі, тоді і розмова з нею буде ґрунтовнішою* [Лівий берег, з інт. О.Ляшка, 09.09.2017].

Ловити хайп / «ловити хайп» – *сленг.*; *медійн. фраз.*; піаритися; популяризувати себе: «*З Вайлдером я просто не входжу в полеміку. Якщо він хоче вийти в ринг і битися – чудово. Але поки, схоже, він просто ловить хайп*», – зазначив Джошуа [24 канал, 17.03.2018]; *Він підсумував, що вся істерія навколо геїв є ірраціональною і коли такі ідеї поширюються розумними людьми, то створюється відчуття, що вони борються з власною тією, намагаються переконати самих себе й інших, що «вони не такі», або вони просто лукавлять, «ловлять хайп», піднімаючи свій рейтинг* [Ранок з «Інтером», 24.06.2018].

Дедалі активніше в масову комунікацію поширюються деактуалізовані елементи, що виникають як вербалізована рефлексія на сучасні події та явища. Такі одиниці кваліфіковано як неосемантичні (вони також входять до словника, розширюючи своє семантичне поле та функціонуючи в нових стилістичних контекстах). Так, напр., фактор війни вплинув на оновлення значень деяких лексем, які активно вживаються в розмовній комунікації, набуваючи статус соціального діалекту: *мопед* як неофіційна номінація «безпілотника», *піксель* як розмовний варіант військової форми, «*дискотека*» як іронічна номінація вибухів на російській території та под. Відкритість щодо розширення значення вже усталених слів є показником гнучкості мови, а входження її неоелементів у широкі контексти – маркером функціональної колокації: *пролетів мопед, вдягнути піксель, дискотека вдень і вночі* та ін.

Висновки. Як бачимо, з 2017 року, коли почалася інтенсивна робота над збором матеріалу та видання словника, активним виявляється поповнення української мови алітературними засобами, зокрема соціолектом. Їхній відсоток використання в медіа збільшується, що мотивовано екстралінгвальними факторами та підтверджується лексикографічно. Розподіл неосоціолекту за групами можна репрезентувати з акцентуванням на найуживаніші в медіа (ілюстрації подаємо вибірково): (а) молодіжний сленг: *хайп, крінжово, вайб*; (б) жаргон та вульгаризми: *зашкварний, кришувальник*; (в) про-

фесіоналізми: *фейк, баг, темники*; (г) оцінно-інвективні неологізми розмовного типу: *факап, послати за рускім кораблем, концерт Кобзона*; (г) неосемантими: *бавовна, їжак, мопед*; (д) фразеологізми розмовного типу: *брати на слабо, бути в темі, ламати через коліно* та ін.

Такий розподіл із покликанням на серію нашого лексикографічного видання підтверджує високу роль соціолекту у творенні мовних медіа-інновацій, що унеобідило вивчення цього алітературного сегменту української мови в контексті неословникарства.

Література

1. Активні ресурси сучасної української номінації: Ідеографічний словник нової лексики / Є.А. Карпіловська, Л.П. Кислюк, Н.Ф. Клименко, В.І. Критська, Т.К. Пуздирєва, Ю.В. Романюк; відп. ред. Є.А. Карпіловська. Київ: КММ, 2013. 416 с.
2. Загнітко А. Словник сучасної лінгвістики: поняття і терміни. Донецьк: ДонНУ, 2012. Т. 1-4.
3. Ільченко О., Приступа Т. Вербалізоване «обличчя» сучасного суспільства в діалозі двох культур: (українсько-англійський словник метафоричних словосполучень ЗМІ: 2000-2015 рр.). Харків, 2016.
4. Крамар Н. А. Словник англійських неологізмів ХХІ століття. Київ: ТОВ НВП «Інтерсервіс», 2022. 240 с.
5. Нелюба А., Редько Є. Лексико-словотвірні інновації (2015–2016). Словник / Загальна редакція А. Нелюби. Харків: Харківське історико-філологічне товариство, 2017. 204 с.
6. Сизонов Д.Ю. Мовні інновації як вербальні ідентифікатори часу: медіалінгвістичний аспект. *Philological education and science: transformation and modern development vectors: [Scientific monograph]*. Riga: «Baltija Publishing», 2023. P. 359-372. <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-283-8-16> (дата доступу: 10.07.2024).
7. Українська мова: енциклопедія / В.М. Русанівський, О.О. Тараненко та ін. Вид. 2-ге, випр. і допов. Київ: Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М.П. Бажана, 2004. 820 с.
8. Шевченко Л., Сизонов Д. Нові слова та фразеологізми в українських масмедіа: словник. Київ: ВПЦ «Київський університет», 2017-2022.
9. Syzonov D. Media Ecology and Language Innovations (Infolexicographic Literacy). *International Journal of Media and Information Literacy*. 2022. №7(1). P. 255-263. DOI: <https://doi.org/10.13187/ijmil.2022.1.255> (дата доступу: 10.07.2024).
10. Urban Dictionary. URL: <https://www.urbandictionary.com> (дата доступу: 10.07.2024).

References

1. Aktyvni resursy suchasnoi ukrainskoi nominatsii: Ideohrafichnyi slovnyk novoi leksyky [Active Resources of Modern Ukrainian Nomination: Ideographic Dictionary of New Vocabulary] (2013) / Ye.A. Karpilovska (red.), L.P. Kysliuk, N.F. Klymenko, V.I. Krytska, T.K. Puzdyrieva, Yu.V. Romaniuk;. Kyiv: KMM [in Ukrainian].
2. Zahnitko A. (2012) Slovnyk suchasnoi linhvistyky: poniattia i terminy [Dictionary of Modern Linguistics: Concepts and Terms]. Donetsk: DonNU. T. 1-4 [in Ukrainian].
3. Ilchenko O., Prystupa T. (2016) Verbalizovane «oblychchia» suchasnoho suspilstva v dialozi dvokh kultur: (ukrainsko-anhliiskyi slovnyk metaforychnykh slovospoluchen ZMI: 2000-2015 rr.) [The Verbalized “Face” of Modern Society in the Dialogue of Two Cultures: (Ukrainian-English Dictionary of Metaphorical Media Phrases: 2000-2015)]. Kharkiv [in Ukrainian].
4. Kramar N.A. (2022) Slovnyk anhlo-movnykh neolohizmiv XXI stolittia [Dictionary of English Neologisms of the 21st century]. Kyiv: TOV NVP “Interservis” [in Ukrainian].
5. Neliuba A., Redko Ye. (2017) Leksyko-slovotvorni innovatsii (2015–2016). Slovnyk [Lexical and Word-Forming Innovations (2015–2016). Dictionary]. Kharkiv: Kharkivske istoriko-filolohichne tovarystvo [in Ukrainian].
6. Syzonov D. (2023) Movni innovatsii yak verbalni identyfikatory chasu: medialinhvistychnyi aspekt [Language Innovations as Verbal Identifiers of Time: Medialinguistic Aspect]. *Philological education and science: transformation and modern development vectors: [Scientific monograph]*. Riga: «Baltija Publishing». P. 359-372. <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-283-8-16> (date of access: 10.07.2024) [in Ukrainian].
7. Ukrainska mova: entsyklopediia [Ukrainian Language: an Encyclopedia] (2004) / V.M. Rusanivskiy, O.O. Taranenko ta in. Vyd. 2-he, vypr. i dopov. Kyiv: Vyd-vo «Ukrainska entsyklopediia» im. M.P. Bazhana [in Ukrainian].
8. Shevchenko L., Syzonov D. (2017–2022) Novi slova ta frazeolohizmy v ukrains'kykh masmedia: slovnyk [New Words and Phraseologisms in the Ukrainian Mass Media: a Dictionary]. Kyiv: VPTs “Kyivskiy universytet” [in Ukrainian].
9. Syzonov D. (2022) Media Ecology and Language Innovations (Infolexicographic Literacy). *International Journal of Media and Information Literacy*. №7(1). Pp. 255–263. DOI: <https://doi.org/10.13187/ijmil.2022.1.255> (date of access: 10.07.2024) [in English].
10. Urban Dictionary. URL: <https://www.urbandictionary.com> (date of access: 10.07.2024) [in English].

SOCIOLECT AS A SEGMENT OF MEDIA NEOGRAPHY
(based on the material of the serial dictionary “New words and phraseologisms...”)

Abstract. The material of the annual publication “New words and phraseologisms in the Ukrainian mass media: a dictionary” (2017–2023) analyzes the processes of neologisms entering the Ukrainian language, the “donors” of which are sociolects. First of all, we are talking about youth slang, the language of subcultures, professionalism and jargon, which saturates the Ukrainian-language media space. Since 2017, more than 600 items from the sociolect have been included in the dictionary register, which are systematized by year, partial linguistic affiliation, sphere of distribution, and media sources. Thus, the largest number of neosociolects appears in conversational media genres (the blogosphere, social networks, Telegram channels, etc.), which is explained by their relative «freedom» in the use of language means in the information field. We determined that the new sociolect is related to nouns (*хайп, краш, зумер, токсик*), adjectives (*крінжовий, зашкварний, топовий*), verbs (*хайпанути, стенити, шиперити*), adverbs (*крінжово, бомбезно*); a separate part of neosociolect is identified as media phraseology – a verbalized objectifier of media meanings, which is relayed in the media in a “fused” form and has a mainly manipulative-expressive potential (*ловити кайф, піти на перекур, дати жару*). A large segment of such language innovations are generated by the phenomenon of “westernization” – a powerful extralingual factor that generates the appearance of neo-units from Western European languages (English, German, French, Polish), adapting to the Ukrainian language. The active media dictionary also includes specific literary elements that illustrate Ukrainian realities (“бавовнятко”, “приліт”, “їжак”, “на нулі”, etc.). They are identified as neosemanthemes, which arose as instant verbalizers of modernity and are carriers of new media meanings. The article also provides statistical data on the sociolect as a source of language innovations that are continuously included in the Ukrainian mass media.

Keywords: sociolect; neologism; media phraseology; media lexicography; media linguistics; dictionary of neologisms.

© Сизонов Д., 2024 р.

Дмитро Сизонов – доктор філологічних наук, доцент, доцент кафедри стилістики та мовної комунікації Київського національного університету імені Тараса Шевченка, Київ, Україна; dm_sizonov@ukr.net; <https://orcid.org/0000-0003-1162-2182>

Dmytro Syzonov – Doctor of Philology, Associate Professor of the Stylistics and Language Communication Department, Taras Shevchenko Kyiv National University, Kyiv, Ukraine; dm_sizonov@ukr.net; <https://orcid.org/0000-0003-1162-2182>

СИНОНІМИ ІМЕННИКІВ І ДІЄСЛІВ ЯК ЕЛЕМЕНТ ТВОРЕННЯ ТЕКСТУ РОМАНУ М. МАТІОС «СОЛОДКА ДАРУСЯ»

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 2 (52)

УДК 811.161.2'282.2

DOI:10.24144/2663-6840/2024.2(52).179–186

Філак І. Синоніми іменників і дієслів як елемент творення тексту роману М.Матіос «Солодка Даруся»; кількість бібліографічних джерел – 11; мова українська.

Анотація. У статті розглядається важливе питання архітекτονіки художнього тексту – роману української письменниці Марії Матіос «Солодка Даруся». Мова роману досліджується на предмет вживання синонімів іменників та дієслів, якими авторка передає власні творчі фантазії, які мовними засобами трансформує у художні образи. Мета статті – вивчення творчої практики письменниці, яка формує наратив на межі літературної мови та гуцульського діалекту, не порушуючи їх рівновагу у питанні використання синонімів. Завдання дослідження – опис ролі синонімів як елементів художньої експресії в романі. Використано метод суцільної вибірки, описовий, контекстуально-інтерпретаційний, зіставний, дистрибутивний.

Доведено, що окремі поняття, важливі для інтерпретації наративу, мають синоніми як ідеографічні, так і експресивні. У тексті ключові синонімічні ряди розкривають ставлення автора та героїв до сюжету, наповнюючи наратив відповідною інформацією, символами, конотаціями, авторськими асоціаціями. Письменниця вводить у свою розповідь синоніми, які вказують на час оповіді, належність персонажів до певного соціального середовища, а також створює відповідний топос подій. Оповідач добре знає історію села на кордоні кількох держав, долі окремих людей, які ламаються в страшних подіях Другої світової війни та повоєнний період, що і майстерно передається вживанням відповідних синонімів. Синоніми-дієслова переважно виконують у тексті роману експресивну функцію, на відміну від іменників, які є найчастіше є хронологічно значущими маркерами.

Важливе значення має спосіб уведення синонімічних рядів у контекст: контактне розміщення, дистантне, рамкове, градаційне. Така уважна робота з використанням лексичних багатств мови свідчить про високу майстерність авторки, уміння актуалізувати роль деталі, чим і створюються колорит та неповторність роману.

Вивчення практики використання синонімів іменників та дієслів дає можливість проникнути у творчу лабораторію письменника, у той світ, у якому взаємодіють, доповнюють, перетинаються семантичні поля, створюючи неповторні образи складної епохи.

Ключові слова: Марія Матіос, синонім, художній текст, іменник, дієслово, семантика, лінгвостилістика.

Формулювання проблеми. Одне з ключових питань сучасного мовознавства – дослідження специфіки архітекτονіки художнього дискурсу літературних творів. Елементом художнього тексту є слово в усіх його специфічних функціях, зокрема і як члена синонімічного ряду. Саме з цього погляду ми зробили спробу провести спостереження над системою синонімів у мові одного художнього твору – роману Марії Матіос «Солодка Даруся». Наше завдання – з'ясувати особливості функціонування у художньому тексті синонімів іменників та дієслів як найбільш уживаних і важливих частин мови, виявляючи можливі авторські особливості їх семантики.

Проблему лексичних синонімів давно активно досліджували українські лінгвісти Михайло Жовтобрюх, Анастасія Бевзенко, Лариса Лисиченко, Алла Коваль, Вероніка Басок, Віктор Левицький, Ніна Пашковська, Лев Полюга, Олександр Тараненко, Людмила Терещенко та ін.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження побудови та особливостей художнього тексту були предметом зацікавлення багатьох українських лінгвістів, зокрема цій тематиці при-

ділена особлива увага в роботах І.Г. Чередниченка, С.Я. Єрмоленко, Л.Ф. Тарасова, В.П. Григор'єва, В.А. Чабаненка, З.І. Хованської та ін. Попри неоднаковість підходів до предмета вивчення, більшість лінгвистів розглядають названу проблему як складову таких понять, як «стиль», «поетична мова», «мова художньої літератури», «художній текст».

Лінгвостилістика в Україні, як прийнято вважати, розпочинається в другій половині XIX століття першоджерелом, тобто працями видатного лінгвіста О.О. Потебні. Цінні спостереження щодо теорії мови художньої літератури, красного письменства містяться в дослідженнях українських мовознавців Л.А. Булаховського, М.А. Жовтобрюха, І.К. Білодіда, М.М. Пилинського, В.М. Русанівського, С.Я. Єрмоленко, В.С. Калашника, Н. Бойко, Л.О. Ставицької та багатьох інших, які сформулювали власне бачення важливих численних питань лінгвостилістики, новаторськи вирішили замовчану проблему щодо розвитку системи усіх різножанрових стилів української національної мови в історичних зрізах.

Матеріалом спостережень послужили власні записи, зроблені при читанні авторського тексту. Творчість письменниці, словесна поетична майстерність її отримала високу оцінку читачів та літературознавців, зокрема і письменників. Її твори схвально відзначені П. Загребельним, А. Дімаровим, Д. Павличком, Ю. Андруховичем, І. Драчем, І. Римаруком та ін. Тексти творів письменниці були предметом уваги українських мовознавців. Епічні прозові романи Марії Матіос – це віддзеркалення народних характерів, колориту живої стихії справжньої народної мови, буковинський гуцульський діалект із соковитими автентичними словами з говіркового мовлення.

Методи та методика дослідження. Для досягнення поставленої мети у статті використані такі методи: описовий метод – для групування вербалізаторів досліджуваного синонімічного ряду; концептуальний метод – для дослідження способів вербалізації гнізда та організації його компонентів; метод компонентного аналізу – для визначення семантичної структури вербалізаторів; метод стилістичного аналізу, методики суцільної вибірки тексту та зіставлення з словниковими матеріалами.

Виклад основного матеріалу.

СИНОНІМИ ІМЕННИКІВ

У тексті роману М. Матіос ми виявили ряди синонімів, які використовуються переважно для називання конкретних предметів, що мають важливе значення для розуміння конкретного епізоду.

Коса – волосся – волос. Основне значення – волосся. Синоніми ідеографічні, дозволяють конкретно визначити як реалію, так і емоційну оцінку. Слово *коса* має вужче значення, це вид зачіски, що підкреслює статус Дарусі як незаміжньої дівчини: *...заплітає–розплітає давно поріділу косу...* (М., 5); *А Даруся з гарно укладеною круг голови косою дивиться від повітки* (М., 43). Символічне значення коси кілька разів підкреслюється у тексті роману як мотив кари за порушення звичаю: *Вінчана жінка повинна зітнути свій волос по шлюбі* (М., 182). І далі: *Жінка, що має чоловіка, – то не дівка, що вона розплітала косу* (М., 182). Саме тому коса в тексті згадується як окраса Матронки, знаряддя катування і, врешті, знаряддя самогубства. Перерізати косу на мертвій Матронці наказує Дідушенка – коло нещастя замикається.

Збірна назва *волосся* вносить нейтральний статус: *Уже й листу на ній (груші) стільки, скільки на лисій Пітриковій голові волосся* (М., 14). В окремому епізоді, що характеризується великим емоційно-експресивним напруженням, авторка в одному контексті поєднує обидва синоніми: *обв'язав Матрончиною косою лавицю* (М., 143); *сором'язливо закриваючись розплетеною косою* (М., 144); *відв'язали мокре – пітне – волосся* (М., 146). Так звичайний синонім показує градацію почуттів персонажа від закоханості до нестримних ревностей та розкаяння.

Синонім *волос* має діалектний характер, відображає загальну назву поняття.

Конфета – цюця – барбариска – півник – льодяник. Основне значення – цукерка. Слово

має ключове значення для розуміння тексту твору, оскільки головна героїня Солодка Даруся не може бачити цукерок. Їй від них стає дуже погано, тому що в її пам'яті з цукеркою пов'язана зрада.

Лексема *конфета* вживається у тексті роману як загальна назва поняття, це слово відображає також час, коли воно з'явилося у говірці села, тобто повоєнний період: *Поки про конфети Даруся думає в своїй голові сама, без нікого чужого, голова не болить її ніколи, а як лиш хто нагадає вголос – тоді черепи зносить...* (М., 16).

Назва *цюця* – слово з дитячого лексикону, вказує на ставлення до героїні як до маленької, хворої дівчинки, хоча вона вже доросла. Синонім *барбариска* називає різновид предмета, вживається для створення достовірності епізоду. Барбариски – це популярні дешеві цукерки, тому персонаж дозволяє собі для образи Дарусі кинути їх на землю: *Дурна, а цюці не хочеш? На тобі цюцю! На цюцю! – і кинув жменю барбарисок під самі хатні двері* (М., 7).

Назви *півник* і *льодяник* у тексті твору мають дуже важливе значення. З ними якраз і пов'язаний епізод, коли розкривається негідна поведінка Дідушенка, простота і невинність Дарусі. Авторка Марія Матіос вживає їх різними способами – найчастіше рамково, на початку і в кінці невеликого мікротексту:

«Він такого півника, певно, не бачив. І офіцер витягнув із гамузи ще одного – тепер уже жовтого – льодяника» (М., 170).

Лід – крига – підлога ріки. Домінантою цього синонімічного ряду є слово *лід*, яке протиставляється у тексті роману поняттю *вода*. Саме у воді Даруся знаходить полегшення свого болю, у річці шукає розради.

Для підсилення враження від твердості, невіддатливості льоду Марія Матіос як контекстуальний синонім вживає описову назву *підлога ріки*.

Слово, яке позначає замерзлу воду, авторка роману називає також словом крига, яке має асоціюватися з кількома рядами вражень: твердості (твердий, як крига), холоду (холодний, як крига), безконечності льоду на ріці. Слова, що належать до синонімічного ряду *лід*, вживаються способом градації в одному мікротексті: *«Даруся тупцювала босими ногами по мерзлій підлозі ріки, ослабими від кілька добового лежання ногами гамселла кригу...»* (М., 11).

Слово – бесіда – розмова – мова. У тексті аналізованого роману Марії Матіос одним із ключових концептів є слова на позначення акту мовлення. Авторка вживає для цього іменники, що відрізняються відтінками значення та обсягом поняття. Даруся не говорить, хоча вона і не німа, їй властива безмовність, яка в процесі стосунків зі світом мертвих та світом живих зникає.

Слово *розмова* має у тексті нейтральне значення. Вживаючись одночасно у двох значеннях – розмова і молитва – синонім створює враження урочистості.

У значенні *розмова*, але з відтінком негативно-го забарвлення, *сварка*, використано слово *бесіда*: *Правда, поки почалася бесіда, а точніше, тристо-*

роння сварка між Іваном. Іриною та ближніми сусідами... (М., 46). В іншому контексті: *Ще трохи – і Даруся згадає, хто їй казав, що будь-яка бесіда може робити шкоду* (М., 15).

Негативні конотації набуває лексема *слово*, яка означає розмову, бесіду.

Здатність розмовляти, вести бесіду – важливе поняття для тексту роману. Письменниця окреслює його словом *мова*: *...Мова їй вертала у рот лиш тоді, як вона провідувала тата* (М., 31).

Голова – довбня. Важливим елементом образу Дарусі є її голова: авторка підкреслює, що дівчина розумна, тільки її часто мучить біль: *А її б'є біль у голову майже щоднини* (М., 14). Авторка в одному контексті інколи використовує кілька значень полісемантичного слова, щоб створити концентрований контекст: *Дарусю. Нашу маму часом болить голова, бо вона падала з дамби. Але вона не є слаба на голову. А Параска – трохи не сповна розуму* (М., 16).

Нейтральне слово авторка замінює стилістично забарвленим, згрубілим словом *довбня* тільки у мові Дарусі, коли вона сердиться на себе.

Господар – газда – газдик. У романі письменниця вживає слова на позначення особи, яка має певну власність, уміє розпоряджатися майном. У такому значенні використане слово *господар*, яке в устах Цвичка є дивним і дисонує з загальним уявленням про цього персонажа.

Для створення місцевого колориту письменниця вживає у значенні *господар*, *чоловік стосовно дружини* діалектизм *газда*: *Дехто із сільських газдів іноді наймав Івана траву косити або дрова колоти* (М., 39).

У значенні звертання слово *господар* набуває іронічного звучання, використовуючись у варіанті із зменшувально-пестливим суфіксом: *газдику*: *Понеділок. газдику, тяжкий день* (М., 39).

Подвір'я – двір – обора – обійстя. Значення 'двір', 'подвір'я' передається кількома синонімами, які відрізняються стилістичними характеристиками. Найчастіше письменниця вживає діалектизм *обора*, вкладаючи у це поняття цілий комплекс господарських споруд: *уже як та Марія умовила Цвичка стати до роботи на своїй оборі – Бог його знає* (М., 42). У нейтральному значенні використано слово *подвір'я*, яке є нормою літературної мови: *...далі замітала подвір'я* (М., 43).

Так само, для уникнення повторів, письменниця користується нейтральним словом *двір*, яке у контексті розширюється і зближується зі значенням *сім'я, родина*.

Місце проживання родини, велика кількість споруд на дворі передано словом *обійстя*, в яке вкладено відтінок спокою, солідності.

Вогонь – ватра – вогнище. Символічне значення у побуті гуцулів має вогонь. Через цей символ письменниця кілька разів показує наявність чи відсутність життя, енергії в героїні твору Дарусі. Нейтральне *вогонь* письменниця замінює діалектним словом *ватра*, що є семантичним діалектизмом: *... і ватру в печі не кладе, лиш холодний старий борщ сьорбає* (М., 57).

Вогонь, який розкладають не в печі, Марія Матіос характеризує синонімом *вогнище*, щоб найточніше передати неприродність події: *через ревнуці найперший сільський газда палив власну хату, розклавши вогнище із дружининою одягу на підлозі посеред спальні* (М., 59).

Дівчина – дівка – дівулиця – княжна. Основна назва поняття *дівчина* у творі передається нейтрально: *А ці жеребці не встидаються нападати на бідну дівчину!* (М., 53). У діалектному наративі письменниця передає це поняття словом *дівка*, яке має діалектний характер, так підкреслюючи згрубіле значення слова в контексті: *Але хто її після смерті перевіряти буде: дівка – не дівка* (М., 58); *гонорові газдівські дівки без вінка і батьківського благословення приносили у подолах нагуляних дітей* (М., 59).

Грубо, з негативним відтінком назва *дівчина* передається через діалектну форму слова *дівулиця*, що утворена від того ж кореня, що і нейтральне слово, але з додаванням семантично маркованого суфікса: *Сам у хаті трьох маєш, то краще за ними пускай очі, а не пасеш чужого...* (М., 58). Ритуально маркованою назвою є *княжна*, що позначає дівчину-наречену: *Бо до шлюбу вона – княжна* (М., 22). Саме це уявлення дає можливість Дарусі почуватися незалежною, не відступатися нікому на дорозі і взагалі триматися гордо.

Дитина – дитиня – дитинятко – дитя. Одним із найбільш вагомим у романі є концепт *дитина*. Солодка Даруся – незвичайна дитина, яка передчуває свою долю. Письменниця використовує для цього поняття синоніми з позитивним забарвленням, утворені від нейтрального *дитина*.

Спосіб, яким вводиться у текст слово-синонім, найчастіше – рамкова конструкція: *«Так само, як до дитини, викладе ... косу, приспить дитинятко цицькою...»* (М., 95-96). Інколи синонім *чудо-дитя* входить у текст для емоційності викладу. У переносному значенні слово *дитина* використовується, щоб показати зовнішність Матронки, яка була невеличка на зріст і поводитися по-дитячому. Використовуючи іменник середнього роду *дитиня*, авторка досягає ефекту ніжності, здрібності, який не досягається нейтральним іменником *дитина*.

Солдат – вояк – військовик – жовнір. Дія аналізованого роману охоплює події військового часу, тому у творі вжиті синоніми для називання людей, які мають стосунок до військової справи. Нейтральною назвою виступає слово *солдат*, яким називають всіх, незалежно від того, армію якої країни персонаж представляє: *Я був всього лиш старшим куди пошлють – солдатом* (М., 117). Солдати румунської та польської армії добре знайомі, тому розрізняються жандарми і жовніри: *...за його пам'яті муштрували там люд польські пани та іще шандарі та жовніри* (М., 102)..

Солдат, якого автор чи персонажі оцінюють негативно, названий стилістично маркованим словом *вояка*, що має фамільярний відтінок: *Тепер на ганку сиділи ті самі вояки, що перед цим перегорджували вхід до дзвіниці, і далі плювали на землю гарбузове насіння* (М., 119). Військові «совітів» у

тексті роману названі іменником *військовик*. Ця назва підкреслює, що селяни не розуміли, яку роль відіграють люди у військовій формі, є вони рядовими чи офіцерами : ... *якось незвично, по-доброму, за-сміявся військовик* (М., 140).

Ружа – георгіна – троянда. Можна помітити, що особливе смислове навантаження має у романі образ ружі, тобто жоржини, троянди. Це слово – буковинський діалектизм. У названому романі М. Матіос це важливий елемент сюжету, один із тих концептів, яким належить текстотворча роль, особливе символічне наповнення. Вже на самому початку твору згадується квітка - ружа. Квітка також є в епізоді третьої драми, коли мати Дарусі Матронка у церкві помічає Васюту Калинич і звертає увагу на вишиті на рукаві її сорочки троянди трьох кольорів. За цими квітами Матронка впізнає вкрадену ще до війни Васютю знакову річ, тобто великодню сорочку Ілени Курикової, а також і святкову одіж - запаску Дзьодзевої жінки. Саме цих людей, як і багатьох інших жителів, вивезли насильно з села в страшний холодний край, далекий Сибір. Це, як може видатися спочатку, незначна подробиця чи дрібна деталь. У кінці роману авторка пояснює символізм цього образу, вказуючи, що життя показується персонажам трьома різними обличчями, трьома кольорами.

Уже на початку роману авторка вказує, що солодка Даруся любить гарні квіти. Дівчина з рослинами розмовляє, їй зрозуміла потаємна їх бесіда, нещасна дівчина сприймає рослини за живі істоти. Більше за все їй подобаються саме ружі, лілії та айстри. На сторінках роману ці ж квіти будуть згадуватися в наступних частинах. Особливо часто згадується образ ружі (троянди), який у романі має багато символічних значень: символізує і любов (пристрасть), і кров (смерть), і мир, і війну тощо. У подальшому наративі на перший погляд розповідна подрібнена модель поступово, під певним кутом зору, складається в цільну конструкцію. Символічний образ ружі на початку твору означає, що саме йому належатиме провідна роль у розв'язанні загадки тої трагедії, яка сталася в житті героїні.

Розглянувши синоніми іменників у романі Марії Матіос, ми встановили, що у синонімічні відношення вступають такі слова, які називають важливі для розуміння твору поняття: назви людей і конкретних предметів. Синонімів іменників, які позначають абстрактні поняття, у творі не виявлено, що взагалі можна пояснити змістом роману: тут немає широких філософських роздумів, усі події стосуються конкретних осіб. Як синоніми письменниця використовує також діалектизми та словотвірні варіанти, що можна вважати авторськими особливостями мови Марії Матіос.

СИНОНІМИ ДІЕСЛІВ.

Мова аналізованого роману Марії Матіос надзвичайно багата на синоніми, що відзначають усі рецензенти та читачі. У романі дієслівні синоніми виконують усі притаманні їм функції. Основна текстотворча роль, якою послуговується письменниця, є функція уточнення, інакше кажучи, диференціа-

ції. Так само часто використовуються синонімічні одиниці, в яких застосовуються для заміщення та синонімічного протиставлення. У працях мовознавців, що досліджують лінгвостилістичні особливості синонімів, найчастіше називають такі головні способи введення синонімів у художній текст: контактне розміщення, дистантне, рамочне, градація. Для творів Марії Матіос властиві всі названі вище способи вживання синонімів у нараці зі стилістичним навантаженням, що, як нам видається, свідчить про високу майстерність письменниці, уміння актуалізувати роль найменших деталей, якими і створюються колоритні образи.

Синоніми дієслів *іти*, *ходити*. Слова *іти* і *ходити* належать в українській мові до багатозначних (полісемантичних) і мають прямі і переносні значення [Лахно 2005, с.39]. Пряме їх значення дуже близьке, що дає нам можливість аналізувати їх в одній групі. СУМ в 11 томах наводить 15 значень слова *іти* і 10 – *ходити*. Основне значення «ступати ногами, пересуватися, рухатися, змінюючи місце в просторі (про людину або тварину)» [СУМ, III, 53]. Вони можуть передавати або одноразовий, неповторюваний рух в одному якомусь напрямку, або повторюваний, тривалий рух. Синоніми, які вживає М. Матіос, відтворюють найрізноманітніші відтінки здійснення ходи, виражають її оціночну характеристику, ставлення автора чи персонажів до неї, обставини переміщення. Автор користується при цьому синонімами різних розрядів – семантичними, лексико-стилістичними, оказіональними тощо. Виписаний з тексту матеріал ми порівняли з синонімами, що наводяться у двотомному Словнику синонімів української мови, К., 1999, і з'ясували, що в досліджуваному романі їх уживається набагато більше, а це зумовлено можливостями художнього твору.

Словник синонімів у вказаному значенні наводить понад 20 синонімів до слова *іти*, тобто 'роблячи кроки, пересуватися у просторі'.

Словник також вказує на зв'язок цих слів зі словами *брести*, *дріботити*, *переходити*.

У цій лексикографічній праці визначені вісім синонімів до слова-домінанти *ходити* [ССУМ, II, 851].

Не всі з наведених у словнику синоніми вживаються у романі письменниці, а частина слів, що означають процесуальну ознаку *ходити*, не згадуються у цій лексикографічній праці. Про таке явище пише О.О. Тараненко, чітко розмежовуючи значення слова і слововживання. На прикладі дієслова *іти-перти-чимчикувати* автор показує, що слововживання може привносити в текст відтінок, який не фіксується у словниках. Подібні смислові відомі пояснюються як «наслідок впливу наявної чи бажаної атмосфери спілкування, як прагнення надати оповіді розмовного, невимушеного тону» [Тараненко 1980, с.59]. Такі слововживання є фактом, що не може враховуватися у словнику і найчастіше ігноруються як оказіональні.

Семантико-стилістичні синоніми у тексті роману представлені в основному словами розмовно-

го стилю. Вони дають оцінку дії *ходити* щодо способу пересування, швидкості, особливостей протікання процесу, але й передають ставлення автора, персонажів до описуваного процесу. Розмовний стиль цих дієслів створює ефект участі, наближеності читача до дії.

На швидкий рух вказують синоніми *мчати*, *летіти*, *гнати*. На означення дуже швидкої ходи письменниця вживає дієслово *мчати*, що відзначається широкими семантичними можливостями. Воно може виражати швидкий рух різного характеру: швидко йти, бігти, їхати, летіти. Вживання письменницею такого синоніма *мчати* за значенням швидко йти пояснюється не лише смисловою відповідністю, а й експресивною яскравістю.

Початок швидкого руху автор переважно описує за допомогою дієслова *шуснути*: *Медсестри зачіпали його незлобивим «А де твоя, Йване, дримба?»... – та й шуськали собі далі коридорами (М., 61).*

Розмовне *гнати* «швидко бігти, їхати, мчати» [СУМ, II, 92] у М. Матіос має також значення «швидко йти», не зафіксоване в словнику. Вживаючи з цим дієсловом прислівник *довго*, автор підкреслює інтенсивність дії: *Так він довго жене повз рів, стискаючи свою палицю(М.,27).*

Розмовне *перти* в романі вживається з особливим стилістичним забарвленням. О.О. Тараненко у своїй статті пише, що «слово *перти* належить до згрубілої лексики і входить у ряд *ити – перти – чимчикувати*. Він зауважує, що «вихідні значення цих слів були б у своїх синонімічних рядах: *перти, сунути, валити*» [Тараненко 1980, с.59]. Ця характеризуюча дієслівна лексика виконує важливу роль у побудові мовної партії автора: *Зійшов з танку і попер крізь натовп (М., 154).*

М. Матіос, як впливає з наведеного контексту, вводить дієслово *перти* в ампліфікаційний ряд, що повинно увиразнити протиставлення персонажів, які належать до різних таборів.

Інший синонімічний контекст формується з дієслів *йти – пливати*: *А Даруся якось ніби всидливо дивилась собі під ноги – і таки пливла поруч з Іваном, як княжна, ще й рукою зрідка поправляла волосся (М., 60).*

Слово *простувати* набуває емоційного забарвлення, яке вступає в контраст з загальним зниженим фоном мікротексту.

До розряду контекстуальних синонімів, що входять до поля *ити – ходити*, ми віднесли групи слів, які означають пересування, рух тільки в певному словесному оточенні. Так, слово *рушати* пов'язане з дією *ити*, але має інший відтінок – почати рух у певному напрямку: *Іван рушив назустріч, аж поки вода не сягнула йому грудей (М., 65).*

Цей ряд контекстуальних синонімів продовжує дієслово *дістатися*: *Іноді ті могли собі навіть посеред дня дістатися з крамом на румунський бік (М., 105).* Слово означає у цьому тексті 'дійти з перешкодами'.

Значення 'рухатися швидко, високим темпом' автор передає за допомогою синоніма *дати ногам*

поля: Не одна душа не раз дає ногам поля, коли біля Йорчихи чатують пси (М., 25). Н. Венжинович зазначає, що такий варіант не фіксується у СУМ [Венжинович 2019, с.16].

Ходити швидко, намагаючись встигнути збити якомога більше, М.Матіос передає дієсловом *шнурувати*, яке входить у ампліфікаційний ряд *гасати – ходити – побувати – дістатися*.

Для передачі поняття 'ходити часто' письменник створює в невеликому відрізку тексту повтор одного дієслова, уникаючи синонімів *приходити – вчашати – появлятися – ходити*: *Може, він на неї сердиться, але ще було такого разу, щоб вона йшла до тата з порожніми руками. А не йшла, бо не мала з чим (М., 20).*

Синонімічний ряд роману поповнює дієслово *брати*: *Коло клубу вона бере різко вліво, переходить через широкий дерев'яний місток і наешті стає перед брамою (М., 24).*

Спосіб ходіння, характер кроків передається у невеликому контексті через синонім *тупцювати* до *ступати – вийти – побрести*. Такими синонімами авторка підкреслює емоційну наповнюваність ситуації: *Вона довго дивиться на них, гладить кожен по голові, нахиляється, начебто щось наказує, бере на руку кошик і ступає за браму (М., 24); Люди затупцювали, збиваючись до купи, як загнані в кошару вівці(М., 154); А далі Михайло скинув перед обома капелюха і побрів порожньою вулицею додому (М., 119).*

Відтінок значення безладно, без певної мети передано фразеологізмом –порівнянням *як мотилишні вівці*: *Після Дідушенка люди ходили, як мотилишні вівці: на рахунок нібито жива душа є, проте користі з неї – мало (М., 155).* Ставлення Дідушенка до місцевих селян зневажливе, як до тварин, тому й вони поводяться безтямно, як вівці.

Таке ж значення набуває слово *топтатися*: *Михайло топтався по селу, як у дурному розумі (М., 115).*

Семантично близький до попередніх синонімів *дріботити*, який вживається на позначення ходи малими кроками: людина, йдучи, часто робить маленькі кроки: *Даруся не могла пити гіркі настої – ні світ ні зоря сама тягнула маму на берег річки – і вони тихенько дріботіли уздовж берега аж до цього, старого тепер, млина, а потім вертали назад (М., 60).*

З іншим відтінком, іронічно, вжите слово *трястися* «дрібно ступати», поєднане зі словами різної експресії – *поважно і пси*: *Іде Даруся серединою вулиці – і обіч неї, як весільні дружби, поважно трясуться сільські пси (М., 23).*

Виконувати описану дію повільно авторка передає синонімом *чухатися*, поєднуючи його з *поспішати*, які в мікротексті сприймаються як антоніми: *Чухаються по два боки шандарі і жовніри – а охочих до бесіди газдів не поспішають розганяти нагайкою (М., 109).*

Стилістично ефект від вживання цих контекстуальних синонімів у межах абзацу посилюється через градаційний синонім *розтектися*: *газди,*

дивися, уже розтеклися між хатами, як дим (М., 109).

Про спосіб ходити через перешкоди, будучи п'яним, письменниця пише *плутатися ногами*.

Дієслово *податися* в контексті набуває значення 'піти, не отримавши бажаного': *Зітхнув Михайло, не відповівши за двері Капетутерові й слова, і подався так, як був – з порожньою каністрою до Гершикового млина (М., 113).*

Багатство синонімів цієї групи у творах письменника створює виразну картину руху персонажів, дозволяє краще уявити обставини, в яких відбувається описувана дія.

Синоніми до поняття говорити: говорити – розв'язувати уста – сказати – гаряканити – верещати.

Здатність розмовляти передається дієсловом *говорити*. Повторюючись у тому ж мікротексті, слово може набувати багатозначності:

Тату, а ксьондз з Богом коли говорить: коли в церкві молитву каже, коли ніхто не чує? – не відстає Даруся (М., 16).

Можливість говорити, здатність до мовлення передається фразеологізмом: *Ніхто, жодна душа у світі не знає, що тільки тут у неї розв'язуються уста (М., 28). Даруся твердо знала, що сказала лише одне слово: «Тату...» (М., 28).*

Письменниця використовує повтор того ж слова для підсилення ефекту: *Чуєте, Марію, роками про це не казала, а тепер вам скажу, бо можуть мене скоро віднести поза Йорчиху, то так і з гріхом лишуся (М., 29).*

У значенні *говорити голосно, вигукувати* письменниця ставить у мікротекст слово *гаряканити*, яке має знижений експресивний відтінок: *Люди на гробках напивалися, гаряканили, а від гаркоту у Дарусі болить голова (М., 61).*

Значення «голосно кричати від захвату, радості» висловлюється дієсловом *верещати*: *Та їй було легко, і добре, бо вдома їх чекав тато, він підплював Дарусю на руки, підкидав над головою і вона верещала – аж Марія хитала головою з-за паркану (М., 61).*

Панувати – порядкувати – правити .

Синоніми вводяться у контекст методом градації, замінюючи один одного для уникнення повтору: *Коли, хто і скільки правив по той бік ріки, Михайло не дуже знав (М., 102). Ті панували недовго (М., 102). Та від минулої осені, відколи побиті німцем поляки вступилися з тамтого краю, а точніше, від 17 вересня 1939 року, у дзеркально відбитому через ріку Черемошному порядкували совіти (М., 102).*

Чекати – чатувати. Способом нагромадження синонімів у короткому відрізку тексту авторка добивається уникнення повтору та акцентує на терплячості тварин, які чекають Дарусю: *Собаки не тільки завжди чекають тут Дарусю, навіть коли б вона верталася від бітька поночі, але й подають знак усім іншим: коли за брамою Даруся, ходити туди не радимо. Не одна душа не раз дає ногам поля, коли біля Йорчихи чатують пси (М., 25).*

Напитися – набратися. Синоніми зі значен-

ням 'бути п'яним' письменниця вживає, щоб уникнути повторення того ж слова. Разом з тим слова мають різні семантичні відтінки щодо ступеня інтенсивності стану, тому можна говорити про стилістичний прийом градації: *Даруся дивується, чому ніхто не в'яже Славка, коли він напивається і дебоширить на півсела. На Великдень він так набрався, що хотів підпалити стодолу, а потім синє полум'я пішло йому з рота (М., 12).*

Плакати – слиннитися – флинькати. Як градаційний прийом використано контекстуальний синонім до *плакати – слинитися – флинькати*. Так персонаж хоче пом'якшити трохи грубуватий вираз заспокоєння жінки, яка боїться невідомості: *Чого ви слинитесь, небого? Як міг лагідно, запитав Михайло, подаючи їй горня води. – У мене, чули, жінка пропала, цяцькова дитина лишилася, і я не плачу... що плач допоможе? – Флинькаю, бо як думаю, що нас тут чекає, то й камінь би заплакав (М., 115).* Інтенсивність дії підкріплюється фразеологізмом та іменником *плач*, утвореним від того ж кореня, що й дієслово (тавтологія).

Горіти – палати

Улюбленим способом використання дієслівних синонімів для підкреслення інтенсивності дії у романі є повторення близькозначних слів: *Скажи мені, щось горить чи палає, що вони так метушаться і лиш людям нерви роблять? (М., 118).*

Отже, найчисленнішу групу у творах Марії Матіос складають дієслівні синоніми ідеографічного типу.

Як нам видається, таке багатство синонімів впливає з бажання письменниці найточніше, найбільш виразно, з найтоншою увагою до деталей передати дивовижний світ зображеної місцевості та складний час, у який відбуваються трагічні події.

Письменниця вміло використовує стилістичні можливості багатой української мови і використовує словникові та контекстуальні синоніми – дієслова. Українські мовознавці стверджують, що суттєвих відмінностей щодо експресивно-емоційного навантаження або належності до різних стилів у ідеографічних синонімів немає; семантичні додаткові відтінки тим часом помітні виразно. У романі переважають синоніми цієї групи, у значенні яких виділяється певна сторона, ознака, риса названого словом явища. Синонімічна палітра твору Марії Матіос надзвичайно багата і вражає своєю емоційністю, експресією. Саме ці самобутні синоніми органічно поєднують абсолютно нове і водночас звичайне, давно відоме, а це забезпечує високу мовно-художню майстерність авторського наративу.

Висновки. Дуже великий репертуар індивідуально-авторських синонімічних рядів у художній прозі Марії Матіос виявляється як у їх кількості, так і в особливостях використання, у найтонших семантико-стилістичних відтінках. Улюбленим прийомом використання синонімів для письменниці є вживання цілих ампліфікаційних рядів синонімів в порівняно невеликому відрізку тексту. Так створюються цілі блоки, концепти, поля синонімів, що,

безперечно, збагачує й увиразнює мову твору. Поширеним способом використання синонімів у творах Марії Матіос є заміщення (уникнення тавтології). У доробку письменниці, що відзначається добрим смаком і вишуканістю форми, синоніми виконують не тільки суто смислово уточнювальну функцію, а й естетичну, покликану сприяти фонетичній різноманітності тексту, його милозвучності. Спостереження над синонімічним слововживанням у творах Марії Матіос свідчить, що синоніми, що реалізують функцію заміщення, митець частіше

вживає в одному синтаксичному цілому чи в одному творі з метою активного формування стилістичного контексту і рідше в одному реченні для фонетичного урізноманітнення мови. Інколи синонімічні слова зв'язують складові частини тексту в одне речення за смыслом і цим передають розвиток думки, її рух. У такий спосіб авторка майстерно використовує синоніми для реалізації міжфразових зв'язків. Часто синоніми не тільки урізноманітнюють текст, але й є носіями конкретного емоційного забарвлення.

Список скорочень використаних джерел

- ВТС – Великий тлумачний словник сучасної української мови. Київ; Ірпінь: Перун, 2002. 1440 с.
 Гр. – Словарь української мови. В 4-т. За ред. Б.Грінченка. Київ, 1907 – 1909.
 ССУМ – Словник синонімів української мови. У 2 т. Київ: Наукова думка. 1999.
 СУМ – Словник української мови. В 11 т. Київ: Наукова думка, 1970 – 1980.
 ФСУМ – Фразеологічний словник української мови. У 2 т. Київ: Наукова думка, 1999.

Література

- Бевзенко А.Т. Лексична синоніміка художнього твору: Тексти лекцій. Одеса. 1972. 46 с.
- Великий тлумачний словник сучасної української мови. Київ, Ірпінь: Перун, 2002. 1440 с.
- Венжинович Н. Фраземи з компонентами-соматизмами у творах М.Матіос та В.Шкляра. *Науковий вісник Ужгородського університету. Філологія*. Ужгород: ПП Данило С. І., 2019. Вип 2 (42). С. 13–21.
- Лахно Н. Особливості семантичної структури дієслів лексико-семантичного поля руху. *Українська мова*. № 3. 2005. С.38–45.
- Матіос М. Солодка Даруся. Видання сьоме. Львів: ЛА «Піраміда», 2011. 188 с.
- Насмінчук, І. Лексичні та фразеологічні синоніми на позначення емоції страху в прозі Марії Матіос. *Іван Огієнко і сучасна наука та освіта, (XX)*, 2024. С. 105–114.
- Словарь української мови. В 4 т. За ред. Б. Грінченка. Київ, 1907–1909.
- Словник синонімів української мови. У 2 т. Київ: Наукова думка. 1999.
- Словник української мови. В 11 т. Київ: Наукова думка, 1970 – 1980.
- Тараненко О.О. Синоніми чи не синоніми? *Культура слова*. Вип.19. Київ, 1980. С. 57–60.
- Українська мова: Енциклопедія. Київ: Українська енциклопедія, 2000. 752 с.

References

- Bevzenko A.T. (1972) *Leksychna synonymika khudozhnoho tvoruu: Teksty lektsii* [Lexical Synonymy of an Artistic Work: Texts of Lectures]. Odesa. 46 s. [in Ukrainian].
- Velykyi tлумachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy (2002) [A Large Explanatory Dictionary of the Modern Ukrainian Language]. Kyiv: Irpin: Perun. 1440 s. [in Ukrainian].
- Venzhynovych N. (2019) *Frazemy z komponentamy-somatyzmamy u tvorakh M.Matios ta V.Shkliara* [Phrasemes with Somatism Components in the Works by M. Matios and V. Shklyar]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu. Filolohiia*. Uzhhorod: PP Danylo S. I. Vyp 2 (42). S. 13–21 [in Ukrainian].
- Lakhno N. (2005) *Osoblyvosti semantichnoi struktury diiesliv leksyko-semantynchnoho polia rukhu* [Peculiarities of the Semantic Structure of Verbs of the Lexical and Semantic Field of Motion]. *Ukrainska mova*. № 3. S. 38–45 [in Ukrainian].
- Matios M. (2011) *Solodka Darusia* [Sweet Darusia]. Vydannia siome. Lviv: LA «Piramida». 188 s. [in Ukrainian].
- Nasminchuk I. (2024) *Leksychni ta frazeolohichni synonymy na poznachennia emotsii strakhu v prozi Marii Matios* [Lexical and Phraseological Synonyms for the Emotion of Fear in the Prose of Maria Matios]. *Ivan Ohiienko i suchasna nauka ta osvita*. Kharkiv. S. 105–114 [in Ukrainian].
- Slovar ukrainskoi movy (1907–1909)* [Ukrainian Language Dictionary]. V 4-t. Za red. B. Hrinchenka. Kyiv [in Ukrainian].
- Slovyk synonymiv ukrainskoi movy*. (1999) [Dictionary of Synonyms of the Ukrainian Language]. U 2 t. Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].
- Slovyk ukrainskoi movy*. (1970–1980) [Dictionary of the Ukrainian Language]. v 11 t. Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].
- Taranenko O.O. (1980) *Synonymy chy ne synonymy?* [Synonyms or not synonyms?]. *Kultura slova*. Vyp.19. Kyiv. S. 57–60 [in Ukrainian].
- Ukrainska mova: Entsyklopediia* (2000) [Ukrainian Language: Encyclopedia]. (1980). *Ukrainska entsyklopediia*. 752 s. [in Ukrainian].

**SYNONYMS OF NOUNS AND VERBS AS AN ELEMENT OF CREATING THE TEXT
OF THE NOVEL BY M. MATIOS “SWEET DARUSYA”**

Abstract. The article addresses an important issue of the architectonics of a literary text, specifically the novel «Sweet Darusia» by Ukrainian writer Maria Matios. The language of the novel is analyzed with regard to the use of noun and verb synonyms, which the author employs to convey her creative fantasies, transforming them into artistic images through linguistic means. The purpose of the article is to study the creative practice of the writer, who forms a narrative on the border of literary language and the Hutsul dialect, maintaining a balance between them in the use of synonyms. The research task is to describe the role of synonyms as elements of artistic expression in the novel. The methods used include complete sampling, descriptive, contextual-interpretive, comparative, and distributional analysis.

It is proven that certain concepts, important for the interpretation of the narrative, have both ideographic and expressive synonyms. In the text, key synonymous series reveal the attitudes of the author and the characters towards the plot, filling the narrative with relevant information, symbols, connotations, and authorial associations. The writer introduces synonyms into her narrative that indicate the time of the story, the characters' belonging to a certain social environment, and also creates an appropriate topos of events. The narrator is well-versed in the history of the village on the border of several states and the fates of individuals who are broken by the terrible events of World War II and the post-war period, which is skillfully conveyed through the use of appropriate synonyms. Verb synonyms primarily serve an expressive function in the novel's text, in contrast to nouns, which often serve as chronologically significant markers.

The way synonymous series are introduced into the context is of great importance: contact placement, distant, frame, and gradation. Such careful work with the lexical richness of the language demonstrates the high skill of the author and her ability to highlight the role of detail, thus creating the color and uniqueness of the novel. The study of the practice of using noun and verb synonyms allows us to delve into the writer's creative laboratory, into the world where semantic fields interact, complement each other, and intersect, creating unique images of a complex era.

Keywords: Maria Matios, synonym, literary text, noun, verb, semantics, linguostylistics.

© Філак І., 2024 р.

Ірина Філак – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Ужгородського національного університету, Ужгород, Україна; iryna.filak@uzhnu.edu.ua; <https://orcid.org/0000-002-8573-4040>

Iryna Filak – Candidate of Philology, Associate Professor of the Ukrainian Language Department, Uzhhorod National University, Uzhhorod, Ukraine; iryna.filak@uzhnu.edu.ua; <https://orcid.org/0000-002-8573-4040>

ЗООМОРФНИЙ КОД КУЛЬТУРИ В УКРАЇНСЬКІЙ ДІАЛЕКТНІЙ ФРАЗЕМИЦІ

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 2 (52)

УДК 811.161.2'373.7+81'373.4:81'282

DOI:10.24144/2663-6840/2024.2(52).187-193

Харківська О. Зооморфний код культури в українській діалектній фраземіці; кількість бібліографічних джерел – 22; мова українська.

Анотація. Дослідження зооморфного коду культури в українській діалектній фраземіці є важливим для поглибленого розуміння зв'язку мови з національною ментальністю, світосприйняттям та цінностями. Зоофраземи як складник мовної картини світу відображають особливості ставлення до тварин у традиційній культурі, їхнє символічне наповнення та роль у формуванні культурних стереотипів. Фразеологізми із зооморфними компонентами є важливими носіями етнокультурної інформації, адже вони виникли на основі уявлень про поведінку тварин і їхнє значення в житті людини.

У статті розглядається зооморфний код культури в українській діалектній фраземіці, зокрема, аналізується роль зооморфних образів у фразеологічних одиницях, що поширені в українських говірках Закарпаття, їхнє значення в контексті мовної культури. Значну увагу приділено тому, як у фраземах відображаються уявлення про навколишній світ, створюючи характерні образи та символи, властиві окремим регіонам. Дослідження зосереджується на мовних явищах, завдяки яким фраземи передають народну мудрість, психологічні особливості та цінності, що зберігаються в поколіннях. Окремо розглядаються функції зоофразем у комунікації та їх роль у збереженні культурної ідентичності українського народу. Досліджено, як фраземи, пов'язані з тваринами та їхньою поведінкою, використовуються для характеристики людей, їхніх вчинків або соціальних явищ. Вивчається зв'язок між фразеологічними одиницями та етнографічними особливостями нашого регіону, а також їхня роль у формуванні мовної картини світу. У статті акцентується увага на значенні зоофразем у збереженні та передачі культурної ідентичності через мову, а також на їхніх функціях у комунікативному просторі. Проаналізовано фраземи із зоокомпонентами *віл, віслук, вовк, ведмідь, теля, муха, мураха*.

Ключові слова: зооморфний код, лінгвокультурологія, українські говірки Закарпаття, зоокомпоненти *віл, віслук, вовк, ведмідь, теля, муха, мураха*.

Формулювання проблеми. Дослідження зооморфного коду культури в українській діалектній фразеології є необхідним для глибшого розуміння зв'язку мови з національною ментальністю, світосприйняттям та цінностями. Зоокомпоненти, як частина мовної картини світу, відображають особливості сприйняття й оцінки тварин у традиційній культурі, їхнє символічне значення та роль у формуванні стереотипів. Фраземи із зооморфними компонентами є важливими носіями етнокультурної інформації, оскільки вони формувалися на основі уявлень про поведінку тварин, їхню символіку та значення в житті людей.

Проблематика теми полягає у виявленні діалектних варіантів фразем із зооморфними компонентами, їх семантичних, функціональних і стилістичних особливостей, а також у визначенні ролі цих одиниць у відтворенні етнокультурної специфіки українців. Особливо актуальним є аналіз змін у сприйнятті та використанні зооморфних образів в умовах глобалізації та урбанізації. Важливим завданням є також вивчення взаємодії традиційного зооморфного коду з сучасними культурними впливами, що може зумовлювати зміну значень або зникнення деяких фразем із мовного вжитку.

Аналіз досліджень. У сучасній лінгвістиці дедалі більша увага приділяється вивченню діалектної фразеології, що підтверджується численними науковими дослідженнями. Так, Н. Бабич аналізує буковинські говірки, М. Доленко досліджує східно-поліську фраземіку, а Н. Коваленко зосереджується на західно-подільських діалектах. Значний внесок у

вивчення бойківських говірок зробив М. Демський, лемківські фраземи стали об'єктом дослідження Г. Ступінської, Н. Вархол та А. Івченка, а гуцульські – у роботах М. Олійника.

Карпатські діалекти детально дослідив В. Лавер, верхньонадністрянські – Н. Романюк, поліські – Г. Доброльожа, а центральнослобожанські – А. Сагаровський. Окремої уваги заслуговують роботи В. Ужченка, Д. Ужченка та Р. Міняйла, присвячені східнослобожанським і степовим говіркам, дослідження Т. Грици, яка вивчала запорізькі діалекти, та праці Н. Кірілкової, що розкривають багатство волинської фраземіки. Н. Коваленко зазначає, що часто фразеологічний матеріал не опублікований окремо, а представлений лише фрагментарно в додатках до дисертацій та інших видах наукових робіт [Коваленко 2016, с. 116], що суттєво ускладнює роботу над вивченням діалектної фразеології.

Народне мовлення завжди викликало зацікавлення дослідників, адже воно є живим джерелом фактичного матеріалу, який необхідно збирати, зберігати та аналізувати. Мова народу змінюється з плином часу, і разом із цими змінами ми ризикуємо втратити важливі культурні та мовні надбання. Діалектні фраземи, зокрема, відображають багатовікові спостереження над природою, поведінкою тварин, особливостями людського життя і культурними традиціями, що робить їх унікальними носіями етнокультурної пам'яті.

Закарпатська діалектологічна школа завжди посідала провідне місце у лінгвістичних дослідженнях і здобула міжнародне визнання своїми досягненнями

ми. Серед видатних науковців, які вивчали закарпатський діалект, варто відзначити Й. Дзендзелівського, С. Бевзенка, М. Грицака, К. Галаса, В. Лавера, П. Чучку, П. Лизанця, І. Сабадоша, а також О. Пискач, О. Миголинець, А. Галас, І. Філак, О. Харківську, Г. Шкурко та інших. Найбільше уваги приділено дослідженню лексики, яка є цінним фактичним матеріалом і в подальшому може стати основою для вивчення інших мовних рівнів. Водночас фразеологічний пласт українських говірок Закарпаття досі залишається недостатньо вивченим. Діалектна фразеологія та народні порівняння справді є важливими аспектами мовної культури, але через свою варіативність і різноманітність вони часто недостатньо представлені в традиційних словниках. Вони є частиною живої мови, яка постійно змінюється і адаптується до умов спілкування, тому їх кодифікація та систематизація – це складний процес, що вимагає дослідження різних регіональних особливостей, а також постійного оновлення знань про мову.

Діалектні вирази й порівняння часто використовуються у певних регіонах або серед окремих соціальних груп і мають глибоке коріння в історії та культурі цих спільнот. Однак через свою обмежену поширеність вони можуть бути маловідомими на загальнонаціональному рівні, що ускладнює їхню фіксацію в загальних словниках. Нині є чимало наукових праць, які спрямовані на дослідження і систематизацію діалектних одиниць, але цей процес ще не завершений.

Завдяки новітнім технологіям, таким як лінгвістичні корпуси та електронні ресурси, є можливість швидше і точніше зафіксувати ці мовні явища, створюючи електронні словники та бази даних, які дозволяють акумулювати діалектні вирази й порівняння, а також досліджувати їхню структуру та функціонування.

Фразеологічні одиниці та народні порівняння виокремлюємо в працях Й. Дзендзелівського (зокрема коментарях до карт) [Дзендзелівський 1958, 1960, 1993], Матеріалах до Словника українських говірок Закарпатської області М. Грицака [Грицак 2017], у текстах українських закарпатських говірок, укладених О. Миголинець та О. Пискач [Миголинець, Пискач 2004], а також джерелом для вивчення можуть бути праці В. Іваня [Іваньо 1959], Ю. Чорі [Чорі 2002], І. Керчі [Керча 2007], І. Вамош [Вамош 2008], рукописна картотека В. Німчука, яка зберігається на кафедрі української мови Ужгородського національного університету.

Важливий внесок у дослідження діалектної фразеології Закарпаття зробив В. Лавер. Учений наголошував, що у вивченні діалектології особливу увагу варто приділити діалектним фраземам. Він визначав їх як мовні одиниці, що виникли та функціонують у межах конкретного наріччя чи говірки. Такі фраземи мають характерні територіальні ознаки, які проявляються у їхньому компонентному складі, фраземному значенні, вторинній номінативній функції, відтворюваності та граматичних категоріях. Вони відрізняються від літературної мови й перебувають за її межами [Лавер 1992, с. 6].

Символіку компонентів фразеологізмів у літературному та діалектному контекстах вивчали такі науковці, як В. Телія, М. Алексєєнко, В. Ужченко, Н. Венжинович, М. Демський, Н. Коваленко, В. Кононенко, О. Куцик, О. Левченко, І. Гербера та інші. Зоофраземи стали об'єктом досліджень Н. Башук, В. Бойка, А. Гребенюка, О. Крижка, О. Дмитренка, О. Семенової, О. Баньої, О. Харківської, І. Полужина та інших учених. І. Гербера зазначила, що велику продуктивність виявляють фраземи з 2–3 лексико-семантичними варіантами: *жаба, кінь, курка, коза, собака, бугай, вівця, кішка, коник, миша, птиця, свиня* [Гербера 2019, с. 99].

Мета статті – проаналізувати зооморфний код культури, закладений в українській діалектній фраземіці, виявити його семантичну та культурологічну значущість, дослідити особливості використання фразем із зооморфним компонентом в українських говірках Закарпаття, а також розкрити їхній вплив на формування мовної картини світу українців.

Методи та методика дослідження. Під час дослідження було застосовано низку загальних і спеціальних методів. Зокрема, методи аналізу й синтезу, які дозволили опрацювати значний обсяг фахової літератури, структурувати й систематизувати отриману інформацію. Для впорядкування матеріалу ми використали методи класифікації та систематизації. Джерельну базу дослідження сформовано завдяки методу суцільної вибірки: опрацьовано діалектологічні словники, записи польових досліджень, а також проведено опитування та інтерв'ю з носіями закарпатських говірок для збирання фразем. Окрім цього, застосовано метод спостереження, а для аналізу отриманої інформації використано математичний метод, зокрема його різновид – кількісний підрахунок. Ці методи дозволяють комплексно дослідити зооморфний код культури в українській діалектній фраземіці, виявити його роль у мові, а також визначити значення для збереження нематеріальної культурної спадщини.

Виклад основного матеріалу. У сучасній лінгвістиці поняття коду охоплює широкий спектр значень і застосовується для опису різноманітних мовних і комунікативних явищ. Воно має міждисциплінарний характер, адже використовується у семіотиці, культурології, соціолінгвістиці, психолінгвістиці та інших науках. Насамперед розглядаємо *код як систему знаків*. У найширшому сенсі код розглядається як система знаків, які є засобом передачі інформації. Це визначення походить із семіотики, де код є основою комунікації між відправником і отримувачем повідомлення. У мовознавстві код часто отожднюють із мовою або діалектом, що забезпечує передачу певного сенсу. *Коди представлені у межах комунікативної ситуації*. У соціолінгвістиці код – це конкретна мова, діалект або форма мовлення, що використовується в певному соціальному чи комунікативному контексті. Кодовий вибір стосується ситуації, коли мовці обирають, який код (мова або діалект) використовувати залежно від умов спілкування. *Кодовий перехід (code-switching)* – це зміна коду під час розмови, яка часто відо-

бражає соціальні або культурні фактори. *Змістовий код у культурі та мові*. У контексті культурної лінгвістики код трактується як спосіб відображення світоглядних і культурних цінностей у мові. Наприклад, зооморфний код культури демонструє, як за допомогою образів тварин у мові передаються стереотипи, символи й оцінки. Код у цьому розумінні стає посередником між мовою і культурою, формуючи національну мовну картину світу. *Код у когнітивній лінгвістиці*. У когнітивній лінгвістиці кодом називають способи концептуалізації дійсності через мовні засоби. Мова розглядається як когнітивний код, який зберігає знання, організовує досвід і структурує мислення. І насамкінець розглядаємо *код у текстах та фразеології*. Код може також розглядатися як сукупність значеннєвих і стилістичних засобів, які забезпечують інтерпретацію текстів. У фразеології, наприклад, коди передають унікальні для культури образи й символи, які зрозумілі носіям мови. Розуміння коду є важливим для: аналізу міжкультурної комунікації; розроблення навчальних матеріалів для вивчення мови; дослідження мовної ідентичності; вивчення зв'язків між мовою та культурою. Поняття коду допомагає побачити мову не лише як інструмент комунікації, але й як механізм відображення й збереження знань, культури та емоційного досвіду людства.

У сучасній лінгвістиці поняття коду вже досить добре опрацьовано. Код (з франц. *cod* – умовне скорочення) – система умовних знаків, правил передачі інформації каналами зв'язку (комунікації) відповідно до їхніх технічних, соціально-культурних особливостей і функцій [Бацевич 2007, с. 73–74].

Ф. Бацевич виокремлює різні типи кодів культури (біоморфний, духовний, предметний, соматичний), окремо ще розглядає мовний код [Бацевич 2007, с. 73–76]. Л. Савченко зазначає, що код культури – це «відповідна національна етнокультурна інформація, що кодується у формі, здатній ідентифікувати культуру, через сукупність вторинних знаків і символів, наділених такими значеннями (та їх комбінаціями), які можуть проявлятися в предметах матеріальної і духовної діяльності людини на рівні семіотичного простору. Культура етносу створюється і формується, передається і зберігається, трансформуючись через код. Код є своєрідним інструментом доступу до базових елементів культури, що наявні в будь-якому предметі діяльності людини» [Савченко 2013, с. 62]. Сучасна лінгвістика пропонує розширити класифікацію кодів, додавши ще кілька видів: *соматичний (тілесний)* (про який уже згадував Ф. Бацевич) – символічна роль і функція частин тіла людини; *просторовий* – характеризує місце людини у просторі; *часовий* – місцезнаходження людини на часовій прямій; *предметний* – взаємодія із предметами зовнішнього світу; *біоморфний* – визначає символічні образи рослин і тварин; *духовний* – корелює із культурними орієнтирами та цінностями [Ключник 2021, с. 113]. При характеристиці кодів у фразеології варто враховувати субкоди, які вибудовують певну ієрархію. На нашу думку, Л. Савченко найбільш повно охарак-

теризувала і систематизувала коди культури. Вчена вважає, що основними є такі: 1) соматичний (тілесний), найбільш давній із наявних, що репрезентує символічні функції різних частин тіла людини; 2) просторовий, пов'язаний із членуванням простору, абсолютною і відносною локалізацією людини і предметного світу; 3) часовий, що фіксує уявлення абсолютного і відносного часу, відношення життя людини до часу Всесвіту; 4) предметний, який відтворює еталони метричної системи, представляє побутові реалії й різні артефакти; 5) біоморфний, співвіднесений із сприйняттям тваринного, рослинного світу та світу міфологічних істот; 6) духовний, що відображає моральні пріоритети, культурні цінності тощо. Серед додаткових виділяє антропний, космологічний, акціональний, релігійний, сенсорний, аксіологічний коди [Савченко 2013, с. 69–70].

У запропонованому дослідженні зосереджуємо увагу на характеристиці зооморфного коду культури, який проявляється у використанні образів тварин у мові, є важливим елементом у формуванні світосприйняття різних народів. В українській мові, зокрема в її діалектних варіантах, зооморфні фраземи відіграють ключову роль у передачі емоцій, рис характеру та соціальних стосунків. Детально розглянемо фраземи із назвами тварин у закарпатських говірках і порівняємо їх з літературними фраземами, що містять зоонімні компоненти. Потужним засобом вербалізації концепту визнано ареальну фразеологічну одиницю, оскільки жива, народна мова діалектів відбиває найсучаснішу етнокультурну ситуацію окремих територій країни. Культурне кодування позиціоновано як інструмент дослідження ареальної фразеології та як один із можливих засобів структурування концепту. Зооморфний код буде представлений тваринами, птахами, земноводними, комахами. Зокрема ми розглядали у своїх розвідках символічну завантаженість зоофразем з компонентами *бик, бугай, корова* [Баньої, Харківська 2023]. У нормативному й говірковому вживанні яскраво простежується паралельність символівживань, традиційність реалізації зооморфного коду. Проте діалектні фраземи, крім розширеної варіативності на рівні структурних модифікацій, засвідчують і появу нових конотативних значень, сформованих на основі фонових. Також у наших розвідках була вже зроблена характеристика компаративних фразем з анімалістичним компонентом в українських говірках Закарпаття, де ми аналізували фраземи з компонентом *баран, свиня, коза, курка, собака, кіт, жаба, миша, лисиця* [Харківська 2022].

Детальніше зупинимось на характеристиці зоофразем з компонентами *віл, віслук, вовк, ведмідь, теля, муха, мурашка*.

Віл – кастрований бик, якого здавна використовували як тяглову силу [Жайворонок 2006, с. 95]. Віл переважно символізує важку працю, покору, терпіння: *роби́т йак вул* (Сок.), *йак віл* (Верх. Студ.), *ги вѣл* (Вел. Р., Завид., Страб., Вел. Розт., Бр., Вільх.), *зароб'іткы были мал'і / а роби́ти трѣба было т'аушко / йак волám* [Миголінець, Пискач 2004, с. 138]; характеризує міцного, здорового, сильного

чоловіка: *здоровий ги вул* (Ракош., Іза), нерідко виснаженого від важкої тривалої роботи: *гі віл* (Н. В.); часто асоціюється з повільною ходою: *йакббі волбі т'аглі* (іти повільно) (Сок.). Людину, яка намагалася на чомусь збагатитися, теж порівнювали з *волом*: *допався, як вул до валова* (корита) [Чорі 2010, с. 227]. В українській фразеології компонент *віл* доволі поширений, зокрема вживається в таких значеннях: підсилення чого-небудь (*як віл* (здоровий)); без міри, жадібно (*як віл до браги*); настириливо, вперто щось робити (*як віл на рогатину*); засмучений, невеселий (*як віл на ногу наступив*); важко працювати (*як віл у ярмі*) [СФУМ 2003, с. 109–110]; див. ще зах. поліс. *він до роботи як віл до карети, впертий як віл, втомлений як віл / замучитися як віл* [Мацюк 2020, с. 76].

Віслюк – свійська робоча тварина родини конячих; символ нерозумності, впертості, тому часто вживається як лайливе слово; символізує відсутність гідності [Жайворонок 2006, с. 100]. Найчастіше в українських говірках вживаються фраземи, які символізують уперту людину (*упертый ги / гі осел* (Сок., Вел. Р., Вільх., Верх. Студ., Борж., Завид., Клим.), *упертые ги осел* (Крива) або дурнувату людину (*тупый ги осел* (Іза)). У закарпатських говірках поширені фраземи з компонентом *віслюк* на позначення зовнішності людини, зокрема великих вух: *вуха йак / гі ў ослá* (Сок.), *ут:опырилис'а ў н'ого вуха, ги в ослá* [ССк 2008, 372]; пор. ще *впертий як віслюк, вуха як у віслока* [Мацюк 2020, с. 79].

Вовк в українських фраземах переважно виступав як символ хижацтва, невгамовного голоду – породженням злої сили, творіння злої сили [Жайворонок 2006, с. 103]. В українській діалектології найчастіше вживаються фраземи зі значенням голодний: *голоде"н ги воўк* (Страб., Завид., Бр., Вільх.), *гі воўк* (Н. В.), *йак воўк* (Сок., Новос.) або злий, сердитий – *йак воўк* (Новос.). Лексема **вовк** у фраземах закарпатських говірок вживається ще в значенні чогось поганого, часто прокльонів: *такá не"валóвшина корóва, во́вци бы йы йз'или!* [ССк 2021, с. 49]. В українській фразеології компонент **вовк** вживається часто, а фраземи з такою лексемою мають найрізноманітніші значення: *вовк в овечій шкірі* (лицемірна людина), *вовк кишки догризає* (дуже голодний), *і вовк не пролізе* (надзвичайно густий), *як вовки на віцю* (жадібно) [СФУМ 2003, с. 119]; пор. ще зах. поліс. *голодний як вовк, злий як вовк, сердитий як вовк* [Мацюк 2020, с. 82].

Ведмідь – великий хижий ссавець з незграбним масивним тілом, укритий густою шерстю; тварину наділено різноманітною народною символікою [Жайворонок 2006, с. 67–68]. В українських говірках Закарпаття фраземи, які містять компонент *м'ідв'ід' / ме"дв'ід' / ме"дв'ідішче*, позначають такі ознаки людини: незграбність / неохайність (*волохатый ги ме"двід'* (Іза), *тоус'тый ги видмід'* (Клим.), *уброслый ги видм'ід'* (Вел. Р., Вел. Розт., Бр.), *зарослый ги мидвід'* (Клим.), *ручійшча в н'ого, ги в мидвід'у лаба* [ССк 2021, с. 325]), невдоволення (*гі мидвід'* (надутий) (Сок.)), *гі медвідішче* (ображений, сердитий) (Н. В.), *йак мел'ник го ув'ід'іў*

/ сховáўс'а за двір'і і почáў боломбон'іти' / йак ме"дв'ід' [Мигoliniць, Пискач 2004, с. 30]), ненажерливості, перебірливості (*вибирає, ги мидвід' у дичках* [Чорі 2010, с. 226], *успаковáвс'а, ги ми"дв'ім'у мет* [ДЛАЗ, II, 297]); глухість (*глухий, як медвідь* [Вамош 2008, 119]). В українській фразеології вживається фразема *відмідь на вуха наступив* (про людину, яка не має музичного слуху) [СФУМ 2003, с. 55; Ужченко 1998, с.13]. У зах. поліс. говірках знаходимо ще *зарости як ведмідь, кутунатий як ведмідь* (неголений і непідстрижений чоловік) [Мацюк 2020, с. 66].

Теля в українських фраземах часто є символом молодості, наївності, безтурботності, а також слабкості або беззахисності. Воно може уособлювати простоту, неготовність до складних вчинків, або ж відображати радісне та безтурботне ставлення до життя. У закарпатських говірках вживаються фраземи з компонентами *ти"л'á / ти"л'áта*, що позначають впертість (*упертый ги ти"л'á*) (в усіх обстежених населених пунктах), невихованість (*ити ги ти"л'á* (не вітаючись) (Вел. Р., Завид.), примітивність людського мислення (*дурное, як теля* [Вамош 2008, с. 120]), *йак те"л'á* (Новос.), *в'дидивис'а, ги те"л'á на нові ворóта* (про нерозуміння ситуації) [ДЛАЗ, II, 135]), нездатність приймати самостійні виважені рішення (*хóдит ги тел'á урвáтоие* (Іза)), повільно рухатися (*волочиться, як теля за коровою* [Чорі 2010, с. 227]), нездатність до самовираження, яке часто полягає у наслідування зовнішніх особливостей іншої людини або ж копіювання її манери одягатися (*гі те"л'áта* (люди, які однаково одягаються) (Н. В.)). Фразема *як теля на нові ворóта* 'дивитися з повним непорозумінням' вживається і в сучасній українській мові [СФУМ 2003, с. 708]. Крім того, фраземи з компонентом *теля* мають ще й інші значення, відмінні від діалектних, в українській літературній мові: спокійна, лагідна людина (*Боже теля*); пишатися, величатися (*як теля в на-ритнику*) [СФУМ 2003, с. 708]; пор. ще зах. поліс. *вперта як теля, дурне як теля з ланцюга* [Мацюк 2020, с. 457].

Муха – загальна назва поширеної комахи роду двокрилих, що є переносником збудників різних хвороб; зазвичай позначає докучливість, дріб'язковість, вередливість, марнотратство [Жайворонок 2006, с. 380]. Компонент *муха* в українських фраземах має зазвичай негативний, набридливий, набундючений характер (*йак му́ха* (набридливий) (Сок.), *гі му́ха* (Н. В., Вел. Р., Бр., Вільх.), *йак бы т'а му́ха укусіла* (надутий, сердитий) (Сок.), *ч'үти, йак му́ха брыніт* 'сонний' (Верх. Студ.), часто позначає ліниву, кволу, сонну, фізично слабку людину (*л'інівий ги му́ха*) (Клим., Завид., Вел. Р., Вел. Розт., Бр.) або ж людину, яка виконує роботу хаотично, безрезультативно (*кружиться, як муха в окропі* [Чорі 2010, 227], *звивається, як муха в коломасті* (коломазі) [Чорі 2010, 227]). В українській фразеології теж є стійке сполучення *муха в окропі*, але має значення 'хто-небудь у розпачі', яке відмінне від значення в українських говірках Закарпаття [Жайворонок 2006, с. 380]. Фраземою *ч'үти, йак*

муха брынит 'тихо' (Н. В.) в українських говірках передано надзвичайну, нехарактерну тишу. У Словнику фразем української мови фіксуємо 16 фразем з компонентом *муха* з різними значеннями (*як сонна муха, і муха крилом уб'є, як муха в сметані, мухи в носі грають*) [СФУМ 2003, с. 412–413], що свідчить про широке і різнопланове вживання зоокомпонента муха [див. ще Ужченко 1998, с. 105–106]; див. ще зах. поліс. *крутитися як муха в окропі, наче муха в окропі* [Мацюк 2020, с. 76].

Мураха – невелика комаха ряду перетинчастокрилих; символ працьовитості [Жайворонок 2006, с. 379]. У діалектних фраземах Закарпаття вживаються компоненти *мур'анок / мур'аўка / мур'ашка / мур'анкы*. Фраземи, що вживаються у закарпатських говірках, здебільшого виражають працьовитість та характеризують людину, як і в українській літературній мові: *роб'їтний ги мур'ан'ка* (Страб.), *робот'ашчый ги мур'анка* (Страб.), *робит' йак мур'ашка* (Сок.), *роб'їтний, як мурашка* [Чорі 2010, с. 229]. Фразама *так, йак тоты мур'анкы* (Сок.) характеризує людей, які виконують швидко величезну кількість важкої роботи, досягаючи значного успіху.

Висновки. Зооморфний код культури в українській діалектній фраземі є важливим елементом мовної картини світу, який відображає ставлення людей до природи, тварин та їх ролі в житті. Тваринні образи, використані в діалектних фраземах, не лише збагачують мову, але й вказують на глибокі культурні традиції, уявлення та вірування, притаманні певним регіонам України. Діалектна фраземіка насичена зооморфними елементами, що символізують різні характеристики тварин, які переносяться на людину або події, у такий спосіб на-

даючи мовним одиницям виразності, емоційності та образності. Діалектні вирази часто містять глибші культурні алюзії, водночас літературні фраземи більш прямолінійні у своєму значенні.

Зоофраземи, які вживаються в діалектах, є не лише лексичним багатством, але й важливим інструментом, через який можна вивчати соціокультурні особливості певних громад та регіонів, а також їх взаємодію з природним середовищем. Вони відображають специфічні аспекти світогляду носіїв українських діалектів, які використовують зооморфні фразеологізми для передачі моральних, емоційних та етичних норм, а також для комунікації в побутових та соціальних ситуаціях.

Закарпатські говірки демонструють багату варіативність зоофразем, які мають відмінності від літературної мови за значенням і використанням. Наприклад, фраземи з компонентами *віл, вовк, віслюк, ведмідь* передають різні соціокультурні характеристики (працьовитість, впертість, голод тощо). Дослідження показало, що образи тварин часто символізують конкретні людські риси (працьовитість – *мураха*, повільність – *віл*, хижацтво – *вовк*), додаючи мові виразності, емоційності та образності.

Отже, зооморфний код культури в українській діалектній фраземі є важливим компонентом не лише лінгвістичного, а й культурного контексту, що допомагає зберігати та передавати особливості національної ідентичності. Дослідження виокремлює роль зооморфних фразем як носіїв етнокультурної інформації, що не лише збагачують мову, а й слугують важливим інструментом для розуміння світогляду носіїв українських діалектів.

Список скорочень населених пунктів

Борж. – Боржавське Берегівського р-ну, Бр. – Брід Хустського р-ну, Вел. Р. – Великий Раковець Хустського р-ну, Вел. Розт. – Велика Розтока Хустського р-ну, Верх. Студ. – Верхній Студений Хустського р-ну, Вільх. – Вільхівка Хустського р-ну, Завид. – Завидково Мукачівського р-ну, Іза – Іза Хустського р-ну, Клим. – Климовиця Хустського р-ну, Крива – Крива Хустського р-ну, Н. В. – Нижні Ворота Хустського р-ну, Новос. – Новоселиця Тячівського р-ну, Ракош. – Ракошино Мукачівського р-ну, Сок. – Сокирниця Хустського р-ну, Страб. – Страбичово Мукачівського р-ну.

Література

1. Баньої В., Харьківська О. Символьне наповнення зоокомпонентів *віл, бик, бугай, корова, теля* у структурі фразеологізмів літературного і говіркового мовлення. *Актуальні питання гуманітарних наук*. Вип. 63, том 1, 2023. С. 138–143.
2. Бацевич Ф.С. Словник термінів міжкультурної комунікації. Київ: Довіра, 2007. 205 с.
3. Вамош І. Новоселицькі вечорниці з народної криниці. Ужгород: ВАТ «Патент», 2008. 250 с.
4. Гарбера І. Концепт людина у фразеології східностепових українських говірок: образний складник. *Теорія лінгвістичних парадигм*. 2019. С. 79–122.
5. Грицак М.А. Матеріали до Словника українських говірок Закарпатської області. Вип. 1: А–Б / За ред. П.Ю. Гриценка. Київ: КММ, 2017. 380 с.
6. Дзендзелівський Й.О. Лінгвістичний атлас українських народних говорів Закарпатської області УРСР (Лексика). Ч. 2. Ужгород, 1960.
7. Дзендзелівський Й.О. Лінгвістичний атлас українських народних говорів Закарпатської області УРСР (Лексика). Ч. 3. Ужгород, 1993.
8. Дзендзелівський Й.О. Лінгвістичний атлас українських народних говорів Закарпатської області УРСР (Лексика). Ч. 1. Ужгород, 1958.
9. Жайворонок В.В. Знаки української етнокультури: Словник-довідник. Київ: Довіра, 2006. 703 с.
10. Іваньо В. Скарби народної мудрості. Закарпатські українські прислів'я та приказки. Ужгород, 1959. 370 с.

11. Керча І. Русинсько-російський словник у 2 т. Ужгород: ПоліПрінт, 2007. 608 с.
12. Ключник Т. Поняття коду в лінгвістичних студіях. *Актуальні питання гуманітарних наук*. Вип 35, том 3, 2021. С. 111–116.
13. Коваленко Н.Д. Просторовий зв'язок фразем та їх компонентів. *Лінгвістика*. 2016. № 2 (35). С. 115–134.
14. Лавер В.И. Фраземіка українських діалектів карпатського регіону: автореф. докт. філол. наук: спец. 10.02.01 «Український язык». Київ, 1992. 50 с.
15. Мацюк З. Говорити як медок варити: словник фразеологізмів Західного Полісся та суміжних територій. Луцьк: Вежа-Друк, 2020. 688 с.
16. Сабадош І.В. Словник закарпатської говірки села Сокирниця Хустського району. 2-ге видання, змінене і доповнене. Ужгород, 2021. 598 с.
17. Савченко Л. Феномен етнокодів духовної культури у фразеології української мови: етимологічний та етнолінгвістичний аспекти. Сімферополь. 2013. 600 с.
18. Словник фразеологізмів української мови / Уклад. В. Білоноженко, І. Гнатюк, В. Дятчук, Н. Нровня, Т. Федоренко. Київ: Наукова думка, 2003. 788 с.
19. Ужченко В.Д., Ужченко Д.В. Фразеологічний словник української мови. Київ: Освіта, 1998. 224 с.
20. Українські закарпатські говірки: Тексти / Упоряд. та передм. О.Ф. Мигoliniць, О.Д. Пискач. Ужгород : Ліра, 2004. 400 с.
21. Харківська О. Компаративні фраземи з аніمالістичними компонентами в українських говірках Закарпаття. *Науковий вісник Ужгородського університету*. Серія: Філологія. Випуск 2 (48). 2022. С. 190–196.
22. Чорі Ю. Словарь русинського языка. Ужгород, 2002–2008.

References

1. Banoi V., Kharkivska O. (2023) Symvolne napovnennya zookomponentiv vil, byk, buhay, korova, telya u strukturі frazeolohizmiv literaturnoho i hovirkovoho movlennya [The Symbolic Meaning of Zoo Components Ox, Bull, Bullock, Cow, and Calf in the Structure of Phraseological Units in Literary and Dialect Speech]. *Aktualni pytannya humanitarnykh nauk*. Vyp. 63, tom 1. S. 138–143. [in Ukrainian].
2. Batsevych F.S. (2007) Slovnyk terminiv mizhkulturnoi komunikatsii [Dictionary of Intercultural Communication Terms]. Kyiv: Dovira. 205 s. [in Ukrainian].
3. Vamosh I. (2008) Novoselytski vechornytsi z narodnoi krynytsi [Novoselytsia Evening Parties from the Folk Well]. Uzhhorod: VAT «Patent». 250 s. [in Ukrainian].
4. Harbera I. (2019) Kontsept lyudyna u frazeolohiyi skhidnostepovykh ukrayinskykh hovirok: obraznyy skladnyk [The Concept of a Human in the Phraseology of Eastern Steppe Ukrainian Dialects: The Figurative Component]. *Teoriya linhvistychnykh paradyhm*. S. 79–122 [in Ukrainian].
5. Hrytsak M.A. (2017) Materialy do Slovnyka ukrainskykh hovirok Zakarpatskoi oblasti [Materials for the Dictionary of Ukrainian Patoises of the Transcarpathian Region]. Vyp. 1: A–B / Za red. P.Yu. Hrytsenka. Kyiv: KMM. 380 s. [in Ukrainian].
6. Dzendzelivskiy Yo.O. (1958) Linhvistychniy atlas ukrainskykh narodnykh hovoriv Zakarpatskoi oblasti URSS (Leksyka) [Linguistic Atlas of Ukrainian Folk Dialects of the Transcarpathian Region of the Ukrainian SSR (Vocabulary)]. Ch. 1. Uzhhorod [in Ukrainian].
7. Dzendzelivskiy Yo.O. (1960) Linhvistychniy atlas ukrainskykh narodnykh hovoriv Zakarpatskoi oblasti URSS (Leksyka) [Linguistic Atlas of Ukrainian Folk Dialects of the Transcarpathian Region of the Ukrainian SSR (Vocabulary)]. Ch. 2. Uzhhorod [in Ukrainian].
8. Dzendzelivskiy Yo.O. (1993) Linhvistychniy atlas ukrainskykh narodnykh hovoriv Zakarpatskoi oblasti URSS (Leksyka) [Linguistic Atlas of Ukrainian Folk Dialects of the Transcarpathian Region of the Ukrainian SSR (Vocabulary)]. Ch. 3. Uzhhorod [in Ukrainian].
9. Zhaivoronok V.V. (2006) Znaky ukrainskoi etnokultury [Signs of Ukrainian ethnoculture] : Slovnyk-dovidnyk. Kyiv : Dovira. 703 s. [in Ukrainian].
10. Ivano V. (1959) Skarby narodnoi mudrosti. Zakarpatski ukrainski pryslivia ta prykazky [Treasures of Folk Wisdom. Transcarpathian Ukrainian Proverbs and Sayings]. Uzhhorod. 370 s. [in Ukrainian].
11. Kercha I. (2007) Rusynsko-rosiiskiy slovnyk u 2 t. [Ruthenian-Russian dictionary in 2 volumes] Uzhhorod: PoliPrint. 608 s. [in Ukrainian].
12. Klyuchnyk T. (2021) Ponyattya kodu v linhvistychnykh studiyakh [The Concept of Code in Linguistic Studies]. *Aktualni pytannya humanitarnykh nauk*. Vyp 35, tom 3. S. 111–116 [in Ukrainian].
13. Kovalenko N.D. (2016) Prostorovyi zviyazok frazem ta yikh komponentiv [Spatial connection of phrasemes and their components]. *Linhvistyka*. № 2 (35). S. 115–134 [in Ukrainian].
14. Laver V.I. (1992) Frazemika ukrainskikh dialektov karpatskogo regiona [Phrasemics of Ukrainian Dialects of the Carpathian Region]: avtoref. dokt. filol. nauk: spets. 10.02.01 «Ukrainskiy yazyk». Kyiv. 50 s. [in Russian].
15. Matsiuk Z. (2020) Hovoryty yak medok varyty: slov. frazeolohizmiv Zakhidnoho Polissia ta sumizhnykh terytorii [Speak Like a Honey Cook: a Dictionary of Phraseology of Western Polissya and Adjacent Territories]. Lutsk: Vezha-Druk. 688 s. [in Ukrainian].

16. Sabadosh I.V. (2021) Slovnyk zakarpatskoi hovirky sela Sokyrnytsia Khustskoho raionu. 2-he vydannia, zminene i dopovnene [Dictionary of the Transcarpathian Patois of Sokyrnytsia village, Khust district]. Uzhhorod. 598 s. [in Ukrainian].
17. Savchenko L. (2013). Fenomen etnokodiv dukhovnoyi kultury u frazeolohiyi ukrayinskoyi movy: etymolohichnyy ta etnolinhvistychnyy aspekty [The Phenomenon of Ethnocodes of Spiritual Culture in the Phraseology of the Ukrainian Language: Etymological and Ethnolinguistic Aspects]. Simferopol. 600 s. [in Ukrainian].
18. Slovnyk frazeolohizmiv ukrayinskoyi movy (2003) [Dictionary of Ukrainian Language Phraseological Units] / Uklad. V. Bilonozhenko, I. Hnatyuk, V. Dyatchuk, N. Nrovnya, T. Fedorenko. Kyiv: Naukova dumka. 788 s. [in Ukrainian].
19. Uzhchenko V.D., Uzhchenko D.V. (1998) Frazeolohichnyy slovnyk ukrayinskoyi movy [Phraseological Dictionary of the Ukrainian Language]. Kyiv: Osvita. 224 s. [in Ukrainian].
20. Ukrayinski zakarpatski hovirky: Teksty (2004) [Ukrainian Transcarpathian Dialects: Texts] / Uporyad. ta peredm. O.F. Myholynets, O.D. Pyskach. Uzhhorod : Lira, 400 s. [in Ukrainian].
21. Kharkivska O. (2022) Komparatyvni frazemy z animalistychnymy komponentamy v ukrayinskykh hovirkakh Zakarpattya [Comparative Phraseological Units with Animalistic Components in the Ukrainian Dialects of Transcarpathia]. *Naukovyy visnyk Uzhhorodskoho universytetu. Seriya: Filolohiya*. Vypusk 2 (48). S. 190–196. [in Ukrainian].
22. Chori Yu. (2002–2008) Slovar rusynskoho yazyka [Dictionary of the Rusyn Language]. Uzhhorod. [in Ukrainian].

THE ZOOMORPHIC CODE OF CULTURE IN UKRAINIAN DIALECT PHRASEMICS

Abstract. The study of the zoomorphic code of culture in Ukrainian dialect phrasemics is important for a deeper understanding of the connection between language, national mentality, worldview, and values. Zoo components, as part of the linguistic picture of the world, reflect the peculiarities of attitudes toward animals in traditional culture, their symbolic meanings, and their role in the formation of cultural stereotypes. Phraseological units with zoomorphic components are significant carriers of ethnocultural information, as they are based on perceptions of animal behavior and their importance in human life.

The article examines the zoomorphic code of culture in Ukrainian dialect phrasemics, specifically analyzing the role of zoomorphic images in phraseological units common in the Ukrainian dialects of Transcarpathia and their significance within the context of linguistic culture. Considerable attention is paid to how idioms reflect perceptions of the surrounding world, creating distinctive images and symbols specific to certain regions. The research focuses on linguistic phenomena through which idioms convey folk wisdom, psychological traits, and values passed down through generations.

The functions of zoophrases in communication and their role in preserving the cultural identity of the Ukrainian people are examined separately. In particular, the study investigates how idioms related to animals and their behavior are used to describe people, their actions, or social phenomena. The connection between phraseological units and the ethnographic features of the region is also explored, as well as their role in shaping the linguistic picture of the world.

The article emphasizes the importance of such phrases in preserving and transmitting cultural identity through language, as well as their functions within the communicative space. An attempt is made to analyze idioms with animal components such as *ox, donkey, wolf, bear, calf, fly, ant*.

Keywords: zoomorphic code, linguistic cultural studies, Ukrainian dialects of Transcarpathia, zoo components *ox, donkey, wolf, bear, calf, fly, ant*.

© Харьківська О., 2024 р.

Олеся Харьківська – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Ужгородського національного університету, Ужгород, Україна; olesya.kharkivska@uzhnu.edu.ua; <https://orcid.org/0000-0002-8145-8069>.

Olesya Kharkivska – Candidate of Philology, Associate Professor of the Ukrainian Language Department, Uzhhorod National University, Uzhhorod, Ukraine; olesya.kharkivska@uzhnu.edu.ua; <https://orcid.org/0000-0002-8145-8069>.

ФРАЗЕМИ ЯК ЗАСІБ ПЕРЕДАВАННЯ ФІЗИЧНОГО ТА ЕМОЦІЙНОГО СТАНУ ПЕРСОНАЖІВ У КНИЗІ ДМИТРА КЕШЕЛІ «... І В СМЕРТІ БУЛИ ТВОЇ ОЧІ»

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 2 (52)

УДК 811.161.2'373.7:821.161.2-3(477.87)Кешеля

DOI: 10.24144/2663-6840/2024.2(52).194–200

Яцьків М. Фраземи як засіб передавання фізичного та емоційного стану персонажів у книзі Дмитра Кешелі «... І в Смерті були твої очі»; кількість бібліографічних джерел – 7; мова – українська.

Анотація. Фраземи є важливим інструментом передавання не лише інформації, а й емоційного й фізичного стану персонажів у художньому тексті. Вони підсилюють емоційне забарвлення описів і сприяють формуванню багатогранного психологічного образу героїв художньої прози.

Функціонування фразеологізмів у художніх текстах досліджували В. Білоноженко, А. Вегеш, Н. Венжинович, І. Гнатюк, Т. Григоренко, Л. Даниленко, С. Денисенко, О. Дехтярьова, А. Мойсієнко, В. Папіш, Ю. Прадід, Л. Скрипник та ін.

Стаття присвячена аналізу функціонування фразем у художньому тексті, їхній ролі у створенні психологічних характеристик персонажів, формуванні емоційної атмосфери твору, а також опису фізичного чи фізично-емоційного стану героїв твору через художні фраземи. Основною метою є дослідження використання фразем як засобу передачі фізичного, емоційного та інтегрованого фізично-емоційного стану героїв у романі відомого закарпатського письменника Дмитра Кешелі.

У статті використано описовий метод, методи структурного, компонентного та стилістичного аналізу, що дозволило комплексно дослідити семантику, стилістичне навантаження й художні функції фразем. Увагу також приділено ролі фразем у розкритті внутрішнього світу персонажів та їхньому внеску у формування емоційного та національного колориту тексту. Образність фразем у творах базується на асоціативних зв'язках, які відображають глибокі емоційні й культурні контексти.

Висновки дослідження акцентують на важливості фразем як елемента художньої мови Д. Кешелі. Вони виконують низку функцій: створюють унікальний авторський стиль, поглиблюють психологічні портрети персонажів, забезпечують експресивність тексту та формують емоційну атмосферу твору. Крім того, фразеологізми виступають носіями національної ідентичності, зберігаючи й транслюючи традиції, менталітет та культурний досвід українського народу.

Ключові слова: фразеологія, художня фразема, фізичний стан, емоційний стан, фізично-емоційний стан, Дмитро Кешеля.

Формулювання проблеми. Фразеологізми є невід'ємною частиною будь-якої мови. Вони не тільки виконують комунікативну функцію, а й розкривають культурний код нації, а у художніх текстах створюють міст між автором і читачем. Фраземи є важливим інструментом передавання не лише інформації, а й емоційного й фізичного стану персонажів у художньому тексті. Фраземи наділені здатністю увиразнювати опис емоцій і створювати багатогранний психологічний портрет героїв прозових творів. Застосування фразем у художніх творах надає тексту стилістичної насиченості й допомагає читачу глибше проникнути в емоційний світ персонажів. Попри значну кількість досліджень, присвячених фраземам у мовознавстві, проблема їхнього функціонування в контексті художніх творів, зокрема на позначення емоційних і фізичних станів, залишається недостатньо вивченою. Особливо це стосується сучасної української прози, яка часто використовує фраземи для створення нарративної динаміки й емоційної напруги.

У книзі Дмитра Кешелі «... І в Смерті були твої очі» фраземи є ключовим засобом для передавання внутрішнього стану героїв, що дозволяє автору досягти особливої експресивності. Їхнє вивчення є важливим як для глибшого розуміння творчого методу письменника, так і для аналізу взаємозв'язку

між мовними одиницями та емоційним впливом на читача. Недостатнє вивчення у сучасному мовознавстві цієї тематики спонукає нас до детального дослідження художніх фразем у творчості Дмитра Кешелі з метою виявлення їхньої функції та стилістичного навантаження.

Аналіз досліджень. Функціонування фразеологізмів у художніх текстах досліджували В. Білоноженко, А. Вегеш, Н. Венжинович, І. Гнатюк, Т. Григоренко, Л. Даниленко, С. Денисенко, О. Дехтярьова, В. Жайворонок, Т. Здіховська, В. Коваль, Б. Коваленко, М. Коломієць, В. Кононенко, Н. Мазур, Л. Мельник, А. Мойсієнко, В. Папіш, Ю. Прадід, Л. Скрипник, Д. Ужченко, В. Ужченко, Н. Хома та ін.

За словами А. Вегеш, фразеологізми «збагачують мовлення, роблять його колоритним, емоційним, виразним. У художніх текстах вони виконують експресивно-оцінну функцію, образно-виразову, еліптичну (лаконізують мову), термінологічну (забезпечують її точність), а також полегшують висловлення думки, підкреслюючи індивідуальний авторський стиль. Внутрішня форма фразеологізмів як елемент їх значення встановлюється тільки на тлі матеріальної та духовної культури етносу. Важливо знати, що сприяло створенню образу, виявити вихідну модель...» [Вегеш 2020, с. 55].

Н. Венжинович наголошує, що «фразеологізм, по суті, є засобом для передавання інформації, а також інструментом думки й акумулятором культури. Під таким кутом зору фразеосполучення перетворюється в надійне сховище історії, думки й культури народу. І хоч думка про акумулюючу властивість фраземи виникла давно, дотепер ще не розв'язано питання про те, що входить у поняття «культурна пам'ять» слова, яким є механізм етнокультурної акумуляції. Інформативною є вже наявність фразеологічних одиниць, оскільки вони – результат осягнення розумом світу шляхом називання явищ матеріальної, духовної та художньої культури» [Венжинович 2022, с. 65].

Метою нашої роботи є дослідження використання фразем у книзі Дмитра Кешелі «... І в Смерті були твої очі» як засобу передачі фізичного, емоційного та фізично-емоційного стану героїв. Виявлення особливостей функціонування фразем у структурі художнього тексту та їхньої ролі у створенні психологічної характеристики персонажів. Дослідження також передбачає аналіз стилістичного навантаження фразем та їхнього внеску у формування емоційної атмосфери твору. Особливу увагу буде приділено семантичному наповненню фразем і способам їхньої інтеграції в наративну тканину тексту. Завдання – дослідити семантичну наповненість і стилістичну роль фразем, з'ясувати вплив фразем на емоційну атмосферу художнього тексту.

У статті використано комплексний підхід, що поєднує описовий метод, методи структурного, компонентного та стилістичного аналізу.

Виклад основного матеріалу. Дмитро Кешеля – закарпатський письменник, який належить до найпомітніших сучасних українських прозаїків. Письменник увійшов у літературу у другій половині ХХ століття. «Утвердив себе наполегливо творчою працею, сформувавши свій художній світ, визначивши своє мистецьке кредо. Він поступово, вибираючи широкі й багаті традиції, привносив у літературно-мистецьке життя краю і країни власні потужні творчі імпульси, свої теми і ракурси бачення животрепетних проблем сучасності» [Поп 2005, с. 8]. Д. Кешеля у своїх творах порушує проблеми моралі, духовності людини, патріотизму, людської пам'яті, добра і честі, збереження родинних стосунків тощо. Також він у своєрідних художніх ракурсах подає викриття і осуд морально й духовно потворного, звироднілого, людської зажерливості та споживацтва, егоїзму, жорстокості, міщансько-обивательської обмеженості, користоловства, тупості, засуджує чванькуватість і пиху. Іскри гумору і сатири іноді сягають спопеляючого сарказму, гострої іронії та значущого підтексту [Поп 2005, с. 124–127].

О. Селіванова стверджує, що «будучи частиною концептуалізованого та категоризованого світу емоції займають своє місце в картині світу людини, можуть бути вивчені методами семасіології» [Селіванова 2006, с. 328]. На думку Т. Шевченко, «когнітивна парадигма, пропонує вивчення емоцій з позиції сучасної семасіології у межах когнітивної та

традиційної семантики, широко розробленим також є концептологічний напрям, що має на меті опис та моделювання семантичної та когнітивної структури емоційних концептів» [Шевченко 2022, с. 72].

Фраземи у творах Дмитра Кешелі органічно пов'язані з експресивно-характерною природою закарпатського говору, який формує живу мовленнєву основу його художніх текстів. Основу стилістичного забарвлення оповідань становить розмовна інтонація, що відображає простоту і безпосередність у сприйнятті життя. Частина фразем містить діалектні компоненти: фонетичні, граматичні чи лексичні, які додають текстам особливого емоційного звучання. Таким чином, у текстах формується унікальна емоційна атмосфера. Застосовуючи фраземи, Дмитро Кешеля підкреслює драматизм ситуацій і створює психологічне тло для подій, які описує.

Зафіксовані художні фраземи у книзі Дмитра Кешелі «... І в Смерті були твої очі» ми окремо поділили на позначення емоційного стану, фізичного стану та фізично-емоційного стану персонажів.

Зокрема, опис емоційного стану героїв спостерігаємо у таких художніх фраземах:

Воскове мовчання – ‘напружена тиша, у якій відчувається внутрішнє заціпеніння чи страх’. У тексті: «Тут панували печальна тиша, сумний спокій і дивне притумлене світло, яке викликало повну нерухомість, воскове мовчання і палке бажання забутись вічним сном» [Кешеля 2004, с. 13]. Використання образу воску акцентує на нерухомості та безпорадності, які супроводжує цей стан.

Всередині чорти собак ганяють – ‘відчувати сильний внутрішній неспокій, боротьбу протилежних емоцій’. У тексті: «... Про людське око лагідний, а всередині чорти собак ганяють» [Кешеля 2004, с. 33]. Фразема передає сильний внутрішній неспокій або боротьбу суперечливих почуттів. Ця художня фразема створює яскравий динамічний образ хаосу і напруги.

Голову загубити – ‘втратити здатність мислити раціонально через сильні емоції чи розгубленість’. У тексті: «... Кивну тільки пальцем – найкращий хлопак через мене голову загубить» [Кешеля 2004, с. 151]. Фразема підкреслює, наскільки емоції можуть переважати над логікою.

Душа вже геть спопеліла – ‘бути душевно спустошеним, байдужим до всього через важкі страждання та випробування’. У тексті: «Бідному Іванові і так світ був гірше пекла, а тут від солоні бесіди Маріши душа вже геть спопеліла, і відчувши в грудях страшну порожнечу, несподівано почала наповнюватись сліпою лютюю» [Кешеля 2004, с. 76]. У Фразеологічному словнику української мови зафіксовано фразеологізм «*спопеліти серцем*» [ФСМ 2003, с. 684]. У тексті ця фразема акцентує на важкому життєвому досвіді персонажа, а образ попелу символізує руйнацію почуттів і душевну спустошеність.

Душа цвіте, радується – ‘відчувати велике задоволення, радість, піднесення’. У тексті: «А душа цвіте, радується – не нарадується, як ті перші весняні котики на вербових прутиках» [Кешеля 2004,

с. 153]. Фразема передає радість і задоволення, використовуючи образ розквіту для символіки життєвої енергії та гармонії. У тексті вона асоціюється з весняним пробудженням і позитивними емоціями.

З дуба упасти сідницею на їжака – ‘потрапити у дуже незручну або болісну ситуацію’. У тексті: «– *Ти що з дуба упав сідницею на їжака?! Тоні такими очиськами витріщився на Івана, ніби йому у рот сунули яйце страуса*» [Кешеля 2004, с. 84]. За допомогою фраземи автор іронічно описує ситуацію, коли персонаж потрапляє у незручне становище. Образ їжака надає вислову гумористичної забарвленості.

Крізь землю провалитися – ‘хтось відчув великий сором, незручність у зв’язку з чимсь’ [ФСУМ 2003, с. 571]. У тексті: «*Зустрічаюсь із своїми однокурсницями – ладна крізь землю провалитися від сорому*» [Кешеля 2004, с. 60]. Фразема передає почуття глибокого сорому чи незручності, що охоплюють людину. Образ «провалювання» відображає бажання зникнути чи сховатися через сильні емоційні переживання. Такий фразеологізм створює враження надзвичайної інтенсивності переживань.

Ледь язика не проковтнув – ‘сильно знітитися або розгубитися, не мати, що сказати’. У тексті: «*Від несподіванки Іван ледь язика не проковтнув*» [Кешеля 2004, с. 94]; «*Іван з переляку підняв руки вгору і знов ледь язика не проковтнув – тепер уже від сміху*» [Кешеля 2004, с. 94]. Фразема описує стан несподіванки або розгубленості, коли людина не знаходить слів для відповіді. У тексті цей вираз підкреслює емоційну напругу, яку відчуває персонаж.

Мати зло у серці – ‘почуття глибокої образи, ненависті чи розчарування’. У тексті: «– ... Я, може, ще більше почав тебе цінувати. Так що не *майте* одна на одну *зла у серці* – однаково обох вас люблю» [Кешеля 2004, с. 25]. Образ «зла в серці» символізує тривалість негативних емоцій і їхній вплив на внутрішній стан персонажа.

Місця собі не знаходити – ‘бути дуже схвильованим, втрачати душевну рівновагу, самовладання, спокій’ [ФСУМ 2003, с. 270]. У тексті: «*Не побачить вчительку впродовж дня, крутиться як обпечений, місця собі не знаходить*» [Кешеля 2004, с. 23].

На серці гуси переночували – ‘бути в поганому настрої, почуватися пригніченим, сумним’. У тексті: «*Теліга, хоч і було в нього таке відчуття, ніби йому на серці гуси переночували, зносив свої муки мужньо*» [Кешеля 2004, с. 55]. Фразема символізує пригніченість та сум, що залишають слід у душевному стані людини. Гуси, які уособлюють незручність і дискомфорт, передають образ тимчасової, але важкої емоційної тяготи.

Пекельна любов – ‘надзвичайно пристрасне, але болісне і руйнівне почуття кохання’. У тексті: «– *Та жінка! Вона така божевільно красива, що навіть тут, на Іншому Світі, я не можу знайти слів, щоб розповісти про її красу ... і мою пекельну любов!...*» [Кешеля 2004, с. 15]. Характеризує почуття, яке водночас є надзвичайно пристрасним і руйнівним. Образ «пе кла» підкреслює глибину емоцій

і страждань, пов’язаних із таким коханням.

Покусати лікті – ‘виявляти велику досаду, шкодуючи з якого-небудь приводу; жалкувати» [ФСУМ 2003, с. 321]. У тексті: «*Поскиглить, покусая лікті, швидко вивітряться їй з голови дорогі хутра, золото, імпорتنі плащі і модні черевики*» [Кешеля 2004, с. 63]. Фразеологізм позначає сильний жаль або сум через втрату можливості чи допущену помилку. У тексті вона передає внутрішню боротьбу персонажа з почуттям невдоволення.

Розділити горе – ‘розділити чужий біль, співпереживати важким обставинам іншої людини’. У тексті: «*І життя наше, як роса вранішня, – промовив голосно, з жалем Онисько, аби і тітка почула, сподіваючись, що та покличе у комору на склянку вина розділити горе*» [Кешеля 2004, с. 55]. Фразема акцентує на емпатії та спільному подоланні труднощів. Однак у тексті бачимо, що автор використав цю фразему із іронічною метою, адже йдеться не про справжнє співпереживання, а спільне вживання алкоголю для притуплення почуттів.

Серце обвуглилось – ‘переживати надзвичайний душевний біль, емоційне спустошення’. У тексті: «*Вже й серце обвуглилось, вже й всі надії поросли травою, а я чекаю і ніколи – ні вдень ні вночі – не закриваю на замок хатніх дверей... Знаєте, видиться мені, що коли замкну, навіки закрию йому дорогу до хати*» [Кешеля 2004, с. 145]. Образ «обвуглення» символізує згоряння надій і почуттів, залишаючи після себе тільки порожнечу.

Скипіти як чайник – ‘швидко розсердитися, вибухнути емоціями’. У тексті: «– *Ах, ти жебрача тайстро, і не лусне тобі кендюх, коли напихаєшся печениною й бужениною, а діти хліба не мають у рот заверчи, – скипіла як чайник Маріша*» [Кешеля 2004, с. 75]. Фразема вказує на раптовий і різкий спалах гніву чи обурення. Образ кипіння додає вислову динамічності й підкреслює інтенсивність емоцій.

Солона гіркота печалі – ‘глибокий, нестерпний сум, біль через втрату або невтішну ситуацію’. У тексті: «*І найшаленіші вири, найглибші води світу не могли змити солону гіркоту моєї печалі: «І смерть прийде! І в неї будуть твої очі!» – тихим і сумним відлунням востаннє промайнуло в моїй свідомості*» [Кешеля 2004, с. 8]. Фразема передає глибокий і нестерпний сум, викликаний втратами або болючими переживаннями. Вона створює сенсорний образ, у якому смак гіркоти асоціюється з емоційним болем, надає виразності почуттям, роблячи їх майже фізично відчутними.

Спалахнути перцем – ‘відреагувати на щось різко, агресивно, з обуренням’. У тексті: «– *А це што це за новий революціонер об’явився на нашій голови! – спалахнула перцем Маріша*» [Кешеля 2004, с. 75]. Фразема описує раптову, різку реакцію на подразник, що супроводжується обуренням чи агресією, а компонент «перець» вказує на гостроту емоцій.

Спресований роками біль – ‘глибокий, тривалий душевний біль, накопичений за тривалий час’. У тексті: «*Заколисаний, спресований роками біль почав поволі оживати і раптом так затужив у*

глибини грудей, що хотілось завити» [Кешеля 2004, с. 35]. Фразема, яка позначає накопичені за довгий час емоційні страждання. Слово «спресований» вказує на глибину і тривалість болю, який пригнічувався, але продовжує жити в людині.

Сушити голову – ‘напружено думати, намагаючись зрозуміти щось, розібратися в чомусь’ [ФСУМ 2003, с. 412]. У тексті: «– *Здається, – відповів Чичикало. – Хай тепер Лагідний сушить голову*» [Кешеля 2004, с. 34]. У тексті ця фразема передає емоційно-інтелектуальне навантаження через образ «висихання» голови.

Сушити мізки – ‘дуже інтенсивно роздумувати над чимось, розв’язувати складну проблему’. У тексті: «*Кому на гадці космічні діри, коли сушиш мізки, як залатати діри дітям на порваних ногавицях*» [Кешеля 2004, с. 77]. Художня фразема характеризує напружену розумову діяльність або спробу розв’язати складне завдання. Вона передає атмосферу побутових труднощів, коли герой роздумує над практичними проблемами.

Художні фраземи на позначення емоційного стану додають тексту багатства та емоційної глибини, даючи змогу яскраво передати внутрішній світ персонажів.

Фізичний стан героїв автор описує через традиційні та авторські художні фраземи, зокрема:

Забутися вічним сном – ‘померти’. У тексті: «*Тут панували печальна тиша, сумний спокій і дивне притумлене світло, яке викликало повну нерухомість, воскове мовчання і палке бажання забутися вічним сном*» [Кешеля 2004, с. 13]. У Фразеологічному словнику української мови зафіксовано фразеологізм «*спочивати (спати) / спочити (заснути) навіки (вічним сном)*» [ФСУМ 2003, с. 684]. Фразема символізує смерть, подану через евфемістичний образ. Образ сну підкреслює спокій і остаточність завершення життєвого шляху, що часто супроводжується сумною, меланхолійною атмосферою.

Зморщитись як печене яблуко – ‘постаріти, обличчя у великих зморшках’. У тексті: «*Навіть високе лисувате чоло – єдине, що говорило про неабиякий розум цієї всіма шанованої людини – і те зморщилось як печене яблуко*» [Кешеля 2004, с. 54].

Кишки розлетяться, як ворони по деревах – ‘відчувати сильний біль у животі’. У тексті: «– *Но, хоч цоркнися, – почав благати Тоні. – Я ж сам не зможу, а коли не похмелюся, кишки розлетяться, як ворони по деревах*» [Кешеля 2004, с. 84]. Вживається для опису сильного болю у животі, який асоціюється з розриванням чогось усередині. Образ воронячих зграй підсилює відчуття хаосу та нестерпності стану.

Кров з молоком – ‘здоровий, рожеволивий, рум’яний (про людину та її обличчя)’ [ФСУМ 2003, с. 315]. У тексті: «– *Мовчи! Я ще тоді, ого, який був бетяр – моцний, красивий, одним словом, кров з молоком!*» [Кешеля 2004, с. 150]. Передає ідею фізичного здоров’я та краси, ця художня фразема часто використовується для позитивної характеристики зовнішнього вигляду.

Люди мруть як осінні мухи – ‘масово помира-

ти, зазнавати великих людських втрат, часто через хвороби, війни або стихійні лиха’. У тексті: «... *Що б там мудрі не говорили, а світ таки йде до кінцини: люди мруть як осінні мухи, дзвони не встигнуть відплакати одного, а вже йойкають за другим*» [Кешеля 2004, с. 174].

Смерть сватається – ‘бути на межі смерті, перебувати в критичному стані, близькому до загибелі’. У тексті: «– *Питаю, де він був, коли я рятував охопленний вогнем корабель, коли топився в океані, коли смерть уже сваталась до мене, – несамовитів сантехнік, і товстощоке обличчя його паленіло*» [Кешеля 2004, с. 32]. Фразема передає межовий фізичний стан, де смерть виступає уособленим образом, що ніби наближається до людини.

Фраземи, що позначають фізичний стан, є невід’ємною частиною мовної картини світу, відображаючи фізичні відчуття та стани людини через метафоричні образи. Вони передають фізіологічні стани осіб за допомогою яскравих, експресивних засобів, збагачуючи виражальні можливості мови. Завдяки своїй образності такі фраземи слугують засобом інтеграції культурних уявлень про тілесність та здоров’я.

Опис фізично-емоційного стану персонажів спостерігаємо у фраземах:

Аж дух перехопило / захопило – ‘когось охоплює сильне почуття хвилювання, захоплення і т. ін.’ [ФСУМ 2003, с. 500]. У тексті: «*Вона дихала, дивилася і поволі почала наповнювати єство Івана нечуваною радістю, блаженством і умиротвореністю. Іванові аж дух перехопило*». [Кешеля 2004, с. 113]; «*І тут Іван відчув, що з маленької долоні сина пульсує величезна сила, од якої аж дух захопило*» [Кешеля 2004, с. 112]. Фраземи позначають момент сильного хвилювання, радості чи захоплення. Вони підкреслюють інтенсивність емоцій, коли почуття стають настільки сильними, що впливають навіть на фізичний стан.

Вкритися потом – ‘відчути сильне хвилювання, страх або фізичну напругу’. У тексті: «*Батько почервонів, ще рясніше вкрився потом, і повіка над лівим оком дрібно-дрібно затремтіла – так завжди траплялось у випадках найбільшого нервового напруження*» [Кешеля 2004, с. 88]. Фразема позначає фізичну реакцію на сильний стрес, хвилювання. У тексті ця фразема передає напружену атмосферу або емоційний тиск.

Втратити дар мови – ‘відчути сильне здивування, страх або розгубленість, що перешкоджає говорити’. У тексті: «*Але те, що Іван побачив тепер, настільки вразило його, що він втратив дар мови...*» [Кешеля 2004, с. 108]. Фразема вказує на раптову втрату здатності говорити через шок або сильне хвилювання.

Голодний погляд – ‘погляд, який відображає сильне бажання або потребу в чомусь’ У тексті: «– *І чого вона говорить неправду, – подумав Валентин, спостерігаючи, як баба голодним поглядом бігає по тарілках із смачними наїдками, – не на прийом же до міністра приїхала, а до рідної доньки...*» [Кешеля 2004, с. 47]. Фразема відтворює бажання чи

потребу, що знаходить відображення у виразі очей. Вона акцентує на внутрішньому прагненні чи незадоволених потребах художнього героя, підсилюючи драматизм сцени.

Застрає сльозою у горлі – ‘емоції, які викликають сльози’ [ФСУМ 2003, с. 667]. У тексті: «*Ідеш тоді по землі, ніби по зеленій пісній – радісній, щасливій і відчуваєш, як із серця твого спадає зимова крига і усе єство випрозорується, висвітлюється, ніжною і бентежною грудочкою сльова спливає у грудях і застрає сльозою у горлі*» [Кешеля 2004, с. 30]. Художня фразема вказує на стан, коли людина хоче заплакати, адже відчуває емоційне напруження.

Згоріти від сорому – ‘дуже бентежитися, ніяковіти, червоніти’ [ФСУМ 2003, с. 261]. У тексті: «*Перехожі злякано сторонилися Івана, і він згоряє від сорому, і з великою насолодою вже давно віддав би горластого цапа на поживу риби, яка граціозно вальсувала під мостом, але уже котрий день в хаті не було за що купити дітям скибку хліба*» [Кешеля 2004, с. 73]. Фразема додає виразності емоційному стану героя, що виявляється фізично (почервоніння).

Зігнулися в три погібелі – ‘дуже сильно; низько; догідливо, улесливо, шанобливо’ [ФСУМ 2003, с. 527]. У тексті: «*Шеф повільно встав із-за столу, зігнувся в три погібелі і зарепетував: – Геть з кабінету, геть з-перед моїх очей!*» [Кешеля 2004, с. 142]. У тексті цей вислів використовується з іронічним значенням.

Лице’ми од ганьби горить – ‘відчувати сильний сором чи приниження, яке виражається сильним почервонінням обличчя’. У тексті: «*Лице’ми од ганьби горить!*» [Кешеля 2004, с. 41]. Фразема акцентує фізичну реакцію на емоційний дискомфорт.

Мороз пішов по шкірі – ‘хтось відчуває озноб, здригається, тремтить від холоду, хвилювання, впливу чого-небудь на органи чуття і т. ін.; комусь стає неприємно, моторошно, страшно і т. ін. від чогось’ [ФСУМ 2003, с. 406]. У тексті: «*Іван відчув: мороз пішов по шкірі, скроні застугонили і здавило у горлі*» [Кешеля 2004, с. 109]. Фразема описує фізичну реакцію на страх або хвилювання, створюючи ефект моторошності.

Напливають сльози – ‘починати плакати через емоційний стан (щастя чи сум)’. У тексті: «... *Розбуджена у городі генералом земля пахла не по-земному свіжо і боляче дитинством, далеким юним щастям і ще чимось дорогим і щемким, від чого напливали сльози*» [Кешеля 2004, с. 41]. Фразема описує початок плачу, який виникає через емоційне потрясіння, сум або щастя. Вислів створює динамічний образ поступового наростання емоцій.

Не зронити жодного слова – ‘залишатися мовчазним, утримуватися від висловлювань’. У тексті: «*Батько не зронив жодного слова*» [Кешеля 2004, с. 49]. Фразема вказує на свідому мовчанку чи неспроможність говорити через емоційний стан. Такий вислів створює атмосферу напруженості або глибокого замислення.

Перехопило горло – ‘відчуті сильне хвилювання або розчулення, яке унеможливорює говорити’. У тексті: «*І ось тепер почуття непоправного*

гріха, великої провини за ту невиконану останню просьбу матері, здавило мене, перехопило горло, і я впав на коліна і пристрасно просив: – Простіть мені, мамко...Я малим був, але несправедливість моя була велика...» [Кешеля 2004, с. 15]. Фразема створює фізичний образ тиску на горло, який виник через потужний емоційний вплив.

Підступати до самого горла – ‘кому-небудь спазми стискають горло від сильного хвилювання, переживання і т. ін.’ [ФСУМ 2003, с. 301]. У тексті: «*Валізка випала з Валентинових рук, і він відчув, як підступний морозець, з’явившись десь у колінах, починає переростати у лють і наповнює груди, підступаючи до самого горла*» [Кешеля 2004, с. 52]. У Фразеологічному словнику української мови зафіксовано фразеологізм «*клубок підкочується (підступає) / підкотився (підступив) до горла кому*» [ФСУМ 2003, с. 301]. Фразеологічна одиниця описує стан, коли сильні почуття чи переживання фізично відчуваються у вигляді спазму.

Проковтнути язика – ‘зробитися мовчазним, замовкнути’ [ФСУМ 2003, с. 575]. У тексті: «*Івана перестало лихоманити, а Маріша, ледь не проковтнувши язика, дурнувато кліпала очима*» [Кешеля 2004, с. 76]. Фразема позначає розгубленість або мовчання через страх чи здивування. У тексті вона акцентує на несподіваній зміні емоцій персонажа.

Проїдиди скрізь зуби – ‘говорити неохоче або невразно, ледве розтуляючи рот’ [ФСУМ 2003, с. 757]. У тексті: «*– Фро-о-л-ла Аністр-р-а-товича, – проїдиди скрізь зуби мати*» [Кешеля 2004, с. 46]. Фразеологізм вказує стримане, неохоче чи роздратоване мовлення. Він підкреслює внутрішній спротив чи емоційну напруженість персонажа, що змушує говорити через силу. У тексті додає атмосферу зневаги або невдоволення.

Скривитись, неначе їй серпом по сідниці різнули – ‘відреагувати на щось різко, з явним невдоволенням або болем’. У тексті: «*Марішина мати, відчувши запах бринзи і овечої вовни, з якої були виткані бесаги, скривилась, неначе їй серпом по сідниці різнули*» [Кешеля 2004, с. 87]. Через фразему автор передає різку реакцію на неприємний запах або ситуацію. Вислів додає комічного ефекту та підкреслює неприязнь персонажа.

Трясучись як холодець – ‘сильно тремтіти від страху чи хвилювання’. У тексті: «... *Так про што я говорив?.. Ага!.. Беру я, знаєш, трясучись як холодець одну сотку, другу, третю...*» [Кешеля 2004, с. 97]. Фразема створює яскравий образ фізичної реакції на емоції.

Холод обдав спину – ‘когось проймає дрож (перев. від хвороби); хтось відчуває озноб від хвилювання, несподіванки і т. ін.; хтось хвилюється, дуже вражений чимсь’ [ФСУМ 2003, с. 456–457]. У тексті: «*Андрійцьо відчув, як усередині грудей щось впало і неприємний холод обдав спину*» [Кешеля 2004, с. 28]. Фразема описує стан несподіваного хвилювання, страху або здивування, що супроводжується фізичним ознобом. Образ холоду ефективно передає раптовість емоційного потрясіння.

Холодний голос – ‘відчужений, байдужий тон мови, позбавлений емоцій’. У тексті: «– Тобі що треба? – раптом пролунав у дверях *холодний голос Фрола Аністратовича*. – Тут нічого твого немає, і геть звідси негайно, показав на вихід» [Кешеля 2004, с. 52]. Фразема передає відсторонений і байдужий тон мовлення, позбавлений будь-яких емоцій. Вона підсилює атмосферу конфлікту чи взаємної неприязні між персонажами.

Як у білій гарячці – ‘бути в стані сильного емоційного та фізичного збудження’. У тексті: «*І я, неборику, мліючи, трясучись, як у білій гарячці, узяв один папірець, другий...*» [Кешеля 2004, с. 97]. Фразема характеризує стан сильного емоційного та фізичного напруження, коли людина втрачає контроль над собою.

Образність фразем у книзі Д. Кешелі побудована на глибоких асоціативних зв'язках, наприклад: через фразему «*мороз пішов по шкірі*» передається тілесне відчуття холоду, яке пов'язане з тривогою чи страхом; у фраземі «*солоня гіркота моєї печалі*» семантика гіркоти асоціюється зі сльозами, символізуючи смуток; фразема «*заколисаний, спресований роками біль*» забезпечує читачеві глибше занурення у внутрішній світ

героїв, викликає уявлення про тривалу психологічну травму; фраземи «*згоріти від сорому*» чи «*вкритися потом*», вказують на нерозривну єдність фізичного й емоційного вимірів у сприйнятті українців.

Висновки. Художні фраземи, зафіксовані у творах Дмитра Кешелі, відіграють визначальну роль у створенні багатогранної художньої палітри його текстів, слугуючи важливим засобом відображення внутрішнього світу персонажів і суспільного контексту. Вони не лише передають фізично-емоційні стани героїв, але й формують специфічну атмосферу, яка глибше занурює читача у національний колорит. Завдяки яскравій метафоричності фразеологізмів мова текстів Дмитра Кешелі набуває образності й експресивності, що дозволяє точно й виразно описати складні емоції, переживання та ситуації.

Фраземи виконують кілька важливих функцій: формують унікальний авторський стиль; поглиблюють психологічну характеристику персонажів; забезпечують експресивність і образність, допомагаючи яскраво передати емоції, стани або ситуації; слугують засобом збереження й передачі культурного досвіду, виступаючи маркерами національного менталітету та традицій.

Література

1. Вегеш А.І. Фразеологізми-складники літературно-художніх антропонімів у творах сучасних українських письменників. *Науковий вісник Ужгородського університету: Серія: Філологія*. 2020. Вип. 1 (43). С. 54–60.
2. Венжинович Н.Ф. Фразеологія художніх творів закарпатоукраїнського письменника Дмитра Кешелі. *Slavia*. 2022. Ročník 91. Sešit 1. S. 64–76.
3. Кешеля Д.М. ...І в Смерті були твої очі: Осінні сповіді. Ужгород: Госпрозрахунковий редакційно-видавничий відділ управління у справах преси та інформації, 2004. 180 с.
4. Поп В. Реальний і віртуальний світ Дмитра Кешелі: Нарис життя і творчості. Ужгород: Мистецька лінія, 2005. 152 с.
5. Селіванова О.О. Сучасна лінгвістика. Термінологічна енциклопедія. Полтава: Довкілля-К, 2006. 716 с.
6. Словник фразеологізмів української мови / уклад.: В.М. Білоноженко та ін. Київ: Наукова думка, 2003. 1104 с. (СФУМ).
7. Шевченко Т.В. Фразеологізм як елемент емоційної пам'яті в мовній картині світу українців. *Закарпатські філологічні студії*. Ужгород: Видавничий дім «Гельветика», 2022. Т. 2, вип. 26. С. 71–75.

References

1. Vehesh A.I. (2020) Frazeolohizmy-skladnyky literaturno-khudozhnikh antroponimiv u tvorakh suchasnykh ukrainykykh pysmennykyv [Phraseologisms-Components of Literary and Artistic Anthroponyms in the Works of Modern Ukrainian Writers]. *Naukovyy visnyk Uzhhorodskoho universytetu: Seriya: Filologiya*. 2020. Vyp. 1 (43). S. 54–60 [in Ukrainian].
2. Venzhynovych N.F. (2022) Frazeolohiia khudozhnikh tvoriv zakarpatoukrainskoho pysmennyka Dmytra Kesheli [Phraseology of Artistic Works of Transcarpathian Ukrainian Writer Dmytro Keshelya]. *Slavia*. Ročník 91. Sešit 1. S.64–76 [in Ukrainian].
3. Keshelia D.M. (2004) ...I v Smerti byly tvoi ochi: Osinni spovidi [And in Death there were Those Eyes: Autumn Confessions]. Uzhhorod: Hosprozrakhunkovyi redakciyno-vydavnychiy viddil upravlinnia u spravakh presy ta informacii. 180 s. [in Ukrainian].
4. Pop V. (2005) Realnyi i virtualnyi svit Dmytra Kesheli: Narys zhyttia i tvorchosti [The Real and Virtual World of Dmytro Keshelya: A Sketch of Life and Creativity]. Uzhhorod: Mystecka liniia. 152 s. [in Ukrainian].
5. Selivanova O.O. (2006) Suchasna linhvistyka. Terminolohichna encyklopediia [Modern Linguistics. Terminological Encyclopedia]. Poltava: Dovkillya-K. 716 s. [in Ukrainian].
6. Slovnyk frazeolohizmiv ukrainskoi movy [Dictionary of Phraseological Units of the Ukrainian Language] / uklad.: V.M. Bilonozhenko ta in. Kyi: Naukova dumka, 2003. 1104 s. (SFUM) [in Ukrainian].
7. Shevchenko T.V. (2022) Frazeolohizm yak element emociynoi pamyati v movnyi kartyni svitu ukrainciv [Phraseologism as an Element of Emotional Memory in the Language World Model of Ukrainians]. *Zakarpatski filolohichni studii*. Uzhhorod: Vydavnychiy dim «Helvetyka». T. 2, vyp. 26. S. 71–75 [in Ukrainian].

**PHRASEMES AS A MEANS OF TRANSMITTING
THE PHYSICAL AND EMOTIONAL STATE OF CHARACTERS
IN DMYTRO KESHELYA'S BOOK "...AND DEATH HAD YOUR EYES"**

Abstract. Phrasemes are an important tool for conveying not only information but also the emotional and physical state of characters in a literary text. They have the potential to enhance the emotional coloring of descriptions and contribute to the formation of a multifaceted psychological image of the characters in artistic prose.

The functioning of phraseological units in literary texts has been studied by V. Bilonozhenko, A. Vehesh, N. Venzhynovych, I. Hnatiuk, T. Hryhorenko, L. Danylenko, S. Denysenko, O. Dekhtyariova, A. Moisienko, V. Papish, Yu. Pravid, L. Skrypnyk, and others.

The article is devoted to the analysis of the functioning of phrasemes in a literary text, their role in creating psychological characteristics of characters, shaping the emotional atmosphere of a work, as well as describing the physical or physical-emotional state of the characters through artistic phrasemes. The main goal is to study the use of phrasemes as a means of conveying the physical, emotional and integrated physical-emotional state of the characters in the novel by the famous Transcarpathian writer Dmytro Keshelya.

In the article we used the descriptive method, methods of structural, component and stylistic analysis, which allowed us to comprehensively study the semantics, stylistic load and artistic functions of phrasemes. Attention was also paid to the role of phrasemes in revealing the inner world of the characters and their contribution to the formation of the emotional and national flavor of the text.

The conclusion of the study emphasizes the importance of phrasemes as an element of D. Keshelya's artistic language. They perform a number of functions: they create a unique author's style, deepen psychological portraits of characters, ensure the expressiveness of the text and form the emotional atmosphere of the work. In addition, phraseologisms act as carriers of national identity, preserving and transmitting the traditions, mentality and cultural experience of the Ukrainian people.

Keywords: phraseology, artistic phraseme, physical state, emotional state, physical-emotional state, Dmytro Keshelya.

© Яцьків М., 2024 р.

Марія Яцьків – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Ужгородського національного університету, Ужгород, Україна; maria.yatskiv@uzhnu.edu.ua; <https://orcid.org/0000-0001-8912-4592>.

Maria Yatskiv – Candidate of Philology, Associate Professor of the Ukrainian Language Department, Uzhhorod National University, Uzhhorod, Ukraine; maria.yatskiv@uzhnu.edu.ua; <https://orcid.org/0000-0001-8912-4592>.

Олександра ІГНАТОВИЧ

СВОЄРІДНІСТЬ НАРИСІВ У ДОРОБКУ ІВАНА ЧЕНДЕЯ (КНИГА «СВАЛЯВСЬКІ ЗУСТРІЧІ»)

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 2 (52)

УДК 821.161.2-4.09Чендей

DOI: 10.24144/2663-6840/2024.2(52).201-209

Ігнатович О. Своєрідність нарисів у доробку Івана Чендея (книга «Свалявські зустрічі»); кількість бібліографічних джерел—14; мова – українська.

Анотація. Збірка нарисів лауреата Національної літературної премії ім. Т.Шевченка Івана Чендея (1922 – 2005) «Свалявські зустрічі» (1977) присвячена розповіді про Свалявський лісокомбінат і його працівників. Літератор звертає увагу на особливий мікроклімат підприємства, де можливе для людини гармонійне поєднання у віднайденні себе та служінні людям.

Книзі І. Чендея притаманні елементи християнської середньовічної літератури. Біблійні аспекти простежуємо у символіці чисел: дванадцять (кількість творів у збірці), тридцять три (нарис «Воронич»); символіці образів: риби (нарис «Рибовод»), дерева (нарис «Лісоруби»); охоплює автор категорії казяття і ласки Божої; оповідь розгортається як свідчення про незвичайні події.

Своєрідність нарисів полягає також у помітних впливах на жанр патерикової новели та життя. Риси патерикової новели проявляються у семи нарисах («Під одним небом, на одній землі», «Воронич», «Лісники», «Рибовод», «Щедрога», «Микола Ілліч», «Окриленість») таким чином: баченням виробництва як незвичайного місця, де відбувається перетворення долі людей; сприйняттям праці як акту добровільного й усвідомленого служіння; показом сумлінного служіння, через яке обрані прилучаються до чуда (винаходи, інтуїція, звичайна незвичайність, новаторство, відкриття в собі нових обдаровань), що змінює на краще життя інших людей; актуалізацією тільки тієї частини історії життя людини, якою вона пов'язана із виробництвом; моральним уроком – сприйняти труд як шлях до духовного зростання людини, як чудо можливості співтворення світу.

У нарисі «Джерела» спостерігаються риси життійної літератури: автор виписує родовід героя, вказуючи на його виняткові здібності, провіденціалізм, що приводить людину до певного роду діяльності, скромність і смиренність у служінні.

І. Чендей крізь призму християнських джерел виокремив велич людини праці. Впливи християнської літератури на світоглядну систему письменника пов'язані із набутими знаннями і вихованням у батьківському домі.

Вихід збірки посприяв поверненню І.Чендея до активного письменницького життя після гонінь, пов'язаних із книгою «Березневий сніг» (1968).

Ключові слова: Іван Чендей, нарис, патерикова новела, життє, соціалістичний реалізм, жанр, провіденціалізм.

Формулювання проблеми. Збірка нарисів лауреата Національної літературної премії ім. Т. Шевченка Івана Чендея (1922 – 2005) «Свалявські зустрічі» (1977) заклала підвалини в завершення процесу гонінь на письменника, а також – ініціювала повернення митця у літературний процес Закарпаття. Іван Михайлович нотував у своїх Щоденниках, що це видання постало мовби «кисневою подушкою» [Щоденник 2021, с.359] у його життєвих випробуваннях. А вже після опублікування прозової книги «Березневий сніг» (1968) майже десятиліття не міг прорватися до читацької аудиторії.

Аналіз досліджень. Збірка «Свалявські зустрічі» привернула увагу журналістів, критиків, літературознавців того часу (В.Марко, В.Поп, В.Фединишинець, К.Волинський, Р.Андрейко) [Письменник Іван Чендей 2006, с. 27–28] не лише цікавістю та актуальністю видання, а розумінням, що рецензія підтримає письменника, допоможе йому перебороти опалу.

Василь Марко відзначав, що автор у нарисах на перше місце ставить людину, а не трудові процеси, зауважив щодо благородної мети письменника: «розкрити джерела трудового й творчого піднесення людини, умови розквіту її таланту» [Марко 1978, с. 146]. Вказав також на суперечливі враження від книги. З одного боку, щасливі знахідки письменника в підході до теми, а з іншого, – «впадає у вічі неординарний рівень освоєння матеріалу, дещо одноманітні принципи його подачі» [Марко 1979, с. 145]. Проте бачить книгу про сучасника актуальною в сьогоденні.

З теплотою зустрів вихід книги «Свалявські зустрічі» Василь Поп. У журналі «Вітчизна» він підкреслив: «Природно, що в нарисах на виробничу тему І.Чендей акцентує увагу і на душевних якостях людини. Він виявляє джерела ентузіазму <...> наших робітників, духовне багатство нашого сучасника» [Поп 1978, с.205]. Також літературознавець відзначив душевну щедрість письменника в змало-

ванні людини. Продовжив свої міркування В. Поп у рецензії на книгу, вміщеній в обласній газеті «Закарпатська правда»: «*Свалявські зустрічі*» докладне і художньо проникливе слово письменника про наш день, пристрасні, зацікавлені роздуми про час і людину, про досягнуте і турботи» [Поп 1977].

Долучився до розмови про книгу науковець Кость Волинський: «Ті зустрічі виявилися справді цікавими, змістовно багатими і щедрими. Щедрими на людську духовність і душевість, окриленість і красу...» [Волинський 1977]. Також він наголосив на цікавому фактажі книги, її художній виразності, «просвітленості» текстів та глибини роздумів автора [Волинський 1977].

Загалом, книга І. Чендея була сприйнята схвально. Усі літературознавці вказали на особливу увагу письменника до людини, вписували цю книгу в контекст «виробничого» нарису, відзначали ліризм оповідей. Зрозуміло також, що науковці трактували матеріали цієї книги з позицій часу.

Нині, простежуючи доробок І. Чендея цілісно, зауважуємо певні закономірності розбудови художнього світу письменником і в цій книзі, що є наслідком насамперед християнського виховання митця. Вагома частина прозових творів І. Чендея закорінена у біблійний контекст [Гнатюк 2019, с. 228–244]. Отож, як християнська парадигма стоїть у нарисів, з'ясовуємо у статті.

Мета статті – простежити своєрідність нарисів у «*Свалявських зустрічах*» Івана Чендея. **Методи дослідження** – біографічний, культурно-історичний, індуктивний, дедуктивний.

Виклад матеріалу. Іван Чендей активно освоював жанр нарисів із молодих років, працюючи журналістом у газеті «Закарпатська правда». Такий досвід сприяв вигранюванню художньої майстерності письменника, оскільки нарис пролягає як у площині публіцистичній, так і в художній, бо представляє «художньо-публіцистичну мімітичну нарацію на документальній основі з поглибленою емпіричною достовірністю, в якій зображені справжні факти, події, конкретні люди» [Літературознавча енциклопедія 2007, с.96].

Радянська періодика, зазвичай, розвивала портретний, проблемний, подорожній нарис, які частіше акцентували на соціалістичних звершеннях і перевагах існуючого ладу. Безперечно, нарис мали дидактичні цілі – спрямувати читача на відповідну ідеологічну світоглядну платформу. Так чи інакше кожен журналіст пропонував матеріал, який входив у рамки нових реалій. Не був винятком і Іван Чендей, про що свідчать численні дописи митця у періодиці. Також письменник був автором двох збірників нарисів «Верховино, мати моя» (1960) про художню самодіяльність села Довге Закарпатської області та «Коли на ранок благословлялося» (1967) про життя Дмитра Вакарова.

До написання «*Свалявських зустрічей*» І. Чендей приступив у зрілому віці (на порозі 55-ліття), переживши доленосні перипетії й особисті трагічні втрати. У Щоденниках розмірковував: «Дорого заплачено за виступ, у якому я був сміливим

до безоглядності, дорого заплачено за надруковану в Мюнхенській «Сучасності» статтю-лист до Олесь Гончара; дорого заплачено за «Березневий сніг» – мою книгу найкращу і серцю моєму дитину найдорожчу; дорого заплачено за виступ на могилі П.В.Лінтура – людини світлої і прекрасної, жертви нашого непомірного часу в ставленні до серця, душі, чутливості і таланту...» [Чендей 2021, с. 353]. У Києві вже танула крига довкола імені І. Чендея, і 1975 року побачила світ його книга «Зелена Верховина» у столичному видавництві. Збірка «*Свалявські зустрічі*» стала своєрідним «відкупним» для обласного керівництва.

Образ людини праці в соціалістичному суспільстві був по-особливому затребуваний радянською ідеологією. Річ не лише в тому, що особистість, котра має трудові звитяги, слід шанувати, а в тому, аби показати радянській людині, що головним у її житті є праця, незважаючи на свята, вихідні і післяробочий час у лоні сім'ї. Тому так культивувалися «виробничі романи», в яких розповідалося про героїв, що забули родинне життя, розваги і цілком віддавалися праці в цеху, на виробництві, на полях Батьківщини, у конструкторському бюро. Завдання таких текстів – ілюструвати досягнення постаті, котра надає перевагу загальному над індивідуальним. І тоді вона: перевиконує план, отримує грамоти та державні нагороди, здобуває авторитет серед громади, а її фото – на дошці пошани. Оскільки ж художні твори писалися у творчому методі соціалістичного реалізму, то й більшість із них була схожа на розгорнутий художньо оздоблений нарис відповідної тематики.

Сюжети книги Івана Чендея розгортаються довкола розвитку й функціонування «одного з найбільших підприємств Закарпаття – Свалявського ордену Трудового Червоного прапора лісокомбінату» [Чендей 1977, с. 4]. Письменник заходився писати про осіб діявства цього підприємства. На фоні спостережень письменника середини 70-х: «Проїшовшись по місту вечірньому, зайшовши до центральних крамарень, я взявся голови. За 30 літ радянської дійсності на Закарпатті ледве-ледве можна було б пригадати ще один такий мізерний Новий рік – в магазинах порожньо – м'яса нема, ковбаси нема..., риби нема. Мізерія гнітить і спонукає до мислі: куди ми підійшли?» [Чендей 2021, с. 305], Свалявське виробництво бачилося йому своєрідним еталоном господарства, благодатною лакуною, що забезпечує потреби особи.

Водночас митець усвідомлював, що радянське настійне підпорядкування особистого загальному губить волю людини. Про це згадував у Щоденниках 1976 року: «Прокляттям плину часу від Адама і Єви <...> було дедалі більше втоптування і розтоптування волі людини, підпорядкування нерідко того особистого, в якому людина найбільше виражалася» [Чендей 2021, с.314]. На Свалявському лісокомбінаті він відчув баланс між загальними й особистими інтересами людини. Тож перейнявся його долею і принципами організації виробництва.

Нариси І. Чендея позначені снагою письменника-художника настільки, що лише справжні приз-

вища, зазначені у збірці, свідчать, що йдеться про реальних осіб, а не вигаданих персонажів. Тексти книги, як і художній твір, формують зображуваний світ, що виявляється у численних пейзажах, портретах, світі речей, що оточують героїв, художніх деталях, увазі до характеру героїв, його еволюції, описується середовище, в якому формується людина. Активно письменник використовує флешбеки, повертаючись від подій 70-х років ХХ століття до минулого. Окреслена ретроспектива, зрозуміло, потрібна авторові, аби показати переваги радянського способу господарювання і життя над капіталістичним минулим (такі вимоги поставив для себе). Тож портрети-нарисы формують збірку «виробничих» нарисів, написаних у традиціях соціалістичного реалізму.

Від відповідного радянського виробничого роману «виробничі» нарисы І. Чендея відрізняються відсутністю постаті ретрограда, чи того, хто шкодить загальній справі, і що з ним вступає у двобій позитивний герой/позитивно мислячі персонажі; відсутні також покази нескінченних дискусій на виробничі теми та фанатичної участі осіб у соцзмаганнях. Адаже у «Свалявських зустрічах» автор малює насамперед особливий мікроклімат, що побутує на підприємстві, де кожен має можливість закономірно розвиватися, порівнюючи свої сьогоднішні звитяги із учорашніми, а не стаючи у двобій із колегами по виробництву, не блокуючи своєї особистої волі.

У великому колективі кожна людина перебуває «на місці», підживлюючи середовище лісокомбінату як чарівного локусу, куди завжди можуть потрапити бажані самореалізації. Особливо це стосується молоді, котра щоденно трудиться тут, водночас здобуваючи освіту в технікумі чи виші, тобто розвивається інтелектуально й духовно. А це означає – краще втілює своє покликання і, відповідно, служить людям. Гармонійне поєднання взаємозв'язку у віднайденні себе і служінні людям – основа успіху не лише особистості, а й колективу, в якому вона трудиться.

Іван Чендей зумів побачити у лісокомбінаті не сукупність виробничих проблем, а спільку людей, готових працювати без зайвої метушні. Увага до кожної трудової, сказати б, маленької людини – ознака, що впадає в око, коли читаєш твір. 1976 року у Щоденниках І. Чендея писав: «Так, нехай саме повага до Людини піднімається високо. Нехай Людина не буде «гвинтиком», а багато людей «масами». Нехай бережеться достоїнство кожного, хто на землю прийшов у материнських муках не для того, аби вік промучитися, а для того, щоб прожити в щасті, спокої, труді для добра та радості» [Чендей 2021, с. 317].

Образ виробництва формується І. Чендеем через персоналії різного рівня, котрі трудяться в поті чола, внаслідок чого й виникає своєрідне диво – перетворення не лише в душах працівників, але й зміна якості життя людей, котрі користуються відкриттями й виробами робітників лісокомбінату.

Книга являє низку портретних нарисів, по-

даних І. Чендеем крізь призму патерикової новели чи життя, що реалізується через спосіб підходу до описуваної особистості, яка здатна офірувати свій труд-служіння для поліпшення добробуту земляків, людей-ближніх, осягаючи концепт вічної любові, а не для «голої» ідеї будівництва ідеального комуністичного суспільства.

Дотримуючись жанрової специфіки портретного нариса, Іван Чендей наповнив його давнім традиційно-християнським підходом до теми, піднісши натхненну працю робітника до служіння обраних, а результат творчої праці – до *чуда*, яке містить складову провіденціалізму.

Таким чином, у сучасний жанр нариса І. Чендея увіриси патерикової новели. Специфіка патерикової новели полягає в прославленні певного локуса, який заснований тривалими чесними намірами й служінням його духовних провідників і дістав благословення Вищої сили. Книжники «до уваги брали історичні, побутові, психологічні, казково-фантастичні події або вчинки, які мали повчальний зміст» [Білоус 2009, с. 158]. У патерикових новелах йдеться про Богообраність певного місця й заслуг батьків-засновників. А це, відповідно, змінює долі нових покликаних, хто прибуває у цей намолений простір, формуючись із новобранців у обраних. Тому «в основі багатьох патерикових сюжетів – чудо, яке слугує засобом інтриги, зміщення просторово-часових координат (сон, видиво, видіння), охудожнення фантастичних перетворень, а також є потужним чинником впливу на емоційне сприймання всього, про що йдеться» [Білоус 2009, с. 158].

Розгортання нариса за давньою християнською схемою дає письменнику можливість піднести категорію праці до височини святості, а не до зашорених радянською системою показників перевиконання норми, за ширмою яких відбувалося знецінення людини. Враження І. Чендея від досягнень лісокомбінату були щирими: «Побувавши (25-26-27/III [1976 р.] на Свалявському лісокомбінаті, я побачив чимало отого прекрасного, що радує. Більше чистоти, більше механізмів і доброї оснащеності на якість і легшу працю. Як добре, коли нічого не стоїть на місці, рухається до кращого!» [Чендей 2021, с. 329].

До християнської літератури середніх віків веде нас і побудова книги: десять нарисів обрамлено творами «Добрий день, Сваляво!» та «До зустрічей, Сваляво!». Оце обрамлення мовби відображає традиційні для давньої літератури зачин-дозвіл для того, щоб розпочати оповідь, і завершення-молитву, де висловлюється вдячність за можливість висловитися і прохання благ та благословення для об'єкта твору. Загальна ж кількість творів у збірці – дванадцять, що провадить читача і до біблійної символіки.

У назві нарису-вступу «Добрий день, Сваляво!» прочитується не лише вітальне слово до містечка Закарпаття, а й перегук з відомими словами Павла Тичини, що ними звертався до нашого краю у 40-ві роки ХХ століття: «Будь здорова, Закарпатська Україно!». І та й інша апеляція – починається із прославлення місцевості. І. Чендей акцентує на

надзвичайно привабливих пейзажах. Ця краса природи (а краса природи завжди сприймається як ознака Божественної прихильності. У вірші П.Тичини – теж: «Ой прекрасні ваші гори,/ славні і чудесні люди!» [Тичина 1947, с. 1]) веде до розуміння, що тут живуть особливо привабливі душевно люди, які своїм трудом продовжують творення світу: «*Проходжу по твоїх рівних, дощами обмитих вулицях і вдивляюся в обличчя твоє. Бо хочу тебе глибинно відчувати й збагнути. З плину літ, що над тобою пронеслися довгими віками, мене ваблять не карби на твоїм лиці, не сивина на твоїх скронях, а мудрість твого великого досвіду, твоя вічна молодість і краса...*» [Чендей 1977, с. 5].

«Тому знову і знову до тебе, Сваляво, мовлю уклінно:

– *Добрий день!*» [Чендей 1977, с.7].

Такий зачин – наче звертання до Сваляви за дозволом і благословенням, аби розпочати оповідь про неї.

Входження до містечка теж у письменника ритуальне: він звертається до вітрів історії, до полеглих на нашій землі і за нашу землю людей. Нарис «Під одним небом, на одній землі» відзначає специфіку населення Сваляви, рід занять, тяглість покоління та злам епох, що відбувся після Другої світової війни і позначився на долі краю. Вслід за традиціями давньої літератури, автор найперше вклоняється пращурам, представникам того світу, що відійшов, залишивши для нас головне – життя. Разом з тим, світ тих, хто полинув у вічність, спонукає суших до відповідальності за свій життєвий вибір. Розмова з минулим – відповідальність і для самого автора, яка налаштовує на відповідний тон розповіді, кут зору у висвітленні подій.

Християнське світобачення письменника виявляється у назві нарису «*Під одним небом, на одній землі*», яка, може, й мимохіть, але асоціативно веде читача до відомої колядки «Небо і земля, небо і земля нині торжествують».

За принципом патерикової новели складено нарис «*Воронич*». Зауважимо, що винесення імені/прізвища головного героя до заголовку оповіді теж є ознакою патерикової новели (згадаймо «*Киево-Печерський патерик*»). Труд сформував Василя Воронича, повідує нам автор, портретуючи героя: «*З Воронича, певно, можна б ліпити модель для скульптури. Таким незвичайно доладним, зібраним у роботі він є... Він увесь – заклопотаність, аби так було як годиться, – прудко, надійно, без небажаної пригоди... Саме тому на його роботу – це слово тут пасує куди більше за мляве «праця» – на нього при роботі можна задивлятися і захоплюватися*» [Чендей 1977, с. 21]. Осаяність В. Воронича трудом, з'ясовує І. Чендей, вияскравилася «*за тридцять три роки (роботи – О.І.) на одному місці*» [Чендей 1977, с.23] у Свалявському зростанню душі трудівника. Він свідчить: «*без них мені ніяк не виходить*» [Чендей 1977, с. 23]. І діяльність його вже йде не від почуття обов'язку, а «*від серця і повноти розуміння свого покликання*»

[Чендей 1977, с.23], до того ж символіка Христового числа *тридцять три* свідчить, сказати б, про золоту повноту його служіння. То й розвинувся чоловік у новатора підприємства, людину, як називає І. Чендей, «*звичайну незвичайністю*» [Чендей 1977, с. 28]. До речі, герої патерикових новел теж люди, котрі у звичайності своїй зуміли стати знаряддям, що через нього явилось людям чудо, отже – стали незвичайними. У нарисі «*Воронич*» передано диво натхненної праці, яка переростає у служіння.

Нарис «*Лісники*» об'єднує розповідь про трьох чоловіків, доля яких покликала до роботи в лісництво. Цим твором читач мовби наближається до життя не одиничних персон, а до життя цілої «братії». Простота буттєвого устрою, розуміння природи, вміння трудитися (і, лаконічний штрих, мовляв, ці риси прищеплені їм у селянській батьківській хаті) вказують на те, що лісники сповідують християнську пасторальну простоту і мудрість. Зрубуючи ж дерево, не перепиняють соки великого Дерева життя, а міркують про вчасну зеленолисту заміну. Або, як каже Дмитро Русин: «*я завжди тішу себе уявами про ліс дорослий зі співом птахів, з оленями, з шумом і шелестом, як віє вітер і паде дощ*» [Чендей 1977, с. 37]. І в цих словах відчувається повчальний зміст.

У нарисі «*Лісники*» Іван Чендей вводить історію й свого роду: згадає батьків, дитинство, перші ще шкільні підробітки, які, до речі, нагодилися у лісництві. Такі автобіографічні імпресії – не випадкова художня краса. Митець, мовлячи про селянське походження, стверджує, що він родом із тієї ж трудової «братії», з тих, кому може довіряти суспільство, бо праця супроводжувала і його батьків, і його самого усе життя. У тексті також метафорично прочитується близькість між діянням лісника і письменника: як лісник вирубує дерева, мріючи про дорослий, здоровий і повноцінний ліс, так і письменник – «*рубав*» словом, мріючи про кращий світ. Це натяк уважному читачеві на причини створення «*Березневого снігу*» та своєрідна сповідальність перед можновладцем.

Концепт сповідальності передбачає присутність каяття. Категорія каяття відчувається в нарисі підтекстуально. Ідеться про каяття письменника перед рідними, котрі через його рішучу позицію потерпають наразі разом із ним. Введення образів батьків у контекст нарису сприймається і словом вдячності до них, і вибаченням за переживання, яких завдав.

Чудо інтуїції трудівника виписує Іван Чендей у нарисі «*Рибовод*». Герой твору Михайло Бакус, котрий винайшов оригінальний спосіб розведення форелі, одного разу прокинувся вночі, бо «*тягне до інкубатора*» [Чендей 1977, с. 55]. Ця думка спонукала піти до розплідника. Як виявилось, малий личочок перепинив протік води до ванночки, бо «*воронку собою затулюв*» [Чендей 1977, с. 56]. Якби рибовод знехтував цим раптовим імпульсом і не пішов серед ночі до інкубатора, було б загублено тисячі ікринок, а це означає – загублено приплід риби. Хоча жодних стягнень по службі він не зазнав би

через таку втрату, але сам факт події підкреслює почуття відповідальності працівника за свою роботу і вдень, і вночі, а відтак через рибовода проявляється провіденціалізм (адже прокинувся він серед ночі раптово!). Означений збіг обставин підкреслює: виробництво є особливим!

Можливо, сила інтуїтивного відчуття осяяла рибовода саме тому, бо він долучився до містерійного дійства – чуда зародження нового життя (запліднення ікри і догляд за нею), тож і Висока допомога прийшла йому в потрібний час. Власне, цей нарис є ключовим в оприявленні дива, що трапилося на Свалявському лісокомбінаті, і його можна представити як вияв ласки Божої до рибовода, людини, котра допомагає вирощувати рибу (коли апостоли, звертаючись до біблійної традиції, ловили її в сіті). До слова, коли людина мислить категоріями *гріх, каяття, кара, ласка Божя, спасіння*, то вона немовби приймає «біблійний хронотоп» [Пелешенко 2004, с. 56] у реальне життя, і час тоді для неї починається «від сотворення Богом світу, а завершується Страшним судом» [Пелешенко 2004, с. 56]. Таким було сприйняття історичного часу середньовічним книжником, автором патерикових текстів. Таке ж сприйняття часу, відчуваемо, близьке І. Чендею.

У цих зустрічах Іван Чендей прагне зцілення й власної душі. Серце літератора відігривається серед людей комбінату: «У грубці привітно потріскували дрова, приємно було погрітися і відпочити після доріг по намоклому березневому снігу» [Чендей 1977, с. 62]. Зрозуміло, що слова «березневий сніг» вписані у цей текст не випадково, а як натяк на свою опальну книгу. І ми свідки ще одного чуда – заспокоєння душевної втоми письменника, що є теж виявом ласки Божої. Бо ж специфічне, осяяне, місце впливає на кожного, хто прийде сюди, і шле кожному те, чого той потребує.

Митець вбачає божественне чудо й у багатогранному обдарованні людини, про яку в народі кажуть «на всі руки майстер». Нарис «Щедротя» саме про таку людину – Михайла Нібака. Заголовок нарису примушує задуматися: про яку щедроту йдеться? Чи тільки про щедроту майстра-винахідника? Чи про божественну щедроту, яка заклала в одну людину стільки талантів і дала змогу виявитися на роботі?

Короткі біографічні відомості про героя цього нариса, як і в деяких інших нарисах – лише телеграфно інформують про майстра своєї справи, аби показати, що розквіт особистості відбувся саме в обраному локусі, що мовби притягує до себе обраних. Іван Чендей представляє звичайне робоче місце як таке, що змінює людські долі. Так і в патерикових новелах книжники уславлювали ту місцину, яка змінює характер життя людини.

Нарис, який можна назвати серцевиною твору, присвячений директору Свалявського лісокомбінату М.І. Алексію, людині, котра заклала підвалини підприємства, створила на ньому справжню атмосферу натхнення, отже виплекала винятковий локус. Його постать виграною рисами батька колективу,

трудова «братія», бо розуміє, що «людина росте в колективі» [Чендей 1977, с. 91]. Він порадиць, моральний авторитет, суддя, уважний господар підприємства, котрий дбає не лише про підлеглих, а й про їхні родини, бо, зазначає автор: «З колективом росте і керівник підприємства» [Чендей 1977, с. 91]. Онаяомлення із принципами керування М.І.Алексія письменник прописує у «Щоденниках»: «Учора побував на Свалявському лісокомбінаті. Приємно був вражений будинком, в якому розмістяться дитсадок і дит'ясла. Подібної споруди нема в Ужгороді. Директор Микола Алексій сам захоплено ходив по поверхах й з радістю оглядав ті приміщення, що справді стануть зручними та світлими для виховання малят. Все робиться докладно, з любов'ю і тою увагою, що не на рік, не на два, а на багато літ...

Алексій – господар добрий, дбайливий, з умінням бачити широко» [Чендей 2021, с. 358].

Прийомний день у директора комбінату автор описує як своєрідне паломництво сваявчан. Вони жаліються, просять, скаржаться, вимагають, а М.І. Алексій співчуває, радить, вирішує їхні проблеми, врегульовує конфлікти. Письменник показує прагнення директора допомогти людям, котрі стікаються до нього, наче діти до батька, визнаючи його професійність і мудрість.

Цей нарис рясніє злободенними ідеологічними кліше: соціалістична розбудова суспільства, підготовка до з'їзду комуністичної партії, завдання для колективу на п'ятирічку, переваги нового способу життя над дорадянським тощо. Розуміємо, що були певні вимоги до такого типу літератури й І.Чендей їх дотримувався. У цьому руслі обраний навіть заголовок: «Микола Ілліч». Інші нариси у заголовку представлені прізвищами персоналій, про яких йдеться. Однак тут у назві прописано «Микола Ілліч». І – не дарма. Складава «Ілліч» веде читача до вживаного в радянський час по батькові, яким називали Леніна. Таким чином, оте по батькові директора – Ілліч – постає мовби художньою деталлю, що без зайвих уточнень вказує і на «радянський родовід» директора, а відтак на радянські витоки його мудрості як керівника, організаторських здібностей, невтомність, здатність заснувати життя соціалістичної громади.

У зазначеному нарисі Іван Чендей прописує і своє ім'я, долучаючи історію власного трудового шляху. Автор розповідає про дитинство, коли доводилося шукати заробітку для себе і сім'ї на лісопильному заводі поблизу Дубового. Намистинки спогадів письменника демонструють уважному читачеві, що починав митець свою працю на виробництвах, пов'язаних із лісозаготівлею, тобто аналогічних до Свалявського лісокомбінату. У такий спосіб І. Чендей знову ж таки показує свою єдність із чесним колективом радянського підприємства й трудовим людом Закарпаття.

Однак цікавим є патериковий аспект нариса, і він теж простежується в імені директора. Письменник загострює увагу на тому, що підлегли називають його на прізвище – Алексій. Воно зручне, бо

має в собі відгомін імені Олексій, а також це значно коротша форма, ніж ім'я та по батькові. До всього ж це ймення веде нас до давньоминулого «Життя Олексія, чоловіка Божого», що, ясна річ, було відоме Іванові Чендею. Агіографічна пам'ятка акцентує на служінні Олексія людям, а також на тому, що до відходу преподобного у вічність оточення не здогадувалося, що поруч з ними живе праведник. Через прізвище Алексій (а прізвище має набагато глибший часовий контекст, ніж по батькові) і простежується основне ідейне навантаження нарису, що єднає його із літературою книжників – це возвеличення подвигу служіння та вічний ракурс взаємозв'язку «сьогоднішнє – майбутнє», коли тільки з відстані десятиліть усвідомлюється вагомість нинішнього служіння людини.

Штрихово окреслює Іван Чендей родовід Алексія, називаючи його, вихідця із Тячівщини (отчого краю письменника), та його дружину «інтелігентами з селян» [Чендей 1977, с. 98], котрі працюють на совість. Беручи до уваги, що йдеться в цьому нарисі й про самого письменника та його селянське походження, то він мовби виписав і власні корені «інтелігента із селян» та життєві принципи.

Утретє в книзі письменник звертається до способу розповіді про декількох славних осіб в одному творі. Це нарис «Окриленість», заголовок якого знову веде нас до християнської традиції, а відтак до міфології. Мрія людини мати крила і літати, як птах – давня, а класичний її варіант знаходимо в міфі про Ікара. У християнській літературі крилами обдаровуються сили, наближені до Бога. Образ крил закономірно проник у літературу шістдесятників через відому «Баладу про крила» Івана Драча та вірш «Крила» Ліни Костенко. У поезії цей образ став синонімом натхнення, обдаровання, а головне, того, що не підконтрольне жодній людині чи черговому розпорядженню.

Розуміння окриленості, як благословенного руху людини від буденності до манливої далечини, прописує Іван Чендей: «Окриленість – мрія у здійсненості, бо вона скрізь, де будуючий неспокій. Без дива окриленості не було б пізнання, як не було б казки, пісні, легенди. Не було б всього, що найповніше відкриває людину, сповнює нездоланної сили волі й духа. Свято радості і щастя – окриленість» [Чендей 1977, с. 99]. У незвичайному локусі виробництва окриленість пов'язується із натхненною працею, яка мовби перетворюється в пізнання дивного одкровення, коли людина робить відкриття і винаходи. Петро Островка, Михайло Бруняк, Василь Готько – відомі у своїй галузі трудівники, через яких проявилось чудо відкриття невідомого, тож вони мовби співпричетні до творення світу в сучасності.

У канву цього твору письменник знову додає автобіографічні елементи – спогади про дивака-майстра зі свого села, котрий збирав літальний апарат. І хоча майстер зазнав поразки у польоті, усе ж односельцями сприймався як винахідник. У ланцюжку успіху: бажання, знання, дія – майстрові забракло знання для побудови літального апарату.

Тому не дивно, що знання ще з часів середньовіччя вважалися Божественним одкровенням. Тому високі уми плекали навчальні заклади, особливо університети, тієї пори.

Іван Чендей акцентує, що *чудо* Божественного одкровення – знання – дало змогу працівникам Свалявського лісокомбінату стати справжніми винахідниками. Автор виступає немов свідок руху людства від інтенції до усвідомленої дії. У християнському вченні надважливими вважаються свідчення очевидців про якісні зміни, які стаються в обраному локусі.

Як патерик, так і «Свалявські зустрічі» містять зразки творів, що несуть відгомін полемічної літератури. Полеміка в історичних пам'ятках виникає на матеріалі протиставлення свій/чужий і набирає конфесійного звучання. У чому ж вбачає позицію свій/чужий Іван Чендей? У нарисі «Невипита склянка води» він описує сім'ю, яка ввійшла в секту, звісно, припинивши стосунки з родиною. Цікаво, письменник не виступає проти людей, котрі не бажають працювати, чи є ретроградами, чи невігласами на підприємстві, а за канонам християнської літератури виводить полеміку на конфесійний рівень, обговорюючи сектантство. І в цьому миттє, свідомо чи підсвідомо, слідує традиції християнської літератури.

Відчувається й вплив життійної літератури на збірку «Свалявських зустрічей». Життє розлого описує життєвий шлях «реальних або легендарних осіб, котрих християнська церква проголосила святими» [Білоус 2009, с. 412], а також мовить про дива, які здійснюються святими по смерті.

Нарисові «Джерела» властиві деякі риси життя: простежується детально родовід головного героя, місце народження, зв'язки його батьків, виїмовість характеру й уподобань з ранньої юності, пошук і віднайдення свого життєвого призначення, а обрана лікарська діяльність робить його причетним до оздоровлення, зцілення людей, провіденціалізм веде героя до місця, де він найкраще виконуватиме свою місію. У такий спосіб автор розповідає історію життя головного лікаря району, котрий згодом взяв також на себе художнє керівництво і диригування хором районного споживчого товариства (очолював колектив упродовж 42 років), – Мирослава Чайковського. «Батьківська скрипка, – пише І. Чендей, – зберігається у нього дома, як бережеться дорогоцінна реліквія, інколи до рук її бере, ласкавим поглядом на неї дивиться, мов чує батькових долонь тепло, биття його творчого серця. В такі хвилини знову і знову мовби припадає до джерела, котре носить з глибин і вже собі не має ціни, бо не тільки живильно гасить спрагу, але й на сонці засвічується» [Чендей, 1977 с. 198].

Наш герой з дитячих літ опановував музику й мав благословення розумітися і в інших науках. В образі М. Чайковського письменник, сказати б, втілює ідеал людини-гуманіста, інтелігента, особистості, яка у своєму багатстві – інтелектуальному й духовному – подвійно служить громаді, даруючи їй здоров'я й радість. Під його керуванням

з'являється можливість голосам сваяльчан влитися у небесний хор і бути почутими. Тож Мирослав Чайковський представлений І. Чендеєм як образ духовного поводири.

Цей нарис автор готував, коли вже збірник був у видавництві. У 1977 році Іван Чендей «став ближче знайомим із Мирославом Степановичем Чайковським – заслуженим лікарем і заслуженим працівником культури УРСР із Сваляви. Душею, серцем, мудрістю дійсно достойний інтелігент! Було б таких і подібних багато-багато!.. Сподіваюся, що нарис про лікаря і хориста Чайковського М.С. буде і вдалим, і потрібним» – писав у Щоденниках [Чендей 2021, с. 375–376, с.378].

У нарисі І. Чендей підхопив майже столітнє спостереження Івана Франка: «Пісня і праця – великі дві сили! Я їм до скону бажаю служити! Череп розбитий – як ляжу в могилі! Ними лиш зможу для правнуків жить!» [Франко 1981, с. 66] і розкрив його у сучасному вимірі. Тому для нарису про М. Чайковського був обраний формат з елементами житія (висвітлюється літератором триваючий життєвий шлях героя), бо так найкраще звучить осанна вдячності за осягнення дива служіння людям.

Пісня постає втіленням натхнення, еллану, окриленості, щедрості, відданості людей, що знайшли своє покликання на виробництві Свалявського лісокомбінату, – оце і є джерела розвитку й функціонування підприємства. Нарис «Джерела» за назвою міг би відкривати збірку, але він серед завершальних, наче відповідь на запитання, яке висить у повітрі: яким чином постало таке незвичайне виробництво?

Варто зауважити на порядок слів у вірші І. Франка: «пісня і праця», а не «праця і пісня». Йдеться ж про працю одухотворену, працю в задоволення, працю як творче осяяння, а не в сенсі гірких Шевченкових спостережень: «Робота тяжкая, ніколи/ І помолитися не дадуть!» Іван Чендей хотів бачити оновлене життя закарпатця у щасливому поєднанні «пісні і праці» на відміну від «роботи тяжкої». Феномен Свалявського лісокомбінату у 70-ті рр. ХХ ст. мовби став для письменника тим локусом, де очікуване поєднання відбулося. Отже, йдеться про формування виняткового місця на теренах Закарпаття, що окреслюється І. Чендеєм (пригадаємо християнський світогляд), як Рай «земний» [Пелешенко 2004, с. 155]. Цікаво, що поняття Раю «земного» «тісно пов'язане з міфами про «золотий вік» [Пелешенко 2004, с. 156], який, зазначає Ю. Пелешенко, виписаний ще Гесіодом: «Зовсім, немов добровільно, й робив кожний радо й охоче./ Тихо йшла праця, і ріс між усіма блаженний достаток./ Множились стада овець, над людьми була ласка Божя. (Переклад І.Франка)» [Пелешенко 2004, с. 156].

Органічне продовження «Джерел» – нарис «Дорога», побудований на щоденникових нотатках юної робітниці лісокомбінату. На завершальних сторінках книги розкривається діяльність підприємства як своєрідний «лист у вічність», як здобутки, що «Ними лиш зможу для правнуків жить!»

(І.Франко). Письменник використовує прийом показу ситуації «із середини»: як молодь сприймає свої можливості на виробництві і що вважає для себе оптимальним. А відтак дає оцінку: чи продовжуватиметься ними справа батьків підприємства і трудової братії? Чи має виробництво майбутнє? Звісно, відповідь, що складається на основі щоденникових спостережень дівчини, позитивна. Так, має, а заголовок нарису підтверджує – лісокомбінат у виробничій дорозі. У дорозі до людей, до майбутнього.

Із дня нинішнього зазначимо, що героями нарисів «Свалявських зустрічей» виступають чоловіки. Жіночі персони тільки супроводжують розповіді епізодично. Лише останній нарис присвячується дівчині, яка щойно розпочала своє трудове життя, і саме її образом ілюструється рух підприємства в ногу з часом. У такий спосіб нарис наповнюється діалогом минуле – майбутнє: з апелюванням до минувшини починається книга (нарис «Під одним небом, на одній землі») і проектуванням будучини (нарис «Дорога») – завершується.

«До зустрічей, Сваляво!» – назва мініатюри-прощання автора зі Свалявою і побажання їй гарного майбутнього: «І Свалява уже зі мною всякдень, і я в постійному перед нею неоплатному боргу. Саме тому, чи гоже мені їй казати «до побачення»? Певно негоже! А через це вже озиваюся до неї:

– Бувай з дорова, Сваляво! Щастя тобі світлого і радісного, чарівно

прекрасна Сваляво! До нових зустрічей з тобою!» [Чендей 1977, с. 27].

У цих словах знову відчуємо відлуння рядків П.Тичини «Будь здорова, Закарпатська Україно!»

Як зазвичай, патерикові новели містять моральні уроки. Головний урок «Свалявських зустрічей» – сприйняти труд як шлях до духовного зростання людини, вияв тільки її волі, як акту служіння громаді, як чудо можливості співтворення світу.

Коли вдивляємося у літературу середньовіччя, спостерігаємо, як знайомство із виїмковим місцем та його служителями змінює людей, котрі осягають його велич. Так, наприклад, у Києво-Печерському патеріку розкривається образ князя Святополка, що був вражений постаттю Прохора-чорноризця, через якого Бог являв чудо людям. У «Свалявських зустрічах» образ «навернутого» певним чином торкається постаті письменника (це виявляємо у прописаних митцем автобіографічних фактах та імпресіях). На сваяльській землі він пройшов мовби очищення-послух, після якого готовий повернутися до активного письменницького життя.

Слова Івана Чендея були можновладцями почуті. Від книги «Свалявські зустрічі» письменник «великого не чекав» [Чендей 2021, с. 359], оцінюючи її так: «Книга в основі своїй прохідна, в черзі з тих, які також потрібні для майбутнього. Документальне подання статей, добре слово про людей конкретної праці – діло важливе і необхідне. Кому не є приємним почути чи прочитати про себе?..» [Чендей 2021, с. 359]. До речі, три оповідання, які вмістив І.Чендей

у цій збірці, було за наказом вилучено. Замість них письменнику вдалося додати нарис «Джерела», «коли метал вже в друкарні лежить з верстки уже готового» [Чендей 2021, с.378]. А в 1979 році побачили світ нові книжки митця: «Казка білого інею» (Ужгород), «Теплий дощ» (Київ), у журналі «Жовтень» (Львів) надруковано повість «Сестри».

Висновки. Отже, книзі І. Чендея «*Свалявські зустрічі*» притаманні елементи християнської середньовічної літератури. Біблійні аспекти простежуємо у символіці чисел: дванадцять (кількість творів у збірці), тридцять три (нарис «Воронич»); символіці образів: риби (нарис «Рибовод»), дерева (нарис «Лісоруби»); охоплює автор категорії каяття і ласки Божої; оповідь розгортається як свідчення про незвичайні події.

Своєрідність нарисів полягає також у помітних впливах на жанр патерикової новели та житія. Риси патерикової новели проявляються у семи нарисах («Під одним небом, на одній землі», «Воронич», «Лісники», «Рибовод», «Щедрота», «Микола Ілліч», «Окриленість») таким чином: баченням виробництва як незвичайного місця, де відбувається перетворення доль людей; сприйняттям праці як акту добровільного й усвідомленого служіння; показом сумлінного служіння, через яке обрані при-

лучаються до чуда (винаходи, інтуїція, звичайна незвичайність, новаторство, відкриття в собі нових обдарвань), що змінює на краще життя інших людей; актуалізацією тільки тієї частини історії життя людини, якою вона пов'язана із виробництвом; моральним уроком – сприйняти труд як шлях до духовного зростання людини, як *чудо* можливості співтворення світу.

У нарисі «Джерела» спостерігаються риси життєвої літератури: автор виписує родовід героя, вказуючи на його виняткові здібності, провиденціалізм, що приводить людину до певного роду діяльності, скромність, смиренність у служінні.

Іван Чендей крізь призму християнських джерел вияскравив велич людини праці, оскільки був переконаний: лише істинність вічної любові може піднести Людину високо в діяннях, а не знецінити її окриленість.

Впливи християнської літератури на світоглядну систему письменника пов'язані із набутими знаннями і вихованням у батьківському домі. Ця наука проросла у його естві, супроводжувала все життя, підтверджуючи спостереження самого Івана Чендея: «Від усього можемо відмовитися, звідусіль втекти. Не можемо відмовитися від себе і неможливо від себе втекти» [Чендей 2012, с. 9].

Література:

1. Білоус П. Історія української літератури XI – XVIII ст. Київ: ВЦ: «Академія», 2009. 434 с.
2. Волинський К. Щедрі зустрічі. *Рад. Україна*. 1977. 20 верес.
3. Ігнатювич О. Синхромія: монографія. Ужгород: ТИМПАНИ, 2019. 275 с.
4. Літературознавча енциклопедія: у двох книгах/ авт.-уклад. Ю.І. Ковалів. Київ: ВЦ «Академія», 2007. Т.2. 624 с.
5. Марко В. Зустрічі з сучасниками. *Жовтень*. 1978. №7. С145-147.
6. Пелешенко Ю. Українська література пізнього середньовіччя (друга половина XIII-XV ст.). Джерела. Система жанрів. Духовні інтенції. Київ: ПЦ «Фоліант», 2004. 423 с.
7. Письменник Іван Чендей: біобібліографічний покажчик / уклад.: О.Г. Люта, Л.О.Смочко, М.І.Трещак. Ужгород: Видавництво «Мистецька лінія», 2006. 175 с.
8. Поп В. Проникаючи й осмислюючи. *Закарпатська правда*. 1977. 22 жовт.
9. Поп В. Зустрічі, знайомства, відкриття. *Вітчизна*. 1978. №12. С.204–206.
10. Тичина П. Будь здорова, Закарпатська Україно!: вірш. *Закарпатская Украина*. 1947. 29 июнь. 8 с.
11. Франко І. Твори в двох томах. Київ: Дніпро, 1981. Т.1. 534 с.
12. Чендей І. Свалявські зустрічі: нариси. Ужгород: Карпати, 1977. 228 с.
13. Чендей І. Спалахи іскрин. Ужгород: Ліра, 2012. 128 с.
14. Чендей І. Щоденники. Книга 2. Ужгород: РІК-У, 2021. 688 с.

References

1. Bilous P. (2009) Istoriiia ukrainskoi literatury XI – XVIII st. [History of Ukrainian Literature of the 11th – 18th Centuries]. Kyiv: VTs: «Akademiiia». 434 s. [in Ukrainian].
2. Volynskiy K. (1977) Shchedri zustrichi [Generous Meetings]. *Rad. Ukraina*. 20 veres [in Ukrainian].
3. Ihnatovych O. (2019) Synkhromiia: Monohrafiia [Synchromia: Monograph]. Uzhhorod: TIMPANI. 275 s. [in Ukrainian].
4. Literaturoznavcha entsyklopediia: u dvokh knykhakh (2007) / avt.-uklad. Yu.I. Kovaliv [Literary Encyclopedia: in Two Books]. Kyiv: VTs «Akademiiia». T.2. 624 s. [in Ukrainian].
5. Marko V. (1978) Zustrichi z suchasnykamy [Meetings with Contemporaries]. *Zhovten*. №7. S.145–147 [in Ukrainian].
6. Peleshenko Yu. (2004) Ukrainska literatura piznoho serednovichchia (druha polovyna XIII-XV st.). Dzhherela. Systema zhanriv. Dukhovni intentsii [Ukrainian Literature of the Late Middle Ages (Second Half of the 13th – 15th Centuries). Sources. System of genres. Spiritual intentions]. Kyiv: PTs «Foliant». 423 s. [in Ukrainian].
7. Pysmennyk Ivan Chendei: biobibliohrafichnyi pokazhchyk (2006) / uklad.: O.H. Liuta, L.O. Smochko, M.I. Treshchak [Writer Ivan Chendei: Biobibliographic Index]. Uzhhorod: Vydavnytstvo «Mystetska liniia». 175 s. [in Ukrainian].

8. Pop V. (1977) Pronykaiuchy y osmysliuiuchy [Penetrating and Understanding]. *Zakarpatska pravda*. 22 zhovt [in Ukrainian].
9. Pop V. (1978) Zustrichi, znaiomstva, vidkryttia [Meetings, Acquaintances, Discoveries]. *Vitchyzna*. № 12. S. 204–206 [in Ukrainian].
10. Tychyna P. (1947) Bud zdorova, Zakarpatska Ukraino!: Virsh [Be Healthy, Transcarpathian Ukraine!]. *Zakarpatskaya Ukraina*. 29 yiun. 8 s. [in Ukrainian].
11. Franko I. (1981) Tvory v dvokh tomakh [Works in Two Volumes]. Kyiv: Dnipro, 1981. T.1. 534 s. [in Ukrainian].
12. Chendei I. (1977) Svaliavski zustrichi: narysy [Svaliavsk Meetings: Essays]. Uzhhorod: Karpaty. 228 s. [in Ukrainian].
13. Chendei I. (2012) Spalakhy iskryn [Flashes of Sparks]. Uzhhorod: Lira. 128 s. [in Ukrainian].
14. Chendei I. (2021) Shchodennyky. Knyha 2 [Diaries. Book 2]. Uzhhorod: RIK-U. 688 s. [in Ukrainian].

THE UNIQUENESS OF ESSAYS IN THE WORKS OF IVAN CHENDEY ("SVALIAVA MEETINGS" BOOK)

Abstract. The collection of essays "Svaliava Meetings" (1977), by the winner of Shevchenko National Prize Ivan Chendei (1922 – 2005), is devoted to the story of the Svaliava Timber Mill and its employers. The writer draws attention to the special microclimate of the enterprise, where one can find a harmonious combination of finding themselves and serving people.

I. Chendei's book has elements of Christian medieval literature. The biblical aspects can be traced in the symbolism of numbers: twelve (the number of works in the collection), thirty-three (essay "Voronych"); the symbolism of images: fish (essay "Fish Farmer"), trees (essay "Woodcutters"); the author covers the categories of repentance and God's grace; the narrative unfolds as a statement of uncommon events.

The uniqueness of the essays also lies in the noticeable influences of the patristic novella and the hagiography on the genre. The features of the patristic novella are manifested in seven essays ("Under One Sky, on One Earth", "Voronych", "Foresters", "Fish Farmer", "Generosity", "Mykola Illich," and "Inspiration") the following ways: seeing production as an extraordinary place where people's lives are transformed; perceiving labour as an act of voluntary and conscious service; showing conscientious service through which the chosen ones are involved in a miracle (inventions, intuition, ordinary uniqueness, innovation, discovery of new gifts) that changes the lives of others for the better; focusing solely on the person's life story related to production; a moral lesson to perceive labour as a path to a person's spiritual growth, as the miracle of co-creating the world.

In the essay "Sources", elements of hagiographic literature can be observed: the author traces the hero's lineage, highlighting their exceptional abilities, providential guidance that leads them to a specific kind of activity, as well as humility and modesty in their service.

I. Chendei, through the prism of Christian sources, highlighted the greatness of the working person. The influence of Christian literature on the writer's worldview is tied to the knowledge and upbringing he received in his parental home.

The release of the book contributed to Ivan Chendei's return to active literary life after the persecution related to his book "March Snow" (1968).

Keywords: Ivan Chendei, essay, patristic novella, hagiography, socialist realism, genre, providentialism.

© Ігнатович О., 2024 р.

Олександра Ігнатович – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української літератури Ужгородського національного університету, Ужгород, Україна; член Національної спілки письменників України; oleksandra.ihnatoanych@uzhnu.edu.ua; <https://orcid.org/0000-0002-2845-8545>

Oleksandra Ihnatovych – Candidate of Philology, Associate Professor of the Ukrainian Literature Department, Uzhhorod National University, Uzhhorod, Ukraine; member of the National Union of Writers of Ukraine; oleksandra.ihnatoanych@uzhnu.edu.ua; <https://orcid.org/0000-0002-2845-8545>

**ВИВЧЕННЯ РОМАНУ «Я БАЧУ, ВАС ЦІКАВИТЬ ПІТЬМА»
ІЛЛАРІОНА ПАВЛЮКА НА УРОКАХ
УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ В ЗЗСО**

Науковий вісник Ужгородського університету.
Серія: Філологія. 2024. Випуск 2 (52).
УДК 821.161.2-31.09Павлюк:37.016:82

DOI: 10.24144/2663-6840/2024.2(52).210–215

Кузьма О., Русин А.-Б. Вивчення роману «Я бачу, вас цікавить п'ятьма» Ілларіона Павлюка на уроках української літератури в ЗЗСО; кількість бібліографічних джерел – 13; мова українська.

Анотація. У статті здійснюється аналіз творчості сучасного українського письменника Ілларіона Павлюка в аспекті вивчення його доробку в закладах загальної середньої освіти. Ілларіон Павлюк – український прозаїк, журналіст, продюсер, військовий Збройних Сил України. Автор бестселерів «Білий попіл» (2018), «Танець недоумка» (2019), «Я бачу, вас цікавить п'ятьма» (2020).

Мета статті – розкрити специфіку вивчення творчості Ілларіона Павлюка, зокрема роману «Я бачу, вас цікавить п'ятьма», на уроках української літератури. Ця мета передбачає виконання таких завдань: обґрунтувати актуальність вивчення роману «Я бачу, вас цікавить п'ятьма» в закладах загальної середньої освіти; з'ясувати, які методи та прийоми слід застосовувати під час розгляду названого твору; розглянути, на уроках якого типу слід вивчати творчість Ілларіона Павлюка, зокрема роман «Я бачу, вас цікавить п'ятьма»; вказати, із якими труднощами учні та учениці можуть зіткнутися, аналізуючи цей твір. У роботі над статтею застосовано теоретичні науково-педагогічні методи аналізу й синтезу, індукції й дедукції, порівняння, узагальнення, моделювання; а також літературознавчі методи (культурно-історичний, типологічний, психологічний, естетичний).

Зроблено висновки, що роман Ілларіона Павлюка «Я бачу, вас цікавить п'ятьма», зважаючи на актуальність порушених проблем у творі, динамічність сюжету, жанрово-стильову специфіку, способи художнього моделювання дійсності та типів людських характерів, може вивчатися відповідно до освітньої реформи в 12 класі в закладах загальної середньої освіти. Оскільки Ілларіон Павлюк торкається в романі питань справедливості, злочину й кари, пошуків ідентичності, духовних випробувань та трансформації особистості, вважаємо за доцільне увести твір «Я бачу, вас цікавить п'ятьма» до шкільної програми. Молодь, яка перебуває в періоді активного формування світогляду, розкриє для себе в цьому романі не лише цікавий художній світ, а й важливі моральні дилеми, що спонукають до рефлексії над власним місцем у світі та своїм майбутнім.

Ключові слова: Ілларіон Павлюк, сучасна українська література, нова українська школа, методика, методичні засоби та прийоми, інноваційні підходи.

Формулювання проблеми. Сучасна українська література – явище динамічне й самобутнє. Попри непростий політичний та суспільно-історичний контекст нинішня літературна арена активно поповнюється цікавими творчими постатями. Однією із таких є Ілларіон Павлюк – український прозаїк, журналіст, продюсер, військовий Збройних Сил України, автор бестселерів «Білий попіл» (2018), «Танець недоумка» (2019), «Я бачу, вас цікавить п'ятьма» (2020).

Творчість Ілларіона Павлюка, зокрема його роман «Я бачу, вас цікавить п'ятьма» [Павлюк 2020], на нашу думку, може вивчатися на уроках літератури в закладах загальної середньої освіти. На заняттях української літератури недостатньо висвітлюється художня майстерня саме сучасних письменників, а в учнівства твори митців-сучасників завжди викликають більший резонанс. В. Трунова робить висновки про те, що «оскільки книга для людини має велике значення взагалі, бо саме з неї починається освіта й освіченість, виховання та самовиховання, індивідуальне духовне життя, то варто подбати, щоб вона стала для школяра другом, мудрим учителем і наставником. Але для цього потрібна копітка, систематична робота вчителя, спрямована на виховання інтересу школярів до книги, до самостійного читання» [Трунова 2018, с. 98].

У сучасній методиці навчання літератури оперують поняттям читацької компетентності. Читацька компетентність – це «якість, що виявляється в готовності та здатності особистості самостійно здобувати і застосовувати пов'язані з читанням знання і вміння для здійснення читацької діяльності, читацького й особистісного саморозвитку» [Яценко 2019, с. 2]. Розвитку читацької компетентності учнів, на наш погляд, сприятиме й наповнення сучасних програм з української літератури творами, цікавими для читацької аудиторії шкільного віку, адекватний підбір вчителем-словесником текстів із сучасного літературного процесу.

Навчальні програми з української літератури пропонують твори сучасних авторів, але це невелика кількість текстів. У програмі для 11 класу рівня стандарту заплановані на вивчення твори Оксани Забужко, Сергія Жадана, Галини Пагутяк, Володимира Діброви та ін., додатково учні можуть ознайомитися з доробком Марії Матіос, Любка Дереша, Катерини Калитко, Тетяни Малярчук, Степана Процюка тощо [Програма з української літератури (рівень стандарту)]. Глибше й концептуальніше вивчаються твори сучасної літератури за програмою профільного рівня. Учням пропонуються на текстувальне опрацювання твори Юрія Андруховича,

Юрія Іздрика, Сергія Жадана, Марії Магіос, Галини Пагутяк, Мирослава Дочинця, Оксани Забужко, Софії Андрухович, для самостійного читання – твори Степана Процюка, Тетяни Малярчук, Василя Шкляра тощо [Програма з української літератури (профільний рівень)].

Для здобувачів освіти XXI століття важливо, аби митець не був «недосяжним божеством», аби його світлина можна було переглянути в соцмережах або ж послухати пізнавальний підкаст з автором улюблених текстів, чи передивитися інтерв'ю з ним у засобах масової інформації, чи прийти на презентацію його творів. Вважаємо, що роман «Я бачу, вас цікавить п'ятьма» Ілларіона Павлюка можна вивчати в сучасних освітніх закладах, оскільки він став дуже популярним у читацької аудиторії, зокрема і в учнів старшої школи, і розгляд цього твору на уроках літератури сприятиме формуванню читацької компетентності здобувачів загальної середньої освіти.

Аналіз досліджень. Оскільки роман «Я бачу, вас цікавить п'ятьма» Ілларіона Павлюка опублікований у «Видавництві Старого Лева» відносно недавно – 2020 року, то рівень його літературознавчої рецепції ще не достатній, а методичні праці зі специфіки вивчення твору в ЗЗСО взагалі відсутні. В основному на твір «Я бачу, вас цікавить п'ятьма» було кілька критичних відгуків, але концептуального наукового осмислення цього тексту немає. Наразі простежено лише певні аспекти в інтерпретації книжки. Наприклад, Ганна Савонова здійснила прочитання тексту крізь призму теорії інтертекстуальності, звернувши увагу на його алюзійний простір [Савонова 2021]. Дослідниця зазначає, що всі інтертекстуальні елементи «доповнюють книгу окремою додатковою лінією, що дозволяє читачам включитися у сюжет розслідування, але не стільки для пошуків маніяка, скільки для пошуків самих себе, які теж блукатимуть лабіринтами богом забутого селища Буськів Сад» [Савонова 2021, с.107]. Марина Губарева звертає увагу на проблему жанрової приналежності твору Ілларіона Павлюка [Губарева 2024]. Вона відносить твір «Я бачу, вас цікавить п'ятьма» до детективного жанру, стверджуючи, що «популярність роману зумовлена вмінням автора надати класичному детективному жанру національної специфіки та оригінально поєднати в одному творі різні жанрові ознаки» [Губарева 2024, с. 62].

Ілона Костишак розглянула особливості художнього переосмислення міфологічних уявлень українців про пекло, потойбіччя, перевізника душ, гріх і спокуту, відображені в романі І. Павлюка. Авторка слушно зауважує: «Одним з найважливіших містичних образів роману є образ темряви. Вона пронизує весь твір, символізує не лише нічний час доби, але й зло у душі людини, несвідоме, хаос. Темрява оточує героїв, чатує на них, заманує у свої глибини» [Костишак 2024, с. 89].

Проблемно-тематичний рівень роману досліджено в праці Полини Самойлової «Байдужість – вада суспільства (на прикладі книги «Я бачу, вас цікавить п'ятьма» І. Павлюка)» [Самойлова 2024,

с. 81]. Байдужість інтерпретується дослідницею як найбільший гріх головного героя. Саме подолання цього гріха, на думку авторки статті, дозволяє Андрієві злілитися та пройти психологічну ініціацію: «В книзі є персоніфікація майже кожного смертного гріха. Байдужість також можна вважати гріхом, що колись був притаманним Андрію Гайстеру» [Самойлова 2024, с. 81].

Окреслені критичні відгуки роману «Я бачу, вас цікавить п'ятьма» можуть бути для вчителя основою для літературознавчої рецепції твору й побудови уроку за творчістю Ілларіона Павлюка.

Мета статті – проаналізувати специфіку вивчення творчості представника сучасного українського літературного процесу Ілларіона Павлюка, зокрема його роману «Я бачу, вас цікавить п'ятьма», на уроках української літератури в закладах загальної середньої освіти.

Основні завдання статті – обґрунтувати актуальність вивчення роману «Я бачу, вас цікавить п'ятьма» у закладах загальної середньої освіти у 12 класі відповідно до освітньої реформи; з'ясувати методи та прийоми, які може застосовувати вчитель-словесник під час розгляду згаданого твору; розглянути, на уроках якого типу слід вивчати творчість Ілларіона Павлюка, зокрема роман «Я бачу, вас цікавить п'ятьма»; вказати, із якими труднощами можуть зіткнутися учні та учениці, аналізуючи роман «Я бачу, вас цікавить п'ятьма».

У роботі над статтею застосовано теоретичні науково-педагогічні методи аналізу й синтезу, індукції й дедукції, порівняння, узагальнення, моделювання; а також літературознавчі методи (культурно-історичний, типологічний, психологічний, герменевтичний, естетичний).

Виклад основного матеріалу. Сучасна українська школа перебуває нині на етапі реформування, що відбивається й на методиці навчання української літератури в освітніх закладах. Стара методика викладання, застарілі літературознавчі підходи вже не актуальні для сучасних школярів. Тому вчитель мовно-літературної галузі повинен оновлювати освітні методи та прийоми. Як твердить Л. Онищук, «успіх якісних змін у Новій українській школі неможливий без вчителя – компетентного, мотивованого, відповідального за кожен педагогічний дію та вчинок» [Онищук 2018, с.52].

Т. Яценко окреслює шляхи ефективного вирішення проблеми читання учнями художніх творів в умовах сучасного інформаційного суспільства, з-поміж яких – «підготовка якісного інноваційного навчально-методичного забезпечення вивчення української літератури, зокрема й забезпечення учнів новими підручниками, користування якими розвиватиме в них інтерес до творів української літератури» [Яценко 2019, с.7].

У зв'язку з реформуванням української школи, здобувачі освіти вчитимуться протягом 12 років. Роман Ілларіона Павлюка «Я бачу, вас цікавить п'ятьма», на наш погляд, можна запропонувати для вивчення у 12 класі, коли учні вже мають необхідну літературознавчу базу для сприйняття творів сучас-

ного українського письменства.

Роман «Я бачу, вас цікавить п'ятьма», навіть ще не потрапивши на книжкові полиці, отримав Персональну відзнаку премії «BookForum Best Book Award-2020» від директорки Українського інституту книги. Переклад українською мовою цього твору з'явився 2020 року. На нашу думку, згаданий роман варто вивчати вже у старшій школі, адже учні психологічно й освітньо будуть готові до рецепції цього тексту.

У методичних джерелах виокремлюють три психолого-вікові групи школярів: «Сприймання учнями художньої літератури залежить також від їхніх вікових особливостей. У кожному віці свої психолого-педагогічні особливості навчально-пізнавальної діяльності школярів, відповідні можливості, на які не можна не зважати під час вивчення художнього твору, будуючи урок з літератури. Виділяють такі вікові періоди: 1) молодший підлітковий вік (п'яти-шості класи); 2) старший підлітковий вік (сьомі-восьмі класи); 3) рання юність (дев'яти-одинадцяті класи)» [Пасічник 2000, с.58]. Молодь часто відкриває для себе нові грані літератури саме у ранньому підлітковому віці, коли активно закладається ціннісна система їхньої особистості. Це час формування емоційного світу юнацтва, а також закладання основних духовних орієнтирів, що сприяють розвитку читацького смаку. Юність є періодом пошуку, роздумів, високих прагнень, і саме тоді відбувається інтенсивне становлення світогляду. Важливими стають не лише питання самоствердження й самовираження, а й усвідомлення власного місця в соціумі та обрання майбутнього шляху, тобто своєї життєвої реалізації. Психологічні зміни призводять до усвідомлення власних інтересів у навчанні, а художня література стає важливим інструментом для духовного зростання.

Старшокласники все частіше обирають для читання твори, що торкаються складних психологічних тем. Літературні герої, які прагнуть соціальної справедливості та глибоко осмислюють власні стосунки з суспільством, захоплюють учнів 9–12 класів. Молодь шукає відповіді на важливі питання, осмислюючи своє місце у світі через літературні образи. Популярними є твори з високим громадянським звучанням, твори на тему кохання. Усі ці тематично-змістові компоненти містить роман «Я бачу, вас цікавить п'ятьма». Головний герой твору Андрій Гайстер проходить через складні психологічні випробування. Він змушений змінити свій світогляд, стати витривалішим, усвідомити своє життєве призначення й визначити власну систему цінностей. Андрій – психолог-криміналіст, був учасником війни в Афганістані, найманцем французького іноземного легіону. Автор свідомо показує бекграунд персонажа, натякаючи на його ймовірний психологічний травматизм. Андрій опиняється в селищі Буськів Сад, де повинен розкрити злочин. На перший погляд, роман здається класичним детективом із поширеним літературним сюжетом, але Ілларіон Павлюк створює в ньому простір інтертекстуальності, у якому виявляються алюзії на

відомі античні та біблійні сюжети й образи. Саме завдяки інтертекстуальним елементам твір набуває форми притчі, філософського тексту, у якому кожен знайде свої смисли. Має рацію Артур Дронь, який указує на багатожанровість роману: «Найкраще означити книгу саме словом роман, адже назвати її просто трилером, містичною драмою чи психологічною оповіддю буде не зовсім правильно. Книга Павлюка усе це в собі поєднує. Тут і напружений містичний сюжет, який тримає навіть не до останньої сторінки, а дещо довше. Тут загадки, історичні та міфічні алюзії. Важливі соціальні питання і намагання розібратись в самій людині» [Дронь 2021]. Усім своїм комплексом проблем, різножанровою формою, способами моделювання сюжету, засобами характеротворення роман може зацікавити учнів старшої школи й сприятиме формуванню їхньої читацької культури.

Під час вивчення роману вчитель повинен чітко зорієнтувати здобувачів освіти на його осмислене сприйняття. Модель уроку за романом «Я бачу, вас цікавить п'ятьма» повинен містити такі важливі елементи: вступна частина (розлогий коментар учителя про специфіку творчості Ілларіона Павлюка як постмодерністського автора, який розбудовує сюжет із залученням засобів інтертекстуальності); основна частина – робота з текстом (окреслення тематики, проблематики, сюжетно-композиційних особливостей, характеристика образів-персонажів, рецепція біблійних та античних алюзій тощо); підсумкова, рефлексійна частина (міркування учнів щодо моделі буття головного героя, проблеми злочину та покарання, гріховної суті людини та її духовної роботи над своїм удосконаленням). Дуже важливо розкрити літературно-мистецький контекст твору: зацентувати на трансформації античних і біблійних сюжетів та образів (образ Харона, який перевозить душі померлих у царство Аїда через річку Стікс, у романі І. Павлюка втілює собою Харитон; персонажі роману є втіленнями семи смертних гріхів (Андрій – зневіри та байдужості, Субота – ненажерливості, Арсен – гніву, Оксана – блуду, Захар – заздрості, Павло Борисович – жадібності, Звір – гордині); також наголосити на алюзіях до триптиху Ієроніма Босха «Сад земних насолод», до «Божественної комедії» Данте (образ пекла), до «Аліси в Дивокраї» Льюїса Керрола, «Маленького принца» Антуана де Сент-Екзюпері та ін.

У старшій школі читання літератури набуває відтінку дистанційного аналізу. Абстрактно-теоретичне мислення, яке формується в цьому віці, відрізняється від наочно-образного мислення підлітків. Це поглиблює понятійне сприйняття і послаблює творчу уяву, яка переважає в молодших класах. Багато учнів сприймають текст не через емоційні деталі, а крізь призму концепцій, світоглядних орієнтирів та узагальнень. Тому в сприйнятті роману «Я бачу, вас цікавить п'ятьма» учитель повинен керувати учнів на рецепцію основних художніх концептів тексту, ідейного навантаження та символіки образів у романі, що дозволить також сформувати й навички критичного мислення. Про-

блематика твору охоплює широке коло питань, актуальних для юнацтва: батьки й діти; відповідальність і вибір; життєва реалізація та формування ціннісної системи; кохання й родинне життя; злочин та покарання; шляхи духовного розвитку й долання спокусу світу; божественна та гріховна суть людини тощо. Учителю на уроці вивчення роману «Я бачу, вас цікавить п'ятьма» Іларіона Павлюка може створити простір для дискусій щодо інтерпретації моделей буття персонажів, їхніх поведінкових характеристик із узагальненням проблемних питань, які ставить автор перед кожним читачем щодо кінцівки твору, яку можна теж трактувати по-різному.

Заслужує на увагу й те, що в романі введено образ дівчини Надійки, дитини з особливими потребами (має вади слуху, носить слуховий апарат), тобто акцентується на проблемі інклюзії. Саме Надійку повинен врятувати Андрій Гайстер, і образ дитини відіграє важливу роль у динаміці сюжету роману. Фраза в романі «*Діти не мають помирати*» є основою концентричного сюжету твору, адже герой не тільки повинен знайти дівчинку, а й прожити травматичну історію з власною дитиною, яку він покинув і за життя якої борються лікарі. Дитина – втілення беззахисності перед трагізмом буття. Місія «врятувати Надію» – це й про порятунок душі головного героя, адже всі перипетії його життя показують його непорядкованість і втрату себе. Тому Буськів сад стає також метафорою поля битви за ідентичність Андрія, віднайдіння себе. Слова героя «*Моє обличчя більше не намальоване*» [Павлюк 2020, с. 606] свідчать про те, що він усвідомлює свою істинну суть. Порятувавши Надійку, герой порятував себе і свою душу, і в цьому також є життєствердний сенс роману.

Варто зауважити, що педагог у жодному разі не повинен обмежуватися схоластичним викладом теми, ідеї, проблематики роману Іларіона Павлюка. Учителю має поєднувати традиційне та новаторське: елементи лекції з інтерактивними вправами (кахутами, квізами, загадками, ребусами тощо). Учителю може використати на занятті й методичні розробки колег. Наприклад, інноваційні підходи до методики навчання української літератури пропонує Анна-Марія Богосвятська [Богосвятська]. На сайті «Натхненник» розкриваються дієві стратегії розвитку читацької кометентності сучасних учнів, пропонуються різні розробки завдань для уроків літератури («картки вражень» після прочитання творів; картки для книжкових дискусій; воркбуки з прикладами залучення учнів до читання літерату-

ри, приклади використання нейромереж у процесі вивчення художніх текстів тощо). Такі креативні підходи допоможуть учителю систематизувати й узагальнити знання школярів із вивченого твору, розвинути навички критичного мислення й сформувати цілісне уявлення про специфіку сучасної української літератури.

Важливим етапом вивчення твору сучасних митців на уроках літератури в школі є знайомство класу з особистістю письменника. Учителю може запропонувати подивитися інтерв'ю чи підкаст із Іларіоном Павлюком, переглянути разом з учнями його соціальні мережі. На домашнє завдання можна порекомендувати написати електронний лист письменнику, у якому висловлювалися б враження від роману «Я бачу, вас цікавить п'ятьма» або продумати запитання до інтерв'ю з автором, розписавши й уявні відповіді від нього. Можна також дати індивідуальні завдання із застосуванням штучного інтелекту, приміром, згенерувати за допомогою нейромереж образи-персонажі роману тощо. На сучасному етапі розвитку методики навчання літератури педагог має багато різних практичних інструментів, які сприятимуть щонайкращому засвоєнню художнього матеріалу за творчістю українських митців початку XXI століття.

Висновки. Таким чином, роман Іларіона Павлюка «Я бачу, вас цікавить п'ятьма», зважаючи на актуальність порушених проблем у творі, динамічність сюжету, жанрово-стильову специфіку, способи художнього моделювання дійсності та типів людських характерів, може вивчатися відповідно до освітньої реформи в 12 класі в закладах загальної середньої освіти. Оскільки Іларіон Павлюк торкається в романі питань справедливості, злочину й кари, пошуків ідентичності, духовних випробувань та трансформації особистості, вважаємо за доцільне увести твір «Я бачу, вас цікавить п'ятьма» до шкільної програми. Молодь, яка перебуває в періоді активного формування світогляду, розкриє для себе в цьому романі не лише цікавий художній світ, а й важливі моральні дилеми, що спонукають до рефлексії над власним місцем у світі та своїм майбутнім.

У процесі оновлення української освітньої парадигми особлива увага повинна приділятися покращенню методик викладання й інтеграції сучасної української літератури в освітній процес. У цьому контексті важливим є використання новітніх підходів у навчанні, що дозволяють забезпечити глибше розуміння та емоційне залучення учнів до літератури.

Література

1. Губарева М. Жанрові координати роману Іларіона Павлюка «Я бачу, вас цікавить п'ятьма» Матеріали студентських наукових читань : зб. наук. праць / ред. : Ж. В. Колоїз (відп. ред.), Бакум З. П., Білоконенко Л. А. та ін. Кривий Ріг, 2024. Вип. 12. С. 59–63.
2. Дронь А. «Я бачу, вас цікавить п'ятьма?» Тоді доведеться робити вибір 2021 URL: https://starylev.com.ua/blogs/ya-bachu-vas-sikavyt-pitma-todi-dovedetsya-robityi-vybir?srsid=AfmBOoqkb7CyV48Hijv44cW2P2Jub-YxLsQgAEL_25tKDetosgmt_-ng (дата звернення: 13.11.2024).
3. Костишак І. Містичні образи та мотиви в романі Іларіона Павлюка «Я бачу, вас цікавить п'ятьма» Матеріали студентських наукових читань : зб. наук. праць / ред. : Ж. В. Колоїз (відп. ред.), Бакум З. П., Білоконенко Л. А. та ін. Кривий Ріг, 2024. Вип. 12. С. 89–94.

4. Натхненник. Простір ідей і натхнення для вчителя. Сайт Анни-Марії Богосвятської. URL: <https://bogosvyatska.com/> (дата звернення: 13.11.2024)
5. Онищук Л. Нова українська школа: реалії та перспективи *Український педагогічний журнал*. 2018. № 1. С. 47–53. URL: <https://uej.undip.org.ua/index.php/journal/article/view/505/435> (дата звернення: 12.11.2024)
6. Павлюк І. Я бачу, вас цікавить п'тьма / пер. Вікторії Стах. Львів: Видавництво Старого Лева, 2020. 664 с.
7. Пасічник Е. Методика викладання української літератури в середніх навчальних закладах: Навчальний посібник для студентів вищих закладів освіти. Київ: Ленвіт, 2000. 384 с.
8. Програма з української літератури 10-11 класи (рівень стандарту) URL: <https://pmg17.vn.ua/wp-content/uploads/2022/06/ukrainska-literatura.-navchalna-prohrama-dlia-zahalnoosvitnikh-zakladiv-10-11-klassy.pdf> (дата звернення: 12.11.2024).
9. Програма з української літератури 10-11 класи (профільний рівень) URL: <https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/zagalna%20serednya/programy-10-11-klas/2018-2019/ukr.lit.-10-11-profilnij-riven.pdf> (дата звернення: 10.11.2024).
10. Савонова Г. Алюзії в романі І. Павлюка «Я бачу, вас цікавить п'тьма» Світ наукових досліджень: матеріали Міжнар. мультидисциплінарної наук. інтернет-конф., 21-22 берез. 2024 р. Тернопіль, 2024. Вип. 28. С. 107–110. URL: <https://www.economy-confer.com.ua/full-article/5404/> (дата звернення: 10.11.2024).
11. Самойлова П. Байдужість – вада суспільства (на прикладі книги «Я бачу, вас цікавить п'тьма» І. Павлюка) *Соціальні та гуманітарні технології: філософсько-освітній аспект* : Матеріали X міжнародної науково-теоретичної конференції (21–22 берез. 2024 р., м. Черкаси) / упоряд. О. І. Астапова-Вязьміна ; відп. ред. проф. А. І. Бойко. М-во освіти і науки України, Черкас. держ. технол. ун-т. Черкаси: ЧДТУ, 2024. 203 с.
12. Трунова В. Формування читацьких інтересів дітей на перших етапах початкової шкільної освіти. *Науковий вісник Ізмаїльського державного гуманітарного університету. Серія «Педагогічні науки»*. 2018. Вип. 39. С. 98–106.
13. Яценко Т. Проблема читання в умовах інформаційного суспільства: соціальний і методичний аспекти. Проблема читання в сучасному інформаційному суспільстві: матеріали I Всеукр.наук.-практ. конф., 12 вересня 2019 р., м. Київ / Ін-т педагогіки НАПН України; за заг. ред. Т. О. Яценко. Київ: УОВІЦ «Оріон», 2019. С. 5–8.

References

1. Hubarieva M. (2024) Zhanrovi koordynaty romanu Illariona Pavliuka «Ya bachu, vas tsikavyt pitma» [Genre Coordinates of Hilarion Pavlyuk's Novel "I See, You are Interested in the Dark"] *Materialy studentskykh naukovykh chytan : zb. nauk. prats / red. : Zh. V. Koloiz (vidp. red.), Bakum Z. P., Bilokonenko L. A. ta in. Kryvyi Rih, Vyp. 12. S.59–63 [in Ukrainian]*.
2. Dron A. (2021) «Ya bachu, vas tsikavyt pitma» Todi dovedetsia robyty vybir ["I See, You are Interested in the Dark" Then You will Have to Make a Choice]. URL: https://starylev.com.ua/blogs/ya-bachu-vas-cikavyt-pitma-todi-dovedetsya-robyty-vybir?srsId=AfmBOoqkb7CyV48Hijv44cW2P2Jub-YxLsQgAEL_25tKDetosgmt_-ng (data zvernennia: 13.11.2024) [in Ukrainian].
3. Kostyshak I. (2024) Mistychni obrazy ta motyvy v romani Illariona Pavliuka «Ya bachu, vas tsikavyt pitma» [Mystical Images and Motifs in Illarion Pavlyuk's Novel "I See, You are Interested in the Dark"]. *Materialy studentskykh naukovykh chytan : zb. nauk. prats / red. : Zh. V. Koloiz (vidp. red.), Bakum Z. P., Bilokonenko L. A. ta in. Kryvyi Rih, Vyp. 12. S. 89–94 [in Ukrainian]*.
4. Natkhennyyk. Prostir idei i natkhennia dlia vchytelia. [The Inspiration. A Space of Ideas and Inspiration for the Teacher]. Sait Anny-Marii Bohosviatskoi. URL: <https://bogosvyatska.com/> (data zvernennia: 13.11.2024) [in Ukrainian].
5. Onyshchuk L. (2018) Nova ukrainska shkola: realii ta perspektyvy [New Ukrainian School: Realities and Prospects]. *Ukrainskyi pedahohichnyi zhurnal*. № 1. S. 47–53. URL: <https://uej.undip.org.ua/index.php/journal/article/view/505/435> (data zvernennia: 12.11.2024) [in Ukrainian].
6. Pavliuk I. (2020) Ya bachu, vas tsikavyt pitma [I See, You are Interested in the Dark] / per. Viktorii Stakh. Lviv: Vydavnytstvo Staroho Leva. 664 s.
7. Pasichnyk E. (2000) Metodyka vykladannia ukrainskoi literatury v serednikh navchalnykh zakladakh [Methods of Teaching Ukrainian Literature in Secondary Schools]: Navchalnyi posibnyk dlia studentiv vyshchyykh zakladiv osvity. Kyiv: Lenvit, 384 s. [in Ukrainian].
8. Prohrama z ukrainskoi literatury 10-11 klasy (riven standartu) (2024) [Ukrainian Literature Program 10–11 Grades (Standard Level)] URL: <https://pmg17.vn.ua/wp-content/uploads/2022/06/ukrainska-literatura.-navchalna-prohrama-dlia-zahalnoosvitnikh-zakladiv-10-11-klassy.pdf> (data zvernennia: 12.11.2024) [in Ukrainian].
9. Prohrama z ukrainskoi literatury 10-11 klasy (profilnyi riven) (2024) [Ukrainian Literature Program 10–11 Grades (Professional Level)]. URL: <https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/zagalna%20serednya/programy-10-11-klas/2018-2019/ukr.lit.-10-11-profilnij-riven.pdf> (data zvernennia: 10.11.2024) [in Ukrainian].
10. Savonova H. (2024) Aliuzii v romani I. Pavliuka «Ya bachu, vas tsikavyt pitma» [Allusions in the Novel by I. Pavliuk "I See, You are Interested in the Dark"]. *Svit naukovykh doslidzhen: materialy Mizhnar.*

multydystyplinarnoi nauk. internet-konf., 21–22 berez. 2024 r. Ternopil. Vyp. 28. S. 107–110. URL: <https://www.economy-confer.com.ua/full-article/5404/> (data zvernennia:12.11.2024) [in Ukrainian].

11. Samoilova P. (2024) Baiduzhist – vada suspilstva (na prykladi knyhy «Ya bachu, vas tsikavyt pitma» I. Pavliuka) [Indifference is a Vice of Society (on the Example of the Book “I See, You are Interested in the Dark” by I. Pavliuk)]. *Sotsialni ta humanitarni tekhnolohii: filozofsko-osvittinii aspekt: Materialy X mizhnarodnoi naukovo-teoretychnoi konferentsii* (21–22 berez. 2024 r., m. Cherkasy) / uporiad. O.I. Astapova-Viazmina; vidp. red. prof. A.I. Boiko. M-vo osvity i nauky Ukrainy, Cherkas. derzh. tekhnol. un-t. Cherkasy: ChDTU. 203 s. [in Ukrainian].

12. Trunova V. (2018) Formuvannia chytatskykh interesiv ditei na pershykh etapakh pochatkovoї shkilnoi osvity [Formation of Children’s Reading Interests at the First Stages of Primary School Education]. *Naukovyi visnyk Izmailskoho derzhavnogo humanitarnoho universytetu. Seriya «Pedahohichni nauky»*. Vyp. 39. S. 98–106 [in Ukrainian].

13. Yatsenko T. (2019) Problema chytannia v umovakh informatsiinoho suspilstva: sotsialnyi i metodychni aspekty [The Problem of Reading in the Conditions of the Information Society: Social and Methodical Aspects]. Problema chytannia v suchasnomu informatsiinomu suspilstvi: materialy I Vseukr. nauk.-prakt. konf., 12 veresnia 2019 r., m. Kyiv / In-t pedahohiky NAPN Ukrainy; za zah. red.T.O. Yatsenko. Kyiv: UOVtS «Orion». S. 5–8 [in Ukrainian].

STUDYING THE NOVEL ‘I SEE YOU ARE INTERESTED IN DARKNESS’ BY ILLARION PAVLIUK IN UKRAINIAN LITERATURE CLASSES IN GENERAL SECONDARY EDUCATION INSTITUTIONS

Abstract. The article analyzes the works of the contemporary Ukrainian writer Illarion Pavliuk, focusing on their suitability for inclusion in the general secondary education curriculum. Illarion Pavliuk is a Ukrainian novelist, journalist, producer, and soldier in the Armed Forces of Ukraine. He is the author of several bestselling books, including “White Ashes” (2018), “The Dance of the Idiot” (2019), and “I See You’re Interested in Darkness” (2020).

This article aims to elucidate the particulars of analyzing the works of Illarion Pavliuk, with a specific focus on the novel “I See You Are Interested in Darkness” within the context of Ukrainian literature classes. This objective entails the following: to substantiate the relevance of studying the novel ‘I See You Are Interested in Darkness’ in general secondary education institutions; to find out what methods and techniques should be employed when considering the work above; to consider what type of lessons should be conducted on the work of Illarion Pavliuk, in particular, the novel ‘I See You Are Interested in Darkness’; to indicate what difficulties students may encounter when analyzing this work. The article employs a range of theoretical, scientific, and pedagogical methods of analysis and synthesis, including induction and deduction, comparison, generalization, modeling, and literary methods (cultural and historical, typological, psychological, and aesthetic).

It is thus concluded that the novel by Illarion Pavliuk, entitled “I See You Are Interested in Darkness,” can be studied by the educational reform in grade 12 in general secondary education institutions, given the relevance of the problems raised in the work, the dynamism of the plot, genre and style specificity, the ways of artistic modeling of reality and the types of human characters depicted. As Illarion Pavliuk addresses matters of justice, crime, and punishment, the search for identity, spiritual trials, and personal transformation in his novel, we consider it appropriate to include the work I See You Are Interested in Darkness in the school curriculum. The book provides an opportunity for young people to engage with an intriguing artistic world and reflect on their position in society and their future through the lens of significant moral dilemmas.

Keywords: Illarion Pavliuk, contemporary Ukrainian literature, new Ukrainian school, methodology, methodological tools and techniques, innovative approaches.

© Кузьма О., 2024; © Русин А.-Б., 2024

Оксана Кузьма – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української літератури Ужгородського національного університету, Ужгород, Україна oksana.kuzma@uzhnu.edu.ua; orcid.org/0000-0002-1590-1624

Oksana Kuzma – Candidate of Philology, Associate Professor of the Ukrainian Literature Department, Uzhhorod National University, Uzhhorod, Ukraine; oksana.kuzma@uzhnu.edu.ua; <https://orcid.org/0000-0002-1590-1624>

Агнеса-Богдана Русин – здобувач освітнього ступеня магістра, Ужгородський національний університет, Ужгород, Україна, rusyn.ahnesa-bohdana@student.uzhnu.edu.ua; orcid.org/0009-0007-0206-4883

Ahnesa-Bohdana Rusyn – graduate student, Uzhhorod National University, Uzhhorod, Ukraine; rusyn.ahnesa-bohdana@student.uzhnu.edu.ua; orcid.org/0009-0007-0206-4883

ФІЛОСОФІЯ БУТТЯ В ПОЕТИЧНИХ ВІЗІЯХ МАРІАННИ КІЯНОВСЬКОЇ (ЗБІРКА «373»)

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 2 (52).

УДК 821.161.2-145.09 Кіяновська

DOI: 10.24144/2663-6840/2024.2(52).216–221

Кузьма О. Філософія буття в поетичних візіях Маріанни Кіяновської (збірка «373»); кількість бібліографічних джерел – 13; мова українська.

Анотація. У статті розкрито специфіку поетично-філософської системи Маріанни Кіяновської, сучасної української поетеси, лауреатки Національної премії імені Т.Г. Шевченка (за збірку «Бабин Яр. Голосами» в 2020 році). Аналіз художньої філософії авторки здійснено на матеріалі збірки «373», опублікованої «Видавництвом Старого Лева» в 2014 році. Указана поетична книжка є першою збіркою вибраних текстів Маріанни Кіяновської, які творилися протягом двох десятиліть.

Мета статті – дослідити філософію буття в поетичних візіях Маріанни Кіяновської на матеріалі збірки «373». Ця мета зумовлювала виконання таких завдань: розкрити уявлення поетеси про універсальні закони буття, специфіку її індивідуально-авторської картини світу; простежити джерела поетичної філософії Маріанни Кіяновської; окреслити ключові образи-«концепти» в книжці «373», а також форми поетичного філософування авторки; з'ясувати своєрідність філософської лірики письменниці в контексті розвитку сучасної української поезії. У статті застосовано біографічний, психологічний, культурно-історичний, герменевтичний, типологічний методи аналізу художніх текстів, а також використано прийоми екзистенціальної інтерпретації творів.

Маріанна Кіяновська як поетеса візіонерського художнього типу виявляє новаторські підходи до осмислення філософських проблем і моделює самобутню художню філософію, що має виразне екзистенційне спрямування, культурологічну основу та сенсотворчий потенціал.

Зроблено висновки, що Маріанна Кіяновська продовжує традиції української філософської лірики, водночас вона шляхом постмодерністського моделювання творить філософські тексти нової ідейно-художньої якості. Поетеса розкриває спектр актуальних проблем (автентичного буття, ідентичності, самовизначення, духовної трансформації, самотності, любові, віри, богошукання, смислу існування), екстраполюючи їх на рівень світорозуміння й світовідчування людини початку XXI століття.

Ключові слова: Маріанна Кіяновська, сучасна лірика, художня філософія, філософська поезія, візіонерський тип, постмодернізм, духовність.

Формулювання проблеми. Маріанна Кіяновська належить до митців, які формують сучасний літературний канон і розвивають філософську, метафізичну гілку української лірики початку XXI століття. Це відома сучасна поетеса, перекладачка, есеїстка, авторка збірок «Інкарнація» (1997), «Вінки сонетів» (1999), «Міфотворення» (2000), «Кохання і війна» (у співавторстві з Мар'яною Савкою) (2002), «Книга Адама» (2004), «Звичайна мова» (2005), «Дещо шоденне» (2008), «ДО ЕР» (2014), «373» (2014), «Листи з Литви/Листи зі Львова» (у співавторстві з Мар'яною Савкою) (2016), «Бабин Яр. Голосами» (2017), «Живі перетворення» (2020). У 2020 році нагороджена Національною премією імені Т. Г. Шевченка за поетичну книжку «Бабин Яр. Голосами».

Маріанна Кіяновська в одному з інтерв'ю зауважила: «Роль письменника/перекладача у XXI столітті, з одного боку, здається цілком знівельованою, а з іншого – тільки вони є справжніми творцями сенсів, нових мов і т. д., від яких зараз набагато більше, ніж від будь-яких інших ресурсів залежать глобальні економіка і політика» [#PEN_TEN: Інтерв'ю з Маріанною Кіяновською 2020]. Концепція поета як творця нових сенсів, нової мови, висловлена письменницею, суголосна ідеям мислителя Мартіна Гайдегера про мову як дім буття, про поета «в убогий час», епоху світової ночі, розкритих у працях «Навіщо поети» [Гайдегер 2021], «Гельдерлін і сутність поезії» [Гайдегер 2021]. Роль поета в «убогий час» (коли «згас блиск боже-

ства у світовій історії» [Гайдегер 2021, с. 230]) полягає в тому, щоб «промовляти Святе», адже саме в такі часи поети «мусять творити саму суть поезії, що включається в долю епохи» [Гайдегер 2021, с. 230]). Поезія Маріанни Кіяновської є саме такою за своєю природою: вона включена в долю епохи зламу XX і XXI століть, в духовні шукання сучасної людини, особливо українців, що опинилися на межі буття і смерті, проживаючи складний досвід «себетворення» як нації, як людей чину й відповідального буття, розгортає позачасові теми, осмислює універсальні філософські концепти, формує абсолютно нову систему цінностей та орієнтирів. Збірка «373» як концентрат художніх осяянь поетеси дає можливість окреслити ключові координати її самобутньої філософської системи, що, безперечно, є вагомою частиною сучасної української літературної антропології.

Аналіз досліджень. Творчість Маріанни Кіяновської завжди перебуває в центрі літературознавчих досліджень, оскільки її глибина, висока ідейно-мистецька вартість є незаперечним фактом. Та не кожному легко заходити у творчі світи письменниці, адже її лірику можна назвати «герметичною», зорієнтованою на підготовленого реципієнта. Художнє мислення Маріанни Кіяновської спирається на ґрунтовну філософсько-мистецьку основу. Вірші авторки – це філігранне поетичне філософування, кожен образ має кілька рівнів інтерпретації, а поетичний смисл тексту розшифровується після дов-

гої рефлексії й дає естетичну насолоду від власних смислосуб'єктивних відкриттів. Лірика поетеси – це лірика «живого» діалогу автора й читача, своєрідна розмова, через яку ти проживаєш процес «самособонаповнення» (В. Стус). У такому контексті варто говорити про те, що Маріанна Кіяновська продовжує розвивати в літературі нішу філософської поезії, основу і суть якої, за твердженням дослідниці цього пласту української лірики Елеонори Соловей, «становить всезагальне, родове, субстанційне, втілене в ліричному образів-переживанні» [Соловей 1999, с. 14].

Ідейно-художня специфіка творчості Маріанни Кіяновської, зокрема й збірки «373», осмислюється в ряді літературно-критичних статей. Одним із найбільш ґрунтовних є, на наш погляд, відгук Тараса Пастуха, опублікований на онлайн-ресурсі «Zbruc» [Пастух 2015]. Аналізуючи твори зі збірки «373», дослідник використовує філософський концепт «homo duplex», суть якого полягає в окресленні подвійної природи людини (розум і серце, тілесна й божественна сутність). Він зауважує: «Поезію у збірці «373», якщо висловлюватись в унісон філософії Мераба Мамардашвілі, можна назвати *не людською* (курсив автора – О.К.). Маріанна Кіяновська у своїй поетичній сповіді часто апелює до Бога, до трансцендентного, до того, що не можна пропальпувати, побачити, виразно почути. Розмова, яка точиться в її збірці, – це розмова про невидиме суще, яке утверджується (по-стає) також за допомогою невидимого – віри» [Пастух 2015]. Проблема віри й стосунків із Богом, земного й трансцендентного – основа цієї поетичної книжки, у якій «відчувається виразне занурення в християнську догматику» [Пастух 2015]. Сама Маріанна Кіяновська в одному з інтерв'ю наголосила на значимості віри в її духовному житті: «Найтяжчий виклик – лишатися віруючою людиною. Точніше, людиною, яка справді у щось вірить. Я зараз навіть не про віру з точки зору взаємин з Богом. Я про віру як властивість душі, як особливий вимір людської сутності. Секуляризоване суспільство змінює не тільки правила, не тільки ставлення до них, а й параметри роботи душі та внутрішнього світу людини. Бо що для секуляризованого суспільства – душа?...» [#PEN_TEN: Інтерв'ю з Маріанною Кіяновською 2020]. Поетичні тексти зі збірки «373» виразно формують ліричний сюжет шукання віри й осягнення суті власного існування, тих духовних основ, які кристалізуються лише шляхом духовної трансформації, глибокої роботи душі.

Суголосні міркування про християнські основи творчості Маріанни Кіяновської висловлює й О. Соловей, який зауважує, що «поетика теперішньої Кіяновської, інтертекстуально беручи, чи не повністю ґрунтується на Святому Письмі» [Соловей 2021, с. 33].

Осягнути смисли, закладені в тексти збірки «373», допомагають і висловлювання самої авторки. Так, на презентації книжки Маріанна Кіяновська на питання модераторки заходу Дзвінки Матіяш про духовну й творчу спорідненість з Василем Стусом відповіла так: «Я хочу підкреслити, що коли людина ви-

ходить на цей рівень метамови, як Стус, у неї зникає «я» – воно стає непотрібним. Усі речі, які тут говоряться про Бога, про вічність, про час сказані з абсолютним смиренням, бо я, в певному сенсі, коли писала цю книгу, позбулася свого «я». Тобто все, що я мала і вміла, – у цій книжці...» [Кіяновська «Все, що я мала і що вміла, – у цій книжці» 2014].

Отже, збірка «373» є вагомою частиною доробку Маріанни Кіяновської, книжкою, яка засвідчує продовження традицій української філософської лірики та її якісне оновлення в контексті розвитку національного письменства початку ХХІ століття. Тому вивчення художньої філософії письменниці на матеріалі названої збірки – актуальне завдання сучасного літературознавства.

Мета статті – дослідити філософію буття в поетичних візях Маріанни Кіяновської на матеріалі збірки «373».

Основні завдання статті – розкрити уявлення поетеси про універсальні закони буття, специфіку її індивідуально-авторської картини світу; простежити джерела поетичної філософії Маріанни Кіяновської; окреслити ключові образи-«концепти» в книжці «373», а також форми поетичного філософування авторки; з'ясувати своєрідність філософської лірики письменниці в контексті розвитку сучасної української поезії.

Методи та методика дослідження. У статті застосовано біографічний, психологічний, культурно-історичний, герменевтичний, типологічний методи аналізу художніх текстів, а також використано прийоми екзистенціальної інтерпретації творів.

Виклад основного матеріалу. Збірка «373» є книжкою вибраних поезій, які Маріанна Кіяновська написала за два десятиліття. Як свідчить сама письменниця, двома збірками – «ДО ЕР» і «373» (обидві з'явилися друком у 2014 році) – «вона вичерпала свою мову і закрила цілу епоху» [Кіяновська «Творець має бути філософом, хоч би що він творив» 2015] в тому, що писала. Тобто авторка цими поетичними виданнями підбила своєрідні підсумки у своїй творчій діяльності, у сконцентрованій мистецькій формі подала художні узагальнення певного етапу життя.

Символіку назви книжки Маріанна Кіяновська пояснює так: «373 – це просто паліндромічне число. Це температура кипіння води за Кельвіном – точка переходу води в пару, коли вода стає невидимою. Це дуже схоже на те, що стається з людиною, коли вона помирає. Вона залишається собою, але невидимою для нас. «373» – це книжка про те, що смерті, насправді, не існує...» [Кіяновська «Все, що я мала і що вміла, – у цій книжці» 2014]. Уже назва збірки спрямовує на її змістове наповнення – поезію метафізичну, трансцендентну, насичену індивідуально-авторськими сенсами й художніми кодами. Індивідуально-авторські сенси, закладені в поетику збірки «373», мають одним із джерел близькосмертні враження самої поетеси. «Я тільки нещодавно наважилася говорити про свою клінічну смерть, яка сталась зі мною у 16 років, – зауважила Маріанна Кіяновська на презентації цієї поетичної

збірки. – *Думаю, що те, ким я є, як я пишу і чому я пишу і всі інші мої способи взаємодії з дійсністю дуже сильно пов'язані з тим, що я вже помирала. У мить, коли зупинилося серце, я жодної секунди не переставала думати...*» [Кіянська «Все, що я мала і що вміла, – у цій книжці» 2014].

Екзистенційні категорії життя і смерті стають домінуючими елементами поетичної філософії, вираженої в текстах книжки. Важливо те, що художня інтерпретація цих та ряду інших, знакових у творчій картині світу письменниці екзистенційних категорій (автентичність буття, вибір, відповідальність, любов, страх, самотність, віра, надія тощо) є результатом її життєвого досвіду, здатності узагальнювати пережите. Для творчої манери Маріанни Кіянської, на нашу думку, характерною ознакою є вміння поетично відрефлексувати все, що відбувається на рівні індивідуального та колективного (національного) буття. Композиційно в поетичній збірці можна вирізнити своєрідні поетичні грона на теми Бога й віри; любові, кохання; смислу буття, призначення; творчості; природи.

Лірична героїня збірки «373» розмірковує про смисли, які формуються в її житті, і кожна поезія розкриває якусь грань комплексу філософських проблем, які вона прагне пізнати: «Смисли непроявлені і брили / Таємниць, і відсвіти, і грані – / Все, що ми у радості відкрили, / Буде оприсутнене в триванні / Всього крізь усе, в зниканні речі / В суцюзому – і в виниканні з нього. / Не існує просто порожнечі. / Є ніщо – між Вибухом і Богом» [Кіянська 2014, с. 10]. Істина народжується у процесі пізнання законів буття, пізнання суцюзого, і часто вона народжується в результаті творчого горіння (вибуху), пронизаного божественною присутністю.

Безумовно, центром метафізичних шукань та рефлексій авторки є Бог як позачасова величина, одвічна животворна сила, джерело життя, мудрості, творчості, «книга, і слово, і титла» [Кіянська 2014, с. 8]. Перша поезія збірки «373» моделює розгорнуту метафору богоприсутності в житті ліричної героїні:

*Бог мене наздогнав, щоби дати повітря ковток
І покликати просто, як кличуть дитину додому.
Вдих і видих – і все. Вдих і видих. Єдиний крок
Подолає тісну порожнечу, безмежну втому.
Страх душі не радити, на друзки розбите тло...
Боже, я ще повинна зрости у своїй любові.
День і ніч – у молитві...*

... Бог живий

Нас усіх порятує, як вічні віки до того...

[Кіянська 2014, с. 6].

Уявлення про Бога як батька, про себе – як його дитину, що знаходиться у його турботливій любові та опіці, – абсолютно вписується в традиційну християнську парадигму, але разом із тим не обмежується тільки християнським трактуванням. Бог як абсолют, як Творець усього суцюзого фігурує в більшій частині поезій збірки «373», які можна назвати вслід за критиком О. Соловєєм «модерними міськими молитвами» [Соловей 2021, с. 32]. Вірші, побудовані у формі молитовного звернення до

Бога, є відображенням сакральних моментів буття ліричної героїні – її таїнства розмови із Всевишнім («Звідки, Господи, світло твоє?», «Ти у небі й землі, на відмілинах світла і смутку...», «Боже благий, що мовчиш, ні про що не спитавши...», «Після того, як втрачено все і нема що втрачати...», «Так легко не знати про ту свинину, що впаде...», «Усе, що Боже, знає тільки Бог...» та ін.). У секуляризованому суцюзільстві, у якому втрачено Бога й віру як константи духовного буття людини, лірична героїня поезій Маріанни Кіянської виконує роль «співця в убогий час» (М. Гайдегер), який йде «слідом відлинух богів» [Гайдегер 2021, с. 230], промовляючи Святе, намагаючись зберегти в мові/слові/поезії сакральні істини, бо «тривання у мові – це більше, ніж просто життя» [Кіянська 2014, с. 63]. Усвідомлені істини мають не тільки трансцендентну основу, іноді вони відтворюються через образний ряд картин із повсякденного життя в пейзажному обрамленні:

*Тривання у мові – це більше, ніж просто життя.
Надвірна жовтава від меду. Гуцільські бесаги –
І відра повітря. Вода холодніша від спраги,
А спрага у горах – важка, золотого лиття.
Вкорінений камінь Говерли – на обрії десь.
І можна вертатись – і довго собі пам'ятати
Про вічні причілки сухої від осені хати,
Який кінцесвітня бджола облітає з небес...*

[Кіянська 2014, с. 63].

Уся образна система поезії побудована в характерному для стилю Маріанни Кіянської поєднанні зорових, слухових, ольфакторних образів, коли метафорика будується на майстерних творчих знахідках на зразок образів спраги «важкого, золотого лиття» чи «кінцесвітньої бджоли», що вдало «закриває» ліричний сюжет і надає йому філософського звучання.

Тема Бога тісно переплітається в ліриці Маріанни Кіянської з темою творчості. В інтерв'ю Тетяні Терен для проекту «РЕСвітити. Антологія письменницьких голосів» поетеса поділилася враженнями від книжок фантаста Лоїс Макмастер Буджолд, зокрема про тему святості як порожньої посудини, що артикулюється в одному з романів: «Один із персонажів сказав, що, аби прийняти в себе Бога, треба всередині зробитися абсолютно пустим. Бо якщо ти будеш недостатньо пустим, приймаючи Бога, це буде так, ніби налити воду в не дуже чисту посудину. Тільки тоді, коли ти абсолютно пустий, оцей прихід Бога, який у децю іншій перспективі є поезією чи натхненням, може відбутися по-справжньому...» [Маріанна Кіянська. «Творець має бути філософом, хоч би що він творив» 2015, с. 68–69]. Із цих міркувань можна зробити висновок, що для авторки прихід Бога отожднюється також і з творчим процесом, станом натхнення, у якому пишуться тексти. У такому стані божественного натхнення творець знаходиться ніби в інших вимірах буття: «Освідчу – зі страхом. Віддам – з любов'ю / Печать зламаю. / Розгорнуто вимір – вихід в клепсидр спіралі. / Я вже нетутешня. В міжсвіттях, в світлах, триває / Відлуння душі.

Щомиті ніде – все далі. / І часу двосутність – одна із умов чи істин / Уміння любити і, врешті, знання про себе. / Усе, що я можу, – вмістилище – стати містом. / Я – простору чаша. Місце. Грааль під небом» [Кіяновська 2014, с. 12]. Містичний образ чаші Грааля, який має різні інтерпретаційні рівні (і християнський, і язичницький, і метафізичний), в поезії Маріанни Кіяновської, на наш погляд, виражає ідею поета-творця, що в моменти натхнення стає вмістилищем божественних сил, духовної субстанції, первісної енергії. Ця духовна сила, уміщена у просторі Духу поета, виражається через творчість і транслює сакральні знання, духовні істини, нові сенси. Але перш, ніж поетова чаша Грааля наповниться, він повинен звільнитися від старих сенсів, стати абсолютно пустим, щоб Бог міг проявитися через нього.

У поезії Маріанни Кіяновської майстерно змальовується процес народження себе в новій іпостасі, це акт «себетворення», в основі якого лежить творча алхімія:

*Ріка, до якої говорить мудрець, засинає.
Зростається тім'ячко небу, бо то немовля.
В найдовшій дорозі – між сном про Синай
і Синаєм –
Рятуються часом піщаним душа і земля.
Суха повсякденність любові. Втрачаючи мову,
Оту попередню, я в іншій вмирати расту.
Душа – ніби чаша, наповнена знову і знову
Піском, по краплині, по істині, по наготу*

[Кіяновська 2014, с. 91].

У цій поезії використано розгорнуту метафору людського буття, шляху самопізнання, який названо дорогою «між сном про Синай і Синаєм». Біблійний образ-концепт гори Синай розгортає семантику вершини розвитку людського духу, сакрального місця, де відбувається розмова з Богом. Це місце, у якому найповніше проявлена твоя духовна іпостась, у якому ти найближче з'єднаний із своєю божественною, творчою природою. Поетеса спирається на символіку образів-архетипів води (ріка), землі (пісок). В аналізованому творі образ ріки, «до якої говорить мудрець», має філософське значення: ріка втілює собою ідею плинності життя, є своєрідною метафорою часу. Ідею плинності часу підкреслює й образ піску, що асоціативно нагадує піщаний годинник, у якому час вимірюється кількістю піщинок, що впали донизу. Оцим «піщаним часом» рятується душа і земля, бо саме він дає усвідомлення цінності кожної прожитої хвилини. У процесі сходження на Синай (символічно – до Бога, вічного, понадчасового) лірична героїня «втрачає мову» (тобто старі сенси) і в іншій мові вмирати росте (оксиморон «вмирати расту» говорить про постійне оновлення духовних налаштувань людини у процесі розвитку своєї душі). Згадка про мову дає простір для інтерпретації у вірші й мотиву творчого самовираження. Маріанна Кіяновська неодноразово у своїх інтерв'ю говорить про митця як творця нової мови, нових сенсів, тож образ втрачання «старої» мови й народження «нової» мови в тексті поезії можна трактувати як символічний процес стусівського образу «життєсмерті» / «смер-

теїснування», який проживають справжні поети. За словами письменниці, «якщо проаналізувати біографії справжніх поетів, то виходить, що нікому з них не було добре – всі перейшли через своє пекло з чистилищем. У когось було вигнання, в інших – хвороби, вбогість, втрати дорогих людей...» [Маріанна Кіяновська. «Творець має бути філософом, хоч би що він творив» 2015, с. 70]. Дорога до Синаю (вершини буття й досягнення абсолюту, з'єднання з божественною суттю) – це своєрідний шлях «через пекло й чистилище». І на тому шляху неодноразового вмирання й духовного воскресіння, народження в новій іпостасі треба мати велику внутрішню силу й прийняття своєї путі, треба бути тим, хто постійно виконує складну роботу душі – алхімію «життєсмерті».

Поетична філософія Маріанни Кіяновської базується на тісному зв'язку категорій життя і смерті. Кожен твір поетеси – як поле драматургії, на якому взаємодіє життя і смерть. Лірична героїня не має страху смерті, вона призвичаїлася жити, постійно відчувачи її поруч: «Смерть – це місце, де нітелень. / Навіть дощ там іде, як сніг. / Я вмирала сьогодні вдень – / і збивала себе із ніг. / І згусалось усе з усім. / Навіть серце і ця нітьма, / Навіть час цей і навіть дім, / Яко простір, де я сама. / Взяти б істину голіруч – / Як жарину із надр вогню. / Смерть – це місце, яке, мов ключ, / Я сама собі відчиню»

[Кіяновська 2014, с. 197].

Тарас Пастух, аналізуючи збірку «373», наголосив: «Треба також говорити про розмаїті стани ліричного суб'єкта у час активного перебування перед іконостасом. Це і торжество радості відчуття світу і розлитої в ньому краси, але здебільшого у збірці панує виразно мінорний настрій, в якому можна уявити людину, що розпластано лежить обличчям вниз перед великим карбованим, потемнілим від часу і почутого іконостасом. І в цьому стані є два етапи: мертве зацеплення від екзистенційного страху і наступний – містичні візії божественного, до яких змагали середньовічні містики» [Пастух 2015]. Справді, можна погодитися з критиком у твердженні про художнє втілення містичних візій божественного, відображених у ліриці поетичної книжки «373». Поезії збірки відображають широкий діапазон чуттів поета візіонерського типу (в юнгіанівському розумінні). Маріанна Кіяновська творить в особливих творчих станах, які можна окреслити поняттями змінених станів свідомості (медитативно-трансів стани). У цих станах вона максимально наближена до простору колективного несвідомого, і як поет або вісун «надає словесного виразу невисловлюваному цим моментом часу і чи то образами, чи то виводить на сцену те, чого очікує незбагненна потреба усіх» [Юнг 2002, с. 131].

Корпус текстів у збірці «373» – немов велична поетична симфонія, яку складають авторські відкриття, молитви, це словесна алхімія, у якій переплавлено особистісний та колективний досвід, це розмова про Бога й віру, діалог із Богом і читачем, своїм оточенням (у книжці чимало віршів-присвят), це відверті зізнання в любові й рефлексія на тему кохання, це тонке проживання станів богоприсут-

ності й народження творчого слова, це філігранні гімни природі та її животворній силі, це стан зачудованого вдивляння в магію життя і відкриття нових його граней, це художні мініатюри з фіксацією «цохвилинних» вражень і філософські прозріння...

Висновки. Маріанна Кіяновська як поетеса візіонерського художнього типу виявляє у збірці «373» новаторські підходи до осмислення філософських проблем і моделює самобутню художню філософію, що має виразне екзистенційне спрямування, культурологічну основу та сенсотворчий потенціал.

Письменниця продовжує традиції української філософської лірики, водночас вона шляхом постмодерністського моделювання творить філософські тексти нової ідейно-художньої якості. Поетеса розкриває спектр актуальних проблем (автентичного буття, ідентичності, самовизначення, духовної трансформації, самотності, любові, віри, богошукання, смислу існування), екстраполюючи їх на рівень світорозуміння й світовідчування людини початку ХХІ століття.

Література

1. Гайдеггер М. Гельдерлін і сутність поезії. Слово. Знак. Дискурс. Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст. За ред. М. Зубрицької. 2-ге вид., доповнене. Львів: Літопис, 2002. С. 250–261.
2. Гайдеггер М. Навіщо поети. Слово. Знак. Дискурс. Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст. За ред. М. Зубрицької. 2-ге вид., доповнене. Львів: Літопис, 2002. С. 230–249.
3. Гундорова Т. Післячорнобильська бібліотека: Український літературний постмодернізм: монографія. Вид. 2-ге, випр. і допов. Київ: Критика, 2013. 344 с.
4. Кіяновська М. 373. Львів: Видавництво Старого Лева, 2014. 272 с.
5. Кіяновська М. «Все, що я мала і що вмiла, – у цій книжці» *Сайт видавництва Старого Лева*. 2014. 23 жовтня. URL: https://starylev.com.ua/news/marianna-kiyanovska-vse-shcho-ya-mala-i-vmila-u-ciy-knyzhci?srsId=AfmBOopAMT2oaIMjIncxUq9SX0Xs6_PwldBrx4_172jzNIJs10c4WAqT (дата звернення 21.10.2024)
6. Кіяновська М. Молитва за когось – це також і робота пам'яті. 2022. 7 червня. *PenUkraine* URL: <https://pen.org.ua/molitva-za-kogos-ce-takozh-i-robota-pam-yati> (дата звернення 28.10.2024)
7. Кіяновська М. «Творець має бути філософом, хоч би що він творив» *РЕСвізиту: антологія письменницьких голосів*. Книга друга / Тетяна Терен; світлина Олександра Хоменка. Львів: Видавництво Старого Лева, 2015. Кн. 2. С. 60–85).
8. Котик-Чубінська М. Багатоголосся поезії Маріанни Кіяновської *ЛитАкцент* – світ сучасної літератури: сайт URL: <http://litakcent.com/2013/04/03/bahatoholossja-poeziji-marianny-kijanovskoji/> (дата звернення 23.10.2024)
9. Пастух Б. НОМО DUPLEX [рец. на Маріанна Кіяновська. 373. Львів: Видавництво Старого Лева. 272 с.] *Збруч*. 2015. 7 квітня. URL: <https://zbruc.eu/node/34751> (дата звернення 23.10.2024)
10. Соловей Е. Українська філософська лірика: навч. посіб. із спецкурсу. Київ: Юніверси, 1999. 368 с.
11. Соловей О. Маріанна Кіяновська. «Дещо щоденне» / Пуніна О. В., Соловей О. С. Сучасна українська література: знакові твори, культові постаті: навчальний посібник. Вінниця: Донецький національний університет імені Василя Стуса, 2021. С.31–35. URL: https://r.donnu.edu.ua/bitstream/123456789/1711/1/Сучасна%20українська%20література_2021_НП.pdf (дата звернення 23.10.2024)
12. Юнг К.-Г. Психологія та поезія Слово. Знак. Дискурс. Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст. За ред. М. Зубрицької. 2-ге вид., доповнене. Львів: Літопис, 2002. С. 119–138.
13. #PEN_TEN: Інтерв'ю з Маріанною Кіяновською (підготувала Катерина Чамлай) *PenUkraine* 2020. 7 травня URL: https://pen.org.ua/pen_ten-interv-yu-z-mariannouy-kiyanovskouy (дата звернення 24.10.2024)

References

1. Haidegger M. (2002) Helderlin i sutnist poezii [Helderlin and the Essence of Poetry]. Slovo. Znak. Dyskurs. Antolohiia svitovoi literaturno-krytychnoi dumky XX st. / za red. M. Zubrytskoi. Lviv, pp. 250–261 [in Ukrainian].
2. Haidegger M. (2002) Navishcho poety [Why Poets]. Slovo. Znak. Dyskurs. Antolohiia svitovoi literaturnokrytychnoi dumky XX st. / za red. M. Zubrytskoi. Lviv, pp. 230–249 [in Ukrainian].
3. Hundorova T. (2013) Pisliachornobylska biblioteka: Ukrainyski literaturnyi postmodernizm: monohrafiia. [Post-Chernobyl Library: Ukrainian Literary Postmodernism]. Vyd. 2-he, vypr. i dopov. Kyiv: Krytyka. 344 s. [in Ukrainian].
4. Kiianovska M. (2014) 373 [373] Lviv: Vydavnytstvo Staroho Leva. 272 s. [in Ukrainian].
5. Kiianovska M. (2014) «Vse, shcho ya mala i shcho vmila, – u tsii knyzhci [«Everything I Had and Knew is in This Book»]. Sait vydavnytstva Staroho Leva. 23 zhovtnia. URL: https://starylev.com.ua/news/marianna-kiyanovska-vse-shcho-ya-mala-i-vmila-u-ciy-knyzhci?srsId=AfmBOopAMT2oaIMjIncxUq9SX0Xs6_PwldBrx4_172jzNIJs10c4WAqT (data zvernennia 21.10.2024) [in Ukrainian].
6. Kiianovska M. (2022) Molytva za kohos – tse takozh i robota pam'iaty [Praying for Someone is Also a Work of Memory]. *PenUkraine* URL: <https://pen.org.ua/molitva-za-kogos-ce-takozh-i-robota-pam-yati> (data zvernennia 28.04.2024) [in Ukrainian].

7. Kiianovska M. «Tvorets maie buty filosofom, khoch by shcho vin tvoryv» [«The Creator Must Be a Philosopher, no Matter What He Creates»]. RECvizyty : antolohiia pysmennytskykh holosiv. Knyha druha / Tetiana Teren; svitlyny Oleksandra Khomenka. Lviv: Vydavnytstvo Staroho Leva, 2015. Kn. 2. S. 60–85 [in Ukrainian].
8. Kotyk-Chubinska M. Bahatoholossia poezii Marianny Kiianovskoi [Marianna Kiyanovska's Polyphonic Poetry]. *LitAktsent – svit suchasnoi literatury*: sait URL: <http://litakcent.com/2013/04/03/bahatoholossja-poeziji-marianny-kijanovskoi/> (data zvernennia 23.04.2024) [in Ukrainian].
9. Pastukh B. (2015) HOMO DUPLEX [HOMO DUPLEX]. [rets. na Marianna Kiianovska. 373. Lviv: Vydavnytstvo Staroho Leva. 272 s.] Zbruch. 7 kvitnia. URL: <https://zbruc.eu/node/34751> (data zvernennia 23.10.2024) [in Ukrainian].
10. Solovei E. (1999) Ukrainska filosofska liryka [Ukrainian Philosophical Lyrics]: navch.posib. iz spetskursu. Kyiv: Yuniversity, 368 s. [in Ukrainian].
11. Solovei O. (2021) Marianna Kiianovska. «Deshcho shchodenne» [Marianna Kiyanovska. «Something Daily»]. Punina O.V., Solovei O.Ye. Suchasna ukrainska literatura: znakovi tvory, kultovi postati: navchalnyi posibnyk. Vynnytsia: Donetskyi natsionalnyi universytet imeni Vasyliia Stusa. S.31–35. URL: https://r.donnu.edu.ua/bitstream/123456789/1711/1/Сучасна%20українська%20література_2021_НП.pdf (data zvernennia 23.10.2024) [in Ukrainian].
12. Yung K.-H. (2002) Psykholohiia ta poeziia [Psychology and Poetry]. Slovo. Znak. Dyskurs. Antolohiia svitovoi literaturnokrytychnoi dumky XX st. Za red. M. Zubrytskoi. 2-he vyd., dopovnene. Lviv: Litopys. S. 119–138.
13. #PEN_TEN: Interviu z Mariannoio Kiianovskoiu (2020) [Interview with Marianna Kiyanovska]. (pidhotuvala Kateryna Chamlai) *PenUkraine* URL: https://pen.org.ua/pen_ten-interv-yu-z-mariannoyu-kijanovskoyu (data zvernennia 24.04.2024) [in Ukrainian].

PHILOSOPHY OF BEING IN THE POETIC VISIONS OF MARIANNA KIYANOVSKA (COLLECTION «373»)

Abstract. The article elucidates the particulars of the poetic and philosophical system of Marianna Kiyanovska, a contemporary Ukrainian poet and laureate of the Taras Shevchenko National Prize (for her collection “Babyn Yar. In Voices” in 2020). The analysis of the author’s artistic philosophy is based on the material presented in the collection “373”, published by the “Staryi Lev Publishing House” in 2014. This volume of poetry constitutes the first anthology of selected works by Marianna Kiyanovska, created over two decades.

The article’s purpose is to explore the philosophy of being in the poetic visions of Marianna Kiyanovska based on the collection “373”. This objective was to be achieved by undertaking the following tasks: to elucidate the poet’s ideas about the universal laws of existence and the specifics of her individual author’s picture of the world; to trace the sources of Marianna Kiyanovska’s poetic philosophy; to outline the key images – ‘concepts’ – in the book ‘373’, as well as the forms of the author’s poetic philosophizing; and finally, to ascertain the originality of the writer’s philosophical lyrics in the context of the development of contemporary Ukrainian poetry. The article applies biographical, psychological, cultural, historical, hermeneutical, and typological methods of analyzing literary texts, as well as the techniques of existential interpretation of works.

Marianna Kiyanovska is a poet of a visionary artistic type who employs innovative approaches to comprehend philosophical problems. Her work models an original artistic philosophy with a distinct existential orientation, cultural basis, and meaning-making potential.

It can be concluded that Marianna Kiyanovska represents a continuation of the traditions of Ukrainian philosophical lyrics while simultaneously creating philosophical texts of a new ideological and artistic quality through the utilization of postmodern techniques. The poetess reveals a range of topical issues (authentic being, identity, self-determination, spiritual transformation, loneliness, love, faith, God’s search, the meaning of existence), extrapolating them to the level of world understanding and worldview of the early 21st century.

Keywords: Marianna Kiyanovska, contemporary poetry, artistic philosophy, philosophical poetry, visionary type, postmodernism, spirituality.

© Кузьма О., 2024 р.

Оксана Кузьма – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української літератури Ужгородського національного університету, Ужгород, Україна oksana.kuzma@uzhnu.edu.ua; orcid.org/0000-0002-1590-1624

Oksana Kuzma – Candidate of Philology, Associate Professor of the Ukrainian Literature Department, Uzhhorod National University, Uzhhorod, Ukraine; oksana.kuzma@uzhnu.edu.ua; <https://orcid.org/0000-0002-1590-1624>

НАУКОВИЙ ДОРОБОК ЛЮБИЦІ БАБОТИ В СВІТЛІ УКРАЇНСЬКО-СЛОВАЦЬКИХ ЛІТЕРАТУРНИХ ВЗАЄМИН

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 2 (52)

УДК 82.091 Бабота Л.: 821.161.2+821.161.4

DOI: 10.24144/2663-6840/2024.2(52).222–229

Ліхтей Т. Науковий доробок Любиці Баботи в світлі українсько-словацьких літературних взаємин; кількість бібліографічних джерел – 26; мова українська.

Анотація. Любиця Бабота (нар.1944 року) – відома в світі українка зі Словаччини, авторка сотень наукових публікацій з проблем карпатознавства. Про її вагомий внесок у вивчення української літератури Закарпаття свідчать відгуки таких іменитих учених, як Олекса Мишанич, Василь Німчук, Олена Рудловчак, Микола Мушинка, Михайло Роман та ін.

Самобутню нішу в різноплановому доробку Любиці Баботи займають розвідки, присвячені актуальним питанням українсько-словацьких літературних взаємин.

Окреслений дискурс меншою чи більшою мірою знайшов відображення в її ґрунтовних працях «Закарпатоукраїнська проза другої половини XIX століття», «Контекст і контакти українсько-словацьких літературних взаємин у Словаччині в XIX столітті», «Vybrané kapitoly z ukrajinskej literatúry. Literatúra Rusínov-Ukrajincov od 19. storočia», в численних наукових статтях («Примітки до вивчення словацько-українських літературних контактів у XIX столітті», «Словацька тематика у творчості Анатолія Кралицького», «Григорій Сковорода в Трановському календарі», «Твори Івана Франка в Чехословаччині», «Зореслав і католицький модернізм. Примітки до творчості українського поета і словацької літературної групи», «Українська література в перекладах Юрая Андрічика», «Богдан Ігор Антонич у чехословацькій літературній критиці», «Українська література на сторінках Revue svetovej literatúry на початку XXI століття»...), рецензіях на видання творів української літератури в словацьких перекладах і словацької – в українських перетлумаченнях, у гаслах в енциклопедіях і словниках України та Словаччини й под.

Докладно простежує Л.Бабота культурно-освітні та творчі взаємодії словацьких і закарпатських письменників. Серед репрезентантів крайового літературного процесу такі знакові постаті, як О.Духнович, О.Павлович, А.Кралицький, Ю.Ставровський-Попрадов, Є.Фендик. І.Сильвай та інші. Літературознавиця наголошує, що особливо інтенсивною ця співпраця була в період словацького національного відродження.

Безсумнівно, що цей доробок Л.Баботи заслуговує на окрему розмову й скрупульозне дослідження.

Ключові слова: Любиця Бабота, українсько-словацький літературний дискурс, взаємовпливи й взаємодії, художній переклад.

Формулювання проблеми. Чільна представниця української діаспори в Словаччині, відома громадська діячка Любиця Бабота (нар.1944 року) добре знана в світових наукових колах як дослідниця-карпатист. Корені славного роду Л.Баботи сягають Закарпаття: її батьки – Маргарета та Микола Баботи – активні учасники величних і трагічних подій періоду Карпатської України. В силу суспільно-політичних обставин вони змушені були покинути рідний край, тож їхня донька народилася вже в словацькому містечку Пештяни, але зростала в угорськомовному середовищі, позаяк сім'я постійно була змушена змінювати місце проживання. Життя за кордоном, як пише історик Ігор Ліхтей, «було повне несподіванок, часто прикрих. Родині доводилося переїжджати з місця на місце, а малій Любі вчитися в різних школах – у Пештянах, Братиславі, Дрні, Єсенському тощо. Однак, перебравши від батьків сильний характер, дівчина не опускала рук» [Ліхтей І. 2014, с.97]. Засвідчує це і побратим родини, відомий учений Микола Мушинка в ювілейній статті про Л.Баботу: «Післявоєнна комуністична влада Чехословаччини її батьків (...) послала на "перевиховання" до угорського середовища – спочатку в село Дрню, а пізніше в село міського типу Єсенське (до 1945 року – Барабаши, або Фелет) округу Римавська Собота в Південній Словаччині. Там їх єдина дочка (...) під впливом середовища стала

“угоркою” і навіть з батьками деколи намагалася говорити лише по-угорськи. “Та коли ми є українськими націоналістами, нехай такою буде і наша донька” – сказали батьки і віддали її на навчання до Української гімназії в Пряшеві (...). Там вона на все життя полюбила українську літературу...» [Мушинка 2014, с.79].

Шлях Л.Баботи до науки виявився, однак, звивистим і тернистим. Як дитині з політично неблагонадійної родини їй було відмовлено в навчанні на омріяному медичному факультеті, тож довелося здобувати інший фах – учителя хімії та природознавства. Згодом Л.Бабота вступила ще й на філософський факультет Пряшівського університету, збагатившись згодом спеціальностями українського та англійського філолога. Відтак сім років працювала вчителькою української мови в Пряшівській гімназії. Весь цей час відчувала нестримний потяг до дослідницької роботи, тож 1977 року стала працівником Науково-дослідного кабінету україністики при кафедрі української мови та літератури Пряшівського університету. Саме звідти й розпочалося наукове сходження Любиці Баботи, саме на кафедрі україністики вона самовіддано трудилася кілька десятиліть як на науковій, так і на педагогічній ниві, виховавши не одно покоління високопрофесійних та креативних учителів, деякі з яких стали знаменитими в Словаччині вченими й перекладачами.

Нині в активі Любиці Баботи – сотні літературознавчих публікацій з проблем карпатики, численні виступи на міжнародних конференціях у провідних наукових центрах, ЗВО Європи та світу, стажування та викладання в закордонних університетах, зокрема в Університеті Торонто (Канада). Впродовж останніх десятиліть Л. Бабота підтримує тісні зв'язки з колегами з України, передусім із закарпатськими вченими, є почесним доктором Ужгородського національного університету [Ліхтей Т. 2024]. Вибір з бібліографії доробку Л. Баботи вперше в Україні оприлюднено І. Ліхтеєм на сторінках редакovanого ним «Історичного часопису з богемістики і словакістики» [Ліхтей І. 2014, с.99–128]. Переконаємося, що десятки статей пражської дослідниці, серед іншого, присвячено й актуальним питанням українсько-словацьких літературних взаємин.

Аналіз досліджень. Про досягнення Любиці Баботи в царині карпатознавства сказано немало. Її сумлінну працю високо оцінили такі відомі вчені, як Олекса Мишанич, Василь Німчук, Олена Рудловчак, Микола Мушинка, Михайло Роман та ін. Однак вагомий пласт досліджень, присвячених саме проблемам українсько-словацьких літературних взаємин, досі залишався поза увагою вітчизняних компаративістів.

Тому **мета** цієї статті – проаналізувати науковий доробок Любиці Баботи в українсько-словацькому літературному контексті, осмислити її внесок у вивчення процесів культурно-історичних взаємодій українського та словацького народів.

У роботі над статтею спираємося передусім на описовий, культурно-історичний, контекстуально-інтерпретаційний та компаративний **методи дослідження**.

Виклад основного матеріалу. Актуальні проблеми українсько-словацьких літературних взаємин більшою чи меншою мірою Л. Бабота відслідковує в ґрунтовних монографічних дослідженнях («Закарпатоукраїнська проза другої половини XIX століття», «Vybrané kapitoly z ukrajinskej literatúry. Literatúra Rusínov-Ukrajincov od 19. storočia»), в габілітаційній роботі «Контекст і контакти українсько-словацьких літературних взаємин у Словаччині в XIX столітті», в численних наукових статтях, рецензіях та відгуках на видання творів української літератури в словацьких перекладах і словацької – в українських перетлумаченнях, у гаслах в енциклопедіях та словниках України й Словаччини, в інтерв'ю з творчою елітою сусідніх країн.

Так, у монографії «Закарпатоукраїнська проза другої половини XIX століття» (1994) науковиця, простежуючи закарпатський літературний процес окресленого періоду, постійно наголошує на взаємодіях мистецької еліти цього регіону з іншими культурами, зокрема й зі словацькою. В пасажах, присвячених творчості Анатолія Кралицького, знаходимо чи не найбільше таких літературних перетинів. Аналізуючи, до прикладу, оповідання А. Кралицького «Князь Лаборець», Л. Бабота наголошує, що *«йдеться про друге художнє зображення даної теми в історії літератури. Перше належало сло-*

вацькому письменникові Б. Носаку-Незабудову. Той, відтворюючи образ Лаборця (...), використав два джерела, а саме місцевий народний переказ і ту частину твору «Дочка Слави», у якій її автор, Ян Коллар, цитував Аноніма, згадував ворожого вождя Алмуса та переслідуваного його вояками Лаборця, капітана Ужгородського замку. Капітан вмирає біля річки, яку на його честь названо Лаборцем. А. Кралицький очевидно знав твір Б. Носака. Цей факт підтверджує постать Алмуса і зображення смерті Лаборця» [Бабота 1994, с.106]. Далі дослідниця розвиває цю тему, проводячи паралелі між обома текстами, акцентуючи на окремих типологічних збігах при творенні сюжетної канви, образної системи й под.

Зупиняється Л. Бабота й на оповіданні А. Кралицького «Сільський учитель». У ньому закарпатський прозаїк відштовхується від твору популярного в той час швейцарсько-німецького письменника Генріха Цшокке. Його доробок словацькою переклав відомий поет-романтик Само Халупка. Л. Бабота припускає, що саме Халупкове перетлумачення Цшокке лягло в основу твору закарпатського будителя. Крім того, подібні за тематикою та проблематикою мотиви відбилися в прозі словацьких письменників Йонаша Заборського, Микулаша Ференчика, Андрея Себерини та інших, з доробком котрих А. Кралицький був добре обізнаний [Бабота 1994, с.114]. Засвідчують це і його переклади зі словацької літератури: митець перетлумачив оповідання А. Себерини «Марина Груз», вільним стилем інтерпретував оповідання Антона Б'елека «Словацький сирота» – трагічну історію двох словацьких хлопчиків, які служили в мадярського пана, тяжко працювали, голодували, навіть не маючи права розмовляти між собою материнською мовою. Наважившись якось на втечу, дорогою додому діти замерзли.

«Крім оповідань, – резюмує Л. Бабота, – А. Кралицький перекладав статті з чеської та словацької періодики, написав ряд портретних нарисів про словацьких діячів, етнографічних і літературознавчих статей тощо. Таким чином пропагував словацьку культуру між західними українцями. Внесок його полягає і в тому, що вказував на спільні проблеми словаків і закарпатських українців, які вимагали невідкладного розв'язання» [Бабота 1994, с.142].

До постаті А. Кралицького в українсько-словацькому літературному контексті Л. Бабота звертається ще в низці статей – «Словацька тематика в творчості Анатолія Кралицького» [Бабота 2003в], «Slovenská literárna veda a Anatolij Kralyckýj» [Babotová 2003a] та ін. Так, згадуючи мандрівку словацького письменника Богуша Носака-Незабудова 1843 року теренами Закарпаття та його подорожні нотатки «Листи з незнайомої землі до Л.», науковиця припускає, що саме вони стали імпульсом до реалізації просвітницького проєкту А. Кралицького – подорожі 1863 року теренами Словаччини та оприлюднення своїх вражень на сторінках ужгородського журналу «Світ» (1869). Подібно до Б. Носака-Незабудова А. Кралицький зосереджує увагу передусім на тих фактах і явищах, які були б і цікавими, і повчаль-

ними водночас. Ідеться про культурно-історичні та духовні надбання словацького народу, з якими, вважаю, мають бути ознайомлені й закарпатці, й галичани. Він, зокрема, зі щирим захопленням описує, як в Лучівні значна кількість жінок поспішала до храму святкувати тисячоліття приходу Кирила й Мефодія на словацькі землі (списький єпископ розпорядився тричі на день упродовж трьох днів бити у всі дзвони), тоді як Терхова подорожньому нагадала про словацького «збойника» Юрая Яношика, який для підневільних словаків є таким самим героєм, як Довбуш для жителів галицького прикордоння. З теплом описує А.Крालицький своє перебування в жилінського священника Ондreja Лемеша, який зустрів почесного гостя хлібом-сіллю. Автора «Подорожі Словаччиною» приємно здивував факт, що представники словацького духовенства, на відміну від багатьох його земляків-душпастирів, щиро переймаються питаннями просвітництва свого народу, поширюють серед вірян безліч газет та журналів («Словацькі новини», «Кирило й Мефодій», «Словесність»...) [Babotová 2003a, s.128–130].

А. Крालицький був подвижником ідеї українсько-словацької співпраці. Придбавши якось у Пешті книжку Яна Коллара про його подорож землями Італії, Тиролю та Баварії, вважав за необхідне ознайомити з нею та її автором читачів львівської газети «Слово». Написав також статті про словацького культурно-освітнього діяча Стефана Мойзеса, словацького поета-романтика Янка Краля, інформував українців про тогочасні періодичні видання Словаччини (їх тематику, проблематику й под.). Цікавився А.Крालицький і словацькою народною творчістю, зокрема описав весільний обряд шариських словаків і т.ін. Л.Бабота переконана, що внесок А.Кралацького в поступ українсько-словацьких взаємин є вагомим і недооціненим, тут і досі є що відкривати й пізнавати [Babotová 2003a, s.131–133]. Нові дослідження вітчизняних літературознавців та бібліографів є тільки яскравим підтвердженням правдивої прогностичної візії Любиці Баботи (Сенько І. Патріот і гуманіст Анатолій Кралацький. У кн.: Від часів Лабора до сьогодні. Ужгород, 2012, с.168–173; «Ми діти преславної України»: вибрані етнографічні та історичні праці Анатолія Кралацького. Упоряд. і заг. ред. Володимир Мороз. Львів, 2023 та ін.).

Повертаючись до монографії Л.Баботи про закарпатоукраїнську прозу, наголосимо, що про взаємовпливи між словацькою художньою літературою та творчістю закарпатських прозаїків другої половини XIX століття знаходимо інформацію і в ґрунтовному розділі «Вивчення закарпатоукраїнського літературного процесу другої половини XIX століття» [Бабота 1994, с.13–65], і в пасажах, присвячених доробку О.Гомічкова [Бабота 1994, с.95], О.Митрака [Бабота 1994, с.100] та ін. Однак більш докладне висвітлення цієї теми містять праці Л.Баботи «Контекст і контакти українсько-словацьких літературних взаємин у Словаччині в XIX столітті» (1999), «Vybrané kapitoly z ukrajinskej literatúry. Literatúra Rusínov-Ukrajincov od 19. storočia»

(2009), а також низка статей дослідниці.

Культурно-історичний контекст та особливості розвитку літератури русинів-українців у XIX ст. науковиця розглядає крізь призму найближчого сусідства, зокрема зі словаками, й засвідчує це спільними (або подібними) ініціативами. Причому зондами сягає XVI–XVII ст., згадуючи перший запис української народної пісні «Дунаю, Дунаю, чому смутен течеш», зроблений на теренах Східної Словаччини приблизно в 1550–1570 роках, надруковані в Трнаві перші книги для освітніх та духовних потреб русинів-українців, відслідковуючи зацікавлення нашою історією та культурою з боку словацьких учених тогочася Матея Бела, Юра Рибая, Яна Чапловича та ін. [Babotová 2009, s.159] та звернення до надр словацької духовної скарбниці крайових просвітителів Іоанікія Базиловича, Василя Довговича, Івана Фогорашія (вони свого часу навіть навчалися в словацьких містах), а особливо–Василя Поповича, Михайла Лучкая, Олександра Павловича, Олександра Духновича, які популяризували науково-творчу спадщину П.Й.Шафарика, Я.Коллара, словацьких письменників-романтиків та інших митців [Babotová 2009, s.161–164].

Докладно простежує Любиця Бабота як особисті, так і творчі контакти словацьких письменників із закарпатськими будителями, наголошує, що вони мали різну інтенсивність. Зокрема зі словацького боку наприкінці 60-их років XIX століття спостерігається їх спад, що пояснюється укладеною 1867 року Австро-Угорською дуалістичною угодою. В будь-якому разі, ці зв'язки трималися переважно на непересічних особистостях, які, попри складні суспільно-політичні обставини, намагалися йти шляхом духовного взаємопізнання та взаємозбагачення. Свідченням цього є такі статті прямицької дослідниці, як «Примітки до вивчення словацько-українських літературних контактів у XIX столітті» [Бабота 2003б], «Кілька етодів до українсько-словацьких зв'язків на зламі XIX–XX століть» [Бабота 2005], «Špecifické znaky v poetike a estetike romantizmu Rusínov-Ukrajincov» [Babotová 2000], «Ku genéze žánrov prózy v zakarpatskoukrajinskej literatúre» [Babotová 2002a], «Українсько-словацькі контакти в літературі русинів-українців XIX століття» [Бабота 2002] та ін.

Так, досліджуючи багату спадщину закарпатського будителя Олександра Духновича, Л.Бабота, серед іншого, простежує вплив на його творчість словацької літератури. О.Духнович був добре обізнаний з доробком словацьких та чеських педагогів, знав поезію словацького автора доби бароко Гуголіна Гавловича та його дидактичну книжку «Валаська школа звичаїв», «Читанку для малих діток» Яна Кадавого, що й використав згодом у своїй «Книжці читальній для початківців» (1847), яка, по суті, стала «першим букварем в українській педагогіці» [Бабота 2003б, с.132]. Цікаво, що дитячі вірші Яна Кадавого О.Духнович навіть переклав і оприлюднив у своєму оригінальному підручнику. Словацькі літератори високо оцінили Духновичеву «Книжечку...» й схвально відгукнулися про неї на шпаль-

тах тогочасної словацької періодики. Л.Бабота також переконана, що свою відому комедію «Доброчесність перевершує багатство» (1850) О.Духнович написав під впливом п'єси Яна Андрашика «*Šenkralenčení*» (1844), а ще дослідниця порівнює «Доброчесність...» з оповіданням Йонаша Заборського «Два дні в Хуяві». Всі ці твори торкаються гострих проблем господарсько-економічної перебудови села. А ось сатиричну комедію О.Духновича «Головний тарабанщик» Л.Бабота зіставляє з п'єсою Яна Халуки «Тринадцята година...». В обох творах піднімаються болочі суспільно-національні питання тогочасся [Бабота 2003б, с.132–133].

Особливе місце в дискурсі українсько-словацьких літературних взаємин займає творчість Олександра Павловича, що, як відомо, писав і рідною, і словацькою мовою. Л.Бабота наголошує на захопленні О.Павловича діяльністю подвижника словацького національного відродження Людовіта Штура. Під впливом Штурових «Думок вечірніх II» закарпатець написав поему «Становище бідного селянина». Крім того, в його доробку є переклади та переспіви з творчості Гуголіна Гавловича, Андрея Сладковича, окремі Павловичеві вірші були інспіровані творами Й.Заборського, С.Г.Ваянського та ін. [Бабота 2003б, с.134–135].

У кількох статтях Л.Бабота звертається до постаті Юлія Ставровського-Попрадова—наймолодшого представника будительського покоління [Бабота 2003б, с.137–138; Бабота 2005, с.7–9...]. Найбільш докладно його літературний доробок саме в українсько-словацькому контексті науковиця простежує в розвідці «Словацькі мотиви в творчості Юлія Ставровського-Попрадова» [Babotová 2003б]. Відслідковуючи словацьку тематику в мистецькій спадщині Ставровського, Л.Бабота зупиняється на кількох його знакових віршах. Так, в поезії «Огудникові народності» митець позиціонує себе як палкий прихильник словацької культури, прирятьє словаків—патріотів своєї землі, тоді як ренегатів і пристосуванців засуджує, пророкуючи їм безславний кінець. У вірші «Морена» Ставровський використав мотиви поезії Андрея Трухлого-Ситнянського «Над могилою Годжі». В творі будитель докоряє слов'янській богині смерті, яка, мовляв, забрала від словаків усіх орфеїв, цвіт словацької творчої еліти—Паларика, Сладковича, Калинчака, Кузмані та ін. Услід за пражівським дослідником Й.Шелепцем Л.Бабота твердить, що свій найкращий вірш «Страждання слов'ян» Ю.Ставровський написав під впливом поеми «Драма світу» визначного словацького романтика Янка Краля й под. Словацькі реалії знаходимо й у низці прозових творів Ю.Ставровського-Попрадова, в «Нарисах з Попрадської Русі», в дорожніх нотатках «Поїздка під Карпатом». Пражівська дослідниця, однак, констатує, що плідну діяльність закарпатського будителя на ниві словацько-української співпраці належно не вивчено й досі [Babotová 2003б, с.162].

Грунтовними є студії Л.Баботи про розвиток українсько-словацьких взаємин на зламі XIX–XX століть, тобто в період, коли вже відійшли в засві-

ти найвизначніші письменники-будителі Закарпаття. В цьому контексті вона простежує передусім публіцистичну діяльність Євгена Фенцика, який на сторінках редагованого ним журналу «Листок» оприлюднював значний масив матеріалів про словацьку історію, культуру, літературу, друкував переклади зі словацької поезії та белетристики, закликав русинів-українців передплачувати словацькі газети та журнали. Так, в «Нарисі словацької літератури» (1892), який з'явився в кількох номерах (№№ 1–4) ужгородського «Листка» й авторство якого досі не встановлено, стисло охарактеризовано творчість Я.Голлого, Л.Штура, А. Сладковича, С.Г.Ваянського, Гвездослава та ін. Л.Бабота припускає, що автором цього нарису міг бути відомий чеський літературознавець Ярослав Влчек, у якого є подібна стаття «*Literatura na Slovensku*», яка, до того ж, 1889 року була опублікована російською мовою, тож Є.Фенцик міг скористатися як оригіналом, так і російським перекладом, а потім в оглядовій формі подати інформацію в своєму журналі [Бабота 2005, с.10–14].

У вервиці теоретичних статей Л.Бабота заглиблюється в методику інтерпретації художнього тексту періоду романтизму в словацькій та українській літературі [Babotová 1996], відслідковує особливості відтворення поезики та естетики доби романтизму в прозі русинів-українців та словаків [Babotová 2000], простежує генезу жанрів прози в закарпато-українській літературі [Babotová 2002a], крім іншого, докладно зупиняється на жанровій та естетичній характеристиці твору Івана Сильвая «Шестаєк» [Babotová 2002б] й под.

Перу дослідниці належать і ґрунтовні оглядові студії. Зокрема Л.Бабота простежує наукові публікації про словацько-українські контакти в галузі культури та літератури на сторінках «Наукового збірника Музею української культури у Свиднику» [Бабота 2007]. Збірники, як відомо, належать до найпрестижніших українських наукових видань, що виходять у світ за межами України. Серед авторів студій про українсько-словацький літературний дискурс—такі знані компаративісти, як Микола Неврлий, Олена Рудловчак, Іван Мацинський, Іван Яцканин, Йосиф Шелепець, Едмунд Глеба, Франтішек Штраус, Рудо Бртань, Михайло Роман, Юрій Кундрат та ін.

Вичерпним є огляд публікацій творів української літератури та статей на цю тематику на сторінках словацького часопису «Ревю світової літератури» на початку XXI століття [Бабота 2014]. Серед презентованих письменників—Ю.Андрухович, В.Габор, Є.Кононенко, І.Римарук, В.Герасим'юк, О.Забужко, П.Вольвач, І.Андрусяк, Д.Кешеля, Т.Ліхтей, В.Кузан та ін. Їх доробок інтерпретують словацькі перекладачі Й.Марушак, Ю.Андрічик, В.Юричкова, П.Орешек та ін. Згадає Л.Бабота й статті та рецензії, присвячені аналізу словацьких перекладів або ж загалом творчості яскравих постатей української літератури з-під пера Л.Петрашка, М.Куси та ін.

На окрему розмову заслугоує багаторічна

співпраця Л.Баботи з літературно-мистецьким та публіцистичним журналом «Дукля». Вервиця її публікацій, серед іншого, присвячена дослідженню українсько-словацьких літературних взаємин. До прикладу, в розвідці «Григорій Сковорода в Трановському календарі» науковиця простежує опубліковані в часописі словацьких євангелістів зразки зі збірки «Сад божественних пісень» та уривки з листів Г.Сковороди до М.Ковалинського, улюбленого учня й пропагатора ідей визначного українського філософа, витяги з трактатів, діалогів, притч у словацькому перетлумаченні Павла Габріша [Бабота 1998a].

Не обійшла увагою компаративістка й спадщину Івана Франка, зокрема відслідкувала видання його творів у словацьких перекладах. Перше вибране «Žid a iné rozprávky» в перетлумаченні В.Буріана та Ф.Вотруби взірло світ 1914 року в Ружомберку. Далі була низка інших видань («Zachar Berkut», 1956, «Obrázky z Haliče», 1956, «Boryslav sa smeje», 1958, «Ukradnuté šťastie», 1958, «Piliere spoločnosti», 1959, «Na krížnych cestách», 1959, «Prečo sa nikdy neusmeješ», 1979...), які, попри позитивні відгуки в словацькій періодиці, потребують ґрунтовного фахового дослідження, адже, як відомо, книгу «V potu tváři» (1956) М. Коперданом було перетлумачено з російського перекладу, а не з оригіналу, як того вимагають правила художнього перекладу [Бабота 1982].

Кілька студій Л. Бабота присвятила творчості поета і священника Зореслава. Співець Карпатської України, митець був щирим другом родини Любиці Баботи, її хрещеним батьком. Тому до аналізу його поезії дослідниця підійшла з подвійною відповідальністю. У статті «Зореслав і католицький модернізм» вона порівнює філософсько-медитативну лірику українського душпастиря з поезією яскравих представників угруповання словацьких католицьких модерністів, простежує домінуючі мотиви (дороги, вітчизни, рідного дому, раю, світла, темряви, віри...) в їх творчості, а відтак приходить до висновку, що як вірші словацьких католицьких модерністів, так і «поезія Зореслава, для якої типовий стриманий лірично-імпресіоністичний тон, формувалися під впливом модерних літературних напрямів ХХ століття. Ця поезія релігійно-медитативна, поезія покори та роздумів, яка виходить з релігійної містики космічного характеру (...). Водночас ця поезія актуальна, вона не лише крокує з добою, але навіть випереджає її» [Бабота 1999, с.42].

Окрему статтю в журналі «Дукля» Л. Бабота присвятила перекладацькій діяльності Юрая Андрічика. Обдарований і надивовиж працюючий митець переклав словацькою твори М. Коцюбинського, Г. Хоткевича, В. Стефаника, О. Довженка, Олесь Гончара, Є. Гуцала, Г. Тютюнника, М. Рильського, В. Коротича, Б. Олійника, В. Нестайка, Л. Костенко, Р. Лубківського, Ю. Щербака та багатьох інших українських письменників, спричинився до популяризації української літератури на сторінках антологій та збірників («Pod spoločným nebom», 1979, «Čistými rukami», 1980, «Srdce ako slnce», 1982, «Slanko nad Karpatmi», 1985, «Korene», 1990 та ін.).

Л.Бабота схиляється перед перекладацьким чином Ю. Андрічика, вважає, що його багата спадщина в царині художнього перекладу давно чекає на вдумливого дослідника [Бабота 1998b].

Тісно співпрацює Л. Бабота з Державною науковою бібліотекою в Пряшеві, яка систематично організовує освітні форуми та конференції, видає за їх матеріалами збірники. Родзинкою серед них є видання «Іван Мацинський–український поет, перекладач та словацько-українські літературні взаємини» (Пряшів, 2018). З ученим і поетом І. Мацинським Любицю Баботу пов'язувала плідна співпраця. Патріархові пряшівської україністики вона присвятила не одну статтю. На сторінках згаданого видання презентує розвідку «Іван Мацинський–історик літератури», в якій простежує наукову діяльність І.Мацинського в загальноєвропейському контексті. Особливий акцент Л.Бабота робить на його перекладах поезії словацьких романтиків (ідеться про книги Я.Ботто «Досвітні ватри», 1981, С. Халупки «Провесни сонячний неспокій», 1984, Я. Краля «Орлами сизими підспіване», 1987, А. Сладковича «Вибрані твори», 1989) та ґрунтовних вступних статтях, післямовах і коментарях І. Мацинського. Працю пряшівського колеги саме як інтерпретатора словацького літпроцесу Л. Бабота вважає титанічною, адже досі жоден з перекладачів так глибоко не занурювався в оазу власне позаперекладацької діяльності, не вершив такі розлогі фахові дослідження про історичну епоху, авторів та твори, які обирав для перетлумачення [Бабота 2018, с. 51–54].

Окремо варто наголосити на взаєминах Л. Баботи з колективом Наукової бібліотеки Ужгородського національного університету, на листуванні з відомим крайовим бібліографом Оленою Закривидорогою, свідченням чого є низка статей пряшівської дослідниці: «Співробітництво Пряшівського філософського факультету УПІШ з Ужгородським державним університетом та Науковою бібліотекою Ужгородського державного університету» (Матеріали науково-практичної конференції, присвячені 50-річчю Наукової бібліотеки Ужгородського державного університету, Ужгород, 1997), «Листи від Олени Дем'янівни для мене надзвичайно цінні...» (Збірник матеріалів, присвячених 90-річчю від дня народження книгознавиці й бібліографа О.Д.Закривидороги, Ужгород, 2014) та ін.

В активі Л.Баботи є вервиця рецензій як на суто наукові, так і на художні видання (передусім переклади) з проблем окресленого дискурсу. Вона, зокрема, відгукнулася на з'яву словацьких перетлумачень творів Г.Сковороди, Богдана-Ігоря Антонича, Зореслава, П. Загребельного, В. Зозуляка, Й.Збіглія, Ф. Іванчова, антологію малої прози закарпатських письменників «Slanko nad Karpatmi», на вихід у світ «Антології словацької поезії ХХ століття» в перекладі Д.Павличка, на українські перетлумачення лірики Івана Краска; прорцензувала, крім іншого, монографію словацького вченого Імриха Седлака «V čerťazích búrok» (2001), яку вважає найбільш фаховою працею з-під пера «словацького науковця про русинів-українців ХІХ століття, що

небувалою мірою поширює можливості вивчення проблематики, яка представляє родючий ґрунт для подальших досліджень» [Бабота 2003а, с.67].

Л.Бабота є авторкою гасел про перекладачів М.Гевеші, М.Лесну, А.Пестременка, А.Придавка та інших репрезентантів українсько-словацьких взаємин у «Красознавчому словнику русинів-українців. Пряшівщина» (1999), гасел в енциклопедичних виданнях України та Словаччини. Як дослідникам, так і читацькому загалу будуть, поза сумнівом, цікавими й пізнавальні інтерв'ю Л.Баботи з відомими перекладачами української літератури як яскраві свідчення творчих взаємодій.

Висновки. Отже, праці, присвячені актуальним питанням українсько-словацьких літературних

взаємин, займають вагому нішу в різноплановому доробку Любиці Баботи. Окреслений дискурс більшою чи меншою мірою знайшов відображення в її монографіях «Закарпатоукраїнська проза другої половини XIX століття», «Vybrané kapitoly z ukrajinskej literatúry. Literatúra Rusínov-Ukrajincov od 19. storočia», в інших ґрунтовних наукових розвідках, як-от «Контекст і контакти українсько-словацьких літературних взаємин у Словаччині в XIX столітті», в численних наукових статтях, рецензіях, гаслах в енциклопедіях і словниках України та Словаччини тощо. Безсумнівно, що ці напрацювання в науковій спадщині Л.Баботи є значними, вони потребують системного підходу й глибокого літературно-критичного осмислення.

Література

1. Бабота Л. Григорій Сковорода в Трановському календарі. *Дукля*. 1998а. № 5. С. 74–76.
2. Бабота Л. Закарпатоукраїнська проза другої половини XIX століття: монографія. Братислава: Словацьке педагогічне видавництво – Пряшів: відділ української літератури, 1994. 256 с.
3. Бабота Л. Зореслав і католицький модернізм. *Дукля*. 1999. № 5–6. С. 38–42.
4. Бабота Л. З перекладацької кузні. Інтерв'ю з Мартою Лесною. *Дукля*. 1986. № 4. С. 71–72.
5. Бабота Л. Иван Мацинський – історик літератури. *Ivan Macinský – ukrajinský básnik, prekladateľ a slovensko-ukrajinské literárne vzťahy*. Ed. Mária Nachajová. Prešov, 2018. S.47–55.
6. Бабота Л. Кілька етюдів до українсько-словацьких зв'язків на зламі XIX – XX століть. *Studia Slovakistica*. Ужгород, 2005. Вип. 5. С. 7–16.
7. Бабота Л. Нові імпульси й для дослідників. *Дукля*. 2003а. № 2. С.63–67.
8. Бабота Л. Примітки до вивчення словацько-українських літературних контактів у XIX ст. *Studia Slovakistica*. Ужгород, 2003б. Вип. 2. С. 131–138.
9. Бабота Л. Словацька тематика в творчості Анатолія Кралицького. *Верховина. Збірник наукових праць на пошану професора Олекси Мишанича*. Упор. Є. Пшеничний. Дрогобич, 2003в. С. 57–65.
10. Бабота Л. Словацько-українські контакти в галузі культури і літератури на сторінках Наукового збірника Музею української культури у Свиднику. *Науковий збірник Музею української культури у Свиднику*. Ред. М. Сополіга. Свидник, 2007. Том 24. С.123–132.
11. Бабота Л. Твори Івана Франка в Чехословаччині. *Дукля*. 1982. №3. С. 66–68.
12. Бабота Л. Українська література в перекладах Юрая Андрічика. *Дукля*. 1998б. № 2. С. 55–61.
13. Бабота Л. Українська література на сторінках REVUE SVETOVEJ LITERATÚRY на початку XXI століття. *Studia Slovakistica*. Ужгород, 2014. Вип.15. С.140–144.
14. Бабота Л. Українсько-словацькі контакти в літературі русинів-українців XIX століття. *Carpatica-Karpatika*. Ужгород, 2002. Вип. 17. С. 164–181.
15. Ліхтей І. Ювілей Любиці Баботи. *Історичний часопис з богемістики і словацької істики*. Відп. ред. І.Ліхтей. Ужгород, 2014. Вип.4. С. 97–128.
16. Ліхтей Т. Любиця Бабота: «Батьки мені почали давати певну інформацію, про яку не можна було говорити, після закінчення восьмирічки». *Новини Закарпаття*. 2024. 17 серпня. С.7.
17. Мушинка М. Україніст з двома вузівськими дипломами. *Дукля*. 2014. № 5. С.79–82.
18. Babotová Ľ. Ku genéze žánrov prózy v zakarpatskoukrajinskej literatúre. *Slovanský romantizmus: o žánrovosti*. Ved. red. A.Červeňák. Banská Bystrica, 2002а. S. 66–73.
19. Babotová Ľ. K žánrovej a estetickej charakteristike textu Ivana Syľvaja Šestak. *Slovanský romantizmus: poetika romantična*. Ved. red. A.Červeňák. Banská Bystrica, 2002б. S. 173–180.
20. Babotová Ľ. Literárnohistorický kontext a vývinové zvláštnosti literatúry a kultúry Rusínov-Ukrajincov v 19. storočí. Spoločenské, kultúrne a duchovné východiská. *Genologické a medziliterárne štúdie. Priešedníky umenia a vedy*. Zost. V. Žemberová. Prešov, 2009. S.158–182.
21. Babotová Ľ. Metodika interpretácie umeleckého textu z obdobia romantizmu v slovenskej a ukrajinskej literatúre. *Slovanský jazyk a literatúra v škole*. 1996. Č. 9–10. S. 277–281.
22. Babotová Ľ. Slovenská literárna veda a Anatolij Kralyckij. *Cestou vzájomnosti*. Ved. red. S. Makara. Banská Bystrica, 2003а. S. 126–137.
23. Babotová Ľ. Slovenské motívy v diele Julija Stavrovského-Popradova. *Slovensko-ukrajinské vzťahy v oblasti jazyka, literatúry, histórie a kultúry*. Ed. Ľubica Babotová a Jarmila Kredátusová. Prešov, 2003б. S. 161–166.
24. Babotová Ľ. Slovensko-ukrajinské literárne vzťahy na rozhraní tisícročí. *Slovensko-ukrajinské vzťahy v oblasti jazyka, literatúry a kultúry*. Ed. J. Kredátusová. Prešov, 2012. S. 375–389.
25. Babotová Ľ. Špecifické znaky v poetike a estetike romantizmu Rusínov-Ukrajincov. *Slovanský romantizmus – o poetike*. Zborník príspevkov z medzinárodnej konferencie. Ved. red. A. Červeňák. Banská Bystrica,

2000. S. 69–77.

26. Babotová Ľ. Ukrajinsko-slovenské reflexie v literatúre buditeľského pokolenia Rusínov-Ukrajincov (Tvorba spisovateľov 19. storočia). *Fenomén slovanstva II*. Ved. red. R. Dupkala. Prešov, 2005. S. 195–200.

References

1. Babota L. (1998a) Hryhorii Skovoroda v Tranovskom kalendari [Hryhorii Skovoroda in the Tranovsky Calendar]. *Duklia*. 1998a. № 5. S. 74–76 [in Ukrainian].
2. Babota L. (1994) Zakarpatoukrajinska proza druhej poloviny XIX stoliattia [Transcarpathian Ukrainian Prose of the Second half of the 19th Century]: monohrafiia. Bratislava: Slovenske pedagogicke vydavnystvo – Priashiv: viddil ukrajinskoj literatury. 256 s. [in Ukrainian].
3. Babota L. (1999) Zoreslav i katolytskyi modernizm [Zoreslav and Catholic Modernism]. *Duklia*. № 5–6. S. 38–42 [in Ukrainian].
4. Babota L. (1986) Z perekladatskoj kuzni. Interviu z Martoiu Lesnoi [From the Translation Forge. Interview with Marta Lesna]. *Duklia*. № 4. S. 71–72 [in Ukrainian].
5. Babota L. (2018) Ivan Matsynskyi – istoryk literatury [Ivan Matsynskyi is a Literary Historian]. *Ivan Macinský – ukrajinský básnik, prekladateľ a slovensko-ukrajinské literárne vzťahy*. Ed. Mária Nachajová. Prešov. S.47 – 55 [in Ukrainian].
6. Babota L. (2005) Kilka etiudiv do ukrajinsko-slovatskykh zviazkiv na zlami XIX – XX stolit [Several Sketches for Ukrainian and Slovak Relations at the Turn of the 19th and 20th Centuries]. *Studia Slovakistica*. Uzhhorod. Vyp. 5. S. 7–16 [in Ukrainian].
7. Babota L. (2003a) Novi impulsy y dlia doslidnykiv [New Impulses for Researchers as Well]. *Duklia*. № 2. S. 63–67 [in Ukrainian].
8. Babota L. (2003b) Prymitky do vyvchennia slovatsko-ukrajinskykh literaturnykh kontaktiv u XIX st. [Notes on the Study of Slovak and Ukrainian Literary Contacts in the 19th Century]. *Studia Slovakistica*. Uzhhorod. Vyp. 2. C. 131–138 [in Ukrainian].
9. Babota L. (2003v) Slovatska tematyka v tvorchosti Anatolii Kralytskoho [Slovak themes in the work of Anatoly Kralytskyi]. *Verkhovyna. Zbirnyk naukovykh prats na poshanu profesora Oleksy Myshanycha*. Upor. Ye. Pshenychnyi. Drohobych. C. 57–65 [in Ukrainian].
10. Babota L. (2007) Slovatsko-ukrajinski kontakty v haluzi kultury i literatury na storinkakh Naukovoho zbirnyka Muzeiu ukrajinskoj kultury u Svydnyku [Slovak and Ukrainian Contacts in the Field of Culture and Literature on the Pages of the Scientific Collection of the Museum of Ukrainian Culture in Svydnyk]. *Naukovyi zbirnyk Muzeiu ukrajinskoj kultury u Svydnyku*. Red. M. Sopolyha. Svydnyk. Tom 24. C.123–132 [in Ukrainian].
11. Babota L. (1982) Tvory Ivana Franka v Chekhoslovachchyni [Works of Ivan Franko in Czechoslovakia]. *Duklia*. №3. S. 66–68 [in Ukrainian].
12. Babota L. (1998b) Ukrainska literatura v perekladakh Yuraia Andrichyka [Ukrainian Literature Translated by Yuray Andrichyk]. *Duklia*. № 2. S. 55–61 [in Ukrainian].
13. Babota L. (2014) Ukrainska literatura na storinkakh REVUE SVETOVEJ LITERATURY na pochatku XXI stoliattia [Ukrainian Literature on the Pages of REVUE SVETOVEJ LITERATURY at the Beginning of the 21st Century]. *Studia Slovakistica*. Uzhhorod. Vyp.15. S.140–144 [in Ukrainian].
14. Babota L. (2002) Ukrajinsko-slovatski kontakty v literaturi rusyniv-ukrajintiv XIX stoliattia [Ukrainian and Slovak Contacts in the Literature of Rusyn-Ukrainians of the 19th Century]. *Carpatica-Karpatyka*. Uzhhorod. Vyp. 17. C. 164–181 [in Ukrainian].
15. Likhtei I. (2014) Yuvilei Liubytsi Baboty [Anniversary of Lyubitsa Babota]. *Istorychnyi chasopys z bohemytyky i slovakistyky*. Vidp. red. I. Likhtei. Uzhhorod. Vyp. 4. S. 97–128 [in Ukrainian].
16. Likhtei T. (2024) Liubytsia Babota: «Batky meni pochaly davaty pevnu informatsiiu, pro yaku ne mozhna bulo hovoryty, pislia zakinchennia vosmyrichky» [Lyubitsia Babota: «My parents started giving me certain information that I couldn't talk about after I was eight years old.»]. *Novyny Zakarpattia*. 17 serpnia. S. 7 [in Ukrainian].
17. Mushynka M. (2014) Ukrainist z dvoma vuzivskymy diplomamy [Ukrainianist with two University Diplomas]. *Duklia*. № 5. S.79–82 [in Ukrainian].
18. Babotová Ľ. (2002a) Ku genéze žánrov prózy v zakarpatskoukrajinskej literatúre [To the Genesis of Prose Genres in Transcarpathian Literature]. *Slovanský romantizmus: o žánrovosti*. Ved. red. A.Červeňák. Banská Bystrica. S. 66–73 [in Slovak].
19. Babotová Ľ. (2002b) K žánrovej a estetickéj charakteristike textu Ivana Syl'vaja Šestak [On the Genre and Aesthetic Characteristics of Ivan Sylvaj Šestak's Text]. *Slovanský romantizmus: poetika romantična*. Ved. red. A.Červeňák. Banská Bystrica, 2002b. S. 173–180 [in Slovak].
20. Babotová Ľ. (2009) Literárnohistorický kontext a vývinové zvláštnosti literatúry a kultúry Rusínov-Ukrajincov v 19. storočí. Spoločenské, kultúrne a duchovné východiská [Literary and Historical Context and Developmental Peculiarities of the Literature and Culture of the Ruthenians-Ukrainians in the 19th Century. Social, Cultural and Spiritual Starting Points]. *Genologické a medziliterárne štúdie. Priesečníky umenia a vedy*. Zost. V. Žemberová. Prešov. S.158–182 [in Slovak].

21. Babotová L. (1996) Metodika interpretácie umeleckého textu z obdobia romantizmu v slovenskej a ukrajinskej literatúre [Methodology of Interpretation of Artistic Text from the Period of Romanticism in Slovak and Ukrainian Literature]. *Slovenský jazyk a literatúra v škole*. Č. 9–10. S. 277–281 [in Slovak].
22. Babotová L. (2003a) Slovenská literárna veda a Anatolij Kralyckij [Slovak Literary Science and Anatolij Kralyckij]. *Cestou vzájomnosti*. Ved. red. S. Makara. Banská Bystrica. S. 126–137 [in Slovak].
23. Babotová L. (2003b) Slovenské motívy v diele Julija Stavrovského-Popradova [Slovak Motifs in the Work of Yuliy Stavrovsky-Popradov]. *Slovensko-ukrajinské vzťahy v oblasti jazyka, literatúry, histórie a kultúry*. Ed. Ľubica Babotová a Jarmila Kredátusová. Prešov. S. 161–166 [in Slovak].
24. Babotová L. (2012) Slovensko-ukrajinské literárne vzťahy na rozhraní tisícročí [Slovak and Ukrainian Literary Relations at the Turn of the Millennium]. *Slovensko-ukrajinské vzťahy v oblasti jazyka, literatúry a kultúry*. Ed. J. Kredátusová. Prešov. S. 375–389 [in Slovak].
25. Babotová L. (2000) Špecifické znaky v poetike a estetike romantizmu Rusínov-Ukrajincov [Specific Features in the Poetics and Aesthetics of Rusyn-Ukrainian Romanticism]. *Slovenský romantizmus – o poetike*. Zborník príspevkov z medzinárodnej konferencie. Ved. red. A. Červeňák. Banská Bystrica. S. 69–77 [in Slovak].
26. Babotová L. (2005) Ukrajinsko-slovenské reflexie v literatúre buditeľského pokolenia Rusínov-Ukrajincov (Tvorbá spisovateľov 19. storočia) [Ukrainian and Slovak Reflections in the Literature of the Revivalist Generation of Ruthenians-Ukrainians (Creation of Writers of the 19th Century)]. *Fenomén slovanstva II*. Ved. red. R. Dupkala. Prešov. S. 195–200 [in Slovak].

THE SCIENTIFIC WORK OF LYUBOV BABOTA IN THE CONTEXT OF UKRAINIAN-SLOVAK LITERARY RELATIONS

Abstract. Liubitsia Babota (born in 1944) is a world-famous specialist in Ukrainian studies from Slovakia, author of hundreds of scientific publications on problems of Carpathian studies. Reviews of such eminent scientists as Oleksa Myshanych, Vasyl Nimchuk, Olena Rudlovchak, Mykola Mushinka, Mykhailo Roman and others testify her significant contribution to the study of Ukrainian literature of Transcarpathia in the second half of the 19th and the first half of the 20th centuries.

A unique niche in the multifaceted work of Liubitsia Babota is occupied by her studies, dedicated to the current Ukrainian and Slovak issues of literary relations.

The outlined discourse has found to a greater or lesser extent its reflection in her thorough works “Zakarpato-Ukrainian prose of the second half of the 19th century”, “Context and contacts of Ukrainian and Slovak literary relations in Slovakia in the 19th century”, in numerous scientific articles (“Notes to the study of Slovak-Ukrainian contacts in the 19th century”, “Slovak themes in the work by Anatolii Kralytsky”, “Hryhorii Skovoroda in the Tranovsky calendar”, “Works by Ivan Franko in Czechoslovakia”, “Zoreslav and Catholic modernism. Notes on creativity of Ukrainian poet and Slovak literary group”, “Ukrainian literature in translations by Yuray Andrichyk”, “Bohdan Ihor Antonych in Czechoslovak literary criticism”, “Ukrainian literature on the pages of the Revue of World Literature at the beginning of the 21st century”...), reviews of the publications of works of Ukrainian literature in Slovak translations and Slovak ones in Ukrainian reinterpretations, in slogans in encyclopedias and dictionaries of Ukraine and Slovakia, etc.

L. Babota traces in detail the cultural, educational and creative interactions of Slovak and Transcarpathian writers. Among the representatives of the regional literary process are such iconic figures as O. Dukhnovych, O. Pavlovych, A. Kralytskyi, Yu. Stavrovskiy-Popradov, Ye. Fentsyk, I. Silvay and others. The literary expert emphasizes that this cooperation was especially intense during the period of the Slovak national revival.

There is no doubt that this page in L. Babota’s work deserves a separate conversation and special research.

Keywords: Liubitsia Babota, Ukrainian and Slovak literary discourse, mutual influences and interactions, artistic translation.

© Ліхтей Т., 2024 р.

Тетяна Ліхтей – кандидат філологічних наук, доцент кафедри словацької філології Ужгородського національного університету, Ужгород, Україна; tetiana.likhtej@uzhnu.edu.ua; <https://orcid.org/0000-0002-6612-5733>

Tetiana Likhtei – Candidate of Philology, Associate Professor of the Slovak Philology Department, Uzhhorod National University, Uzhhorod, Ukraine; tetyana.likhtej@uzhnu.edu.ua; <https://orcid.org/0000-0002-6612-5733>

Оксана ТИХОВСЬКА
Михайло ЦВІКЛІНСЬКИЙ

МІСТИЦИЗМ РОМАНУ ІЛЛАРІОНА ПАВЛЮКА «Я БАЧУ, ВАС ЦІКАВИТЬ ПІТЬМА»

Науковий вісник Ужгородського університету.
Серія: Філологія. Випуск 2 (52)
УДК 821.161.2-312.2.09 Павлюк

DOI: 10.24144/2663-6840/2024.2(52).230–238

Тиховська О., Цвіклінський М. Містицизм роману Ілларіона Павлюка «Я бачу, вас цікавить пільма»; кількість бібліографічних джерел – 11; мова – українська.

Анотація. Роман Ілларіона Павлюка «Я бачу, вас цікавить пільма» (2020), у якому переплелися жанрові ознаки фентезі, психологічного трилера, детектива, химерної прози, є яскравим зразком сучасної української літератури, занурює читача у світ містики та міфології. Мета статті – проаналізувати міфологічні образи та мотиви роману І. Павлюка «Я бачу, вас цікавить пільма», виявити специфіку переосмислення автором народних уявлень про потойбіччя, смерть, демонів та духів, з'ясувати їх роль для реалізації головної ідеї твору. Розвиток подій роману відбувається в метафоричній площині – у селищі Буськів Сад (на вивісі якого не світиться літера «с», тобто це «Буськів Ад»), яке постає художньою моделлю пекла у розрізі фінської міфології: це місце, в якому кожна людина знову і знову проживає найгірший сценарій свого життя, воскресаючи після смерті. Водночас мешканці села кожного разу забувають про події минулого. Буськів Сад можна інтерпретувати як художню проєкцію саду земних насолод, жителі якого несуть відповідальність за скоєні гріхи, а тому знову і знову проживають найстрашніші події, відмовившись від божественного порядку. Роману «Я бачу, вас цікавить пільма» властива інтертекстуальність: письменник майстерно вплітає в канву свого твору згадки про відомі літературні та мистецькі твори, шедеври живопису, і вони є кодами для дешифрування міфопоетики твору. У романі «Я бачу, вас цікавить пільма» простежується алюзія на картини Ієроніма Босха «Сад земних насолод» та «Сім смертних гріхів», «Божественну комедію» Данте Аліг'єрі, романи Стівена Кінга, давньогрецьку міфологію та народні уявлення фінів про потойбіччя. Важливу роль у романі відіграє символіка числа сім (уявлення про сім смертних гріхів). Головний герой твору Андрій Гайстер шукає шлях до спасіння та зцілення, розслідує вбивство і сім разів проживає найгірші сценарії життя. Письменник заглиблюється в психологію своїх героїв, яскраво зображує внутрішню боротьбу та вибір, який повинен зробити кожен з них. У романі «Я бачу, вас цікавить пільма» автор зосередився на проблемі психологічної травми, деградації особистості, відповідальності за кожен вибір та вчинок. І. Павлюку вдалося цікаво переосмислити різні містичні, міфологічні та релігійні образи: Харон (Харитон), Ереб (Еребович), Баал (Баалюк), Пандора (Дора), жаба (потойбіччя, зло), кролик Хантер (символ гніву та агресії). Моделюючи художній простір роману, письменник використав мотиви грецьких міфів про подорож душі людини в пекло, апокрифічних легенд про рай та пекло, народних уявлень про демонів, гріх та персоніфікації зла. У романі утверджується ідея, що навіть найважчі часи можна пережити з щирою вірою та надією в серці (невипадково зниклу дівчинку, яку розшукує Андрій, звали Надійка). У романі порушено ряд морально-етичних проблем: боротьба добра і зла, проблема вибору, відповідальність за власні вчинки, злочину і кари, тема спокути й очищення від гріхів. Такі елементи поетики як психологізм, детективна інтрига, фаталізм та метафоричність роблять сюжет напруженим, непередбачуваним, цікавим та глибоким.

Ключові слова: Ілларіон Павлюк, алюзія, містичні образи, концептуальна метафора, сучасна українська література, фентезі, міфологізм, містицизм, символ.

Формулювання проблеми. Роман Ілларіона Павлюка «Я бачу, вас цікавить пільма», у якому переплелися жанрові ознаки фентезі, психологічного трилера, детективу, химерної прози, є яскравим зразком сучасної української літератури, занурює читача у світ містики та міфології. Ілларіон Павлюк – один з найпопулярніших українських письменників, а також продюсер, журналіст, начальник Управління преси та інформації Міністерства оборони України. Він став на захист України за часів АТО, і зараз, під час війни з Росією, є офіцером ЗСУ.

У 2018 році на українському читацькому ринку з'явився перший роман Ілларіона Павлюка – детективний трилер з елементами містики «Білий попіль». У 2019 році був опублікований науково-фантастичний роман «Танець недоумка». Третій, і наразі останній роман Ілларіона Павлюка «Я бачу, вас цікавить пільма», побачив світ у 2020 році. Він увійшов до Короткого списку номінації «Книга року ВВС-2020» і згодом очолив топ продажів «Видавництва Старого Лева», став найпопулярнішою

книгою 2023 року, продано понад 100 тисяч примірників, що є абсолютним рекордом в Україні.

Міфопоетика та містицизм роману «Я бачу, вас цікавить пільма» Ілларіона Павлюка ще не були предметом ґрунтовного філологічного аналізу, що зумовлює актуальність цієї статті.

Аналіз досліджень. Лише у працях І. Костишак та Л. Остапової частково розглянуто міфологічне підґрунтя роману «Я бачу, вас цікавить пільма». І. Костишак відзначила, що «містичні мотиви та образи-символи є ключем до розуміння ідеї роману та внутрішнього світу персонажів» [Костишак 2024, с. 94]. За спостереженням дослідниці, одним з найважливіших містичних образів роману є образ темряви. «Вона пронизує весь твір, символізуючи не лише нічний час доби, але й зло у душі людини, невідоме, хаос. Темрява оточує героїв, чатує на них, заманює у свої глибини. Вона стає втіленням страхів і побоювань, з якими стикаються персонажі. У романі чітко розмежовуємо дві сторони темряви: зовнішня проєктується на селище Буськів Сад, де

розгортаються події роману. Воно оточене лісами, болотами та старими шахтами, що створює гнітючу атмосферу. Багато ключових подій відбуваються вночі, і цей час доби підсилює відчуття таємниці та небезпеки. Темні кольори, похмурі пейзажі, темне освітлення – все це символи небезпеки й біди, які як зовнішні подразники впливають на психіку героїв» [Костишак 2024, с. 90–91]. Другою стороною темряви, як зазначає І. Костишак, є темрява внутрішня, яка відображає психологічний стан героїв, що борються з власними демонами, страхами та травмами. «Відтак, їх складний внутрішній світ метафорично забарвлений у темний колір. Персонажі стикаються з жорстокістю світу, зрадою та несправедливістю, що змушує їх приймати складні моральні рішення. Минуле багатьох героїв теж оповите таємницею і ніби відкидає тінь на сьогодні» [Костишак 2024, с. 91].

Л. Остапова розглянула роман «Я бачу вас цікавить п'ятьма» як постмодерний твір, зразок інтелектуальної гри, акцентувала на алюзії та містиці у творі. Дослідниця відзначила, що у цьому творі І. Павлюка «закладені характерні риси постмодерної літератури: гра з читачем, нездоланна пристрасть до містифікації, алюзійність та інтертекстуальність, елементи пародіювання, іронічне тлумачення літературних традицій, що збагачують зміст художнього твору у сприйнятті сучасного читача. Усвідомлення цього живить неприховану постмодерністичну пристрасть до стилізації, цитування і переінакшення чужих текстів задля досягнення діалогу з багатоголовою світовою культурою» [Остапова 2024, с. 95].

Ю. Фернос проаналізувала роман «Я бачу, вас цікавить п'ятьма» І. Павлюка крізь призму мовознавства, розглянула прецедентні та фонові назви твору, зафіксувала та систематизувала ономастичні одиниці в художньому дискурсі письменника; з'ясувала змістове навантаження власних назв та їх значення для розвитку сюжету, побудови мовної та літературної композиції твору [Фернос 2021].

П. Самойлова осмислила тему байдужості в романі «Я бачу, вас цікавить п'ятьма» і акцентувала на філософському підтексті твору: «Автор натякає, що в кожного є своє персональне пекло. Воно одночасно і породження свого мозку, і тіні всіх людей, з якими перетинався за життя, і гріхів, і дитячих комплексів» [Самойлова 2024, с. 81].

І. Павлюк у дисклеймері до роману розкрив читачам таємницю своєї творчої лабораторії: «Я писав роман понад рік, і це виявилось неймовірно важко – бо довелося провести цей час серед демонів жахливого поселення Буськів Сад. Іноді було просто нестерпно. Тому я дякую всім, хто весь цей час не просто терпів мої порожні очі, а й допоміг якнайшвидше вийти з того пекла» [Павлюк 2024, с. 660].

Більш дослідженим є роман І. Павлюка «Білий попіль». Зокрема, О. Гонюк та О. Шаф осмислили жанрово-стильові особливості цього твору, інтерпретували його як трилер у стилі нуар, наголосили, що «автору вдалось відтворити містичну й похмуру реальність, динамічну сюжетну лінію, надати реци-

пієнту можливість спостерігати захоплюючу детективну історію, у якій головний герой – носій психологічних травм і змушений не тільки протистояти ворожому середовищу, а й розбиратись із власним дисгармонійним станом психіки. І. Павлюк вдало підпорядкував сюжетно-композиційні елементи, хронотоп, нарративну стратегію проблеми саспенсу, утримуючи реципієнта в напруженому очікуванні до самого фіналу твору» [Гонюк, Шаф 2022, с. 189]. О. Вещикова визначила жанр роману «Білий попіль» І. Павлюка як містичний ретродетектив з елементами нуару [Вещикова 2021].

Мета статті – проаналізувати міфологічні образи та мотиви роману І. Павлюка «Я бачу, вас цікавить п'ятьма», виявити специфіку переосмислення автором народних уявлень про потойбіччя, смерть, демонів та духів, з'ясувати їх роль для реалізації головної ідеї твору.

Завдання: з'ясувати особливості художньої інтерпретації містичних, міфологічних, апокрифічних та біблійних образів в романі «Я бачу, вас цікавить п'ятьма» І. Павлюка; осмислити сюжетотворчі функції фантастичних/містичних мотивів, їх зв'язок з морально-етичною проблематикою твору; дослідити специфіку містичної ініціації головних героїв; розкодувати значення образів-символів.

Методи дослідження: філологічний, структурно-семантичний, психоаналітичний, порівняльно-історичний, генетичний.

Виклад основного матеріалу. У романі Іллариона Павлюка «Я бачу, вас цікавить п'ятьма» простежується алюзія на картини «Сад земних насолод» та «Сім смертних гріхів» Ієроніма Босха, «Божественну комедію» Данте Аліг'єрі, давньогрецьку міфологію та народні уявлення фінів про потойбіччя. Автор заглиблюється в психологію своїх героїв, яскраво зображує внутрішню боротьбу та вибір, який повинен зробити кожен з них.

Головним героєм роману «Я бачу, вас цікавить п'ятьма» є кримінальний психолог, киянин Андрій Гайстер, ветеран війни в Афганістані, у поведінці якого виявляються ознаки посттравматичного стресового розладу (ПТСР). Його відправляють до богом забутого села Буськів Сад розслідувати зникнення маленької дівчинки Надійки, яка теж є не зовсім звичайною дитиною. «Потрапивши до селища, Андрій стикається з атмосферою страху та байдужості. Місцеві жителі неохоче йдуть на контакт, а про зникнення дівчинки говорять пошепки, називаючи її жертвою Звіра – серійного маніяка, який тероризує Буськів Сад протягом багатьох років. Розслідування стає для Гайстера не лише професійним завданням, а й особистим викликом. Він бореться з власними демонами, шукаючи сенс життя, осмислює сутність понять злочин та кара, провинна та прощення» [Костишак 2024, с. 89–90].

У дисклеймері до роману автор розповідає, що під час написання твору звертався за допомогою до своїх друзів, фахівців з різних галузей знань. Зокрема, від знайомого психіатра Олега Созонтовича він дізнався про розповіді пацієнтів, які нібито мали досвід подорожі в паралельну реальність, від

психотерапевта Олега Чабана – про похмурий світ маніяків та вплив психологічних травм на поведінку людей [Павлюк 2024, с. 658].

Побратим по добровольчому батальйону з позивним Ілай розповів І. Павлюку про нестатутні стосунки між військовослужбовцями в армії, зокрема, в Афганістані, де, згідно з сюжетом роману, воював Андрій Гайстер. Таким чином, характер головного персонажа був сформований на основі кількох прототипів. І. Павлюк звертався за консультацією до кримінального журналіста Юрія Колесникова, і отримав інформацію про реальні випадки з життя сільських поліцейських, однак не використав їх у романі, «не зміг. [...] Вони виявилися занадто похмурі. [...] Надто похмурі для трилера! Тому реалії життя в депресивних поселеннях довелося якщо не прикрашати, то точно романтизувати» [Павлюк 2024, с. 659].

Роман «Я бачу, вас цікавить п'ятьма» складається з трьох частин, назви яких взяті з першої частини «Божественної комедії» Данте Аліґ'єрі, що має назву «Пекло».

Перша частина роману має назву «Пояс Каїна», що вказує на останнє дев'яте коло Пекла, перша частина якого називається пояс Каїна, відповідно до імені біблійного братовбивці, і саме тут карають тих, хто зрадив рідних. У романі І. Павлюка багато персонажів зраджують родичів та близьких людей. Андрій Гайстер покинув вагітну дружину, і вона з розпачу скоїла самогубство. Від врятованої лікарями новонародженої дитини Андрій відмовився, залишив її в реанімації (згодом, усвідомивши свій гріх, він прагне спокути й розшукує зниклу дівчинку Надійку). Один з персонажів роману – пожежник Захар, одержимий заздрістю до успіхів брата, провокує його смерть під час пожежі, уклавши угоду з Харитоном.

У романі події відбуваються взимку, коли селище повністю заметене снігом, оскільки метафоричний холод: зло, ненависть, заздрість – панують у душах мешканців селища Буськів Сад. І це цілком узгоджується з дантівським дев'ятим колом пекла (Поясом Каїна), де скрізь крига, сніг, холод. У романі «Я бачу, вас цікавить п'ятьма» є відсилка і до сьомого кола пекла: «Кафе у селищі Буськів Сад має назву «Мінотавр», як і охоронець [...] сьомого кола дантівського пекла» [Остапова 2024, с. 95].

Друга частина роману називається «Місто Діт». У «Божественній комедії» Данте Аліґ'єрі полум'яніоче Місто Діт є місцем, де панує незнищенна скорбота, де карають тих людей, що за життя здійснили насильство над ближніми та їх майном (тиранів і розбійників), над собою (самогубців і гравців), над божеством (богохульників) та насильство проти єства (содомітів) і мистецтва (лихоїмців). Тут еретики палають в гробницях, а на богохульників та содомітів з неба крапає вогненний дощ. У романі І. Павлюка ми бачимо подібний мотив: відбувається займання метану, що вивільняється з катакомб під цукровим заводом, і це спричиняє «геєну вогненну».

Третя частина роману називається «Лімб», що символізує перше «найлояльніше» коло Пекла, де,

згідно з сюжетом «Божественної комедії», перебувають нехрещені немовлята та добродесні нехристияни, а їхнім покаранням є «безболісна скорбота». Героїня роману «Я бачу, вас цікавить п'ятьма» Надійка була нехрещеною, саме тому в кінці твору, після свого повернення з Буськового Саду вона повинна потрапити в Лімб.

На перших сторінках роману «Я бачу, вас цікавить п'ятьма» постають містичні образи: автор знайомить читача із загадковим персонажем – Чоловіком у Червоному. Червоний колір часто «асоціюється з кров'ю, ранами, смертельною мукою і очищенням» [Cirlot, с. 53], а також з «пристрастю, чуттєвістю і тваринними інстинктами» [Cirlot, с. 54]. І символіка кольору є завуальованою розгадкою таємничої сутності цього персонажа. Відразу виникає інтрига, з'являється питання: «хто це такий?» і що він та маленька дівчинка Надійка роблять пізнім вечором на автобусній зупинці. Проте образи персонажів огорнені ореолом загадковості упродовж усієї історії.

Головний антагоніст головного героя названий Звіром, у такий спосіб автор акцентує на інстинктивно-демонічній складовій його характеру, маніакальних схильностях. Упродовж розвитку сюжету автор поступово розкриває деталі дитинства Звіра, описує його дитячі травми, стосунки з батьками, світосприйняття і заохочує читача до розгадування загадки: хто насправді є злочинцем.

Ореолом містицизму огорнутий шлях Андрія Гайстера до села Буськів Сад. Герой сідає на потяг, який є метафоричним образом Лімбу, місця перебування душ, які не заслуговують на те, щоб потрапити до пекла, але й не мають права опинитися в раю. Потяг у романі символізує стан невизначеності, проміжний етап, з якого мають розпочатися пригоди Андрія. І підтвердженням цього міркування є пісня, що лунає в потязі – «Highway to Hell» (що перекладається як «Дорога до пекла»).

Символічним є й прізвище головного героя – Гайстер, воно перекладається з німецької мови як «лелека», «бузьок», так увиразнюється ідея, що Буськів Сад є пеклом для Андрія, де реалізуються найгірші сценарії його життя. Лелека має декілька символічних значень: в іудаїзмі існує уявлення про нього, як про охоронця, слов'яни-язичники вважали його очистителем від скверни, здатним поглинути нечисть, що живе у болоті. У християнській релігії лелека – винишувач змій та демонічних створінь, символ воскресіння, а також постає «емблемою мандрівника» [Cirlot 2001, с. 315]. Більшість символічних значень лелеки спроектувалися на Андрія Гайстера: він здійснює метафоричну мандрівку колами пекла у селі Буськів Сад, бореться з різноманітною нечистю, прагне захистити невинних. Його («демоноборця») не чекають у селищі Буськів Сад, і це підтверджує репліка Чоловіка у Червоному: «Ви там непроханий гість. У найгіршому сенсі слова» [Павлюк 2024, с. 139].

Під час подорожі з Андрієм починають відбуватись містичні події: йому доводиться зробити дивний вибір – обрати між полуницею та чорницею, які приносить хлопчик років семи. Чорниця

символізувала аварію: «Поїзд зійде з рейок, і буде катастрофа [...] всім буде сильно-пресильно боляче!», а полуниця вішувала біду лише Андрієві: «Тоді поїзд далі поїде! А боляче буде тільки тобі» [Павлюк 2024, с. 102]. Герой узяв полуницю, обравши менше з двох зол.

Хлопчик, що запропонував Андрієві ягоди, мав дуже рідкісне ім'я – Ієронім, що натякає на одного з найвідоміших майстрів Північного Відродження, нідерландського живописця Ієроніма Босха, та його картину «Сад земних насолод», на якій зображені ягоди, запропоновані Андрію на вибір. У картинах Босха вони постають уособленням Добра і Зла. За спостереженням Л. Остапової, увагу привертає «не тільки дивне ім'я хлопчика, а й нестандартний колір його джинсів – зелений, з кишені яких стирчало дзеркало, що саме по собі дивно. На одній з найвідоміших картин Ієроніма Босха «Сад земних насолод», дійсно є зелений демон, до сидиць якого прикріплене дзеркало, в якому відображається ще один чорний демон, разом з оголеною жінкою, на грудях якої сидить жаба. На сторінках роману Іллариона Павлюка ми якраз знайомимось з такою жінкою, з брошкою у вигляді жаби на грудях, яку автор називає Дорою. Ця картина, датована 16 століттям, демонструє погляди митця на мораль і гріх» [Остапова 2024, с. 95].

Тема мистецтва органічно вплетена в сюжет роману «Я бачу, вас цікавить п'ятьма», адже тут є безліч відсилок до міфології, літератури та живопису, які увиразнюють детективний сюжет. Роман містить мистецький код та символіку, які допомагають в пошуках прихованого сенсу, підтвердженням чого є слова лікаря: «Мистецтвом треба цікавитися» [Павлюк 2024, с. 178]. У романі неодноразово наголошується на тому, що Андрій є недостатньо освіченою людиною, не цікавиться мистецтвом, і про це йому каже не тільки лікар, але й Чоловік у Червоному.

У потязі з Андрієм починають відбуватись загадкові події, і він вперше зустрічає демонів – незвичайну круглолицю дівчину в чернечому вбранні, в якій з рота пахне нудотно-кислими гнилими фруктами, та сліпого бармена у дзеркальних окулярах-крапельках, який напрочуд вміло керує червоним «ягуаром». Під час розмови між Андрієм, черницею та барменом з'ясовується, що бармен осліп, тому що обрав чорницю, запропоновану хлопчиком, на ім'я Славко (не Ієронім).

Також у потязі Андрій бачить здоровенного бурого кроля, що має кличку Хантер. Черниця з барменом годують тваринку сирію вовчою печінкою, і він залюбки їсть її та гарчить на Андрія. І. Павлюк, спроектувавши на кроля роль хижака, вдавшись до підміни понять, наштотує читача на думку, що зовнішність оманлива, і жертва зовсім несподівано може перебрати роль тирана. Кролик Хантер є символічним образом, уособленням Зла та Гніву, він кілька разів з'являється на сторінках роману в ролі домашнього улюбленця того чи іншого героя, виконуючи роль каталізатора зла – підштовхує своїх власників до скоєння злочину.

У потязі Андрій знайомиться з дівчиною, на ім'я Дора, на яку проєктується роль мудреця і спокусника водночас: вона дає головному героєві важливі підказки і пропонує взяти ключі від дверей, які відчиняти не можна. Відтак, Дора уподібнюється до героїні давньогрецького міфу – Пандори (їх імена теж суголосні), вона пропонує Андрієві ключі від метафоричної Скриньки Пандори, яку, згідно з міфом, в жодному разі не можна відчиняти, інакше на всіх людей у світі чекає безліч бід. Але Андрій все ж відкриває цю скриньку. Згідно з давньогрецьким міфом, Пандора отримала від богів у подарунок дивовижну амфору, яку їй було заборонено відкривати, однак «цікава Пандора потай зняла з посудини кришку, і розлетілися по всій землі ті біди, які були колись у ній закриті. Тільки одна Надія залишилася на дні величезної посудини» [Кун 2010, с. 89]. Таким чином, у романі І. Павлюка бачимо алюзію і на цей міф, адже Андрій повинен знайти дівчинку, на ім'я Надія, яка перебуває саме «на дні величезної посудини» – в катакомбах під містичним цукровим заводом.

Ще одним цікавим містичним образом, якого головний герой побачив у потязі, є «мідна жаба». Вона незмінний супутник кожного демонічного персонажа, що трапляється на шляху Андрія. У християнській традиції жаба постає як «нечиста істота», породження диявола, символ зла. В «Одкровенні» Іоанна згадується про появу з уст дракона, звіра та лжепророка трьох нечистих духів, подібних до жаб. «Мідна жаба» була в черниці, бармена, Дори та Чоловіка у Червоному, і це увиразнює приналежність цих героїв до світу демонів. Жаба, яку має черниця, є копією Емпуси – потвори з давньогрецької міфології, яка «заманивши хитрощами в нічний темряві людей у відлюдне місце, випиває всю кров і пожирає їх ще трепетне тіло» [Кун 2010, с. 22].

Вийшовши з потягу, Андрій не встигає на автобус, і потрапити до села Буськів Сад йому допомагає «довговолосий чоловік у плетеній шапочці й червоному шкіряному плащі» [Павлюк 2024, с. 130], Чоловік у Червоному. Загадковий незнайомиць знає ім'я й по батькові головного героя, здатен читати його думки й схильний до філософських роздумів. Він показує Андрієві своє поліційне посвідчення, на якому написано: «Генерал Баалюк Харитон Еребович. Начальник слідчого управління» [Павлюк 2024, с. 132]. Але коли здивований Андрій дивиться на документ вдруге, Баалюк вже не генерал, а майор.

Харитон Еребович є власником мікроавтобуса, вугільно-чорного «пежо», на якому «красувався облущений напис *Excursions en bateau – [...] «Екскурсії на човнах»*» [Павлюк 2024, с. 132]. Щоб потрапити у Буськів Сад, мікроавтобус повинен перетнути міст над річкою Туонь, яка «за легендами, кишить отруйними зміями. Тож, якщо зайти у воду, – відразу смерть» [Павлюк 2024, с. 147]. У фінській міфології Туоні (фін. Tuonela) – це царство мертвих або підземний світ. Відтак, чорний мікроавтобус стає алюзією на човен, який має перепливти через річку Стікс, а шофер Харитон набуває семантики

перевізника душ у потойбіччя Харона. Підсилює подібність сюжетної ситуації з давньогрецьким міфом пристрасть Баалюка до колекціонування монеток, подарованих його пасажирами (і за його словами, найчастіше покійниками): *«Лобове скло «тижика» по периметру було оздоблене вставленими монетками – наче хтось вклав сюди цілу колекцію»* [Павлюк 2024, с. 134]. Андрій Гайстер теж дарує Харитону гривневу монету і неусвідомлено сплачує за переїзд до селища Буськів Сад, яке має семантику потойбічного світу.

Серед монет, подарованих Харитону, Андрій знаходить давньогрецький обол (на якому викарбувана сова і профіль Афіни Паллади), і саме цю монету, на переконання Баалюка *«поклали в рота великому Олександрові Македонському, коли він на решті спустив дух»* [Павлюк 2024, с. 143]. Андрій скептично сприймає цю інформацію, так само, як і слова Харитона: *«Особисто я її діставав»* [Павлюк 2024, с. 143]. Хоча Харитон завуальовано говорить про свій вік і демонічну природу.

Ім'я Харитон співзвучне з іменем героя давньогрецького міфу, перевізника душ померлих у царство Аїда – Хароном. Його уявляли у подібі неохайного старого у брудному червоному плащі, з неприємним поглядом. За перевезення душ Харон вимагав платню. Аби не розгнівати перевізника, родичі померлого клали до рота небіжчика монетку. Вважали, що з безжальним Хароном неможливо було домовитись, і він перевозив душі тільки в один бік – у царство померлих: *«Суворий старий Харон, первізник душ померлих, не повезе через темні води Ахеронту жодної душі назад, туди, де яскраво світить сонце життя»* [Кун 2010, с. 21]. Суголосо з міфом, всі спроби Андрія втекти з селища Буськів Сад закінчувалися невдачею (смертю й поверненням назад). Образ Харона постає також в живописі й літературі нового часу. У Данте Аліг'єрі Харон – це біс, і в романі І. Павлюка часто зустрічаються алюзії на «Божественну комедію». Фразеологізм «піти до Харона» означає померти.

Обол, на якому викарбуваний профіль богині Афіни, Андрій тримав у руках, коли мікроавтобус проїжджав через міст над річкою Туонь. *«В синявій досвітній темряві спокійні води річки видавалися чорними. Андрій спробував було роздивитися протилежний берег, але той утопав у щільному тумані»* [Павлюк 2024, с. 147]. Коли ж авто перетнуло міст (метафоричну межу між світами) і заїхало в Буськів Сад, думки Андрія про смерть матеріалізувалися. Спочатку він побачив старий цукровий завод, на якому було скоєно багато убивств, і прийняв його за готичну церкву (ця перша помилка сприйняття навколишнього світу стає вихідною точкою наступних відкриттів героя), а потім на капот мікроавтобуса впала Галя, жінка, що намагалася здійснити самогубство. І саме в цей момент монета із профілем Афіни опинилася в Андрія в роті: *«Щось тверде, дзвякнувши об передні зуби, відлетіло в гортань і застрягло там, перекривши дихання»* [Павлюк 2024, с. 160]. Таким чином, на Андрія містично проєктується роль покійника, якому давні

греки клали обол під язик, *«це була плата демонові, який перевозить мерців через річку Стікс»* [Павлюк 2024, с. 143].

Важливе місце у міфопоетиці роману займає символіка власних назв. Прізвище Харитона «Баалюк» – це алюзія на Баала (або Ваала), семітського бога родючості, ім'я якого згадується у фразеологізмі «служити Ваалу», що означає гонитву за матеріальними благами. Християни вважали Баала прибічником диявола, одним зі старших демонів. Згідно з первинною версією, Баал міг перебувати в пеклі й за бажанням з'являтися у світі людей. Харитон Баалюк теж здатен мандрувати між світами.

В імені по батькові Харитона зашифровано ще один образ давньогрецької міфології – Ереб (дав.-гр. Ἔρεβος [Еребос]) – вічний Морок, п'тьма, темрява, одне з начал всесвіту, породження Хаосу; батько Ефіра та Гемери (Гесіод); підземне царство мороку, через яке душі померлих проходять в Аїд [Кун 2010, с. 11]. Отже, Харитон не випадково по батькові Еребович – він породження царства мороку, самої п'тьми. Водночас Баалюк інтелектуал, знається на філософії, мистецтві, релігії та літературі: багато цитує Данте Аліг'єрі, Євангеліє, Книгу буття, «Маленького принца». Проте Андрій не розуміє значення його слів та алегорій, він переконує себе й Харитона в тому, що Бога, пекла, любові не існує, людина керується лише інстинктами, а всі події є випадковими. Пригоди в Буськовому Саді згодом змінюють світогляд головного героя.

Вартим уваги є діалог між Андрієм Гайстером і Харитоном Баалюком, який відбувся після в'їзду головного героя до села Буськів Сад. Розмова персонажів яскраво відображає філософський підтекст роману, є метафоричним ключем до містичної складової сюжету:

– Скажу так: мене цікавить п'тьма. І вас, я бачу, теж – якщо обрали роботу копатися в людських пороках.

– Оце ви закрутили... – не уважно відповів Андрій. – Я не ставлюся до цього аж так пофілософському.

– Не має значення, як до цього ставитеся ви, – зітхнувши, прорік Харитон. – Важливо, що з цього приводу думає вона!

– Думає хто?

– Якщо ви цікавитеся п'тьмою, то і п'тьма, безсумнівно, цікавиться вами! – загадково проказав Харитон.

– Це Ніцше?

– Це ви. Остерігайтеся перетворитися на чудовисько, якщо б'єтеся з ними, – оце вже Ніцше. І теж – про вас [Павлюк 2024, с. 153].

Важливою в цьому діалозі є метафоричність та алегорія, яка криється в словах Харитона, він завуальовано натякає на сутність п'тьми, що існує в душах людей.

У романі є декілька згадок про так званого «короля жахів» Стівена Кінга. Андрій Гайстер, приїхавши в Буськів Сад, поселяється в готелі під назвою «Сяйво», яка аналогічна назві роману С. Кінга, написаного у жанрі психологічного трилеру та

готичної прози. На окрему увагу заслуговує «тека», образ якої перегукується із ще одним романом С. Кінга «Необхідні речі». Тека постає символом «забороненого плоду», абсолютної спокуси. Упродовж розвитку подій у романі І. Павлюка вона потрапляла то до одного персонажа, то до іншого, і кожному пропонувала різні спокуси, саме те, чого потребувала людина або чим була одержима. Так, Андрієві тека допомагала з розслідуванням вбивства, він знаходив в ній все нові і нові деталі злочину, який скоїв Звір. Слідчому Суботі тека надає інформацію про життя мешканців села, яку вони хотіли б приховати. Так слідчий дізнається секрети людей і шантажує їх, вимагаючи матеріальну вигоду (і не тільки) за збереження їх таємниці. Пожежнику Захару тека підсуває оголошення про те, як можна вигідно продати двигун від єдиної в Буськовому Саді пожежної машини, через що спочатку немає змоги вчасно загасити вогонь в домі його брата, а згодом в самій «гієні вогнених». Арсену, підпічному сільського голови, тека постійно підкидає нові докази зради його дружини. І ревнивий чоловік, гнів якого підсилений ще й впливом домашнього кролика Хантера, вбиває коханців своєї жінки.

Оксі, дружині Арсена, тека знову і знову нагадує про скоєний злочин – вона залишила на холоді власну новонароджену дитину, а зараз намагається знову завагітніти від кожного чоловіка, що їй трапляється, адже сам Арсен не може мати дітей. Таким чином, тека розвиває гріх кожного персонажа (що стає її власником), підкуповує його та змушує скоювати нові злочини. І після того, як герої вже не витримують спокус теки, приходять Харитон і пропонує забрати її, а платою за це має стати скоєння ще одного невеличкого гріха, наслідки якого згодом стануть жахливими. Натомість героям обіцяє таке бажане забуття власних гріхів.

Тема гріха, а точніше семи смертних гріхів, прослідковується протягом усього сюжету роману «Я бачу, вас цікавить п'ятьма». Дуже часто згадується число 7. І, виходячи з концепції Харитона, що треба цікавитись мистецтвом (очевидно, для розшифрування містичних явищ), варто згадати ще одну відому картину Ієроніма Босха – «Сім смертних гріхів», якими постають на ній лінь (байдужість), ненажерливість, хтивість, гордіня, гнів, заздрість, жадібність. Кожен з цих гріхів притаманний світогляду якогось із персонажів. Байдужість – це головна проблема Андрія, який постійно вагається, розслідуючи вбивство Христини та зникнення Надійки. Байдужість також є гріхом всіх мешканців селища Буськів Сад, адже ніхто не шукає Надійку, не перевіряє катакомб цукрового заводу, всі одразу забувають про злочин. Мер Павло Борисович одержимий жадібністю, адже в богах забутому селі він ласує фруктами, а у власному гаражі тримає безліч речей, нажитих за часи свого правління, хоча ці речі йому не потрібні, він просто нагромаджує їх. Гріхом пожежника Захара є заздрість, він заздрить статкам рідного брата і, щоб розбагатіти, продає двигун сільської пожежної машини. Слідчий Субота одержимий ненажерливістю: йому завжди всьо-

го мало, він хоче більше грошей, більше інформації про мешканців та їх гріхи, а також більших винагород за приховування цієї інформації. Хтивість керує життям медсестри Оксани (Оксі), яка зраджує своєму чоловіку з різними коханцями. Гріхом Арсена, чоловіка Оксі, є гнів: він жорстоко вбиває коханців дружини. Крім цього, Арсен, як і його домашній улюбленець Хантер, їсть сире м'ясо, від чого його злість ще більше зростає. Це своєрідна метафора поглинання/знищення жертви: сире м'ясо – символічний образ коханців його дружини та отриманих ними тілесних утіх. І нарешті гордіня, це – головний гріх Звіра, адже він все життя шукає визнання, у дитинстві від батьків, у дорослому житті від мешканців Буськового Саду. Він вирішує вбити медсестру Христину, образившись на її буцімто зневажливе ставлення до нього.

На концепцію семи смертних гріхів натякає і Харитон: «А що, як я скажу, що причин, через які люди коять зло, всього лише сім? [...] Ні більше, ні менше! Сім – от і вся ваша «ціла наука!»» [Павлюк 2024, с. 152].

Селище Буськів Сад, на вивісі якого не світиться літера «с», тобто «Буськів Ад», уособлює пекло, згідно з фінською міфологією – місце, в якому кожен його житель знову і знову проживає найгірший сценарій свого життя. Так і тут – все відбувається по колу, а мешканці кожного разу забувають про події минулого. Сам Буськів Сад є художньою проєкцією саду земних насолод, жителі якого несуть відповідальність за скоєні гріхи, а тому знову і знову проживають найстрашніші події, відмовившись від божественного порядку. Цікавим є також той факт, що в селищі немає кладовища, адже воно і не потрібне – всі померлі воскресають, щоб безкоштовно проживати своє страшне й беззмістовне життя. Додатковим підтвердженням того, що події роману відбуваються в пеклі, є слова Харитона, де він звертається до Сатани, так само як і в сьомій пісні «Пекла» Данте: «*Pape Satan! Pape Satan aleppe!*».

Сам Андрій проживає повернення до пекла вісім разів, і сім з них (як і кількість номерів в готелі) уособлюють кожен з гріхів, про що розповідає Харитон: «*Давай разом, – запропонував Харитон і вийняв шість ключів від номерів у «Сяйві», які бозна-звідки в нього взялися. – Перше: тебе вбив Арсен, даруй. Не варто було спати з його благовірною, поки він був живий. Друге: Галя відкрила у квартирі газ. У тебе опустилися руки, ти сів у автобус, а на середині мосту – помер, як і належить всім, хто намагається перетнути річку без монети під язиком. Третє: ти занадто рано підібрався до Звіра, й він зарізав тебе просто в номері. Четверте: ти обачно сів на зворотній автобус просто у день прибуття. Йі щасливо доїхав рівно до середини мосту. П'яте: ледь не збожеволів, ганяючись за людиною з намальованим обличчям. Украв Суботин «опель», щоб дістатися до обласного центру. Шосте: дуже сильно розсердився на медсестру Ксенію. Добре, хоч не удушив. Пішов серед ночі пішки, надіючись на попутні авто» [Павлюк 2024, с. 565].*

Під час розкриття особи Звіра, важливу роль виконує несподівана художня деталь – збірка анекдотів, знайдена в його кімнаті. Кожен анекдот ретельно вивчений, до нього додані нотатки та пояснення, адже серійні вбивці завжди психічно неврівноважені, мають різні відхилення, не вміють жартувати, не мають почуття гумору. Тому Звіру доводилось досліджувати жарти, вчити їх напам'ять та випробовувати на інших мешканцях.

Містичним є образ цукрового заводу, йому притаманні риси жорстокого, кровожерливого бога, служителем якого постає Звір: «Гирло однієї із труб, що вели в каменярню, було перекрите величезним вентилятором. Звір припав до нього, зосереджено і жадібно вдихаючи повітря. На кожному оберті вентилятор видавав жалібне «вззззмм-вззззммвззззмм»... Звір ставав схожий на великого птаха чи ангела. Навіть дужче на ангела... Якби не кров. Звір був заляпаний нею весь, від великої червоної ляпки на животі аж до бісеру дрібних крапель на чолі та вилицях.» [Павлюк 2024, с. 56].

Також І. Павлюк неодноразово наголошує на «тваринних» інстинктах мешканців села, не тільки самого Звіра, змальовує їх примітивне, неусвідомлене буття, підпорядковане тваринним інстинктам. Таким чином, однією з ключових фраз роману є: «По-справжньому вовчі гріхи радше за все властиві найпаршивішим вівцям» [Павлюк 2024, с. 516].

Маркером помилки і гріха головного героя є людина з намальованим обличчям. Кожного разу, коли Андрій піддається байдужості (це його найбільший гріх), він бачить людину з намальованим обличчям. Згодом виявиться, що ця людина – він сам, просто з минулих кіл життя. Проте, наприкінці твору, коли Андрій чітко усвідомив бажання врятувати власну душу і дівчинку Надію, він проголошує: «Моє обличчя більше не намальоване» [16, с. 606]. Це символізує психологічний розвиток героя, його ініціацію: замість сумнівів та байдужості постають мужні вчинки та тверда віра в порятунок особливої дівчинки.

Роман І. Павлюка «Я бачу, вас цікавить п'ятьма» є взірцем сучасної української прози, адаптованої до реалій XXI століття та розрахований на читача-інтелектуала. У творі порушено ряд морально-етичних проблем: боротьба добра і зла, проблема вибору, відповідальність за власні вчинки, злочину і кари, тема спокути й очищення від гріхів.

Тож, на прикладі історії головного героя Андрія ми бачимо, як важливо обрати правильний шлях

у житті. Історії мешканців села Буськів Сад засвідчують важливість найменшого вибору: на перший погляд, дрібні негідні вчинки ні на що не впливають, не є загрозою, але в кінцевому підсумку вони можуть призвести до великої катастрофи. Адже від вибору однієї людини може залежати не лише її власна доля, а й доля колективу, інколи й цілого світу.

У романі «Я бачу, вас цікавить п'ятьма» автор зосередився на проблемі психологічної травми, деградації особистості, відповідальності за кожен вибір та вчинок. Головний герой твору Андрій шукає шлях до спасіння та цілення, долає власні слабкості. Відтак, психологія та світогляд героя трансформуються, він відкриває свій прихований потенціал, тікає з пекла постійних реінкарнацій, і йому все ж таки вдається врятувати Надію.

Водночас роман «Я бачу, вас цікавить п'ятьма» можна розглядати не тільки як містичну історію, але й як напружений психологічний трилер з детективною складовою, де головний персонаж розшукує вбивцю – Звіра. Письменник пропонує читачеві альтернативу: вірити або ж не вірити у містику. Деякі події, що стаються з Андрієм Гайстером, можна трактувати як сон, марення під час його перебування в комі. І. Павлюк залишає кінцівку відкритою, і читач повинен сам вирішити, чи відбувалися описані в романі містичні події насправді, чи це лише витвір уяви, сновидіння головного героя.

Висновки. Отже, І. Павлюку вдалося цікаво переосмислити різні містичні, міфологічні та релігійні образи у романі «Я знаю, вас цікавить п'ятьма». Ми бачимо новітню інтерпретацію демонологічних образів, грецьких міфів про подорож героя в пекло, художню авторську модель уявлень про демонів, рай, пекло, гріхи та саму П'ятьму. Письменник наголошує, що навіть найважчі часи можна пережити з щирою вірою та надією в серці (невипадково зниклу дівчинку, яку розшукує Андрій, звали Надійка). Також у романі є ряд символічних імен та назв: Баалок (Баал) Харитон (Харон) Еребович (Ереб), Дора (Пандора), Буськів Сад (Буськів Ад), вони є важливими сюжетотворчими елементами, що розкривають тему твору.

Ілларіон Павлюк у романі «Я бачу, вас цікавить п'ятьма» використав значну кількість символічних образів, містичних прийомів, алюзій на давню міфологію та релігійні уявлення про потойбічний світ. У творі переплелися психологізм, детективна інтрига, фаталізм, метафоричність, і це робить сюжет напруженим, непередбачуваним, цікавим та глибоким.

Література

1. Вещикова О. Наративні стратегії в романі Ілларіона Павлюка «Білий Попіл». *Studia ukrainica Posnaniensia*. 2021. ol. IX/1. pp. 121–130.
2. Гонюк О., Шаф О. Жанрово-стильові особливості роману І. Павлюка «Білий попіл». *Закарпатські філологічні студії*. Ужгород: Видавничий дім «Гельветика». 2022. Т.1, Вип. 24. С. 183–189.
3. Костишак І. Містичні образи та мотиви в романі Ілларіона Павлюка «Я бачу, вас цікавить п'ятьма». *Матеріали студентських наукових читань: зб. наук. праць*. 2024. Вип. 12. С. 89–94.
4. Кун М.А. Легенди і міфи Давньої Греції. Київ: Видавничий центр «Академія», 2010. 448 с.
5. Остапова Л. Алюзія та містика Ілларіона Павлюка: постмодерний роман як інтелектуальна гра. *Філологічні студії та перекладознавчий дискурс* (м. Івано-Франківськ, 14 березня 2024 року). Івано-Франківськ: Редакційно-видавничий відділ ЗВО «Університет Короля Данила», 2024. С. 93–96.

6. Павлюк І. Я бачу, вас цікавить п'ятьма. Львів: Видавництво Старого Лева, 2024. 664 с.
7. Данте Аліг'єрі. Божественна комедія. Пекло. Переклад Є. Дроб'язка. Харків: Фоліо, 2023. 512 с.
8. Савонова Г. Алюзії в романі І. Павлюка «Я бачу вас цікавить п'ятьма». *Міжнародні наукові інтернет-конференції*. 2024. URL: <https://www.economy-confer.com.ua/full-article/5404>
9. Самойлова П. Байдушність – вада суспільства (на прикладі книги «Я бачу, вас цікавить п'ятьма» І. Павлюка). Соціальні та гуманітарні технології: філософсько-освітній аспект: *Матеріали X міжнародної науково-теоретичної конференції*. Черкаси: ЧДТУ, 2024. С. 79–81.
10. Фернос Ю.І. Прецедентні та фонові назви в онімному просторі роману Іларіона Павлюка «Я бачу, Вас цікавить п'ятьма». *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія Філологія*. 2021. Том 1. № 45 С. 470 – 476.
11. Cirlot J.E. A dictionary of symbols. Second Edition / Translated from the Spanish by Jack Sage. London: Taylor & Francis e-Library. 2001. 451 p.

References

1. Veshchukova O. (2021) Naratyvni stratehii v romani Illariona Pavliuka «Bilyi Popil» [Narrative Strategies in Illarion Pavliuk's Novel "White Ashes"]. *Studia ukrainica Posnaniensia*. 2021.ol. IX/1. pp. 121–130 [in Ukrainian].
2. Honiuk O., Shaf O. (2022) Zhanrovo-stylovi osoblyvosti romanu I. Pavliuka «Bilyi popil» [The Genre-Style Features in the Novel by I. Pavlyuk "White Ashes"]. *Zakarpatski filolohichni studii*. Uzhhorod: VD «Helvetyka». T.1, Vyp. 24. S. 183–189 [in Ukrainian].
3. Kostyshak I. (2024) Mistychni obrazy ta motyvy v romani Illariona Pavliuka «Ja bachu, vas tsikavyt pitma» [Mystical Images and Motifs in Ilarion Pavliuk's Novel "I See You Are Interested in Darkness"]. *Materialy studentskykh naukovykh chytan: zb. nauk. prats*. Vyp. 12. S. 89–94 [in Ukrainian].
4. Kun M.A. (2010) Lehendy i mify Davnoi Hretsii [Legends and Myths of Ancient Greece]. Kyiv: Vydavnychiy tsentr «Akademiia», 2010. 448 s. [in Ukrainian].
5. Ostapova L. (2024) Aliuziia ta mistyka Illariona Pavliuka: postmodernyi roman yak intelektualna hra [Allusion and Mysticism of Illarion Pavlyuk: Postmodern Novel as an Intellectual Game]. *Filolohichni studii ta perekladoznavchyi dyskurs* (m. Ivano-Frankivsk, 14 bereznia 2024 roku). Ivano-Frankivsk: Redaktsiino-vydavnychiy viddil ZVO «Universytet Korolia Danyla». S. 93–96 [in Ukrainian].
6. Pavliuk I. (2024) Ya bachu, vas tsikavyt pitma [I See You Are Interested in Darkness]. Lviv: Vydavnytstvo Staroho Leva, 2024. 664 s. [in Ukrainian].
7. Dante Alighieri (2023) Bozhestvenna komediia. Peklo [Divine Comedy. Hell]. Pereklad Ye. Drobiazka. Kharkiv: Folio. 512 s. [in Ukrainian].
8. Savonova H. (2024) Aliuzii v romani I. Pavliuka «Ja bachu vas tsikavyt pitma» [Allusions in I. Pavliuk's Novel "I See You Are Interested in Darkness"]. *Mizhnarodni naukovy internet-konferentsii*. URL: <https://www.economy-confer.com.ua/full-article/5404> [in Ukrainian].
9. Samoilova P. (2024) Baiduzhist – vada suspilstva (na prykladi knyhy «Ya bachu, vas tsikavyt pitma» I. Pavliuka) [Indifference is a Flaw of Society (on the Example of the Book "I See You Are Interested in Darkness" by I. Pavlyuk)]. *Sotsialni ta humanitarni tekhnolohii: filosofovsko-osvitniy aspekt: Materialy Kh mizhnarodnoi naukovy-teoretychnoi konferentsii*. Cherkasy: ChDTU. S. 79–81 [in Ukrainian].
10. Fernos Yu. I. (2021) Pretsedentni ta fonovi nazvy v onimnomu prostori romanu Illariona Pavliuka «Ya bachu, vas tsikavyt pitma» [Precedent and Background Names in the Onym Space of the Novel "I See You Are Interested in Darkness" by Illarion Pavliuk]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu. Seriya Filolohiia*. 2021. Tom 1. № 45 S. 470–476 [in Ukrainian].
11. Cirlot J. E. (2001) A Dictionary of Symbols. Second Edition / Translated from the Spanish by Jack Sage. London: Taylor & Francis e-Library. 451 p. [in English].

MYSTICISM OF ILLARION PAVLYUK'S NOVEL "I SEE YOU ARE INTERESTED IN DARKNESS"

Abstract. Illarion Pavlyuk's novel "I see you are interested in darkness" (2020), which combines the genre features of fantasy, psychological thriller, detective, and bizarre prose, is a vivid example of contemporary Ukrainian literature, immersing the reader in the world of mysticism and mythology. The article aims to analyze the mythological images and motifs of I. Pavlyuk's novel "I see you are interested in darkness" reveals the specifics of the author's rethinking of folk ideas about the afterlife, death, demons, and spirits and finds out their role in realizing the main idea of the work. The events of the novel take place in a metaphorical plane – in the village of Buskiv Sad (but there is no letter 's' on the sign, i.e., it is 'Buskiv Ad (Hell), which is an artistic model of hell in the context of Finnish mythology: it is a place where every person lives the worst scenario of their life time and time again, resurrecting after death. At the same time, the villagers forget about past events each time. Buskiv Sad can be interpreted as an artistic projection of a garden of earthly pleasures, whose inhabitants are responsible for their sins and relive the worst events repeatedly, abandoning the divine order. The characteristic feature of the novel "I see you are interested in darkness" is intertextuality: the writer skillfully weaves references to famous literary and artistic works, masterpieces of painting into the canvas of his work, and they are, at the same time, codes for deciphering the mythopoetics of the work. The novel "I see you are interested in darkness" contains allusions to Hieronymus Bosch's "The Garden of Earthly Delights" and "The Seven Deadly Sins", Dante Alighieri's "The Divine Comedy", Stephen King's novels, ancient Greek

mythology, and Finnish folk beliefs about the afterlife. The symbolism of the number seven plays an essential role in the novel (the idea of seven sins). The novel's protagonist, Andriy Haister, seeks salvation and healing, investigates a murder, and lives through different life scenarios seven times. The writer delves into the psychology of his characters, vividly depicting the inner struggle and choice that each of them must make. In the novel "I see you are interested in darkness" the author focuses on the problem of psychological trauma, personality degradation, and responsibility for every choice and action. I. Pavliuk managed to rethink various mystical, mythological, and religious images interestingly: Charon (Chariton), Ereb (Erebovych), Baal (Baaluk), Pandora (Dora), a frog (afterlife and evil), Hunter the rabbit (a symbol of anger and aggression). When modeling the novel's artistic space, the writer used the motifs of Greek myths about the journey of the human soul to hell, apocryphal legends about heaven and hell, and folk beliefs about demons, sin, and the personification of evil. The novel asserts that people can survive even the most difficult times with sincere faith and hope in their hearts (it is no coincidence that the missing girl sought by Andriy is named Nadiya). The novel raises several moral and ethical issues: the struggle between good and evil, the problem of choice, responsibility for one's actions, crime, punishment, and the theme of atonement and purification from sins. Such elements of poetics as psychologism, detective intrigue, fatalism, and metaphors make the novel's plot tense, unpredictable, engaging, and deep.

Keywords: Illarion Pavlyuk, allusion, mystical images, conceptual metaphor, contemporary Ukrainian literature, fantasy, mythology, mysticism, symbol.

© Тиховська О., 2024 р.; © Цвіклінський М., 2024 р.

Оксана Тиховська – доктор філологічних наук, професор кафедри української літератури Ужгородського національного університету, Ужгород, Україна; oksana.tykhovska@uzhnu.edu.ua; <https://orcid.org/0000-0003-4663-5960>

Oksana Tykhovska – Doctor of Philology, Professor of the Ukrainian Literature Department, Uzhhorod National University, Uzhhorod, Ukraine; oksana.tykhovska@uzhnu.edu.ua; <https://orcid.org/0000-0003-4663-5960>

Михайло Цвіклінський – аспірант кафедри української літератури Ужгородського національного університету, Ужгород, Україна; mykhailo.tsviklinskyi@uzhnu.edu.ua; <https://orcid.org/0009-0003-5658-0884>

Mykhailo Tsviklinskyi – postgraduate of the Ukrainian Literature Department, Uzhhorod National University, Uzhhorod, Ukraine; mykhailo.tsviklinskyi@uzhnu.edu.ua; <https://orcid.org/0009-0003-5658-0884>

ЛІТЕРАТУРНА КРИТИКА В ЖУРНАЛІ «НАША ЗЕМЛЯ»

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 2 (52)

УДК 82.0:821.161.2.09(477.87)

DOI: 10.24144/2663-6840/2024.2(52).239-247

Ференц Н. Літературна критика в журналі «Наша земля»; кількість бібліографічних джерел – 25; мова українська.

Анотація. У статті розглядаються проблематика, жанрові особливості літературної критики на сторінках журналу «Наша земля». Акцентується, що журнал стояв на соборницьких позиціях, відстоював думку, що Закарпаття – частина української землі, закарпатці є українцями, боролися проти денаціоналізації. Автори літературно-критичних статей постійно наголошували на історичній спільності населення з обох боків Карпат, виступали проти чехізації, русифікації, так званого русинства, підтримуваного окупаційною владою, відстоювали українську мову, пропагували українську культуру, вели полеміку з антиукраїнськими виданнями. Внесок журналу у відродження української культури важко переоцінити. Журнал пропагував твори класиків української літератури Т. Шевченка, І. Франка, Лесі Українки, М. Коцюбинського, які будили національну свідомість, наголошував, що усі вони представники українського народу, частиною якого є і Закарпаття. Журнал друкував твори, які не могли в той час бути надрукованими в Радянській Україні, маємо на увазі вірші П. Тичини «Шовіністичне», «І буде так», «Зразу ж за селом». Найбільш поширеними жанрами літературної критики журналу «Наша земля» були літературно-критичні огляди, ювілейні статті, літературні портрети, звітні репортажі, в яких описувалися обставини, хід культурних заходів, присвячених видатним митцям і подіям, інформаційні повідомлення з короткими анотаціями. Літературну критику у журналі найчастіше представляли Августин Крук і Василь Гренджа-Донський. Журнал публікував статті відомих українських літературознавців із інших областей України. У статті зазначено, що певне уявлення про художню літературу і її критичне сприйняття дають постійні рубрики «Нашої землі» «Літературно-художня хроніка», «По Підкарпатті», «З радянської України». Слід наголосити, що рівень тогочасної літературної критики журналу поступається рівню самої літератури.

Ключові слова: А. Крук, В. Гренджа-Донський, О. Духнович, Т. Шевченко, критика.

Формулювання проблеми. Особливості літературної критики у журналі «Наша земля» не були об'єктом окремих наукових досліджень. Дослідники творчості В. Гренджі-Донського згадують журнал, однак літературно-критичні статті не аналізують.

Аналіз досліджень. Літературній критиці журналу «Наша земля» не поталанило на дослідників. Мусимо зазначити, що сама критика не має великих здобутків, однак те, що з'явилося на сторінках журналу заслуговує на увагу. Окремі літературно-критичні статті журналу були предметом аналізу Н. Ференц. Маємо на увазі статті «В. Гренджа-Донський як редактор журналу «Наша земля», «Я в «Нашу землю» вложив свою душу», «Духнович на сторінках журналу «Наша земля», «Роль журналу «Наша земля» в утвердженні української національної ідеї», «Роль журналу «Наша земля» в боротьбі за соборність України». Про роль і значення журналу писав О. Мишанич, який назвав його найкращим виданням на Закарпатті до радянської влади.

Мета статті – розкрити особливості літературної критики журналу «Наша земля».

Методи та методика дослідження. Серед методів, за допомогою яких розкрито поставлену проблему, виокремлено культурно-історичний, текстологічний і аксіологічний.

Виклад основного матеріалу. Сьогодні важко сказати, де з'явилася ініціатива видавати журнал – у радянській Україні чи в Чехословацькій компартії. Влітку 1926 року, у Перечині над програмою журналу працювала спеціальна комісія. Відомо, що комісар УРСР Микола Скрипник обіцяв замовити 500 примірників видання для радянської України. Про це В. Гренджа-Донський дізнався від Антона Дівни-

ча і співробітника кафедри з національного питання Українського інституту марксизму Олександра Бадана, які згодилися бути закулісними редакторами й коректорами журналу. Вони походили з Галичини і не мали чехословацького громадянства.

Ідея мати власний журнал захопила В. Гренджу-Донського, який сподівався, що таке видання сприятиме українізації Закарпаття, а вона була для нього найважливішою справою. Він погодився бути редактором журналу, вніс пропозицію назвати його «Українська земля», однак на території Чехословаччини не могло бути мови про «Українську землю». Намагання В. Гренджі-Донського апелювати, що з'явилися «Русская земля», «Русский край», чому на тих самих правах заборонено видавати «Українську землю», не мало успіху. З тяжкою бідою влада дозволила назву «Наша земля».

Проблема з назвою затримала вихід журналу, який мав з'явитися у листопаді 1926 року, він побачив світ у лютому 1927 року, останній номер вийшов у січні 1929 року.

У першому номері журналу чітко визначені його завдання: організація опору денаціоналізаційних стремлень, утвердження нашої національної і культурної єдності з усім українським народом.

Одним із найпоспідовніших захисників української культури і найкваліфікованішим критиком був Августин Крук (псевдонім Антона Дівнича). Його публікації відзначаються глибоким знанням літератури Закарпаття і турботою про її майбутнє. Він добре розумів важливу роль українського слова, української книжки в умовах національних і державницьких змагань народу. У статті «Ювілейний подарунок» А. Крук обурювався так званім пода-

рунком чехословацької влади, яка влаштувала низку свят з приводу десятирічного існування і зробила книжковий подарунок сільським бібліотекам, більшість книжок були російськомовними. Серед них твори О. Пушкіна, Л. Толстого, А. Чехова, М. Лермонтова, Ф. Достоевського, О. Островського. Критик питає: «Де ж твори Квітки, Шевченка, Куліша, Вовчка, Глібова, Нечуя-Левицького, гуцульського письменника Федьковича, Мирного, Грінченка, Тобілевича, Франка, Кобилянської, Стефаника, Олеса, Чупринки, Винниченка – не кажучи вже про десятки інших, далеко цікавіших підкарпатським сільським читачам за руських (російських) авторів, котрим не тільки мови, але й змісту сільські читачі не зрозуміють [Крук 1928, ч. 5, с. 2]. Українських книжок, констатує А. Крук, немає навіть п'яти, писаних фонетикою. Він заявляє, що закарпатці мають право знайомитися з російською літературою, але це не має робитися за рахунок української, ба навіть із виключенням української. До того ж твори із світової літератури теж подані російською, хоча є переклади тих самих творів українською мовою. Отже, робить висновок А. Крук, всюди, куди не повернешся, натрапляєш на «руський дух». З цього подвійного подарунку, стверджує А. Крук, є лише одна користь: «несвідомі дістануть в руки руську (російську) книжку й переконаються, що тої мови не розуміють» [Крук 1928, ч. 5, с. 2]. Критик вважає, що у зв'язку з тим, що уряд веде «русифікаторсько-чехізаційну політику», яку свідомо чи не свідомо підтримує інтелігенція, селянство повинно вимагати закуплення на 300 руських книжок 600 українських. Він застерігає не потішатися фразою «не з'їли нас мадяри, то й інші полонять зуби.. Бо чехізація піде вдесятеро скорше, чим ішла мадяризація» [Крук Ч. 5, с. 2].

Значну увагу приділяв А. Крук постаті О. Духновича. До 125 річниця з дня народження письменника він опублікував статтю «Александр Духнович». Серед заслуг О. Духновича А. Крук називає підручник, високу оцінку дає «Книжиці читальній для починаючих» (1847), яка своїм змістом переважила навіть галицькі букварі. Нагадує, що й за цю книжечку був переслідуваний і раз мадярськими повстанцями арештований [Крук Ч. 4, с. 1].

Заслугою О. Духновича А. Крук вважає відкриття шкіл, налагодження зв'язків із Галичиною, ідею адміністративної злуки Руси Угорської з галицькими русинами. Однак плідна діяльність О. Духновича на полі народної освіти була, як зазначає А. Крук, короткою, згодом він «наплутав стільки, що сам обернув у нівець всю свою працю, сам став сіяти зневіру та врешті підпав під вплив мадяризації» [Крук 1928, ч. 4, с. 1].

Аналізуючи статті О. Духновича, присвячені питанням мови, А. Крук прослідковує кардинальні зміни у його поглядах. Він покликається на статтю О. Духновича, опубліковану у віденському «Вѣстнику для Русинов Австрийской Державы» (1850), в якій той зізнається, що турбується про мову карпато чи бескидо-руську, якою порушуються народи Галичини і Угорщини, котра «ще безь

украшеної, якъ проста художна невинна дѣвочка», але задержала ще чистоту «словесно-русского языка» О. Духновича\ закликає прикрасити її «пестрими косицями, бервинковими вѣночками», остерігатися, щобъ в самому оукрашені не безобразити важную лѣпоту ей чуждыми, иностранными барвами, пожичеными и взаємъ бранными оукрашеніями оздобляти прегрѣшиме... Має она множество драгоценныхъ бисерей, своими довольно зайдеся, только ихъ ржи очистити потребно буде» [Крук 1928, № 4, с. 1–2].

Однак трохи пізніше, в тому ж таки 1850 році, зазначає А. Крук, у статті «О словесномъ Русинов совокупленіи», О. Духнович вимагає церковно-слов'янської мови, радить її прибрати квітами з народної мови, яка буде годитися для церковно-слов'янської. На захист «мертвої церковно-слов'янської мови», відзначає А. Крук, О. Духнович виступив і у «Вѣстнику» (1850), а до народної мови почав ставитися відверто вороже. Коли в 1852 році з'явилася поема Антіна Могильницького «Скит Манявський», написана народною мовою, О. Духнович назвав її автора назадником, горнодушником. Його обурювала народна мова і народна граматики. А. Крук підтверджує це словами О. Духновича: «Якій то языкъ? Якая граматики? ... Нам двигати языкъ из пороха сельской грубости, не оутоптати въ грязи фразеології мужиков» [Крук 1928, ч. 4, с. 2]. Але три роки тому назад, згадує А. Крук, цією мовою О. Духнович написав п'єсу «Добродѣтель превышаетъ богатство». Народною мовою підготував підручник «Сокращенная грамматика письменного русского языка», але за його згодою книжка була перероблена ... на російську граматику.

Усю, за словами А. Крука, «лють», що набралася «в нього на народовців», О. Духнович вилив на народну мову, «коли «Зоря Галицька» і віденський «Вѣстник» почали друкувати народною мовою». Народну мову він назвав безправною, простою служанкою, беззбучною, «валяющоюся по корчмамъ и по вольнымъ домамъ». А. Крук заявив, що в жодного народу не можна зустріти такої зневаги до народної мови, «ще унікат безпримірний і ніде неможливий. Це одно повинно вистарчити цілковито, щоби кожний, хто дійсно шанує свою мову, а тим і свою національність, витер із своєї пам'яті ім'я Духновича» [Крук 1928, ч. 4, с. 2]. Духнович, зазначає А. Крук, пропагував російську мову, хоч її не знав, «до смерти не навчився», вона була чужа закарпатській інтелігенції і сприяла наступу мадяризації. А. Крук поділяє думку І. Франка, що О. Духнович був чоловіком «без сумніву доброї волі, але невлічимо запутаним у мовній і політичній доктрині». Особливо обурився критик ставленням О. Духновича до української літератури, в якій він не побачив «доброго вкуса» і рекомендацією «Призначити її для корчми «Грицеви и Иванови», щоб посміявся, нареготался, але не образився» [Крук 1928, ч. 5, с. 3].

Негативне ставлення О. Духновича до народної мови, зазначав А. Крук, «знівечило його добрі заміри в справі піднесення освоїти серед народу,

довело інтелігенцію до зневіри, він сам спричинився до усунення гальм мадяризації ... став прапорним мужем з одного боку русинств ... а з другого боку явного русофільства під проводом общества його імені» [Крук Ч. 4, с. 4].

На думку А. Крука, О. Духнович настільки перестарілий, що сьогодні його майже ніхто не читає. Поетичні твори О. Духновича рідко кому цікаві своїм змістом, до того писані страшною мертвою мовою, а п'єса «Добродітель» має примітивну композицію, вона несценічна. Погляди О. Духновича на театр А. Крук називає застарілими.

Наприкінці статті А. Крук знову повертається до питання ставлення О. Духновича до народної мови, заявляє, що ми не можемо «бити поклони перед людиною, що так безмірно образила нашу найбільшу святість: нашу народню мову» і відкинути і висунутого за допомогою чехізаторів «генія й великана». За «нечуванні» зневаги народної літератури, за пропагування «салонної», чужої нам російської мови – ми сьогодні кінчаємо на все з Духновичем, «відступаємо його салонам його теперішніх наслідників» [Крук Ч. 4, с. 4].

Критикує А. Крук пісню О. Духновича «Я русин был», називає її шкідливою, бо чеським імперіалістам тільки того треба, «щоби ми не почували себе українцями». Він закликає визволитися «зовсім від всякого впливу Духновича» [Крук Ч. 4, с. 4].

У статті «Будуймо на порожні! (Думки про підкарпатську літературу)» А. Крук заявляв, що О. Духнович «іронією долі став прапорним мужем і народовців, і русофілів», автохтонні патріоти, підкарпатські інтелігенти не знають таких геніїв, як Духнович, Павлович, Фенцик, а «про народ нема що казати», їх твори (зміст, мова) писані незрозумілою мовою: церковнослов'янською або «великорусською». Народ, стверджує критик, не розуміє творів О. Духновича, і коли б не два вірші «Я русин был» і «Подкарпатські Русини», «що стали гімнами, тоді й він, як всі інші поети та письменники, попав би в забуття». До речі, А. Крук поділяє думку В. Бирчака, що вірш «Я русин был» має перш за все лише історичне значення, він не витримує критики «з погляду поетичної ритміки, не кажучи вже про мову» [Крук 1928, № 1, с. 15]. Він називає твори Духновича, Павловича, Кралицького, Гомічкова, Фенчика, Попрадова, Матяцкова забутою літературою, «архівним матеріалом», стверджує, що цими творами ніхто не цікавиться, їх не варто перевидавати. Укладачі шкільних читанок, вміщуючи твори цих письменників поруч із творами українських письменників, «роблять добру послугу», бо твори підкарпатських письменників «представляються дуже не відродно», і читач має можливість порівняти твір, написаний язичієм і народною мовою. А. Крук цитує вірші О. Духновича «М'сяц» і чотирнадцятирічної Марійки Вурсти. Він уникає детальних коментарів, не порівнює цитовані твори, сподівається, що читачам більше сподобається твір молоді авторки, мелодійний, написаний народною мовою.

А. Крук стверджує, що літературний дорожок «Закарпаття до першої світової війни» дуже маленький або навіть жадний, щоб заповнити «порожнє місце В. Бирчак подає імена Юрія Жатковича, Гіядора Стрипського та Августина Волошина», котрих до літератури зачислити не можна [Крук 1928, ч. 1, с. 16]. Це твердження не можна вважати об'єктивним, воно надто категоричне. Можна погодитися, що багато оповідань Ю. Жатковича написані під впливом Маковея і Стороженка, однак не все написане письменником суцільний плагіат.

Важко погодитися із твердженням А. Крука, що А. Волошин «в красній літературі теж не займає жадного місця». Що стосується Гіядора Стрипського – то це перший підкарпатський учений, який почав вивчати давню літературу Закарпаття. Його праці, за словами В. Бирчака «повні любови до рідної мови, яку автор розвиває, підносить і вдосконалює» [Бирчак. 1993, 152].

Твори, зокрема драми А. Волошина, позитивно оцінював В. Бирчак, який зазначав, що письменник створив живі типи селян, торкався найпекучіших справ «нинішнього села Підкарпатської Русі». Всебічну об'єктивну оцінку його творам дали О. Мишанич і П. Чучка [Августин Волошин. Твори. Упорядкування, передмова, підготовка текстів та примітки Олексі Мишанича і Павла Чучки. Ужгород: Гражда, 1995. С. 5–36].

Здобутком літератури А. Крук вважає популяризацію фольклорних і етнографічних матеріалів, збірники Гнатюка, Врабеля, Немеша, записи братів Дем'янів. Він позитивно оцінює оповідання Л. Дем'яна «Чорт на весіллі» і «Відьма», однак зауважує, що спроби письменника вийти за межі фольклору – не дуже вдалі.

А. Крук сподівався, що після першої світової війни, розвалу Мадярщини підкарпатська література «розвіте» і зізнався, що надії його не справдилися. Багато письменників не звертають увагу на вартість своїх творів, пишуть, щоб бути надрукованими, не соромляться підписуватися під написаним. Усе те, що вони надсилали на літературні конкурси, оголошені шкільним рефератом і «Просвітою», стверджує критик, далеке від справжнього мистецтва, однак є такі автори, «котрі при відповідній праці над собою зможуть здобути, навіть цінні вклади до всеукраїнської літератури» [Крук 1928, ч. 1, с. 17]. На перше місце серед них А. Крук поставив В. Гренджу-Донського, поезія якого не відзначається вишуканістю форм, однак приємно вражає гарною мовою. Він звернув увагу на збагачення тематики віршів поета, який спершу обмежувався оспівуванням краси природи, а згодом почав «прозрівати з романтичного захоплення», зірвав прикрашуючі серпанки, яких сам навішав на «рідний край» і які вітають його прикладом інші [Крук 1928, ч. 1, с. 17].

Серед тих, які наслідують і переспівують В. Гренджу-Донського, А. Крук називає Ю. Боршоша-Кум'ятського і П. Міговка. До порівнянь їх текстів критик не вдається; згадує поетів, що друкувалися в альманасі «Трембіта» (Васка, Ворона), але тепер замовкли.

Серед тих, які пишуть, «але на їх писання шкода інколи паперу», А. Крук називає Дмитра Поповича, який представив неграмотний вірш ще й написав як на глум із літератури «мелодрама». А. Крук його не цитує, доводиться вірити йому на слово.

Із прозаїків А. Крук виділяє Л. Дем'яна і О. Маркуша. З прикрістю зауважує, що нема на Підкарпатті жодного драматурга.

Завершує він огляд літератури Закарпаття словами: «підкарпатська література ... слабенька», «підкарпатської літератури властиво немає».

Підкарпаття «не видало досі ні одного такого письменника, як напр. видала та сама маленька Буковина: Федьковича й Кобилянську. Підкарпатські письменники – на жаль – не взираються на великій українській літературі, але все-таки орієнтуються на підкарпатських покійниках» [Крук 1928, ч. 1, с. 18].

А. Крук дякує долі за видатних письменників: Черкасенка, Бирчака, Пачовського, Підгірянку, – які радо прислужилися б своїми порадами і оцінкам, коли б до них зверталися. Він закликає спиратися на українську мову і українську літературу, «не піддаватися чехізації чи словакізації». Молодь і народ, зазначає А. Крук, «зачинає розуміти, що нашою літературою є література українська». Однак цього не здатні збагнути ті, що «стоять під гіпнозою мадярської великодержавності, або вислугуються новим панам. Вони й одні й другі стараються не допустити до пізнання національної єдності підкарпатського українського населення з українським народом» [Крук 1928, ч. 1, с. 17]. А. Крук закликає закарпатців стати українцями, відродитися, тоді жодна денаціоналізація не буде страшною.

Аналітична оглядова стаття А. Крука «Будуймо на ... порожні» викликала агресивну реакцію газети «Свобода». Редакцію обурив заклик критика «за своїї нашу рідну українську культуру й літературу або загинути». Але найбільше вразило читачів те, що «Свобода» закликає чеську поліцію покарати автора, який не є автохтоном, а дозволяє собі критикувати місцевих авторитетів типу Духновича. А. Крук заявив, що є стопроцентним автохтоном, але з незалежних від нього причин мусить писати під псевдонімом і ніколи не буде «безпорадно стояти перед авторитетами Духновича й інших, коли ті авторитети будуть нам в'язати руки та не допускати нас гасити чехізаторський пожар» [Крук 1928, ч. 2, с. 2].

До творчості О. Духновича А. Крука змусила повернутися ювілейна стаття Н.А. Бескида «Духнович», надрукована у першому номері журналу «Общества имени Александра Духновича», «Карпатській Свѣтъ» (1928. Год 1. 1–3,4). Н. Бескид стверджує, що Духнович був генієм, пробудив національне почуття і самосвідомість і тим урятував народ від смерті. А. Крук цитує лист О. Духновича від 6.06.1853 р. до Я. Головацького, у якому той повідомляє, що закарпатці «дуже смадярилися... Священники дома съ женами и дѣтьми по мадярски мондикають». В іншому листі скаржився: «У насъ мадяризмъ ростеть и распространяется голо-

сно»... З цього А. Крук робить закономірний висновок, що Духнович не пробудив національне почуття і самосвідомість, бо салони, для котрих він писав, змадяризувалися. Народ сам урятував себе від національної смерті і як не дивно це звучить тому, що дуже мало знав про «геніальність» Духновича. Народ держався тої зневажуваної Духновичем своєї «простої» мови та держався старих літературних пам'ятників на рідній мові [Крук 1928, ч. 4, с. 9].

Бажання Н. Бескида, щоб інтелігенція і народ пішли «путемъ къ спасенію Духновича», зазначає А. Крук, відноситься до русофільської інтелігенції, ця «дорога до русотянства завела інтелігенцію в обійми мадяризації» і «коли цей експеримент знову буде повторюватися, то він покінчиться – чехізацією» [Крук 1928, ч. 4, с. 9]. На щастя народ краще розуміє «цю дорогу до спасення через русифікацію до мадяризації й тою дорогою за русотянською інтелігенцією не зіде» [Крук 1928, ч. 4, с. 9].

Причиною помилок О. Духновича були ті умови, в яких він працював, і, за словами О. Рудловчак, «відірваність від вогника рідної культури, чи української, чи російської, ті провінціальні окови, які все глибше запускались в його організм, і перш за все та історична суперечливість, яку викликали помилки буржуазної угорської революції 1848–1849 років, її заперечливе ставлення до питання національностей країни, внаслідок чого найреакційніша в даний час цісарська влада могла обвести себе ореолом спасителя національностей, що спричинилось до гострих ускладнень саме на закарпатському ґрунті» [Рудловчак Т. 3, с. 101]. Українську літературну мову, яка в той час сформувалася і відрізнялася від місцевих діалектів, О. Духнович, за спостереженням О. Рудловчак, сприймав, як «діалект, піднесений на ступінь писемної мови, як смішеніє простонародного с польским і як засіб роз'єднання малоруського етносу, тому з такою пристрасною виступав проти введення її у практику» [Там само]. Перебуваючи на позиціях русофільства, він «вбачав в українській літературній мові тенденцію відриву від російської спільності і культури, сепаратистську установку, і це ще більше гнало його на протестні виступи проти мовної орієнтації. Бо для нього єдність з російським народом була питанням життя і смерті» [Рудловчак Т. 3, с. 102]. О. Духнович був переконаний, що Росія допоможе закарпатцям вивратися з неволі.

Надто критичний пафос публікацій А. Крука про О. Духновича пояснюється тогочасним суспільно-політичним і культурно-освітнім становищем на Закарпатті. Першочерговим завданням журналу «Наша земля» в умовах соціального і національного гніту була боротьба проти денаціоналізації, утвердження національної єдності «з великим українським народом» [Там само].

Необхідно відзначити, що А. Крук добре знав літературу Закарпаття, був вимогливим критиком, він вважав, що призначення критики визначити, що належить до літератури, а що до макулатури. Він настійливо радив письменникам вивчати мову, ознайомитися з поезикою художнього твору, знати,

що таке ритм, рима. Аналізуючи вірш Д. Поповича «Ісповнився сон», опублікований у газеті «Свобода» за 1927 рік, А. Крук відзначав, що там немає жодної поезії, нема жодної мови. На конкретних прикладах він показує абсолютну безпомічність автора, не спроможного дотримуватися віршового розміру, підібрати рими, вважає, що «Свобода» зробила ведмежу послугу автору, пускаючи твір у такому «неотесаному виді».

З літературно-критичними статтями на сторінках журналу «Наша земля» систематично виступав В. Гренджа-Донський. Він щиро зізнавався, що для нього найважливішою справою була українізація Закарпаття, «доки ще не запустили глибокі корені чехізація та сепаратистичні впливи русинізму».

Про ворогів України, її мови, культури В. Гренджа-Донський писав гостро, пристрасно, відверто. У рецензії «Із смітника «Общества ім. Духновича»» він піддав критиці брошуру москвофіла, україножера І. Лаппа «Происхождение украинской идеологии новейшего времени», у якій той назвав українську мову «провинцильним діалектом Южной России». В. Гренджа-Донський писав, що така ідея могла з'явитися лише у спаралізованому гнилому мозку московської чорносотенщини. Росіяни так не вважають, Петроградська академія наук визнала український народ і його мову, москвофіли «оперують лише брехнею, тримаються лише несвідомісти нашого населення і підтримкою деяких політичних партій» [Гренджа-Донський. 1927, ч. 6, с. 3]. Емоції В. Гренджі-Донського нестримні, сповнені гнівом. До глибини душі його обурили твердження І. Лаппа, що Шевченко «не разрывал с русским народом», «мыслил по русски», «не чужою представлялась ему Россия, а родною». «Значить, заявляє В. Гренджа-Донський, – двадцять років у тюрмі і неволі, й роки під поліцейським доглядом пробув він тільки із своєї доброї волі» [Гренджа-Донський. 1927, ч. 6, с. 3]. Ці голі твердження В. Гренджа-Донський спростовує уривками з віршів поета «До Основ'яненка», «Катерина», «Розрита могила».

В. Гренджа-Донський був ініціатором заснування товариства молодих українських письменників на Підкарпатті, яке мало на меті згуртувати їх «для оборони Рідного Слова перед всякими напасниками». «Хочемо, – писав він, – щоб вони ввійшли до загальної української літератури й щоб широкі українські простори почули запах закарпатської смереки» [Гренджа-Донський. 1927, ч. 6, с. 11].

У творчому доробку В. Гренджі-Донського низка ювілейних статей про творчість відомих українських письменників. Найбільше уваги він присвятив творчості Т. Шевченка. За словами В. Гренджі-Донського, Шевченко «найбільший син того самого народу, котрого ми є нероздільною частиною. І ніхто не зможе нас відмежувати від його думок» [Гренджа-Донський. 1927, ч. 2, с. 3]. Для В. Гренджі-Донського Шевченко – символ національної єдності, піднімаючи голос на захист національної культури, він часто цитував Шевченка.

Слово Гренджі-Донського про Шевченка сповнене любов'ю, захопленням і вдячністю. Він за-

значав, що народ глибоко проймався його вірою, що «встане правда, встане воля», відчував, що Шевченко наш, його полум'яні слова «якби нам вичитані з душі. Про нас він каже: Окрадені, замучені / В путях умираєм» [В. Гренджа-Донський. 1927, ч. 2, с. 3].

Такого генія, зазначає В. Гренджа-Донський, могла зродити тільки українська земля, яка сотні літ стогнала в неволі.

Слово В. Гренджі-Донського про Шевченка – не суха інформація, це емоційний, образний текст.

До тих, хто спричинився до піднесення літературного відродження Закарпаття, В. Гренджа-Донський відносив Спірийдона Черкасенка. Він писав, що поезії, п'єси С. Черкасенка забезпечили йому місце між незабутніми. В. Гренджа-Донський називає С. Черкасенка знаменитим поетом, «якого доля кинула далеко від рідного краю, аж на зелене Підкарпаття. Це його трагедія, а наше щастя» [В. Гренджа-Донський. 1927, ч. 1, с. 13].

Закінчуючи ювілейну статтю до 50-річчя з дня народження С. Черкасенка, В. Гренджа-Донський звертається до нього як до близької людини з побажанням: «Поживи між нами, почувай себе як дома між своїми, всі ми діти одної матері...! І прожий і твори ще хоч стільки як досі» [В. Гренджа-Донський. 1927, ч. 1, с. 14].

В. Гренджа-Донський не оминув увагою 40-літнього ювілею Ольги Кобилянської. Писав, що доля батьківщини О. Кобилянської Буковина має багато схожих рис із українським Підкарпаттям. «І там, і тут ішов процес винародовлювання українського населення, там германізовано, а тепер румунізується, а в нас мадяризовано» [В. Гренджа-Донський. 1927, № 10, с. 8]. В. Гренджа-Донський подає факти з біографії письменниці, співчуває їй, бо живе вона «в дуже прикрих матеріальних умовах», відрізана від рідної культури, цензура не допускає на Буковину «жодного друкованого українського слова».

В. Гренджа-Донський умів лаконічно окреслити художній світ митця, який ставав об'єктом його уваги, захоплюватися усім талановитим, що мало стосунків не лише до української культури. У статті «Людвиг Бетховен», присвяченій 100-літтю з дня смерті генія музики, який, за його словами, «обдарував увесь світ незрівнянними музичними творами», згадує цікавий факт, що пов'язував талановитого митця з Україною: меценатом Бетховена був українець Андрій Розумовський. Саме під впливом Розумовського Бетховен увів у свої твори мотиви українських народних пісень.

Багато статей журналу «Наша земля» опубліковано без підпису авторів як редакційні. Їх представляли рубрики журналу «Літературно-художня хроніка», «З радянської України». Багато таких статей присвячено Т. Шевченку. На обкладинці третього номера «Нашої землі» портрет Шевченка, на першій сторінці вірш В. Гренджі-Донського «Пророкові – великому Кобзареві». Далі – стаття без підпису «Тарас Шевченко». Її полемічний пафос, глибоке знання текстів поета мимоволі наштовхують на думку, що її автором міг бути Августин Крук. Автор статті пи-

сав, що в Росії і Галичині хочуть зробити з Шевченка пророка «козацько-української республіки, силою натягають на селянську постать Тараса рясу смиренного уніатського попа» [Крук 1928, ч. 3, с. 2]. А окремі шанувальники поета, оголошуючи кожне його слово святим, не звертають уваги, коли воно сказане. Автор статті згадує думку М. Драгоманова, який писав, що деякі шанувальники поета примазують «до святих слів свої, святять словами пророка кожну свою думку», вибирають з тих слів, що їм треба, до того ж перекручують їх. Критика обурює те, що так звані коментатори Шевченка, згадуючи твори поета про минуле України, його чарівні пейзажи, не пишуть, що він виступав проти тодішнього суспільного ладу, дворянства і попівства, як основ ладу, збудованого на визиску кріпацької праці, на захист «отих рабів німих», «людей закованих», закликав «пірвати кайдани». Такого Шевченка у нас не хочуть знати ті, що, за словами поета, є рабами («з кокардою на лобі»), лакеями («в золотій оздобі»). Автор статті закликає літераторів показувати Шевченка «не обкросного, не підфарбованого».

Проти обкросування і перекручення творів поета спрямована стаття без підпису автора «На що?», в якій йдеться про фальсифікацію Т. Шевченка у шкільних підручниках. Автор статті подає оригінал вірша Т. Шевченка «Сирота», який, до речі, у поета не має назви, а під ним перероблений варіант з «Азбуки», де скорочено кілька рядків, смушева шапка замінена шапкою з сукна, до того ж з'явилось угорське слово «надраги». У вірші Т. Шевченка 22 рядки, у цьому ж вірші, вміщеному в «Азбуці», 16. Вірш підписано «По Шевченку».

У «Малій читанці» (видання 1925 р.) перевернуто Шевченкового «Послання». На місці слів «І немає злomu І На всій землі безконечній І Веселого дому» з'явилися «І не має злomu русинові І На всій землі безконечной І Веселого дому». Під віршем підпис Т. Шевченка. У рецензента виникає питання: «Чого тут приплетено «русина» до Шевченка?».

У цій же читанці до закарпатського читача пристосований вірш «Вечір», його пам'ятаємо за першим рядком «Садок вишневий коло хати». У «Малій читанці» він, за словами рецензента, «жахливо покалічений», про що свідчать рядки: «Роботники з плугами йдуть», «Мати вдома вечерю ладить», «А мати хоче научати, І Что то им все Бог дарує».

Рецензент подав тексти без детальних порівнянь. Він звертається до читачів із запитанням: кому і навіщо потрібно, щоб шкільна молодь знайомила з Шевченком у такому покаліченому вигляді? «Чи це потрібно було на те, щоб Шевченко не виглядав краще за Духновича» [На що? Ч. 3, с. 5].

Окупаційна влада боялася Шевченка. Підтвердженням є інформація у цьому ж номері журналу «Поліція заборонила прочитати вірш Гренджі-Донському. Інцидент між автором і комісаром поліції». Інформацію завершує звернення до комісара комісії: «У вас револьвер при боці, вле ви проти одного поета такий сірий і маленький, що не маєте права

його ображувати. А врешті він вашого басу (тюрми – Н.Ф.) не страшиться» [ч. 3, с. 6].

У рубриці «По Підкарпатті» в інформації «Святкування ювілею Духновича» читаємо, що у всіх школах Хустщини вшановують 125-річчя О. Духновича, а свято Шевченка «зустрічається з боку шкільного реферату найменше з холодом, як не ворожістю, це ще один зайвий доказ, що влада підпирає «русинський» провансализм, щоб відділити нас від українського пня, щоби мати менший опір чехізації» [ч. 3, с. 15].

Із журнальної хроніки «Нашої землі» за 1928 рік довідуємося про міжнародний конкурс на проєкт пам'ятника Шевченка в Канаді, про роботу державного заповідника «Могила Тараса Шевченка», про фільм «Тарас Шевченко», знятий у Польщі, який після восьми місячної цензури польським Міністерством внутрішніх справ, в результаті якої було вирізано кілька епізодів, нарешті отримав дозвіл на демонстрування. Дванадцятий номер журналу за 1928 рік у рубриці «З радянської України» повідомляє про відкриття пам'ятника Шевченку до 70-річчя від дня смерті, готелю біля могили в Каневі, про організацію при Інституті літератури ім. Т.Г. Шевченка Літературного музею, в якому будуть зосереджені оригінали творів поета, окремі речі, про видання Київським Центральним історичним архівом нових документів під назвою «Походження Шевченка».

У рубриці «По Закарпатті» журнал подавав анотації про нові твори закарпатських письменників. У повідомленні «Нова п'єса на Закарпатті» йдеться про те, що В. Гренджа-Донський закінчив п'єсу з гуцульського побуту Закарпаття «На зеленій Гуцульщині», прилюдно прочитав частину твору своїм прихильникам. Журнал знайомив читачів з композицією п'єси, змістом усіх трьох дій.

У «Літературно-художній хроніці» систематично публікувалися матеріали про творчість українських письменників, які працювали в Радянській Україні, Галичині та Буковині. Привертають увагу статті без підпису про М. Коцюбинського «В 15-ту річницю смерті М. Коцюбинського» [1928, № 5, с. 14] та Івана Франка [1928, № 5, с. 17], про українську кінематографію [1928, № 6, с. 23].

На сторінках журналу побачили світ статті «Академік Кирило Студинський» Володимира Дорошенка, «Леся Українка» Бориса Якубського, документ, який передав племінник Степана Руданського Олександр Руданський, що проживав на Далекому Сході. Документ стосується заповіту Степана Руданського, згідно з яким він, повітовий лікар віддає частину своєї садиби в Ялті для будівництва міського фонтану. Іншу частину С. Руданський заповів кільком селам на Поділлі. Ця інформація доповнює творчий портрет відомого письменника, характеризує його насамперед як благородну людину.

Редакція журналу тримала в полі зору відгуки, рецензії про творчість письменників Закарпаття, які з'являлися на Східній Україні. Журнал передрукував статтю відомого критика Остапа Вересая. Ознайомившись із збірником «Трембіта», виданим «Про-

світою», О. Вересай звернув увагу на небуденний талант В. Гренджі-Донського, у творах якого «ніжні тони чисто ліричних настроїв доповнюються доволі гармонійно мужеськими тонами вдумливих, з долею Рідного краю зв'язаних рефлексій. Особливо гарно висловлюється наївна щирість поетового почування... – може як на сьогоднішній час – надто ідилічних, та все-таки глибоко відчутних [Вересай. 1928, ч. 4, с. 28]. Має рацію критик, що в багатьох творах поета домінує «тон меланхолійної задуми», а поема «Вставаймо» – річ слабша тому, що замість епічних малюнків і постатей маємо простий переказ фактів. Слушною є думка про надто просту форму твору, «надмір дієслівних римів». Позитивним О. Вересай вважає те, що поема «овіяна духом щирого захоплення революційного взриву, і це тут найкрасніше». Завершується рецензія словами: «таких поетів, як В. Гренджа-Донський побажати б як найбільше». Після них читаємо: «Сконфісковано». Отже не вся рецензія потрапила на сторінки журналу.

Редакція журналу зверталася до читачів із проханням записувати і надсилати до видання фольклорні матеріали (пісні, казки, легенди, перекази, анекдоти, приповідки, які обіцяла передавати до збірників Наукового Товариства ім. Т. Шевченка. Нагадувала, що ці матеріали будуть підтвердженням, що закарпатське населення є частиною українського народу, а не словацьким діалектом як стверджує чехословацька преса.

Журнал часто публікував матеріали про переслідування українського слова, української книжки. У замітці «Масові труси в Бичкові» читаємо, що в одному із найсвідоміших з українських сіл 150 жандармів робило обшуки в 200 домах, шукали український прапор, який подарувала бичківській молоді одна із київських організацій. Жандарми забрали українські книжки, газети і примірники

журналу «Наша земля». Це повідомлення завершується словами, що влада боїться українського слова, не хоче, щоб ми дізналися «про наших братів, про нашу Україну... Не хочуть, щоб ми довідалися, що то Воля, що то права людини, що то за народ, до котрого належимо і ми» [1928, ч. 10, с. 22].

Журнал «Наша земля» користувався увагою читачів Східної України, свідченням цього є лист із села Бобровице Чернігівської губернії. У ньому читаємо: «Радіємо за Вашу боротьбу на культурному фронті. Цікавимося Вашим відродженням та бажаємо успіху у Вашій праці для визволення народу з темноти та русинщини... Радіємо, що там народ живучий, поступовий, скида з себе віками обросле сміття, а що найважливіше – цікавиться нами» [Лист з України. 1928, ч. 10, с. 20].

Висновки. Журнал «Наша земля» мав чітку програму: стояв на проукраїнських позиціях, друкував матеріали, які свідчили про історичну спільність населення з обох боків Карпат, активно боровся проти денационалізації: чехізації, русифікації. Він відіграв значну роль в утвердженні національної свідомості закарпатців, вів постійну полеміку з антиукраїнськими виданнями. Вважав обов'язком розвінчувати твердження, що закарпатці не є українцями, а коли нема народу, то не може бути української літератури, виявляв інтерес не лише до творчості письменників Закарпаття, приділяв увагу митцям по той бік Карпат і зарубіжним, дотримувався думки, що література і літературна критика можуть сприяти утвердженню культурної єдності українців. Ідея культурної єдності усіх українців часто звучить у майже усіх статтях, літературно-критичних портретах, рецензіях. Слід зазначити, що тогочасна літературно-художня критика не завжди відповідала рівню художньої літератури.

Література

1. Бирчак В. Літературні стремління Підкарпатської Руси. Ужгород. Карпати. 200 с.
2. Гренджа-Донський В. Из смітника «Общества ім. Духновича». Наша земля. 1927. Ч. 2. С. 3.
3. Гренджа-Донський В. Тарас Шевченко. Наша земля. 1927. Ч. 1. С. 13–14.
4. Гренджа-Донський В. Ольга Кобилянська. З приводу 40-літнього ювілею літературної діяльності. Наша земля. Ч. 10. С. 8–9.
5. Гренджа-Донський В. Спиридон Теодосієвич Черкасенко. 50-літній ювілей народження і 25-літній ювілей літературної праці. Наша земля. 1927. Ч. 1. С. 13–14.
6. Гренджа-Донський В. Людвик Бетговен. Наша земля. 1927. Ч. 3. С. 14.
7. Добош І. Історія української журналістики Закарпаття 20–30 років ХХ ст. Івано-Франківськ. 1995. 128 с.
8. Крук А. PARTURIUNT MONTEC, NASCITUR RIDICULUS MUS (п. Дм. Поповичеві). Наша земля. 2928. Ч. 2. С. 20.
9. Крук А. Будуймо на ... порожні. Думки про підкарпатську літературу. Наша земля. 1928. Ч. 1. С. 14–18.
10. Крук А. Александр Духнович. 2028. Ч. 4. С. 1–4.
11. Крук А. Чудасія. Кличуть чеську поліцію до літературної дискусії. Наша земля. 1928. Ч. 2. С. 2–3.
12. Крук А. Новий журнал. Наша земля. 2028. Ч. 4. С. 8–9.
13. Крук А. Ювілейний подарунок. Наша земля. 2028. Ч. 5. С. 1–2.
14. Лист з України. Наша земля. 1928. Ч. 10. С. 20.
15. Лісовий П. Комуністична преса Закарпаття 20–30-х років. Львів. 1992. 184 с.
16. Масові труси в Бичкові. 1928. Ч. 10. С. 22.
17. Мишанич О. Тернові квіти полонин // Повернення. Київ. Видавництво Обереги. 1997. С. 145–165.
18. На що? (Шевченко в шкільних підручниках). Наша земля. 1928. Ч. 3. С. 4–5.

19. Невідомі документи про С. Руданського. Наша земля. 1928. Ч. 10. С. 28–29.
20. Поліція заборонила прочитати вірш Гренджі-Донському. – Інцидент між автором і комісаром поліції. Наша земля. 1928. Ч. 3. С. 6.
21. Рудловчак О. Невтомний оратай закарпатського журналістського поля. О. Духнович. Твори у 4 т. Т. 3. Словацьке педагогічне видавництво в Братиславі. Відділ української літератури в Пряшеві. 1928. С. 11–108.
22. Святкування ювілею Духновича. Наша земля. 2028. Ч. 3. С. 15.
23. Ференц Н. Роль журналу. Наша земля в утвердженні української національної ідеї. Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства. Збірник наукових праць. Ужгородський держ. університет. Ужгород. 1999. Вип. 1. С. 53–58.
24. Ференц Н. В. Гренджа-Донський як редактор журналу Наша земля // Надія Ференц. Поезія і поети Закарпаття: Літературно-критичні статті. Ужгород. Мистецька лінія. 2003. С. 49–56.
25. «Я в Нашу землю вложив свою душу» // Поетичні горизонти Закарпаття. Ужгород. Видавництво «Мистецька лінія». 2006. С. 82–89.

References

1. Byrchak V. (1927) Literaturni stremlinnia Pidkarpatskoi Rusy [Literary Aspirations of Subcarpathian Rus]. Uzhhorod. Karpaty. 200 s. [in Ukrainian].
2. Grendzha-Donskyi V. (1927) Iz smitnyka «Obshchestva im. Dukhnovycha» [From the Dump “Society Named after Dukhnovych”]. *Nasha zemlia*. Ch. 2. S. 3. [in Ukrainian].
3. Grendzha-Donskyi V. (1927) Taras Shevchenko [Taras Shevchenko]. *Nasha zemlia*. Ch. 1. S. 13–14 [in Ukrainian].
4. Grendzha-Donskyi V. (1927) Olha Kobylanska. Z pryvodu 40-litnoho yuvileiu literaturoznavchoi diialnosti [Olga Kobylanska. On the Occasion of the 40th Anniversary of Literary Activity]. *Nasha zemlia*. Ch. 10. S. 8–9 [in Ukrainian].
5. Grendzha-Donskyi V. (1927) Spyrydon Teodosiievych Cherkasenko. 50-litnii yuvilei narodzhennia i 25-litnii yuvilei literaturnoi pratsi [Cherkasenko Spyrydon Teodosiyovych. 50-year Anniversary of Birth and 25-year Anniversary of Literary Work]. *Nasha zemlia*. Ch. 1. S. 13–14 [in Ukrainian].
6. Grendzha-Donskyi V. (1927) Liudvyk Bethoven [Ludwig Beethoven]. *Nasha zemlia*. Ch. 3. S. 14 [in Ukrainian].
7. Dobosh I. (1995) Istoriia ukrainskoi zhurnalistyky Zakarpattia 20–30 rokiv XX st. [The History of Ukrainian Journalism in Transcarpathia in the 20s and 30s of the 20th Century]. Ivano-Frankivsk. 128 s. [in Ukrainian].
8. Kruk A. (1928) PARTURIUNT MONTEC, NASCITUR RIDICULUS MUS [PARTURIUNT MONTEC, NASCITUR RIDICULUS MUS] (p. Dm. Popovychyevi). *Nasha zemlia*. Ch. 2. S. 20. [in Ukrainian].
9. Kruk A. (1928) Buduimo na ... porozhni. Dumky pro pidkarpatsku literaturu [We are Building on ... Empty. Thoughts on Subcarpathian Literature]. *Nasha zemlia*. Ch. 1. S. 14–18 [in Ukrainian].
10. Kruk A. (1928) Aleksandr Dukhnovych [Oleksandr Dukhnovych]. Ch. 4. S. 1–4 [in Ukrainian].
11. Kruk A. (1928) Chudasiia. Klychut chesku politsiiu do literaturnoi dyskusii [They Call the Czech Police to a Literary Discussion]. *Nasha zemlia*. Ch. 2. S. 2–3 [in Ukrainian].
12. Kruk A. (1928) Novyi zhurnal [New Journal]. *Nasha zemlia*. Ch. 4. S. 8–9 [in Ukrainian].
13. Kruk A. (1928) Yuvyleinyi podarunok [Anniversary Gift]. *Nasha zemlia*. Ch. 5. S. 1–2 [in Ukrainian].
14. Lyst z Ukrainy [A Letter from Ukraine] (1928) *Nasha zemlia*. Ch. 10. S. 20 [in Ukrainian].
15. Lisovyi P. (1992) Komunistychna presa Zakarpattia 20–30-kh rokiv [The Communist Press of Transcarpathia in the 20s and 30s]. Lviv. 184 s. [in Ukrainian].
16. Masovi trusy v Bychkovi [Mass Riots in Bychkov] (1928) *Nasha zemlia*. Ch. 10. S. 22 [in Ukrainian].
17. Myshanych O. (1997) Ternovi kvity polonyn [The Thorny Flowers of the Meadows]. Povernennia. Kyiv. Vydavnytstvo Oberehy. S. 145–165 [in Ukrainian].
18. Na shcho? (Shevchenko v shkilnykh pidruchnykakh) [For what? (Shevchenko in School Textbooks) (1928) *Nasha zemlia*. Ch. 3. S. 4–5 [in Ukrainian].
19. Nevidomi dokumenty pro S. Rudanskoho (1928) [Unknown Documents about S. Rudansky]. *Nasha zemlia*. Ch. 10. S. 28–29 [in Ukrainian].
20. Politsiia zaboronyla prochytyaty virsh Grendzhi-Donskomu (1928) [The Police Protected the Reading of Grendzha-Donskyi’s Poem] – Intsydent mizh avtorom i komisarom politsii. *Nasha zemlia*. Ch. 3. S. 6 [in Ukrainian].
21. Rudlovchak O. (1928) Nevtomnyi oratai zakarpatskoho zhurnalistykoho polia [A Tireless Speaker of the Transcarpathian Journalistic Field]. O. Dukhnovych. Tvary u 4 t. T. 3. Slovatske pedahohichne vydavnytstvo v Bratislavi. Viddil ukrainskoi literatury v Priashevi. S. 11–108 [in Ukrainian].
22. Sviatkuvannia yuvileiu Dukhnovycha [Dukhnovych’s Anniversary Celebration] (1928) *Nasha zemlia*. Ch. 3. S. 15 [in Ukrainian].
23. Ferents N. (1999) Rol zhurnalu *Nasha zemlia* v utverdzhenni ukrainskoi natsionalnoi idei [The Role of the Journal “Our Land” in Establishing the Ukrainian National Idea]. *Suchasni problemy movoznavstva ta literaturoznavstva*. Zbirnyk naukovykh prats. Uzhhorodskiy derzh. universytet. Uzhhorod. Vyp. 1. S. 53–58 [in Ukrainian].

24. Ferents N. (2003) V. Grendzha-Donskyi yak redaktor zhurnalu *Nasha zemlia* [V. Grenzha-Donskyi as the Editor of the Journal "Our Land"]. Nadiia Ferents. *Poeziia i poety Zakarpattia: Literaturno-krytychni statii*. Uzhhorod. Mystetska liniia. S. 49–56 [in Ukrainian].
25. «Ya v Nashu zemliu vlozhyv svoiu dushu» [«I Put My Soul into «Our Land»] (2006) *Poetychni horyzonty Zakarpattia*. Uzhhorod. Vydavnytstvo «Mystetska liniia». S. 82–89 [in Ukrainian].

LITERARY CRITICISM IN THE JOURNAL "OUR LAND"

Abstract. The article examines the issues and genre features of literary criticism on the pages of the journal "Our Land". It is emphasized that the journal stood on Sobornytski positions, defended the opinion that Transcarpathia is part of Ukrainian land, Transcarpathians are Ukrainians, and fought against denationalization. The authors of literary and critical articles constantly emphasized the historical commonality of the population on both sides of the Carpathians, opposed Czechization, Russification, the so-called Ruthenism, supported by the occupation authorities, defended the Ukrainian language, promoted Ukrainian culture, and conducted polemics with anti-Ukrainian publications. The journal's contribution to the revival of Ukrainian culture is difficult to overestimate. The journal promoted the works of the classics of Ukrainian literature T. Shevchenko, I. Franko, Lesya Ukrainka, M. Kotsyubynskyi, who awakened national consciousness, emphasized that they are all representatives of the Ukrainian people, of which Transcarpathia is a part. The journal printed works that could not be printed in Soviet Ukraine at that time, we mean the poems of P. Tychna "Chauvinist", "And it will be so", "Right outside the village". The most common genres of literary criticism of the journal "Our Land" were literary and critical reviews, jubilee articles, literary portraits, reports describing the circumstances the progress of cultural events dedicated to outstanding artists and events, informative messages with short annotations. Literary criticism in the journal was most often represented by Augustyn Kruk and Vasyl Grenzha-Donskyi. The journal published articles by well-known Ukrainian literary experts from other regions of Ukraine. The article states that a certain idea about fiction and its critical perception is provided by the permanent columns of "Our land" "Literary and artistic chronicle", "Across Pidkarpattia", "From Soviet Ukraine". It should be emphasized that the level of contemporary literary criticism of the journal is inferior to the level of literature itself.

Keywords: A. Kruk, V. Grenzha-Donskyi, O. Dukhnovych, T. Shevchenko, journal "Our Land", criticism.

© Ференц Н., 2024 р.

Надія Ференц – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української літератури Ужгородського національного університету, Ужгород, Україна; nadia.ferenc@uzhnu.edu.ua; <https://orcid.org/0000-0001-8598-5387>

Nadia Ferenc – Candidate of Philology, Associate Professor of the Ukrainian Literature Department, Uzhhorod National University, Uzhhorod, Ukraine; nadia.ferenc@uzhnu.edu.ua; <https://orcid.org/0000-0001-8598-5387>

ПАМ'ЯТЬ

У ЦАРИНІ КАРПАТИКИ (до 100-річчя від дня народження вченого-літературознавця Василя Лазаровича Микитася)

Карпатика була основною сферою зацікавлень доктора філологічних наук, члена Спілки письменників України, літературного критика Василя Лазаровича Микитася. 23 жовтня 2024 року минуло сто літ із дня його народження.

Народився В. Микитася у селі Жовте П'ятихатського району, що на Дніпропетровщині. Середню школу закінчив у Жовтих Водах, у жовтні 1943 року добровольцем пішов на фронт, був поранений, відзначений медаллю «За відвагу» та орденом Вітчизняної війни другого ступеня.

На початку 1946 року почав працювати у Жовтоводській середній школі, водночас заочно вчився у Криворізькому педагогічному інституті. У вересні перевівся на стаціонарне відділення Дніпропетровського університету, після його закінчення продовжив навчання в аспірантурі Інституту української літератури імені Т. Шевченка. Його науковим керівником став академік О.І. Білецький. Він запропонував аспірантові тему «Український полеміст Михайло Андрелла». На той час Закарпатський письменник XVII – XVIII ст.

Михайло Андрелла – Оросвиговський був відомий небагатьом. Щоб ознайомитися з життєвим і творчим шляхом письменника, В. Микитася прибув на Закарпаття, об'їздив усі ті місця, які мали стосунок до його біографії. Літературу для дисертації збирав не лише в музеях і бібліотеках Закарпаття. За короткий час аспірант В. Микитася пізнав далекий від нього світ, історію Закарпаття, давню мову, заглибився у проблематику, жанрово-стильові особливості творів М. Андрелли, знайшов цікаві паралелі у східноукраїнських полемістів. Дисертацію завершив достроково, того ж 1954 року захистив її. Вчена спеціалізована рада Відділу мови, літератури, фольклору Академії наук України присвоїла йому науковий ступінь кандидата філологічних наук.

З 1955 року В. Микитася почав працювати на посаді старшого викладача кафедри української

літератури Ужгородського державного університету. Як науковець продовжував вивчати літературу Закарпаття, вона стала темою його життя, їй не зраджував ніколи. Упродовж трьох років з'являються літературно-критичні нариси Василя Лазаровича «О.В. Духнович» (1959), «Український письменник – полеміст Михайло Андрелла» (1960), «Ф.М. Потушняк» (1961). Олена Рудловчак писала, що книжка В. Микитася про О. Духновича відкрила дорогу науковому дослідженню творчості письменника, «повела будителя в обійми рідної йому загальноукраїнської культури». З того часу «духновичезнавство зазнало швидкого і триумфального розвитку». Мине час і з'являться інші дослідження, позбавлені впливу колишньої марксистсько-ленінської ідеології.

До 100-річчя з дня смерті О. Духновича В. Микитася ініціював наукову конференцію в Ужгороді, був упорядником тез «Літературна та педагогічна спадщина О. Духновича» (1964), взяв участь у міжнародній науковій сесії, організованій Словацькою Академією наук і університетом ім. П.-Й. Шафарика (Кошице), де виступив із доповіддю «Творчість О. Духновича в оцінці радянського літературознавства».

Василь Лазарович був членом редколегії, яка працювала над виданням чотиритомника О. Духновича, впорядкував разом із Оленою Рудловчак перший том видання, яке склали поезія, проза, афоризми, медитації, прислів'я і драматичні твори О. Духновича. У спіавторстві з О. Рудловчак підготував видання «Поети Закарпаття. Антологія Закарпатоукраїнської поезії (XVI ст. – 1945 р.)», яке відкривається великим нарисом авторів «Поети зелених Карпат». В антології представлена творчість сотні авторів, більшість із них зустрічаємо вперше. Упорядники зібрали матеріал із різних малодоступних джерел: журналів, газет, календарів, альманახів. Доповнюють антологію примітки та коментарі, де подана інформація про джерела опублікованих творів і короткі біографічні дані авторів.

У нарисі «Український письменник-полеміст Михайло Андрелла» В. Микитась розглядає творчість одного із найяскравіших письменників Закарпаття доби феодалізму М. Андрелли в контексті української полемічної літератури. Він слушно зазначає, що за художньою «досконалістю і викінченістю твори Андрелли уступають посланням І. Вишенського, але в ідейному плані вони стоять нарівні і, звичайно, мають певну художню цінність як полемічно-публіцистичні твори, попри їх релігійну оболонку в них відбилися соціальні і національні прагнення українського народу на Закарпатті, що особливо цінне, бо Андрелла є єдиний подібний представник в літературі Закарпаття вітки українського народу на той час»¹. Мусимо зауважити, що оцінка В. Микитасем католицизму, Ватикану на сьогодні явно застаріла.

Літературно-критичний нарис В. Микитася «Ф.М. Потушняк» дає уявлення про особливості прозових творів письменника, їх проблематику, жанрово-стильові особливості. Має рацію автор нарису, що самотній талант письменника виявився в жанрі новели, майстерність новеліста відчутна і в його романі «Повінь». Талант Ф. Потушняка, за словами В. Микитася, світлий, ліричний.

На жаль, В. Микитась недооцінює поезію Ф. Потушняка, вважає її викладом книжних впливів, міщанського сюрреалізму, неоромантизму і декадентщини, що свідчить, на його думку, «про страшенну суперечність в естетичних смаках Федора Потушняка того часу»². До речі, перевершив критику В. Микитася, львівський літературознавець І. Вишневський, який назвав поезію Ф. Потушняка анахронізмом, забутою, дорікав автору архаїчною лексикою, застарілими поетичними засобами, тим, що прихід фашизму, друга світова війна «не викликали гніву поета, не збудили його громадського обурення», натомість у його творах панує спокій «відчуженість... від життя людей». Як бачимо, критика поезії Ф. Потушняка витримана в дусі радянської ідеології і соціалістичного реалізму.

До творчості Ф. Потушняка В. Микитась повернувся у вступній статті, вміщеній у київському виданні роману та оповідань «Повінь» і п'ятому випуску критичних нарисів «Українські радянські письменники», де опублікував статтю «Федір Потушняк» (1965).

В. Микитась був щасливим, коли вдавалося знайти твори забутих чи маловідомих авторів. Його зацікавила творчість трьох народних поетес Закарпаття: Марійки Підгірянки, Миколаї Божук і Марусі Тисянської. Він зібрав їх твори і опублікував у невеликій книжечці «Гірські квіти» (1962). На появу книжки відгукнувся М. Рильський, який зазначав, що безпретензійні вірші поетес свідчать про «великі духовні сили українського народу і душевну красу нашого жіноцтва».

В. Микитась міг водночас працювати над різ-

¹ Микитась В.Л. Український письменник-полеміст Михайло Андрелла. Ужгород: Закарпатське обласне видавництво, 1960. С. 122.

² Микитась В.Л. Ф.М. Потушняк. Ужгород: Закарпатське обласне видавництво, 1961. С. 8.

ними виданнями. На початку 60-х років з'являються його книжки про давні рукописи і стародруки. У 1961 році побачила світ книжка «Давні рукописи і стародруки» (XVI – XVIII ст.), у якій аналізуються 65 рукописів і стародруків бібліотеки Ужгородського державного університету. Вчений з'ясовує, де і коли вони створювалися, і видавалися, хто був їх автором, переписувачем чи видавцем, звідки вони доставлені, яка їх збереженість, якими були зв'язки Закарпаття з іншими слов'янськими землями. Рідкісними виданнями бібліотеки є опрацьовані літературознавцем книги «Соборник» (1538 р.), «Молитослов» (1547 р.), «Острозька біблія» (1581 р.). В. Микитась зауважує, що на Закарпатті найбільшою популярністю користувалися книги, які виходили з друкарні Києво-Печерської Лаври.

Друга частина книги В. Микитася «Давні рукописи і стародруки» (1964 р.) представляє біля сотні рукописів і стародруків, які були передані в бібліотеку Ужгородського державного університету з Львівського монастиря. Вони теж мають здебільшого богословський характер. До цієї книги В. Микитась подає коротку історію монастиря, характеризує особливості його архітектури, ознаки стилю, знайомить із боротьбою за єпископську владу, у якій брали участь православні та уніати, збиранням монастирської бібліотеки, що припадає на XIV – XVI ст. Він відзначає, що серед рукописних матеріалів, які поступили з Мукачівського монастиря, значне місце займають твори політичного діяча XVIII ст. Арсенія Коцака. Загальна кількість його рукописних книг – 27 одиниць. А. Коцак був доктором богослов'я, учителем слов'янської граматики, поезики, риторики, християнської філософії у Малоберезнянському і Мукачівському монастирях.

В. Микитась описав книги і Закарпатського державного краєзнавчого музею («Давні книги Закарпатського державного краєзнавчого музею», 1964). Починається видання описом архітектури старовинного Замку, історія якого сягає IX ст., далі автор переходить до експонатів музею, зосереджує увагу на старовинних рукописних книгах і стародруках XIX – XX століть, повідомляє про інкунабули латинською, німецькою, французькою, угорською мовами.

З книги літературознавця довідуємося, що у фондах музею є два пергаментні рукописи з гарними кольоровими заставками і орнаментами, вони датовані приблизно XIV – XVст. Увагу дослідника привернула найдавніша рукописна книга музею «Королівське євангеліє». Її оформлення, зазначає В. Микитась, може зрівнятися з «Пересопницьким євангелієм». Другою цінною пам'яткою уже українського книгодрукування є «Острозька біблія», яка, за спостереженням літературознавця, була власністю закарпатського полеміста XVII ст. Михайла Андрелли.

Багато рукописних книг XVI – XVII ст., стверджує В. Микитась, були переписані на Закарпатті, він звертає увагу на повідомлення, в яких значилося, хто і коли купував книгу і заклинання, де значилося, коли хто візьме або вкраде книгу, тому буде проголошена анафема на цьому і на тому світі.

До особливо цінних книг музею В. Микитась відносить «Лексикон словеноросский и имен толкование» Памви Беринди – відомого поета, перекладача, гравера, вченого-лексикографа, це посібник для проповідників і письменників-полемістів.

В. Микитась – автор багатьох посібників і підручників із давньої літератури Закарпаття. У 1965 році він опублікував конспект лекції із курсу історії літератури XIX ст. «Літературний рух на Закарпатті другої половини XIX ст.», у якому спершу охарактеризував економічні і суспільно-політичні умови, розвиток культури краю, потім подав літературні портрети О. Духновича, О. Павловича, О. Митрака, стислий огляд творчої спадщини І. Сільвая, Ю. Ставровського-Попрадова і Є. Фенцика.

У 1966 році з'явився конспект лекції Василя Лазаровича «Літературний процес на Закарпатті доби феодалізму», який знайомить студентів із розвитком літератури від часів Київської Русі до кінця XVIII ст. Цьому періоду присвячена книжка В. Микитася «Давня література Закарпаття» (1968). Це перша в українському літературознавстві спроба подати систематичний огляд літератури Закарпаття від найдавніших часів і до кінця XVIII ст. Автор використав малодоступні джерела, архівні матеріали, розкрив особливості творчості забутих письменників, які жили і працювали на Закарпатті, подав історію розвитку матеріальної і духовної культури автохтонного населення як невід'ємної частини українського літературного процесу. Він дав оцінку багатьом працям чехословацьких і угорських учених, спростував думку тих, які силкувалися довести, що закарпатські землі до приходу угорців до XII ст. були незаселеними.

Позитивне враження справляє аналіз дослідником жанрово-стильових особливостей духовної і світської поезії. Серед поетів В. Микитась виділяє Арсенія Коцака, Івана Пастеля і Петра Лодія. Підручник високо оцінений тодішньою критикою.

Літературі Закарпаття присвячена і докторська дисертація Василя Лазаровича «Літературний процес у Закарпатській Україні дожовтневого періоду (XI – 1917 рік)», яку він захистив 5 березня 1970 року на засіданні спеціалізованої ради Відділу літератури, мови і мистецтвознавства Академії наук України. Це дослідження зацікавлює не лише літературознавців, але й істориків та мовознавців.

У 1970 році Президія Академії наук України запросила В. Микитася на посаду старшого наукового співробітника Відділу зарубіжної історіографії Інституту Історії Академії наук України. У 1974 році його обирають за конкурсом завідувачем Відділу рукописів і текстології Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка. У нього з'явилася щаслива можливість працювати з рукописами Т. Шевченка, І. Франка, Лесі Українки, Г. Квітки-Основ'яненка.

У 1979 році в Інституті літератури ім. Т. Г. Шевченка відновили відділ давньої літератури, В. Микитася обрали його завідувачем. Це імпонувало науковим інтересам ученого. Водночас Василь Лазарович продовжує займатися педагогічною роботою: читає лекції на філологічному факультеті і

факультеті журналістики Київського університету ім. Т. Г. Шевченка. Його запрошують як гостьового професора в університети Львова, Чернівців, Донецька, Ніжина, Миколаєва.

В. Микитась був членом Спеціалізованої ради з захисту докторських дисертацій Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка та Інституту мистецтвознавства, фольклору та етнографії ім. М. Рильського Академії наук України, Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка, Київського педагогічного інституту ім. М. Горького.

Працюючи в Києві, В. Микитась не забував про літературу Закарпаття. У 1971 році опублікував монографію «Галузка могутнього дерева», у якій поглибив аналіз творчості найпомітніших письменників – О. Духновича, О. Павловича, О. Митрака, І. Сільвая, Є. Фенцика, В. Довговича, показав культурні та літературні зв'язки Закарпаття з Україною і Галичиною.

Заслугує уваги його книжка «3 ночі пробивалися...» (1977). У ній досить повно характеризується соціально-економічне та політичне життя Закарпаття в умовах Австро-Угорщини. В. Микитась знайомить читачів із творчістю таких маловідомих авторів, як Ф. Злоцький, І. Васько, І. Апшай, С. Білак, Ф. Кастраба, П. Касенчак, називає їх «скромними робітниками, які на бідній ниві літератури обездоленого краю все ж давали хліб для розумового споживання й імена яких не тільки де-небудь не записані, а взагалі забуті»³. Книжка В. Микитася «3 ночі пробивалися...» спростовує твердження тих дослідників, які силкувалися довести, що на початку XX століття культурне і літературне життя на Закарпатті повністю завмерло.

У 1978 році з'явився університетський підручник «Давня українська література». Його автори – професори М. Грицай, В. Микитась, доцент Ф. Шолом. В. Микитась уперше вніс у підручник матеріал про давню українську писемність Закарпаття.

В. Микитась – автор розділів до першого тому «Історія української літератури» (1987), вступної статті до антології текстів «Українська література XIV – XVI ст.» (1986).

Тривалий час недослідженими були публікації І. Франка про давню українську літературу. В. Микитась присвятив цій проблемі монографію «Іван Франко як дослідник давньої української літератури» (1988). Упродовж років Василь Лазарович збирав матеріал про діяльність українських студентів – «мандрівних дяків» XVII – XVIII ст. До речі, назву «мандрівні дяки» він вважав невдалою і запропонував назвати наших мандрівних студентів «українськими вагантами». Його книжка «Давньо-українські студенти і професори» (1994) – цікава розповідь про життя студентів і професорів братських шкіл, колегіумів, Києво-Могилянської академії, мандри молоді за знаннями у XV – XVI ст. до західноєвропейських університетів та їх творчість.

Зацікавить читачів і книжка вченого «Вінце-
³ Микитась В. Л. 3 ночі пробивалися... Ужгород: Карпати, 1977. С. 87.

носні розпутниці» (1993). Її персонажі – розпутні російські цариці XVIII ст. Катерина I, Анна Іоанівна, Єлизавета Петрівна, Анна Леопольдівна, Катерина II. Автор книжки вважав, що про цю чорну сторінку «бабського століття» повинні знати наші нащадки.

У творчому активі В. Микитася книжка народного гумору «Закарпатські сміховинки» (1966, 1967). Він її упорядник і автор передмови «Іскринки народного гумору».

В. Микитася прорецензував десятки творів, він редактор книжок О. Кобилянської, В. Лесина, відповідальний редактор видання «Слово о полку Ігоревім»; «Творів І. Вишенського», 26 і 29 томів «Зібрання І. Франка у 50 томах. Підготував чимало статей до енциклопедій, серед них українська літературна енциклопедія (УЛЕ), двотомний «Шевченківський словник».

У 1985 році В. Микитася призначили на посаду провідного співробітника-консультанта Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка, а в 1994 він вийшов на пенсію, але, як згадував, продовжував «псувати папір». Підготував кілька монографій: «Давній український гумор», «Академік Микола Каленикович Гудзій», «Геній у терновому вінку» (про Агатангела Кримського). На їх видання потрібні кошти, хочеться вірити, що колись вони знайдуть своїх видавців.

Вітаючи Василя Лазаровича з 60-літтям, Олена Рудловчак писала, що ювіляр виконав «кілька норм людських можливостей». О. Мишанич підкреслював, що зроблене В. Микитасем тільки про літературу Закарпаття під силу цілому колективу науковців. У творчому доробку вченого понад 30 книжок. Його науково-видавнича робота гідна подиву.

В останні роки життя Василь Лазарович важко хворів, переніс кілька важких операцій. Помер на 75-тому році життя 20 березня 1999 року. Він був одним із улюблених наших викладачів. Зостаються в пам'яті гарні враження від його лекцій із давньої

літератури і спецкурсу з творчості Т. Шевченка. Василь Лазарович вільно володів матеріалом, ніколи не приковував себе до конспекта. Зачарувала багата мова, гарна дикція, артистична декламація поезії Шевченка. Ми відчували, що він добре знає і любить ті предмети, які читає, та любов передавалася нам.

Василь Лазарович любив студентів, умів вислухати, порадити, був доброзичливим, толерантним, мав добре розвинене почуття гумору і самоіронії. Ми ніколи не бачили його розгніваним, роздратованим. Завжди елегантний, зі смаком одягнений, він випромінював любов до життя і своєї роботи. Здавався нам щасливою людиною. Пам'ятаю, з яким захопленням говорив Василь Лазарович про особливий запах книги, яка щойно вийшла з друку, побачила світ.

Ми шукали зустрічі з Василем Лазаровичем і тоді, коли він переїхав до Києва, поспішали в Інститут літератури в надії зустріти його, поцікавитися, як йому працюється, чи не сумує за Ужгородом. До речі, він дорожив нашим університетом, цікавився долею людей, з якими працював.. Такі зустрічі з дорогим серцю вчителем були святом спілкування.

Я вдячна йому за рецензування своєї дипломної роботи, за виступ на захисті кандидатської дисертації. Шкодую, що ми жодного разу не запросили його прочитати якийсь спецкурс чи головувати на державних іспитах, захисті дипломних робіт.

Про Василя Лазаровича мені постійно нагадують його листи, вітальні листівки зі святами, написані красивим каліграфічним почерком.

Віриться, що його наукові надбання будуть надихати і заохочувати до праці молодих науковців, завтрашніх медієвістів і краєзнавців.

Надія ФЕРЕНЦ,

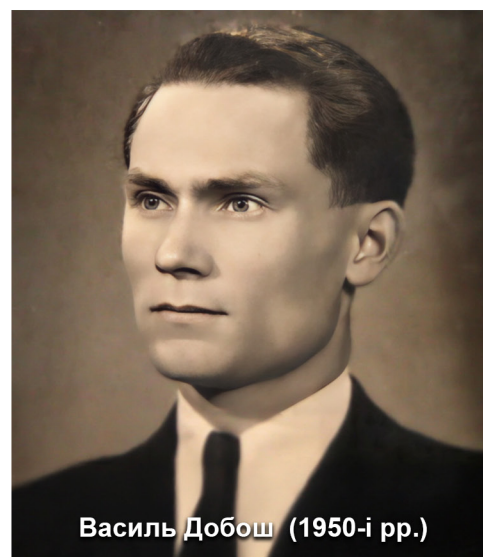
кандидат філологічних наук,

доцент кафедри української літератури

ДВНЗ «УжНУ»,

<https://orcid.org/000-0001-8598-5387>

ФОТОГАЛЕРЕЯ

Під час іспиту (1950-і рр.)

Василь Добош (1960-і рр.)

Невимушене спілкування з колегами

На параді Перемоги в Другій світовій війні

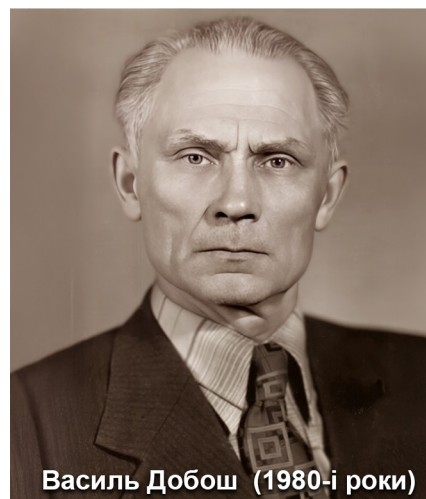
На параді Перемоги в Другій світовій війні

Серед колег на кафедрі української мови УжНУ (кін. 70-х – поч. 80-х рр.)

Василь Добош зі студенткою (1980-і роки)

Василь Добош (1980-і роки)

На студентському науковому семінарі (1980-і роки)

Професор В.І. Добош веде нараду в деканаті філологічного факультету

Аспірантки професора В.І. Добоша –
Г.І. Вовченко, А.М. Галас, О.Д. Пискач

Професор В.І. Добош

Професори Й.О. Дзєндзелівський і В.І. Добош (в центрі)
серед учасників наукової конференції (80-і рр.)

Професор В.І. Добош
(доповідає Б.К. Галас)

Серед колег на кафедрі української мови УжНУ (кінець 1990-х рр.)

Василь Добош на кафедрі української мови (1990-і рр.)

З професором М.І. Сюськом (1990-і рр.)

З професором Й.О. Дзєндзелівським (1990-і рр.)

Професор В.І. Добош (1990-і рр.)

Учасники Всеукраїнської наукової конференції «Професор Василь Добош в історії Ужгородської мовознавчої школи» з нагоди 100-річчя з дня народження визначного мовознавця (жовтень 2024 р.)

Алла Галас, Галина Вовченко, Ольга Пискач – аспірантки В.І.Добоша, нині доцентки кафедри української мови УжНУ (жовтень 2024 р.)

Роман Міняйло, Наталія та Борис Коваленки, Іван Сабалош на пленарному засіданні конференції (жовтень 2024 р.)

Учасники конференції до ювілею В.І. Добоша в музеї-бібліотеці В.В. Німчука на філологічному факультеті УжНУ (жовтень 2024 р.)

ЗМІСТ

МОВОЗНАВСТВО

Вовченко Галина. Професор Василь Іванович Добош – відомий український мовознавець (1924 – 2001)	6
Вегеш Анастасія. Символічне значення літературно-художнього антропоніма <i>Іван Карпович Підпригора</i> в романах Владислава Івченка	18
Венжинович Наталія, Тафійчук Світлана. Викладання фразеології української мови на уроках у середній школі	26
Галас Алла. Рукописна картотека Василя Німчука як джерело для дослідження словозміни іменників у говірковому мовленні	35
Грещук Василь, Грещук Валентина. Мовна картина світу гуцулів крізь призму художньої мови. <i>Козут</i>	51
Дружинець Марія, Генова Олена. Лексико-семантичні групи діалектної лексики як засіб утілення галицького колориту в художньому дискурсі Ю.П.Винничука: назви осіб	56
Коваленко Борис. Євген Грицак – дослідник подільських говірок	62
Коваленко Наталія. Коментарі до паремій і фразем у дослідженні етнолінгвістики	68
Костусяк Дмитро. Висловлення розповідної модальності в усному мовленні носіїв західнополіського діалекту: спеціалізовані й транспоновані вияви	74
Котович Віра. Оними в ідіолекті Степана Бандери (на матеріалі автобіографії «Мої життєписні дані»)	82
Кравець Лариса. Лінгвософія поетичних творів Федора Потушняка	88
Купчинська Зоряна. Історична фонетика на допомогу вчителю-філологу	94
Луканинець Рената. Уплив війни як соціокультурного феномену на асоціативне поле фразеологізмів античного походження	101
Медведь Марія. Науковий доробок Василя Добоша через призму бібліотеки Ужгородського національного університету	111
Негер Оксана, Юрса Людмила. Об'єктивація концепту ГОРЕ в романі Т. Пахомової «Я, ти і наш мальований і немальований Бог»	120
Осташ Любов. Відлуння війни в онімному просторі України	127
Пискач Ольга. Мовна картина світу закарпатського села початку ХХ століття в романі «Повінь» Федора Потушняка	140
Піцура Тетяна. Побутова лексика українських говорів Карпат	150
Рошко Світлана. Варіативність вираження семантики порівняльних конструкцій у збірці «Фольклорні записи Марка Вовчка та Опанаса Марковича»	159
Сабадощ Іван, Мигoliniць Ольга. Наукові здобутки Ужгородської діалектологічної школи	166
Сизонов Дмитро. Соціолект як сегмент медійної неографії (на матеріалі серійного словника «Нові слова та фразеологізми...»)	173
Філак Ірина. Синоніми іменників і дієслів як елемент творення тексту роману М.Матіос «Солодка Даруся»	179
Харківська Олеся. Зооморфний код культури в українській діалектній фраземіці	187
Яцьків Марія. Фраземи як засіб передавання фізичного та емоційного стану персонажів у книзі Дмитра Кешелі «... І в Смерті були твої очі»	194

ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

Ігнатович Олександра. Своєрідність нарисів у доробку Івана Чендея (книга «Свалявські зустрічі»)	201
Кузьма Оксана, Русин Агнеса-Богдана. Вивчення роману «Я бачу, вас цікавить пітьма» Ілларіона Павлюка на уроках української літератури в ЗЗСО.....	210
Кузьма Оксана. Філософія буття в поетичних візях Маріанни Кіяновської (збірка «373»).....	216
Ліхтей Тетяна. Науковий доробок Любиці Баботи в світлі українсько-словацьких літературних взаємин	222
Тиховська Оксана, Цвіклінський Михайло. Містицизм роману Ілларіона Павлюка «Я бачу, вас цікавить пітьма».....	230
Ференц Надія. Літературна критика в журналі «Наша земля»	239

ПАМ'ЯТЬ

Ференц Надія. У царині Карпатики (до 100-річчя від дня народження вченого-літературознавця Василя Лазоровича Микитася)	248
---	-----

CONTENTS

LINGUISTICS

Vovchenko Halyna. Professor Vasyl Ivanovych Dobosh is a Famous Ukrainian Linguist (1924–2001)	6
Vehesh Anastasia. The Symbolic Meaning of the Proper Name of the Literary Hero <i>Ivan Karpovych Pidipryhora</i> in the Novels by Vladyslav Ivchenko	18
Venzhynovych Natalia, Tafiychuk Svitlana. Teaching Phraseology of the Ukrainian Language in Secondary School Classes	26
Halas Alla. Vasyl Nimchuk’s Handwritten Index Card as a Source for the Study of Word Change of Nouns in Spoken Speech	35
Greshchuk Vasyl, Greshchuk Valentyna. The Language World Model of the Hutsuls Through the Prism of Artistic Language. <i>Kohut</i>	51
Druzhinets Maria, Henova Olena. Lexical and Semantic Groups of Dialectal Vocabulary as a Means of Embodying Galician Colour in Yuriy Vynnychuk’s Artistic Discourse: Names of Persons	56
Kovalenko Borys. Yevhen Hrytsak is a researcher of Podillia Dialects	62
Kovalenko Natalia. Comments on Paroemias and Phrasemes in Ethnolinguistic Studies	68
Kostusiak Dmytro. Expression of Narrative Modality in the Spoken Language of Speakers of the Western Polissian Dialect: Specialized and Transposed Manifestation	74
Kotovych Vira. The Onyms in the Idiolect of Stepan Bandera (on the Material of the Autobiography “My Biographical Data”)	82
Kravets Larysa. Linguosophy of Fedir Potushnyak’s Poetic Works	88
Kupchynska Zoriana. Historical Phonetics to Help the Teacher of Philology	94
Lukanynets Renata. The Influence of War as a Sociocultural Phenomenon on the Associative Field of Phraseological Unit of Ancient Origin	101
Medved Maria. Scientific Work of Vasyl Dobosh Through the Lens of Uzhhorod National University Library	111
Neher Oksana, Yursa Liudmyla. Objectification of the Grief Concept in T. Pakhomova’s Novel «I, You and Our Painted and Unpainted God»	120
Ostash Liubov. Echoes of War in the Onym Space of Ukraine	127
Pyskach Olha. The Language World Model of the Early Twentieth-Century Transcarpathian Village in the Novel “The Flood” by Fedir Potushnyak	140
Pitsura Tetyana. The Household Vocabulary of the Ukrainian Dialects of the Carpathians	150
Roshko Svitlana. Variability in the Expression of Comparative Semantics of Simile Constructions in the Collection “Folklore Records of Marko Vovchok and Opanas Markovych”	159
Sabadosh Ivan, Myholynets Olha. Academic Achievements of Uzhhorod Dialectological School	166
Syzonov Dmytro. Sociolect as a Segment of Media Neography (based on the material of the serial dictionary “New words and phraseologisms...”)	173
Filak Iryna. Synonyms of Nouns and Verbs as an Element of Creating the Text of the Novel by M. Matios “Sweet Darusya”	179
Kharkivska Olesya. The Zoomorphic Code of Culture in Ukrainian Dialect Phrasemics	187
Yatskiv Maria. Phrasemes as a Means of Transmitting the Physical and Emotional State of Characters in Dmytro Keshelya’s Book “...And Death Had Your Eyes”	194

LITERARY

Ihnatovych Oleksandra. The Uniqueness of Essays in the Works of Ivan Chendey (“Svaliava Meetings” Book).....	201
Kuzma Oksana, Rusyn Ahnesa-Bohdana. Studying the Novel ‘I See You Are Interested in Darkness’ by Illarion Pavliuk in Ukrainian Literature Classes in General Secondary Education Institutions.....	210
Kuzma Oksana. Philosophy of Being in the Poetic Visions of Marianna Kiyanovska (Collection «373»).....	216
Likhtei Tetiana. The Scientific Work of Liubitsa Babota in the Context of Ukrainian and Slovak Literary Relations.....	222
Tykhovska Oksana, Mykhailo Tsviklinskyi. Mysticism of Illarion Pavlyuk’s Novel “I See You Are Interested in Darkness”.....	230
Ferenc Nadia. Literary Criticism in the Journal “Our Land”.....	239

MEMORY

Ferenc Nadia. In the Realm of Carpathia (on the 100 th anniversary of the birth of the scholar-literary critic Vasyl Lazorovych Mykytas).....	248
--	-----

Наукове видання

**НАУКОВИЙ ВІСНИК
УЖГОРОДСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ**

Серія: Філологія

Виходить двічі на рік

ВИПУСК 2(52)
2024

За науковий рівень і мовне оформлення публікацій
відповідальні автори

Макетування та верстання
Василя Путрашика

Н 34 **Науковий вісник Ужгородського університету**. Серія: Філологія. На пошану Василя Добоша, доктора філологічних наук, професора (до 100-річчя з дня народження). М-во освіти і науки України; Держ. вищ. навч. заклад «Ужгород. нац. ун-т», Філологічний ф-т [М. Номачі (голов. ред.), Н. Венжинович (голова редакц. ради), Ю. Бідзіля (відп. ред.) та ін.]. Ужгород: ПП Данило С.І., 2024. Вип. 2(52). 262 с.

ISSN 2663–6840(Print)
УДК 800(066)+070

DOI:10.24144/2663-6840/2024.2(52)

Підписано до друку 22.11.2024. Формат 60x84/8
Папір друкарський. Друк різнографічний.
Умовн. друк. арк. 30,75. Зам. № 167.
Наклад 150 прим.

Розтиражовано з готових оригінал-макетів
ПП Данило С.І.

м. Ужгород, пл. Ш.Петефі, 34/1
Тел.: 61-23-51; e-mail: danulosi.druk@gmail.com